

HİLAL İLE GÜNEŞ ARASINDA

Osmanlı Basınında Bir Merak Unsuru
ve Rol Model Olarak Japonya

DR. ÖĞR. ÜYESİ CEM EVRİM ASLAN

EĞİTİM
yayınevi

**HİLAL İLE GÜNEŞ ARASINDA OSMANLI BASININDA BİR MERAK UNSURU VE ROL
MODEL OLARAK JAPONYA**

Dr. Öğr. Üyesi Cem Evrim Aslan

Yayınevi Grubu Genel Başkanı: Yusuf Ziya Aydoğan (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 76780

E-ISBN: 978-625-385-485-0

1. Baskı, Kasım 2025

Kütüphane Kimlik Kartı

**HİLAL İLE GÜNEŞ ARASINDA OSMANLI BASININDA BİR MERAK UNSURU VE ROL
MODEL OLARAK JAPONYA**

Dr. Öğr. Üyesi Cem Evrim Aslan

257 s., 210x297 mm

Kaynakça var, izin yok.

E-ISBN: 978-625-385-485-0

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mechanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM
yayınevi

Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah.
Yasemen sok. No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok,
No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42
bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Egitim Publishing Group, Inc.
P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America
americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah.
10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
sevkiyat@egitimyayinevi.com
E-Ticaret: +90 553 950 50 37

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye
+90 332 499 90 00
bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr
bilgi@kitapmatik.com.tr
Kitabevi Hattı: +90 501 651 92 85

EĞİTİM YAYINEVİ
GRUBU

EĞİTİM
yayınevi

SALON
yayınevi

Kitapmatik
yayınevi

kitapmatik
İnternet Kitabevi

EĞİTİM
kitabevi

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
ÖNSÖZ.....	1
GİRİŞ.....	2
1. TARİHYAZIMINDA BASIN SORUNU: OSMANLI BASININI YENİDEN	
DÜŞÜNMEK.....	21
1.1. Medya ve Basın Tarihyazımında Liberal Anlatının ve Metodolojik Milliyetçiliğin Gölgesi	21
1.2. Liberal Basın Anlatısının ve Metodolojik Milliyetçiliğin Gölgesinden Sıyrılarak Osmanlı Basın Tarihyazımını Yeniden Düşünmek.....	29
2. TARİHYAZIMINDA MODERNLEŞME SORUNU.....	44
3. OSMANLI BASININDA BİR MERAK UNSURU VE ROL MODEL OLARAK	
JAPONYA.....	57
3.1. Japonya'nın Osmanlı Basınında Belirşi: Meraktan Odağa	70
3.2. Japonya'nın Bir Rol Model Olarak İnşası: Bilim ve Teknik İdolü	83
3.2.1. İlk Kez Gerçekçi Bir Rol Modeli Fark Etmenin Yarattığı Heyecan ve Umut	84
3.2.2. Heyecan ve Umudun Ülke Gerçekleri Karşısında Sönümlenmesi.....	95
3.3. Japonya'nın Bir Rol Model Olarak İnşası: Eğitim ve Kültür İdolü	113
3.3.1. Hülâsa Avrupa'dan Kılık Kıyafete Dair Hiçbir Şey Almamışlar	115
3.3.2. Japonya ile Osmanlı Arasında Görülen Farkın Pek Büyük Olması	134
3.4. Japonya'nın Bir Rol Model Olarak İnşası: Askeri Zaferler	143
3.4.1. Çok Uzaklarda Yaşanan Bir Savaşın Yarattığı Benzersiz Heyecan	145
3.4.2. Uzaklardaki Zaferin Yakına Getirilmesi Zarureti: Ne Yapmalı?.....	159
3.5. Terakkinin Vazgeçilmez Unsurları: Ahlâk ve Maneviyat.....	170
3.5.1. Japonya'nın Bir Rol Model Olarak İnşası: Ahlâk ve Maneviyat İdolü.....	172
3.5.2. Hilâl ile Güneş Birleşir, Sevişe Sevişe Koklaşır: Pan Asya ile Birleşen Pan İslâm Ekseninde Abdürreşid İbrahim'in Faaliyetleri ve Yazıları	182
SONUÇ.....	224
KAYNAKÇA	231

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Aralık 2023'te Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü bünyesindeki Radyo, Televizyon ve Sinema Ana Bilim Dalı'nda, Prof. Dr. Oğuzhan TAŞ danışmanlığında tamamladığım “Geç Osmanlı Dönemi Basınında Bir Merak Unsuru ve Rol Model Olarak Japonya” başlıklı doktora tezimden hareketle hazırlandı. Tezimin sağlam temeller üzerinde yükselmesi için çaba gösteren, beni doğru yola sevk eden danışmanım Prof. Dr. Oğuzhan TAŞ'a, komite hocalarım Prof. Dr. Ferruh Mutlu BİNARK ve Prof. Dr. Burcu SÜMER'e çok teşekkür ederim. Onların katkıları ve yapıcı eleştirileri olmadan tez nihai hâline gelemezdi. Yine jüri hocaları olarak katkılarını sunan ve kıymetli eleştirilerde bulunan Prof. Dr. Bülent ÇAPLI ve Prof. Dr. Sevgi Can YAĞCI AKSEL hocalarıma çok müteşekkirim.

Tüm bu meşakkatli, yer yer yıpratıcı yazım sürecinde bana daima destek olan, kendi zamanından alıp benim zamanıma katan kıymetli eşim Arş. Gör. Dr. Ayşe Seda ASLAN ve zaman zaman ihmâl ettiğim, onunla oyun oynamak yerine yığınla kitabın, belgenin içine dalmak durumunda kaldığım canım oğlum Agâh Arın'a çok büyük teşekkür ve özür borçluyum. Milli Kütüphane bünyesindeki kimi Osmanlıca gazetelere erişim ve tezimle ilgili çok sayıda kitabı temin etmedeki büyük katkıları için ablam Nur Özge ÇAKMAK'a ve kıymetli kütüphane personeline çok teşekkür ederim. Çalışmanın ilk satırlarından sonuna kadar Osmanlı basını ve özellikle İttihatçılar üzerine saatler boyunca tartıştığımız, alternatif okumalara giriştiğimiz, bulduğumuz her yeni bilgiyi, makaleyi ve çalışmayı birbirimizle büyük bir mutlulukla paylaştığımız mesai arkadaşım Arş. Gör. Dr. Mehmet YILDIRIM'a da ayrıca teşekkür etmek isterim. Onun bu teze sunduğu entelektüel katkı çok büyük oldu.

Çalışma kapsamındaki en büyük teşekkürü ise kuşkusuz, ülkelerinin içinde bulunduğu son derece tehlikeli ve karamsar durumda dahi sürgünü, cezayı, esareti göze alarak hürriyet arzusunu koruyan, bu uğurda yazılar yazarak Osmanlı toplumunu ve yönetimini kamuoyu oluşturmaya davet eden Osmanlı gazetecilerine borçluyum. Onların en karanlık anlarda dahi kalemlerinden başka bir ışıkları olmadan verdikleri aydınlık mücadelesi asla unutulmayacaktır.

GİRİŞ

Bence Avrupalıların fethi sırasında, hatta daha öncesinde Bengal’de ve Hindistan’da olanlar da bundan farklı değildi. Büyük âlimler ve memurlar ötelerindeki dünyayla pek ilgilenmediler ve sonunda bu dünya çıkıp geldi ve onları bir lokmada yuttu (Ghosh, 2019: 246).

Japonya, Osmanlı kamuoyunda hem bir merak unsuru hem de terakki/modernleşme tartışmaları ekseninde bir rol model olarak kendine geniş yer bulmuştur. Başlangıçtaki egzotik ve meraka dayalı coğrafi haberler giderek Japonya’nın ticari dengesi, iş kollarındaki başarıları, disiplini ve muhafazakâr değerlerine doğru kaymış, nihayetinde de Çin (1895) ve özellikle Rusya (1905) karşısındaki zaferleriyle birlikte Japonya aranılan bir rol model olarak defalarca tartışılmıştır. Ancak ne yazık ki basın üzerinden bu süreci okuyan ve yine bizzat basın tarafından Japonya’nın adım adım modernleşme idolü olarak Osmanlı kamuoyuna sunulmasını inceleyen çalışmalar çok azdır. Var olan çalışmaların önemli bir bölümü de yaşananları ağırlıklı siyasi, askeri olaylar ve temaslar üzerinden irdeleyerek aslında Osmanlı kamuoyunda bu dönemde oluşan Japonya’ya dair tasavvuru, bugün dahi devam eden uzun bir modernleşme sürecindeki birikimin billurlaşması olarak görememektedir. Çünkü bu çalışmaların genelinde basının sadece askeri, siyasi olayların basit bir yankılayıcısı görevine indirgenmesi söz konusudur. Bu yaklaşım yaygın tarihyazımı geleneğinden kaynaklanmakla birlikte sınırları bakımından siyaset bilimi, kültür, tarih ve modernleşme tartışmalarını aşarak basın tarihyazımına da sızmış durumdadır. Bunun doğal bir sonucu olarak da Japonya’nın bir modernleşme idolü olarak Osmanlılar tarafından nasıl görüldüklerine dair tartışma ya da çalışmalarda sıklıkla bu bakış açısı devletler, padişahlar, askerler ya da münferit siyasetçiler nazarından ele alınmaktadır. Bu sebeple ilgili sorunu, Osmanlı-Japonya ilişkileri üzerine ele alınmış, yerleşik akademik literatürden hareketle biraz açmak faydalı olabilir. Zira bu çalışmalardan bazılarında basına atfedilen rolün aslında çok daha geniş bir basın tarihyazımı probleminin uzantılarını gösterir olması, hem tezin konusu itibarıyla Osmanlı-Japonya ilişkilerinin izini sürmede basının ne kadar merkezi bir konumda olduğunu göstermek hem de bir sonraki başlıkta üzerinde durulacak olan medya ve basın tarihyazımındaki temel sorunlara dair bir tartışmaya giriş yapmak açısından da yardımcı olabilir.

Akademik literatürde Osmanlı ve Japonya ilişkilerine odaklanan çalışmalar son derece kısıtlıdır. Bu çalışmaların büyük çoğunluğu da siyasi ilişkileri ve tarihsel süreçleri konu edinir. Bunların en bilinenleri ele alındığında Erol Mütercimler’in (1993) *Ertuğrul Faciası* adlı çalışması Osmanlı Devleti tarafından iyi niyet amacıyla Japonya’ya gönderilen firkateynin yola çıkış ve batışına kadarki süreci ele alır. Daha çok yolculuğa ve bunun siyasi anlamına odaklanan çalışmada *Ceride-i Bahriye*’de çıkan iki haberin aktarılması (1993: 170-172) dışında basına pek yer verilmez. Selçuk Esenbel’in (2019) *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı* adlı değerli çalışması ise Osmanlı’ya gelen Japon görevliler ve misyonerlerin gözünden Osmanlı’yı ve iki ülkenin siyasi durumlarını modernleşme süreci açısından ele alır. Bununla birlikte çalışma Japonya’nın Pan Asya politikasını, Pan İslâm ile birleştirerek Rusya’ya karşı Müslümanları arkasına alma

stratejisinde en önemli figürlerden Tatar gazeteci ve eylem adamı Abdürreşid İbrahim'e de geniş yer verir. Ancak İbrahim ile ilgili haber yayınlayan gazete ve dergiler zaman zaman dipnotlarda yer alsa da ne Osmanlı gazetelerinden iki ülke ilişkisine dair alıntılar vardır ne de en azından gazetelere bizzat yazılar yazan İbrahim'in kendi yazılarından alıntılar. Basın, bu kapsamlı tarihsel çalışmada, çalışmanın odak noktası sebebiyle kendisine ancak dipnotlarda yer bulabilmiştir.

İki ülke arasında kurulan siyasi ilişkilerin dışında Ali Volkan Erdemir'in (2014) *Japonya'da Türk İmgesinin Oluşumu 1890-1914* adlı çalışması Osmanlı'ya gelmiş olan Japonları ve faaliyetlerini irdelerken, kıymetli bilgiler vermesi yanında çalışma kapsamı itibarıyla Osmanlı basınına yer vermez. Japonya basınından Türklere dair bazı alıntılar yapsa da çalışma Türk imgesinin oluşumuna Japonya üzerinden odaklandığı için Osmanlıların Japonya ile ilgili düşüncelerini görmek mümkün olmamaktadır. Siyasi temasın temelindeki Pan Asya politikalarını detaylı ve iyi bir biçimde inceleyen bir çalışma olarak Sinan Levent'in (2016) *Japon Turancılığı* adlı çalışması da daha çok Japonya'nın Asya'ya yayılma planında Turancılar ile kurduğu ilişkileri ve Türkiye Cumhuriyeti sonrasında da bu ilişkilerin seyrini irdeler. Japonya üzerine olan çalışmalarında ağırlıklı olarak Japonya'nın Asya politikalarına ve bu politikalarda aktif rol alan Türklere odaklanan kıymetli çalışmalara sahip Ali Merthan Dünder, örneğin (2016) *Panislamizm'den Büyük Asyacılığa: Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya* adlı çalışmasında Japonya'nın Asya politikalarını, Osmanlı İmparatorluğu'nu da gözeterek siyasi analizlerde bulunur. Dünder'in bir başka çalışması olan (2008) *Japonya'da Türk İzleri* de benzer bir konuya, benzer bir biçimde yaklaşmaktadır. Yazarın Türk basınında Japonlar üzerine çıkan kitapları listeleyen (2012a), Tokyo'daki Mahalle-i İslâmiye Matbaası'nda basılan kartpostalları inceleyen (2018) ve Meiji Restorasyonu'nun Türk aydınlarına olan etkisine odaklanan (2019) önemli çalışmaları olsa da Osmanlı ve Japonya arasındaki ilişkileri bütüncül bir biçimde basın üzerinden ele alan herhangi bir çalışması yoktur. İki ülke arasındaki ilişkileri eğitim açısından ele alarak kıyaslamaya giden Ahmet Cihan (2006) ise *Japonya'da Eğitim, Kültür ve Modernleşme* adlı çalışmasında Japonya'nın eğitim politikasına ağırlık vererek Osmanlı ile de kıyaslama yapar ancak özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde sıklıkla basında yer alacak Japon maneviyatı ve terbiyesi üzerine yazılar yayımlayan gazetelere bu eserde rastlamak mümkün olmamaktadır. K. Ali Akkemik de (2019) *Japonya'nın İktisadi ve Siyasi Tarihi I*'de Japonya'yı ağırlıklı olarak kendi iç ve dış ilişkileri kapsamında son derece detaylı, kapsamlı bir çalışma alanı olarak incelerken, Japonya'nın dış ilişkileri açısından Osmanlı ya da basına dair herhangi bir bölüm açmamaktadır.

Örnekler çoğaltılabilirse de yukarıda anılan eserler ışığında Türkçe akademik literatürde öne çıkan çalışmaların ağırlıklı olarak siyaset ve kültür konularında ortaya kondukları görülmektedir. Akpınar'ın (2015) II. Dünya Savaşı sırasında Türk yazınındaki Japonya algısını ele alan çalışmasında, Sicim Kaplan'ın (2015) Türk edebiyatında Japon izlerini incelediği çalışmasında, Çeri'nin (2015) Ayaz İshaki'nin Osmanlıca süreli yayınlara yansıyan seyahat yazılarında ya da Brandenburg'un (2018) *İslam Kardeşliği* örgütü üzerinden ikili ilişkileri ele aldığı çalışmasında görülebileceği üzere az da olsa Osmanlı basınına ya da yazın dünyasına

yansıyan örneklerini ele alan çalışmalar görülebilir. Ancak doğrudan basını ele alan çalışmalar nadirdir. Benzer bir durum YÖK Tez Merkezi veri tabanında da göze çarpar. Japonya ile ilgili bugüne kadar yüksek lisans ya da doktora düzeyinde yapılmış yüz ellinin üzerinde çalışma bulunmakla birlikte yalnızca birkaç çalışma iletişim alanında gerçekleştirilmiş; örneğin, bunlardan biri Tsuchida (2012) tarafından Türkiye ve Japonya'daki deprem haberlerini karşılaştırırken, bir diğeri Sarban (2012) tarafından Japon manga ve anime kültürü üzerine, yine bir başkası ise Toyran (2022) tarafından Türkiye'nin Uzak Asya ülkelerine yönelik kültürel diplomasi faaliyetleri bağlamında yapılmıştır.

Basın üzerine çalışmaların eksikliğini belli ölçüde tarih, kamu yönetimi, mimarlık ya da uluslararası ilişkiler alanında yapılan bazı çalışmalar doldurmaya çalışmıştır. Bunlardan tarih alanında yapılmış olan Pulat'a (2013) ait bir çalışma 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nı Osmanlı'ya etkileri açısından dönemin bazı gazeteleri üzerinden izlemeye çalışır. Ancak çalışmanın odak noktası savaşın tarihsel gelişimi olduğu için basın burada sadece gelişmeleri yansıtan bir mecra olarak ve kısa bir şekilde ele alınır. Bu sınırlılıklar yanında sadece Levent (2009) ve Akpınar (2013)'a ait iki çalışmanın Japonya'nın izini basın üzerinden sürdüğü görülür ancak ikisi de bunu II. Dünya Savaşı dönemini ele alarak gerçekleştirir. Dolayısıyla lisansüstü çalışmalarda da Osmanlı ve Japonya ilişkisine yönelik çalışmaların son derece az olduğu görülür. Bunda kaynaklara doğrudan erişimin zorluklarıyla birlikte eski metinleri okumanın önündeki dil engeli ya da genel çalışma ilgisinin Avrupa devletleriyle Osmanlı Devleti arasındaki ilişki üzerinden devam etmesi de etkili olmuş olabilir.

Osmanlı ve Japonya arasındaki ilişkiyi basın üzerinden ele alan çalışmaların zor bulunması nedeniyle doğrudan basın üzerine olmasa da basına geniş yer veren iki çalışmaya değinerek tartışmayı buradan sürdürmek mümkün olabilir. Bunlardan ilki 2013 yılında kamu yönetimi ve siyaset bilimi alanında yüksek lisans tezi olarak Yusuf Avcı tarafından hazırlanmış olan *Osmanlı Modernleşmesi ve Japon İmgesi (1839-1908)* adlı çalışma iken, ikincisi ise ne yazık ki görece var olan çalışmalar arasında en kapsamlı çalışma olarak Türkçe değil, İngilizce yayımlanmış olan Renee Worringer'e ait 2014 tarihli *Ottomans Imagining Japan-East, Middle-East and Non-Western Modernity At the Turn Of the Twentieth Century* adlı çalışmadır. Avcı'nın çalışması her ne kadar basına mevcut çalışmalara nazaran çok daha geniş bir yer verse de meseleyi alanı itibarıyla Japon modernleşmesinin Osmanlı devlet örgütlenmesi ve politikalarına rol model olması açısından ele almaktadır. Renee Worringer ise sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelişi ve sonrasında ama ağırlıklı olarak 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın Osmanlı basınına yansımaları üzerinden ele almaktadır. Worringer'in çalışmasının önemi özellikle Mısır'daki Arapça gazetelere de atıflar yaparak iyi bir gazete arşivi sunmasına karşın ilk kısımda bahsedildiği üzere basını sadece siyasetin ve devletin basit bir uzantısı olarak ele almasıyla da ciddi bir sorun sergilemektedir.

Avcı'nın çalışması, II. Abdülhamid döneminde reaksiyoner bir modernleşme yaşandığını, yani Avrupa'dan parlamento, demokrasi, kültür, Aydınlanma değerleri gibi unsurların değil salt teknik ve teknolojinin alınarak modernleşmenin gerçekleştirilmeye çalışıldığını savunur (2013: 67-68). Oysa *reaksiyoner modernleşme* kavramını ödünç aldığı

Jeffrey Herf, bu kavramı II. Dünya Savaşı sırasında Nazilerin politikalarını ve felsefelerini açıklamak için Almanya'nın kapitalist ve sosyalist blok karşısındaki özgün konumunu izah edebilmek amacıyla kullanmıştır. Herf, Adorno ve Horkheimer'in *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı ünlü çalışmalarında, aydınlanmanın artık mite dönüşüp gelinen noktada insanın araçsal aklın hâkimiyetine girmesine yönelik eleştirilerini hedef alarak, Aydınlanmanın sadece Almanya'da bunu yaptığını, İngiltere ve ABD'de iki düşünürün ele aldığı şekilde bir totaliter gelişimin olmadığını savunur çünkü Almanya'nın kendine özgü koşullarının, yani birliğin geç sağlanması ve sanayileşmenin geç yaşanması gibi koşulların, Alman romantizmi özelinde bir gelişime sebebiyet verdiğini belirtir (2003: 9-10). Dolayısıyla Alman modernleşmesini izah etmek amacıyla kullanılan bir kavramı kolayca geriye dönerek II. Abdülhamid politikalarına uyarlayarak basın da bu süreçte buna uygun Japon imgelemine sahip olduğunu savunmak baştan problemli bir yaklaşıma sebebiyet verir. Üstelik Osmanlı Devleti ve Japonya'nın ordu modernizasyonunda Prusyalı generallerden faydalanmaları üç ülkenin de reaksiyoner modernleşmeci olmalarından değil, 1870 Sedan Savaşı sonrası Fransız ordularının gelişmiş Alman orduları karşısında perişan olmasının yarattığı imajla ilgilidir. Zira Osmanlı ve Japonya bahsedilen dönemde anayasa, ticaret hukuku, ordu modernizasyonu ve akademi gibi konularda kendi koşulları açısından en uygun gördükleri ülke hangisi ise onu örnek alarak bir gelişim sürecine girmek istemişlerdir, tek bir ülkeye bakarak tüm kurumlarda bir dönüşüme girmeyi değil. Nitekim Belge de (2014: 402) ticaret ve askeri konularda İngilizlerle iş birliği yapmayı kendi koşulları sebebiyle gerekli gören Japonların, anayasa konusunda otoriter kültürel yapıya uygun olması nedeniyle Prusya Anayasası'nı uyarlamayı tercih ettiklerini belirtir.

Basının, sadece reaksiyoner tepkiyle yaşama savaşı veren bir ülkede aynı rolü oynaması da bahsedilen yaklaşımın bir sonucudur. Avcı'ya göre (2013: 71) II. Abdülhamid dış politikada Pan İslâmcı bir siyaset izlemiş, Jön Türkler ve Osmanlı basınında rol alan muhalif elitler ise Sosyal Darwinizm'den etkilenmişlerdir (2013: 77). Ancak ilginç bir şekilde Avcı, II. Abdülhamid'in Pan İslâmcı politikasının daha çok İngilizlerce abartıldığını, bu politikanın pek bir karşılığı olmadığını da düşünmektedir. Oysa Osmanlı açısından Asya dünyasının özellikle 1894-1895 Çin-Japonya savaşı ardından dikkat çektiği kurgusu Ali Suavi'nin¹ ve Namık Kemal'in bir yazısında² Asya'daki Tatar, Afgan ve Hintlilerin Rusya'ya karşı Osmanlı yanında bir eyleme girişme arzusunda olduklarına yönelik haber, yine Namık Kemal'in bir başka yazısında³ Kabil Emiri Abdurrahman Han'ın mektubunu yayınlayarak Asya'da Rusya'ya karşı potansiyel Müslüman ayaklanmasının gereğine yaptığı vurgu ve ardından da Osmanlı'nın Asya'daki Müslümanları hilafet altında kendi yanına çekemezse Rusya'nın bunu başaracağına yönelik vurgusuyla⁴ zayıflar. Dolayısıyla sadece *Hürriyet* gazetesi bile incelense, Osmanlı'nın Asya'da yaşananlara ve potansiyel İslâm isyanına yönelik ilgisinin diri olduğu, Osmanlı aydınlarının Asya'da olan biteni hiç de Japon zaferi sonrası ele almadığı görülebilir. Öyle ki Ahmet Cevdet Paşa da *Tezakir*'de Rusya'nın eylemleri karşısında zor durumda kalan

¹ Ali Suavi, *Le Mukhbir*, Numara: 27, 14 Mars (Mart) 1868.

² Namık Kemal, "Liberte Tercümesi" *Hürriyet*, Sayı: 20, 24 Recep 1285 – 9 Kasım 1868.

³ Namık Kemal, "Kabil Emirinin Mektubu" *Hürriyet*, Sayı: 31, 12 Şevval 1285 – 25 Ocak 1869.

⁴ Namık Kemal, "Kabil Emirinin Mektubu Üzerine Mütâlaât" *Hürriyet*, Sayı: 32, 19 Şevval 1285 – 1 Şubat 1869.

Müslümanlardan bahseder ve oradaki insanlar için tek kurtuluş yolunun Osmanlı olduğunu ima eder (1953: 46-47).

Her ne kadar Asya ilgisine yönelik gazetelerden örnekler çoğaltılabilirse de bu yazılara ek olarak 1878’de II. Abdülhamid tarafından Hindistan, Svat ve Afganistan’a gönderilen Şirvanlı Ahmed Hamdi Efendi’nin yazmış olduğu seyahatnamesi okunduğunda da bu ilgiyi görmek mümkündür. Zira Ahmed Hamdi Efendi (1995: 14-17) Hindistan’da, özellikle de Bombay’da herkesin İslâm halifesine selâmlar sunmak için etrafını sardığını, Osmanlı’ya yönelik büyük bir ilgi olduğunu anlatır. Dolayısıyla bu olaydan on bir yıl sonra, 1889’da Japonya’ya gönderilen Ertuğrul Firkateyni sırf Japonya ile bir dostluk hareketi olarak değil, özellikle Hamdi Efendi’nin yoğun ilgi gördüğünü anlattığı yerlere uğrayarak aslında buralarda İngiliz sömürgecilere tepkili Müslümanların İslâm’a ve Osmanlı’ya büyük ilgileri bilindiği için de gönderilmiştir. Fakat tüm bunları salt Pan İslâmcılık olarak ele almak Osmanlı’nın özgün durumunu yine belli kavramlarla açıklama kolaycılığına düşmek olur, zira II. Abdülhamid dünyadaki bütün Müslümanların birlik olmasına değil, Osmanlı’daki tüm Müslümanların birlik olmasına öncelik veriyordu. Aksi olmasa bunu tüm dünya çapında gerçekten isteyen Cemaleddin Efgani ve Abdürreşid İbrahim gibi isimlerle Osmanlı yönetiminin soğuk ve mesafeli değil, sıkı bir ilişkisi olması beklenirdi.

Bahsedilen sorunlu yaklaşımlara rağmen Osmanlı dış politikasının bir uzantısı olarak kabul edilen basının, özellikle 1904-1905 Rusya-Japonya Savaşı sonrası daha çok Japonların manevi yanlarını öne çıkararak haber yaptığını belirten Avcı (2013: 149) bu durumun aslında II. Abdülhamid’in reaksiyoner modernleşme politikalarının da bir uzantısı olduğunu doğruladığını belirtir. Şüphesiz bu sav, Renee Worringer ile paralel olmakla birlikte, iki çalışmada da basını devlet politikalarının basit bir uzantısı konumuna indirgemenin sorununu gösterir. Çünkü basının manevi değerleri öne çıkararak modernleşmeyi yücelttiği ve bunun da II. Abdülhamid ve Rusya karşısında Japonya zaferinin etkisiyle gerçekleştiği düşüncesi yine Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi son derece etkili gazetecilerin bahsedilen dönemden yaklaşık kırk yıl kadar önce yazdıklarını incelememekle ya da aradaki bağı kuramamakla mümkün olur. Zira Osmanlı basınının terakkiyi Japonya’da gördükten sonra manevi terakkiyi, yani manevi modernleşmeyi tartıştığı savı, aslında Osmanlı basınında hâli hazırda çokça tartışılan bir şeyin Japonya ile somutlaşması sonucu görünür olmasından başka bir şey değildir.

Osmanlı basını Japonya’da göreceği manevi terakkiyi, daha Japonya büyük zaferler kazanmadan hemen önce kendi düşün dünyasında yakalamıştı. Bugün de Türkiye muhafazakâr düşüncesinde devam eden Japonya’nın Batı’nın sadece tekniğini, bilimini alarak ilerlediği savı ve bunun bu şekilde kolayca başarılabileceği kanaati Japonya zaferlerinden daha eskilere gitmektedir. Örneğin, Namık Kemal bir yazısında⁵ Mısır’da Fransızlara terakki edilmiş olduğunu göstermek ve şirin görünmek adına tiyatrolarda ahlâk dışı oyunlar oynandığını, terakki etmek için Avrupa’dan eğitim gibi alanlarda taklitçilik yapılması gerekse de sanat ve eğlencede bunun yapılmasının kesinlikle hatalı olacağını belirtir. Ona göre bu şekil bir terakki işe yaramayacağı için fabrikalar açılmalı ve böyle terakki edilmelidir. Namık Kemal gibi Ziya

⁵ Namık Kemal, “Mısır’a Dair Makale-i Mühimme” *Hürriyet*, Sayı: 37, 24 Zilkade 1285- 8 Mart 1869.

Paşa da terakkinin “Frenkleşmek” olarak yaşandığını iddia ederek vaziyetin kötüye gittiğini, kadınların artık feracelerini kaldırıp Beyoğlu mağazalarında çıırılçıplak fistanlarıyla kol kola Frenklerle dans ettiklerini iddia eder.⁶ Ona göre bu alafranga adetlerin Osmanlılarca alınmış olması toplumun maneviyatını bozmuş durumdadır. Terakkinin manevi değerlere dokunmadan gerçekleştirilmemesi üzerine yine Namık Kemal’in bir başka yazısı da -okuyucu mektubu olduğunu iddia eder- derin bir hüznü yansıtır şekilde kadınlar üzerinden şekillenmiştir. Yazı okunduğunda bugün de devam eden muhafazakâr terakki arzusunun hem çok eskilere dayandığı hem de bu şekilde terakki ettiği düşünülen Japonya imgesinin aslında zaten aranmakta olan bir şey olduğu görülebilir:

“Okusunlar, yazsınlar, ahvâl-i aleme vâkıf olsunlar, çocuklarını güzel terbiye etsinler. Hukuk-ı zevciyeti tanıyıp familyalarını baht ü saadet içinde yaşatsınlar. Bunların hepsi pek âlâ ve ra’nâ, lâkin erkekler ile kol kola piyasaya çıksınlar, balolarda herkesle sine-be-sine dudak dudağa dans eylesinler, sofralarda istedikleriyle şampanya toka etsinler, evde kocası olmadığı hâlde baloda tedarik ettiği ahababı gelip tenhaca görüşsünler, kocası bu hâl üzerine gelip odanın kapısını kapalı buldukta dakk-ı bâb ile istizân etmeksizin içeri girmesin. İşte bunlar bizim ne ahlak-ı milliyemize ve ne de usul-i mezhebiyetimize uyar. Biz bu sivilizasyonun erbabı değiliz. Eğer bizim devletimizin terakkisi mutlaka buna mevkuf ise Osmanlıların terakkisinden katiyen ümidi kesmelidir.”⁷

Taklidi sadece teknik ve bilimde uygun gören Ali Suavi de Osmanlı’nın başka şeyleri taklit etmesi sebebiyle zayıfladığını ileri sürer. Ona göre de Türkler Avrupa’dan alması gerekenler yerine kültürel, ahlâkî şeyleri aldıkları ve ilim yerine giyim ve kuşamda taklitçi oldukları için böyle bir milletin yaşama şansı yoktur.⁸ Verilen bu az sayıdaki örneklerden dahi Osmanlı basınında modernleşmenin sıklıkla manevi değerler üzerinden inşa edilmesi gerektiğine yönelik geniş bir anlayış olduğunu görmek mümkündür. Nitekim 1905’teki Japon zaferinin Osmanlı basınına ve kültürel yaşamına çok büyük etkileri olduğu doğru olsa da Avcı ve daha sonra da gösterileceği üzere Worringer’in iddia edeceği üzere basın ne devletin bir uzantısı olarak yazılar yazıyordu ne de bu modernleşme tasavvurları II. Abdülhamid’in reaksiyoner modernleşme arzusu olduğu için ortaya çıkıyordu. Bu düşünüş, Osmanlı düşünürlerinin kendi toplum ve ülkeleri açısından kendilerince geliştirdikleri bir düşünüştü. Her ne kadar Meiji dönemi yeniliklerine Japonya’da da benzer karşı çıkışlar yaşanmış olsa da Osmanlı’daki manevi terakki arzusu İslâm ile olan bağı nedeniyle anlamlanıyordu. Zaten Avcı’nın çalışması da Yeni Osmanlılar ve sonrasında Mehmed Âkif (Ersoy) ve Abdürreşid İbrahim gibi isimlerin yazdıklarını bir süreç olarak incelemediği için çalışmasında basının terakki anlayışı olduğu gibi Japon zaferiyle şekillenmiş sayılmaktadır.

Genel olarak Orta Doğu ve Japonya ilişkilerine eğilen ve bunu yaparken de Osmanlı basınına da geniş bir yer veren önemli bir isim Renee Worringer’dır. Worringer İslâm ve Orta Doğu tarihi üzerine çalışmalarında yoğunlaştığı Japonya’nın Osmanlı ve İslâm coğrafyasına modernleşme açısından etkilerini incelediği farklı çalışmalarında, sıklıkla basından haberleri de

⁶ Ziya Paşa, “Karınca Kanatlandı” *Hürriyet*, Sayı: 35, 10 Zilkade 1285 – 22 Şubat 1869.

⁷ Namık Kemal, “İstanbul’dan Bir Mektup” *Hürriyet*, Sayı: 39, 8 Zilhicce 1285 – 22 Mart 1869.

⁸ Ali Suavi, “Taklid” *Le Mukhbir*, Nr: 20, 18 Janvier (Ocak) 1868.

çalışmalarına dâhil etmesi nedeniyle de önemli bir isimdir. Ağırlıklı olarak Arapça gazeteler üzerinden alıntılar yapmakla birlikte Japonya'nın II. Abdülhamid döneminden başlayarak Osmanlı ve Orta Doğu coğrafyasıyla kurduğu temasta dönemin Türkçe basınında bu ilişkinin ele alınışını da inceler. Fakat odak noktası, 1905 Rusya-Japonya Savaşı'nı Japonların kazanmasının Osmanlı siyasetine etkisidir. Worringer bu etkiyi hem II. Abdülhamid hem de muhafazakâr muhalifler ama ağırlıklı olarak İttihatçılar üzerinden incelemeye çalışırken bir yandan da Japonya'nın birbirinden farklı siyasi düşüncelere sahip olsalar da Osmanlı toplumundaki hemen herkesi eşit derecede ilgilendirdiğini belirterek değerlendirir. Fakat Worringer'in ağırlık noktası İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkili isimlerin düşünceleridir. Öyle ki sıklıkla basını da partinin bir uzantısı gibi değerlendirerek gazetelerde çıkan ilgili haberleri de kâh sultanın kâh muhaliflerin düşüncelerinin yansıması olarak değerlendirir.⁹ O da tıpkı Avcı gibi, Osmanlı basınında modernleşme, Asya politikaları, iç sorunlar üzerine daha önceki gazetecilerin yazdıklarına pek değinmeden bunu yapar. Hâliyle anlatı, her şeyin Japon zaferiyle başladığına indirgenir.

Worringer'in konuyla ilgili farklı makaleleri olsa da görüşlerinin toplandığı, basına dair alıntıların en çok olduğu çalışması 2014 tarihli *Ottomans Imagining Japan-East, Middle-East and Non-Western Modernity At the Turn Of the Twentieth*'dir. Yazar, Japonya'nın zaferleri ile beliren ilginin aslında Osmanlıların Japonya'ya dair kendi tasavvurları açısından biçimlendirildiğini haklı bir şekilde tespit eder. Bu kendince algılama ve imaj inşası nedeniyle Worringer basın yerine çalışma alanı olan siyasete bakarak, salt basında yazarlardan hareketle bir siyasi analizin gerçekleştirilemeyeceğini savunur (2014: 79). Bu haklı bir yaklaşımdır ancak salt siyasi ilişkilere bakılarak da basın değerlendirilemez. Zira böylesi bir yaklaşım, basının meseleleri kendince olabildiğince farklı, çeşitli biçimlerde ele alıp değerlendirme çabasını yok sayarak her şeyin siyasi noktadan analiz edilmesiyle sonuçlanır. Üstelik bu analiz (2014: 137) genel bir siyasi durum çerçevesinden de değil, ağırlıklı olarak Büchner, Spencer, Darwin, Haeckel ve Comte gibi farklı düşünürlerin yaklaşımlarını sanki tamamen benimsemiş İttihat ve Terakki Cemiyeti düşünürleri tarafından ilişkilerin çerçevesi çizilmiş gibi bir yaklaşımı da barındırır. Basında çıkan yazıların Sosyal Darwinci yaklaşım ekseninde ele alınması ve Japonya ile ilgili gelişmelerin Osmanlı düşünürlerince hep Batı ve Doğu ırkları arasındaki bir savaşım şeklinde ele alındığına yönelik Worringer'in çıkarımları, nihayet 1905 Japonya zaferi ile sanki partinin ve gazetecilerin hepsi bir anda bütün enerjileriyle politikalarını, yazılarını bu sonuca göre dizayn etmiş gibi doğal bir sonuca ulaşır. Daha önce de değinildiği üzere Avcı'nın çalışmasında da var olan bu sorun, Japon zaferi ve terakkisinin Osmanlı basını tarafından daha önce zaten benzer bir terakki beklentisi içinde olunması sebebiyle bir sürpriz, bir anda ortaya çıkan bir sonuç değil, hâli hazırda arzulanan bir model olduğunu gözden kaçırmaktadır.

Worringer'in (2014: 196) çalışmasında 1905 zaferinin Osmanlı açısından etkileri o denli büyütülür ve uzun erimli olarak değerlendirilir ki İttihatçıların bu zafer sonrasında milliyetçi

⁹ Worringer (2008: 106) bir başka çalışmasında da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909 sonrası iktidar ve politika belirlemede bir tekel oluşturduğunu ileri sürer. Halbuki böyle bir şey varsa bile 1913 Bâb-ı Âli Baskını'ndan önce bunu ileri sürmek mümkün değildir.

politikalar geliştirdiklerini, Türkçede sadeleşme hareketi başlattıklarını, Türkçe ve Türk kültürünü inceleyen dergiler çıkardıklarını ve nihayet Arapların imtiyaz ve kendi dillerinde yayın taleplerini¹⁰ cezalandırıp Ermenileri de bu sebeple soykırıma götürdüklerini savunur. Worringer Japon zaferinin yarattığı coşku ve heyecana yönelik basından savaş ve neticesi ile ilgili haberler paylaşırken, bu olayın Arapların cezalandırılmalarına ya da Ermenilerin soykırıma uğramalarına sebebiyet verdiğine dair ne bir belge paylaşır ne de detaylı bir analiz sunar. Üstelik basındaki haberler ile bunların arasındaki bağlantıyı kurma noktası, salt siyasi çıkarımlara dayanır. Basına biçtiği rol ise bu süreçte basındaki Japon coşkusuna yönelik alıntıları bir araya getirip sanki basın doğrudan İttihatçıların sözcüsüyümüş, gazeteciler kendi duygu ve düşüncelerini siyasi arzular dışında dile getiremezmiş gibi analiz etmekle ilişkilidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülkedeki iktidara sahip tek grup olduğu yanılışamasından kaynaklanan bu analiz, ne Prens Sabahattin'in etkili ve karşı bir figür oluşunun etkisini dikkate alır ne Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın güçlü muhalefetini ve ne de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bizzat kendi içinde parçalı bir liderlik yapısı olduğunu.

İttihatçıların bu kadar güçlü ve her şeyi kontrol ettikleri, basını da bu açıdan elde tuttukları savı gerçeklere dayanmaz. Zira bu türden bir analiz, eğer İttihatçılar Worringer'in savunduğu kadar güçlü idiyse, *Halâskâr Zabitan* (1913) adlı grubun İttihatçılara karşı gerçekleştirdiği darbenin nasıl mümkün olabildiğini de izah etmez.¹¹ Çünkü kadiri mutlak İttihatçılar tasavvuru, imparatorluğun başına gelenleri hak ettiğini açıklamak adına tarihyazımında kökleşmiş sondan başa bakışa dair aynı formülü tekrarlayanın bir imkânını sunar. Oysa bir açıklama sunmak yerine bir tezi doğrulama amacıyla basının ele alınışı, basının daha öncesinin ele alınmaması nedeniyle tıpkı Avcı'nın da yaptığı gibi hataları beraberinde getirir. Vitrin basın yerine düşünen, sorgulayan, zaman içinde kendisiyle çelişse de çok sesli yaklaşımları beraberinde getiren basın anlayışı kabul edilse Türk dilinin öne çıkarılması, dilde sadeleşme gibi çabaların onlarca yıldır basında tartışıldığı görülebilirdi. Bunu Worringer gibi, II. Abdülhamid'in aslı var olmayan ama hâlâ türlü akademik çalışmalarda sanki gerçekmiş gibi sürekli atıflar yapılan sahte hatıratı yerine hâli hazırda erişime açık Osmanlıca gazetelerden yola çıkarak doğrulamak da mümkündür.

Worringer'in Japon zaferi sonrası basında Türkçe ve sade dil tartışmalarına yönelik çıkarımı, biraz geriye gidildiğinde ciddi sorunları da içermektedir. Osmanlı temel eğitim sisteminin büyük oranda sadece elifba okumaya dayanması ve öğrencilerin temel bilimler yerine sadece Kuran okuma ile yıllarca haşır neşir edilmesi temel seviye Türkçe okumanın bile son derece problemlili olmasına yol açmıştı. Selçuk Akşin Somel (2019) Osmanlı'da eğitimin modernleşme sürecini ele aldığı çalışmasında özellikle mahalle mekteplerinde yetişen öğrencilerin daha temel metinleri, gazeteleri okumada ne denli zorlandıklarını çarpıcı biçimde

¹⁰ Worringer, basında Arapçanın Japon zaferi sonrası İttihatçılar tarafından baskılanmaya başladığını iddia etse de basında bu durum İttihatçılarca değil, çok daha önce *Vekay-i Mısriyye* Türkçe yayın yapmaya başladığında ortaya çıkmıştı. Bkz: Koloğlu (2014: 117-122).

¹¹ 1908'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhak etmesi sonucu yaşanan boykot da Worringer'in çıkarımını yanlışlar. İki ülke arası ilişkiler nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti halkın kapsamlı boykot çağrısını, sokağa dökülmesini engellemeye çalışsa da bu dönemde basında sıklıkla boykot çağrıları yapılmıştı. Bkz: Çetinkaya (2014: 227-234).

ortaya koymaktadır. Dönemin bizzat şahidi olarak yine Namık Kemal de durumun ne derece kötü olduğunu, gayrimüslim okullarında okuyan çocukların çok iyi bir eğitim alıp dünya klasiklerine yöneldiklerini belirtirken Türkçenin, Arapça ve Farsça etkileri nedeniyle anlamayı zorlaştıran durumu neticesinde küçük çocukların mekteplerden mezun olmalarına karşın daha bir gazete bile okuyamadıklarını dile getirerek yakınıyordu.¹² Üstelik bu sorun sadece Osmanlı'ya mahsus olmayıp Kafkasya Müslümanlarından Mirza Feth Ali Ahundzade de 1864 yılında Arap harflerinde sesli ve sessiz harflerin birlikte kullanılabileceği bir sistemi ortaya koyarak Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye tarafından tartışılmasını istedi. Dönemin gazetelerinde bu durum ele alındığı gibi yine Namık Kemal de bir başka yazısında doğrudan Türkçe yazı dilinin, yani Arap harflerinde düzenlemeler yapılması gerektiğini, mevcut hâliyle anlam kargaşası yaşandığını belirten bir başka yazı kaleme aldı.¹³ Ali Suavi de 1867'de kaleme aldığı yazıda Türkçenin sadeleşmemesi yüzünden yabancı dildeki gazeteleri okuyamayan halkın kendi dillerindeki gazeteleri bile okuyamadığını, bu nedenle *Muhbir*'in sade bir dilde çıkacağını belirtti.¹⁴ Fakat buna ilâve olarak Arap harflerinin kullanılması gerektiğini ancak mevcut hâliyle bunun çok sorunlar çıkardığını, harflerin ıslah edilmesi gerektiğini de savundu.¹⁵

Basında dilde sadeleşme ile ilgili çıkan yazılardan örnekler çoğaltılabilir. Ancak verilen örneklerden hareketle dikkat çeken bir husus vardır. Dikkat edilirse dilde sadeleşme ile ilgili fikirler, Worringer'in sandığından çok daha önce ifade edildiği gibi üstelik bu istekleri Türkçü İttihatçılar değil, aksine İslâmî bir söylem içinde, İslâm ülkelerinin bir arada iletişim hâlinde kalması gerektiğini savunan isimler en fazla dile getirmiştir ki Cemaleddin Efgani de bu ortak iletişim için harflerde reform arzusunu belirtenlerdendi. Worringer (2014: 193) ise tüm bunları atlayıp Masami Arai'nin (2016) çalışmasına atıflar yaparak Türk dilinin öne çıkarılması ya da dilde sadeleşme çabalarının Japon zaferi sonrası İttihatçı düşünürlerce Arapların ve Farsların etkilerinden kurtularak Turan diyarı ile bağlantı kurmak için gerçekleştirildiğini ileri sürer. Oysa bu yaklaşımlar bir anda Japon zaferiyle ortaya çıkmamış, özellikle imparatorluğun Balkanlar ve Arap coğrafyasında mevcut sorunları, Balkan Savaşları (1911-1913) örneğinde de görüldüğü üzere keskin kopuşlara neden olduğunda imparatorluk nüfusunun ağırlıklı olarak Türklerce oluşturulması nedeniyle buna göre bir politik yönelim belirmişti. Ne dilde sadeleşme tartışmaları bu dönemde ortaya çıktı ne de Osmanlı düşünürleri değişen koşulları gözetmeden, baştan sona aynı düşünce ekseninde fikirler belirtti. Zira Masai Arai'nin de (2016: 126) belirttiği gibi Yusuf Akçura Türk Ocağı'nı Turancı bir zemine oturtmak isterken bu projenin iflası sonrası, kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde ocak kültürel bir işleve sahip olacak şekilde dönüştürülmüş, gazete ve dergilerde çıkan yazılarda Turan'a değil, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bir milliyetçiliğe dönüş yaşanmıştı.

Meselenin basın açısından anlamı, basının Worringer'in çalışmasında pasif, siyasi uzantı olması kadar Ermenilerin, Rumların, Bulgarların kendi kiliseleri vasıtasıyla dillerinde

¹² Namık Kemal "Hüda Kâdir" dir, Eyler Seng-i Hârâdan Güher Peyda", *Hürriyet*, Sayı: 54, 25 Rebiyülevvel 1286–5 Temmuz 1869.

¹³ Namık Kemal "Hurûf Bahsine Dair Makale", *Hürriyet*, Sayı: 61, 15 Cemaziyelevvel 1286–23 Ağustos 1869.

¹⁴ Ali Suavi, *Muhbir*, Numara: 28, Şevval – 1283 – Mart 1867.

¹⁵ Ali Suavi, "Lisan ve Hatt-ı Türkî", *Ulûm*, Numara: 4.

bir sadeleşme ile milliyetçi bilinçlerinin özellikle Tanzimat'tan beri sürmesine karşın sanki dev bir imparatorluk, Japon zaferini gören İttihatçıların basında yer alan Türk dili dergileri ve milliyetçiliği yüzünden yıkılmış, Ermeniler bu sebeple soykırıma uğramış gibi problemleri bir bakış ortaya koymasındır. Hatta ona göre (2014: 201) basın o denli bir uzantıdır ki 1910 sonrası sıklıkla ülkenin adının Osmanlı yerine Türkiye olarak basında geçmesi de İttihatçıların gazetelere etkilerinin doğal bir sonucudur. Ülkenin resmi adının bugün dahi devam eden yaygın kanaatin aksine Osmanlı Devleti yerine *Devlet-i Aliyye* olması, yabancı kaynaklarca uzun yıllardır zaten *Türkiye* diye geçmesi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi gazetecilerce ülkenin adının yıllardır *Türkiye/Türkistan* diye adlandırılması ya da Şükrü Hanioglu'nun da onlarca belge ve gazete yazısı üzerinden hem Abdullah Cevdet (1981) hem de İttihat ve Terakki (1989) üzerine yaptığı detaylı çalışmalarda gösterdiği üzere, devletin adının sürekli *Türkiye* olarak geçmesi dışında bu yaklaşımda bir sorun yoktur.

Worringer'in detaylı, gerçekten de Japon zaferi üzerine Türk ve Arap gazetecilerin fikirlerini gösteren derlemelerde bulunması son derece kıymetli olsa da Japonya'ya olan ilginin ve bunun Osmanlı basınına yansımalarının, basının kendi renkli, çeşitli dünyasının görülmeyerek basının aslında sadece mevcut politikalar doğrultusunda bir şeyleri kaleme aldığı yönündeki varsayımıyla gölgelenmektedir. Oysa Osmanlı ve cumhuriyet dönemi basınında sıklıkla gazetecilerin yazdıklarının kısa ya da uzun süre sonra yine aynı gazeteciler tarafından tam tersi şekillerde yazıldıkları da görülebilir. Worringer'in bol bol atıflarda bulunduğu Abdullah Cevdet, Türkiye tarihinin en önemli gazetecilerinden ve entelektüellerinden biri olmasına karşın birbiriyle çelişen pek çok yazıya da imza atabilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus da bu nedenle, bu değişime yol açan etkenler kadar tek bir gazete yazısına ya da yazarına bakarak bütün bu yazıları doğrudan siyasetin uzantısı olarak ele almak yerine bütüncül bir bakış açısıyla basında yer alanları değerlendirerek bunların ne anlam ifade ettiklerini anlamaya çalışmak olmalıdır. Nitekim Osmanlı basın tarihyazımında başından beri var olan sorunlar Osmanlı ve Japonya arasındaki ilişkilere odaklanıldığında da tekrarlandığı zaman, dönemin basınındaki zenginliği görebilmek yerine siyasetin dinamizmine odaklanarak basını pasifize etmek gibi bir tehlikeden kaçınmak mümkün olmayacaktır.

Amaç

Mevcut literatüre yönelik bu çıkarımların ardından bu çalışmanın özel olarak Osmanlı basın tarihyazımını, genel olarak ise medya ve basın tarihyazımını Japonya'nın Osmanlılar açısından bir modernleşme idolu olarak ele alınması üzerinden sorunsallaştırma çabasının bazı sebepleri vardır. Bu sebepler, özel olarak yeterince irdelenmemiş dönemsel bir modernleşme kavrayışını anlamaya yönelik bir çaba olmanın yanında bir yandan da medya ve basın tarihyazımında sıklıkla görülen sondan başa bakarak tarihi ele almaya, ulus devlet perspektifiyle analiz yapmaya ve tarihi yalnızca kurumlar, siyasi, askeri, finansal aktörler üzerinden okuma çabasına da bir alternatif geliştirme arzusundan kaynaklanmaktadır. Japonya'nın bir alternatif modernleşme idolu olarak basın tarafından inşa edilmesi her şeyden evvel tarihyazımında mevcut kabullerin dışında yer alan bir örneği sunması açısından önemlidir. Ancak bu alternatif siyaset bilimi ya da tarih alanlarının dışından, iletişim ve basın

tarihyazımı açısından odaklanmanın farklı bir sebebi vardır. Çünkü modernleşmeye dair siyaset bilimi ve felsefe alanındaki yaygın tartışmalar, bu süreci bizzat yaşayanların o süreçte basın üzerinden yazdıklarını yeterince ele almama hatasına sıklıkla düşerek bütün bir süreci tepedeki siyasi organlara, siyasi ve askeri aktörlere ya da büyük yapılara atfedilebilmektedir. Oysa ilgili dönem için ancak basın sayesinde tekil bireylerin tüm bu süreçteki düşüncelerine, tartışmalarına, çelişki ve renkliliklerine bakmak mümkündür.

Osmanlı modernleşmesinde Japonya imgesini basın üzerinden ele alarak tartışmanın bir başka önemi de bu modernleşme çabasının söylem temelli kavrayışını anlayabilmektir. Bu algı, durağan ya da bitmiş bir modernleşme kavrayışıyla, verili olarak Osmanlı kamuoyunda yer almamıştır. Aksine basın sayesinde adım adım inşa edilerek bugüne dek uzanan bir modern Japon ve Japonya imgesi oluşturulmuştur. Bugün dahi Japonya'nın Batı'dan yalnızca teknik ve bilimsel gelişmeleri alıp kendi kültürel, inançsal ve manevi kodlarını tavizsiz sürdürdüğü yönündeki yaygın anlayışın söylemsel temelleri ve inşası tam da Osmanlı basınındaki modern Japonya imgesinin bir uzantısıdır. Başlangıçta egzotik, merak unsuru olarak kendine yer bulan Japonya, zamanla adeta mübarek bir güneş gibi Osmanlıları aydınlatacak yegâne unsur olarak kendine sıklıkla gazetelerde yer bulmuştur. İşte bu inşa edilmiş imgenin basın üzerinden izini sürmek, basın tarihyazımı açısından önemli bulgular ortaya koymaya imkân tanısa da bundan daha önemlisi ise Türkiye'de iki asrı geçen modernleşme sürecinde, akademik tartışmalar açısından basından daha çok dönemin kavrayış ve yaklaşımlarını yalın biçimiyle ortaya koyacak başka malzemeler bulmanın ne denli zor olduğunu göstermesidir. Bu sebeple basındaki tartışmalar, bir kamuoyu oluşturma çabası açısından son derece önemli olduğu gibi, olaylar henüz son bulmadan tüm o süreç içinde kaleme alındıkları için de farklı düşünüş ve yaklaşımları en sade biçimiyle araştırmacıya sunabilmesi açısından da çok değerlidir. Nitekim tekil seslerin, büyük yapı tartışmalarında kaybolmalarını engellemenin önemli bir yolu da yine basın üzerinden ilgili süreci okumaya çalışmaktır.

Öyleyse neden gerek modernleşme tartışmalarında gerek de basın tarihyazımında basının sunduğu zengin malzeme sıklıkla arka planda kalmakta ya da basın, kamuoyu oluşturma birincil aktörlerinden biri olarak öne çıkmamaktadır? Bu sorunun temelinde, her ne kadar çeşitli çalışma alanlarına yayılmış bulunan farklı akademik disiplin ve perspektiflerden kaynaklı türlü sebepler gösterilebilir olsa da bu çalışmada, ana hatlarıyla iki temel sorun olduğu ileri sürülecektir. Bunlardan ilki, medya ve basın tarihyazımını büyük oranda etkilemiş bulunan, Türkiye'de de basın tarihyazımına yerleşmiş olan liberal tarihyazımı geleneği iken, ikincisi ise özellikle siyaset bilimi ve tarih alanından kaynaklanan metodolojik milliyetçilik yaklaşımıdır. Bu iki temel yaklaşımdan kaynaklanan sorun sadece bir perspektif meselesi olmaktan çok, tarihi ve onun içinde yaşananları teleolojik bir bağlama oturtma kaygısı güttüğü için felsefi anlamda da etki alanı geniş bir soruna işaret eder. Bu nedenle hem liberal tarih yazımı geleneğinden kaynaklanan sorunların hem de metodolojik milliyetçilik yaklaşımından kaynaklanan sorunların Osmanlı basın tarihyazımına sirayet ettiği noktaları tartışarak, Osmanlı modernleşme sürecinde basın yoluyla modern Japonya imgesinin inşa edililişinin tüm bu okuma

biçimlerine alternatif bir yaklaşım getirebileceği yönündeki çabayı gösterebilmek mümkün olacaktır.

Yöntem

Çalışma yerleşik yaklaşımları aşmaya çalışırken, özellikle Osmanlı basınında Japonya ile ilgili ilk yazıların belirmesinden cumhuriyetin kuruluşu ve kısa süre sonra basın faaliyetlerini ciddi anlamda kısıtlayıcı 1925 Takrir-i Sükûn Kanunu'na kadar geçen sürece odaklanacaktır. Kabaca 1876-1925 arasını kapsayan bu yarım asırlık süreç, yazıların ağırlıkla yoğunlaştığı Sultan II. Abdülhamid yönetiminin tamamı üzerinden detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışılacaktır. Çünkü tam da bu dönem, Türkiye'de bugün dahi modernleşme ve Batılılaşma tartışmalarının merkezinde yer aldığı için ayrı bir önemi haizdir. Ele alınacak gazete ve dergiler hem yerel hem de o dönem için çok daha geniş çaplı bir yayılım sahasına sahip olan Türkçe yayınlar üzerinden değerlendirilecektir. Bunlardan kimi yayılım sahası daha düşük Trabzon, Amasya, Yozgat ve Çorum gibi şehirlerin yerel gazeteleri iken kimi de büyük oranda ülke sathına yayılmış olan *Sırât-ı Müstakîm*, *Sebilürreşad*, *Balkan*, *Asır* gibi çok daha büyük yayınlardır. Çalışma kapsamında doğrudan kullanılan gazete ve dergi sayısı yaklaşık üç yüz civarı olup bu yayınların önemli bir bölümü İslâmcı Dergiler Projesi (İDP), İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), Osmanlıca Mahalli Gazeteler oluşumu, Gaste Arşivi, Millî Kütüphane Dijital Kütüphane Sistemi gibi farklı veri tabanlarından elde edilmiş, buralarda yer almayan çok sayıda yayın ise doğrudan Milli Kütüphane'den, sahaflardan elde edilen muhtelif matbu metinlerden, dijital erişime açık kütüphanelerden ve sayıları giderek artmaya başlayan güncel basın tarihi çalışmalarından elde edilmiştir.

Elde edilen ve çalışma kapsamında kullanılan yayınların niceliksel genişliği ve bu yayınların kaleme alındıkları dönemde mevcut hâliyle kurumsallaşmış, mesleki prensipleri ve profesyonellik kuralları oturmuş, mizanpaj sistemi güncel yayınlarla benzer bir basın sektörü olmaması; yine sürgün ve tehdit korkusuyla yazıların pek çoğunun imzasız atılması, aynı korkudan hareketle dönemin önde gelen çoğu gazetesinde eleştirel yazıların sıklıkla “yabancı basından aktarım” veya “bir okuyucu mektubu” ibareleriyle yayımlanması nedeniyle bu yazıların klasik anlamıyla eleştirel söylem analizi metoduyla incelenmeleri ciddi zorluklara ve anakronik hatalar ile eksikliklere neden olabilir. Nitekim söyleme yönelik oluşan literatür ve eleştirel söylem analizine dair çalışmalar temellerini özellikle Ferdinand de Saussure'ün dilbilim alanındaki çalışmaları ve SSCB'nin kuruluş süreci ve sonrasında da Sovyet dilbilimcilerin katkılarıyla almış, Marksizm ve psikanaliz etkisiyle dil ve ideoloji arasında bağlantı kurularak da söyleme yönelik mühim tartışmalar yapılmıştır. Bu miras 1960'lardan itibaren ağırlıkla Fransa özelinde giderek dil, biçim ve ideoloji üzerine yapısalcı tartışmalarla zenginleşirken yine aynı dönemde İngiltere'de medya ve haber çalışmaları, 1970'lerden itibaren ise Jacques Lacan, Louis Althusser ve ondan büyük oranda etkilenmiş olan Michel Pecheux'nün katkılarıyla ve elbette Michel Foucault'nun alanı büyük oranda etkileyen çalışmalarıyla özne, iktidar ve ideoloji bağlamıyla tartışılmıştır.

Eleştirel söylem analizi hattının, görülebileceği üzere son derece farklı disiplinlerden, çalışma alanlarından ve yaklaşımlardan oluşması eleştirel söylem analizi çalışmalarını da

multidisipliner ve durağan olmayan yaklaşımlarla irdelemeyi beraberinde getirmiştir. Bu duruma dikkat çeken van Dijk (1981: 2) söylem analizinin son hâlini almış, netleşmiş bir alan olmayıp sürekli güncellenmesi, yeni metot ve sistemlerle geliştirilmesi gerektiğinin altını çizer. Yine Wiess ve Wodak (2003: 12) eleştirel söylem analizini hiçbir şekilde tek bir metot ya da kavrayışla ele almamak gerektiğini, eleştirel söylem analizinin kendisinin zaten farklı disiplin, alan ve metotlarla inşa edildiğine dikkat çekerler. Dahası onlara göre bu çabayı sürekli olarak korumak ve farklı yaklaşımlarla zenginleştirmek gerekmektedir. Nitekim bu esnekliğin ve yenilenme imkânının sağladığı olanakla birlikte düşünülecek olursa, eleştirel söylem analizinin iktidar, özne ve cinsiyet gibi kökleşmiş çalışma alanlarının dışında bir bakışla bu çalışmada kullanılabileceği düşünülebilir. Çünkü ele alınacak gazete ve dergilerde yer alan metinlerin temel derdi, Osmanlı modernleşmesine bir rol model olarak Japonya'nın imgeler yoluyla inşa edilmesidir. Bu inşanın da durağan olmayıp her yeni olay ve kırılma ile daha da güçlenip somut bir gerçekliğe işaret edecek şekilde siyasal zeminde temellenmeye çalışarak kamuoyu yaratması çabası ise inşanın söylem temelli kurgulanışını ön plana çıkarmaktadır.

Söylemin boyutu ve bağlamı ise geniş anlamıyla ele alınmalıdır. Fairclough (1982: 63-64) söyleme toplumsal bir pratik olarak yaklaşmak gerektiğini, zira metinlerdeki söylemin önceliğinin saf bireysel kullanım değil toplumsal bağlam ile anlaşılabilmesini belirtir. Çünkü ona göre söylem sadece dünyayı temsil etmeyip, aynı zamanda dünyayı yorumlayıp inşa etmektir. Hâliyle Japonya'yı rol model olarak ele alan yazıların aslında bir hakikat ya da gerçeklik yansıması veya vurgusunda bulunmaktan öte, söylem yoluyla imgeyi, rol modeli inşa ettiklerini söylemek gerekmektedir. Ancak Fairclough'un haberlere yoğunlaşmayarak modern metinleri üretim, dağıtım ve tüketim ağı üzerinden ele alma yaklaşımı bu çalışmada uygulanması güçlük doğuracak bir öneridir. Zira çalışmanın ele aldığı dönem ve metinler açısından ne daha önce vurgulandığı gibi süregelen, kurumsallaşmış bir medya yapısı söz konusudur ne de bunları irdelemeyi sağlayacak bilgi ve belgelere sahip olma kolaylığı. Bu sebeple Fairclough'tan söylemin toplumsal bir pratik olarak ele alınıp o söylemde de kurulmak istenen dünyanın hangi kelime ve kavramlarla nasıl inşa edildiğine odaklanmak gerektiği tavsiyesi ödünç alınırsa rol modelin inşasını, o inşada kullanılan ifade ve kelimelerle anlamlandırabilmek de mümkün olabilir.

Yine eleştirel söylem analizi üzerine odaklanan bir başka isim Sarah Mills (1997: 154) Fairclough'un yaklaşımında, söylemin kişi üzerinde toplumsal bir etki yaratır gibi etki yarattığına dikkat çeker. Dolayısıyla Japonya'nın rol model olarak inşasında tüm bu bireysel yazıların ortaklaştığı ifade ve söylemleri öne çıkarmak, rol model olarak görülen ülkenin de gazeteciler açısından nasıl bir toplumsal etkiye karşılık düştüğünü anlamayı sağlayabilir. Ancak bu noktada van Dijk'ın (1981: 9) uyarısı mühimdir; ona göre eleştirel söylem analizi yaparken kelimelere ve cümlelere söylemin bağlamı ve makro yapılar göz ardı edilerek bakılmamalıdır. Zira aynı kelime ve cümleler, bağlamın değişmesiyle başka göndermelere de sahip olabilirler. Benzer bir şekilde Terry Eagleton (1996: 276) özellikle 1970'lerde söyleme ideolojik bağlamı ve özne ile olan ilişkisi üzerinden bakışın yoğunlaşmasında yaşanan sorunu hatırlatarak, siyasal zeminden yoksun bir yaklaşımın bağlamından kopuk bir analize sebebiyet verebileceğine dair

uyarıda bulunur. Ona göre (1996: 295) bir sincap fotoğrafının sincabın temsili olma sebebi, fotoğrafın hayvanın kendisi olmamasıdır. Dolayısıyla temsili de anlamlandırmak gerekmektedir. Bu sebeple Japonya'yı rol model olarak inşa eden söylemler de Japonya'nın hakikatte ne olduğunu, Osmanlı Devleti için ne derece gerçekçi bir rol model olduğunu ya da Japonya'nın Osmanlılardan gerçekte ne istediğini değil, Osmanlı basını açısından Japonya üzerinden kurgulanan modernleşme ve rol model inşasının aslında ne ifade ettiğini anlamaya yönelik olmalıdır. Billig (2003: 38) ise eleştirel söylem analizinin eleştirel olmak zorunda olduğundan değil, sosyal ilişkilerin radikal bir eleştirisine dayandığından eleştirel olduğunun altını çizer. Neticede bu perspektiften hareketle bakılırsa çalışma kapsamındaki ilgili yazılar, devletin mevcut politikalarının ve bu politikalarda süregelen, kendilerince tespit ettikleri sorunu toplumsal bir huzursuzluğu ve kurtuluş arzusunu da öne çıkararak Japonya üzerinden sistematik bir eleştiri aracı olarak kurgulamaları açısından da önemlidir.

Japonya'nın söylem düzeyinde nasıl ele alındığını ve hangi söylemlerle meşru ve geçerli bir rol model olarak sunulduğunu, söylemin toplumsal bağlamı açısından değerlendirmek mühim çıkarımlarda bulunmayı da sağlayabilir. Fairclough (1996: 22) söylem analizinde dili ve kullanılan kelimeleri incelemenin üç sebeple önemli olduğunu belirtir; ilk olarak kullanılan dil toplumun bir parçasıdır, ikinci olarak toplumsal bir sürece gönderme yapar ve son olarak da dil, koşullandırılmış bir süreçtir. Bu sebeple ona göre (1996: 26) söylem analizi yapılırken, tespit edilen söylemi önce tanımlamalı, sonra üretim süreci açısından yorumlamalı ve son olarak da bu söylemin etkileşim ve toplumsal bağlamı üzerinden bir açıklama sunmalıdır. Ancak Fairclough'un daha çok yapılar odaklanarak, bizzat metnin üretim sürecine yönelik bir analizi öne çıkardığı bu yaklaşım, ilgili basın materyalini sayılan sebeplerden ötürü izah etme imkânından yoksun olacaktır. Özer (2011: 59) Fairclough'un yönteminin, yapısalcılık ve Marksizm ile fazlasıyla bağlantılı bir perspektife dayalı olması sebebiyle metinlerin daha çok maddi üretim pratikleri ve yapısı açısından incelemeye bir olanak sağladığına dikkat çeker. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında söylem analizi yaparken her ne kadar metinlerin maddi üretim süreçlerine odaklanılmayacak olsa da Fairclough'un toplumsal bağlamdan hareketle söylemi tanımlayıp açıklama geliştirme yaklaşımına ek olarak yine onun (2006: 8), söylem analizini eleştirel bir metot olarak kullanmanın temel amacının, gizli bağlantı ve dönüşümlerin anlamlarını ortaya koymak ve böylece bu bağlantıları ortaya çıkarmaya yönelik çaba göstermek olduğunu belirtmesinden hareketle bir analiz gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Fakat onun bu eleştirel söylem analizi yöntemini van Dijk'ın yöntemiyle birlikte düşünerek kullanmak faydalı olabilir.

Van Dijk, söylemin kendi başına değil, kullanıldığı bağlam yoluyla anlaşılması gerektiği üzerine inşa ettiği eleştirel söylem analizini, makro ve mikro yapılar üzerinden bir analiz yoluyla gerçekleştirmeye çalışır. Ona göre (1988: 26) mikro düzeyde seslerin, sözlerin, kelimelerin ve anlamların üzerinde durulması gerekirken; makro düzeyde ise yapı, genel anlam ve sistemler üzerine odaklanması gerekir. Van Dijk, sentaktik düzeyde cümlelerin gramer yapısını incelerken, semantik düzeyde ise söylemin anlamına yönelik bir analize girişir. Ancak onun makro ve mikro düzey üzerine eğilen yöntemi, ağırlıklı modern medya metinleri ve

haberleri üzerine temellenmektedir. Makro düzeyde haberlerin başlıkları, puntoları, kullanılan fotoğraflar, ara başlıklar, özetler, haber kaynakları, şematik yapı; mikro düzeyde ise kelime seçimleri, ifadelerdeki genelleştirmeler ve dildeki retorik onun eleştirel söylem analizinin temel noktalarıdır. Fakat görülebileceği üzere onun özellikle makro düzeye yönelik yaklaşımından hareketle Osmanlı basını modern bir haber metni şeması uyarınca analiz etmek ciddi sorunlar doğuracak, hatta temel kriterlerinin çoğu dönemin gazeteleri açısından süreksiz veya hiç var olmadığı için karşılıksız kalacaktır. Ancak Fairclough'un, analizin toplumsal bağlamı ve örtük olanı anlamaya, açıklama yönelik yaklaşımını van Dijk'in cümleler ve kelimeler üzerinden inşa edilen *İçeridekiler* ve *Dışarıdakiler* yaklaşımıyla birlikte düşünmek faydalı olabilir.

Van Dijk'a göre (2012: 60) söylem analizinde, kelimelerin basitçe içeridekiler ve dışarıdakiler çatısında biz ve onlar olarak inşa edilmesi, bizi kutsarken onları değersizleştirmek anlamına gelmez. Burada söylem analizinin dikkati, ayrımı belirleyen değer ne üzerinden inşa edildiğini gösteren işaretlerdir. Nitekim Japonya'yı rol model olarak ele alan erken tarihli yazılarda Avrupa emperyalizmi ve tehdidi karşısında kendini yalnız hisseden Osmanlı gazetecilerinin, Japonya sayesinde biz ortaklığını inşa ettiklerini; bunu yaparken de söylem düzeyindeki vurgularının, "Asyalılık" olarak gelişim göstereceğini belirtmek mümkündür. Denklem "onlar" kısmında ise Avrupa ve Rusya'nın ortak bir çatı altında toplandığı görülecektir. Zira Avrupa ve Rusya, aynı zamanda Osmanlı ve Japonya toplumlarının adeta bir kader ortaklığı yoluyla birbirlerine muhtaç olduklarına dair denklemi mümkün kılan ifadeler olarak sıklıkla belirecek "Güneş" ve "Hilâl"den birine girmemektedir. Zira onlar ne Güneş ne de Hilâl olup, sadece ortak düşman olan "Haçlılar"dır. Böylece van Dijk, kelimeye yüklenen anlamı, anlamın gösterdiği ideoloji ile okumak gerektiğini belirtir. Fakat onun ideoloji çalışmaları ve tartışmalarıyla fazlasıyla içli dışlı olan bu yaklaşımını doğrudan bir asır önceki ilgili Osmanlı gazete ve dergi yazılarına uyarlamak mümkün değildir. Bir kere ideolojilerin söylem analizi tartışmalarında yer edinen anlamları ve klasik tartışma biçimleri bu yazılardan çok sonra oluştuğu gibi yine bu yazıların anlamlara gizledikleri temel dertleri ideolojik olmaktan fazlasıdır.

Van Dijk'ın kelimelerin altında yatan anlamı çıkarmaya yönelik yaklaşımından hareket edilirse, Japonya'yı rol model olarak ele alan yazılarda kullanılan ve ön plana çıkan ifade ve söylemlerin, aslında birtakım duyguları gizlediğini ve modernleşmeye yönelik kavrayışlarının da ne denli gazetecilerin kendi dünya görüşlerine ve çıkarımlarına yönelik renkli, özgün bir çeşitliliği ortaya koyduğunu görmek gerekmektedir. Söylemlerin altındaki duygular; acizlik, öfke, tatmin, heyecan ve umut olmak üzere beş temel duygu durumuna denk düşmektedir. Gazetecilerin Japonya örneğinde gördükleri anlam da işte bu beş temel duyguya denk düşerek bir rol model inşasına zemin hazırlamaktadır. Ancak bu inşa ve kurgu salt duygulara dayanmayıp entelektüel birikim ve siyasal analizden yoksun değildir. Öyleyse Japonya'yı tam da rol model olarak inşa eden ve irdeleyen yazılardaki söylemlere odaklanarak, bu söylemlerin toplumsal bağlamlarını, Osmanlıların uzun zamandır yaşadıkları siyasal zemin ve sorunlar ışığında değerlendirerek tematik olarak eleştirel söylem analizine tabi tutmak mümkün olabilir. Ancak bu çalışmada kullanılan gazete ve dergi yazılarını incelerken, literatürdeki yerleşik

isimlerin eleştirel söylem analizi üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalardan ve yaklaşımlardan doğrudan bir metodoloji ya da şablon olarak faydalanmak mümkün görülmemektedir. Çünkü ilgili metinleri Fairclough, Wodak, Van Dijk veya herhangi bir araştırmacıya denk düşen herhangi bir metotla analiz etmek yukarıda izah edilmeye çalışılan sebeplerden ötürü çokça soruna ve tutarsızlıklara yol açabilir. Bu sebeple eleştirel söylem analizi yapılırken, ilgili sorunları aşabilmek için bu metinlerde Japonya üzerinden modernlik söyleminin nasıl kurulduğuna dair tematik bir analiz yapılmak istenmektedir.

Farklı dönemlerde, Japonya'yı bir rol model olarak kurgulayan yazılarda dört tema üzerinden bir modernlik söyleminin oluşturulduğu, sürekli olarak inşa edilmeye çalışıldığı gözlenmiştir. Bunlar Japonya'nın; eğitim, bilimsel ve teknik gelişmeler, askeri zaferler ile ahlâk ve maneviyat açısından modernlik söyleminde idol olarak inşa edildiği temalardır. Bu temalar dönemin yazarları açısından Japonya üzerinden bir modernlik söyleminin inşa zemini olmalarının yanında aynı zamanda Osmanlı gazetecilerinin ve düşünürlerinin de modernlikten ne anladıklarını da izah etmeleri açısından önemlidir. Tüm bu temalarda gazeteciler açısından basın çok önemli, merkezi bir konumda görülmekte ve tam da bu konumu sebebiyle modernleşme sürecinin temelinde basının çok büyük bir öneme sahip olduğu sıklıkla tekrarlanmaktadır. Mills'in (1997: 30) söylem analizi yaparken bireyleri basitçe kurban olarak nitelendirmenin yanlış olduğunu, aslında onların aktif eylemciler olarak söylemi inşa edebileceğini ileri sürmesini doğrularcasına, gazetecilerin ürettikleri söylemlerin de sinik ya da pasifist değil, hatta çoğu zaman kamuoyu oluşturmak için aktif eyleme hevesli bir yaklaşımla inşa edildiklerini belirtmek gerekmektedir. Bunun yanında yine bu dört farklı temaya giren yazılar birbirlerinden keskin çizgilerle ayrılmayıp çoğu zaman iç içe ve birbirlerini besleyecek biçimde bulunmaları sebebiyle klasik bir tarihyazımı yaklaşımında olduğu gibi kronolojik bir dökümle değil, tematik olarak modernlik söyleminin inşa edildiği metinler olarak analiz edilecektir. Bunun mümkün olabilmesi adına ise çalışma belli temel sorular etrafında bu analizi gerçekleştirmeye çalışmıştır. Örneğin, yine bu maksatla özellikle son tema olan, Japonya'nın ahlâk ve maneviyat idoli olarak ele alındığı yazıları inceleyen bölümde, bu alanda en çok yazı yazan ve doğrudan siyasi faaliyetlere girişerek iki ülke arasında bir ittifakın da zeminini tesis etmeye çalışan Abdürreşid İbrahim'e ayrı ve geniş bir yer verilecektir. Abdürreşid İbrahim üzerine özellikle yakın zamanda giderek artan bir ilgi ve literatür genişliği oluşmaya başlasa da çalışmalar ağırlıklı onun siyasi faaliyetlerine odaklandıkları için onun eylemlerinin basın yönü ve yine bu eylemlerin Osmanlı basını açısından anlamı yeterince irdelenmemiştir. Dolayısıyla ona ait yazıların ve eylemlerin, tezin tam da merkezinde yer alması sebebiyle ayrı bir önemi de söz konusudur.

Metinler incelenirken mevcut basın tarihyazımı ile olan ilişkileri açısından yerleşik bazı temel ön kabul ve yaklaşımlar sorunsallaştırılmıştır. Zira Osmanlı basın tarihyazımında basına atfedilen rol sıklıkla siyasi olayların görece pasif bir uzantısı olmasıyla ilişkilidir. Peki, elde edilen metinler ne derece bu görüşü doğrulamaktadır? Osmanlı basın tarihyazımı sıklıkla tekrarlandığı üzere ülkede okuma-yazma oranı ve gazete abonelik sayısı düşük olduğu için, yaşanan siyasi ve toplumsal gelişmeler sadece belli kesimlerin gündelik yaşamlarına etki eden,

küçük bir kesimin meseleleri gibi aktarılmaktadır. Peki gerçekten okuma-yazma oranı düşük olduğu için gazeteler sadece küçük bir kesimin mi takip ettiği iletişim araçlarıdır? Öte yandan Osmanlı modernleşmesi sürecinde yerleşik tarihyazımı sıklıkla Osmanlı aydınlarının, önde gelen askerlerin ve cumhuriyetin kuruluşuna giden süreçte yer alan kadroların Avrupa'nın önde gelen ülkelerini bir rol model olarak gördüklerine dair çıkarımlarla doludur. Peki Japonya'yı Osmanlı'ya, Batı karşısında alternatif bir rol model olarak hemen her açıdan ele alan hatta bunu siyasi bir müttefikliğe de çevirebilmek için her türlü eyleme girişen gazetecilerin de içinde olduğu, yüzlerce gazete yazısının varlığına karşın neden bu ön kabuller devam etmekte ya da alternatif bir modernleşme örneği olarak Japonya yokmuş gibi davranılmaktadır? Bu sorular önemlidir çünkü Colingwood'un (2019: 318) belirttiği üzere, ifadelerin doğruluğundan önce anlamlarına bakmak gerekmektedir. Buna paralel olarak bu çalışma da bu soruların aslında tekil ve basını arka plana iterek görülebilecek sorular olmayıp tamamı da birbiriyle bağlantılı iki temel meseleden ötürü basın tarihyazımında yerleşik olduğunu ve devam ettiğini öne sürmektedir.

Türkiye'de hâlâ devam etmekte olan basın tarihyazımına ilişkin sorunlar, genel olarak medya ve basın tarihyazımına, özel olarak da Osmanlı basın tarihyazımına ağırlıkla siyaset bilimi, felsefe ve tarih alanından sızmış olan liberal anlatı geleneği ile metodolojik milliyetçilik temelli yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır. Bu iki temel yaklaşımın, Osmanlı tarihyazımında hâlihazırda kökleşmiş gerileme paradigmasıyla birleşmesiyle de tüm süreç, sondan bir bakışla zaten yıkılmaya mahkûm bir imparatorluğun, gerilemesiyle başına gelenleri hak ettiği, basının da modernleşme sürecine pasif bir gözlemci olarak katıldığı yönünde klasik bir sava dönüşmüştür. Öyle ki bu kabuller, ülkedeki ilk resmî gazetenin ülkenin kendi iç meseleleri yerine sırf Avrupa'da öyle görüldüğü için padişahın arzusuyla kurulduğu, ülkeye ilk matbaanın da zaten çok sonradan getirildiği için koca imparatorluğun yıkıldığı ve Batı Avrupa ülkelerindeki gibi gelişmiş bir kapitalist pazar ya da parlamento olmadığı için Osmanlı'da basının etkisiz ve dördüncü güç olma vasfını yerine getiremediği yönündeki savlarla desteklenerek adeta bu iki temel çıkış noktasının biçimlendirdiği ön kabullerle serpilip kökleşmiştir. Dolayısıyla tam da bu noktada basın da modernleşme sürecinin tam da merkezinde, kamuoyu yaratmaya çalışan, tüm zorluklara karşın renkli ve etkin bir entelektüel tartışma ortamı oluşturmaya çabalayan, ülkenin modernleşme sürecine doğrudan katılan ve hatta bu süreci başlatmak için çabalayan kurucu bir aktör olarak değil, tüm bu gerileme ve yıkılışa giden sürecin pasif bir tanığı olarak konumlandırılmıştır.

İşte tüm bu sebeplerden ötürü Japonya'yı modernleşme açısından ele alan metinlere geçmeden evvel çalışma önce Osmanlı basın tarihyazımında yerleşik olan çeşitli savları, onların temellendikleri liberal anlatı ve metodolojik milliyetçilik üzerinden değerlendirecek, sonra da Japonya'ya dair basında oluşturulan tartışmaların, Osmanlı modernleşmesi sürecinde nasıl bir modernlik söylemi ile ele alındığını göstermeye çalışacaktır. Nitekim modernleşme tasavvur ve tartışmaları Japonya üzerinden aslında kendine bir bakışı işaret etse de bundan daha önemlisi ise bu bakışı mümkün kılan gözlerin bizzat basın olduğunun bu yazılarda artık fark edilmesidir. Dolayısıyla çalışma, bu temellerin izini sürüp tartışmaya açarak bir yandan basın tarihyazımı

alanında alternatif bir yaklaşımı ortaya koymaya çalışacak bir yandan da Osmanlı-Japonya ilişkilerini odağına alarak bu ilişkinin Osmanlı kamuoyu tarafından nasıl bir modernleşme söylemiyle ele alındığını irdelerken basın ve gazetecilerin kendilerini modernleşme tartışmaları içinde nasıl konumlandıklarını da anlamaya çalışacaktır.

Sınırlılıklar

Bu çalışmanın üç temel sınırlılığı söz konusudur. Bunlardan ilki, çalışma kapsamında kullanılan metinlerin tek bir dil üzerine odaklanmasına ilişkindir. Çalışma kapsamında değerlendirilecek olan yazılar, imparatorluğun son döneminde özellikle büyük toprak kayıpları ve bu topraklardan Anadolu'ya yaşanacak göç hareketleri sonucu hem dil hem de nüfus büyüklüğü olarak imparatorluğun en yaygın dili olan Türkçe kaynakları temel almaktadır. Bundaki sebep araştırmacının imparatorlukta konuşulan dillerden yalnızca Osmanlıca adıyla tabir edilen, eski harfli Türkçe metinleri okuma becerisine sahip olmasının yanında imparatorluk çapında kamuoyuna dair en geniş ve genel yaklaşımları bu metinler üzerinden görece daha iyi kurabileceğine yönelik yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Zira bu metinlerden pek çoğu, siyasi olarak da imparatorlukta etkin olan bazı isimler tarafından kaleme alınmıştır. Fakat bu hiçbir şekilde modernleşme sürecinde Osmanlı Devleti için Japonya'nın bir rol model olarak inşasında en sağlıklı ve yerinde tespitleri Türkçe gazetelerin saptadığı anlamına gelmediği gibi araştırmacının da çok dilli ve etnik yapılı bir imparatorluğa dair çalışmalarda tek dil ya da millet üzerinden yapılacak çalışmaların belli kısıtlamalarını önceden kabul etmesiyle de ilişkilidir. Zira Osmanlı Devleti, çağdaşı olan diğer imparatorluklarla kıyaslandığında klasik imparatorluk tanımına en çok yaklaşan ve çok dilli, dinli, etnik yapılı durumuyla da herhangi bir parçasının, onun bütününe doğrudan temsil etmeyeceği, kamuoyu kavramının kullanılırken temkinli ve dikkatli olunması gereken bir özgünlük sergilemektedir. Dolayısıyla imparatorluktan bugüne bakiye onlarca farklı devletin kendi ulus devlet tarih yazımları sebebiyle imparatorluktan kalan belge, metin ve yayınları olduğu gibi aktarmadan, güncel araştırmacılara sunmadan ya da bunları sansür veya çarpıtmaya maruz bırakmadan kamusal bir fayda gözeterek araştırmacılara sunması ne yazık ki henüz tam olarak gerçekleşmiş değildir.

Yine imparatorluk sonrası kurulan bu yeni ülkelerin kuruluş süreçlerindeki ulus devlet tarih yazımı ve birbirleri arasında da imparatorluktan tevarüs eden çeşitli çekişmeleri, anlaşmazlıkları ve siyasi hesaplaşmaları nedeniyle çokça çarpıtılmış ve kronikleşmiş sorunları söz konusudur. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında Türkçe yayınlar üzerinden ortaya konacak savların, basının Osmanlı modernleşmesi sürecindeki aktif rolü ve bunu da Japonya üzerinden konumlanarak gerçekleştirme çabasına dair çıkarımların imparatorluğun diğer dillerindeki yayınların da zamanla bu açıdan incelenerek derlenmesi yoluyla eleştirilmesi ya da desteklenmesi için elzem olduğu ortadadır. Bu maksatla çalışma kendince önemli gördüğü bir eksikliği yerine getirmeye çalışacağı gibi bir yandan da alandaki temel sorunlara yönelik alternatifleri geliştirebilme arzusuyla, imparatorluk sonrası kurulan devletlere ait dillerin ve bu dillerdeki bakiye belgelerin, metinlerin bu maksatla akademik olarak çalışmacılara açılması, incelenmesi ve tartışılmasını da çok mühim görmektedir.

İkinci sınırlılık ise çalışmanın Osmanlı kamuoyunda Japonya'nın bir rol model olarak inşasına odaklanmasına karşılık bunu Avrupa ve Japon basını üzerinden ya da Osmanlı Devleti ile bu dönemde benzer sayılabilecek bir süreci yaşayan Çin basını üzerinden karşılaştırmalı bir biçimde gerçekleştiriyor oluşudur. Bundaki temel etmen ise tezin odağına aldığı temel sorunun, Osmanlı basını açısından modernleşme sürecinde Japonya'nın bir rol model olarak inşasına ve inşa sürecini belirleyen temel dinamiklere odaklanmasıdır. Zaten bu sorun, devam etmekte olan Osmanlı-Türkiye basın tarihyazımı tartışmalarındaki temel problemleri ortaya koymak ve bunları aşabilmeyi temele aldığı için bir alternatif olarak Japonya'yı tezin konusu hâline getirmiştir. Her ne kadar bahsi geçen coğrafya ve ülkelerin basınları üzerinden bir bakışı da teze dahil etmek çalışmanın daha kapsamlı olmasını sağlayacak gibi görünse de bu yapıldığı takdirde gerek tezin hâlihazırdaki hacminin katlanmasına gerek de asıl mesele olan Osmanlı basınının perspektifini odağa alma çabasından uzaklaşmaya sebebiyet verebileceği için zorlayıcı görünmektedir. Dahası böyle bir girişim bireysel bir akademik çalışmadan çok sınırları ülkeleri aşan farklı araştırmacılardan oluşacak bir akademik ekip ya da proje işine girmektedir. Zaten çalışmanın çağrısı da bu konuyla ilgili bütüncül ve farklı, olumlu ya da olumsuz eleştirileri genişletmeyi hedeflediğinden zamanla gerçekleştirilebilir görünmektedir ama daha gerçekçi olmak gerekirse de farklı noktalara odaklanan yeni çalışmalar sayesinde ancak bu çalışmalar revize edilebilir, tartışılabilir görünmektedir. Bu da hâliyle çalışmadaki üçüncü sınırlılığa işaret etmektedir.

Çalışma açısından dile getirilmesi gereken üçüncü ve son sınırlılık ise çok geniş bir skalada ve çeşitli sayıda veri tabanları ve kütüphaneler yoluyla bu metinlerin taranmasına çalışılsa da araştırmacının belki kendi dikkatsizliğinden belki de tarasa da henüz rast gelemediği, bulamadığı veya metnin belki de araştırmacıdan bir süre daha gizli kalmayı istemesi sebebiyle ona görünmemesinden ötürü çok kritik, savları destekleyici ya da eleştirici gazete ve dergilerin zamanla ortaya çıkabileceğine yönelik bir şahsi çıkarımdır. Dolayısıyla bu çalışma, bitmiş ve son noktası konularak rafa kaldırılmış bir çalışma olmaktan çok, yeni bulgu ve metinlerle desteklenmeyi, tartışılmayı, eleştirilmeyi de arzulayan bir çalışma olmak istemektedir. Neticede hâlâ Osmanlı arşivleri ve imparatorluğun çok zengin gazete ve dergi yayınları hâlâ tam olarak ortaya konmaktan ve dijitale aktarılmış olmaktan uzaktır. Bu sebeple zamanla ortaya çıkacak ya da dijitale aktarılması sayesinde araştırmacılara ve meraklılara sunulacak, belki de bugün adını dahi bilmediğimiz veya her sayısına erişemediğimiz çok sayıda Osmanlı dönemi yayını sayesinde meseleyi çok daha katmanlı ve bütüncül bir açıdan görmek mümkün olabilecektir. Böylece çalışma, üç temel sınırlılığını kabul ederek bundan sonraki çalışmalar için de mütevazı bir yol gösterici olmayı ve binanın temeli ya da çatısı olamayacak olsa da onun inşasında kullanılan mühim tuğlalardan biri olmayı mutlulukla istemektedir. Bu sebeple şimdi bu binanın inşası amacıyla, basının o zamanlarda fark ettiği kendi gücünün mevcut akademik literatürde yeterince irdelenmemesinin temellerine yönelik bir tartışmaya geçilebilir.

1. TARİHYAZIMINDA BASIN SORUNU: OSMANLI BASININI YENİDEN DÜŞÜNMEK

1.1. Medya ve Basın Tarihyazımında Liberal Anlatının ve Metodolojik Milliyetçiliğin Gölgesi

Japonya'yı Osmanlı Devleti için gerçekçi bir idol olarak gösteren ve bunun yollarını tartışan yüzlerce yazının varlığına karşın, Türkiye'de modernleşme tartışmalarında basının hâlâ yalnızca gelişmiş bazı Avrupalı devletleri takip etmeye yönelik bir eğilimi olduğunu düşünmek ve yine bu basında yazılanları hükümet politikalarının ya da güncel olayların basit bir izdüşümü olarak ele almak sadece Japonya ile ilgili tartışmalarla sınırlı olmayıp genel olarak Osmanlı basın tarihyazımında basının hâlâ yalnızca akademik çalışmalar için faydalı arşiv malzemesine indirgenmesinin bir sonucudur. Üstelik bu tavır sadece Osmanlı basın tarihyazımına has olmayıp özünde liberal basın ve medya tarihyazımı perspektifinden kaynaklanan yaygın bir duruma da gönderme yapmaktadır. Disiplinlerarası yaygınlık kazanan bu perspektif, muzaffer tarihyazımı anlayışıyla, tarihte sonda görüleni zaten olması gereken olarak ele alan ve bu yolla sonucu ideolojik olarak meşrulaştıran bir yaklaşımdır. James Curran (2002: 136) medya tarihyazımında en yaygın perspektifin bu ilerlemeci ve gelişmeci motif olduğunu ileri sürmektedir. İlk önce bilim, felsefe ve siyaset alanlarında beliren bu yaklaşım, kısa süre sonra tarih ve dolayısıyla medya tarihyazımına da girerek bütün bir tarihsel süreci, teleolojik biçimde ele almanın da kapısını aralayacaktır. Bu duruma görece erken bir tarihte dikkat çeken Herbert Butterfield (1931: 11-12) liberal anlatının, özellikle İngiltere tarihyazımında her şeyi *Tory*/muhafazakârlar ile *Whig*/liberaller, Katolikler ile Protestanlar şeklinde ele alarak bir ikilik yaratma kurgusu oluşturduğunu, bunda da yazarların *Whig* yorumu benimsediklerini öne sürerek bu durumu "tarihin *Whig*/liberal yorumu" olarak eleştirmiştir.

Liberal anlatıya göre basın, pazarın kapitalistleşmesi sonucu reklam gelirleri vasıtasıyla kendi bağımsızlığını sağlayarak devletten bağımsızlaşmış, böylece bir yandan sansürden kurtularak bir yandan da dördüncü güç olarak demokrasinin bekçi köpeği olmuştur. Üstelik bu süreç adeta düz bir hat üzerinde ilerleyerek liberalleşmenin zaferini göstermiş durumdadır. Torr (2000: 56) bu yaklaşımı, tarihin salt ilerlemeye indirgenmesi olarak eleştirir. Böylece liberal anlatı basının ancak devletten bağımsızlaşırsa bağımsız olabileceğini, bunun için parlamenter bir sisteme dayalı kapitalist bir pazar olması gerektiğini ve nihayet bu ikisi gerçekleşince basının halkın çıkarlarını dördüncü bir kuvvet olarak savunma başarısı gösterebileceğini varsayar. Liberal anlatının benimsediği bu gelişim çizgisi, hâliyle kapitalizmin en güçlü şekilde belirlediği ilk ülkeler olarak Hollanda, İngiltere ve ABD'yi temel almış fakat anlatıya en uygun örnekler olarak sıklıkla İngiltere ve ABD verilmiştir. Özellikle İngiltere'nin parlamenter sisteme geçmesi, kraliyetin yetkilerinin sınırlandırılması ve de kapitalist pazarın oluşumuyla artan reklam gelirleri neticesinde gazeteciler ve gazetelerin siyasi baskılardan, özel olarak da devletten bağımsızlaşarak halkın sesi hâline gelebildiklerine dair kanaat, liberal basın kuramının en önemli argümanıdır. Bununla birlikte ABD'nin de 19. yüzyıldan itibaren özel girişimcilerin öncülüğünde açılan metelik gazeteleri yoluyla basının demokratikleşme,

devletten bağımsızlaşma gibi sorunların üstesinden gelebildiğine yönelik diğer bir kanaat de liberal kuramın en çok öne çıkardığı ikinci varsayımdır.

Barker ve Burrows'a (2002: 9) göre 18. yüzyıla gelindiğinde çoktan Avrupa'nın büyük kısmında okuma kültürüyle oluşan bir kamusal alanın varlığını yadsıyan liberal anlatı, kamusal alanın oluşumunu da ancak 19. yüzyılda gazetelerin kapitalist pazarda yaygınlaşması ile bağdaştırır. Böylece liberal anlatı, basının gelişim sürecini kapitalist pazara eklemleme başarısıyla ölçmeye çalışmaktadır. Liberal anlatının temellendiği bu noktayı eleştiren Burrows (2002: 24-27) henüz İngiltere ve ABD'de 19. yüzyılda bahsedilen gelişmeleri sergilemeden evvel, Fransız Devrimi öncesine ait pek çok Fransızca gazetenin çok sayıda ülkede düzenli olarak okunduğunu,¹⁶ Hollanda gazetelerinin Osmanlı liman kentlerinde kolayca bulunabildiğini ve yine Napolyon Savaşları sürecinde de Mısır'da çıkarılan *Courier de Londres* adlı gazetenin Mısır ve Tunus'ta kamusal alanlarda okunduğunu belirtir. Bunları görmezden gelen liberal yaklaşımda gazete dolaşımı ve okunurluğu üzerine tasavvurun belli ülkelerle ve belli iktisadi aşamalarla sınırlı tutulması hâliyle sorunludur. Basın ile politikanın birbirleriyle eşleşmiş olarak liberal anlatıda yer aldığını savunan Patricia L. Dooley (1997:1) ise benzer bir yaklaşımın tarihyazımında 19. yüzyıl başından beri ABD'de basın ve gazetelerin sadece politikayla bağlantılı şekilde ele alınarak ortaya konduğunu ileri sürerek eleştirir. Oysa sadece bir ülkenin kendi iç gelişim sürecine indirgenerek ortaya konan bu yaklaşım, başta Avrupa ülkeleri olmak üzere Osmanlı basınına dair de bir önyargıya sebep olmuştur.

Liberal anlatıda İngiltere ve ABD'dekine benzer bir parlamenter sistemin olmaması, burjuvazinin iktidardan uzak olması ya da gelişmiş bir reklam ağının olmaması gibi durumlardan hareketle basın sanki söyleyecek sözü olamayacak pasif bir mecra olarak ele alınmaktadır. Üstelik liberal anlatı İngiltere özelinde basın üzerindeki vergilerin zamanla kaldırılması, parlamentodan raporların ve gelişmelerin düzenli olarak halka aktarılması¹⁷ ve de basının ancak ticarileşme yoluyla, yani devletten bağımsız oldukça gelişim gösterebileceği yönünde ortaya koyduğu gelişim çizgisine uymayan örnekleri belki de modernleşme ve medya arasında kurduğu ilişkiye uygun düşmeyeceği sebebiyle görmezden gelmektedir. Taş'a (2010: 47) göre 1880'lerde ticari basının gelişimiyle birlikte aslında genel okuyucuyu yakalayabilmek adına gazetelerde bir apolitikleşme başladığı gibi yansızlık, tarafsızlık, dengelilik ve doğruluk gibi gazetecilik normları da bu dönemde belirmiştir. Dolayısıyla tüm bunları en başından hâli hazırda İngiltere basınında liberal kavrayış doğrultusunda verili olarak kabul etmek de sorunlu olmaktadır.

Genel olarak liberal anlatı, liberal basına İngiltere örneğini uygun görürken, bunun temelinde yatan bir başka önemli etmen de vergilerin burjuvazi tarafından kaldırılarak özgür basının yolunun açıldığı savıdır. *Taxes on Knowledge/Bilgiye Konan Vergiler* ifadesiyle İngiltere'de basın üzerinde 1712'den itibaren konmaya başlanmış ve 1855'te tamamı

¹⁶ Farklı ülkelerde düzenli okunan Fransızca gazetelerin bir listesini görmek için bkz. Simon Burrows (2002: 24).

¹⁷ Barker (2002: 94) İngiliz Devrimi sonrasında gazetecilerin, meclise girerek raporlar aktarmalarından yöneticilerin rahatsızlık duyduğunu, buna karşın gazetecilerin de kendilerini burada dördüncü güç olarak tanımlayarak bunu meşrulaştırdıklarını ileri sürer.

kaldırılacak olan çeşitli vergilerin, burjuvazinin zaman içinde gelişimiyle reklam sektörüne bağlı olarak bir özgürleşmeyle kaldırılabilirdiğini savunur. Damga, broşür, reklam ve tüketim olmak üzere aslında dört vergiden oluşan Bilgiye Konan Vergiler, liberal anlatıya göre burjuvazinin ve kapitalist pazarın gelişimi sonucu ortadan kaldırabilmiştir. Jean K. Chalaby (2002:13) tam da bu argümana işaret ederek, bu kuramın İngiltere’de işçi sınıfı basının en canlı olduğu dönem olan 1800-1830 yılları arasındaki durumunu açıklamadığını belirtir. Zira kapitalist pazar ve reklam gelirleri nedeniyle reklama bağımlılık, alım gücü düşük olan işçi sınıfını bireysel olarak gazete almaktan uzaklaştırırken, el altından satılan gazeteler yoluyla adeta bir basın patlaması yaşanmıştır. Liberal yaklaşım burjuvazinin talepleriyle bu vergilerden kurtulunca basında patlama olduğunu savunurken, işçi sınıfı basınında ilgili hareket bu dönemde aksine vergiler vasıtasıyla da gerçekleşmiştir. Üstelik vergilerin işçi sınıfının artan talepleri karşısında kaldırılacak olması da aslında liberal anlatının öne sürdüğü izlekte bir sapmaya işaret ettiği gibi bir yandan da aslında medyada sahiplik meselesinin görmezden gelinmesinin sonucunu ortaya koymaktadır.

Liberal anlatının, medyada sahiplik konusuna eğilmediği için devletten özgürleşmeye yönelik bir vurgusu olduğuna dikkat çeken Curran (2005: 4) 19. yüzyıl ortasında yaşanan şeyin, basın özgürlüğü olmadığını ileri sürer. Ona göre yaşanan şey, devlette aristokrasi yönetiminden pazar sistemine dönüş sürecinde görülen bir boşluktaki ve basın da bu süreçte eskiye oranla daha özgürdü. Ancak bu görece özgürlük ortamı, liberal anlatıyı donmuş bir teleolojik tarih çizgisi olarak basını özgürleştiren bir konumda gören, sorunlu bir bakışın var olduğu gerçeğini değiştirmez. Sürecin doğallaştırılarak basının dördüncü güç olarak kapitalist pazarda belirmesi yaklaşımına karşı Bingham (2015: 22) da radikal geleneğin liberal anlatının devletten bağımsızlaşma anlatısına karşılık gazetecilerin ve yayıncıların aslında büyük oranda mevcut politik güçler ve ekonomik elitlerle organik bağını anlattıklarını ancak medya tarihyazımında medya odaklı bir anlatı hâkim olduğu için medya ile toplumsal dinamikler arasında bağ kurmadan basit bir tarih anlatısına indirgeyerek konuyu ele alma riskinin devam ettiğini belirtir. Bingham ile benzer biçimde Rachel Matthews da dördüncü güç meselesine genel dinamikler bağlamında eğilir. Matthews’a (2015: 241) göre endüstri, kendi rolünü basında güç sahibi olmak ve reklam gelirlerini artırmak olarak değil de dördüncü güç olarak tanımlama retorikini seçmiştir. Bu dönemdeki telgraf ve tren gibi teknolojik gelişmeler de aslında gazeteciliğin, haber akışının artan kapitalist pazar hacminden pay almasını kolaylaştıracak unsurlardı.¹⁸ Bütün bu etmenleri dışarıda bırakarak, tüm süreci doğallaştırma yoluna giden liberal anlatıya dikkat çeken Ward (2014: 6) liberal teorinin aslında liberal basını anlatmadığını savunur. Ona göre liberal teori, en liberal olan basını anlatıyordu ve bu anlatı, özünde liberalizmin basına uyarlanmış hâliydi. Nasıl ki liberallere göre devletsiz ekonomi en iyi ekonomi ise devletsiz basın da en özgür basındı. Bu da liberal anlatının basın tarihyazımında sorunlu bir uyarlama olduğunu gösteriyordu.

¹⁸ Schudson da (1981: 35) liberal anlatının, teknolojik gelişmelere otonom bir özellik atfederek tüm süreci doğallaştırmaya çalıştığını belirtir.

Liberal anlatının medya ve basın tarihyazımı alanında kurduğu anlatı sadece İngiltere temelli olarak inşa edilmemiştir. Diğer pek çok ülke de bu anlatı ve perspektif açısından, kapitalist pazara uyumlu eklemleme oranlarına göre basında ileri ya da geri kabul edilmişlerdir. Örneğin, ABD’de gelişmiş kapitalist pazar sebebiyle metelik gazetelerinden başlayarak basının liberalleştiği yaklaşımı söz konusudur. Metelik basınının ortaya çıkışı üzerinden bir tarihyazımı sunan bu yaklaşımı John C. Nerone (2009: 377) bir mitolojik anlatı olarak nitelemekte, 19. yüzyıldan çok daha önce Amerikan Devrimi (1776) sırasında ortaya çıkan fikir ve görüşler ile partizan politik görüşlerin son derece yaygın bir biçimde gazete ve broşürler yoluyla yayılmasının göz ardı edildiğini savunmaktadır. Bununla birlikte Nerone’un asıl dikkati çekmek istediği nokta ise liberal anlatıda sınıfsal meselelerin tartışılmadan tüm bir gelişim sürecini burjuvazi katkısıyla anlatan yaklaşıma yöneliktir. Nerone (2009:378) metelik gazetelerinin daha önce, vergiler sebebiyle pahalı olan ve bu sebeple de aristokratlara yönelik çıkan gazetelerin yerine çıktıklarını doğrulamakla birlikte bunun altında yatan temel nedenin burjuvazinin basın özgürlüğünü savunarak vergileri kaldırma çabasının değil, aksine kentlerde nüfus olarak yoğunlaşan işçi sınıfının okuma talebi doğrultusunda ortaya çıkan büyük bir ihtiyacın sonucu olduğunu belirtir. Oysa bu gerçek görmezden gelindiği için sınıfsal meselelerden uzak bir liberal pazarda, burjuvazi öncülüğünde devletten bağımsızlaşan bir basın algısı ortaya çıkmış durumdadır.

Basın özgürlüğü, gazetelerin yayılması ve günlük yaşamın parçaları olmasına yönelik imkân ancak devletten bağımsızlaşma ile sağlanabiliyorsa, bu durumun tersini gösteren örneklerden hareketle liberal anlatıyı geçersiz kılmak mümkün olabilir. Nitekim bu sorunu fark etmiş bir başka isim olan Schudson (2002: 485) 19. yüzyılda genel olarak İskandinavya ve Japonya’da kişi başına düşen gazete sayısının ABD ve Avrupa’dan çok daha fazla olduğunu, oysa bu ülkelerin liberal anlatı uyarınca burjuvazinin gücü ve gelişmişliği açısından ABD ya da Avrupa’dan daha geride olması gerektiğini savunur. Üstelik kapitalist pazar sayesinde devletten bağımsızlaşma yoluyla basının gelişmesine yönelik ön kabulün tam tersi örnekler farklı ülkelerde söz konusu olmuştur. Örneğin, Huffmann liberal anlatıdaki kapitalist pazar vurgusunu eleştirerek Japonya’da böyle bir pazar yerine feodal yapının basının gelişiminde temel etken olduğunu ileri sürer. 18. yüzyıldaki Japon basınına inceleyen Huffmann (1997: 24), Japonya’da bu erken sayılabilecek dönemde dahi büyük bir dağıtım ve kitap satış ağının zaten var olduğunu belirtir. Ancak bunu mümkün kılan etmen kapitalist pazar değil, Japonya’nın kendi iç dengeleri ve feodal yapısıydı. *Bakufu* aynı zamanda bir *daimyo* olarak farklı beylikleri etkilemek ve Japonya’yı birleştirmek istiyordu. Bu da türlü gazete, risale ve kitaplarla sokaklara, köylere kadar metinlerin, haberlerin ulaşmasına sebebiyet vermişti. Dolayısıyla Japonya’da haber, kendi iç pazarını yaratmak üzere başlamıştı.

Liberal anlatının merkezine aldığı Avrupa’da ise kapitalist pazar gelişiminden öte Napolyon Savaşları’nın etkisi söz konusuydu. Örneğin, kapitalist pazarın Napolyon istilası sürecinde ciddi zararlar gördüğü, merkezi yönetimin zayıf olduğu Hollanda’da kamusal alanın gelişmesinde devletten özgürleşmenin aksine doğrudan hükümetin desteğiyle bir gelişme söz konusudur. Van Sas (2004: 63) üç yıl boyunca kulüplerde ve kafelerde gazeteler ile bildirileri

yüksek sesle okuyan çok sayıda insanın oluşturduğu etkin kamusal alanın, Napolyon'un geri çekilmesinden sonra Hollanda'nın bir ulus olarak inşa edilmesi sürecine büyük katkıda bulunduğunu ve bunun sağlamasının da 1798'de basın özgürlüğünün anayasal güvence altına alınmasıyla gerçekleştiğini ileri sürer. Aynı varsayımı Almanya üzerinden irdeleyen Helmuth ve Piereth (2004: 79) ise bu ülkede sansür ve yayına karşı baskı mekanizmasının olduğunu ancak merkezi yönetimin güçlü bir egemenliği olmamasından ötürü, bir eyalette yasaklanan kitap ya da gazetenin kolayca başka bir şehir ya da eyalette basılabildiğini belirtirler. Bu özgül koşulla birlikte yine Napolyon saldırısı sürecinde, Napolyon'un burada kendi ordusunun propagandasını yapmak için *Moniteur* adlı bir gazete çıkarıp sert bir sansürle basını susturma çabası Alman halkı nezdinde ters tepmiş ve sansürden kurtulmak Napolyon'dan kurtulmak anlamına gelerek, bizzat yine Hollanda örneğinde de görüldüğü üzere devletin de basını desteklemesine sebep olmuştur. Liberal anlatının savıyla tezat oluşturur biçimde, Almanya ve Hollanda'da da Napolyon istilası döneminde basını bizzat devlet desteklerken İrlanda'da ise durum tam tersi olmuştur. İrlanda'da Fransa saldırıları sürecinde devlet basının önünü açmak yerine yüksek damga vergileri yoluyla gazetelerin sadece elitlere hitap etmesinin yolunu açmaya çalışmış ancak bir yandan da bazı gazetelere reklamlar vererek maddi destekte bulunmuştu. Fakat ilk bakışta liberal anlatıyı destekler görünür bu devlet baskısına farklı bir açıdan yaklaşan Simes (2002: 124), İrlanda basınında bundan önce Katolik-Protestan tartışmalarının son derece geniş bir yer kapladığını, dolayısıyla Katolik Fransa'nın eylemleri karşısında Katolik İrlanda'nın, Anglikan İngiltere ile yaşayabileceği bir husumetin izleri olarak bu durumun gerçekleştiğini belirtir.

Devlet ile basın arasındaki ilişkiyi tek boyutlu okuyan liberal anlatıyı boşa çıkaran başka bir örneğe dikkat çekecek olan Barker (2004: 101) İngiltere özelinde dahi devlete bağlı gizli hükümet servisinin artık 19. yüzyıla gelindiğinde bazı gazetelere el altından desteklerde bulunduğunu, bu durumun ise hiç de liberal anlatının öne sürdüğü gibi devletten bağımsızlaşma ile ilgili olmadığını belirtmektedir. Bu anlatının ABD'de de işlemediğine dikkat çeken Nerone (2009: 391) ise ilk metelik gazetelerinin de parti bağlarını muhafaza ettiklerini, liberal olan Demokratik Parti çizgisinde yayınlar yaparak bu parti vasıtasıyla benzer kanattaki iş insanlarından yüksek reklam gelirleri elde ettiklerini belirtir. Remnek (2004: 227) ise Rusya'da basının ortaya çıkış ve gelişimine odaklandığı çalışmasında devletten bağımsızlaşma yerine daha ilginç bir durumun söz konusu olduğunu belirtir. 19. yüzyıldaki popüler kültürün, Rusya'da özellikle aristokrat ve burjuva çevrelerde zengin bir okuma kültürü oluşturmayı başardığını, basının da böyle görece liberal bir ortamda geniş etkinlik alanı bulduğunu iddia eder. Ancak ilginç olan nokta ise okumaya, tercüme, sanatsal faaliyetlere yönelik talebin bu süreçte kapitalist bir pazardan değil de ülkenin yerleşik aristokratlarından gelmesidir. Zamanla bu sınıfın çevresine girmeye çalışan burjuvanın sonradan eklemlendiği bir süreçle basının gelişim göstermesi mümkün olmuştur. Bu da devletten bağımsızlaşma iddiasına karşıt bir durum gösterdiği gibi, bir yandan da liberal anlatıda yalnızca burjuvaziye ait olarak görülen liberalleştirici müdahaleyi, başka bir sınıfın etkisi açısından okumayı mümkün kılmaktadır.

Salt demokratikleştirici, ilerletici görülen ve yalnızca kapitalist pazarda mümkün

görülen bu basını geliştirici burjuva müdahalesi, İtalya örneğine bakıldığında da çıkmaza girmektedir. Maurizio Isabella (2004: 212-214) Napolyon'un baskısıyla İtalyan gazetelerinin kaldırılmaları ve sansüre tabi tutulmalarına dikkati çekerek, sonraki süreçte İtalya'nın her yerinden gazete ve bildirilerin kurtuluş için bir İtalya ulusu fikrini tartışarak, hayâli cemaatin oluşumu açısından büyük bir enerji harcadıklarını belirtir. Fakat yazara göre burada dikkat edilmesi gereken nokta, liberal anlatının burjuvazi öncülüğünde devletten bağımsızlaşma anlatısına ters düşecek biçimde bu cumhuriyetçi, vatansever gazetelerin ulusal birliği savunmakla birlikte çoğulcu demokrasiyi arzulamamalarıdır. Onların önceliği vatanın kurtulması ve ulusal birliğin sağlanmasıdır. Böylece İtalya'daki süreç de basitçe burjuvazi öncülüğünde demokratik, parlamenter sisteme geçerek devletten bağımsızlaşan bir basın tasavvurunu değil, yine son derece etkili bir dış etmenin yarattığı geniş tartışma ortamında ulusal birliğin basın yoluyla ele alındığını göstermektedir.

Görülebileceği üzere liberal basın anlatısının temellendiği ülkeleri merkeze alarak yapılacak bir tartışmada dahi çok sayıda tutarsızlık veya eksiklik belirmektedir. Liberal anlatının düzçizgisel ilerlemeci motifi, aslında kurgusal bir anlatı olduğu ve özünde hakikati ortaya çıkarmak yerine bir açıklama sunma olanağı sağlama potansiyeli barındırdığı düşüncesinden hareketle kullanılsaydı belki faydalı olabilirdi. Fakat bu anlatı, basitçe basın tarihyazımına içkin bir mesele olmayıp genel olarak tarih ve siyaset bilimi tartışmalarında da kendini sıklıkla ortaya koyan bir yaklaşımın tezahürüdür. Üstelik bu yaklaşım, toplumları ve ülkeleri, nihai varış noktası modernleşme, aydınlanma olan zorunlu bir tarihsel süreçte düzçizgisel ilerleme mesafesine göre değerlendirmeyi temele alarak anlatıyı, hakikat mertebesine yükseltme iddiasını da taşır. Bunu yaparken de tüm ülke ve toplumları, onların yaşam koşullarını birbirine denk, benzer olarak ele alıp modernleşme ya da gelişme kavramlarının kendilerini tartışmaya açmaya çok yanaşmadan analiz etmeye çalışır. Bu yaklaşımda en sık rastlanan sorunlardan biri de metodolojik milliyetçilik. Metodolojik milliyetçilik, genel olarak sosyal bilimlere sirayet ederek ulus devlet temelli düşüncüyü hem normalleştirir hem de sosyal teoriyi ulus devlet perspektifinden hareketle olayları açıklayıp meşrulaştırma eğilimine iter. Böylece modernleşme sürecinde beliren ulus devletler, modernleşmenin olası bir sonucu değil de bizatihi amacı olarak ortaya konduğu gibi bir yandan da sürece sondan bakarak yapılan akademik analiz ve tartışmalarda da anakronik bir çıkmaza girme tehlikesini beraberinde getirir.

Wimmer ve Schiller (2003: 576) metodolojik milliyetçiliğin sadece ülke ve toplumları değil, araştırmacının kendisini de ait olduğu ulus-devlet perspektifiyle ilintilemek istediğine dikkat çekerler. Böylece araştırmacının kendisi, kavramaya, anlamlandırmaya çalıştığı sorunun doğrudan savunucusu ya da itirazcısı hâline gelir. Ancak bu tavır, araştırmadan çıkan bir sonuç ile değil, araştırmanın öncesinde var olan bir tavrın araştırma ile ifade edilmesinden ibarettir. Dahası akademik araştırmanın amacı veya bilgi üretim faaliyetinin kendisi de bilgiyi ortaya çıkarmak, demokratikleştirmek ya da tartışmak için değil, ulusal çıkarlara hizmet etmesi maksadıyla gerçekleştirilir. 1970'lerden sonra küreselleşme ve neoliberal politikalar doğrultusunda giderek yaygınlaşan metodolojik milliyetçilik, Giddens'a göre (1981: 12) ulus

devlet Avrupa’da ortaya çıkmış bir fenomen iken bunu kapitalizm vasıtasıyla modernleşmenin zorunlu bir sonucu olarak tüm dünyaya dayatma arzusunu içermektedir. Böylece modernleşmenin sözde doğal bir sonucu olarak kapitalist pazarın gelişmediği, devlet yapısının ulus devlete dönüşmediği ya da dönüşmekte zorlandığı her yer, bir ön kabul olarak zaten liberal basın anlatısı uyarınca özgürleşme, dördüncü güç olma ve kamuoyunun taleplerini mevcut iktidar odakları üzerinde etkin kılma hususunda zayıf, yetersiz kalacaktır. Chernilo (2011: 102) ulus devletin mutlaklaştırıldığı böylesi bir anlatıda, ulusları ve tarihi Braudel’ci tanımıyla *uzun süreç* olmaksızın değerlendirme hatasının var olduğunu ifade eder. Mekânsal ve kavramsal olarak ulus devlete sınırlandırılmış anlatı, böylece alternatif anlatı ya da gelişim süreçlerini görmezden gelme eğilimine yatkın olacaktır.

Metodolojik milliyetçilikten kaynaklanan, ulusları ulusal sınırlar üzerinden ve sınırlı şekilde düşünme sorunu, basın tarihyazımı açısından düşünüldüğünde ise bu tavır, bir yandan da özellikle günümüz ulus devletleri sanki bundan bir asır evvel de mevcut hâllerleriyle varmış gibi bir analiz yapılma hatasına işaret edebilir. Çok milletli, çok dilli, çok kültürlü bir imparatorluğun basını ele alınırken, o imparatorluğun bugüne bakiyesi olan herhangi bir ulus devleti oluşturan milletin merkeze alınarak sanki o millet, eskiden ait olduğu imparatorluğun bir parçası değil de bütünü ya da tek üyesiymiş gibi yapılan değerlendirmeler sıklıkla gözlenir. Örneğin, Benlisoy (2020: 89) Osmanlı’da Karamanlıca basın üzerine yaptığı çalışmada Karamanlıca basılı gazete ve dergilerin ulus devlet tarihyazımı sebebiyle Türkiye’de yeteri önemi görmediklerini belirtir. Çünkü ulusların kendi tarihlerini yalnızca kendi dilleriyle ele almaları perspektifi sebebiyle, ulus devlet kısa süre önce yine kendi ülkesine ait başka bir dili, günümüz ulusal dil sınıflandırmasına dâhil etmeyerek görmezden gelir. Bu tavra dikkat çeken Wimmer ve Schiller de (2003: 287) ulus devleti temele alan yaklaşımların etnik farklılıkları da kolayca görmezden gelme eğiliminde olduklarını belirtirler. Böylece tarihyazımında, metodolojik milliyetçilikten kaynaklanan bir sınırlama sorunu göze çarpar. Beck’e göre (2007: 287) metodolojik milliyetçilikteki sınırlama sorunun temelinde, sıklıkla bir ülkenin, kendisini başka ülkelerle keskin sınırlar üzerinden mukayese etme yaklaşımı yatmaktadır. Neticede metodolojik milliyetçilik, dünyayı ulus devletlerden oluşan, insanlığı ise kendisini bizzat ulus devletler yoluyla örgütleyen bir yapı olarak değerlendirmektedir.

Sınırlar çekerek dünyayı tasavvur etmenin özellikle Osmanlı basın tarihyazımında kendine geniş bir yer bulması dikkat çekicidir. Yaygın akademik çalışmalarda imparatorluğun sıklıkla tek dilli, tek milletli bir ulus devlet gibi ele alınarak değerlendirilmesi metodolojik milliyetçiliğin bir uzantısıyken, kapitalist pazara Avrupalı bazı ülkeler kadar eklenmemiş olmaması veya parlamentonun İngiltere örneğini izler biçimde uzun süredir yerleşik olmamasından hareketle basının görece etkisiz ya da alternatifleri gözetme kapasitesinin yetersiz olduğuna dair ön kabuller ise liberal basın anlatısının bir sonucudur. Yüksel (2021: 52) Osmanlı basın tarihyazımı söz konusu olduğunda, büyük bir imparatorluğun yıkılışından sonra kurulan onlarca farklı ülkenin de ulus devlet merkezli bir tarihyazımı sürecine girmeleri sebebiyle, Osmanlı basınına dair çok daha geniş çaplı bir yaklaşım problemi olduğuna dikkat çeker. Metodolojik milliyetçiliğin, 19. yüzyıldan itibaren sınırları tek dil ve dahası tek lehçe ile

sınırlaması sebebiyle geçmiş dönemdeki imparatorluk dünyasının çok dilli ve geçirgen yapısının görmezden gelindiği bir yanılsama süreci söz konusu olmuştur. Üstelik genel olarak imparatorluktaki basın faaliyetleri, bugün o imparatorluktan bakiye olan hangi ulus devletin araştırmacısı tarafından değerlendiriliyorsa kolayca diğer etnik unsurların ya da o ülkede yerleşik siyasal sürgünlerin basın faaliyetlerini görmezden gelebilme hatasına düşebilmektedir. Örneğin, İran'dan sürgün olarak İstanbul'a gelen ve burada yoğun ve etkin bir biçimde basın faaliyetlerinde bulunan entelektüellerin veya İstanbul'dan sürgün olarak Paris'e gitmek zorunda kalan Türk entelektüellerin farklı dillerde çıkardıkları gazeteler sanki imparatorluğun sınırları dışında ve imparatorluk bağlamından kopuk bir biçimde gerçekleşmiş gibi değerlendirilebilmektedir.

İmparatorluktaki basın faaliyetlerinin, liberal anlatı ve metodolojik milliyetçilik uyarınca mevcut basın tarihyazımında sorunlu bir biçimde ele alınmasına işaret eden Karagöz-Kızılca (2016: 77) ise oryantalist perspektifin de katkısıyla imparatorluğun hem kendisinin hem de yöneticilerinin faaliyetlerinin edilgen, durağan bir zamana aitmiş gibi ele alınmalarının altında, etkin görülen Batı'nın müdahalelerini meşrulaştırıcı bir anlatı olduğuna dikkat çeker. Kaldı ki metodolojik milliyetçiliğin ve liberal anlatının, Avrupa'nın bazı yerlerinde gördüğü modernleşme sürecini şematik bir ilerleme istikâmeti olarak basın tarihyazımı açısından da Osmanlı Devleti'ne uyarlaması ve bunu yaparken de gazete aboneliği veya gazete sayısını edilgen basın tasavvurunu meşrulaştırıcı bir kanıt olarak gösterme çabası, imparatorluğun özgül koşullarını dikkate almamanın da bir sonucudur. Yüksel (2021: 35) tam da bu noktaya dikkat çekerek, gazeteler sayesinde şiirler dolaşıma girmişken, tarihyazımında gazetede ki siyasi yazılara bakılıp şiirlerin edebiyat alanına ait olduğu gerekçesiyle değerlendirme dışı kalmasını büyük bir sorun olarak gösterir. Nitekim bu şiirler zaman zaman son derece etkili siyasi mesajları olan şiirler iken, yine Kürtçe sözlü gelenek icracıları olan *dengbejlerin* Türkiye-İran sınırında yaşanan siyasal gelişmeleri dolaşarak insanlara aktarmaları da mevcut tarihyazımı uyarınca sırf yazılı bir etkinlik olmadığı gerekçesiyle kolayca görmezden gelinebilmektedir.

Böylece Osmanlı basın tarihyazımı ekseninde düşünüldüğünde yaygın tarihyazımı yaklaşımında en sık görülen iki sorun olan, liberal anlatı ile metodolojik milliyetçilikten temellenen perspektifin sınırlayıcı etkileri, bugün dahi Osmanlı modernleşme sürecinde olası alternatifleri ve tartışmaları görmezden gelmenin ya da görememenin en temel nedenleri olarak belirmektedir. Bu sebeple, bu sorunu aşmaya yönelik bir çaba olmaksızın da Osmanlı'da modernleşme ya da basın tarihyazımı tartışmalarını yürütmenin ciddi sorunlar barındırabileceğini belirtmek gerekmektedir. Kuşkusuz, son zamanlarda bu sorunları aşmaya yönelik bireysel ya da *Kebikeç*'in (2020-2022) dört ciltlik "Osmanlı Dünyasında Türkçe Dışı Süreli Yayınlar" örneğinde olduğu üzere kolektif biçimde çabalar söz konusudur. Ancak bu çalışmalar, odaklandıkları konular sebebiyle genel anlamıyla basın tarihyazımındaki sorunları Osmanlı modernleşme sürecinde olası alternatifleri de irdeleyerek ele almamaktadır. Osmanlı basın tarihyazımında, liberal anlatı ve metodolojik milliyetçilikten kaynaklı sorunların ortaya konmasına yönelik çabalar giderek artsa da doğrudan Osmanlı basın tarihyazımı üzerine kaleme alınmış çalışmaları detaylarıyla irdeleyen çalışmalar henüz çok az ve yetersizdir. Üstelik bunu

yeterli düzeyde yerine getirmenin önünde şu an için ciddi engeller de vardır: Osmanlı Devleti gibi çok dilli, çok milletli, sınırları geniş bir imparatorlukta çıkan gazete ve dergileri bir araya getirmek; imparatorluğun bakiyesi olarak bugün var olan onlarca farklı devletin kendi elindeki yayınları şeffaf bir biçimde tüm dünyadan araştırmacılara açması ve kuşkusuz imparatorluğa ait olmakla birlikte onlarca farklı dilde yayımlanacak bu gazete ve dergilerin dijital bir veri tabanında derlenmesi bu sorunların başında gelir.

Bahsi edilen sorunlar ve zorlukları aşmaya yönelik ciddi çabalar gösterilse dahi araştırmacının belli zorlukları ve sınırları önceden kabul etmesi mühimdir. Çok farklı dil ve lehçelerde, hatta bir dilin kendi alfabesi dışındaki yazım biçimleriyle kaleme alınmış çok sayıdaki eseri okumak, analiz etmek ve akademik bağlamda tartışmaya açmak tekil araştırmacıların çalışma kapasitelerini aşan bir zorluğu da beraberinde getirecektir. Dolayısıyla Osmanlı basını üzerine yürütülecek tartışmalarda liberal anlatı ve metodolojik milliyetçilikten kaynaklanan sorunlar olduğu gibi, bireysel araştırmacının çabası ne denli fazla olursa olsun, bu basını bütünüyle görememe ve yeterli düzeyde değerlendirememesi sorunu hep olacaktır. Öyleyse bu alanda yapılacak çalışmalarda Osmanlı kamuoyunun tümünü değil, yalnızca okuması yapılan dilleri temele alarak bir genel çıkarımda bulunulmaya çalışıldığını da belirtmek gerekmektedir; tıpkı bu çalışmanın Osmanlı basınında Türkçe olarak kaleme alınmış yazıları temele almasının, bu çalışmanın sınırlılıklarından birini göstermesi gibi. Ancak bu sınırlılıklar şu aşamada bir beyhude çabaya değil, farklı ülke ve dilleri merkeze alarak yapılacak yeni çalışmalar yoluyla mukayese edebilme ve dönemin portresini büyük anlatı ya da teorilerin gölgesinden sıyrılarak anlamaya çalışmak için de bir çıkış yolu sağlayabilir. İşte bu maksat doğrultusunda, ilgili sorunlar, sınırlılıklar ve ön kabullerin Osmanlı basın tarihyazımına nasıl sirayet ettiğini irdelemek önemli bir başlangıç noktası sağlayabilir. Böylece Osmanlı basınında alternatif bir modernleşme idolü olarak Japonya'yı ele alan yüzlerce gazete yazısının varlığına karşın, genelde bu yazıların görülememesinin veya görüldüklerinde de sıklıkla siyasi tarih ve modernleşme tartışmalarında sadece kullanışlı, küçük bir arşiv malzemesi muamelesi görmelerinin altında yatan temel sebebin kökenlerine inebilmek mümkün olabilir.

1.2. Liberal Basın Anlatısının ve Metodolojik Milliyetçiliğin Gölgesinden Sıyrılarak Osmanlı Basın Tarihyazımını Yeniden Düşünmek

Osmanlı basın tarihyazımında ilk gazetelerin ortaya çıkmasından imparatorluğun yıkılış sürecine kadar basının oynadığı rol sıklıkla bir felaketler sürecinin yansıması olarak ele alınırken, ülkenin içinde bulunduğu zorlu ama bir yandan da değişime, modernleşmeye, hatta sıklıkla Avrupalılaşmaya açık bir başka sürecin de buna paralel olarak yaşandığı zayıf bir şekilde olsa da dile getirilir. Özellikle II. Mahmud dönemi (1808-1839) modernleşme hareketleri kapsamında devlet eliyle 1831'de kurulan ilk gazete olan *Takvim-i Vekâyi*'nin faaliyetleri, yine devlet eliyle gerçekleştirilen modernleşme çabalarının basit bir uzantısı olarak değerlendirilir. Karagöz-Kızılca (2016: 76) genel olarak Osmanlı sultanlarının bu süreci pasif bir şekilde izledikleri kurgusunun, Osmanlı'ya yakıştırılan “hasta adam” yaklaşımının bir uzantısı olduğu belirtir. Bunu destekler biçimde basın tarihyazımı, ilk gazetenin ardından basına

önce II. Abdülhamid döneminin (1876-1909) çalkantılı, zorlu yapısında cılız da olsa bir etki alanı açmaya çalışır ve nihayet 1908 Devrimi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi ele geçirmesi sonucu gerçekleşen kısa süreli “Basın Hürriyeti” ile de güçlü bir şekilde sesini duyurduğunu belirtir. Ancak basının devlet iktidarında yaşananların basit bir yansıması olduğu anlayışı yine bu basın hürriyeti sonrasını da kapsayarak imparatorluğun yıkılışı ve hatta cumhuriyetin kuruluş sürecine kadar uzatılarak, sanki ülkedeki tüm düşünsel eylem insanları siyasetçiler, askerler, bürokratlardan ibaretmiş gibi değerlendirilir. Böylece İngiltere ve ABD kıstas alınarak, liberal anlatı uyarınca gerekli kurumsal yapılar ve hukuki altyapıların olmamasından ötürü hem Osmanlı Devleti hem de onun basını gerilemekte olan, çoğunlukla dünyadaki gelişmelerden bihaber¹⁹, mevcut gelişmelerin ise bile isteye dışında kalarak başına gelenleri hak etmiş bir durumda gösterilmektedir. Bu yaklaşım özellikle tarih alanındaki gerileme paradigmasından da olumsuz biçimde beslenerek sonraki süreçte basın tarihi üzerine yapılan çalışmalara da aynı şekilde sızmış durumdadır.

Aslında Osmanlı tarihyazımı açısından, liberal anlatıyı besleyen gerileme paradigmasına karşı Rifat Abou El-Haj'ın öncü çalışmaları bu paradigmanın temel dayanaklarından biri olarak, Osmanlı'da iktidar yapısının özellikle gerileme dönemi olarak adlandırılan dönemde kadiri mutlak sultan elinde olmadığını ortaya koyarak iç bürokratik yapıdaki değişimlerle birlikte sürecin okunması gerektiğini göstermişti. Yine hâkim anlatıya karşı çıkan bir başka isim Donald Quataert (2020) gerileme paradigmasının savunucularının aksine, Sanayi Devrimi'nin Osmanlılarca izlendiğini ve gelişmelerin Avrupalı devletler kudretince olmasa da gerçekleştirildiğine yönelik pek çok girişimi, çabayı ortaya koydu. Son dönem çalışmalarından biri olarak Baki Tezcan (2011) ise duraklama ve gerileme dönemine ait kalıplaşmış yargılara karşı çıkarak, bilimsel gelişmelerin Osmanlı'da istenmediğinden değil ancak iktidar yapısındaki mücadele ekseninde yaşananlar sebebiyle yeterince takip edilemediğini ortaya koydu. Gerileme paradigmasının dayandığı layihaların, nasihatnamelerin tutarlılıkları ve tarafsızlıklarına yönelik kanaatlerin aslında nasıl da sorunlu bir duruma işaret ettiğini, bu eserlerin onları yazanların kendi mevkileri ve siyasi beklentileri ile son derece yakından ilgili olabildiğini gösteren Douglas A. Howard (2011) ise paradigmanın temel dayanaklarındaki çelişkileri ortaya koydu. Tüm bunlarla birlikte paradigmanın en bilinen kanaati olarak, Tanzimat'ın doğrudan Avrupa ülkelerinin bir dayatması sonucu, mecburen ilân edildiğine dair inanışa karşı ise Suriya Faroqhi (2010) bu süreci dış dayatmanın değil de II. Mahmud ile âyanlar arasındaki iç çekişmelerin bir sonucu olarak göstererek gerileme paradigmasının aslında ne denli toptan kabuller ve yüzeysel yaklaşımlarla oluştuğunu göstermeye çalıştı.

Her ne kadar gerileme paradigmasına karşı hem bahsi geçen çalışmalar hem de başka pek çok çalışma var olsa da liberal tarihyazımından kaynaklanan gerileme paradigmasının tarih alanında etkisini artık yitirmeye başlamasına karşın basın tarihi yazımından uzaklaştırılması ise

¹⁹ Osmanlı sefirlerinin sırasıyla aslında Avrupa ve Asya'daki türlü gelişmeleri yakından takip ettiklerini gösteren raporlar için bkz. Yirmisekiz Mehmet Çelebi (2020), Şehdî Osman Efendi (2011), Ahmed Resmî Efendi (1980), Ebubekir Ratib Efendi (1999) Mustafa Sami Efendi (1996), Şirvanlı Ahmed Hamdi Efendi (1995) ve Ahmet Mithat Efendi (2020).

tam anlamıyla mümkün olmadı. Nitekim Türkçe literatürdeki önde gelen bazı çalışmalar da ya bahsi edilen liberal yaklaşımdan hareketle bu paradigmaya paralel olarak basını geri kalmış bir ülkede devletin zorlamasıyla ortaya çıkar vaziyette ele aldılar ya da sıklıkla ansiklopedik bilgiler verme çabasıyla, kabataslak malumatlar verdiler. Her ne kadar derleyici, toparlayıcı bir bilgi bütünü sunması açısından, mevcut ilk çalışmaların faydaları inkâr edilemezse de bu çalışmalar sıklıkla Osmanlı'daki gazeteleri, salt gazeteyi çıkaranlar ve yazdıkları üzerinden ele alırken iktidarın mutlak kudretli görüldüğü dönemlerde bile basına olan devlet desteğinin altında halktan çekinmenin yattığını gösterememeleri açısından eleştirilmeleri elzem çalışmalardır. Bunda Osmanlı tarihini salt askeri, siyasi, diplomatik ya da iktisadi açıdan ele alan çalışmalarda basının kendisine ya hiç yer bulamaması ya da bulunduğunda da Avrupa'nın dayattığı modernleşmenin bir uzantısı olarak basit bir dekor rolü oynaması etkilidir.

Basına karşı bu yaklaşım, ilk gazetelerden çok daha önce, matbaanın Osmanlı'ya gelişini tartışmalarında da benzer biçimde kendine yer edinmiş, kurgusal başlangıç Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin, oğlu Sait ile Fransa'ya yaptığı yolculukta oradaki bilimsel gelişmeleri ve matbaayı görmesine, döndükten sonra da 1727'de matbaayı Osmanlı yurdunda kurmasına indirgenmiştir. Örneğin, Ahmet Emin Yalman'a göre matbaanın bu kadar geç gelmesinin sebebi, din adamlarının bunu din dışı görmeleri nedeniyle (2018: 11). Ancak ne Yalman ne de ondan sonra bu kurgusal olayı tekrar edip duran hiç kimse din adamlarının bu süreçte matbaaya karşı tek bir reddiyelerini gösteremedikleri gibi, asırlardır zaten Osmanlı'da öncelikle Yahudilerin ticari faaliyetlerle, sonrasında ise Rumların ve Ermenilerin ağırlıklı olarak kendi bağlı oldukları kiliselerce matbaaya sahip olmalarına devletin karşı çıkmamasını açıklayamamışlardır. Niyazi Berkes (2018: 61) de bu sorunlu yaklaşıma işaret ederek, devletin matbaanın özellikle Müslümanlarca geliştirilmesine mesafeli olmasını matbaayı dine karşı bulmasıyla değil, Avrupa'da matbaanın reform savaşlarında oynadığı rolden çekinip, çok milletli, çok inançlı ülkede Osmanlılık'ın zarar görebileceği endişesine bağlar.²⁰

Kendi ülkesinde hâlihazırda var olan bir şeyi ancak Avrupa'ya gidince keşfetme kurgusu, basın tarihi yazımını da sebepleri içeride değil, dışarıda aramanın sonucu olarak sorunlu bir konuma sokmuştur. Üstelik sebebi basitçe dinsel karşı çıkışla izah etme çabası bu sorunlu yaklaşımla birleşerek kolaycı bir cevap sunmuş, böylece sıklıkla tekrar edilen bir yanlışı da hakikat mertebesine yükseltmiştir. Bu soruna tıpkı Berkes gibi Koloğlu (1987: 24) da dikkat çekip matbaanın gecikmesini dini sebeplerle açıklayanları eleştirerek, hattatların ve loncaların çıkarlarının zedelenmesi açısından iktisadi; çok milletli yapıda dinsel tartışmaların ülkeye zarar verecek olması açısından ise siyasi sebeplerle bunun geciktiğini ileri sürer. Yine Babinger (2004: 9) de müstensihler -metni eliyle kopyalayanlar- loncasının ticari kaygılarıyla bu işin engellendiğini ileri sürerek, sebebi ülkenin kendi iç koşullarıyla açıklama eğilimindedir. Bu yaklaşımların yanında, görüleceği üzere Osmanlı'da matbaanın işleyişi aslında içsel pek çok çelişki yumağıyla örülü, özgün bir duruma işaret ederken Kocabaşoğlu da (2004: 140-162)

²⁰ Berkes'in bu haklı çıkarımının temelinde, Sabatay Sevi'nin öğretilerinin matbaa yoluyla özellikle Selanik civarında çoğaltılarak devleti zor durumda bırakması yatmaktadır. Berkes (2018: 59) bunu, "devletin matbaaya olan alerjisi" olarak izah eder.

farklı bir açıdan bu çelişkilere dikkat çekerek Osmanlı'da ülke içinde bile matbaanın gelişim ve işleyişinin bölgelere göre farklılıklar içerdiğine, özellikle misyoner okullarının bulunduğu yerlerde matbaanın kendine has bir gelişim yaşadığına vurgu yapmaktadır.

İlk matbaa tartışmalarının dışında ilk gazete tartışmalarında da liberal ilerleme tasavvurundan kaynaklanan etkiler görülebilir. Basitçe Avrupa devletleri ile Osmanlı Devleti'ni kıyaslarken, buraların kendi iç dinamikleri, özgül koşulları, kendi iç yapılarında var olan çelişkiler ya da özgün gelişim süreçleri ele alınmadan, her şeyi Batı merkezli modernleşme reçetesinde bir kıyaslamaya tabi tutmanın basın tarihine sızmasının bir sonucudur bu. Basının devlet eliyle, sırf dış müdahaleleri göğüslemek adına modernleşmenin bir gereği ya da sadece haber verme görevi olarak sunulmuş da halk nezdinde bir karşılığı yokmuş, şayet varsa bile bu karşılık çok azmış gibi ele alınmasına örnek olarak Hıfzı Topuz'un çalışması gösterilebilir. Topuz'a göre *Takvim-i Vekâyi*'nin çıkma sebebi dış gelişmelerdir:

Takvim-i Vekâyi neden çıkartıldı? Yabancı ülkelerde basının iki yüz yıllık bir tarihi vardı. Dışarıdaki olayları gazetelerden izleyenler bunları Padişah'a duyuruyorlardı. O yıllarda İzmir'de çıkan Fransızca gazeteler de geniş yankılar uyandırmıştı. Bu olayların Padişah'ı etkilediği anlaşıyor (2015:15).

Gazetenin çıkma sebebinin dış dünyada, özellikle de Avrupa'da yaşananların sonucu olması ve sadece II. Mahmud'un bireysel kararı ile bunun gerçekleştiği savı, liberal anlatı kaynaklı gerileme paradigmasının basın tarihine sızmasıdır. Aynı yaklaşım, bir başka temel çalışmada da söz konusudur. Kocabaşoğlu (2004: 46) Osmanlı'da gazetenin ortaya çıkışının yukarıdan bir modernleşme arzusuyla, yani sultanın "halkını tenvir ve terbiye etmeye yönelik" şahsi arzusuyla belirttiğini ileri sürer. Oysa tahta çıkması selefi III. Selim'in yeniçerilerce öldürülmesi ve kendisinin de Sened-i İttifak'ı (1808) imzalaması sonucu mümkün olan II. Mahmud'un gazeteyi çıkarma sebebi dış etkilere çok ülke içinde saray, yeniçeriler ve âyanlar arasındaki çekişmenin de bir sonucuydu. Bu rakipleri ve onlardan gelen tehditleri bertaraf edebilmek maksadıyla merkeziyetçi politikaların uygulanması, özellikle 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın büyük bir kıyımla yok edilmesi, ardından da başarılı yönetimiyle sultana rakip olarak beliren Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın 1828'de Osmanlı'nın ilk Türkçe gazetesi *Vekay-i Mısriyye*'yi çıkararak reformlarını halka anlatmasından ötürü sultan, halkın desteğini yitirmekten korkmuştu. Nitekim sultan liberal ekonomi adımları, tebaanın eşitliği çabası, kılık kıyafetteki değişim arzusu ve benzeri yenilikçi girişimlerinin etkisiyle "Gâvur Padişah" olarak anılmaya başlayınca uygulamalarını meşrulaştırmanın bir yolunu arıyordu. İşte halktan çekinmenin bir sonucu olarak reformları herkese duyurabilmek ve hatta bu amaçla absürt haberlere²¹ dahi başvurarak reformları meşrulaştırabilmek amacıyla *Takvim-i Vekâyi* çıkarıldı. Zaten gazetenin klasik inanışla sadece memurlar için çıkarıldığı düşüncesinin aksine, altı farklı dilde yayımlanacak olması ve Koloğlu'nun (t. y.: 54) vurguladığı üzere II.

²¹ 21 Cemaziyevvel 1249/6 Ekim 1833 tarihli, 68 numaralı sayı, cadıya dönüşen yeniçerilerden bahseder. Tırnova'da, iki mezarda uzamış tırnakları ve gözlerinden çıkan ateşleriyle cadıya dönüşmüş yeniçerileri etkisiz kılması için halk, Nikola adında bir cadı uzmanı çağırır. Nikola'nın bedenlerine kazık çakıp yüreklerini haşladıktan sonra cadıları alt etmesiyle, halk da bu cadı yeniçerileri zamanında yok ettiği için II. Mahmud'u koruması adına Allah'a dua eder.

Mahmud'un, yaptığı gezilerin halka aktarılmasında sade dilin öne çıkarılması emri de bunu doğrulamaktadır.

Gazetenin halkı ve memurları bilgilendirmek amacıyla Avrupa siyasetinden, fen bilimlerinden, edebi konulardan bahsetmesi yanında sıklıkla reformları halka benimsetebilme amacı gütmesi de gazetenin dış müdahalenin sonucunda değil, iç gelişmelerin sonucunda belirdiğini gösterir niteliktedir. Çünkü gazetede çıkan haberlerin pek çoğu Avrupa'daki gelişmeleri aktarmaya çalışsa da bunları ülkenin kendi iç dinamiklerini gözeterek, özellikle Mısır valisi Mehmed Ali Paşa ile yaşanan çatışmalarda meseleyi basit, küçük bir iç sorun olarak gösterme çabası bunu doğrular niteliktedir. Bununla birlikte Topuz'a benzer biçimde yine bir başka isim, Mithat Atabay (2015: 5) bu gazetenin çıkışında reformları Avrupa'ya anlatabilme maksadı olduğunu ileri sürse de bu sav, gazetenin Avrupa değil, imparatorlukta en çok kullanılan dillerde çıkmasını ve sık sık dini vurguların da bazı sayılarda öne çıkarılmasının nedenini açıklamaktan uzak kalmaktadır. Nitekim gazetenin pek çok sayısında genel kanının aksine II. Mahmud'un, II. Abdülhamid'den çok daha önce hilafeti öne çıkararak ülke içi farklı tepkilerden, eleştirilerden korunma yolunu seçtiği görülmektedir.²²

Devlet uzantısı basın yaklaşımı altındaki bir başka etken, yine liberal anlatının temel alınmasıyla 19. yüzyılda Batı Avrupa ve ABD'de açıkça görülen kapitalist pazar genişlemesi, teknolojik yenilikler, posta ve demiryolu ağının müthiş gelişimi ve yine bu yüzyıl içinde basının artık günlük yaşamın çok önemli bir parçası hâline gelmesine karşılık, Osmanlı'da buna benzer bir gelişim ya da paralel süreç görememekle ilintilidir. Fransız Devrimi süresince ve sonrasında basının öncü rolü ile 1848 Devrimlerinin Avrupa kıtasını baştan başa sarstığı dönemde özellikle işçi sınıfına ait yayınların önemli çabaları, etkin ve yaşananlara müdahil basının gelişimine öncülük etmişti. Ancak özellikle devrimlerin yenilgisine yakın ve sonraki süreçte ABD başta olmak üzere gerçekleştirilen teknolojik yeniliklerle birlikte basın daha önce hiç olmadığı kadar geniş bir yaygın ağa sahip olarak günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası olacaktı. Samuel Mors'un ilk elektrikli telgraf mesajını 1844'te başarıyla iletmesi sadece ABD ile Avrupa arasındaki ticaret ve siyasi gelişmeleri süratle aktarmayı sağlamamış, Osmanlı kamuoyu da özellikle Kırım Savaşı (1850-1853) sırasında *Ceride-i Havadis*'in telgrafla iletildiği haberler yoluyla bizzat cepheden gelişmeleri takip etmişti. Yine 1850'de ABD ve Avrupa'yı birbirine bağlayan transatlantik kablunun döşenmesi, 1870'lerde ABD başta olmak üzere ilk telefon sisteminin başlaması ve nihayet 1890'ların sonuna gelindiğinde ilk radyo sinyallerinin başarıyla iletilmesiyle birlikte ticaret ve politika başta olmak üzere haber iletimindeki hızın artışı ve yeni teknolojik icatların insanların günlük yaşamına dâhil olmalarıyla basının büyük bir sıçrama gücü elde etmesi de mümkün olmuştu. Buna bir de artık önce buhar gücüyle ardından da elektrikle kısa sürede binlerce baskı yapabilen yeni makineler eklenince, Benedict Anderson'a göre (2015: 71) daha önce hayâli cemaat oluşturmak uzak diyarlara giden hacılarla mümkün oluyorken, artık basın yoluyla bunun sağlanması da kolaylaşmıştı.

²² İsyanlar ve tepkiler karşısında sultanın halifeliliğinin vurgulandığı sayılar için bkz. Koloğlu (t.y.) 80-84.

Tüm bu gelişmelerin aynı zamanda dünya çapında sermaye çatışmaları, ulus devletler kurma girişimleriyle birlikte doruğuna çıktığı göz önüne alınca²³ basın başta Batı Avrupa ve ABD olmak üzere gerek siyasi gerek de günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olması, yine buralarda temel itici gücün de kentli, yeni ticari sınıflar olmasına karşılık Osmanlı’da benzer bir dinamizmin görülmemesi arada dev bir geri kalmışlık, her şeyden bihaberlik algısının yerleşmesine neden olmuştur. Oryantalist perspektifte sıklıkla görüldüğü gibi köhnemiş, durağan, her şeyden uzak, egzotik “Doğu’nun” 19. yüzyılın hızlı gelişimi içindeki “Batı” ile ilişkisi tamamen uzaktan bir izleyici konumuna indirgenmiş olur. İslâmoğlu’na göre (2010: 59) şarkiyatçılardaki Doğu’ya atfedilen bu köhnemişlik, Altın Çağ tasavvuru nedeniyledir. Dolayısıyla Doğu artık bu çağı geride bıraktığı için gerilemek zorundadır. Fakat bu yaklaşımlar, yine basın üzerinden değerlendirildiğinde bu zıtlığı yaratanın her şeyden evvel rekabet ve ihtiyaçlar ekseninde gerçekleşenler olduğu görülebilir. Teknolojik gelişimlerin hem bir ihtiyaç hem de ilerlemeye sebep olduğu savı, o teknolojik gelişimlerin neden ortaya çıktığı sorusu ortaya atıldığında içinden çıkılmaz bir duruma dönüşür. Daha önce değinildiği üzere matbaanın icadı sayesinde Avrupa’nın geliştiği ama bu icattan uzak kalan Osmanlı’nın geri kaldığı savı, matbaanın asırlar önce Çin’de, Kore’de ya da Avrupa’ya paralel olarak 15. yüzyıl Osmanlı Devleti’ndeki Yahudilerce de zaten bilinmesine karşın Avrupa’daki etkiyi yaratamama nedenini açıklamaktan uzaktır. Yine bu yaklaşım, Osmanlı’da gayrimüslimlerin çıkardıkları gazeteler varken ve hatta Fransızca pek çok gazete İstanbul, İzmir, Beyrut gibi liman kentlerinde okunurken ilk Türkçe gazetenin çok daha sonra evvela Mehmet Ali Paşa, ardından da II. Mahmud tarafından devlet eliyle çıkarılmasını da açıklamaktan uzaktır. Zira asıl sorun bir şeyi icat etmekten öte bu icadın yoğun kullanım alanını gerektirecek iktisadi ve siyasi zeminin mevcut olması, sonraki süreçte de bu ihtiyacın aslında yaratılmasındadır.

Basın tarihi tartışmalarında liberal tarih yaklaşımı uyarınca, uzun yıllar geniş bir coğrafi alan üzerinde, iktidarın ülke içi ya da yakın coğrafyanın başka devletlerince büyük tehditler altında olmadığı bir yer olan Osmanlı Devleti’nde, Avrupa devletleriyle aynı değişim sürecini beklemek anlamsızdır. Zira askeri ve tarımsal üretim anlamında dünyanın uzun süre en güçlü devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti, bu tablonun aksine sınırları birbirine yakın, sıklıkla birbirleriyle çatışan, tarım açısından görece yoksul ve bunun yanında ülke genelinde mutlak iktidarın çoğunlukla kurulamaması sebebiyle sık sık iktidar savaşlarına sahne olan Batı Avrupa ülkelerinden ciddi anlamda farklılıklar sergiler. Üstelik böylesi yüzeysel bir kıyaslama, kıyasa tabi tutulan ülkelerin bilimsel, askeri, altyapısal ve iletişimsel alanlarda kendi iç koşulları ve birbirleriyle olan farklı ilişkilerini de göznetmediği için değişimi salt istatistiki hesaplarla ölçmeye çalışır. Bu türden yaklaşımları eleştiren Niall Ferguson (2020: 30) “Batı ve Doğu” kıyaslamalarında sıklıkla Doğu’nun anormal bir durgunluk içinde bulunduğu savlarına karşılık asıl anormal olanın Avrupa’nın büyük değişime girmesi olduğunu belirterek Avrupa ülkelerinin

²³ Jeffrey L. Parsley (2001: 12) benzer biçimde Amerikan İç Savaşı (1861-1865) sonrasında, daha önce çoğunlukla üst sınıf beyazlara ait gazete okuma kültürünün, savaş sonrası Amerikanlaşmayı sağlayacak şekilde artık herkesi kapsadığını ileri sürer.

hem birbirleri hem de Osmanlılar karşısındaki mevcut ekonomi ve politik zayıflıklarının, “gelişmeyi” tetiklemek zorunda kaldığını ileri sürer.

Osmanlı basınında, Batı Avrupa ve ABD tarzı bir kent soylu, yüksek ticari gelir gücüyle desteklenmiş gazetecilik faaliyetinin başlangıçta görülmemesi nedenini her şeyden bihaber, teknolojiye ilgisiz Osmanlı tasavvurundan öte, kapitalist ticari faaliyetleri ülkesinde yoğun olarak yaşamayan bir devletin içinde bulunduğu koşulların basına yansımaları olarak okumak gerekmektedir. Bunu yapabilmek için, basın tarihini ele alırken James Curran’ın (2002: 135) işaret ettiği üzere, medya tarihi yazımında sıklıkla tekrarlandığı üzere medyanın bir teknoloji olarak tarihini anlatmaktan kaçınmak gerekmektedir. Nitekim bu yaklaşım, Batı merkezli liberal anlatıyla birleştiğinde her şeyin olması gereken çerçevesinde olup bittiği ve başka ülkelere de bunun ölçüt olarak konması gerektiği hatasına sebebiyet verebilir. Bunu aşabilmeyi elzem gören bir başka isim James G. Stovall (1991: 126) da aksi taktirde liberal, ilerlemeci yaklaşımların ideolojik çerçevesinin, zaten olması gerekenlerin olduğunu savunmalarıyla çizildiğini ve bunun da örneğin gelişen teknoloji ve dağıtım ağı sayesinde ortaya çıkan metelik basınına büyük isimler anlatısı kapsamında, altyapısal gelişmeleri görmeden şahıslar üzerinden tartışmayı beraberinde getireceğini vurgular. Hâliyle Osmanlı basın tarihi yazımına da sızan bu yaklaşıma karşı çıkılmadıkça Avrupa merkezli, içsel gelişim ve özgül koşulları dikkate almayan çalışmaların açıklamakta zorlanacağı tüm bu durumları aşma çabası, zaten siyasi tarih çalışmalarındaki modernleşme kuramları ve liberal anlatıyla ilintili gerileme paradigmasının basın tarihine fazlasıyla sızmış olması sebebiyle daha da içinden çıkılmaz bir duruma sebebiyet verecektir.

Liberal anlatı etkisinin basın tarihi yazımına sızdığı bir başka nokta da okuyucuları ele alma biçiminde açıkça görülür. Bunun alâmeti farikası ise basın tarihi yazımında halka neredeyse hiçbir rol atfedilmemesi, bunu da sıklıkla okuma yazma oranının düşüklüğü nedeniyle normal gösterme çabasıdır. Hâkim anlatıya göre halk genellikle siyasi meselelere karışmayan, tepedeki yöneticiler kendileri adına neyi uygun görürse ona göre kanaatkârca yaşayan sessiz yığınlardan oluşur. Dolayısıyla gazetenin ilk çıkış süreci ve sonrasında da uzun süre halk açısından bu faaliyetlerin hiçbir anlamı olmadığı gibi haberlerin de gazetelerdeki yöneticilerin, sıklıkla bürokratların ve elbette sarayın sırf kendi istekleri doğrultusunda yayımlandığı yönünde bir yaklaşım görülmektedir. Osmanlı basınında Japonya ile ilgili yazıların görmezden gelinmesi ya da ele alındığında da iletişim, basın tarihi alanlarında değil de daha çok dil, kültür, siyaset ve tarih alanlarında ele alınması bu görmezden gelmenin bir uzantısıdır. Nitekim bu savlar sadece ilk döneme dair bir yanlış kanaatler örüntüsü oluşturmakla kalmayıp, diğer yandan gazetecilerin Yeni Osmanlılar örneğinden başlayarak sıklıkla ülkenin kendi iç dinamiklerine ve yine kendi şahsi tasavvurlarına dayalı bir şekilde olayları, gelişmeleri değerlendirdiğini görmezden gelir. Gazeteciler her ne kadar örnekleri bolca gösterilebilecek şekilde zaman zaman ülke ve toplumun nesnel gerçekliklerinden uzak düşebilmekle birlikte yine de çoğu zaman devlet yöneticilerinden çok daha detaylı, çok daha farklı açılardan bu koşul ve olayların tahlilini yapmışlardır. Kuşkusuz bu yaklaşımda, benzer dönemde Batı Avrupa ve ABD’de görüldüğü üzere kurumsallaşmış, eğitsel ve mesleki anlamda profesyonelleşmeye

başlamış bir gazetecilik faaliyetinin, henüz buna denk bir biçimde Osmanlı'da görülüyor oluşunun da etkileri olmuştur.

Osmanlı basın tarihyazımında okuyucunun sıklıkla arka planda kalmasına örnek gösterilebilecek geniş bir külliyat oluşmuştur. Özel olarak gazetelerin ortaya çıkış sürecine, genel olarak da Türk basın tarihine yönelik en mühim çalışmalardan biri olan Selim Nüzhet Gerçek'in *Matbuat Tarihi* adlı çalışması, bu yaklaşımın uzantısı olarak gerçekleştirilmiş çalışmalardan biridir.²⁴ Gerçek (2019: 214) *Takvim-i Vekâyi*'nin ortaya çıkışını hemen her detayıyla ele alırken, gazetenin çıkışının yabancılara, ülkedeki vaziyeti aracısız olarak anlatmak olarak sunar. Zira bunu hâlihazırda yapmakta olan *Le Moniteur Ottoman* bir Fransızca gazete olması sebebiyle artık bunu doğrudan Türkçe olarak yapması gereken bir gazeteye ihtiyaç duyulmuştur. Oysa ilk gazetelerin Yunan İsyanı'nın (1821-1829) hemen akabinde ortaya çıkmış olması sorgulanmaya değer bir noktadır. Milli birliğin önce söylemsel düzeyde inşa edilme çabası sıklıkla edebi çalışmalarla gerçekleştirilmeye çalışılmışken gazeteler de bunu gerçekleştirme imkânı sağlayan zemin olarak belirmişti. Gregory Jusdanis'in (2018: 211-212) gösterdiği üzere 1790-1798 yılları arasında Avrupa'da çıkan ilk Yunanca gazete olan *Efimeris*, Fransız Devrimi düşüncelerini sürgünde ya da Osmanlı yurdunda bulunan Yunanlara aşılama çalışsa da asıl basın patlaması Yunan İsyanı sürecinde çıkan sayısız gazete ile olmuştu. Okuma yazma oranının düşüklüğü bu dönemde Rumlar için de geçerliydi. Ancak hâkim anlatıya göre okuma yazma oranının düşüklüğü nedeniyle basının son derece pasif, gazetelerin ise sınırlı olması gerekirdi. Oysa hem Yunan İsyanı örneğinde hem de özellikle II. Mahmud sonrası süreçte görüleceği üzere gazetelerin abone sayısı ile gazete okurunu hesaplamaya çalışmak, Avrupa ve ABD'deki yüksek okuma yazma oranı nedeniyle bu sayılara dayanarak basının etkisi ölçmeye çalışan çalışmaların, son derece sorunlu bir şekilde Osmanlı'ya uyarlanması sonucunu doğurmuştur.

Avrupa merkezli basın tarihyazımı Yunan İsyanı'ndaki basın patlamasını açıklayamadığı gibi, Osmanlı'da ilk çıkan gazetenin de sadece devlet eliyle, halktan bir çekinme olmadan çıktığı anlayışını da bir gerçeklik gibi sunmuştur. Örneğin, Ortaylı (2018a: 48) Osmanlıların yaşamına gazetenin resmî gazete olarak girdiğini ileri sürerken, ne Yunan İsyanı sırasındaki basın patlamasını anar ne de Osmanlı basını dendiğinde bunun sadece Türkleri ya da Müslümanları değil, imparatorlukta yaşayan herkesi kapsamaması gerektiğini. Dolayısıyla isyan karşısında Osmanlı yurttaşlarını etkileyerek Osmanlılık politikasını benimsetmek maksadıyla *Takvim-i Vekâyi*'nin çıkarıldığı sıklıkla görmezden gelir. Bu kanaate karşılık sultanın reformların halktaki karşılığını bilfiil merak ettiğini, işi şansa bırakmak istemediğini belirten Aksan (2011: 168-169) ise II. Mahmud'un Prusyalı subay Helmuth von Moltke ile Balkan sınırlarını teftiş edip burada gayrimüslim halka birlik, beraberlik mesajları vermesini, uyguladığı reformları halka benimsetme kaygısı olarak değerlendirir. Tıpkı Aksan gibi Koloğlu da (2014: 132) gazeteleri salt dış gelişmelerin uzantısı olarak gören düşünceye karşı çıkararak ilk gazeteler olan *Vekây-i Mısriyye* ile *Takvim-i Vekâyi*

²⁴ Burada referans verilen 2019 tarihli kitap, Gerçek'in 1920'lerin sonu ve 1930'larda yayınlanan üç ayrı kitabının tek ciltte toplanmış edisyonudur.

arasındaki çekişmeye değinerek bu gazetelerin Fransızca versiyonları ile ilgili II. Mahmud ve Mehmet Ali Paşa arasındaki gerilimi, kamuoyunu ikna etme çabası üzerinden sağlıklı bir şekilde analiz ederek basın temelindeki etkili, yönetimce kendisinden çekinilen halk gerçeğine dikkati çeker. Fakat Osmanlı basın tarihi yazımında halkın pasifliğine, sürüden öte bir anlamı olmadığına, modernleşmenin tepeden aşağı yapıldığına ve taban tabir edilen halk açısından tüm bunların hiçbir anlamı olmadığına, dolayısıyla basındaki gelişmeleri de tepeden yapılan müdahaleler açısından okumak gerektiğine yönelik en uç sav Uğur Gündüz'e aittir:

Batı'da modernleşmeyi burjuva sınıfı getirmiştir. O sebeple Batı'da modernleşme aşağıdan yukarıyadır, demokratikleşme ve laikleşme buna eşlik etmiştir. Bizde ise modernleşmenin motoru devlettir. Bu yüzden modernleşme bizde yukarıdan aşağıya ve otoritaryen olmuştur. Eskiye diriltmek için yenileşmek yoluna gidilmiştir. 1908'de hürriyetin ilanı bile demokrasi amacıyla değil, devleti kurtarma amacıyla yapılmıştır. Bu süreçte ilerici ordu, aydın ve bürokrat bir tarihsel blok oluştururlar. Halk Orta Çağ teorisinde olduğu gibi sürü olarak görülür (2018: 49).

Liberal anlatı içinden gerçekleştirilen ve keskin yargılara dayanan bu yorumun bir basın tarihi çalışmasında ortaya konmuş olması anlamlıdır. Halkı etkisiz bir sürü olarak niteleyen bu yargı, ileri sürdüğünün aksine pek çok kanıtı da kolayca görmezden gelerek liberal anlatının saf bir örneğini verir niteliktedir. Bu yaklaşıma aslında halkın neleri okuduğundan çekinildiğini gösteren, çok sayıda insanın abone sayısında olmasa da kıraathanelerde bir araya gelerek gazeteleri takip ettiğine yönelik çalışmalar üzerinden karşı çıkmak gerekmektedir. Eğer sanıldığı gibi halk bu denli pasif ve fikirleri önemsiz olsaydı Cengiz Kırılı'nın gösterdiği üzere (2009: 5) Mehmet Ali Paşa'nın yenilgisi sonrası sultan hafiyeleleri İstanbul'un muhtelif kıraathanelerine göndererek tepkilerini, bu duruma nasıl baktıklarını, ne derece olumlu bir hava içinde olduklarını araştırma derdinde olmazdı. Bu, Tanzimat reformlarının halkta ne şekilde karşılandığının ve ne türlü itirazlara uğradığının öğrenilmesi çabasıydı. Üstelik kamuoyunun pasifliği yönündeki yanılgılar, sonraki süreçte de sıklıkla Namık Kemal'in eleştirilerine hedef olacaktı. Ünlü gazeteci, Rus Çariçesi II. Katerina'nın Avrupa ve Osmanlı kamuoyunu Rus çıkarları ekseninde etkilemek için ünlü Fransız düşünürler Voltaire, D'alambert ve Diderot'a paralar verdiğini, onların da gazetelerde Osmanlı aleyhine yazdıklarıyla kamuoyunu etkilediğini ileri sürmüştü.²⁵ Ona göre II. Mahmud'un yeniçerileri lağvetmesi sonucu halk ile saray arasındaki denge unsuru ortadan kaybolmuş, basın ise bu teması yeterince sağlayamamıştır.

Namık Kemal'in verdiği örnek, basın tarihi yazımındaki pasif kamuoyu anlayışını boşa çıkarmaktadır. Ancak basına atfedilen pasif rol, hâkim anlatıda 1908 Devrimi'ne kadar sürdüğü için ilk gazetelerin çıkışından bu arada yaşananlara kadar bu rolün pek değiştiği görülmemektedir. Basının etkili olduğu ama sanki basından önce Osmanlı yönetiminin ve yurttaşlarının Avrupa ile pek bir ilgisi yokmuş gibi bir anlatı da yine Bernard Lewis'de görülebilir. Lewis'e göre (2002: 54) Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında Osmanlı'ya gelen Avrupalı gazeteciler, telgrafın da bu süreçte kullanılması sonucu son gelişmeleri sürekli Avrupa

²⁵ Namık Kemal "Hatıra Zeyli", *Hürriyet*, Sayı: 34, 3 Zilkade 1285 / 15 Şubat 1869.

gazetelerine aktarıyorlardı. Ancak bu durum onun vurgusuyla *Orta Doğu halklarının* Batı algısına dair muazzam bir değişim yaratmıştı. Çok milletli, dilli, kültürlü, asırlardır zaten Avrupa'nın bir parçası olan Osmanlı'nın bir anda Batı dışı, Orta Doğulu toplum olması bir yana, basının zaten büyük gelişimlerin bir sonucu olduğu gerçeği de burada görülmemektedir. Lewis'de de izi sürülen bu hâkim anlatıya karşı çıkacak bir başka alıntıyı da Pierre Loti'den yapmak mümkündür. Loti 1876'da Kanun-i Esasi ilân edilmeden hemen önce geldiği İstanbul'da geçirdiği günlerini anlattığı ünlü romanı *Aziyade*'de halkın -erkeklerin- kıraathanelerde bir araya gelerek bir kişinin okuduğu gazeteyi sessizce, hep birlikte dinlediğini belirtir:

Eyüp'te insanlar son derece sakin ve kararlı. Akşamları, en mütevazıları dâhil bütün Türk kahvelerinde zengin ve yoksul ayrımı gözetilmeden, paşalar ve halktan insanlar, herkes bir araya toplanıyor. Bir bilge günlük gazeteleri okuyor, herkes sessizlik ve inanç içinde dinliyor (2018: 114).

Pierre Loti'nin örneği çarpıcıdır. Anlatısı, Ahmet Emin Yalman tarafından da benzer bir şekilde ele alınarak doğrulanır. Yalman'a göre de (2018:42-45) abone ve tirajı okuyucu sayısı olarak görmek ciddi bir hataya sebebiyet verecektir çünkü tek bir nüsha bile kahvehanelerde, ev gezmelerinde, sohbet ortamlarında dolaşarak onlarca farklı insana ulaşmakta ve hatta pek çok kişi de gazete sayılarını biriktirip kitap hâlinde bir araya getirmektedir. Benzer biçimde Beşir Fuad'ın 14 Ekim 1886 tarihli mektubuna²⁶ göz atıldığında da bu gerçekliği görmek mümkündür. Dergi çıkarma çabasındaki yazar, derginin yeterince satmasının önündeki engele hem kahvehanelerde dergiler bulunduğu için insanların para vermeden buralarda okumalarını sebep gösterir hem de kitapçıların kiraya verdikleri dergi ve kitaplar yoluyla bir eseri onlarca farklı insana okuttuklarından söz eder. Hatta para vermeden elden ele dolaşan gazeteleri okuma kültürü o denli geniş bir nüfusa yayılmıştır ki Benlisoy'un (2020: 96) gösterdiği üzere, Karamanlıca çıkan Rum gazetesi *Anatoli*'nin sahibi Evangelinos Misialidis, gazetesinin satış rakamlarının düşük olmasını sağda solda, kahve veya tatlı parasına bu gazeteleri "otlakçı" tabir ettiği onlarca kişinin elden ele okumasına, hatta bununla da yetinmeyip gazeteleri Anadolu'nun farklı yerlerindeki yakınlarına göndermelerine bağlayarak sitem ediyordu. Yine Clayer'ın (2020: 396) gösterdiği üzere örneğin, Arnavutluk'ta okuma yazma bilmeyenler Bektaşî tekkelerine gidiyor ve böylece dışarıda rahatça bulunamayan veya kendi başlarına okuyamadıkları gazeteleri, tekkede yüksek sesle okuyan biri sayesinde dinleyebiliyorlardı. Zaten ülkedeki yaygın okuma veya dinlemeye yönelik talep, Ali Suavi, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın sürgünde çıkarttıkları gazetelerin ülkeye gizlice sokuldukları anda karaborsada yüksek bedellere satılmalarından da anlaşılmaktadır.

Yanılsamayı yaratan etkenlerden biri olarak, Osmanlı'daki gazete sayısı ve okunma sıklığı dönemin Avrupa ve ABD basını ile karşılaştırılırsa elbette arada ciddi bir fark olduğu görülebilir. Örneğin, bizzat Osmanlı ülkesinde Çelik'in (1994: 156) vurguladığı üzere ilk dönemde sadece iki adet Türkçe gazete olmasına karşılık yabancı dilde çıkan gazete sayısı otuzu aşıyordu. Sonraki aşamada ise bir süre daha Türkçe gazete sayısı sınırlı kalsa da bu,

²⁶ Özturan (t.y.) 59-60.

ülkede yabancı dilde gazetelerin çok yoğun bir şekilde çıktığı, çoğunluğunun gayrimüslimler ve Osmanlı aydınları tarafından okunduğu gerçeğini değiştirmemektedir. II. Abdülhamid döneminin basına karşı baskıcı, sert tutum takınan yönetiminin de etkisiyle basın sessizleşmiş görünse de özellikle yabancı gazeteler vasıtasıyla ilgi her daim canlı kalabilmişti. Nitekim bu ilgiye yönelik en çarpıcı örneklerden birini de 6 Temmuz 1891 tarihli *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde dönemin entelektüellerinden Ahmet Mithat verir:

Osmanlı matbuatının sürümü sınırlıdır, varidatı yoktur. Buna karşılık İstanbul'da yabancı basının sürümünün yerliden daha fazla olduğu kesindir. Şehrimizin her tarafında yabancı müşterisi bulunan ya da dil bilen Osmanlı vatandaşları tarafından rağbet gösterilen ne kadar gazino, kahve, birahane varsa orada Fransızca, İngilizce, Almanca, Yunanca hatta İtalyanca hem resimsiz hem de resimli gazeteler bulunması genel bir uygulamadır. Bundan başka köprü üzerinde dahi yabancı yayınlar gazete müvezzilerince satılmaktadır (akt. Koloğlu 2017: 44).

Burada fark edilen sorun, Osmanlı Devleti ile dönemin Avrupalı devletleri arasında teknoloji, ekonomi, iletişim, altyapı gibi karşılaştırmalarda elbette ciddi farkların olabileceği ancak bu farkların liberal anlatının öne sürdüğü gibi basın alanında da aynı biçimlerde ortaya konarak geride görülenin ülkesinde basının etkisiz, sansür nedeniyle ses çıkaramayan bir konumda anlaşılamayacağıdır. Zira gerek kahvehanelerde bir araya gelerek gazeteleri okumak ya da siyasi meseleleri hafiyelerin risk teşkil etmelerine karşın tartışmak gerek de yabancı dil bilenler için Avrupa'nın hemen her gazetesini özellikle İstanbul başta olmak üzere pek çok liman kentinde bulup okumak mümkündü. Yine bu dönem Münif Paşa öncülüğünde 1861'de kurulan ilk bilim cemiyeti olan *Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniye* vasıtasıyla *Mecmûa-i Fünûn* adlı bir bilimsel dergi de çıkarılmıştır.²⁷ Bu dergi, Yeni Osmanlıları ve sonraki muhalifleri bilimsel ve entelektüel açıdan geliştiren bir yayın olarak ve Osmanlıların Avrupa'daki bilimsel gelişmeleri elden geldiğince yakından takip etmeye çalıştıklarının da bir örneği olması nedeniyle anılmaya lâyıktır. Buna paralel olarak bu dönem hem Türkçe romanların ortaya çıktığı hem de yabancı dilden, özellikle Fransız edebiyatından pek çok romanın da çevrilip tefrika hâlinde gazetelerde yayımlandığı bir dönemdi. Nitekim Tanpınar (2007: 141) Tanzimat yeniliklerini memlekete yerleştirmede gazetenin rol oynadığını, yine *Ceride-i Havadis*'te çıkan tiyatro piyesleriyle edebi anlamda gazetelerin yararlı faaliyetlerde bulunduğunu dile getirir. Bu yenilikleri tarihsel süreç açısından değerlendiren Ortaylı'ya (2018b: 94) göre de 18. yüzyıldan beri Batı dillerini bilip, kültürlerine vâkıf Kalemîye mensuplarının yetişmesi de Tanzimat döneminin kültürel zenginliğine zemin hazırlamıştır. Bu hususta Findley (2014: 237) özellikle gayrimüslim memurların Bâbîâli'deki istihdamlarında en büyük etmenin başından beri Fransızca bilmeleri ve Batı üniversitelerinde eğitim almaları olduğunu belirtir ki bu durum devletin Avrupa'ya yönelik yoğun ilgisini gösterir niteliktedir. Zira Yunan İsyanı sonrası Babîâli Tercüme Odası'nda Rumlar yerine artık Türklerin yetiştirilip görevlendirilmeleri de

²⁷ Cemiyetin kuruluş faaliyetleri ve derginin sayılarından örnekler için bkz. Ali Budak (2011).

yabancı metinler, gazeteler ve kültürel eserlerle haşır neşir bir bürokrat neslin yetişmesine ön ayak olmuştur.

İşte Osmanlı basınını etkisiz, okuyucularını da bireysel olarak gazete satın alanlar az olduğu ve ülkede okuma yazma oranı düşük olduğu için okuyucudan yoksun olarak tasavvur etmek yerine Avrupa ve dünyada olan biten hemen her şeye meraklı bir basının ortaya çıkışı açısından ele almak liberal tarihyazımının Osmanlı basın tarihyazımına sızmasını engelleme yolu olarak belirlemektedir. Üstelik yönetim eliyle uygulanan sansürü aşmanın, delmenin, üstesinden gelmenin hiçbir yolu yokmuşçasına kadiri mutlak bir iktidar tasavvurundan kurtulabilmenin elzemliği de basın tarihi üzerinden oluşturulacak tartışmalarla aşılabılır. Nitekim gerek yurt içinde gerek de yurt dışında muhalefet yapmak zorunda kalan gazeteciler, sansür olduğu için gazetecilik faaliyetlerini sonlandırmayıp alternatif yollar arıyorlardı. Çağlar (2021: 152) bu dönemde basın mültezimlerinin ortaya çıktığını, iflas eden ya da kapatılan gazetelerin ve mecmuaların ruhsatlarını satın alarak sansür ve yasakları delme yollarını bulduklarını belirtir. Örneğin, Aleksandr Sarrafyan sansür ve sürgünle başı belada olan Namık Kemal ve arkadaşlarına *İbret* gazetesinin ruhsatını kiralamış, böylece onlar da daha önce kapatılan gazeteleri yerine sözde bir başkasının adıyla faaliyet gösteren yeni bir gazetede yayın faaliyetlerine devam edebilmişlerdir.

Yukarıda verilen örneklerin ardından liberal anlatının Osmanlı basın tarihyazımına olan ikinci olumsuz etkisini, basının sadece Avrupa'yı görmüş gibi ele alınmasını eleştirmek gerekiyor. Bunda ilgili çalışmaların sanki Osmanlı bir ulus devletmiş gibi gerçekleştirilmesinden doğan metodolojik milliyetçilik temelli sorunlar olduğu kadar, bu çalışmaların sıklıkla basın tarihi çalışmalarının dışında gerçekleştirilmesinden ötürü, kaynaklara doğrudan inememe sorunu da görülmektedir. Siyasi tarih çalışmalarında basının ihmâl edilmesi, basın tarihi çalışmalarında ise dönemin siyasi gelişmelerinin göz ardı edilmesi nedeniyle basının mevcut koşullar içinde düşünsel bir arayış içinde olduğu sıklıkla unutulur. Bunun sonucu olarak beliren Avrupa merkezli liberal yaklaşım, Osmanlı basınının sadece Avrupa ülkeleri ve nadiren de ABD'yi ele alıp kendini yenileme çabasına girdiği şeklinde bir anlatı oluşturur. Fakat detaylı incelemeler sonucu, basında başta Japonya olmak üzere sonraki süreçte sıklıkla Asya Müslümanlarının gazetelere gönderdikleri mektuplar üzerinden daha evvel pek görülmeyen ülkelerin de aslında bolca tartışılıp ele alındığını göstermek mümkün olacaktır.

Basının sadece Batı ülkelerini ele alarak ülkenin mevcut sorunlarını aşma çabası içinde olduğu yaklaşımı aslında Osmanlı basın tarihyazımının hemen her çalışmasına sirayet etmiştir. Buna dair en net örnek olarak, Koloğlu (2015: 28) ilk gazetelerin ortaya çıkış sürecinden 21. yüzyıla kadarki dönemi değerlendirdiği çalışmasında Osmanlı basınının Avrupa merkezli bir basın olduğunu, İslâm ülkeleri ve Doğu'ya dair haberlerin çok nadir olduğunu, Avrupa emperyalizmine karşı bir eleştirinin olmadığını ileri sürer. Ona göre bunun sebebi Osmanlı'da matbaanın geç işlerlik kazanması nedeniyle kitap okuma kültüründen önce gazete okuma kültürünün yerleşmesidir. Zira savının öncesinde de bilim ve siyasi fikirlerin kitaplar yoluyla ortaya çıkabileceğini, gazeteler ile bilim ve fikir üretilemeyeceğini savunur (2015: 19).

Koloğlu'nun bu denkleme dâhil etmediği iki husus vardır. İlk olarak, Avrupa merkezli olmakla ilgili eleştirisinde devletin Yunan İsyanı sırasındaki dış müdahalelerden çektiklerini ve hemen akabinde de Mehmed Ali Paşa'nın yarattığı krizle boğuşurken önce 1833'te Rusya'ya, ardından da 1838'de İngiltere'ye verdiği çok büyük kapitülasyonlar ile yine bu süreçte sıklıkla gayrimüslimler üzerinden iç işlerine müdahale edilmesini önlemek için Avrupa devletleriyle iyi ilişkiler kurma zorunluluğunu hesaba katmaz. İkinci olarak da gazete ve dergiler yoluyla bilim kültürünün yerleşmeyeceğine, bunların bilim üretmeyeceğine yönelik savı, Avrupa ve ABD'deki süreci olduğu gibi bir tarafa atmaktır. Zira Cantor, Noakes ve Topham'ın (2004) göstermiş oldukları üzere 19. yüzyıl boyunca İngilizce yayınlarda bilimin kitaplardan çok daha fazla bir şekilde periyodik dergilerde ve gazetelerde tartışılarak günlük yaşam kültürüne girdiği ortaya konmuştur. Dolayısıyla burada, liberal yaklaşımdan hareketle özgül koşulları ihmal ederek genelleme yapmanın getirdiği bir sorun söz konusudur.

Koloğlu'nun gazetelerin sadece Avrupa'ya odaklandığına yönelik eleştirisi, onun *Takvim-i Vekâyi* üzerine daha önce yapmış olduğu önemli bir çalışmasından temellenmiştir. Bu çalışmasında (1981: 132) *Takvim-i Vekâyi*'nin dış haberler başlıklarını inceleyen yazar, gazetenin Avrupa merkezli bir yaklaşıma sahip olduğunu, dış haberlerde nadiren ABD, Brezilya ve İran gibi ülkelerden bahsedilse de Avrupa'dan haberlerin neredeyse bütün sütunları kapladığını ileri sürer. Koloğlu bu tespitinde haklıdır ancak bu bir neden değil, sonuçtur. Osmanlı Devleti, II. Mahmud dönemi köklü reformlarında ve Mehmed Ali Paşa olayında Asya ülkeleriyle değil, Avrupa ülkeleriyle yoğun iletişim hâlindeydi. Üstelik bu dönemde ne Japonya Meiji Restorasyonu'nu yaşamıştı ne de Çin Osmanlıların örnek alacağı, yakından takip edeceği bir ülkeydi. I. Afyon Savaşı (1839-1842) sırasında İngilizler tarafından büyük yenilgilere uğratılmış, nüfusunun çoğunluğu büyük zorluklar içinde bulunan Çin'in, Osmanlılar tarafından örnek değil, ibret alınması gerekiyordu ki öyle de oldu.²⁸ Hatta sonraki süreçte dahi, 1898'de gözlemci olarak İstanbul'a gelen Çinli düşünür Kang You Wei, dönüşünde imparatoruna sunduğu "Türklerin Gerilemesi" adlı raporunda (2013: 16-17), Mithat Paşa'nın reformlarını Çin'e örnek olarak gösterecekti. Dolayısıyla Çin'in bu dönemde kendi büyük sorunları olmasına karşın *Ceride-i Havadis* gazetesi az da olsa bu savaştan haberleri paylaşıyor, kamuoyunu bilgilendiriyordu.²⁹ Yine Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) Avrupa ülkelerine 1867'de gerçekleştirdiği seyahat devletin de gündeminin Avrupa olması sebebiyle basında bu süreçte sanki sadece Avrupa görülmüş gibi bir algıya sebep oldu. Fakat yabancı basına olan ilgide tarihsel bağlam nedeniyle Avrupa ülkelerinin başat rol oynaması Osmanlı basınının başka coğrafyalardaki ülkeleri görmesine engel olmadı. Bu incelemeler bazen o ülkelerin din, kültür, coğrafya gibi özelliklerine değinirken bazen de yaşadıkları sorunlar ya da siyasi gelişmeler açısından Osmanlı gazetecilerini ilgilendiriyordu. Nitekim Koloğlu'nun yaptığı eleştiriye karşın *Tasvir-i Efkâr* iktidarın hışmını çekmeden ama halkı dünyanın muhtelif yerlerinde

²⁸ Osmanlı Devleti, Çin'in İngiltere'ye karşı afyon alım ve ekimini yasaklamasıyla yaşanan savaşla ilgilenmekten çok Kütahya ve Isparta civarına afyon ekerek bu durumdan istifade etme çabasıydı: D.A. H. 25.08.1255 (3 Kasım 1839) tarihli belge. Yer: 1622-85; D.A. H. 17.06.1256 (16 Ağustos 1840) tarihli belge. Yer: 5-228.

²⁹ Afyon savaşlarını Osmanlı'ya etkileri bağlamında, *Ceride-i Havadis* üzerinden değerlendirerek inceleyen bir çalışma için bkz. Feyzioğlu (2017).

gelişenler açısından da bilgilendirmek istiyordu. Öyle ki basında sadece Avrupa'nın görüldüğü yolundaki çıkarım, *Tasvir-i Efkâr*'ın Asya ülkelerine de geniş yer ayırarak verdiği haberlere göz atıldığında kolayca yanlışlanabilir.

Kültür, siyaset ve edebiyat ağırlıklı haberlerinin yanında, dış gelişmeler açısından Avrupa ve Amerika kıtasında yaşananlara geniş yer veren *Tasvir-i Efkâr*, haber yelpazesini sadece buralarla sınırlı tutmayıp aynı zamanda tüm dünyayı kapsayacak şekilde açtı. 1862-1869 arasında çıkan sayılarında İran ile ilgili 10, Çin ile ilgili 63, Japonya ile ilgili 41, Cezayir ile ilgili 38, Fas ile ilgili 15, Tunus ile ilgili 8 ve Madagaskar ile ilgili de 18 haber yayımlamıştır.³⁰ Bunun dışında bu ülkeler kadar olmasa da yine Asya ve Afrika'nın farklı ülkeleriyle ilgili başka haberler de aktarılmıştır. Bu haberler sıklıkla bölgede yaşanan siyasi gelişmeleri, isyanları, bulaşıcı hastalıklar ile depremleri ya da özellikle bu ülkelerde yaşayan Müslümanlardan gelen mektupları konu edinmektedir. Haberlerin bazıları doğrudan Osmanlı'yı siyasi anlamda ilgilendiren gelişmelerden oluşurken bazıları da merak unsuru olarak bu bölgelerden aktarılan haberlerdir. *Tasvir-i Efkâr*'ın geniş haber politikasının altında kuşkusuz Şinasi'nin Fransa'ya giderek eğitim görmesi, entelektüel birikimini ilerletmesi ve Fransızcadaki kabiliyeti nedeniyle dış basında yaşananları takip edebilmesi yatıyordu. Her ne kadar onun döneminde ısrarla siyasi haberlerden kaçınılıp sıklıkla edebi meseleler üzerine yazılar çıkarılsa da onun gazeteden ayrılması ve yerini Osmanlı tarihinin en başarılı gazetecilerinden olacak Namık Kemal'e bırakması, gazetenin kuruluşundaki başarıyı azaltmayıp bilâkis Namık Kemal'in de yetkin dili ve geniş siyasi birikimiyle Osmanlı okuyucusuna dünyadan gelişmeleri aktarmada etkili oldu. Şerif Mardin (2017: 295) Şinasi'nin basında yaptıklarının Yeni Osmanlı düşüncesinin entelektüel zeminini hazırladığını, bu amaçla 1870'te bir Osmanlı üniversitesi kurma girişiminin de bununla ilgili olduğunu belirtir. Yine Ziyad Ebüzziya'ya ait *Şinasi* adlı çalışma da bilfiil üyesi olmasa da Yeni Osmanlıların basın faaliyetlerinin temelinde onlara kattığı entelektüel birikim sebebiyle Şinasi'yi görür. Dolayısıyla *Tasvir-i Efkâr*'ın Osmanlı entelektüel düşüncesinde ve Osmanlı kamuoyunun dış dünyaya dair bilgiler edinmesinde oynadığı hayati rol görmezden gelinerek Osmanlı basınının sadece Avrupa merkezli haberler verdiğini ileri sürmek gerçekte uyuşmamaktadır.

Bu noktada sadece medya ve basın tarihyazımında değil, genel olarak tarihyazımında Avrupa-Batı merkezli düşünüşün son derece yaygın olduğunu da söylemek gerekir. Bu düşünüşün temelinde ise tarihin teleolojik kavranışı ve modernleşme anlatısı etkilidir. Böyle bir tarihyazımı geleneğinin uzantısı olarak medya ve basın tarihyazımının da bu tavrı benimseyen liberal anlatıdan hareketle Avrupa'nın bazı ülkelerini merkeze alarak dünyanın tüm geri kalanını da o kurmaca şablona uyduğu oranda belli bir ilerleme noktasına yerleştirme çabası, mevcut Osmanlı basın tarihyazımı çalışmalarına etki etmiştir. Dönemin basını sıklıkla Avrupa'da yaşanan gelişmelerin hızlıca taklit edilmesi ya da devlet yönetimindeki eksiklerin telafi edilmesi maksadıyla devleti yönetenler tarafından teşvik edilen bir uzantı olarak değerlendirilmiştir. Üstelik Avrupa merkezli düşünüş, ilerleme ve modernleşmeden Avrupa'nın

³⁰ *Tasvir-i Efkâr*'ın 1862-1869 arasındaki sayılarının içeriğine dair genel bir çalışma için bkz. Hayta (2002).

örnek gösterilen ülkelerine taklitçi bir benzeyişi anladığı için, Osmanlı modernleşme sürecinde basın da sanki İngiltere, Fransa ya da Almanya dışında bir alternatif modernleşme idolü veya tasavvuru görememiş gibi algı oluşmuştur. Bu durumda özel olarak Osmanlı, genel olarak ise medya ve basın tarihyazımında sıklıkla görülen liberal anlatı ve metodolojik milliyetçilik kaynaklı sorunların felsefî bir temeli olduğu görülebilir. Bu sorun, tarihyazımındaki modernleşme sorunudur. Modernleşmeye yönelik tasavvurların, felsefe, siyaset bilimi ve tarih alanındaki tartışmaları aşarak Osmanlı basın tarihyazımına da sirayet etmesiyle anlatıların, hakikate dönüştürülmesi sorunu Osmanlı basın tarihyazımına da girmiştir. Bu sebeple, liberal anlatı ve metodolojik milliyetçiliğin sebep olduğu yöntemsel sorunların ardından daha derin bir soruna işaret eden tarihyazımında modernleşme sorununa eğilmek gerekmektedir.

2. TARİHYAZIMINDA MODERNLEŞME SORUNU

Basın tarihyazımı açısından farklı ülkeleri temel alan örneklerin düşündürdüğü husus, neden tarihyazımında düzçizgisel ilerleme tasavvurunun bu denli yerleşmiş olduğu ile yine bu sorunun medya ve basın tarihyazımına içkin olup olmadığı meselesidir. Anlatı bir kez, her şeyin var olma nedenini burjuvazinin devletten bağımsızlaşma çabasına indirgediği vakit basın da hâliyle iç-dış farklı dinamikler ve çelişkiler açısından değerlendirilmez. Üstelik tüm zorluklara karşın bazı gazetecilerin büyük çabalarla ortaya koydukları ve liberal tarih anlatısıyla uyuşmayan yazıları, yaklaşımları da kolayca görmezden gelinme riskini barındırır. Nitekim bu anlatının basının gelişimi tartışmaları açısından ele alındığında da ciddi sorunlar doğurduğu görülmektedir. Ele alınan ülkelerde burjuvazinin yükselişiyle iletişim ve ulaşım teknolojilerinde gelişmeler görülmesinin bu süreçte kapitalist ekonominin genişlemesi açısından paralellikler arz ettiği doğrudur. Yine bu ülkelerde Fransız Devrimi ve sonrasındaki süreçte basının önemli bir konuma yükseldiği, günlük yaşamda eskiye göre çok daha büyük bir yer kapladığı, toplumların artık birbirleriyle başta politik, askeri ve ticari açıdan daha çok ilgili ve haberdar olduğu da doğrudur. Ancak liberal anlatı, bu temel noktaları genel bir gelişim kanunu olarak ele alarak aslında yine bu ülkelerin pek çok açıdan birbirine benzemeyen bir süreci yaşadıklarını da görmezden gelir. Bunun altında yatan etmen ise liberal anlatının oluşumundaki tarihselci yaklaşımlarda aranabilir.

Liberal medya ve basın tarihyazımı, özünde tarihselci ve tarihsici yaklaşımların biçimlendirmeleriyle şekillenmiştir. Bu yaklaşımlar uzun bir sürece yayılarak tarihyazımında düzçizgisel ilerleme ve ereksel hareket anlayışının temellerini oluşturdular. Francis Bacon ile başlayan, tarihi bir bilim olarak değil de anımsama olarak gören yaklaşım özellikle Britanya’da yaygın bir kabul görmüşken, Herder öncülüğünde Alman Tarih Okulu ise tarihi merkeze alarak metodolojik bir tartışma süreci başlattı. Tarihin teleolojik olarak incelenebileceğine yönelik bu yaklaşım, hümaniteyi tarihin amacı olarak muştularken tarihsel bilginin elde edilme yöntemini de tarihselci bir yaklaşımla mümkün gördü. Böylece tarihin öngörülebilir yasaları olduğu vurgulanırken, tarihselci gelenek de başlamış oldu. Tarihselcilik her belgenin, metnin, anlatının, düşüncenin tarihsel bağlamla ele alınmasıdır. Burada temel noktalardan birinin, Fransız Devrimi ile Avrupa’da yaşanan siyasi ve düşünsel kırılmalar olduğu unutulmamalıdır. Nitekim Alman Tarih Okulu’ndan, özellikle de belgeye dayalı tarih çalışmasını öne çıkararak alanda en önemli değişimi başlatan Leopold von Ranke’den fazlasıyla etkilenmiş olan Cambridge Üniversitesi Tarih Bölümü’nden ünlü liberal Lord Acton’ın (2020:48), devrimlerin tarihi inkâr ettiğini ironik biçimde dile getirmesi dönemin genel tarih anlayışını da gösterir niteliktedir.

Fransız Devrimi’nin yarattığı kaos ortamında, tarihin bir amacının olup olmadığı, varsa bunun nasıl anlaşılacağına yönelik tartışmalar tarihyazımının da bu dönemdeki en temel sorunları olmuştur. Doğan Özlem (2013: 147) Alman Tarih Okulu’nun Rankeci etkiyle metinlere, belgeye dayalı bir tarih anlayışı ortaya koymasıyla tarihin *verstehen*-anlama üzerinden ele alınmaya başlandığını belirtir. Fakat Alman ekolünde tarihçiler monarşilerle barışık iken Fransa’da özellikle devrim sonrasında buna karşı bir tutum takındı. Başlangıçta devrimi destekleyen ancak sonradan bunun yarattığı dalgayı görerek tavrını değiştiren Hegel’in

tarih felsefesinin, Avrupa dışı toplumları dışlayarak Avrupa merkezli bir tarih tasavvuruna sahip olması ve yine bu tasavvuru tarihin özünde Mutlak Tin'in özneler arası bir diyalektik ile nihayetinde kendini bilmesi olarak ileri sürmesi tarihsici yaklaşımın önünü açmıştır. Çelik (2005: 67) Hegel'in yaptığı, tarihin devinimiyle felsefeyi buluşturmak olduğunu belirtir. Bir kez tarih, Mutlak Tin'in aktif, bireylerin ise tamamen pasif olmasalar da Tin'in projesinin parçaları olmasına indirgenince bir kırılma yaşanmıştır. Hegel'e kadarki tarih daha çok büyük isimlerin, biyografilerin, tek seferde gerçekleşen olayların ve özellikle devlet olaylarının, savaşların bir dökümüdür. Hegel ile birlikte ise tarihin bir amacının olduğu ve o amacın da insan istese de istemese de gerçekleşecek olan, Mutlak Tin'in kendini bilmesi süreci olduğu anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, tarihe bir erek atfeden tarihsici yaklaşımın da önünü açmıştır.

Hegel'den önce Kant da tarihin erekselliğini savunmuştu. Ancak onun tarihte gördüğü amaç, evrensel bir ahlâk planı iken ve bu amaç da dünya cumhuriyeti ile gerçekleşecekken Hegel'de farklı olan nokta, tarihin amacının özgürleşme olması ama bu özgürleşmenin de ancak rasyonel devletin vatandaşı olmakla mümkün olabileceği düşüncesidir. Hegel'e (2001: 22-23) göre bizzat tarihin kendisi, rasyonel ilerlemenin tarihidir. Ancak bununla birlikte tin ve akıl dünyanın kendisi olurken, tarih ise sonsuz ve yüce tinin kendini gerçekleştirme eyleminden başka bir şey olmaz. Hegel'in tarihi aşkın bir erek ile açıklayarak, ilerlemeyi de bireylerin karşı gelemeyeceği bir zaruri süreç olarak ele alması, bu ilerlemeyi sağlayacak Avrupalı devletlerin dışında yaşayan milyonlarca insanın da bir tarihi olmadığı düşüncesiyle felsefi olarak temellendirilmiş olmaktadır. Guha (2020: 23) İspanyol sömürgecilerde yerleşik olan, tarihin yazı sahibi olmakla eşlendiği anlayıştan, Hegel ile birlikte devleti olmayanın tarihi olamaz düşüncesine doğru bir yönelim olduğunu belirtir. Avrupa'nın merkeze alındığı tarih anlatısı böylece sınıflar, çelişkiler, özgül koşullar gibi etkenleri toptan yok sayarak özellikle Prusya özelinde yaşananları bütün dünyada yaşanacak olan hedefler olarak genelleştirmeye çalışır. Bu genelleştirme eğiliminin Almanya'da ilgili dönemde tarihyazımında bir ortak nokta olduğuna dikkati çeken Ernst Breisach (2018: 306) bunun temelinde Alman tarihçilerin, ülkelerinin siyasi birliğinin sağlanması arzularının yattığını iddia eder. Böylece Almanya ve Avrupa açısından durum ilahi bir misyonla netleştirilirken, "tarihsiz" toplumların yapabileceği tek şey de tarihi olan devletlere boyun eğmekle modernleşebilmek, ilkelliklerinden kurtulmak olur.

R.G. Colingwood ise Hegel'de görülen ilerleme yasası ve arzusunun aslında 19. yüzyılda yaşanan genel gelişmelerin de bir izdüşümü olduğunu belirtir. Colingwood (2019: 181-182) İngiltere'de özellikle Spencer'ın evrimsel ilerleme, zenginleşme yaklaşımının da etkisiyle tarihyazımında doğa bilimlerinin, pozitivizmin egemenliğinin hâkim olduğunu belirtir. Yine bu yüzyılda Fransız Devrimi ile izleyen süreçte gazetelerin ve iletişim, ulaşım teknolojilerinin gelişmesiyle sonsuz ilerleme fikrinin belirdiğini, bunun bir hakikat olarak kabul edildiğini öne sürer. Bu yaklaşıma karşı çıkan Colingwood'da tarih, düşüncenin tarihine dönüşür. Öte yandan Alman Tarih Okulu'nda ilerleme ahlâk üzerinden ölçülürken ve özgül koşullar dikkate alınırken Hegel'in tüm bu özgül koşulları reddederek tarihe bir ilerleme misyonu vermesi, tarihte nedenselliğin zorunlu kuruluşunu getirmiştir. Hegel'e yönelik

itirazlarda dahi sıklıkla tartışmanın zemininin tarihin bir amacı olup olamayacağı meselesi yerine, bu amacın ne olduğuna yönelik tartışmalara kayabilmesi de ilginçtir. Aşkın, Durğun ve Geçit (2017: 94) William Dilthey'in nedenselliği hermeneutik ile aşmaya çalıştığını ancak onun da tarihin merkezine insanı koyarak, insanın amacının tarihin amacına eşitlendiğini belirtirler.

İlerleme inancının tarihyazımına sirayet etmesinde İngiliz liberal düşünürlerin büyük payı olduğuna dikkati çeken bir başka isim Edward Hallet Carr (2011: 70-71) tarihçilerin daha iyiye yönelik şahsi arzularının, tarihyazımına sanki nesnel bir hakikatmış gibi sızdığını belirtir ve bununla birlikte Alman Tarih Okulu'nun, özellikle de Ranke ile belge ve olguların fetiş hâline getirildiğini, bu sebeple tarihçinin bir tarihsel varlık olarak kendisinin de gözden kaçırılmaması yönünde uyarısını yapar. Ancak ilerleme arzusu belli bir alanla sınırlı kalmayıp, Carr'a göre (2011: 187) Whigler, Hegelciler, Marksistler, din bilimciler ve akılcılar ortak bir şekilde tarihi ilerleme açısından ele almış ve geleceğin daha iyi olacağı yönündeki inançlarını korumuşlardır. Carr'da tarihçinin, tarihsel olduğu düşüncesi ve olguların tarihçi tarafından olgu olarak saptandığı savına karşılık Richard J. Evans (1999: 82) olgunun tarihçiden bağımsız olarak var olduğunu, tarihçi onu saptayamasa da var olmaya devam edeceğini belirtir. Onun olay ve olgu arasındaki ayrımı da her olayın bir olgu olduğu ama her olgunun, olay olmadığı üzerinedir. Evans'ın bu savunusu, tarihte nedensellik, ilerleme gibi kabullere şiddetle karşı çıkan postmodern yaklaşımları bertaraf edebilmek içindir.

Edward H. Carr'ın boşlukları tarihçinin, tarihe bağlı kalarak neden-sonuç ilişkisi içinde kendi hayâl gücüyle doldurması yönündeki tavsiyesine benzer biçimde Evans da boşlukların tarihçilerin hayâl güçleriyle dolacağını belirtir. Ancak Evans (1999: 107) R. Barthes'ın, tarihçinin geçmişte olanları yeniden inşa etmesinin bir düzmece olduğuna yönelik sert eleştirisini; Derrida'nın metne anlamı okuyucunun verdiği yönündeki eleştirisini; Keith Jenkins'in tarihi metinlerde tarihin değil, tarihçinin kurduğu metni okuduğumuza yönelik eleştirisini; Frank Ankersmith'in tarihçiler arasındaki görüş ayrılıklarının tarihle değil, estetikle ilgili olduğu eleştirisini ve Hayden White'ın bir tarih çalışması için yapılan hazırlıkla bir roman için yapılan hazırlık arasında bir fark olmadığına yönelik eleştirisini son derece yıkıcı bulduğunu belirterek postmodern yaklaşımda, tarih ve tarihyazımı arasındaki ayrımın ortadan kaldırıldığını belirtir. Ona göre tarihle, yapıt arasındaki ayrım ortadan kalkınca tarihin kendisi anlamsızlaşır. Postmodern yaklaşımda büyük anlatıların eleştirisi olarak ilerleme, nedensellik ve teleolojik yaklaşımların sert biçimde eleştirilmesine karşılık ise tarihte nedensellik anlayışının yarattığı sorunlardan kurtulabilmek için tarih çalışmalarını toptan kurguya indirmek yerine, rastlantıların yasa olarak genelleştirilmesinin önüne geçmeyi ve yalnızca anlamlı ilişkiler ağının neden-sonuç ilişkisi içinde değerlendirilmesini önermektedir. Bu Jacques Ranciere'in yaklaşımıyla benzerlikler arz eder. Nitekim Ranciere (2019: 27) de tarihe yüklenen aşkın anlamları tarihin de bir anlatı olması sebebiyle eleştirmekte, ancak tarihin bir anlatı olmakla birlikte basitçe bir edebiyat metnine indirgenemeyeceğini ileri sürmektedir.

Postmodern yaklaşım içinde belirerek tarihyazımında neden-sonuç kurma çabası ve ilerleme kanaatine yıkıcı eleştiriler getirme çabaları, liberal yaklaşıma karşı en sert eleştirileri sunmuştur. Evans'ın başlıca eleştirilerini yaptığı isimler, tarih eserinin de bir edebi metin gibi

ele alınması gerektiği, tarihçinin kendisinin bir kurgulama yaparak tarihi nesnel hakikat gibi sunduğu ve tarihte bir erek olduğu inancının aslında tarihçinin kendi inancı olduğu yönünde eleştiriler yapan araştırmacılarıdır. Evans'ın üzerinde durmadığı başka isimler de bu kanaattedirler. Örneğin, Clifford (2013: 398) Foucault'nun, tarihçinin geçmişi geri getiremeyeceği çünkü tarihçinin bunu yapmak adına bugünden kendi yazdığı bir tarihten hareket edeceği savında Hegel ile ortak bir yaklaşımın olduğunu belirtir. Ona göre iki düşünür de tarih açısından insanı bir özne olarak görmedikleri için bu durumda insanın tarihini kimin yazacağı konusunda bir cevapları yoktur. Tarihin nasıl yazılacağı konusunda, Michel de Certeau (2020: 91) Ranke ile başlayan süreçte tarihçilerin belge ya da metni temel alarak bunun bir nesnel gerçeklik olduğunu ileri sürmelerinin geçerlilik bakımından artık son bulduğunu, zira bunun pek çok şeyi görmezden gelen bir yaklaşım olduğunu belirtir. Certeau, tarih çalışmasının yazılmasını sağlayan kurumdan bağımsız olamayacağını, eserin nihayetinde okuyucu yerine akademik çevreye hitap etme maksadıyla kaleme alındığını ve dolayısıyla nitelikli yapıtın da meslektaşların nitelikli olarak kabul ettikleri yapıt olduğunu belirtir. Thomas Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı çalışmasındakine benzer biçimde yapıların, meslek çevrelerinin ve mevcut paradigmaların tarihsel çalışmalarda belirleyici olduğunu öne süren Certeau, tarihin bilimsellikten çıkarken, edebiyatın bilimselleşmeye başladığını belirterek de eleştirisini sürdürür. Onun gözünde neden-sonuç ilişkisine en sert darbeyi Paul Veyne indirmiştir.

Veyne, Certeau'nun da bahsettiği gibi belki de tarihyazımı ve tarih yöntemleri konusundaki tartışmalarda en sert eleştirileri getiren isimdir. Veyne uzun uzadıya tarihte yöntemin olmadığını, tarihyazımının tarihçinin anlamlı gördüğü olaylar arasında kendi kurduğu olay örgüsünden ibaret olduğunu, Annales ekolünün tarihi geniş yapılar üzerinden ele almakla aslında neyin tarih neyin tarih dışı olduğu konusunda tarihçinin seçim yapma imkânını sonuna kadar genişlettiklerini, tarihin bir amacının olmadığını ve tarihyazımının öznel olduğunu belirttikten sonra neden-sonuç tartışmalarına değinir. Veyne (2019: 92) tarihte yasaların olmadığını, olayların sırf arka arkaya gelmelerinden ötürü birbirleriyle neden-sonuç ilişkisi açısından ele alınmayacaklarını belirtir. Onun düşüncesinde tarihte altta yatan nedenler ya da geleceğe yönelik ereksel bir durum söz konusu olmadığı için tarih aslında kayıt ya da yazıt değil, bir hafızadır. Tarih alanında, tarihin bizzat kendisi üzerine bu kadar tartışma olması ise ona göre (2019:325) ironik bir biçimde tarihin bir teorisinin olmaması yüzünden yani onun daima sürekli liberal, Marksist vb. teoriler yoluyla bir yasası varmış gibi ele alınması sebebiyledir. Veyne'in neden-sonuç ilişkisini reddederek tarihin bir hafıza meselesi olduğuna yönelik vurgusu, Paul Ricoeur'ün yaklaşımıyla da benzerlik gösterir. Her ne kadar Ricoeur, Veyne kadar yıkıcı bir eleştiri yapmasa da o da tarihin hafıza ile ilişkisi konusunda hemfikirdir.

Ricoeur (2017: 323) için tarihin konusu, hakikatle hafıza arasındaki ilişkidir. Fakat burada önemli olan nokta, tarihin yazılı olarak kaydedilmesinin nesnel bir şekilde ele alınamayacağı, özellikle Napolyon sonrası modern süreçte hızlanmış tarihin, tarihi ilerleme ve gerilik ekseninde ele aldığıdır. Böylece Avrupa merkezli tarih anlatısı, kendisine benzemeyen her yeri geride kalan olarak işaretlerken, tarihçi de tarihçi olmaktan çıkarak yargıç olmaya başlar. Ricoeur için bu durum, tarihin dönemlere ayrılıp tek bir Aydınlanma, tek bir modernlik,

tek bir ilerleme varmış gibi sunulmasıyla paraleldir. O da (2017:367) tıpkı Lyotard gibi büyük anlatıların son bulduğunu belirterek, tarihçinin tarihçi olarak anlamak yerine yargıç olup yargılamaya çalıştığı her durumda tarihin bir tahakküm kaydı olacağını savunur. Ricœur'ün işaret ettiği noktaların bazılarıyla hemfikir olup bazı noktalarda daha farklı düşünen isimler de vardır. Jack Goody (2019: 109) Batı merkezli ilerleme yasasının ön koşulu olarak dayatılan iktisadi ve siyasi durumların her yerde aynı biçimde yaşanmak zorunda olmadığını belirterek, bu yaklaşımın tarihi çarpıtmak olduğunu ileri sürer. Ancak dönemleştirmelerin bir sorun teşkil edebildiğini de belirtir. Yine Kojin Karatani (2013: 83-84) tarihi Batı merkezli dönemleştirmelerin pek bir anlam ifade etmeyeceğini, zira tarihin nesnel bir yöntemi olmadığı için örneğin Japonya açısından bu dönemleştirmelerin anlamsız kalacağını belirtir.

Ricœur'ün sıklıkla eleştirdiği, modernleşme sürecinde tarihin Avrupa merkezli dönemlere ayrılması konusunda ise modern dönemden çok daha önce de bunun Avrupa'da var olduğunu, başlangıçta İncil temel alınarak yapılan dönemsel ayrımların, zamanla modern bir biçime bürünerek devam ettiğini belirten Jacques Le Goff'un (2020:16) açıklaması, dönemleştirmenin suçunun yalnız kapitalist, modern süreçte olmaması açısından anlamlı olsa da Ricœur'ün vurgusu tarihe, onu yazanın kendi adını işlemesi konusunda önemli bir yere işaret etmektedir. Yine benzer biçimde Yılmaz (2016: 45-48) tarihyazımında dönemleştirmenin eskiler ve yeniler üzerinden kurgulanmasının Rönesans dönemi tarihyazımıyla ortaya çıktığını, F. Bacon ile bilimsel temelleri atılmaya çalışılan sürekli ilerleme anlayışının, A. Comte ile felsefi bir nitelik kazanarak tarihyazımında yerleşik anlayışa dönüştüğünü iddia eder. Bununla birlikte belki de tarihyazımında ilerleme ve tarihin teleolojik anlayışının en bilinen ve etkili örneğini sunan Marksist tarihyazımı da etkilidir.

Karl Marx'ın (2003: 27) tarih anlayışı kendi ifadesiyle özünde Hegel'in tarihi Mutlak Tin'in kendini bilmesi süreci olarak diyalektik biçimde ele almasını baş aşağı çevirmek üzerinedir. Tarihin, sınıf savaşları tarihi olduğu, nihayetinde de tarihin öznesi olan hâkim sınıfın, tarihin nesnesi olan işçi sınıfına dönüşmesiyle son bulacak olması Marx'ın tarih tasavvurudur. Kaçınılmaz sosyalist devrime giden süreçte tarih teleolojik bir anlam kazanmış olur ve ilerleme yasası kabul edilmiş hâldedir. Bu teleolojik, ilerlemeci anlayış ile bunu toptan reddeden, örnekleri verilmiş postmodern düşünürler arasında bir konum benimseyen Eric Hobsbawm (1999: 48-49) ise tarihin eskatolojik olmadığını, ona bu anlamı insanların yüklediğini ancak Marx'ın tarih yaklaşımından hareketle insani olaylarda belirli bir istikamet olduğunu, bunun da teknoloji, emek ve kontrol yetenekleri açısından ölçülebileceğini belirtir. Hobsbawm, ilerlemenin mutlaklığı ve tarihin aşkın bir amacı olduğu konusunda Marx'a nazaran daha temkinli ve mesafeli olsa da yine de tarihin, kullanışlı bir istikamet ölçütü olarak Marksist yaklaşımdan hareketle ele alınmasının olabilecek en iyi seçenek olduğunu belirtir. Bu noktada tarihselcilik ile tarihsicilik arasındaki ayrımı çizmek zorlaştığı gibi ayrım muğlaklaşmaya da başlar. Zira tarihin bir amacı olduğu savı sadece tarihi analiz etmekle kalmaz tarihe bir istikamet verme çabasına da dönüşür.

Daniel Woolf (2014: 373) 18. yüzyılda ilerlemenin kabul edilmekle birlikte mutlak görülüyor oluşu ile 19. yüzyılda ilerlemenin mutlak ve vazgeçilmez olduğunun düşünülmesi

arasında dikkat çekici bir fark olduğunu belirtir. Woolf tarihin, geçmişte yaşananları analiz ettiği küçük harfli tarih olmaktan, artık tarihe bir misyon yüklendiği büyük harfli Tarih'e dönüşmesinin kendi hâlinde bir anlayış farkı olmadığını, burada yaşanan şeyin tarihselcilikten tarihsiciliğe kayış olduğunu vurgular. Nitekim tarihsicilik terimini ilk kez kullanan Friedrich Meinecke'nin de bu kavramı ulusun kendisini ulusal mite dönüştürerek gelişmeci bir tasavvurla inşa ettiğini belirterek, eskiden kişiler üzerinden işlenen tarihin artık kahraman uluslar üzerinden işlenmeye başlamasına sebebiyet verdiğini belirtir. Elbette burada Woolf vurgulaması da 19. yüzyıldaki bilimsel gelişmelerin, Avrupalı sömürgeci devletlerin yıkıcı faaliyetleriyle birleşerek dünyaya yayılması da etkilidir. Fakat Woolf başka önemli bir hususu işaret eder. Tarihsici yaklaşımın masum olmadığına işaret ederek bunun altında Ranke'den beri süregelen ilerlemeye dayalı tarihyazımının bir kanun gibi mutlaklaştırılmasının ve özellikle Almanya'daki tarih bölümlerinde yerleşik yazım biçimi olmasının etkili olduğunu belirtir. Woolf'un (2014: 406) ABD'li tarihçilerin, henüz oturmuş bir tarihyazımı geleneği olmadığı için ABD yerine sıklıkla Almanya'da tarih eğitimi alarak ülkelerine dönmelerini belirtmesi önemlidir. Böylece 1884'te Rankeci etkiyle, belge temelli ve ilerleme tasavvuruyla şekillendirilmiş tarihyazımı Amerikan Tarih Cemiyeti'nin de temel desteğiyle ABD'de yerleşmeye başlamış, mevcut liberal iktisat ve siyaset yaklaşımının da etkisiyle meşrulaştırılmıştır. Öyle ki Wesseling (2020: 117) Hegel ve Ranke etkisinin 19. yüzyılda tüm Avrupa ve ABD tarihyazımını ele geçirerek ilerleme ve kronoloji saplantısının bugün dahi etkili olmasına sebebiyet verdiğini belirtir ve Hegel etkisiyle Avrupa dışı halkların tarihsiz, Ranke etkisiyle de Avrupa dışı halkların hareketsiz halklar olarak kabullenilmesinin temellerinin atıldığını öne sürer.

Tarihsiciliğin sahip olduğu politik bağlamı, salt bir tarihyazımı meselesi olarak görmeyip bunun aslında totaliter düşüncenin de hem kaynağı hem de uzantısı olarak gören Karl Popper de tarihin teleolojik bir yaklaşım üzerinden ele alınmasının masum değil, tehlikeli bir yaklaşım olduğunu belirtmektedir. Popper (1998: 142) tarihsiciliğin³¹ gizli maksatlarla kutsanmış, bilimsel bir düşünüşle ilgisi olmasa bile yalnızca çok az tarihçi tarafından özü kavranmış bir yaklaşım olduğunu belirtir. Onda tarihsicilik bir yöntem ve kavrayış meselesi olmaktan öte şeytani bir anlama kavuşur. Tarihsici yaklaşımın masum olmadığına yönelik bir başka eleştiri de Marshall G. S. Hodgson tarafından yöneltmiştir. Hodgson, tarihte ilerleme ve neden-sonuç ilişkisinin kurulmasını baştan sorunlu bularak, tarihyazımının Avrupa tarihine odaklanarak ele alınmasının aslında bir yanılsamaya sebep olduğunu belirtir. Ona göre (2019:100) Sanayi Devrimi'nin Avrupa'da yaşanması ve bunun etkilerinin daha önce yaşanan gelişmelere karşın tüm dünyayı daha derinden etkilemesi sebebiyle tarihyazımında Avrupa merkezli bir tasavvur oluşmuş durumdadır. Oysa bu gelişme Avrupa'da koşullar öyle gerektirdiği için çıkmıştır, Avrupa özel bir yer olduğu için değil. Nitekim zaman içinde Avrupa

³¹ Doğan Özlem (2013: 24) Karl Popper'in *Tarihselciliğin Sefaleti* adlı çalışmasının Türkçeye hatalı bir şekilde çevrildiğini, Popper'in ele aldığı tarihselcilik değil tarihsicilik olduğunu ileri sürmektedir. Popper'in metninde tarihsel bir yöntemden öte tarihe bir ere vererek ona anlam yükleyen yaklaşımlar eleştirildiği için burada da kelime "tarihsici" olarak belirtilmiştir.

dışı farklı ülkelerin de yeni atılımlar yaparak tüm dünyayı etkileyecek gelişmelere ve değişimlere sahne olabileceğini belirtir. Fakat onun tarihyazımına yönelik eleştirisi son derece geniş bir alanı kapsar. Hodgson, Avrupa'nın Asya'dan bağımsız bir kıta gibi bilimsel literatüre sokulmasından, haritalarda kara parçalarının gerçek ölçülerine değil de Kuzey Yarımkürede oldukları için ABD ve Avrupalı ülkeleri diğer yerlerden daha büyük göstermelerine ve nihayet şarkiyatçılık çalışmalarında Avrupa coğrafyası dışında kalan her yerin edilgen ve öteki olarak konumlandırılmasına kadar giden bir eleştiri yapar. Hodgson'ın (2019:104) tarihyazımına olan önerisi ise tarihin daha çok küresel tarihe odaklanarak, tarihsici perspektiften ve zorunlu neden-sonuç ilişkileri kurma çabasından uzak durmasıdır.

Tarihin isimler, devletler, olaylar ve aşkın erekler üzerinden ilerleyerek aktığına yönelik anlayışa karşı tarihyazımında aslında uzun zaman önce farklı tepkiler ortaya çıkmıştı. Bu tür bir yaklaşımın yerkürenin küçük bir bölgesini tüm dünyanın kendisiymiş gibi yansıtarak ve üstelik bu tarihe de kendi vasıtasıyla büyük anlamlar yüklemesine karşılık, tarihin özellikle coğrafya temel alınarak büyük yapıların ve uzun zaman dilimlerinin yaşadığı dönüşümler açısından ele alınması gerektiğine yönelik önemli karşı çıkış 1929'da Fransa'da kurularak, sonradan *Annales* çevresi olarak bilinen araştırmacılardan gelmişti. F. Simiand'ın tarihyazımında siyaset, birey ve kronolojiyi temel alarak gerçekleştirilen çalışmalara olan karşı tutumundan ve Henri Berr'in tarih çalışmalarında başta psikoloji olmak üzere farklı alanlarla metinler arası bir tartışma yürütülmesi gerektiğini savunmasından etkilenen *Annales*, Lucien Febvre ve Marc Bloch öncülüğünde ilk çalışmalarını verdi. Peter Burke (2014: 23) Rankeci geleneksel paradigmaya karşı çıkan bu Yeni Tarih³² hareketinin, üç evrede ele alınabileceğini belirterek bir dönemleştirme yapar: 1929-1945 arası Bloch ve Febvre öncülüğündeki mevcut tarihyazımına karşı harekete geçilen geleneksel dönem, 1945-1968 arası Braudel'in öncülüğünde artık tarih alanında egemen konuma geline, coğrafya ve yapıların ön planda tutulduğu dönem ve nihayet başkanlığın Jacques Le Goff'ta olduğu 1968 sonrasında daha parçalı ancak Braudel döneminde ihmâl edilen sosyo-kültürel çalışmaların artık öne çıktığı dönem.

Ekonomi politik temel hareket noktası olmakla birlikte, coğrafya ve sosyolojinin ön planda olduğu bu ilk dönemde özellikle Bloch'un etkisiyle gerileksel -regressive- metot kullanılarak tarihe sondan bir bakış söz konusuydu. Bloch (2018: 87) geçen her yılda belgeler daha fazla arttığı için tarihçinin sondan geriye bakarak yaşananları dönemin şartlarıyla değerlendirmesinin daha mümkün olacağını belirtir. Fakat geçmiş salt belgeler üzerinden ele alınamayacağı için de sıklıkla ekip olarak çalışmanın, disiplinlerarası bir çalışma içine girmenin önemini vurgular. Ancak Bloch'un sondan geriye bakış önerisi, sonraki süreçte de tarihyazımında en çok eleştirilen perspektiflerin başında gelecektir. Nitekim onun sondan bakış önerisine karşılık Febvre biraz daha temkinlidir. Febvre (2007:88) Durkheim etkisinde sosyoloji çevrelerinin sıklıkla tarihin sınırlarına girdiğini ve sorunlu bir şekilde tarihi salt kronoloji, mizanpaj ve nihayetinde anlatıya indirgediklerini ileri sürer. Oysa Febvre'e göre

³² Farklı dönemlerde "Yeni Tarih" adıyla, yeni yaklaşımlar ortaya çıksa da burada Jacques Le Goff'un *Annales*'i ve yöntemlerini bu şekilde ele almasından ötürü *Annales* kastedilmektedir.

Rankeci belge temelli yaklaşım nasıl ki tarihi salt belge merkezli çalışmaya odaklamışsa sosyolojinin yaklaşımı da tarihin geniş sınırlarını görmezden gelmiştir. Ona göre (2007: 97-98) tarih, belge varsa buna odaklanır ama tarih ille de belge demek değildir. Belge ve veri yokluğunda ilgili döneme ait peyzaj, mimari, kiremitler, jeolojik kanıtlar, coğrafya ve insanların kültürel aktarımları da kullanılabilir. Böylece Febvre, özellikle ABD ve İngiltere’de tarih yazımı alanında son derece etkili olan Rankeci geleneğe karşı bir tutum almış, tarihin sınırlarını genişletmiş olur. Annales’in özellikle Bloch ve Febvre sonrası dönemine büyük ağırlık koyan Fernand Braudel ise diğer iki isme nazaran tarihin zaman temeli üzerinde anlaşılması gerektiğini daha fazla vurgulayarak özellikle coğrafyanın asıl belirleyici etken olduğu konusunda bir yaklaşım sergilemiştir.

Braudel için tarih yazımında en büyük hatalardan biri zamanın kısa süreli olarak ele alınmasıdır. Tarihin an ve uzun zaman arasındaki ilişkiyle ilgili olduğunu belirten Braudel (2007: 117) tarih yazımında kısa süreli dönemlere odaklanılmasının bir sorun olduğunu, üstelik bu kısa dönemleştirmelerin salt belgeler ya da tarihi kişilikler, devletleri ilgilendiren olaylar üzerinden değerlendirilmesinin de hatalı olduğunu belirtir. Braudel’in *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adlı çalışmasında örneğini verdiği yöntem, Akdeniz’i bir bütün olarak ele almanın ve onu 3 farklı tarihsel dönemde değerlendirmenin örneğidir. Braudel’e göre anlatının temelinde uzun sürede değişen zaman vardır. Asırlar boyu değişen coğrafya ve genel teknolojik değişimlerle şekillenen bir tarih söz konusudur. Bunun bir üst katmanında ise, görece daha kısa sürede şekillenen altyapısal değişim ilişkileri vardır ve nihayet en üst katmanda ise ilk ikisine göre çok daha hızlı hareket eden gözlenebilen devrimler, siyasi kargaşalar, savaşlar vardır. En altta bulunan jeo-tarih, Braudel’in çalışmasında o kadar belirleyici görünür ki Braudel’e ve genel olarak *Annales*’e yönelik eleştiriler de buradan tevarüs etmiştir.

Braudel ve Annales’e yönelik eleştiriler ağırlıklı olarak yapının önde olması ve bireylerin bu anlatıda neredeyse görünmüyor oluşlarıyla ilgilidir. Örneğin, Cadiou, Coulomb, Lemonde ve Santamaria (2018: 276) Braudel’de yapının ön planda olması sebebiyle siyasal olanın küçümsenerek arka plana atıldığını belirtirler. Yine Burke (2020: 42) Braudel’in önerdiği bütüncül bakış açısına yapılar içinden ulaşabilmenin imkânsız olduğunu belirtir. Zira bu yaklaşım aşağıdan tarih, maduniyet çalışmaları ya da mikro tarih gibi yaklaşımlarda görülebileceği üzere bireylere, ötekileştirilenlere, alt sınıflara ya da toplumsal cinsiyet meselesine dair pek bir şey söylemez. Bu durumun yapının ön planda tutulmasıyla ilgili olduğunu belirten Aşkın, Durğun ve Geçit (2017: 343) coğrafi determinizm sebebiyle insanların olmadığı bir tarih olarak *Annales*’te çalışmaların ortaya konduğunu belirtirler. Özellikle Braudel’de kapitalizm analizinin, *Annales*’in önerdiği üzere bütüncül bir tarih yaklaşımı olmaktan öte, meselenin genel bir değişimler silsilesi yerine salt istatistiki veriler ve ticari hesaplar üzerinden ele alındığını ileri süren G. Mc Lennan (2007: 209) ise Braudel’in tarihsel materyalizm yerine kültürel bir materyalizm kurmaya çalıştığını, fakat bunu yaparken de sınıfsal meseleleri göz ardı ettiğini belirtir.

Özel olarak *Annales*’e ama genel olarak da süregelen geleneksel tarih yazımına yöneltelen eleştirilerde, yapıların ön planda olması, bireyin silikleşmesi, genellemelerin

yoğunluğu gibi öne çıkan savların kısa süre sonra özellikle mikro tarih çalışmalarında tersine çevrilmeye çalışılması anlamlıdır. 1970’lerde İtalya merkezli olarak beliren ve 1980’lerde de etkisini sürdüren mikro tarih, Carlo Ginzburg, Carlo Poni, Eduardo Grendi ve Gionvanni Levi gibi isimlerin öncülüğünde ilk çalışmalarını verdi. Yeni Tarih içinde konumlandırılabilir mikro tarih, aslında geniş bir alana yayılmakla birlikte daha çok görmezden gelinen, dikkat edilmeyen birey ya da belirli olaylardan hareketle bir tarih anlatısı oluşturmaya çalışır. Levi (2020: 157) mikro tarihin, mikroskobik bir bakış ile daha önce gözlenemeyen faktörleri ortaya çıkarabileceği inancından hareket ettiğini belirtir. Yapılara odaklanan tarihin gündelik yaşama dair pek çok şeyi gözden kaçırdığını düşünen bu yaklaşımda bireyler, bazı görmezden gelinen ilginç olaylar ya da tüketim ürünlerinin izini sürmek üzerinden genele dair çıkarımlarda bulunuldu.

Mikro tarih örneği olarak en bilinen çalışma olan Ginzburg’un *Peynir ve Kurtlar* adlı çalışması, o güne kadar görmezden gelinen, kendi hâlinde bir değirmencinin Engizisyon’daki sorgulamalarını ele alarak gerek fikirlerin o dönemde hızlı yayılımı gerek de döneme ilişkin siyasi tarih anlatılarında bireylerin görmezden gelinmesine karşın önemli yenilikler sundu. Yine antropolojik yaklaşımın, yani kültürleri de metin olarak inceleme yaklaşımının mikro tarihte başarılı bir örneği olarak Robert Damton’ın *Büyük Kedi Katliamı* adlı çalışması 18. yüzyıl Fransa’sında gündelik yaşama dair bir çalışma olarak ortaya çıktı. Damton (2017: 14) C. Geertz’in antropolojik yaklaşımından hareketle, 18. yüzyılda zanaatkârların kapitalistleşme sürecinde yaşadıklarını, gündelik yaşamı temel alarak onların kendi gözünden aktarmaya çalıştığını belirtir. Eklektik bir yaklaşım olarak mikro tarihin genel anlatı akışı içinde görmezden gelinen noktalara bu teması önemlidir. Zira bu yaklaşım yukarıda bahsedilen temel soruna, tarihyazımında yaşananların yapılar arasında kaybolması ya da metine indirgenmesi arasındaki tartışmaya da yapıcı bir öneri sunmaktadır. Iggers’e göre de (2011: 112) mikro tarihçiler, tarihsel metinlerin dışında da bir gerçekliğin var olabileceğini, kendi buldukları ve ileri sürdüklerinin nesnel, mutlak hakikat olmadığını belirtirler. Böylece aslında geleneksel tarihyazımında özellikle Rankeci gelenekten tevarüs eden belge fetişizmini ve tarihin salt nesnel bir bilim olduğu savlarını da eleştirmiş olurlar. Bu çözüm odaklı yaklaşımı savunan Levi de (2020: 177) mikro tarihin en önemli katkısının, genele odaklanıp tikeli görmemekle, tikele odaklanıp geneli görmemek arasında süregelen sorunların çözümüne odaklanarak tarihyazımında bunları bir arada ele almayı önermesinde görmektir. Fakat mikro tarihin bu tavırdan uzaklaşırsa, geneli görmezden kaçırdığı durumda salt mikro olana yönelen bir kaçış yöntemine dönüşebileceği uyarısını da yapar.

Buraya kadar yapılan modernleşme bağlamında tarihyazımı tartışmaları göz önünde bulundurularak yeniden basın tarihyazımına dönülecek olursa liberal tarih anlatısının ve metodolojik milliyetçiliğin sadece basın ve medya tarihi alanına içkin olmayıp genel anlamda tarih alanının kendi üzerine yapılan tartışmalarda da temel sorunlardan biri olduğu artık görülebilir. Bu yaklaşımın varsaydığı anayasa, parlamento, kapitalist pazarın gelişimi sonucu basının devletten bağımsızlaşması ve nihayet halkın çıkarlarını savunan dördüncü güç olarak belirmesi anlatısının, ilerlemeci bir düz çizgi olarak son derece zayıf, cevaplardan çok yeni

sorular üreten, tikel olayları genelleştirme eğilimi olan bir yaklaşım olduğu artık görülebilir. Fakat tarihte Mutlak Tin, tanrı, sınıf çatışması, coğrafi yapılar ya da bilinmeyen başka bir güç tarafından insanları pasifize ederek kendi yolunda akıp giden teleolojik bir ilerleme yasası yoksa bu durumda basın ve medya tarihyazımı nasıl ele alınabilir? Ortaya konan tartışmalarda sıklıkla beliren husus, tarihin basit bir anlatıya, kurguya indirgenmesi tehlikesi ile buna karşı çıkan yaklaşımların da kolayca bireyi görmezden gelme hatasına düşmesi üzerinden bir gerilimin belirmesidir.

Basın ve medya tarihyazımında liberal anlatıdan kaynaklanan belli bir ilerleme tasavvurunun her yere uyarlanması sebebiyle ortaya çıkan sorunlar nasıl ki farklı ülkelerin özgül koşullarını, gazetelerin devlet ve pazarla olan ilişkilerini, gazetecilerin ve edilgen görülen okuyucuların yazarak ya da kamusal alanlarda bir araya gelerek okumalar ve tartışmalar gerçekleştirdiği gerçeğini kolayca görmezden gelip tek boyutlu bir tarih kurgusu ortaya koyuyorsa, tarih alanındaki yazınsal ve metodolojik tartışmalara bakıldığında da yine benzer durumlar görülebilmektedir. Özellikle belge, yapı, ilerleme, kronoloji ağırlıklı çalışmalar ve yaklaşımlarda farklı coğrafya ve ülkelerin özgül koşullarının kolayca görmezden gelinebildiği, Avrupa merkezli ilerleme tasavvurundan kaynaklanan ötekileştirici ve özünde pek de bir şeyi açıklamayan tarih çalışmalarının alanda kapladığı genişlik görülebilir. Chakrabarty (2012: 42) tam da bu duruma işaret ederek ilerlemeci anlayıştan temellenen tarihselciliğin, Avrupa dışını Avrupa olmaya zorladığına dikkat çekmiştir. Bu anlayış sadece Avrupa dışının değil, Avrupa'yı da tümünden kapsayacak biçimde liberal basın anlatısını derinden etkileyerek basının gelişimini kendi perspektifinden ortaya koyduğu temel kriterler açısından ele almış ve basın-medya tarihyazımında bu kriterlere uygunluk derecesi üzerinden bir anlatı ortaya koymuştur.

Tam da bu noktada, ilerleme kavrayışına ve Annales örneğinde görüldüğü üzere Bloch'un kullandığı sondan geriye bakış yöntemine karşın, Siegfried Kracauer'in yaklaşımı ise son derece önemlidir. *Annales*'in etkisinin sürdüğü ve ilerleme ile sondan bakış tartışmasının canlı olduğu bir dönemde Kracauer, kendinden önceki geniş külliyatı detaylı bir şekilde inceleyerek tarih çalışmalarındaki temel sorunun, tarihe sondan bakmak olduğunu ileri sürdü. Kracauer (2014: 36) tarihin ne yukarıda örnekleri sunulduğu gibi basitçe bir sanatsal, edebi metne indirgenebileceğini ne de pozitivist anlamda bir bilim olarak nitelenebileceğini belirtti. Kracauer tarihi, sanat ve bilim arasında konumlandırarak tarihyazımının da bu ikisi arasında, *sondan bir önceki şeylere bakarak* anlamlı bir biçimde kullanılabileceğini ileri sürdü. Tarihin bu yolla bilimselliğe yaklaşabileceği savını da toplumun eylemlerinde öngörülebilirliğin ve âdetlerinde de istikrarın varlığından hareketle temellendiriyordu. Kracauer (2014: 55) tarihin daha önce dinsel inanıştan gelen eskatolojik, yani yok oluşa gidiş anlatısının sekülerleşme ile birlikte bir ilerleme anlatısına dönüşürken Comte ve Marx'ın da tarihi doğal bir ilerlemenin tarihi olarak ele almalarıyla tarihyazımında ilerleme yaklaşımının bir hakikat gibi kabul edilmeye başlandığını belirtir. Onun tarihyazımında bir yöntem olarak anlatıyı sinema ve fotoğraftan hareketle hakikatin bizzat kendisi değil ama görünür biçimi olarak, yani hakikate en yakın biçimde yeni bir anlatı biçimiyle ele alma tavsiyesi ise önemli ve yenilikçi bir yaklaşımdır. Bunu yaparken tarihçiyi, Carr'ın öne sürdüğü gibi kendi döneminin tarihçisi olma

handikabından kurtaracak husus ise, aslında dönemler de sabit olmayıp sık sık değişip, tutarsızlaşabildikleri için bu durumda tarihçinin kendisinin, tarihe anlamlı bir anlatı oluşturarak tanıklık etmesi daha önemlidir.

Kracauer'ın yaklaşımı ile mikro tarihin yaklaşımı arasında benzerlikler söz konusudur. İki yaklaşımda da tikeli genellemek ile geneli tikele indirgemek konusunda bir uyarı vardır. İki yaklaşımda da mevcut anlatıda yer alanların dışında kalanlara odaklanarak bugün var olanın mecburi bir varoluş olmadığını, tarihte bir teleolojik, neden-sonuç zorunluluğu olmadığı için bambaşka olasılıkların da olduğu ihtimali göz önünde bulundurulur. Kracauer'ın (2014:106) *aktif pasiflik* olarak adlandırdığı yöntem, tarihçinin ele aldığı dönemi doğrudan kendi yorumuyla ele alması yerine metinlerin ona söylediklerini dinlemesi üzerinedir. Bunu desteleyecek bir başka tavsiyesi de (2014: 137) yine mikro tarihle benzerlik göstererek tarihin makro düzeyde ele alınmasıyla gerçekliğin daha da inceleyeceği yönündeki savıdır. Burada Kracauer'ın, Walter Benjamin'in tarih tezleriyle benzeşen noktalardan hareketle bir yaklaşım sergilemesi önemlidir. Kracauer (2014: 168) takvim zamanının kronolojik ilerlemesine karşılık zamanın ilerlemediğini, çoklu bir zamanın varlığını ileri sürer. Böylece tarihçinin, tarihe düz bir çizgide ilerleyen zaman düşüncesinden uzaklaşarak bakmasını salık verir. Bu tavsiye Benjamin'in tarih üzerine altıncı tezinde vurguladığı nokta ile benzerlik gösterir. Benjamin (1968: 255) geçmiş tarihî olarak kurmanın, onu gerçekten olmuş olduğu gibi kurmak değil, aksine tehlike anında parlayıveren anıyı ele geçirmek gibi olduğunu belirtir. Ona göre tarih, hâkim sınıf tarafından yazıldığı için geçmiş yitme tehlikesiyle karşı karşıya olan ve kurtarılmayı bekleyen imgesiyle tarihçiyi bekleyen bir şeydir. Nitekim bu tarihte süreklilik yerine kopuşlar da var olduğu için katı determinist tutumdan öte anlamsız, beklenmeyen, öngörülemeyen gelişmeler de söz konusu olabilir.

Kracauer'ın (2014:212) tarihçinin sondan bir önceki şeylere odaklanarak kesin yargılar yerine bekleme odasında daima bekleyerek ve bu yolla ebedi hakikatlerden uzak biçimde tarih çalışması tavsiyesi farklı görüşlerin, ihtimallerin ve yaklaşımların da yeniden gözden geçirilmesi açısından önemli bir girişimdir. Tarihte yaşananlar sadece gerçekleşmiş olanlardan hareketle ele alındığı zaman tıpkı basın tarihyazımında görüldüğü üzere özgül koşullar ve alternatifler gözden kaçırılmış olur. Bu soruna dikkat çeken bir başka isim Manuel de Landa jeolojik, biyolojik ve dilsel tarih şeklinde üç farklı alan üzerinden tarihyazımını ele alarak çizgisel olmayan tarihe dikkat çekmek ister. Landa (2019: 135) insanlık tarihinin düz bir çizgi üzerinde ilerleme tarihi olarak ele alınmasının pek çok kaçırılmış fırsatı, tesadüfü görmezden geldiğini; coğrafya, teknoloji, inanç ve hastalık gibi çok sayıdaki etmenin varlığı göz önünde bulundurulmadığı için bu durumun mevcut olanın tek olası durum olarak düşünülme yanılgısına sebebiyet verdiğini belirtir. Dolayısıyla aslında modernleşme tasavvurundan kaynaklanan genel bir tarihyazımı sorunu, ilk ortaya çıktığı felsefe ve tarih alanlarını çoktan aşarak medya ve basın tarihyazımının her alanına sirayet etmiştir. Bu yaklaşımda hem Avrupa'nın hem de Avrupa dışının liberal anlatıya uygunluğa zorlanması Osmanlı basın tarihyazımına da sinmiş ve özünde yukarıda ana hatları çizilmeye çalışılan metodolojik tartışmaların gölgesinde basına bir istikamet çizilerek, buna ne derece uyup uymadığı üzerinden bir tarih anlatısı oluşturulmuştur.

Basın tarihyazımına ilişkin liberal anlatıdan kaynaklanan sorunlar, Osmanlı tarihi üzerine yönelik hâli hazırda var olan gerileme paradigmasının da etkisiyle birleşerek ilk Osmanlı gazetelerinden başlayarak modernleşme sürecinde basını sıklıkla devletin gölgesinde iş yapabilen, liberal anlatı prensipleri uyarınca parlamentonun, anayasanın, kapitalist pazar genişlemesinin ve yüksek reklam gelirlerinin olmamasından ötürü etkisiz bir basın olarak kodlanmıştır. Böylece yine yüksek reklam gelirlerine dayalı bir pazar olmadığı için de gazeteler ve gazeteciler doğal olarak sansür mekanizmasından kaçamayan, dolayısıyla ülkelerinde ve dünyada yaşanan gelişmelere uzak kalmış gibi bir anlayış da kendiliğinden oluşmuştur. Nitekim bu görüş ve anlayış, liberal anlatıdan kaynaklandığı ve liberal anlatı da basının etkili, halkın çıkarlarını gözetken yayınlar yapabilme koşulunu başta İngiltere ve ABD'ye uygunluğu açısından değerlendirdiği için sanki Osmanlı basınında, modernleşme sürecinde gazetecilerin yalnız bu ülkeleri ve Avrupa'yı izleyerek ülke sorunlarına dair fikirler ortaya koyup, çözüm önerileri aradığına dair bir yaklaşım görülmektedir. Hâliyle bu tezin konusu olarak Japonya gibi Avrupa dışında yer alan bir ülkenin, Osmanlı gazetecileri üzerindeki derin etkisi ve onların gözünde farklı açılardan modernleşme örneği olabildiğine yönelik çokça yazının bugüne kadar Osmanlı basını ve modernleşme ilişkisine dair çalışmalarda kendine yeterince yer bulamamış olması da yerleşik perspektifin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.³³

Tüm bu sebeplerden hareketle, Osmanlı modernleşmesi ve basın tarihyazımı arasındaki ilişki irdelendiğinde artık Japonya'nın bu tartışmalardaki merkezi rolünü anlamlandırmak da mümkün olabilir. Nitekim farklı tarihçi ve ekollere göre modernleşme ve tarihyazımı tartışmalarının genel olarak tarihi büyük yapılar, anlatılar, düz çizgiler, erekler doğrultusunda ele almasının büyük bir sorun olarak tarihyazımında hâlâ var olduğunu görmek mümkündür. Her ne kadar özellikle Yeni Tarih çalışmalarıyla tikeli, bireyi, alternatifi görmeye çalışmak giderek önem kazansa da Türkiye'de medya ve basın tarihyazımı açısından bu yerleşik geleneğin bir yanıyla hâlâ devam ettiğini de görmek gerekmektedir. Dolayısıyla bu yerleşik yaklaşımın Türkiye'nin modernleşmesi sürecinde doğrudan modernleşme ve tarihyazımının kendisini sorunsallaştırmadan, Osmanlı basınına da hep modern, alternatifsiz olarak ortaya konanı gören basit, zayıf, çeşitlilikten yoksun, yeknesak bir basın olarak değerlendirmesine karşı çıkmak gerekmektedir.

Cemal Kafadar'ın (2009: 21) dikkat çektiği üzere, tarihsel olan doğallaştırılırsa bu, yaşananların o şekilde yaşanmak zorunda olduğuna yönelik bir yaklaşımı da beraberinde getirir ki bunun altında yukarıda ele alınan, tarihyazımındaki modernleşme sorununun getirdiği yanılsama vardır. Nihayetinde geçmişte yaşananlar ve dönemin yapısal durumu ne olursa olsun o yapılara ve yaşananlara uymayan, birey üzerinden temellenen farklı anlatılar, belgeler, farklar da vardır ve tam da bu noktada basındaki farklı yazılar, bu tartışmaların görünmeyen çelişkilerini, renklerini, derinliklerini ve tasavvur biçimlerini anlamada en faydalı unsurlar olabilirler. İşte bu noktadan hareket edilirse, basın tarihyazımında zorunlu ilerleme şeması ve

³³ Bu dönemde Japonya'nın Osmanlı gazetecileri için Batı ile Doğu arasındaki modernleşme köprüsü olarak düşünülmesi sadece onlara has bir yaklaşım değildir. Doğrudan Japonya'da da benzer dönemde böyle bir tartışma söz konusuydu. İlgili tartışma için bkz. Fennberg (1995: 169-192).

anlatılarından kurtularak olası alternatifleri görebilmek, en önemlisi de yazıları kaleme alanların düşüncelerinde, mevcut anlatının dışına çıkan türlü sapakları ya da fikirleri görmek mümkün olabilir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, dönemin ilgili yazılarından hareket ederken bu görüşleri yargılamak yerine basın bu modernleşme çabasında nasıl mevcut olanın dışında fikirler üretebildiğini ve kamuoyu yaratabildiğini anlayabilmektir. Zira Ferguson'ın da (2019: 17) belirttiği üzere, tek bir geçmiş olsa da çoğul gelecekler vardır. Bu sebeple dönemin basınının modernleşmeden ve ülkeyi kurtarmada basının üzerine düşen rolden anladıkları, bugünden geriye bakılarak yenilgiye mahkûm bir stratejinin beyhude çabası olarak okunamaz.

Neticede genel olarak tarihyazımındaki modernleşme sorununun, basın tarihyazımı alanına da yoğun bir biçimde etki ederek özellikle liberal anlatı ve metodolojik milliyetçilik ekseninde anlatıyı dar bir akademik perspektife hapsedmesi, Japonya ile ilgili Türkçe akademik literatüre de yansımış durumdadır. Zira bir yandan bu konuyla ilgili çalışmalar kısıtlı ve genellikle konuya basın tarihi dışındaki alanlar üzerinden yaklaşırlarken bir yandan da bahsi edilen sorunlu savların bu çalışmalara da sirayet ettiği görülebilmektedir. Özellikle Hanoğlu'nun (1989: 1) Osmanlı tarihi üzerine yapılan çalışmalarda sıklıkla tekrar ettiğini belirttiği iki yaklaşımdan kaçınmak gerekmektedir: Başka ülkelerle bağlantıyı görmezden gelen Osmanlı merkezci yaklaşım ve Osmanlı'nın özgün yanlarını ele almayarak tüm süreci Batı temelli teorilerle izah etmeye çalışan Batı teoriciliği yaklaşımı. Çünkü bu iki yaklaşım sadece Osmanlı tarihi üzerine genel bir tarihyazımı perspektif seçeneği olarak kalmayıp, basın tarihyazımı alanını da bu cendereden çıkarma konusunda zorlu engeller olarak belirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Japonya ile kurduğu ilk temaslarda, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimi ve özellikle iki ülkenin de Avrupa'nın emperyalist ülkeleri karşısında var olma savaşı vermelerinden ötürü birbirlerinde buldukları türlü ortak yanlar söz konusudur. Bu ortak yanlar, ilişkilerin hem derin bir ortaklık duygusu içinde gelişmesine zemin hazırlar görünürken hem de derinlemesine incelendiğinde aslında birbiriyle pek de bir ortak yanı olmayan, ilişkileri sürekli gerilim içinde olan iki ülke portresi sunmaktadır. Dolayısıyla ilişkiler ne iki ülkenin basitçe ortak bir emperyalizm karşıtı mücadelesi olarak ele alınabilir ne de iki ülkenin birbirleriyle kurdukları ilişki, dünyadaki gelişmelerin bağlamından kopuk bir biçimde analiz edilebilir.

Böylece bir sonraki bölümde Osmanlılar açısından Japonya ile ilişkilerin ve Japonlara dair mevcut algıların merkezinde basının bulunduğu savından hareketle, basının modernleşme tartışmalarında birincil konumda yer aldığı ve Osmanlı basın tarihyazımında liberal anlatıdan kaynaklanan yaygın kabulün aksine Osmanlı gazetecilerinin pek çoğu açısından terakkinin/modernleşmenin hiç de zorunlu olarak Avrupa modeli bir ilerleme olarak anlaşılmadığı gösterilmeye çalışılacaktır. Japonya'nın gazeteciler için bunu sağlayan bir rol model olmasının, nasıl bir söylem ve ifadeler bütünü ile aktarılıp inşa edildiğini anlamaya çalışmak için tematik söylem analizi yapılmaya çalışılacaktır. Bu sayede bir yandan Japonya üzerinden gazetecilerin modernleşme söylemleri ortaya konmaya çalışılacak bir yandan da Osmanlı kamuoyunun önemli bir bölümü açısından modernleşmenin nasıl ifade edildiği, anlaşıldığı gösterilmeye çalışılacaktır.

3. OSMANLI BASININDA BİR MERAK UNSURU VE ROL MODEL OLARAK JAPONYA

19. yüzyılın başı -bu yüzyıl tarihyazımı tartışmalarında bazen Amerikan (1776) ve Fransız (1789) devrimlerinden bazen de 1815 tarihli Viyana Kongresi'nden başlatılır- ilk bakışta dünyadaki tüm ülkelerin ve toplumların sanki ortak bir yazgı etrafında giderek birbirlerine yakınlaşacakları hızlı, yenilikçi ama kaosla ve kanla dolması da an meselesi olan bir yüzyıl şeklinde ele alınabilir. İlginç bir biçimde, yüzüncü yıl dönümlerinin yerel olaylardan farklılaşan küresel bir vizyonla, büyük çaplı kutlama ya da törenlerle karşılanması da 19. yüzyılın sonlarında bu devrimlerin yüzüncü yıl kutlamalarında ortaya çıkacaktır. Hobsbawm'ın (2013: 21) belirttiği gibi, "yüzüncü yıl dönümleri" 19. yüzyıla özgü bir icattır. Tarihi yüz yıllık dilimlere bölmek, kullanışlı bir kronolojik cetvel oluşturmakla birlikte, tarihsel olay merkezli bir bakışla 19. yüzyılı başlatan asıl gelişme bu devrimlerdir.

1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin meşru olmayan hükümetlere karşı halkların ayaklanma hakkı olduğunu deklare etmesi ve yine 1789 Fransız Devrimi sonrası özgürlük, eşitlik, vatan, millet gibi kavramların Avrupalı bütün monarşileri tehdit edecek devrim savaşlarını getirmesi Avrupa'daki mevcut güç uzlaşımını parçalayacak çalkantılı bir süreç de başlatmıştır. Çok dilli, çok milletli ve çok inançlı bir imparatorluk olması sebebiyle bu tehditlerin en önde gelen muhataplarından olan Osmanlı Devleti, her ne kadar devrim kılıcıyla gelen Napolyon Bonapart'ın ordusunu 1799'da Akka'da savuştursa da devrimin ideolojik ve düşünsel etkileriyle başa çıkabilmekte oldukça zorlanacaktır. Nitekim Napolyon'un yenilgisi sonrası 1815 Viyana Kongresi ile resmileşen yeni düzen, bir güç uzlaşımı düzenidir. Henry Kissinger'a (2016:46) göre bu anlaşma artık Avrupa'da Fransa gibi tek bir ülkenin mutlak egemenlik kurmaya yönelik politikalarının tasfiye edilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla güç uzlaşımına uymak zorunda olduğu yeni düzende Osmanlı Devleti de denge politikası kurmak ama bunun için de her şeyden önce belli başlı büyük güçlerle iyi ilişkiler geliştirmek zorundadır. Avrupalı büyük güçlerin bu uzlaşımına uymakta ısrar etmeleri de bunu zaruri kılmıştır. Nitekim gerek 1848 Devrimleri'nin monarşiler üzerinde yarattığı tehdidin bertaraf edilmesinde gerek de Fransa'nın yenilgisi sonrası kendine büyük bir hareket alanı bulan Rusya'nın tek başına Osmanlı toprakları üzerinde egemenlik kurmasına karşı Kırım Savaşı'nda (1853-1856) İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı ile ittifak kurmasında bu uzlaşım arzusu ya da mecburiyeti açıkça görülmektedir. Fakat bu yeni güç uzlaşımı da çok sürmeden mevcut uzlaşım planında hesaba dahil edilmeyen birleşik İtalya ve birleşik Alman İmparatorluğu'nun sahneye çıkmasıyla parçalanacaktır. Özellikle güçlü Alman İmparatorluğu'na karşı hızla müttefik konumuna geçen İngiltere ve Rusya'nın yeni yaklaşımı Osmanlı Devleti için çok ciddi bir tehdit oluşturacaktır.

İşte bu tehlikeli ve hemen tüm koşulların kendi aleyhine geliştiği süreçte Osmanlı Devleti bir yol ayrımındaydı. Uzun zamandır modernleşme çabaları özellikle devlet reformları şeklinde gerçekleştirilmesine ve bilhassa 1839'da Tanzimat Fermanı, 1856'da Islahat Fermanı ve nihayet 1876'da ise Kanun-i Esasi ile tüm bu çabaların kurumsal ve hukuki temelleri sağlamlaştırılmasına karşın, bozulan güç dengesinin sonucu olarak 1877-1878'de devletin

gerçek anlamda belini kırarak 93 Harbi yaşandı. Genç sultan II. Abdülhamid'in tahta çıktıktan hemen sonra uğraşmak zorunda kaldığı bu büyük savaş Rusya'nın gücünü kırma çabası içindeki İngiltere ve Almanya'nın müdahalesiyle en azından "kısıtlı bir felaket" olarak son buldu. II. Abdülhamid bu yeni durum karşısında manevra serbestisinin bulunmadığının farkındaydı ancak Rusya karşısında yaşanabilecek büyük bir felaketten de Almanya'nın varlığı sayesinde kurtulduğunu görüyordu. Bu sebeple hemen Almanya ile yakın bir ilişki kurmak istese de II. Abdülhamid dönemi yazarlarından Ali Reşad Bey ve İsmail Hakkı Bey'in (2018: 223-224) de tespit ettikleri üzere Bismarck belli bir blokta yer almak yerine zaman kazanmak istiyordu. Yasamee'ye (2018: 79) göre ise Almanya'nın verdiği bu ret sonrası II. Abdülhamid'in duyduğu korku, karşısındaki düşmanların çokluğundan öte yalnızlığa terk edilen devletin istikametsiz kalışındaydı.

Avrupa geneli ve Osmanlı Devleti tarafında bu sıkıntılar yaşanırken Uzak Doğu'da ise daha farklı bir durum söz konusuydu. İngiltere, birleşik Almanya'nın ortaya çıkışından sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından Rusya lehine vazgeçmekle birlikte, Rusya'nın dizginlerinden boşalarak mutlak bir güç olarak tüm Avrupa kıtası üzerinde tahakküm kurmasını engellemek ve Asya'daki İngiliz nüfuz alanını korumak için Japonya ile yakınlaşıyordu. 1603-1868 yılları arasında uzunca bir süre Tokugawa Şogunluğu tarafından dış dünyaya kapatılarak yaşayan Japonya, Afyon Savaşı'nda (1839-1842) Çin'in İngiltere karşısındaki ağır yenilgisini gördü; Avrupalı bir ülke gelişmiş silahlarla devasa Çin donanmasını kısa sürede perişan etmişti. Çin'in bu yenilgiyle birlikte İngiltere'nin serbest ticaret dayatmasını kabul etmek durumunda kalması da Japonya'nın yaklaşmakta olan tehlikeye yönelik kaygılarını artırmıştı. Çin'in yaşadığı bunalım³⁴, 1851'de mistik bir hareket olarak başlayıp son bulana dek milyonlarca insanın ölümüne sebep olacak Taiping İsyanı ile devam edince Çin'i yöneten Qing Hanedanı iyice zayıflayıp yönetim kontrolünü kaybedecekti. Bayly (2021: 201) bu isyanın, sonuçları bakımından sadece Çin'i ilgilendirmeyip tüm bir Asya kıtasını etkilediğini ileri sürer. Çünkü bu isyan sırasında Çin'in içinde bulunduğu yönetim zafiyeti ve büyük karışıklık, İngiltere ve Rusya'nın Asya'da çok daha kolay ilerleme imkânlarını açmıştır. Bu felaketleri yakından izleyen ve iki asrı geçen içe kapanık dönemde özellikle Hristiyanlara ve dış dünyaya dair derin muhafazakâr korkular ve aldırılmazlık³⁵ besleyen Tokugawa yönetimi ise 1853'te Amerikalı Tuğamiral Matthew C. Perry, Edo (Tokyo) Limanı'nda belirip, ABD tarafından bu istek daha önce de tekrarlandığı üzere, liman ticaret amacıyla ABD'ye açılmazsa bir sonraki gelişinde tüm şehri bombalayacağını belirtince, kısa süre önce Çin kıyılarında izlediği felaketi artık kendi kıyılarında izleme tehdidiyle karşılaşmıştır. Tokugawa Şogunluğu hükümeti olan *bakufu*, böylece iki asrı geçen süreçte sırtını döndüğü dünyanın nihayet kendi kapısını çalması gerçeğiyle yüzleşerek ve tabii ABD'li tuğamiralin gelişmiş savaş gemilerine

³⁴ Çin'in yaşadığı bunalım yenilgiden değil, yenilgi sonunda imzaladığı anlaşmadan kaynaklanıyordu. Kissinger'a (2020: 84) göre Afyon Savaşı'nı bitiren 1842 Nanking Antlaşması, Çin'in "Barbarları" ilk kez kendine denk görmesinden kaynaklanan utancı taşımaktadır.

³⁵ Bu aldırılmazlık yıkılışa kadar sürmez. Tokugawa yönetimi ülkedeki yerleşik Protestan tüccarlar kanalıyla pek çok Batılı klasik bilim, siyaset ve felsefe çalışmasını ülkesine aktarabilmiş, hatta 1859'da ABD'ye modern dünyada olanları anlayabilmek adına bir heyet de göndermiştir. Ancak kapalılığın çok uzun sürmesi nedeniyle böyle genel bir eğilimden bahsetmek mümkündür.

direnecek gücü de olmadığından nihayet 1854'te ABD ile Kanagawa Antlaşması'nı imzalayarak Japonya'nın yalıtılmışlığına son vermek zorunda kalacaktır.³⁶

İlk kez Batılı bir ülke ile mutabakat anlaşması imzalayan Japonya, 1858 yılında kapitülasyonlar vermeyi de kabul etmek zorunda kalmıştır. Avrupa ülkeleri ve Rusya'nın ABD'yi takip ederek, Osmanlı Devleti'nden aldıklarına benzer askeri ve ticari taahhütleri Japonya'dan da talep etmeleri karşısında, Asya kıtasının iki ucundaki Osmanlı Devleti ile Japonya benzer bir duruma itilmişlerdir. Kıvılcımlı (2016: 106) Tokugawa yönetiminde aslında Japonya'nın kapitalist birikim süreci için gerekli altyapıyı hazırlamaya başladığını ancak sosyal tabakalardan oluşan, görece sosyalist Japonya'nın kapitalist Batı ile savaşmasının da zaten kaçınılmaz olduğunu belirtir. Nitekim *Choshu* ve *Satsuma* beyliklerinin, yabancılara verilen imtiyazlar için imparatorun onayının alınmadığını öne sürerek başlattıkları isyan, Tokugawa Şogunluğu'nun yıkılmasına giden süreci başlatmış, 1868'de İmparator Mutsuhito (Meiji) öncülüğünde Japonya bir restorasyon evresine girmiştir. Esenbel'e (2018: 35) göre, Meiji Restorasyonu uzun bir düşünsel süreç geçirerek olgunlaşan felsefi bir Japon modernleşmesi tasavvurundan öte mevcut krize ve tehdide karşı askeri kaygılarla girişilen eylemlerin sonucu olarak bir modernleşme sürecini başlatmıştır.

ABD ve Avrupa devletlerinin gücü karşısında itiraz etmenin ya da yine dışa kapanmanın mümkün olmadığını gören yeni yönetimin ilk amacı, kapitülasyonlardan kurtulmak ve ardından da en hızlı sürede Avrupalıların eğitim, bilim ve teknik alanındaki gelişmelerini ülkelere aktararak zayıf durumlarından kurtulmaktır. Bu amaçla hem kapitülasyonları kaldırmak hem de bu güçlü ülkelerde olan bitenleri yakından görmek amacıyla 1871 tarihinde çok sayıda öğrenci, diplomat ve devlet görevlisi barındıran Iwakura Misyonu ABD ve Avrupa ülkelerine bir yolculuk gerçekleştirdi. 1873'te sonlanacak yolculukta görevliler yeni üretim makinelerinin ve buhar gücünün taşıma, ihracat ve ulaşımdaki etkilerini görerek Japonya'nın özellikle İngiltere'yi bu alanda örnek alarak hızla gelişebileceğini öngördüler. Bu misyonda yer alan Fukichi Genichiro ve Shimaji Mokurai, misyonun başındaki Prens Iwakura'nın emriyle 1873'te Japonya ile kapitülasyon çıkmazı konusunda benzer bir konumda bulunan Osmanlı Devleti'ni ve Mısır Hidivliği'ni ziyaret ederek ilk resmi teması kurdular. Nitekim bu ilk ama kısıtlı temastan iki yıl sonra, 1875'te iki ülkenin dış işleri bakanlıkları nezdinde de Japonya Dışişleri Bakanı Terajima Munenori'nin girişimiyle yeni bir temasın başlatılması yoluyla Osmanlı Devleti ve Japonya arasında kurulacak diplomasinin temelleri atılacaktır. İki ülke arasında bu tarihten itibaren sürececek yakınlaşma ve resmi temaslar, zaman zaman her ne kadar çok yakın ve iyi bir görüntü ortaya koysa da bazen de açıkça gerilimlerle dolu bir ilişkiye dönüşecektir. Esenbel (2001: 8) de iki ülke arasındaki gelgitli ilişki ve temasları genel olarak *alacakaranlık diplomasisi* olarak adlandırır. Nitekim bu diplomasinin altında, özellikle Japonya açısından bakıldığında kapitülasyonlar ve tehditler altında Avrupalı büyük devletlere karşı yaşam savaşı veren benzer bir ülke olan Osmanlı Devleti'nin durumunu ve bu zor duruma karşı hamlelerini

³⁶ Osterhammel (2022: 553) ironik bir dille, Japonya'nın dışa açılmasına neden olan ABD müdahalesinin aslında bu bölgede balina avına çıkan Amerikan gemilerinin kömür ihtiyacını karşılamak amacıyla yapıldığını ancak bu basit nedenin Japonya'nın dışa açılmasına sebep olacak büyük bir nedene dönüştüğünü belirtir.

anlamaktan öte Japonya menfaatine Osmanlı Devleti'nden birtakım imtiyazlar ve benzer kapitülasyonlar koparma amacı yatmaktadır.

İki devlet arasındaki resmi temaslar 1870'lerden sonra başlasa da hem Osmanlı Devleti'nin resmî yayın organı olan *Takvim-i Vekayi*'de hem de yayımlandığı dönemde Osmanlı kamuoyunda geniş bir okuyucu kitlesi elde etmeyi başaran özel gazete *Tasvir-i Efkar*'da Japonya hakkındaki gelişmeler takip ediliyordu. Başlangıçta daha çok egzotik, ilginç bir ülke olarak kendine gazetelerde *Yaponya* ya da *Caponya* adıyla yer bulacak olan Japonya, zamanla yaşadığı siyasi olaylarla Osmanlı basınına daha çok meşgul edecektir. Koloğlu'nun (2001) Osmanlı'daki ilk Japonya haberleri üzerine gerçekleştirdiği çalışma özellikle resmî gazete konumundaki *Takvim-i Vekayi*'deki haberlere odaklanır. 1847 tarihli ve 314 numaralı sayı, ABD'nin Japonya'yı ticarete zorlayarak top atışlarıyla tehdit ettiğini haber verirken, 317 numaralı sayı ise İngiltere'nin bölgede Japonya ile yakın temas kurma girişimine karşı Felemenklilerin-Hollanda- bunu engellemeye çalıştığını belirtiyordu. Aynı gazetenin 322 numaralı sayısı ise yazıları Çinlilerin yazılarına benzeyen bu kavmin “*kame* adını verdikleri ilâheyi batıla tapan, putperest ayinler yaparak maymun dâhil her hayvanı da bu tapınmaya memur eden insanlar” olduğunu belirtmektedir. Devletin resmî gazetesinin verdiği bu ilginç haberlere karşın, basın faaliyetlerinin genişlemiş olmasının da etkisiyle kısa süre sonra *Tasvir-i Efkar*'da Japonya'ya dair ticari ve siyasi düzlemde tanıtıcı yazılar yer alacaktır. *Tasvir-i Efkar*'ın bu çalışma kapsamında incelenen 1862-1869 arasında yayımlanan ve Japonya'dan bahseden kırk iki sayısında çoğunlukla, son zamanlarda bu ülkede Avrupalı tüccar ya da gezginlere yönelik saldırıların yoğunlaştığından ve bunun sonucu olarak da Avrupa devletlerinin de mağdurları bahane ederek Japonya yönetiminden tazminat almaya çalıştığından bahsedilir. Bu siyasi haberlerin dışında yine bu dönemde Japon kız çocuklarının aldıkları muhafazakâr eğitime yönelik az sayıda haber bulunur.³⁷

Eskiden Osmanlıların Uzak Doğu'ya dair bilgilerini, çoğunlukla hacı olmak için Kâbe'ye gittiklerinde diğer Asyalı Müslümanlarla bir araya gelerek elde edebildiklerini ileri süren Ziya Şakir (2018: 22) gelinen noktada artık gazetelerin de bu konuya eğilir olmasıyla bu bölgeden bilgi almanın çok daha kolaylaştığını belirtir. Kamuoyunun gelişim ve değişimi için önemli bir duruma işaret eden bu süreç, Osmanlıların gündelik yaşamlarında Japon eşyalarına gösterdikleri ilgi ya da Japonya ile ilgili duydukları ilginç, abartılı haberlerle de perçinlenmiş görünmektedir. Üstelik yine bu dönemde Avrupa'da Japon seramiklerine, porselenlerine³⁸ dokumalarına ve ahşaplarına yönelik yaygın bir talep ve ilgi varken Osmanlı Devleti'nde de en azından saray nazarında³⁹ bu ürünlere yönelik hâlihazırda büyük bir ilgi olduğundan bahsetmek mümkündür. Bu ilgi ve merakla canlanan egzotik Japonya tasavvuru, giderek Osmanlıların kendi ülkelerinin içinde bulundukları durumdan hareketle, adını yeni duymaya başladıkları Japonlarla özdeşlik kurarak Avrupalılara karşı ortak bir direnç sembolü oluşturma çabasına

³⁷ M. Selahaddin “Japonya Kızlarının Tahsil-i İbtidaileri”, *Maarif*, Sayı: 12, Cilt: 1, S: 178-179, 31 Teşrinievvel 1270-12 Kasım 1854.

³⁸ Popüler Japon porselenleri Dolmabahçe Sarayı'na da girmiş ve büyük bir koleksiyon oluşmuştur. Yamada Torajiro aracılığıyla saraya getirilen bu eşyaları listeleyen bir çalışma için bkz. Ömer Tufan (2011).

³⁹ Özellikle Topkapı Sarayı envanterindeki Japon süs eşyalarına yönelik bir çalışma için bkz. Ersay Yüksel (2019).

dönüşecektir. Bunu doğrularcasına döneme dair aktardıklarında Ziya Şakir, Japonlardan övgüyle bahseden *Hadika* gazetesi sebebiyle büyük bir kamuoyu oluştuğunu vurgular:

O günlerde İstanbul'un en yüksek mahfillerinden en ücra köşelerde mahalle kahvelerine kadar konuşulan şeyler arasında, Japonya'nın bu seri terakkisi ve hele Mikadonun çarçabuk Meşrutiyet idaresini kabul etmesi başlıca mevzu oluvermişti. Ve padişah Sultan Aziz hakkında şiddetli tenkitlere haklı bir vesile oluyordu (2018: 31-32).

Osmanlı kamuoyunda, yoğun diplomatik ilişkilerin öncesine uzanan bu ilgi, temaslarla birlikte giderek artmıştır. Ne var ki 1875'te dışişleri bakanları düzeyinde kurulan temasın ardından, o sırada yaşanan başka gelişmeler sebebiyle Osmanlı Devleti'ni zor günler beklemektedir. Uzun süredir Nâmık Kemal ve Ziya Paşa başta olmak üzere Avrupa'daki Yeni Osmanlıların yazılarında sert biçimde eleştirilen ve bir kanun-i esasi ilân etmesi yönünde baskı yapılan Sultan Abdülaziz 30 Mayıs 1876 Darbesi ile tahttan indirilip yerine bu talepleri karşılamaya istekli, hatta önde gelen liberal ve muhalif gazetecilerle yakın ilişkileri de bulunan Sultan V. Murad geçmiştir. Ancak büyük umutlar beslenen yeni sultanın üç ay kadar sürecek kısa yönetiminde yaşayacağı yoğun sınır krizleri ile ortaya çıkan aklî problemleri devlet yönetimini zor durumda bırakınca anayasa ilân etmeyi taahhüt eden Şehzade Abdülhamid, abisinin yerine Sultan II. Abdülhamid olarak tahta geçer. Bir yılda üç sultan değişimi yaşayan ülkede bir de devletin tepesinde bir yanda anayasacı Sadrazam Mithat Paşa'nın diğer yanda ise anayasayı Osmanlı Devleti için ciddi bir tehdit olarak gören ama buna mevcut konjonktür nedeniyle itiraz edemeyen Sultan II. Abdülhamid'in üzerindeki şüphelerin yarattığı gerilim vardır. Bunların üstüne aynı yıl İstanbul'da toplanan Tersane Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin, Balkanlar'da bulunan topraklarının büyük devletlerce taksim edilmesine karşı gösterdiği itiraz sonucu Rusya ile yaşadığı kriz eklenecektir. Nitekim bu kriz bir yıl sonra 93 Harbi (1877-1878) adıyla bilinen savaşa dönüşüp Osmanlı tarihinin en ağır yenilgilerinden biri olarak sonuçlandığında ise Osmanlı Devleti'nin zayıflığı görülecek ve bundan sonra yalnızca büyük devletlerin denge politikaları izin verirse hayatta kalabileceği düşüncesi büyük güçlerce paylaşılacaktır. Bunu bir fırsat olarak gören Japonya da Osmanlı Devleti'nin zafiyetinden faydalanmak için harekete geçecektir.

Rusya karşısında yaşadığı ağır yenilgi Osmanlı Devleti'ni iyice yalnızlaştırmışken yine Rusya'yı Asya'daki yayılmacılık faaliyetleri karşısında en büyük engel olarak gören Japonya, Osmanlı ile Rus karşıtlığı üzerinden bir temas kurma çabasındaydı. 1878'de *Seiki* adlı, bahriye öğrencilerini taşıyan bir Japon gemisi İstanbul'u ziyaret ederek resmi temasta bulundu. 1881'de ise St. Petersburg'daki Japonya sefiri Yanagihara Sakimitsu aynı yerde görevli Osmanlı sefiri Şakir Paşa ile temasa geçerek Japonya ve Osmanlı Devleti arasında bir anlaşma imzalanmasını teklif etti. Teklif edilen anlaşmaya göre iki devlet de birbirlerini *en ziyade mazhar-ı müsaade* (*the most favoured nation clause*- en çok kayırılan ülke hükmü) devlet olarak tanıyacaktı. İki ülkenin tüccarları, memurları, elçileri, harp gemileri birbirlerinin ülkesinde bu imtiyazı kullanarak hareket edebilecek, eğer iki ülkenin vatandaşları da birbirlerinin ülkelerinde mahkemelik olurlarsa diğer ülke kendi konsolosu vasıtasıyla bu duruma müdahale edebilecekti. Anlaşma kuşkusuz, 1875'te iflas ettiğini duyurup 1878'de sonlanan 93 Harbi ile yıkımın eşiğine gelen, 1881'de ise Düyûn-ı Umûmiye ile kendi hazinesini dahi alacaklılarının oluşturduğu bir

yönetime devretmek zorunda kalan Osmanlı Devleti yerine çok daha iyi koşullarda bulunan Japonya'nın menfaatineydi. Bu durumu fark eden Sadrazam Küçük Sait Paşa⁴⁰ ve Sultan II. Abdülhamid, bir cevap verilmesi gerektiğinden bu teklifi ne hemen reddetmek ne de hemen kabul etmek yolunu seçtiler. Japonların Osmanlı Devleti'nde karışacakları hukuki problemlerde uluslararası kaidelere uyulması yolu kabul edilirken, diğer imtiyaz talepleri ise rafa kaldırıldı. II. Abdülhamid döneminde basın faaliyetleriyle uğraşmış ve iki ülke arasındaki bu sürece ilgi göstermiş Ziya Şakir'e (2018: 45) göre padişah bu yolla Japonya'yı denge politikasında olası bir müttefik olarak köşede tutmak isterken bir yandan da ortak düşman Rusya'nın tutumunu gözetmiştir. Açık bir anlaşma Rusya'nın öfkelerini Osmanlı üzerine çekeceği gibi zaten kapitülasyonlarla başı belada olan devletin bir de Japonya'ya bu kapitülasyonları vermesinin yaratacağı sorunlardan ötürü anlaşma reddedilmeden kibarca rafa kaldırılmıştır.

Kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin Japonya'dan gelen teklifi kabul etmeyip beklemeye almasındaki bir başka etken, İngiltere ile iplerin gerilmesidir. 93 Harbi'nin bitiminde 1878'de Berlin'de düzenlenecek barış şartları görüşmesi için Rusya'nın isteklerine karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacağını taahhüt etmesi karşılığında Kıbrıs'ı *de facto* işgal eden İngiltere, toplantıda Osmanlı Devleti'ni yalnız bırakarak sözünü tutmamıştı. Bu olaydaki yanılğısı II. Abdülhamid'i fazlasıyla zor durumda bırakmışken 1881'de İngiltere'nin bu sefer de Mısır'ı işgal etmesiyle Osmanlı Devleti açık bir İngiltere tehdidiyle yüzleşiyordu. Rusya'nın karşısında kendine alan açmaya çalışan Osmanlı Devleti her hamlesinde diğer tarafta İngiltere yüzünden köşeye sıkışıyor. Ancak aynı İngiltere, Asya'daki nüfuzunu korumak için Japonya ile de giderek yakın bir temas kuruyordu. Rusya'nın Balkanlardaki etkin nüfuzunu kullanarak Akdeniz üzerinden Hindistan yolunu tehdit etme çabasına karşı Kıbrıs ve Mısır'ı ele geçiren İngiltere, farklı bir yol olarak İran'ın kuzeyinden ve Afganistan'dan Hindistan yolunu tehdit etmeye çalışan Rusya'nın bir yandan da Pasifik'e uzanmak için 1880'de Vladivostok şehrini kurmasıyla mevcut Rus tehdidini Uzak Doğu'da da savuşturmak zorunda olduğunun farkındaydı.⁴¹ Gerçekten de kısa süre sonra Rusya Trans-Sibirya Demiryolu Projesi ile başkent St. Petersburg'u Kore, Çin ve Japonya sınırına kadar ulaşabilecek bir nüfuz sahasına bağlamaya çalışacaktır. Dolayısıyla tam da bu süreçte Osmanlı Devleti'ne yaklaşan Japonya'nın, yine aynı Osmanlı Devleti'ni Rusya tehdidine karşı yalnız bırakan İngiltere ile sıkı ilişkiler kurmasında önemli menfaatleri vardı. İngiltere bu yolla Hindistan başta olmak üzere Asya'daki nüfuz alanını bu bölgedeki en büyük rakibi Rusya'ya karşı Japonya'yı destekleyerek korumaya çalışırken, Japonya da hızla büyük güçler arasına katılabilmek için Asya'da kendine yayılma sahası inşa etme hedefi doğrultusunda bölgede en büyük rakip olarak gördüğü Rusya'ya karşı İngiltere ile yakınlaşmaya çalışıyordu.

⁴⁰ Sadrazam Küçük Sait Paşa anılarında, sakıncalı bulduğunu belirttiği Japonya'nın on üç maddelik teklifinin bir suretini de yayımlamıştır. İlgili maddeler için bkz. Sait Paşa (1912: 38-41).

⁴¹ 1876'da Anadolu'yu baştan başa gezen bir İngiliz subayı da 93 Harbi'nin hemen başında Anadolu'daki köylülerin Rus tehdidine karşı düşüncelerini aktarırken İngiltere'nin Anadolu ve Kafkasya'da Rusya'ya fazla nüfuz alanı açması nedeniyle tüm Türkiye'yi kaybetme riskiyle karşı karşıya olduğunu tespit etmişti. Bkz. (Burnaby, 2005).

II. Abdülhamid Rusya ve İngiltere'nin artık açıkça gösterdikleri tehdide karşı bu ülkelerin nüfuz sahasında bulunan on milyonlarca Müslümana halifelik makamını kullanarak temas edip ilgili ülkelere karşı bir caydırıcılık yaratma imkânını bu süreçte zorlamaya başlayacaktır. Yine bu süreçte Japonya'nın 1880'de teşkil ettiği, başında Yoshida Masaharu'nun bulunduğu heyetin özellikle Yakın Doğu'yu içeren bir İslâm coğrafyası yolculuğuna çıkması anlamlıdır. 1881'de İstanbul'a da gelen bu heyet, bölgedeki Müslümanlara yönelik bir Japon politikasının geliştirilmesine temel oluşturacak gözlemlerde bulunmuştur. Mutlu Binark (1998: 86) Japonya'nın nazarında Türkiye'nin, egzotikleştirilmiş, "Batı'nın Doğu'su" olarak belirlediğini ifade etmektedir. Gerçekten de bu süreçte henüz Müslümanlara ve Osmanlı Devleti'ne bakışı daha çok Batılı bakışla benzer biçimde şarkiyatçılığa kayan Japonlar, ilerleyen süreçte bu bakışı resmi politika doğrultusunda "sömürgeci Avrupalılara karşı mazlum Asyalılar" söylemiyle ters düz edeceklerdir. Nitekim şimdilik bu dönem gerek Osmanlı Devleti gerek de Japonya için dünya düzeninde nesne konumuna indirgenmiş olmalarını hangi strateji ile tersine çevirebileceklerini araştıran dikkatli, çekingen bir dönem gibi görünmektedir. Ancak bu korunaklı ve mesafeli durumu sonlandıracak olaylar da artık başlamak üzeredir. Altı yıl önceki teklifine istediği cevabı alamayan Japonya, bu sefer 1887'de Prens Komatsu'nun eşiyle birlikte çıktığı Avrupa seyahatinde İstanbul'a da gelerek yakın temas kurmasıyla teklifini diri tutmaya çalışmıştır.⁴² Bu ziyareti İslâm dünyasındaki prestijini Japonya vasıtasıyla kullanabilmek için de iyi bir fırsat olarak değerlendiren II. Abdülhamid, prens ve prensesi son derece memnun kalacakları biçimde ağırlaması sebebiyle Japonya İmparatoru Mutsuhito (Meiji) tarafından Krizantem Nişanı ile onurlandırılmak istenecektir.⁴³

Prens ve Prenses Komatsu ziyareti sonrasında iki ülke arasındaki ilişki ve temasların en mühim kırılma noktalarından birini oluşturacak ve bugün dahi iki ülke arasındaki ilişkide sıklıkla anılarak ilişkileri güçlendirmeye yarayacak trajik bir olay gerçekleşecektir. İade-i ziyaret maksadıyla Osmanlı Devleti de Japonya'ya bir heyet göndermek ama bu heyeti hazırlarken yolculuğun sadece Japonya yerine güzergâh üzerindeki yoğun Müslüman nüfusunun yaşadığı İngiltere ve Rusya nüfuz alanlarındaki şehirlere de uğramasını istemektedir. Böylece II. Abdülhamid bir yandan Japonya ile ilişkileri kuvvetlendirmeye çalışırken bir yandan da yoğun biçimde kullanmaya başladığı *İslâm Halifesi* sıfatıyla özellikle Hindistan Müslümanlarıyla temas kurarak İngiltere'yi Osmanlı Devleti aleyhindeki politikalarında dikkatli olmaya zorlamak istemektedir. Bu iş için uygun görülen Ertuğrul Firkateyni 607⁴⁴ kişilik mürettebatıyla 1889'da yola çıkacaktır. Firkateyn zorluklar, kolera salgını ve arızalar

⁴² II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda bulunan fotoğraf arşivinde, Japonya'ya duyduğu büyük ilgiyi belgeleyen Japonya ile ilgili yüzlerce fotoğrafın içinde Prens Akihito Komatsu ve eşi Prenses Yoriko Komatsu'nun fotoğrafları da bulunmaktadır. Prens ve prensesin fotoğrafları için bkz.

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-86---0022.jpg>

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-86---0023.jpg>, (Son Erişim Tarihi: 27.11.2022)

⁴³ Japonya İmparatorunun, Sultan II. Abdülhamid'e Krizantem Nişanı hediye etmesiyle ilgili belge için bkz.

D. A. H. 16.12.1305 (24.08.1888) tarihli belge. Yer: 216-57.

⁴⁴ Yolculuğa katılan denizcilerin tam sayısı tartışmalıdır. Bu konudaki en detaylı ve yetkin çalışmanın sahibi olan Erol Mütercimler'in (1993) verdiği sayı burada referans alınmıştır.

eşliğinde güzergâh üzerindeki önemli Müslüman nüfusa sahip bazı şehirlere uğrayarak müthiş bir ilgi çekecek, hatta binlerce ziyaretçinin sabahtan akşama kadar firkateyni *Halifenin Gemisi* diyerek hevesle gezmeleri sonucu yolculuğuna önceden planlanmış zaman aralığında devam etmekte zorlanacaktır. Bu süreçte II. Abdülhamid'in maksadının başarılı olduğunu gösterir nitelikte çokça haber de güncel olarak Osmanlı kamuoyuyla paylaşılmıştır.⁴⁵

7 Ocak 1889 tarihli *Ceride-i Bahriye*'de yer alan haber, Süveyş Kanalı'ndan ayrıldıktan sonra Cidde, Aden, Bombay ve Kolombo gibi limanlarda on binlerce Müslümanın, firkateyne adeta kutsal bir mekân gibi coşkuyla gelerek halifeye dua ettiğini bildirmektedir. Ancak Mütercimler (1993: 149) bu durumdan ciddi anlamda rahatsız olan İngiltere basınının, yolculuğu basit bir yolculuk olarak gösterme çabasında bulunduğunu belirterek 5 Aralık 1889 tarihli *Times*'ta Ertuğrul Firkateyni'nin sadece sıklıkla arızalanmasından, yolculuğa devam edemeyeceğinden ötürü imparatora hediyeleri posta vapurunun göndereceğinden bahsedildiğini örnek gösterir. Her ne kadar İngiltere yönetiminin ve bazı İngiliz gazetelerinin Hindistan kaygısıyla bu tutumda bulunduğu bir gerçekse de basının bu konudaki tutumunu tekil bir tutum olarak görmeye engel olacak farklı örnekler de vardır. Örneğin, yine İngiltere'de yayımlanan 26 Kasım 1889 tarihli *Straits Times Weekly Issue*'da, Ertuğrul'daki Türk bahriyelilerin, kıyıda vecd içindeki Müslümanların gözünde yarı tanrı gibi olduğuna işaret edilmiştir. Neticede firkateyn 22 Mayıs 1890'da Nagazaki'ye, 7 Haziran 1890'da da Yokohama Limanı'na ulaşacaktır. Japonya'ya varışından sonra imparatorla görüşen firkateyn kaptanı Osman Paşa ve heyeti, II. Abdülhamid'in hediyelerini sunarak iki ülke arasındaki resmi temasları başlatmışlardır. Burada Japon ve Osmanlı denizcileri adına düzenlenen ziyafetler, kürek çekme yarışmaları ve törenlerle askeri anlamda da bir temas kurulmuştur. Ancak Japon imparatorun ilişkilerin ilerlemesi temennisiyle uğurladığı denizcilerin büyük kısmı, 18 Eylül 1890'da Kushimoto yakınlarında Ertuğrul'un batmasıyla trajik biçimde hayatını kaybetmiştir. Vefat eden denizcileri sudan çıkarıp defneden ve hayatta kalanları da kurtararak ilk yardımda bulunan Japon köylülerinin iyi niyetini, kazazedelerin aileleri için yardım kampanyaları düzenleyen Japon gazeteleri ve yine bu kazazedeleri İstanbul'a götürmek için *Hiei* ve *Kongo* gemilerini hazırlatan Japonya yönetimi izlemiştir. Japonların gösterdiği iyi niyet ve çaba Osmanlı tarafında da karşılık bulmuş, kazazedeleri İstanbul'a getiren Japon zabıtlar halkın coşkulu ve minnettar sevgisiyle karşılaşmıştır. Yine Japon zabıtların, vazifelerini yerine getirmelerinin ardından kendi ülkelerine hemen dönmek yerine Osmanlı Devleti tarafından ağırlandarak Topkapı Sarayı ve Hazine-i Hümayun'u ziyaret etmelerine izin verilmesi de devletin de onlara halk ile benzer bir yaklaşımda bulunduğunu göstermektedir.⁴⁶

1891'de tedavileri tamamlanarak İstanbul'a getirilen denizcilere eşlik eden heyette Torajiro Yamada da bulunmaktadır. İstanbul'a geldikten sonra burada kalarak Beyoğlu'nda işleteceği *Nakamura Shoten* adlı Japon süs ve oyuncak mağazasında İstanbul halkına Japonya ürünlerini tanıtmakla birlikte bir yandan da ticari ve siyasi anlamda gayri resmi toplantılara da ev sahipliği yapacak bu isim, iki ülke arası ilişkilerde bundan sonra gayri resmî elçilik görevini

⁴⁵ *Ceride-i Bahriye* adlı dergi tüm seyahat boyunca gelişmeleri Osmanlı kamuoyuna aktaracaktır.

⁴⁶ Japon zabıtlar için verilen ilgili izin belgesi için bkz. D. A. H. 30.05.1308 (11 Ocak 1891), Yer: 242-59.

yürütecektir. Yine onun gibi kazazedelerle İstanbul'a gelen bir başka isim Noda Shataro ise bizzat padişahın isteğiyle burada kalarak Harbiye'deki öğrencilere Japonca öğretmeye başlamıştır.⁴⁷ Bu süreçte Osmanlı basınında özellikle Ertuğrul'un batışı sonrası yoğunlaşan Japonya ile ilgili haberler yakın zamanda gerçekleşecek iki önemli olay sonrasında çok daha yoğun ve derinlikli biçimde Japonya'ya odaklanacaktır. Bu olaylardan ilki, 1894-1895'te yaşanan Çin-Japonya Savaşı'dır. Japonya'nın Asya'ya yayılma hedefindeki ilk hamlesi olarak hemen yakınında yer alan Kore çok önemli bir konumdaydı. Güçsüz bir iktidarın yönetimindeki Kore, uzun zamandan beri Çin'e bağlı zayıf bir ülke olarak yaşamıştı. Fakat Çin'in İngiltere karşısında yaşadığı yenilgiler ülkeyi derin bir bunalıma sürüklerken, onun bu zayıf durumundan istifade ederek Kore'yi ilhak etmek isteyen Japonya da Asya'daki güç dengesinin Çin yerine kendi merkezine kaymasını sağlamayı hedefliyordu. Bu maksatla, Kore'deki yönetimin kime ait olacağı üzerine başlayan gerilim Japonya'nın arzusu sonucu savaşa dönünce Japonya tüm dünyanın dikkatini çekecek bir zafer kazandı. Böylece o zamana kadar Asya'nın en büyük gücü, en kalabalık nüfusu ve en gelişmiş kültürü olarak görülen Çin artık bu prestijli konumunu kaybediyordu. Aslında Asya liderliğinde Çin'e karşı girişilen bu mücadele daha önce başlamıştı. Dündar (2020: 55) İmparator Meiji (Mutsuhito) tahta çıktıktan hemen sonra, o zamana kadar vergilerden muaf olan ve bu sayede geniş tarım arazilerini elinde tutan Budist tapınaklarını hedefe aldığını, "Haibutsu Kishaku /Budizmi yık, Buda'yı yok et!" sloganıyla tapınaklara saldırıların başladığını belirtir. Her ne kadar geçmişte Çince yazım sanatı, klasik Çin metinleri, Budizm ve Konfüçyüs etkisiyle inanç ve yönetim alanında merkezileşmiş Çin etkisi Japonya'da çok etkili olduysa da bu etki hem imparatorun hem de Japonya'nın modernleşme sürecinde çok önemli bir eğitmen ve düşünür olan Yukichi Fukuzawa'nın (2021: 276) sert eleştirileriyle Japonya'dan sürülmek istenmiştir. Onların düşüncelerine siyasi ve askerî açıdan yaklaşan Başbakan Ito Hirobumi de Asya'da yayılmacı bir politika izleyerek bu savaşın altyapısını sağlamıştı.

Çin'e karşı kazanılan zaferin ardından imzalanan Shimonoseki Antlaşması ile Japonlar Kore'yi ilhak edip Formoza (Tayvan) ve Mançurya'yı da kendi idarelerine almakla kalmayıp Çin'den astronomik bir tazminat da alıyorlardı. Fakat Japonya'nın bu denli güçlenmesini onun müttefiki İngiltere'nin fazlasıyla işine gelecek biçimde okuduklarından Rusya, Almanya ve Fransa bu anlaşmaya müdahalede bulundu. Liaodong Yarımadası başta olmak üzere Japonya'nın elde ettiği kazanımlara bu üç devlet karşı çıkınca, mevcut gücü bu ülkelerle savaşılmaya yetmeyecek Japonya geri adım atmak zorunda kaldı. Akkemik (2019: 189) bu alçaltıcı müdahale sonucu Rusya'nın Japonya'nın boşaltmak zorunda kaldığı yerlere kısa sürede kendi askeri limanlarını inşa etmesiyle Japonya kamuoyunda müthiş bir Rus nefretinin oluştuğuna dikkat çekerek o zamana kadar liberal partilerin Japonya'nın Asya yayılmacılığı için yoğun olarak silahlanmasına karşı çıkarken artık mevcut Rus nefreti sonucu itirazlarını azalttıklarını belirtir. Osterhammel (2022: 48) ise savaş sonrasında Çin'de kamuoyunun basın

⁴⁷ Ertuğrul'un batışından sonra Japonya'nın iyi niyet ve yardım çabası sonrası Osmanlıların Japonya'ya duyduğu ilgi daha da artmıştır. Bu ilgiyi Osmanlı'da Japon diline dair çalışmalar üzerinden irdeleyen bir çalışma için bkz. Gençer Baloglu (2021).

yoluyla yenilginin analizlerine yoğunlaşırken, Japonya’da ise basının kitlelerin, ada yalıtılmışlığını aşarak yurtsever duygularla sömürgeci politikalara mobilize edilmesine çalıştığını belirtir. Rusya’nın müdahalesi, Japonya’nın Asya nüfuzu için karşısında en büyük tehdit olarak Rusya’nın olduğuna kendi kamuoyunu ikna etmesine yardımcı olurken İngiltere de kendi menfaatine sonuçlanan Shimonoseki Antlaşması’na en büyük rakipleri Almanya, Rusya ve Fransa’nın müdahale ederek karşı çıkmasını unutmayacaktır. Çin zaferinin parlaklığına karşın Rusya’nın tehditkâr müdahalesi ile her ne kadar Japonya ilk başta kendi kabuğuna çekilmiş görünse de 1902’de İngiltere ile Japonya arasında imzalanan dostluk ve müttefiklik anlaşması sonucu artık kendini büyük devletler arasına kabul ettirmiş olan Japonya’nın özgüveni artmış oldu. İngiltere ise bu anlaşma ile Hindistan yolunu korumak için Mançurya hâkimiyeti başta olmak üzere Rusya’yı Japonya ile savaş durumuna sürükleyerek Asya’daki baş rakibini yormaya çalışıyordu.

Osmanlı kamuoyunda Japonya’nın Çin karşısında kazandığı mutlak galibiyet ilginç bir biçimde Japonya’nın savaş sonrasındaki kazanımlarının büyük devletlerin müdahalesi sonucu elinden çıkması sebebiyle olsa gerek yeterince ön plana çıkmamıştır. Hatta Avrupa’daki gazetelerin ağırlıklı haber kaynakları olarak kullanılmalarının da etkisiyle savaşın gidişatıyla ilgili yanlış, temelsiz analizler de yapılmıştır. Örneğin, 31 Ağustos 1894 tarihli *Vatan (Saraybosna)* gazetesi, Londra yoluyla Şanghay’dan alınan telgraflardan hareketle Çin’in rahat bir zafer kazanacağını iddia etmiştir. Osmanlı kamuoyunda savaşa yönelik ilginin ve bu tür analizlerin zayıflığında, Japonya’nın henüz büyük güçlere karşı bir zafer kazanmamış olması ve gazetelerin kendi muhabirleri yerine farklı ülke ajanslarından haber alıyor olmalarının da etkisi gözlenmektedir. Görece ilgisiz kalışın bir başka sebebi de kuşkusuz Osmanlı kamuoyunu uzun süre meşgul eden, 1897’de Yunanistan ile savaş çıkmasına dahi sebep olacak Girit meselesi üzerine yoğunlaşan haberler de önemli bir etkidir. Ancak bu görece ilgisiz yaklaşımın sebebini anlamak için 13 Mart 1898 tarihli *Trabzon*’da yayımlanan bir haber çok önemli bir ipucu sunmaktadır:

Vâkı’â Japonya, Çin’e gâlib geldiğinden en ziyade ânın müstefid olması lazım gelirdi. Gerçe hakk-ı galibiyetinden büsbütün mahrum kalmamış ise de istediği gibi müstefid dahi olamamışdır. Japonya’nın galebesi asıl Avrupa’ya yaradı. Ne çare ki Japonya’nın hâl u mevki Avrupa’nın Aksâ-yı Şark’da takib itmekde bulunduğu politikayı tevkif idebilecek iktidarı haiz değildir.

Bu önemli habere göre Japonya kazanımlar elde etse de Avrupalı devletlerin müdahalesi sonucu bu kazanımlarının önemli bir kısmını yitirmiştir. Üstelik yazıya göre Avrupa, Uzak Doğu’da Japonya’yı bir bakıma kullanmış, olayların kendi istediği gibi neticelenmesini sağlamıştır. Nitekim henüz Japonya’nın Uzak Doğu’da Avrupa’nın uyguladığı politikayı tersine çevirecek bir gücü yoktur. İşte bu bakış açısı, Japonya’nın Osmanlı kamuoyunda Çin’i yenmesiyle değil de neden bir Avrupalı düşman olarak görülen Rusya’yı 1904-1905’te vuku bulan savaşta yenmesi sonrasında çok büyük bir yer işgal edeceğinin de ipucunu vermektedir. Zira Japonya her ne kadar kamuoyunda takip edilip bilinen bir ülke olsa da henüz Avrupalı devletlerle boy ölçüşebilecek, zor durumdaki Osmanlı Devleti’ne örnek gösterilecek bir ülke

değildir.⁴⁸ Osmanlıların Japonya'dan şimdilik örnek alabileceği şeyler kısıtlıdır. *Malumat*⁴⁹, *Mecmua-i Fünun*⁵⁰, *Resimli Gazete*⁵¹ ve *Maarif*⁵²'te bu süreçte Japonya'nın coğrafyası, meslek kolları, dış ticaret dengesi, matbuatı ve dili üzerine bir dizi yazı kaleme alınsa da doğrudan savaşı kaleme alan yazılar görece azdır. Japonya'yı bu açıdan ele alan yazılarda ise yazarların modernleşme -terakki- kavrayışlarına dair önemli örnekleri izlemek mümkündür.

15 Ekim 1899 tarihli *Hak (Kahire)*'de Japon-Çin Savaşı'nın donanmada üstün olanın zafer kazanabileceğini göstermesi açısından çok önemli olduğu, donanmayı çürümeye terk eden II. Abdülhamid yüzünden Osmanlıların Ege'de Yunanistan'a karşı güçsüz olduğu belirtilmekte, Osmanlı Devleti'nin tersane açmakla zaman kaybetmek yerine Japonya gibi gelişmiş gemiler satın alarak donanmasını beslemesi gerektiği ileri sürülmektedir. Modernleşmeye örnek almanın askeri zaferler ve toprak genişletmeler bakımından ciddi bir kıstasa tabi tutulduğuna güzel bir örnek olabilecek bu yazıyı, aynı gazetenin 31 Aralık 1900 tarihli ve 33 sayılı nüshasında yer alan haberle desteklemek mümkündür. Hınçak Teşkilatı'na yakın olduğu belirtilen Bahriyeli Rıza Bey'den alıntılanan nutukta Darwinci bir görüşten hareketle medeniyetin silah ve güç yoluyla zayıfları ezmek olduğu belirtilir. Hatta gücü ve gelişmişliği gösteren ülke topraklarının genişliği olduğu için Rıza Bey'e göre -her ne kadar bazı başarılar gösterse de- Japonya, arazisi dar olduğu için gelecekte karanlığa gömülecek bir ülkedir. Bu sebeple askeri çatışmalardan ve yayılmacı politikalarından uzak duran II. Abdülhamid de Osmanlı Devleti'nin ortak düşmanı olmakta çünkü vatan topraklarının genişlemesine engel olmaktadır.

Japonya'nın Osmanlı basınında kendine geniş bir yer bulmasını sağlayacak asıl kırılma noktası 1904-1905'te yaşanan Rus-Japon Harbi olacaktır. Japonya'nın Çin'e karşı kazandığı zafer hem Çin, Osmanlı Devleti'nin bir düşmanı olmadığı hem de Japonya henüz Osmanlı Devleti'nin en tehlikeli düşmanları olan gelişmiş Avrupa devletlerinden birini yenmediği için sadece takdir edilen bir zafer olmuştur. Bu sebeple Osmanlılar açısından modernleşmede örnek alınarak kamuoyunu yoğun bir biçimde işgal edecek zafer, tam da bu ihtiyacı karşılaması sebebiyle Japonya'nın Rusya karşısında aldığı zaferdir. Oysa bu savaştan önce de 1902 yılında İngiltere ile Japonya arasında imzalanan anlaşma kamuoyunun dikkatini çekmişti. 1 Mayıs 1902 tarihli *Hilafet*'te çıkan "İngiltere ile Türkiye Ne İçün İttifak İdemiyor?" başlıklı uzun bir yazı, II. Abdülhamid'in politikalarını eleştirerek Japonya'nın Türkiye'ye bir örnek olduğunu ileri sürüyordu. Yoğun bir İngiltere övgüsüyle dolu yazıda padişahın çarın kuklası olduğu, Rusya'ya karşı net bir İngiltere ittifakına yanaşmadığı için de ülkesine zarar verdiği iddia edilmekteydi. İlginç bir biçimde Osmanlı Devleti'nin, tıpkı Japonya gibi İngiltere'ye iyi niyetle yaklaşırsa büyük bir gelişim göstereceğini iddia eden yazı, Japonya'nın başarılarını da teknikten öte her anlamıyla İngiltere'ye benzeme oranına göre ölçmektedir:

⁴⁸ Osmanlı Devleti savaşı yakından takip etmekle birlikte Japonya'nın performansından çok Fransa, İngiltere ve Rusya'nın bu savaştan istifade ederek Uzak Doğu'daki rekabetinin nereye varabileceği üzerine düşünüyordu. D. A. H. 17.04.1313-7 Ekim 1895 tarihli belge. Yer 22-78.

⁴⁹ Japonya'nın dış ticaret dengesi ve dili üzerine yazılar yayımlamıştır.

⁵⁰ Bilim dergisi olması sebebiyle daha çok Japonya'nın coğrafyası ve ülkesini tanıtmaya çalışmıştır.

⁵¹ Japonya'daki dışçiler, tulumbacılar -itfaiyeciler- ve mukallitler -taklitçiler- üzerine yazılar yayımlamıştır.

⁵² Japonya'da özellikle kız çocukları ve kadınların eğitim, ahlâk ve çalışmalarına yönelik yazılar yayımlamıştır.

Otuz seneden beri, Japonya İngiltere'yi kopya itmekdedir. Biz de böyle yapmalıydık. Kırım Muharebesi'nde bizim namusumuz, istiklâlimiz için canlarını viren o büyük ve nezih milletle kendi aramıza, padişahlarımızın ruhundan sâdır olmuş bir soğukluk koymamalıydık. Eğer böyle yapaydık, Abdülhamid de üç günlük ömrü hesabına, altı yüz yıllık bir heyet-i siyâsiyeyi Rusya'ya (Rus İmparatorluğu) satmak gafletinde bulunamazdı.

Japonya'nın modernleşme açısından Osmanlı'ya örnek olması gerektiğine dair bu kanaat, özünde modernleşmenin ancak İngiltere'nin taklit edilmesi sayesinde gerçekleşebileceğine dair bir varsayıma sahiptir. Bu varsayım, özellikle Rusya'ya karşı zaferinden sonra Osmanlı kamuoyunda yoğun olarak muhafazakâr, İslâmcı gazeteci ve düşünürler tarafından Batı'dan salt teknik ve bilimsel gelişmeleri aldığı gerekçesiyle övülüp Osmanlı'ya örnek gösterilecek Japonya imgesinin oluşum sürecine dair farklı bir yaklaşımı göstermesi açısından önemlidir. Nitekim bu yazıdan sadece iki yıl sonra gerçekleşecek savaşın gidişatı ve sonucu, Japonya imgesinin çok hızlı dönüşüm ve inşasını beraberinde getirecektir. Osmanlı kamuoyu 1905'te Rusya'ya karşı Japonya'nın kazandığı zaferle birlikte çok yoğun bir biçimde bu savaşa dair yazıları, analizleri, yorumları, haritaları paylaşacaktır. Hatta 17 Mart 1904 tarihli *Asır (Selanik)* gazetesi, savaşın seyriyle ilgili birbirinden bağımsız, çelişkili ya da tutarsız mevcut malumat yoğunluğundan ötürü artık neyin gerçek, neyin yanlış olduğunu kendisinin de ayırt edemediğini kamuoyuna itiraf etmek zorunda kalacaktır. Üstelik aynı gazete, basın tarih yazımı açısından da önem arz edecek bir vurguda bulunarak gazeteye yağmakta olan telgrafların çelişkili olup ertesi gün yalanlanabileceklerinden hareketle editöryal bir seçiciliği benimsemek durumunda kaldıklarını belirtmektedir.

Bu zamana kadar ağırlıkla merak ve takdirle yaklaşılan Japonya ise bu zaferden sonra yakından ve örnek alınarak üzerine düşünülmesi gereken çok önemli bir gerçekliğe dönüşecektir. Özellikle Rus-Japon Harbi'ne devlet tarafından gözlemci olarak gönderilen Miralay Pertev (Demirhan) Bey'in cephedeki gözlemleri Japonların Osmanlılar tarafından manevi olarak örnek alınmasına dair yaklaşımın da temelini oluşturacaktır.⁵³ Zira bu zaferden sonra Osmanlı basınında Japonya ilerlemekte olan bir ülke olmaktan çok Asyalı ortak kökenleri, Müslümanların yaşantısına benzetilen kültürel kodları ve teorik olarak Avrupa emperyalizmine karşı direnebilmenin mümkün olduğunu dünyaya göstermesi açısından, yıkılmasından endişe edilen Osmanlı Devleti'ne örnek olması gereken bir ilâhî işaret gibi sunulacaktır. Örneğin, parmağını bu işarete uzatan 14 Ekim 1906 tarihli *Balkan (Filibe)* gazetesi, Japonya'yı "Güneş gibi tulû ederek Asya'nın her yanına uzanan mübarek bir ışık" olarak tanımlayacaktır.

Japonya'nın 1905'teki zaferiyle Osmanlı kamuoyunda kendine yoğun olarak yer bulmasından da istifade ederek bu ilgiyi iki ülke arasında resmi bir ittifaka dönüştürmeye çalışacak Abdürreşid İbrahim ise bu tez kapsamında değerlendirilecek en önemli yazar olacaktır. Sibiryâ Tatarlarından olup Rusya'nın Müslümanlara karşı politikalarını gençliğinden beri gazeteler yoluyla eleştiren, Osmanlı Devleti'ni özellikle bu coğrafyaya eğilmeye davet eden Abdürreşid İbrahim, 1907-1910 arasında politik bir şahsiyet olarak da hemen tüm Asya'yı

⁵³ İlgili gözlemler için bkz. Demirhan (2016).

kapsayacak bir seyahate çıkarak Rusya başta olmak üzere Avrupa emperyalizmine karşı Asyalı halkları birleştirme çabasına girişecektir. Bu çabanın ancak Japonya öncülüğünde gerçekleşebileceğini ileri süren Abdürreşid İbrahim, Avrupa'nın yayılmacı politikalarından en çok etkilendiğini düşündüğü Osmanlı Devleti ile yükselen güç Japonya arasında kurulabilecek bir resmi ittifak ile Asya halklarını birleşmeye çağırmanın mümkün olduğunu düşünmektedir. Bu amaçla gerçekleştirdiği seyahatini *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişar-ı İslâmiyet* adlı iki ciltlik eserinde bir araya getirerek *Sırât-i Müstakim* ve *Sebilürreşâd* başta olmak üzere dönemin çok okunan farklı gazete ve dergilerinde de paylaşmıştır. Bu yazılar sıklıkla eleştirilerini yönelttiği II. Abdülhamid'in 1909'da tahttan indirilmesiyle yeni bir yönelime de kavuşarak İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimiyle Japonya yönetimi arasında bir ittifak kurma çağrısını artıracaktır.

Her ne kadar çağrı ve çabalar I. Dünya Savaşı'nda iki ülkenin farklı kutuplarda yer almalarıyla sekteye uğrayacak olsa da basının modernleşme açısından Japonya ile ilgili mukayese yazıları yoğun olarak 1925 Takrir-i Sükûn Kanunu'na kadar devam edecek ve hatta aynı yoğunluk ve tarihsel koşullara yaslanmasa da sonrasında da benzer yazılar görülmeye devam edecektir. Ki bu yazılarda Türkiye'nin modernleşmesi için Japonya'nın gerçekçi bir örnek olarak gösterilmesi yaklaşımı bugün dahi gerek politik söylem gerek de muhafazakâr politikalar doğrultusunda canlılığını korumaya devam etmektedir. Ancak bütün bu süreçte, Osmanlı modernleşmesi için Japonya'nın bir rol model olarak inşa edilmesinde en aktif rolü üstlenen ve çok sayıda yazı, çeşitli düşünce ve çıkarımla bunu kamuoyu oluşturmak yoluyla halk ve devlet nazarında uygulamaya dökmeye çalışacak basın üzerine odaklanan çalışmalar hâlâ yok denecek kadar azdır.

Bu sebeple Japonya'yı tüm bu süreçte bir modernleşme idolü olarak inşa eden yazıları yoğunlaştıkları temalar üzerinden incelemek faydalı olabilir. Bu yazılar ise dört ana tema etrafında kümelenmektedir: *Bilim-teknik gelişmeler, kültür-eğitim, askeri zaferler* ve *ahlâkî-manevi yapı*. Bu temalar birbirlerinden keskin sınırlarla ayrılmadıkları gibi çoğu yazıda iç içe geçmekte, hatta birbirlerini destekler durumdadırlar. Başlardaki siyasi gelişme ve askeri zaferler, kısa sürede Osmanlı basınına o dönem eksikliği en çok çekilen sorunlardan biri olarak askeri zafer arzusu şeklinde yansımış, zamanla da bu zaferlerin altyapısını oluşturan etmenleri anlayabilmek için diğer temalara giren yazılar kaleme alınmıştır. Bu dört tema üzerinden bir tartışma yürütmek, liberal ilerleme anlatısına karşın o dönemin gazetecilerinin bizzat kendilerinin ilerlemeden ne anladıklarına ve bu ilerleme kavrayışının Avrupa'da beliren ilerleme anlatısına ne denli uyup uymadığına dair yeni tartışmalar yürütmeye de faydalı olabilir.

Dört temaya ek olarak, Osmanlı ve Japonya arasındaki ilişkiyi adı açıkça konmuş siyasi bir ittifaka da dönüştürmek için tüm hayatı boyunca çabalayan; bu doğrultuda hem yaptığı seyahatleri ve görüşmeleri basın yoluyla Osmanlı/Müslüman kamuoyuna duyuran hem de basının, Osmanlı/Müslüman modernleşmesinde kamuoyu yaratabilmek için en önemli araç olduğunu ileri sürecekt olan Abdürreşid İbrahim de ayrı bir başlıkta incelenecektir. Onun yazılarında genel olarak Japonya'nın Osmanlı/Müslüman modernleşmesinde örnek alınması gereken bir idol olarak belirmesinin tüm temel saikleri billurlaşmış olduğu için, Abdürreşid

İbrahim'in *Sırât-ı Müstâkim* ve *Sebilürreşad*'daki yazıları tezin bağlamı açısından bu şekilde ayrı bir başlık altında detaylarıyla ele alınacaktır. Neticede tüm bu tartışmalar aslında liberal anlatıyı kırıktıkları ölçüde tarihyazımındaki yerleşik modernleşme sorununa dair de pek çok şey söyleyebilirler. Dolayısıyla ilgili yazılar, bu maksadı gerçekleştirmek doğrultusunda, belirtilen temalar üzerinden değerlendirilecektir.

3.1. Japonya'nın Osmanlı Basınında Belirşi: Meraktan Odağa

Osmanlı basınında Japonya'ya dair ilk haberler daha çok egzotik, uzak, kendine has ve bilinmeyen bir ülkeye dair haberler olarak sunulmuştur. Bu merak uyandırıcı, ilginç ve az bilinen ülkeye dair haberler de daha çok Avrupa ülkelerinin burada yaşadıkları siyasi, askeri olayları ya da ABD'nin Edo (Tokyo) Limanı'nı zorla ticarete açma çabasında görüldüğü üzere Osmanlıların görece daha yakın temas hâlinde oldukları Batılı ülkelere dair gelişmeleri odağına almaktadır. Bu bilinmeyen diyara ait haberlerde, yine Türkler tarafından çok daha iyi bilinen, tarihsel olarak çok daha yakın temasların kurulmuş olduğu Çin ile Japonya'yı kıyaslayıcı anlatılar da kurulmuştur. Koloğlu (2001) Osmanlı'daki ilk "Yapon" haberleri üzerine yaptığı çalışmada, *Takvim-i Vekâyi*, *Ceride-i Havadis*, *Ruznâme-i Ceride-i Havadis*, *Tasvir-i Efkâr* ve *Tercüman-ı Ahval* üzerinden taramalar gerçekleştirmiştir. Bu taramalara göre *Takvim-i Vekâyi*'nin 1841'den başlayarak zaman zaman Japonya ile ilgili, kültür ve coğrafyaya dair tanıtım yazıları aktardığı görülür. 1847'te ABD'nin Japonya ile ticaret maksatlı ilk temasları kurmasının ardından haber sayısı çoğalmış, İngiltere ve Hollanda'nın da kendi menfaatleri doğrultusunda Japonya'yı sıkıştırma çabaları yazılara yansımıştır. Bu artan ilginin sonucu olsa gerek, egzotik ve benzerleri *Takvim-i Vekâyi*'nin farklı sayılarında, farklı ülke ya da olaylarla ilgili de sıklıkla görülen ilginç bir yazı yayımlanır:

Dünyadaki diller arasında *Yapon lisanı* namıyla kendilerine mahsus olup kırk üç harf üzerine kelimat kesiret el ecza ile terhib ve idare oluna gelen lisansla konuşur iseler de Çinliler ile çok ilişkileri olduğundan mıdır, yoksa Çin tebaasından bulundukları için midir, yazıları Çinli gibi yukarıdan aşağıya yazılır. Yönetimlerinde ve muteber kitaplarında Çince kullanılır. Çeşitli dinleri olup pek muteberi *kami* namıyla bir takım ilâheyi bâtilaya inanmaktan ibaret olarak, cümlesinin büyüğü olmak üzere *Tiyasiu Rayi Sin* dedikleri ilaha perestîş ile *Sin Siyu* tabir eyledikleri putperestlik ayinince öncülerinde maymuna kadar her bir hayvanata perestîşe memur ve izinlidirler (Koloğlu, 2001: 19).

Devletin resmî gazetesinin sansasyonel haberciliğin öncülerinden biri olarak gösterilebilecek bu tanıtım yazısındaki son derece yüzeysel bilgi, Japonya'ya dair basının ilgi ve bilgisinin kısa süre sonra ne denli keskin bir tırmanış yaşayacağını gösterecek bir kıyas noktası olması açısından önemlidir. Nitekim bu yüzeysel bilgiyi açıklayan noktalardan biri olarak, aynı yazının devamında Japonların yabancılara karşı düşmanca tavırlar besleyen, kanunları son derece sert, dünyaya kapalı, şiddete meyilli bir toplum olduğundan bahsedilir. Bu dönem Japonya'da Hristiyanlara karşı çeşitli saldırıların gerçekleştiği bir dönem olması sebebiyle Osmanlı basınında da kendine Avrupalıların yaşadığı olaylar çerçevesinden bir yer bulmuş görünmektedir. Basında Japonya'ya dair mevcut üstünkörü ve sıklıkla Avrupa gazetelerinden aktarımlarla işlenmiş bakış, 1866'da *Ruznâme-i Ceride-i Havadis*'te çıkan bir

yazı ile tersine dönmeye başlar. Gazete “yakın zamana kadar dünyada kendileri ve Felemenkler dışında hiç kimse olmadığını düşünen Japonların” İngilizlerden bir vapur satın alarak, memur ve zabıtlardan oluşan bir misyonla dünyada olan bitenleri anlamak için sefere çıkacaklarını yazar.⁵⁴ Dahası bu gelişmekte olan “vahşi” ülkeye dair çarpıcı bir gelişme daha yaşanacaktır. Ziya Şakir (2018: 24) yine *Ruznâme-i Ceride-i Havadis*’in kısa bir süre sonra, mevcut Japon imparatorunun vefatı sonrası çıkardığı bir haber sebebiyle⁵⁵ tüm İstanbul’un başlıca dedikodu konusu olduğunu, halkı dehşet içinde bıraktığını belirtir. Haberde imparatorun vefatı sonrası halktan da pek çok kişinin kendini öldürdüğü, hatta ülkenin önde gelenlerinden bazı isimlerin de Şoguna dilekçe vererek intihar izni aldıklarından bahsedilir. Haberin etkisi ise egzotik, vahşi, yabani Japon tanımını beslemiştir:

Gerek fıkranın aslı ve gazetenin mütaalası, İstanbul halkını günlerce oyalayacak bir konu oldu. İstanbul halkı, bağlandıkları kuvvetlere karşı her türlü sevginin ve fedakârlığın yapılabileceğini bilmiyor değillerdi. Hatta Hindistan’da ölen kocaların sadık ve vefakâr zevcelerinin, kendi arzuları ile bir odun yığını üzerine çıkarak, hiçbir şikâyet göstermeden yanıp kül olduklarını da işitmişlerdi. Fakat ölmüş bir hükümdara ahirette de hizmet edebilmek maksadıyla karınlarına birer keskin kılıç sokup kendini öldürmeyi, lüzumundan pek çok fazla bir fedakârlık telâkki etmişler ve bu meselede uzun uzadıya münakaşalardan sonra şu hükmü vermişlerdi: Demek ki bu Japonya denilen memlekette yaşayan insanlar hayatı hiçe sayıyorlar. Gerek sevdiklerine ve gerek kızdıklarına karşı, keskin bir kılıçla, tıpkı bir elma keser gibi kendilerini ikiye biçiveriyorlar. Ahir zamanda yeryüzünü kaplayacak olan boyları kısa, sakalları köse, renkleri sarı, Ben-î Asfar’a mensup *Ye’cüc ve Me’cüc* denilen kavim, sakın bunlar olmasın! (akt. Ziya Şakir: 2018: 25).

Basın eliyle harlanmış olan bilinmeyene, yabacıya dair bu fantastik korku, çok geçmeden yine basın eliyle Meiji Restorasyonu (1868) süreci ve sonrasında ciddi bir değişime uğrayacaktır. O âna kadar sıklıkla egzotik bir yabancı olan Japonya, sonraki süreçte sıklıkla Osmanlı basınının gündeminde olacak ve Osmanlı kamuoyunun modernleşme tasavvurunda önemli bir yer işgal edecektir. Bunu doğrular biçimde, *Tasvir-i Efkar*’da restorasyondan önceki iki yıl boyunca Japonya ile ilgili haber yer almazken, mevcut iktidar Tokugawa Şogunluğu ile imparatorun merkezi yönetimi yeniden ele almasını isteyenler arasında çıkan Boshin Savaşı (1868-1869) süreci ve sonrasında beş bilgilendirme haberi birden yayımlanır. Bundan sonra Japonya’da modernleşme çerçevesinde yaşanacak her türlü köklü değişim ve düzenleme, Osmanlı kamuoyunu daha çok alâkadar edecektir. *Ceride-i Havadis*, *Vekay-i Mısriyye*, *Hakikât*, *Hadika* gibi gazeteler, Avrupa gazetelerinde Japonya ile ilgili çıkan haberleri Osmanlı kamuoyuna aktarmakta, terakki yolunda emin adımlarla ilerlediğini belirttikleri Japonya’yı bir rol model olarak inşa etmeye başlamışlardır. Dahası bu süreçte *Hadika*’da çıkan bir yazı, Osmanlıların Japonya üzerinden kendine bakmasının ilk örneklerinden birini verir niteliktedir:

Artık Japonları tanımaya ve onların terakki derecelerini öğrenmeye başladık. Bu husustaki düşünce ve mütalaamızı sonraya bıraktık. Yalnız şimdilik şu kadarını söyleyelim ki

⁵⁴ *Ruznâme-i Ceride-i Havâdis*, Yıl: 1283 (1866), No: 513, S: 4.

⁵⁵ *Ruznâme-i Ceride-i Havâdis*, Yıl: 1283 (1866), No: 551. 29 Teşrinisani 1283-11 Aralık 1866.

böyle giderse dünya yüzünde bizden cahil, bizden batî (ağır) bir kavim kalmayacak. Yazık ki medeniyet kisvesini lâbis (giymiş) bulunuyoruz (akt. Ziya Şakir: 2018: 31).

Japonya'nın terakki yolundaki adımlarının basının dikkatini çekmesi, Osmanlı'nın bu süreçte yaşadığı büyük krizler, savaşlar ve borç bunalımı nedeniyle istikrarlı bir şekilde sürmemiştir. Nitekim Sultan Abdülaziz'in, maiyetindeki şehzadelerle birlikte 1867'de Avrupa başkentlerine yaptığı gezi ve bunun yankıları, bu süreçte basını fazlasıyla meşgul ediyordu. Üstelik Japonya'nın terakki yolunda attığı adımlarla, bütün dünyada dikkat çekmesini sağlayacak ilk askeri zaferini almasına da henüz zaman vardı. Osmanlı Devleti bu süreçte Balkanlar'da çıkan bir dizi krizle boğuşmuş, borçlarını ödemeyeceğini duyurmuş, 1876 yılına gelindiğinde ise bir yılda üç padişah birden değiştirmişti. Üstelik tahtın asıl varisi olmayıp, abisi Sultan V. Murad'ın aklî melekelerini yitirmesi sonrası tahta çıkan genç padişah Sultan II. Abdülhamid ise imparatorluğun belini kıracak olan bir savaşın arifesinde kendini bulmuştu. Rusya'nın Osmanlı'yı batıdan Balkanlar'daki Slavları ayrılıkçı hareketlere iterek, doğudan ise fiili işgali göze alarak kuşatma çabası 93 Harbi'ne (1877-1878) sebep olmuş, savaşın neticesinde Osmanlı Devleti aldığı büyük yenilgiyle yıkımın eşiğine gelmişti. Üstelik Rusya bu süreçte sadece siyasi ve askeri manevralar yapmayarak, özellikle İstanbul'daki seçkin kafelerde ve çeşitli kamusal mekânlarda da ajanları vasıtasıyla gazetecilerle temas kuruyordu. Koloğlu (2017: 34) Viyana'da çıkan 20 Temmuz 1876 tarihli *Neue Freie Presse*'de ve yine *Figaro* gazetesinde Rusya'nın İstanbul'daki elçisi İgnatief'in, *Vikont de Caston* adlı adamını Beyoğlu'ndaki *Sen Petersburg Kahvehanesi*'ne göndererek siyasi tartışmalardan kaynaklı kavgalar çıkardığını, böylece yerel insanlardan bilgi sızdırmak için gerekli ortamı hazırladıklarına dair haberler olduğunu belirtir.

Gerçekten de dönemin temel iletişim mecraları posta, telgraf ve gazeteler olduğu için bu tür hamlelerin önemi büyüktür. Nitekim gerek Balkanlar'daki isyanlarda gerek de Rusya ile girişilen savaşta, isyancıların ya da düşmanın İstanbul'a gelen telgraf hatlarını kesmesiyle Osmanlı yönetimi çok büyük bir haber alma krizi yaşamaktadır. Dolayısıyla olan bitene dair haber alma ihtiyacını kendilerine para verilen siviller, yerel görevliler dışında en etkin biçimde aktaracak olan yabancı gazetelerdir. Hâliyle basın, imparatorluk yönetimi nazarında klişeleşmiş tarihyazımı argümanlarındaki gibi susturulmuş, ezilmiş bir kavrama değil; son derece etkin ve her türlü yasak ve sınırlamaya karşın faaliyetlerini gösteren, yönetimin de kendisine muhtaç olduğu bir gerçekliğe gönderme yapmaktadır. Üstelik uzun yıllar II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda Mâbeyn Başkâtibi olarak görev yapan Tahsin Paşa, anılarında basının etkisi ve gücüne dair gözlemlerini aktarır. Paşa (2021: 159) padişahın *Times*, *Tan*, *Kulnishe*, *Zeitung*, *Tribune*, *Istandart*, *Viyedemusti* gibi farklı ülke ve hareketlere ait gazeteleri günü gününe tercüme ettirip baştan sona okuduğunu, Yabancı Basın Müdürlüğü vasıtasıyla da Osmanlı aleyhine çıkan gazeteleri ya da haberleri tek tek tespit ettirerek farklı gazetecilere de bu gazetelere cevap yazıları yazması isteğini ilettiğini aktarır. Padişahın bu pürdikkat çabasını da şehzadeliğinde amcası Sultan Abdülaziz'den anayasa isteyenlerin basını son derece etkili bir şekilde kullanarak tüm ülkede kamuoyu oluşturma yeteneklerinden hareketle yakından tanınması olarak izah eder. Nitekim bu sıkı gazete takibi, Japonya'nın önce Çin, ardından da Rusya

karşısında kazanacağı zaferler ile hem genel olarak Osmanlı toplumu hem de doğrudan saray nazarında yabancı gazeteleri takip etmeyi de yoğunlaştıracaktır.

Japonya'nın Osmanlı basınında Meiji Restorasyonu sonrası yer edinmeye başlaması, Sultan II. Abdülhamid'in Prens Komatsu ve eşinin İstanbul'a yaptıkları ziyarete karşılık vermek maksadıyla Ertuğrul Firkateyni'nin Japonya'ya gönderilmesiyle yeni bir sürece girecektir. Bu olaydan önce, Japonya'nın daha çok iklimine, evlerine, peyzajına, coğrafyasına dair genel bilgilendirici yazılar söz konusuydu. Örneğin, M. Celaleddin'e ait "Japon"⁵⁶ ve M. Nuri'ye ait "Japonya Ülkesi"⁵⁷ başlıklı yazılar Japonya hakkında genel bilgileri okuyuculara aktarırlarken, Avlonyalı Süreyya'ya ait "Japonya Devletiyle Ahvâli"⁵⁸ ve "Japonların Bazı Âdat u Rüsûmu"⁵⁹ adlı yazılar ise Japonların genel olarak kültürüne odaklanıyordu. Bu yazılar, yeni fark edilen bir ülkeye dair bilgilendirici yazılar olmakla birlikte hem sayılarının azlığı hem de genel yaklaşımları itibarıyla başka bir ülke hakkında yazılan yazılardan farksızdı. Oysa Ertuğrul Firkateyni'nin yolculuğu ve sonrasında yaşananlardan itibaren yazıların sayısı, mahiyeti ve amacı da değişecekti. Nitekim firkateynin İstanbul'dan çıktığı andaki coşkuyu kamuoyuna aktaran *Mısır (İskenderiye)* gazetesi, seyrin gerekçesini Japon imparatorunun hediyelerine karşılık padişahın da hediyeler takdim etmesi ve böylece hilafet gemisinin denize çıkması olarak anlatır.⁶⁰ *Ceride* ise yolculuğa dair gerekçeleri, Japonya'nın Osmanlı dış politikasında bir manevra alanı açmasıyla birlikte ele alarak son derece yerinde bir analiz sunar:

Livâ-yı satvet-i Osmani'nin, Japon ve Çin denizleri gibi bihâr-ı bâ'idede dahi mevc-i âversân ve şevket olması ve merkez-i hilafetten pek uzak mahallerde, muhtelif hükûmetlerin taht-ı idaresinde yaşadıkları hâlde, yine makam-ı akdes-i hilâfetpenâhiye olan merbutiyet-i diniyelerini ferâmuş idemeyen ahali-yi İslâmîye'nin, kudret-i Saltanat-ı Seniyye'den haberdar edilmesi isabet-i mîrsadıyla, üç yüz beş senesi Temmuz'u evailinde Ertuğrul Firkateyn-i Hümâyunu icra-yı sefere memur edilmiştir.⁶¹

Ancak Japonya'ya türlü teknik sıkıntıları aşarak ulaşan ve imparatora, padişahın hediyelerini takdim ettikten sonra İstanbul'a dönüş yoluna çıkan Ertuğrul, mürettebatının çok büyük bir kısmıyla birlikte sulara batır. Bu facianın yaşattığı duyguyla iki ülke arasında yönetim temelinde gerçekleşen temaslar, artık halklar nezdinde de gerçekleşmeye başlar. O zamana kadar yerel basında sıklıkla Japonya hakkında merak uyandırıcı, sıklıkla yüzeysel haberler yer alırken, Ertuğrul faciasının ardından ise gerek kazazedeler için Japon İmparatoru'nun yaptığı yardımlar gerek de Japon gazetelerinin yürüttüğü yardım kampanyaları sebebiyle yakın bir dostluk ilişkisi kurulur. *Asahi Şimbin*, *Cici Şimbo*, *Kobe Herald* gibi gazeteler kaza ve sonraki sürece dair Japon kamuoyuna haberler aktarırlarken, *Ceride-i Bahriye* ve *Tercüman-ı Hakikat* gibi gazeteler de Osmanlı kamuoyunu bilgilendiriyordu. Kazanın sonrasında, Osmanlı kamuoyunda yakın zamana kadar var olan "vahşi", "yabani", "anlaşılması güç" Japon imgesinin dönüşümünü görmek açısından bir haber önemlidir. *Tercüman-ı*

⁵⁶ M. Celaleddin, "Japon", *Bağçe*, No: 29-30. 1297-1880.

⁵⁷ M. Nuri, "Japonya Ülkesi", *Tulû*, No: 1, S: 21-22. 31 Temmuz 1300-12 Ağustos 1884.

⁵⁸ Avlonyalı Süreyya, "Japonya Devletiyle Ahvâli", *Zerrât*, C: 2, S: 5-10. 1304-1887.

⁵⁹ Avlonyalı Süreyya, "Japonların Bazı Âdat- u Rüsûmu", *Zerrât*, C:3, S: 78-79. 1304-1887.

⁶⁰ *Mısır (İskenderiye)*, "Ertuğrul Firkateyn-i Hümâyunu", Sene: 1, No: 8, S: 1-2. 8-20 Temmuz 1889.

⁶¹ *Ceride*, "Teessür", Sene: 1308, No: 14, S: 106-107. 16 Eylül 1306-28 Eylül 1890.

Hakikat'te “Japonya Medeniyeti” başlığıyla Mustafa Refik tarafından kaleme alınan yazı bu dönüşümü gösterir niteliktedir:

Bugünkü Avrupa uygarlığını kabulde bir süruta-ı fevkalade ile hareket eden milletlerin en birincisi Japonlardır. *Münteha-yı Şark (Doğu'nun Sonu) Fransızları* olan Japonlar, Fransızlar kadar nazik, dostluğu ve misafirperverliği sever bir kavimdir. Dünyanın dikkat nazarını ve teveccühünü artık tamamıyla çekmeye başlamış olan işbu *Doğu Fransızları* ile biz de yeni bir şekilde iyi ilişkiler kurmakta bulunduğumuzdan dolayı ne kadar iftihar etsek yine azdır (Akt. Mütercimler 1993: 279).

Japonya'ya olan bakıştaki bu keskin dönüşüm ve yine Japonya'nın *Doğu'nun Fransızları* olarak ele alınması, söylem temelinde sıklıkla Osmanlı basınında tekrarlayan bir duruma işaret edecektir. Osmanlı basınında, o dönem için en ileri, gelişmiş olarak görülen ülkelerden İngiltere ve Fransa gibi ülkeler, Japonya'nın da terakki yolundaki başarıları neticesinde bir sıfat ismine de dönüşmeye başlayacaktır. *Doğu'nun Fransızları* ya da *Doğu'nun İngiltere'si* gibi söylemlerle, Osmanlı basınının bir kısmının görmek isteyeceği türden bir terakkinin de izahı yapılmaktadır. Bu hem terakkiyi belli bir coğrafya ya da ülke ile kısıtlamayan geniş bir bakışa sahip olduğu gibi -ki bu yenidir- hem de düne kadar “vahşi” olarak tabir edilen bir ülkenin, gelinen noktada Osmanlı'nın kendini görmek istediği bir konuma ulaşmasıyla da basının kendine bu terakki çabasında pay biçme arzusuyla ilintilidir. Üstelik bu değişim, kısa bir süre sonra Japonya'nın Çin karşısında kazanacağı zaferle (1895) perçinlenecektir.

Japonya'nın Asya'da yayılmacı emellerle, mühim bir stratejik konum olarak ilhak etmek istediği Kore sebebiyle Çin ile karşı karşıya gelmesi bir savaşla neticelenmişti. O zamana kadar geçmişi, nüfusu, kültürü ve eserleriyle Asya'nın en önde gelen medeniyeti olarak görülen Çin, Japon kültür ve inançlarında da ciddi bir etkiye sahipti. Ancak Meiji Restorasyonu sonrası Çin'in Japonya üzerindeki bu etkisi kırılarak Japonya'nın bölgenin en mühim gücü olarak öne çıkması için büyük adımlar atıldı. Kore için çıkan bu savaşta Japonya'nın büyük ve mutlak bir zafer kazanması, barış anlaşmasında Rusya'nın, Japonya'nın ileride yaratabileceği tehditleri ön görerek müdahil olup Japon kazanımlarını baltalamasıyla yeni bir krizi doğuracaktı. Ancak bu zafer ve sonrasında yaşanan Rus müdahalesi Osmanlı kamuoyunun da dikkatini çekti. Döneme ilişkin anlatısında Ziya Şakir (2018: 139), İstanbul halkının Japon zaferiyle yaşadığı mutluluğu çarpıcı biçimde aktarır:

Japonlar dünya medeniyetine yeni karışmış olmakla beraber, propaganda işinde de büyük bir maharet göstermişlerdi ve İstanbul'un her tarafını, harp sahnelerine ait resimlerle doldurmuşlardı. Kara ve deniz harplerine ait olan bu resimler, Japonların Çinlileri nasıl tepelediklerini gösteriyordu. Gazetelerdeki ajans havadisleri de bu resimleri teyit ediyordu. Japon zaferleri, adeta halka neşe veriyordu. Elden ele gezen resimler artık duvarlarda görünüyordu. Harp, Japonya'nın galebesi ile neticelendiği zaman, halkın Japonlara olan sempatisi büsbütün arttı. Sultan Hamid, aziz dostu Mikado'ya samimi bir zafer tebriki yolladı. Hatta işi bu derecede bırakmadı. Noda Efendi'nin talebelerinden ve Japonca'yı iyi öğrenenlerden Ali Bey isminde bir yüzbaşı ile Mikado'ya kıymetli bir at da gönderdi. Bu at has ahırda bulunan hayvanların en iyisi idi.

Bu süreçte halk nazarında büyük kutlamalar ve eğlenceler tertiplenmiş olsa da basın açısından ise farklı bir dönüşüm de başlamıştı. Her ne kadar savaşa ve cephedeki gidişata dair bilgileri Osmanlı basını, ağırlıklı İngiltere ve Fransa gazeteleri veya haber ajansları üzerinden aktarıyor olsa da özellikle savaş sonrasında yerel yorum ve analizler de yapılmaya başlandı. *Trabzon*'da çıkan bir yazı, Japonya'nın zafer kazanmakla birlikte Avrupa ve Rus müdahalesi sonucu büyük bir kazanım elde edememesini Osmanlıların alışageldiği bir durum olarak görüyor ve umutsuzca, Japonya'nın Avrupa'nın isteklerine karşı gelerek Uzak Doğu'da bir güç olmasına engel olunacağını bildiriyordu.⁶² Bu umutsuz yazıya karşın *Hak (Kahire)* gazetesinde çıkan bir yazı⁶³ ise çok daha nitelikli ve derin bir analiz sunarak Japonya'nın Çin karşısındaki zaferini, Yunanistan'ın Ege Denizi'nde artan gücü ile birlikte okuyor, Osmanlı'nın gelişmiş gemileri, donanması olmadığı için denizlerde güçsüz olduğunu, Japonya'yı örnek alarak gelişmiş savaş gemileri temin edilirse bu sorunun aşılabileceğini ileri sürüyordu.

Japonya'nın Çin karşısında kazandığı zafer, doğrudan bu savaş ve savaşın sonuçlarıyla ilgili yazıların Osmanlı basınında çoğalmasından çok, adını başarılarla duyuran bu ülkeye dair kültür, tanıtım ve bilgilendirme yazılarının zaman içinde çoğalmasını da sağladı. Japonya'nın dış ticaret hacminden⁶⁴, uygulamakta olduğu idam cezasına⁶⁵; Japonların eğitim ve iş amacıyla yaptıkları göçlerden⁶⁶, Japon kadınlara⁶⁷; ülkedeki matbuat kültüründen⁶⁸ ülkenin tiyatroları⁶⁹ ve çocuklarına⁷⁰ kadar adeta geniş bir tanıtım seferberliği idi bu. Ancak bu süreçteki genel tanıtım ve kamuoyunu bilgilendirme yönündeki yazılar, Japonya'nın Rusya ile girişeceği savaştan galip ayrılmasıyla yerini bambaşka bir perspektife bırakacaktır. Bu süreçten sonra, basının başta merakla baktığı, sonra ise dikkatini vererek kamuoyuna tanıtmaya çalıştığı ülke, bir boy aynasında Osmanlı'nın kendine bakmasının aracı olacak; modernleşme sürecinde yaşanan sorunların aşılması yolunda bir umut ışığı olarak belirecektir. Öyle ki bu perspektife sahip ilk yazıların da ağırlıklı Japonya'nın askeri zaferleri ile tetiklenecek olması bunu gösterir niteliktedir.

Japonya üzerinden kendine bakış ve bu bakışta belli kıstasları temele alarak bir modernleşme anlatısı inşa etmek, Osmanlı basınında başlangıçta Japonya'nın askeri zaferleri sebebiyle ağırlıklı askeri ve bilim-teknik temalarında gerçekleşmiş görünmektedir. Bunda basının, Japonya'nın gösterdiği gelişme ve zaferleri, Osmanlı'nın yaşadığı tezat durumlarla birlikte okumasının da bir etkisi olabilir. Üstelik içinde bulunulan mevcut zorlu koşullara karşın Japonya'ya dair artan bu ilgiyi padişahın bizzat Yıldız Sarayı'nda bulunan fotoğraf arşivinde ya da kitaplığında görmek de mümkündür. Geceleri uyumadan evvel paravan arkasından muhakkak bir görevliye uykuya dalana kadar kitap okutturan padişahın, tercümanlarından

⁶² *Trabzon*, Sayı: 1296, 13 Mart 1898.

⁶³ *Hak (Kahire)*, "Bahriye", Sayı: 4, 15 Ekim 1899.

⁶⁴ *Malumat*, "Japonya'nın Memalik-i Ecnebiye ile Olan Münasebet-i Ticariyesi", C: 1, No: 38-39, S: 304-305, 10 Teşrin-i Sani 1310-22 Kasım 1894.

⁶⁵ *Mecmua-i Edebiye*, "Japonya'da İdam Cezası", No: 29, S: 4. 16 Kânun-ı Evvel 1315-28 Aralık 1899.

⁶⁶ *Mecmua-i Lisan*, "Japonların Muhacereti", No: 3, S: 22. 1 Teşrin-i Evvel 1315-13 Kasım 1899.

⁶⁷ Kadri, "Japonya'da Kadınlar", *Maarif*, C: 7, No: 164, S: 57-60. 22 Kanunuevvel 1310-3 Ocak 1895.

⁶⁸ Kadri, "Japonya'da Matbuat", *Maarif*, C: 7, No: 168, S: 89-91. 26 Kanun-ı Sani 1310-7 Şubat 1895.

⁶⁹ *İrtika*, "Japon Tiyatrosu", No: 102, S: 1. 23 Şubat 1317-8 Mart 1902.

⁷⁰ Safvet Suad, "Japon Çocukları", *Servet-i Fünûn*, No: 635, S: 166-169. 12 Haziran 1319-25 Haziran 1903.

Ahmed Nermi Efendi'ye çevirttiği kitaplardan biri de Mösyö Gladni'ye ait Japonya seyahatnamesidir.⁷¹ II. Abdülhamid, Japonya'nın *Doğu'nun İngiltere'si* (2019: 23) olarak anlatıldığı, Japonların ahlâkî ve manevî yönlerinin övüldüğü, halkın Avrupa tarzı yeniliklere karşı iken imparator ve memurların bunları ülkeye getirmeye çabaladığı yönündeki Mösyö Gladni'nin yazdıklarını bu kitaptan okumuştur. Fakat şimdi kamuoyunda da Japonya'ya yönelik olarak artan bu ilgi, padişaha yönelik yeni eleştirilerin de zemini olmaya başlayacaktı. Nitekim *Hak (Kahire)*'de çıkan bir başka yazı, bu süreçte toprak kayıpları yaşayan ve sahip olduğu sınır genişliğine karşın çok düşük bir nüfus yoğunluğu barındıran Osmanlı Devleti için tehlikenin yaklaşmakta olduğunu; Japonya'nın da her ne kadar terakki alanında büyük gelişimler, başarılar gösterse de toprak genişliği konusunda henüz yeterince kazanım elde edememiş olması sebebiyle Osmanlı Devleti'ne benzer bir kötü sona ilerlediğini haber vermektedir:

O hâlde hazâ'in-i tabî'yye hangi hükûmetin arazisinde mebzul ise hükûmet zengin ve kavî bulunacaktır. Bundan dolayı arazisi dar, ticaret ve sanatla te'min-i ma'îşet iden hükûmet ve milletler fakir ve binâenaleyh mevcudiyet-i siyasiyelerini muhafaza edemeyeceklerdir. Buna binaen İtalya, Japonya ve Balkan hükûmetleri gibi hükûmât-ı sagîrenin âtileri -o zamânki muvâzene-i düveliyeye tâbi olmakla beraber- pek karanlıktır. İşte buraya kadar olan mesrûdâtımla ayrılmakta ne mertebe müthiş bir felâketin bizi istikbâl edeceğini ispat ettim zannedirim.⁷²

Nüfus oranının düşüklüğü, arazinin kaybedilen savaşlarla giderek daralması, yönetimin terakki için türlü reformlar gerçekleştirse dahi bunu tüm ülkeye yayabilmesi konusunda ortaya konan eleştiriler, nihai olarak Sultan II. Abdülhamid istibdadının eleştirisine uzanır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zorlu durum ile günden güne adını duyurmaya başlayan Japonya arasındaki bu tezat görüntü, *Hilafet*'te çıkan bir yazıyla iyice belirginleşecektir. Aşırı derecede İngiltere yanlısı sayılabilecek bu yazı, padişaha yönelik ağır hakaretler sıraladığı gibi onun Rus güdümüne girmesi ve İngiltere ile düşmanlık politikası izlemesi gerekçesiyle terakkide başarısız olduğunu ileri sürer. Bunun aksinin ispatı ise İngiltere ile iyi geçinen, hatta yazara göre terakki için İngiltere'yi olduğu gibi kopya eden Japonya'dır:

Otuz seneden beri Japonya, İngiltere'yi kopya itmektedir. Biz de böyle yapmalıydık. Kırım Muharebesi'nde bizim namusumuz, istiklâlimiz için canlarımızı veren o büyük ve nezih milletle kendi aramıza padişahlarımızın ruhundan sâdır olmuş bir soğukluk koymamalıydık. Eğer böyle yapaydık, Abdülhamid de üç günlük ömrü hesabına, altı yüz yıllık bir heyet-i siyasiyeyi Rusya'ya (Rus İmparatorluğu) satmak gafletinde bulunamazdı. Biz eski yerlerimizde bilistihkâk, yani ahalimizi mesut, komşularımızı ve ağyarı memnun ederek kalırdık. Ne çare ki bizim milleti kırk senedir akıl ve mantık ve namus ve hamiyet yerine İgnatyefler (Nikolay Pavloviç İgnatyef), Nelidoflar (Aleksandr İvanoviç Nelidof) idare itti!⁷³

Japon modernleşmesini İngiltere taklidi olarak ele alan yazar, Osmanlı'nın da II. Abdülhamid'in dış politikası nedeniyle bunu başaramadığını iddia eder. Üstelik sorunun sadece padişah ya da taklitten ibaret olmayabileceğine dair karşı itirazları da erkenden engellemek için Japon modernleşmesine dair bir çıkarımda daha bulunur:

⁷¹ Ahmed Nermi Efendi'nin çevirisi için bkz. Akın (2019).

⁷² *Hak (Kahire)*, Bahriyeli Rıza Bey, Sayı: 33, s. 3. 9 Ramazan 1318-31 Aralık 1900.

⁷³ *Hilafet*, "İngiltere ile Türkiye Ne İçin İttifak İdemiyor?", Sene: 3, Sayı: 69. 1 Mayıs 1902.

Hükûmet-i Osmaniye denilen haydut çetesini teşkil iden habislerde tabâyi-i milliyemiz görülmez, anlaşılmaz. Onu erbâb-ı tetkik avâm-ı vâhidemiz, köylülerimiz, gençlerimiz, şairlerimiz de görmeli, mukayese itmelilerdir. O vakit İngiltere'de bulunan her şey, her şeyin en tabiisi yani sahihi, müfidi, iyisidir. Dediğimiz gibi, Avrupa'nın tekâmül- dediği şeyin en muazzam safahatı, ki Avrupa'ca da bugün daha pek uzakta sayılır- İngiltere'de mevcut ve caridir. Türkler bu şeyleri, imkân dairesinde elyevm alıvermekle, birdenbire pek çok terakki etmiş. Terakki yolunda, Liverpool ile Manchester arasında işleyen şimendifer süratinde ilerlemiş olurlardı. Şu sözler hayâl mi? Hayâlât-ı şâirânesi zan olunuyor? Biz de Japonya'nın kırk sene evvelki hâliyle bugünkü hâlini cevap olarak arz ederiz!

Japonya'nın modernleşmesi böylece artık görülen, takdir edilen ve terakki sürecinde Osmanlı basınının kendine bakabilmesini sağlayan bir ayna görevi üstlenmektedir. Japonya üzerinden bu kendine bakış, Japonya'nın 1902'de İngiltere ile dostluk ve müttefiklik anlaşması imzalaması ile daha da dikkat çekici olmuştur. Bu yazıdan sadece üç yıl sonra Japonya'nın Rusya'yı yenmesi ile de o âna kadar sıklıkla münferit yazarların artan bir ilgiyle dikkatini çeken Japon modernleşmesi, bu savaştan sonra basının ana gündemlerinden biri hâline gelecektir. Üstelik 1905 yılı, Osmanlı'nın en tehlikeli düşmanı olan Rusya karşısında Japonya için büyük bir zafer yılı olacakken Osmanlı Devleti ise 21 Temmuz 1905'te Ermeni devrimcilerle iş birliği yapan Belçikalı anarşist Edward Joris'in, II. Abdülhamid'i cuma selâmlığından dönerken bombalı bir suikast ile öldürme girişimi ile boğuşmak zorunda kalacaktır. Suikast girişiminden her ne kadar padişah yaralanmadan kurtulsa da Ermeni devrimcilerin bu girişimindeki destekleyicileri olarak baş şüpheli Rusya'nın, Osmanlı Devleti için bu denli büyük tehlike arz etmesine karşın Japonların bu kadar kısa sürede gerçekleştirdikleri reformlarla o büyük düşmanı yenmelerinin kamuoyunda yaratacağı farklı psikolojik durumları göz ardı etmemek gerekir. Her gün *Şura-yı Ümmet* ve *İkdam* gibi gazeteler suikast girişimi ve bunun Avrupa'daki yankıları ile ilgili haberleri sütunlarına taşıırken veya basında Tefik Fikret'in suikastçıyı övdüğü *Bir Anlık Gecikme* adlı şiiri tartışılırken, aynı gazetelerin bu süreçte Japonya üzerine de övgüyle dolu satırlar barındırmaları Osmanlı kamuoyunun sahiden de ne kadar karmaşık ve zor bir dönemde terakki tartışmaları yürütmeye çalıştığını anlamak için bir ipucu verebilir. Üstelik padişahın bizzat cuma selâmlığında gerçekleştirilerek seksen dört kişinin ölümüne yol açan bu eylemin ardından yakalanan Edward Joris'in serbest bırakılması için Avrupa'nın farklı ülkelerindeki gazeteler çokça yazı yazmış⁷⁴, Joris adeta masum bir kahraman olarak alkışlanırken Osmanlı Devleti ise Joris'i destekleyen çeşitli yerli ve yabancı gazeteleri susturmanın⁷⁵, onların kamuoyu üzerindeki etkisini kırmanın ne denli zor olduğunu ve böylece aslında kamuoyu oluşturmada basının ne denli etkili olduğunu birinci elden tecrübe etmek durumunda kalmıştı.

Bir yandan iktisadi ve siyasi çıkmazlarla diğer yandan da özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öncülüğünde anayasayı yeniden yürürlüğe koyma konusunda her geçen gün artan

⁷⁴ Suikast girişimi sonrasında Avrupa basınındaki haberleri oryantalizm bağlamında ele alan bir çalışma için bkz. Smaele (2018).

⁷⁵ Joris tahliye edildikten sonra dahi onun Belçika gazetelerine verdiği mülakatları takip eden Yıldız Sarayı, bunları listeleyerek yazılara itiraz ediyordu. İlgili belge için bkz. D. A. H. 20.12.1325-24 Ocak 1908.

ve şiddetlenen taleplerle boğuşan II. Abdülhamid yönetimi, Japonya ile Rusya arasında 1904 yılında çıkan savaşta tarafsız kalmayı seçti. Her ne kadar bu savaş ilk bakışta Osmanlı'nın baş düşmanı olan ve özellikle Balkanlar'da çıkan isyanların hamisi konumunda bulunan Rusya'yı uğraştıracak bir fırsat gibi görünse de II. Abdülhamid rasyonel bir siyaset güderek tarafsız kalmayı seçmiştir. Nitekim çok milletli ve inançlı bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nde tüm halk Müslümanlardan ya da Türklerden oluşmuyordu. İlginçtir ki, aynı imparatorluğun kimliğine sahip insanlardan Rumlar ve Bulgarlar kiliselerde dindaşları Rusya'nın zaferi için dua edip Kızılhaç heyeti tertiplerken⁷⁶, Müslümanlar ise cami çıkışlarında Japonya'nın zaferi için dua edip gösteriler düzenliyorlardı. Üstelik halklar nezdindeki bu ayrışma basit bir kafa karışıklığı olmayıp savaşın gidişatına göre ülkenin alacağı politik manevranın da halk tabanında ne denli zorluklarla kendine karşılık bulacağını da gösterir nitelikteydi. Osmanlı yönetimi kime açıktan destek ilân etse dış etmenlerden öte önce kendi insanları tarafından ağır eleştirilere maruz kalabilir, gergin bir gösteri ortamıyla karşılaşabilirdi. Zaten Yıldız Sarayı da savaşa dair gelişmeleri ağırlıklı olarak Avrupa basınından takip ediyor, yerel basında ise giderek artan Japon hayranlığı ya da desteğine karşı sessiz bir tavır takınıyordu. Bununla birlikte Japonya'nın olası galibiyeti II. Abdülhamid açısından iki büyük sorun teşkil ediyordu: Rusya'nın doğuda yaşayacağı hezimetin acısını Balkanlar'a yüklenerek Osmanlı üzerinden telafi etme ihtimali ve meşrutiyet ile yönetilen Japonya'nın, otokrat bir çar tarafından yönetilen Rusya karşısındaki zaferiyle II. Abdülhamid'in de artan anayasa baskılarına daha fazla dayanamayarak anayasayı yeniden ilân etmesi. Gerçekten de kısa sürede yaşanacaklar, padişah açısından iki kötü ihtimalin de gerçekleşeceğini gösterecekti.

Savaşın başlangıcında Osmanlı basını da tıpkı Yıldız Sarayı gibi, gelişmeleri Avrupa basınından aktarılan haberleri takip ederek anlamaya çalışıyordu. ABD, İngiltere ve Fransa'dan o kadar farklı haberler geliyordu ki *Asır (Selanik)* gazetesi, memlekette herkesin harbi konuştuğunu ama ABD ve Japonya'dan gelen haberlerde Port Arthur'da Japonların büyük bir zafer kazandığı yazarken, Fransa basınında ise zafer değil, basit bir harekât olarak olayın aktarılmasından ötürü şikâyet ediyordu.⁷⁷ Savaşa dair basının temel haber kaynağı olması ve çelişkili çok sayıda haberin gazetelerde yer alması, savaşa dair haberleri muntazam biçimde aktarma arzusunadaki gazeteyi yıpratmış olacak ki bir ay kadar sonraki yeni bir sayısında bu durumu açıkça dile getirmeye başlamıştır:

Telgraflar alel-ekser bugün virdikleri haberi yarın tekzib iylemekde berdevamdırlar. Bunun için tekzib olunan şayiati gazeteye geçirmeğe bile lüzum görmüyoruz. Yalnız pek ehemmiyetlilerini ve ziyâde garîb olanlarını hülaseten göstermekle iktifa iyliyoruz.⁷⁸

Hem telgrafın, o dönem uluslararası gelişmeleri aktarmaktaki rolünü göstermesi hem de gazetenin aynı yazının devamında Avrupa gazete ve ajanslarından savaşla ilgili aktardığı haberlerin sonuna “Muhtac-ı teyiddir.” ibaresi düşerek seçici bir davranış göstermesi açısından önemli olan bu satırlar, Japonya'ya dair haberlerin kamuoyundaki talebini de gösterir niteliktedir. Gerçekten de *Asır (Selanik)* gazetesi savaşın ilerleyen sürecindeki haberlerinde

⁷⁶ D. A. H. 09.12.1321-26 Şubat 1904.

⁷⁷ *Asır (Selanik)*, “Haftalık Tarihçe”, Sayı: 861. 9 Şubat 1319-22 Şubat 1904.

⁷⁸ *Asır (Selanik)*, “Ahvâl-i Umûmiye-Kore” Sayı: 870, Sene: 9. 15 Mart 1320-28 Mart 1904.

artık Japonya'nın Osmanlı'ya hangi açılardan bir rol model olabileceğini detaylıca tartışmaya başlamış, ancak bunu yaparken de haberi teyit etme konusundaki duruşunu bozmamıştır:

Görülüyor ki aradan iki hafta geçmiş olduğu hâlde el-an 24 Şubat müsademesinin bile neticesine dair doğru ve kat'i bir malumat ahzı mümkün olmamıştır. Binaenaleyh, yeni gelen her telgraf haberini ihtiyat ve tereddütle telâkki işlemek icâb ider.⁷⁹

Gazete bu rasyonel duruşunu, dönemin haber yazım biçimine dair önemli bir analizle izah ederek devam eder:

Bu hafta yine yek diğere tevfiğ mümkün olamayacak birçok haberler alındı. Bu haberler içinde doğrusunu bulup çıkarabilmek için lâ-akâl bir hafta beklemek icâb ider. Menâbi-'i muhtelifeden alınan haberler aynı hâdiseyi büsbütün başka başka renk ve surette gösterebiliyorlar. Gazete idarehanelerinden ve ajans telgraf merkezlerinden telgrafnamelerin tevzi'hi gayretiyle idilen tahrifatın da bu bâbda büyük bir tesiri oluyor. Malûmdur ki uzaklardan gelen telgraf kelimâtı pek pahalı olduğu için fevkalade muhtasar yazılıyor. Sonra ajansların bunu kendi malûmat-ı hususiyelerine göre tefsîr ve tavih ileyarak etrâfa neşr iderler. Meselâ Por Artur'dan bir telgraf gelir, "Amiral Makarof donanma ile Por Artur'dan çıktı." haberini virir. Ajanslar da gazete idarelerinde düşünürler. Niçün çıktı? "Madem ki Japonlarla meydan muharebesi idemez, mutlaka Vladivostok'a, filosuna iltihak itmek üzere hareket itmiştir" ma'nâsı viriliyor. Buna göre bir telgraf tertip olunur. Por Artur'daki Rus filosunun Vladivostok filosuna iltihak itmek üzere Por Artur'dan savuşduğu bütün dünyâya işâ'a idiliyor. Haber uzaklaştıkça, yuvarlandıkça kar topu gibi büyür.⁸⁰

Dış haberlerin yazımında telgraflarla iletilen haberlere kelime başına ücret ödenmesi sebebiyle yeni gelişmeler bazen ücret ödememek için aktarılmadığı gibi bazen de gazetelerin kendi yorumlarıyla okuyucuya sunulması sonucunu doğurabiliyordu. Ancak her ne kadar bu şahsi yorumlar çoğu zaman mevcut gerçeklikleri ihlâl etse de gazetecilerin savaşın gidişatı ve savaşla ilgili kendi perspektiflerini görebilmek açısından büyük bir değer taşımaktadır. Çünkü bu yorumların genelinden, Japonya'nın Osmanlı basınınca algılanış biçimine dair bir çıkarım yapmak mümkün olmaktadır. Üstelik bu çıkarımlar, Japon zaferinin de tetiklemesiyle Rusya (1905), İran (1906), Osmanlı (1908) ve Çin'de (1911) yaşanacak devrimlerle birleşerek Japonya hakkındaki yazıları, ağırlıkla Osmanlı'ya rol model olması açısından daha detaylı ve analizlerle örülü bir biçimde zenginleştirecektir. Bu sebeple Rus-Japon Harbi'nin basında başlangıçta siyasi ve askeri bir konu olarak aktarılmasına karşın zamanla farklı temalar üzerinden Osmanlı basınının gözünde bir modernleşme rol modeli olarak Japonya'nın inşa edilmesine neden olmasını irdelemek gerekmektedir.

Asya'da yayılmacı bir politika güden ve bunu da saklamayan Japonya, Çin'e karşı elde ettiği zafere ve Çin'den alacağı astronomik tazminata karşın Rusya'nın müdahalesi nedeniyle bilhassa stratejik öneme sahip toprak kazanımları gerçekleştiremedi. Hatta savaş için harcanan yoğun mali kaynaklar ve verilen askeri kayıplara rağmen Rusların müdahalesi sonucu telafi edici mutlak bir kazanımın olmaması hükümeti zor durumda bırakmış, kamuoyundaki Rus nefreti de körüklenmişti. Fransa ve Almanya, İngiltere Avrupa'daki nüfuzunu yitirip tüm

⁷⁹ *Asır (Selanik)*, "Haftalık Tarihçe", Sayı: 865, Sene: 9. 26 Şubat 1319-10 Mart 1904.

⁸⁰ *Asır (Selanik)*, "Haftalık Tarihçe", Sayı: 869, Sene: 9. 11 Mart 1320-24 Mart 1904.

enerjisiyle Rusya'dan ötürü Asya ile meşgul olsun isterken İngiltere ise Rusya karşısında Hindistan ve Çin'i elinde tutabilmek, Rusya'nın giderek Avrupa ve Asya üzerinde artan nüfuzuna set çekebilmek adına Japonya'yı destekledi. Böylece diplomatik anlamda büyük bir dünya savaşı olarak görülebilecek Rus-Japon Harbi, sonuçları bakımından da sadece bir Japon zaferi olmakla kalmayıp, bir dizi devrime de sebep olarak özellikle Avrupa'daki mevcut ilişkileri temelinden bozacak bir savaşa dönüşecekti. Osmanlı Devleti ise bu süreçte Rusların Uzak Doğu ile meşgul olacak olması sebebiyle biraz memnun ama olası Japonya galibiyeti neticesinde Rusya hıncını Balkanlar'a yönelerek Osmanlı'dan çıkaracak düşüncesiyle de gergindi.⁸¹ Yakın zamanda yönetimdeki genel endişeyi kendi üzerinde taşıyacak bir başka isim, Asya ülke ve halklarını Osmanlı'ya tanıtmak için çeviriler kaleme alan Mübâhat Bey de (Ichikawa, 2007: 3) Avrupa'nın Asya halklarını bir hukuk çerçevesinde kendine denk görmemesinin aynı biçimiyle Osmanlı'ya bakışında da bulunduğunu, sürekli bir savunma pozisyonu almak zorundaki Osmanlılar, benzer durumdaki Asyalıların başına neler geldiğini görebilsin, o dünyayı da tanısinlar diyerek Ichikawa'nın *Japonya Tarih-i Siyasisi*'ne ön söz yazacaktı.

Savaş 8 Şubat 1904'te başladığında, Osmanlı kamuoyunda da Japonlara olan ilgi iyice artmış, bazı gazeteler doğrudan savaşla ilgili gelişmeleri aktarmasalar dahi Japonlarla ilgili okuyucularına çeşitli konularda yazılar sunmaya devam etmişlerdir. Örneğin, *Hanımlara Mahsus Gazete*'de bu süreçte "Japonyalıları Dair"⁸² adında uzun bir seri yayımlanmış, Japonların kültür, gelenek ve göreneklerine dair bilgilendirici yazılar okuyuculara sunulmuştu. Ancak savaş ilerledikçe ve doğrudan cepheden ilk haberler Avrupa gazeteleri ya da ajansları vasıtasıyla Osmanlı basınına intikal ettikçe halkın ilgisi de giderek arttı. Bu süreçte özellikle *İçtihat*, *Asır*, *Ahenk* gibi gazeteler gelişmeleri hızlıca aktarmaya çalışmış, özel olarak ise Osman Senai (Erdemgil) ve Ali Fuad (Eken)'in hazırladıkları *Musavver 1904-1905 Rus Japon Seferi* adlı beş ciltlik eser, son derece detaylı bir anlatımla savaşın gidişatını, iki ülkenin mevcut askeri ve teçhizat kapasitelerini, yazarların savaş hakkındaki görüşlerini cephedeki gelişmeleri tasvir eden resimlerle birlikte aktararak kamuoyunu savaş sürecinde muntazam biçimde bilgilendirmiştir.⁸³ Yine Yıldız Sarayı da tüm gelişmeleri hem Petersburg Sefareti Ateşemiliterliği'nden hem de Avrupa ve Rus matbuatından takip etmekteydi. II. Abdülhamid'in Yıldız Fotoğraf Arşivi'nde savaşa dair yüzlerce cephe fotoğrafı ve harita olduğu gibi, savaşı bizzat cephede gözlemci olarak takip etmesi için görevlendirilen Pertev (Demirhan) Bey'in sunacağı rapor ve fotoğraflar da olan biteni yakından takip edip anlayabilmek için çok önemli kaynaklar sunacaktı. Savaş sürecinde Müslüman halktaki yoğun Japonya taraftarlığı ve basının da bu süreçte bunu besler biçimde yoğun analiz ve haber aktarımlarına girişmesi, devletin matbuat üzerindeki baskısını artırarak Rusya'nın hiddetini engelleme çabasını artıracaktır.

⁸¹ Osmanlı yönetimi henüz savaş başlamadan, Rusya ile Japonya arasındaki gerginlikten istifade etmek suretiyle Rumeli ve Bulgaristan'da neler yapabileceğini düşünüyordu. Bkz. D. A. H. 24.04.1321-20 Temmuz 1903.

⁸² *Hanımlara Mahsus Gazete*, "Japonyalıları Dair I, II, III", No: 10-11, s: 148-181. 6 Mayıs 1320-20 Mayıs 1320 (19-26 Mayıs 1904).

⁸³ Savaş sonrası Osmanlı matbuatında bu savaşla ilgili çıkan bazı çalışmalar için bkz. Aladağ (2020: 140-144).

Hatta, Aladağ (2020: 99) II. Abdülhamid'in bu doğrultuda savaşa devam etmekte olan Rusya'ya sağlık ekip ve ekipmanı göndererek ilişkileri bozmamaya çalıştığını belirtmektedir.

Her ne kadar devlet yönetimi rasyonel gerekçelerden hareketle tarafsız bir tutum takınma ısrarını savaş boyunca sürdürse de savaşın Japon zaferiyle sonuçlanması Müslüman halkın büyük kutlamalar ve eğlenceler gerçekleştirmesine engel olamayacaktır. Mahallelerde, sokaklarda, okullarda, imparatorluğun farklı diyarlarında Japon zaferinin konuşulması ve yer yer kutlamalar yapılması Rusya ile yaşanan tehlikeli savaşların ve her daim Osmanlıların kendi üzerinde hissettikleri bir tehdidin de sonucuydu. Worringer (2014: 16-17) Osmanlı köylülerine ve Müslüman çocuklarına kadar uzanan bu sevincin, 93 Harbi'nde (1877-1878) Rusya'ya karşı evlatlarını, yakınlarını kaybetmiş bir toplumun, yaşadığı acıyı psikolojik olarak dışa vurması olarak değerlendirir. Gerçekten de bunu destekleyen anlatılar vardır. Halide Edip'in o dönemi de anlatan eseri *Mor Salkımlı Ev*, Japon zaferine yönelik coşkunun sadece okuma yazma bilen, elit ya da seçkin bir sınıf ya da zümreye ait olmayıp herkese sirayet ettiğini gösterir niteliktedir:

Bu devre ait tecrübe ve hislerimin üzerinde duracak değilim. Bunlar, ben yaşta ve başta her ananın geçirdiği tatlı ve acı tecrübelerdir. Birincinin adını garip bir rüyamın tesiri ile koymuştum. İkinci doğduğu zaman Japon-Rus muharebesinde Amiral Togo'nun zaferi memleketimizde bütün muhayyileleri o kadar harekete geçirmişti ki mahallemizde doğan diğer erkek çocuklar gibi o da *Togo* diye çağırıldı durdu (2000: 138).

Halide Edip'in anılarında görülen halktaki coşkuyu, benzer bir biçimde sonradan bu dönemi ele alan *Köyün Kamburu* adlı eserinde Kemal Tahir de aktarır:

Köylü, Japon'un Rus'u kötületmesine seviniyordu. İstanbul gazetelerinde savaş resimleri görmüşler, adı duyulmamış bir Japon'un koca Rus Çar'ını eşekten düşmüşçe çevirmesini beğenmişlerdi (2010: 168).

Halktaki coşku ister Japonya ile duyulan bir özdeşlik duygusu isterse geçmişte Rusya karşısında yaşanan acıların bir dışavurumu olarak okunsun, bu çalışma açısından tüm bunlardan daha önemlisi savaş sonrası Osmanlı basınında, doğrudan Osmanlı yönetimini ve onun modernleşme yöntemlerini ele alan yazıların çoğalmasındır. Üstelik bu yazılar basitçe, herhangi bir soruna çözüm arayışı olmayıp doğrudan II. Abdülhamid yönetimini ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu koşulları Japonya üzerinden okumaya yönelik "tehlikeli" bir girişimdir. Japon zaferini Georgeon (2020: 541) hem geleneksel düşman Rusya'nın yenilmesi hem de yenilgi sonrası çarın Duma'yı toplanmaya çağırması sebebiyle II. Abdülhamid'e muhalif olanların çifte zaferi olarak değerlendirir. Zürcher de (2018: 114) bu zaferin İttihatçıları büyük bir motivasyona sevk ettiğini, Jön Türklerin Asyalı bir kuvvet olan Japonya'nın başardığını görerek hayranlık duyduklarını belirtir. Basın açısından ise özellikle Abdullah Cevdet'in savaş süreci ve sonrasında *İctihat*'ta, Abdürreşid İbrahim'in *Sırât-ı Müstâkim* ve *Sebilürreşad*'da, Mehmet Âkif'in *Safahat*'ı bölümler hâlinde neşredeceği *Sebilürreşad*'da ve yerel gazetelerin ise tüm ülke çapında Japon modernleşmesini sıklıkla Osmanlı ile kıyaslayarak II. Abdülhamid'e her açıdan yöneltecekleri sert eleştiriler bu dönemde basının ana gündemlerinden birini teşkil edecektir. Üstelik Osmanlı basınında Japonya üzerinden kendine bakış yalnızca Osmanlı gazetecilerinin kendi girişimleriyle olmayıp Japonya'nın da bu dönemde Rusya ve İngiltere nüfuzu altında yaşayan yüz milyonlarca Müslümanın hamisi

rolünü üstlenerek Asya'nın hâkimi olma ideolojisinin -Pan Asya- etkisiyle de serpilecektir. Nitekim savaştan hemen sonra, 1906'da Tokyo'da bir din kongresi -Tetkik-i Edyan- düzenlenerek bu kongredeki sunumların sonucuna göre Japonya'nın Hristiyanlık ya da İslâm'dan birini seçeceğine yönelik propaganda haberleri o denli yayılacaktır ki genel olarak İslâmî gazete ve dergilerde bu konuya ilişkin büyük bir heyecan gözlenecektir.

İşte böyle bir hâletiruhiye içindeki Osmanlı basınının artık modernleşme tartışmalarında Japonya'yı Osmanlılar için hangi açılardan ve hangi söylemlerle bir rol model olarak inşa ettiğini incelemek gerekmektedir. Bu yazılar, Japonya'yı Osmanlılar için (1) bilim-teknik, (2) eğitim-kültür, (3) askeri zaferler ve (4) ahlâkî-manevi açıdan bir rol model olarak ele alıyorlardı. Ayrıca bu yazılarda rol modelin geldiği nokta ile yazarların kendi ülkelerinin içinde bulundukları nokta arasında gördükleri tezat, genel bir çerçeve olarak hep var olmakla birlikte, yazarlar üzerinde yoğun bir karamsarlık yerine, yoğun bir iyimserlikle Japonya'nın Osmanlı terakkisinde gerçekçi bir rol model olarak inşasına giden tartışmaları besleyecektir. Zira yaygın tarihyazımındaki modernleşme ön kabullerinin aksine, bu yazılarda modernleşme tek bir ülke ya da coğrafyada yaşananların şematik olarak ithal edilmesi değil, gerekli kriterler yerine getirildiği takdirde herkese açık bir gelişim biçimi olarak anlaşılmaktadır. Üstelik ağırlıklı olarak muhafazakâr ve İslâmcı yazarların kaleminden çıkan bu yazılarda modernleşme, ilimle bağlantılı olarak Allah'ın herkese reçete olarak sunduğu, İslâm ile zaten iç içe olan mantıkî ilerleme yolları gibi ele alınmaktadır. Dolayısıyla Japonya'nın İslâm'a olan karakter yatkınlığı ya da geleneksel, muhafazakâr kodlarıyla ilerlemeyi gerçekleştirdiği tasavvuru, basının Japonya üzerinden kendine ve kendi isteklerine yönelik bir bakışı ortaya koymasından açısından da önemlidir.

Japonya üzerinden çok sayıdaki yazarın kendi ülkelerine yönelik bir kıstas ve çıkarım dayanağı bulmalarının bir başka önemi de Osmanlı basın tarihyazımındaki mevcut algıların dışında bir zenginliği de ortaya koyabilmeleridir. Pooley ve Park (2008: 3) medya tarihyazımında sıklıkla anahtar figürler üzerinden bir yazma çabasının olduğunu ve bu sebeple de hem entelektüel etkilerin hem de her şeyin salt ekonomi politik gelişmelerin neticesi olarak ele alındığını belirtirler. Osmanlı basın tarihyazımına da sirayet eden bu problem, Japonya'yı ele alan yazılar açısından irdelendiğinde ise ciddi bir zafiyete uğrar. Çünkü ele alınacak yazılar incelendiğinde gerçekten de çeşitliliğin ve çıkarımlardaki zenginliğin belli figürler yerine ilgili konuda olabildiğince geniş bir yazar çeşitliliğine işaret ettiği görülür. Dolayısıyla bu çeşitliliğin ve düşünce zenginliğinin önemi görülmeden tüm sürecin temel bazı figürler ya da gazetelerle sınırlı tutulması da dönemin basınına dair tüm zenginliğin gözden kaçırılmasına sebebiyet vermektedir. Oysa bu yazıların basın tarihyazımı açısından önemi, gazetecilerin kendi çıkarımlarından hareketle ortaya koydukları reçeteyi halka/ümmete basın, gazeteler ve dergiler yoluyla aktarmayı tek yol olarak görmeleri ve pek çok yazıda da bunu açıkça ifade etmeleridir. Kuşkusuz Evans'ın da (1999: 181) altını çizdiği gibi herhangi bir alanda her şeyi açıklayan, sentezlenmiş tarih iddiasının geçerliliği yoktur. Dolayısıyla gazete yazılarının ve bunların içerik olarak zenginliklerinin Osmanlı ve Japonya arasında yaşanan ilişkiyi ya da Osmanlı basınının modernleşme sürecine dair tavrının tamamını ya da kesin şeklini göstermesi gibi bir iddia

olamaz. Ama eldeki verilerden hareketle, onun mevcut yaklaşımların ve tarihyazımının dışına çıkan noktalarını yakalayabilmek mümkün olabilir. Bu sebeple şimdi bu rol modelin inşasının hangi söylemlerle oluşturulduğunu ve basının bu tartışmalarda kendini nereye konumlandığını görebilmek için ilgili yazıları odaklandıkları temalara uygun bir biçimde analiz etmek gerekmektedir.

3.2. Japonya'nın Bir Rol Model Olarak İnşası: Bilim ve Teknik İdolü

Japonya'nın Osmanlı basınında kendine önemli bir yer bulduğu başat temalardan ilki, bilimsel ve teknik ilerleme düşüncesi etrafında şekillenir. Bu temaya giren yazılar, ağırlıklı Japonya'daki belirli meslek kollarının işleyişindeki gelişmelere, donanma alanındaki ilerlemelere, Japonya'nın Avrupa ve ABD'ye gönderdiği öğrencilerin eğitimlerini tamamlayarak kendi memleketlerine döndüklerinde, öğrendikleri bilim ve tekniği kendi ülkelerine uyarlayarak modernleşmeyi sağlamalarına odaklanır. Fason üretimle başlayarak tamamen kendine yeterli olup ihracat fazlası vermeyi hedefleyen Japonya'nın bu çabalarında tüm halkın şaşmaz bir iradeyle ortak bir çabada olduğuna yönelik romantik bir anlatı da vardır. Yine Japonya'nın giderek dünyadaki teknoloji fuarlarında büyük yer işgal etmeye başlaması ve bir yandan da bununla bir gövde gösterisi yaptığına yönelik anlatılar da söz konusudur. Ancak bu dönem, henüz II. Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş'ın bitimine kadarki süreçte yaşanan "Japon mucizesi"nin bir örneği olmayıp, bunun sadece temeli olduğu için Osmanlı basınına çok gelişmiş Japon teknolojisi ya da tekniği yerine daha çok terakki yollarını bilim ve teknik yoluyla gerçekleştirebileceğini anlamış bir ülkenin takdir edilmesi olarak yansımıştır. Bu anlayış sadece Osmanlı gazetecilerine ve dönemin basınına has bir yaklaşım olmayıp, daha genel bir çerçevede düşünülürse aslında liberal anlatıda tekrarlanıp durulduğu gibi salt kapitalist pazarın genişlemesi ve basının da bir dördüncü güç olarak belirmesi yaklaşımının sınırlarını aşan bir duruma işaret etmektedir.

Burrows (2004: 41) 18. yüzyılda basının kozmopolit gelişim sürecine bakıldığında Avrupa genelinde Amerikan, Hollanda ve Fransız Devrimlerinin etkisiyle çok büyük bir toplumsal değişim ve dönüşüm sürecinin yaşandığını, basının da böyle bir süreçte sadece kapitalizmle bağlantılı olmayarak bir dizi siyasal, teknolojik ve toplumsal olayın tam da merkezinde olması sebebiyle süratli bir gelişim gösterdiğini belirtir. Bu sayede devrim savaşları süreci ve sonrasındaki asırda ideolojilerin, propagandanın ve politikanın da basın yoluyla çarpışması yerleşmiş, içerik zenginleşmişti. Basının böylece etki sınırlarını genişlettiği bir asırda, Osmanlı basını her ne kadar Avrupa'daki devrim savaşlarını ve etkilerini ilk başta doğrudan kendi iç meselesi olarak yaşamasa da basının *hayalî cemaatleri* yaratmada nasıl etkili olduğunu, kendi bünyesindeki farklı milletlerin basın ve matbuat yoluyla modernleşme ve imparatorluktan bağımsızlık elde etme gücünü dönüştürmeye başladığında fark etmişti. Dolayısıyla Osmanlı basınında tüm bir imparatorluğu bir arada tutarak modernleşmenin sağlanması yolunda bir çıkar yol olarak modernleşme örnekleri aranması ve Japonya'nın tam da tüm bu yıkıcı devrimlerden ve ideolojilerden daha farklı bir örnek olarak ortaya çıkması bir anda müthiş bir ilginin de fitilini ateşleyecekti. Nitekim bu örnek, aynı zamanda

modernleşmenin anlamı ve yolları üzerine düşünüldüğünde zararlı görülen yabancı ideolojileri de dışarıda bırakmaya olanak veren bir örnekti. Böylece Japonya bir yandan basının kamusal mecrada terakki yolları üzerine düşünüp tartışarak imparatorluğu kurtarması, özeleştiriyi yapması için etkili bir çıkış yolu olduğu gibi bir yandan da mevcut ideolojik tartışmaları dışarıda bırakarak salt bilim ve tekniği merkeze alarak boyu boyunca imparatorluğun sorunlarını tartışabilmesinin de imkânını sağlamıştı. Belki de en önemlisi ise ilk kez gerçekçi bir rol modelin belirlenmesine yönelik Osmanlı basınında büyük bir heyecan dalgası yaratmasıydı.

3.2.1. İlk Kez Gerçekçi Bir Rol Modeli Fark Etmenin Yarattığı Heyecan ve Umut

Japonya'yı bilim-teknik açıdan değerlendiren erken dönemli yazılarda, henüz Japonya'nın ileride Çin ve Rusya karşısında kazanacağı zaferler gerçekleşmediği için görece çalışma azimleri, karakterleri ve davranışlarıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Örneğin, erken dönem yazılarında sık rastlandığı üzere *Caponya*'yı ele alan yazılardan biri, dönemin ünlü bilim ve teknik dergisi *Mecmua-i Fünûn*'da Mehmed Şevki imzalı "Caponya Memleketi" yazısıdır. *Mecmua-i Fünûn*'un Aralık 1866 ve Ocak 1867 tarihli nüshalarında, iki sayı olarak çıkan yazıda yazar, ülkenin Çin etkisinde olduğunu belirtip coğrafi özelliklerini tasvir eder. Ada ülkesi olmanın getirdiği yalıtılmışlık, sık rastlanır depremler, yüksek dağlar, yerleşimi zor ve pek de verimli olmayan arazi yapısına karşın halkının çok çalışkan ve yetenekli olması sebebiyle ülke toprakları her açıdan yerleşime açılmıştır. Dahası tüm ülke bayındır vaziyettedir. Ancak yazar, buna rağmen ülkenin ilim ve fen alanında terakki edemediğini belirtir:

Caponyaluların ulûm ve maarife ziyâde râğbetleri var ise de memleketleri Bahr-i Muhit- i Şarkî'nin vüsatında vâki olub memalik-i saireden münferid bulundukları cihetle ulûm ve fûnûnda terakki idememişler ve muahharan Avrupalular ile vukû bulan münasebetleri mülâbesesiyle anlardan bazı mâlumat ahz ve tahsil itmişlerdir. Ekser ulûm ve fûnûnda bi'l-husus sanayi-i nefsiye tıb ve heyette Çinlülerin madonunda iseler de şiir ve musiki ve resm-i fenlerinde anlara teveffuk itmişlerdir.⁸⁴

Yazar, Japonlarda gördüğü potansiyelin Çin etkisi ve yalıtılmışlık sebebiyle yeterince ortaya çıkmadığını belirtmesine karşın ülkede yabancı dil bilenlerin, özellikle de İngilizce ve Fransızca bilenlerin çok olduğuna dikkat çeker. Japonya'nın sonraki süreçte Osmanlı basınında kendine en çok yer bulacağı temalardan olan askeri zaferler ve savaşa dair ise o dönem için mühim bir tespit bulunur. Yazar, her ne kadar Japonların savaşçı bir karaktere ve savaşma yeteneğine sahip olduklarına dair yaygın kanaat olduğunu belirtse de Japonya'nın bir ada ülkesi olması sebebiyle dış tehditlerden büyük oranda korunduğunu, bu yüzden de bu savın ne denli gerçek olduğunu bilemediğini belirtir. Buna karşın madencilik ve silah konusunda fenni terakkinin olduğunu, özellikle çok iyi kılıç ve silahlar üretmede Japonların mahir olduklarını belirtir.⁸⁵ Bu üretim yeteneği ve gelişimine karşın Japonya'nın henüz ilim ve fen alanında yeterli gelişmeyi gösterememesini ise sahiden de bu yazıdan kısa bir süre sonra İmparator

⁸⁴ Mehmed Şevki, "Caponya Memleketi", *Mecmua-i Fünûn*, C: IV, s: 41, s. 214. Aralık/1866.

⁸⁵ Mehmed Şevki, "Caponya Memleketi", *Mecmua-i Fünûn*, C: IV, S: 42, s. 255. Ocak/1867.

Mutsuhito (Meiji) ve eğitimci Yukichi Fukuzawa'nın da benzer bir eleştiriyi tekrarlayacağı tespitle sonlandırır:

Konfüçyüs'ün mabedine ecânibin duhulü memnu olduğundan ahvâli bi'l-küllîye meçhuldür. Fakat mabed-i mezkûr ittisâlinde Yedu'nun (Edo) darü'l-fünûnu kâin olup orada ekâbir-i millet evlâdı usûl-ı coğrafya ve fenn-i tarih ve ulûm-ı tabiiye ve elsine-i ecnebiye ve ziyade dikkat ve ihtimam ile tarih-i tabii ve Caponya tarihi talim ve tedris olunur. Ancak esas tahsil Caponya lisanlarının usûl'ı tahririyesiyle Çince den mehzuz olan edebiyattır. İşte etfâl-i müddet-i medide yalnız usûl-ı tahririyeyi tahsili ile meşgul olduğundan ulûm ve fûnûn tahsiline pek vakitleri olamaz. Bu sebebe mebni en ziyade müsteid talebe bile mektepten çıkdıkda yalnız Caponya ve Çin lisanlarını okuyub yazabilirler. Caponyalular ferd-i zekâ ile mevsuf iseler de kuvve-i ihtirâiyeleri yokdur.⁸⁶

Japonya'nın restorasyon öncesi temel eğitiminde Çin etkisiyle edebi ve dini metinlerin ağırlıkta olması, çocuklara verilen eğitimin de ağırlıkla güzel yazı yazma, temel metinleri okuma üzerine kurulu oluşu kısa süre sonra yaşanacak köklü değişikliklerin boyutu hakkında da fikir verir niteliktedir. Mehmed Şevki'nin yazısı tam da bir dönüşümün başlangıcında Japonya'daki eğitim ve bilim-teknik konularına girmesi açısından önemlidir. Bu dönüşümün, yıllar sonra Japonya'daki tulumbacılar -itfaiye- üzerine yazılan bir yazıda da izini sürmek mümkündür. Özellikle bilim-teknik ve eğitim konusunda o dönem için Osmanlı kamuoyuna son gelişmeleri aktarmaya çalışan *Maarif*'te, Mehmed Süleyman imzalı bir yazı, Japonya'yı ziyaret eden Avrupalıların o güne dek hayret ettiklerini çünkü Japon evlerinin ahşap kulübeler şeklinde olması sebebiyle her gün yangınlara şahit olduklarını aktarır. Avrupalılar, yangın çıkınca yüksek bir kulübeye çıkan birinin çan çaldığını, profesyonel olarak tulumbacı olmayan esnafın, komşuların da imece usulüyle yangını söndürmeye çalıştıklarını görürler. Bu insanlar son derece ahlâklı ve disiplinli oldukları gibi yangınlarda da ölümü dahi göze alarak insanları kurtarmaya çalışmaktadırlar. Fakat yazar, bu ilginç sahnenin artık giderek azaldığını belirterek yazısını sonlandırır:

Fakat şimdi tulumbacılar meyanında vukû bulan mücadeleler evvelkine nisbeten nadirdir. Çünkü Japonya'da medeniyet terakki itmektedir. Yedo prefesi hanelerin kârgir olarak inşâ edilmesini mecburiyet tahtında bulundurmaktadır. Şimdi Yedo itfaiye alanında bir buharlı tulumba vardır.⁸⁷

Japonya'da Meiji Restorasyonu ile birlikte medeniyetin terakki ettiğine dair bu tür analizler, özellikle sonraki yıllarda giderek artacaktır. Hatta *Servet-i Fünûn*'da çıkan bir yazı⁸⁸ Osaka'da açılan bir sanayi sergisindeki farklı şubelerde yer alan yeni sanayi ürünlerini anlatarak, Japonya'nın özellikle Asya'da giderek artan kömür ihracatına dikkat çekecektir. Bu süreçte Osmanlı basınında Japonya'ya yönelik yazılar ağırlıklı olarak Japonya'nın kültür ve gündelik yaşamı üzerine kamuoyunu bilgilendirici genel yazılar olduğundan bilim-teknik konularındaki yazıların yoğunlaşması, daha önemlisi de bu yazıların bir rol model olarak Japonya'ya, Osmanlı kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışması kuşkusuz 1904-1905'te

⁸⁶ A.g.e., s. 260.

⁸⁷ Mehmed Süleyman, "Japonya Tulumbacıları", *Maarif*, C: 2, S: 47, s. 330. 21 Mayıs 1308-2 Haziran 1892.

⁸⁸ "Musahabe-i İktisadiye Japonya'da Ozaka Sanayi Sergisi", *Servet-i Fünûn*, C: 26, S: 652, s. 23. 9 Teşrinievvel 1319-22 Ekim 1903.

gerçekleşen Rus-Japon Harbi'nin Japonya lehine sonuçlanmasıyla olacaktır. Bu savaştan önce 1895'te Japonya'nın Çin karşısında elde ettiği zaferin yankıları ise ilginç bir biçimde Japonya'nın yine Rusya karşısında aldığı zaferden sonra göz önüne gelmiş görünmektedir. Nitekim bu zafere kadar bilim-teknik alanında inşaat, yapı, maden ve eğitim konularındaki terakkisiyle ele alınan Japonya, bundan sonra ağırlıklı askeri alandaki teçhizat, manevra ve silah teknolojisi üzerinden irdelenmeye başlanacaktır. Japonya'nın Çin zaferi yerine Rusya karşısındaki zaferiyle Osmanlı kamuoyunun gündemine bir bilim-teknik idolü olarak girmesini *Asır*'da çıkan bir yazı rasyonel bir biçimde izah etmeye çalışmaktadır. Yazıya göre Japon terakkisinin altında Mikado Mutsuhito'nun doğru eğitim ve terakki politikaları yatmaktadır:

Pek genç iken 1869 tarihinde mevki'i hükümete geçen şimdiki Mikado Motsiyohito Hazretleri Avrupalıların tarz-ı idaresini takdir ederek memleketin taksimat ve tanzimatını, hatta ahalinin elbisesini o tarza koymuş, askerini talim için Fransa'dan bir yüzbaşı ile birkaç çavuş ve bahriyesini tanzim için de İngiltere'den birkaç zabıt celb iylediği gibi bir taraftan da Japon gençlerinin en müste'idlerini tahsil-i ülum ve fen için takım takım Avrupa'ya ve Amerika'ya göndermeğe başlamışdı. Küçük boylu, sarı benizli Japonlar bu tebeddüle umumi bir temâyül ibraz iderek az zaman içinde o kadar harikulade âsâr-ı terakki gösterdiler ki bugün bütün âlem-i medeniyet kendilerinin münevverü'l efkâr büyük insanlar olduklarını tasdik iyliyor. Filhakika kırk senelik mesâ'i-i ciddiye sayesinde hiçden bir devlet-i muazzama-i medeniye vücuda gelmiş, bugün Japonlar en mütemeddin memâlikin terakkiyât-ı fenniye ve sanâiyesini hatve be hatve takib edecek bir dereceye vasil olmuştur.⁸⁹

Yazıda Japon terakkisinin çok kısa sürede tüm dünyayı hayrete düşürecek biçimde gerçekleşmesinin *küçük boylu, sarı benizli Japonların* terakki ile tüm dünyaya aynı zamanda *büyük insanlar* olarak kendilerini tasdik ettirdiklerini ileri sürmesi bundan sonraki pek çok yazıda da sıklıkla rastlanacak bir söyleme işaret edecektir. İlk yazılarda sıklıkla vahşi, yabani ya da ilginç insanlar olarak ve yine yoğun bir biçimde Çin medeniyeti ve kültürü etkisinde yaşayan uzak, bir başka halk olarak beliren *Caponlar*, Rusya karşısında elde ettikleri zaferle dünyanın en modern halklarından *Japonlar* olarak kamuoyunda belirtmeye başlayacaktır. Söylem düzeyinde “Mini mini adamlar”, “Boylarıyla tezat işi olan adamlar”, “zekâları boylarıyla ters orantılı olan insanlar” veya “Güneş ülkesinin sakinleri” olarak kendine sıklıkla Osmanlı kamuoyunda yer bulacak Japonların, Osmanlı basını tarafından nasıl algılandığına dair fikir vermesi açısından da bu ifadeler önemlidir. *Asır*'daki bu yazı, Japonya'nın savaşta gösterdiği disiplin ve zeki hamleleri okuyucularına aktarabilmek adına harita ilavesiyle çıkacağını belirtmekte, üstelik onların adımlarının yankılarını, farklı ülkelerin matbuatı üzerinden de takip ederek okuyuculara aktarmaya çalışacağını belirtmektedir. Gerçekten de bu süreçte *Asır*'da Japonya üzerine o kadar çok ve Japonların Osmanlı kamuoyundaki imajını inşa edici yazı çıkacaktır ki savaşta Rusya'nın hiddetini çekmemek için tarafsız bir politika güden Yıldız Sarayı'nı zora sokacaktır. Japonya'nın neden bu denli kısa sürede terakki ettiğine yönelik analizleri, daima dünya basınından ve ajanslardan gelen telgrafları da gözeterek analiz eden

⁸⁹ *Asır (Selanik)*, “Rusya-Japonya Muharebesi-Rusya'daki Tesirâtı”, Sene: 9, Sayı: 866. 1 Mart 1320-14 Mart 1904.

gazete, bir sonraki sayısında da Çinliler ile Japonları kıyaslayarak neden Japonların terakki ettiğini izah etmeye çalışacaktır:

Çin on bir milyon mürabba kilometro araziye şamil azim bir memleketdir ki -hakikat en karîb olmak üzere- üç yüz otuz milyon kadar nüfûsı ihtiva ider. Vis'at ve kesret-i nüfus itibariyle dünyanın en büyük hükûmeti add olunabilen bu memleket ahalisi âdet ve medeniyeti kadîmelerini muhafaza husûsında fevkalade bir ta'assub gösterdikleri için medeniyet-i hâzıranın bahs iylediği vesait-i servet ve kuvvetden müstefid olamıyorlar. Çünkü Çinliler rahat ve saadet ancak kudemânın eserine teb'i'yetle mümkün olabileceğini itikad iderek idare ve tarz-ı maişet husûsında kudemâ tarzından ayrılmamağa çalışır, kendilerini terakkiye, tecedüde sevk itmek isteyenlere bu'z ve adâvet iderler.⁹⁰

Çin'in içinde bulunduğu ataletin, sahip olduğu inanç ve gelenekle bağlantılı olduğunu, bu sebeple de Avrupa medeniyetini kabulde zorlanması sebebiyle ilerleyemediğini belirten yazı, Japonya'nın ise Çin kadar zengin ve kadim bir medeniyeti olmamasına karşın, tam tersi bir tavır sergileyerek büyük bir terakki gösterdiğini, böylece Çin'i yenecek kuvvete sahip olduğunu ifade eder. Japonya'nın Avrupa'daki bilim-teknik gelişmelere her geçen gün daha yakından ilgi gösterip bu gelişmeleri kendi ülkesinde de uygulamasına yönelik çabaları sonucu terakki ettiğine dair çıkarımlar bu süreçte gazetelerin çokça üzerinde duracağı hususlardan biri olacaktır. Örneğin, *Balkan*'da çıkan bir yazı, terakki yolunun temelini Japonya üzerinden irdedecektir:

Almanya'da Marburg Darülfünun tıbbında bu sene birincilik ile şhadetnâme alan, Yadamata isminde bir Japon kızıdır. Bu fıkrayı Mısır'ın hatib-i efsah ve meşhuru Mustafa Kâmil Paşa'nın riyaset-i tahrîriyesinde intişar eden Arabca "El-Liva" gazetesinde gördük. Bir milletin derece-i terakkiyâtına en büyük delil kadınları, kadınlarındaki terbiye, tahsil, terakkidir. Bugün fen, tıbbın en vüs'atli, en mükemmel vesait ve kemâlâtını, irfanını haiz olan birinci memleket Almanya'dır. Böyle bir memlekette, o fende dahi en ileri giden bu sene bir Japon kızı imiş. Terakkiye bakın!⁹¹

Japonya'daki terakkinin temelinde sıklıkla Avrupa'ya gidip eğitim gören ve sonra da ülkesine tekrar dönerek öğrendikleriyle vatanına hizmet eden öğrenciler olduğuna yönelik gazete yazıları bu dönemin yaygın haberlerindendir. Hem eğitimin niteliği hem de bu eğitimin temelinde ahlâk ve disiplin vurgusunun vazgeçilmez oluşuyla Japonya'nın bilim-teknik alanında ilerlediğine yönelik yazılar çoğalacaktır. Üstelik kadınların eğitime önem atfedecek pek çok yazıdan biri olan bu haberin hemen ardından, Çin'in de meşruti sisteme geçeceğine yönelik haberin "Bari Çin'den İbret Alalım!" başlığıyla verilmesi, gazetenin Osmanlı'dan terakki yolunda beklediklerine ve Osmanlı'yı Japonya ve Çin üzerinden terakki kıyasına tabi tuttuğuna yönelik çokça şey söylemektedir. Gerçekten de *Balkan*, bu konu üzerinde durmaya devam ederek terakkinin temelinde meşrutiyet olduğunu, Rusya'nın yenilgiden sonra ünlü gazetesi *Novye Veremye*'de de bu talebin ortaya konduğunu, Japonya'nın zaferi Asya basınında yoğun olarak artık Avrupa usul ve idare biçiminin alınması gerektiğine yönelik bir kanaat oluştuğunu belirtmektedir. Ancak yazı II. Abdülhamid'in de bu zafer sonrası meclisi açmak

⁹⁰ *Asır*, "Ahvâl-i Umumiye-Çin", Sayı: 868, Sene: 9. 4 Muharrem 1322-21 Mart 1904.

⁹¹ *Balkan*, "Terakkiye Bakın", Sayı: 22, Sene: 1, s. 2. 12 Ağustos 1322-25 Ağustos 1906.

zorunda kaldığını hissettiğini fakat amacının, terakki yolunda meclisi bir gereklilik olarak görmekle değil, bir pazarlık karşılığında kendi yerine oğlu Burhaneddin Efendi'yi, mevcut Osmanlı veraset sistemini bozarak başa geçirme arzusuyla ilgili olduğunu belirtmektedir. Bunun yerine de “Eğer Türkiye’de ıslahat icra edilebilirse bu sayede bütün İslâmların Türkiye’ye muhabbeti artar. Hususiyetle Rusya’da Türk ittihamı emelleri kavileşir.”⁹² diyerek kısa bir süre sonra Osmanlı basınına kaplayacak Pan İslam-Pan Asya ortaklığının temellerine gönderme yapar.

Japonya’nın bilim-teknik alanında gösterdiği terakkinin Asya’daki özellikle Rusya etkisi ve tehdidi altında yaşayan büyük bir Müslüman coğrafyasında karşılık bulduğu ve bu bölgeden insanların bir idol olarak Japonya’yı almaya başlamalarına yönelik yazılar çoğalacaktır. Üstelik Japonya’nın 1905’te Rusya’yı yenmesinin de etkisiyle İran’da 1906’da meşrutiyetin tesis edilmesi Osmanlı-İslâm kamuoyunu daha da meşgul edecektir. Tam da İran’da meşrutiyetin tesis edilmesi haberinin ertesinde çıkan bir yazı, meşrutiyet yönetiminin zaten İslâm’ın önerdiği bir yönetim biçimi olduğunu, İran’da da ulemanın buna öncülük ederek kansız bir devrim yoluyla Japonya’yı takip ettiklerini bildirecektir. Daha ilginç ise, Rusya’dan elde ettiği topraklarda Japonya’nın tesis ettiği yeni mali ve yönetim biçiminin, Sahalin’deki gelişmiş demiryollarıyla birleşerek bölgeye örnek olduğunu, Kıtay gençlerinin de bu sebeple terakki rol modeli olarak Japonları aldığını belirtecektir:

Yakın vakitlere kadar terakkiye, teceddüde, tefeyyüze düşman görünen Kıtay gençleri bugün Avrupa darülfünûnlarını ve bilhassa Japonya, Amerika mekteblerini doldurmağa başladı. Bundan başka Kıtay mektepleri usûl-ü cedide üzere ta’lim ve tedris, hükûmet işlerinde birtakım ıslahat, hatta idare-i meşruta ile idare-i hükûmete hazırlanmak emareleri görülüyor. Kıtayların bu kadar az zamanda terakkilerine hayret itmek kabil değil. Kıtaylar çok vakitten beri Avrupa tüccarlarının hücum ve istilâsı altında eziliyordu. Bugün Avrupa tüccarlarını da yavaş yavaş Kıtay’dan sürmeğe başladılar. Kıtayların bu uyanıklığı Japonya’dan doğru gelen hevâ-yı feyz ve intibah âsâridir.⁹³

Kıtayların Japonya’dan terakkide etkilenmeleri, gazeteye göre Japonya sayesinde oluşan bir “feyz alma isteği” ve aynı zamanda “uyanışın eseridir.” Gerçekten de kısa bir süre sonra Hindistan, Bengal’de İngiliz sömürgecilere karşı başlayacak yerel ayaklanma ve isyanlar da Japon terakkisiyle birlikte okunarak gazetelere yansiyacaktır. *Daily Mail*’den aldığı haberi Osmanlı kamuoyuna aktaran *Balkan*, Hindu ve Müslümanların birlikte hareket ederek İngilizlere karşı isyana başladıklarını, bunda da Asya toplumlarından Japonların terakkide başardıklarını kendilerinin de başarabileceklerine inanmalarının etkili olduğunu belirtecektir.⁹⁴ Üstelik bu süreçte Japonya’nın Rusya ile yaptığı savaşı kazanmasına karşın Asya yayılcılığını planlayarak durmaksızın askeri teçhizat üretmesi ve özellikle gemi yapımına devam etmesi “Japonya bununla da memnun olmuyor. Kanaat itmiyor. İktiza idecek mebâlig-i cesimeye rağmen, yeniden birtakım vapurlar inşa itmeği tasavvur idiyor.”⁹⁵ şeklinde takdir ve

⁹² *Balkan*, “Osmanlı Meclis-i Mebusanı”, Sayı: 35, 27 Ağustos 1322-9 Eylül 1906.

⁹³ *Balkan*, “Basiret-i Siyasiye”, Sayı: 57, Sene: 1, s. 1, 22 Eylül 1322-5 Ekim 1906.

⁹⁴ *Balkan*, “Hindistan’da İhtilal”, Sayı: 44, Sene: 1, s. 2, 7 Eylül 1322-21 Eylül 1906.

⁹⁵ *Balkan*, “Japonya Harbe Hazırlanıyor!”, Sayı: 60, Sene: 1, s. 2, 27 Eylül 1322-10 Ekim 1906.

hayranlıkla karışık yazıların çoğalmasına neden olacaktır. Bu hayranlık, bir medeniyet eleştirisine de dönüşerek medeniyetin Avrupalılara ait olduğu savına karşı da bir duruşu beraberinde getirecektir. Goody (2019: 8-9) Avrupa merkezli tarihyazımında feodalizm-kapitalizm temelli bir ilerleme anlatısı oluşturulduğu için Avrupa'nın, tüm tarihi kendi tarihi olarak anlatarak özellikle Avrasya'nın tarihini sadece geçmiş değil, gelecek açısından da yok saydığının altını çizer. Bunu o dönem sezinleyerek tepki gösteren Osmanlı gazetecilerinin gözünde kendi ülkelerinin, medeniyetin merkezi olduğunu iddia eden Avrupalı büyük güçlerce sıklıkla iç işlerine müdahale edildiği gerekçesiyle yaşanan köşeye sıkışmışlık ve huzursuzluk durumu, aynı Avrupalı sömürgeci güçlerin tüm dünyada yaptıkları kıyımlar ve Rusya'da 22 Ocak 1905'te masum binlerce işçiye ateş açılması sonucu yaşanan Kanlı Pazar mezalimi yan yana getirilince büyük bir tezat oluştuyordu. Dolayısıyla tam da böyle bir ortamda, Asya toplumlarından birinin çıkarak Avrupa ve Rusya karşısında yeni bir güç olarak belirmesi Osmanlılar tarafından ilâhî bir mesaj olarak görülebiliyordu:

Bugün Rusya hükûmet-i müstebide ve zâlimesinin usul ve kavâid-i medeniyeye muhalif olarak milyonlar ile insanları Cengiz'e rahmet okutacak derecede zulüm ve işkence altında bulundurduğu halde Düvel-i Muazzama sesini bile çıkaramıyor. Avrupa'nın göbeğinde vahşetin bu derecesine asla tahammül olunamaz diyerek insaniyet ve medeniyet namına müdahale değil, 'Çar! Ne yapıyorsun?' bile denmiyor. Rusya hâlinin binde bir nisbeti Türkiye'da bulunacak olsa acaba o Avrupa hükûmât-ı medeniyesi kıyamet koparmaz mıydı? Yine o, Avrupa hükûmetlerinin zulüm ve tahakküm-ü siyasisinde ele geçirmiş oldukları İslâm ile meskûn müstemlekât ahalisinin hayvan misali idare ve muamele olduğunu acaba kendileri de görmüyorlar mı? Halbuki o tarafda Asya'nın bir köşesinde güneş gibi tulû iden Japonya'nın hakka istinaden ve mamafih kuvveti sâyesinde kazanmış olduğu parlak galibiyet ve muzafferiyetlerini medeniyet düşmanları olan Avrupalıların çekemeyecekleri tabiidir. Bugün Japonya'nın büyük küçük her türlü hareket ve tedarikatını Avrupalılar nazar-ı tarasuddan hâlî bırakmıyorlar.⁹⁶

Japonya'nın işte tam da bu ortamda "hakka istinaden" "güneş gibi tulû etmesi" basın açısından hem ilâhî bir duruma işaret edecek hem de söylem temelinde Japonya'nın Osmanlı kamuoyunda nasıl algılanacağına yönelik bir inşa çabası olacaktır. Aynı yazının devamında "putperest" Japonların Avrupalılardan kendilerini kurtarabilmek için gece gündüz çalışmasına karşın Müslümanların böyle yapmaması ise sert bir şekilde eleştirilip, Müslümanların da en az Japonlar kadar çalışkan olmadıkça kendilerini kurtaramayacakları belirtilecektir. Bu yaklaşım Mısır'da Mustafa Kâmil Paşa öncülüğünde 1900'den beri süren İngiltere karşıtı isyan ve bağımsızlık mücadelesinde de etkisini gösterecektir. Mustafa Kâmil Paşa ve destekçileri *El-Liva* başta olmak üzere bu süreçte çıkardıkları gazetelerle etkin bir biçimde Osmanlı-Mısır ittifakı oluşturmak amacıyla kamuoyunu teşvik etmiş, Japonya'nın Rusya karşısında kazandığı zaferi de büyük bir motivasyon kaynağı olarak görmüşlerdi. Dönemin Osmanlı-Arap coğrafyasında Rusya karşısındaki Japon zaferini "Geveze Berber"⁹⁷ adlı hatırasıyla ele alan Mustafa Lutfi al-Mahfaluti, o dönem her yerde Japon zaferinin konuşulduğunu, hatta bir

⁹⁶ *Balkan*, "Kuvvet Hakka Galebe İder!", Sayı: 64, Sene: 1, s. 1. 1 Teşrinievvel 1322-14 Ekim 1906.

⁹⁷ Mustafa Lutfi al-Manfaluti'den aktaran Worringer (2006: 333).

berberin, müşterisinin saçını üzerinde Japonya'nın Rusya karşısındaki manevraları ve cephedeki başarılarını göstermek amacıyla çizikler atınca müşterinin kel kalarak küfürler edip dükkândan kaçtığını anlatır.

Mısır'da giderek etkisini artıran İngiltere karşıtı, Japonları örnek alarak terakkiyi arzulayan hareket, 1904'te Fransa'nın da İngiltere'nin Mısır'daki mevcut işgalini tanımasıyla daha güç koşullar altında devam edecekti. Nitekim İngiltere'nin sert bir biçimde buradaki basını susturma ve isyancıları ezme çabası, aslında yabancı diller bilen, Avrupa basınına yakından takip edebilen ve bir 19. yüzyıl sonu fenomeni olarak hemen tüm İslâm coğrafyasında beliren yeni bir orta sınıfı baskılama çabasıydı. Şarkiyatçı perspektifte durağan, kendi sınırları ve kendi içine gömülü sayılan Batı dışı toplumlar için büyük bir uyanış ve hızlı terakki etme arzusu başlamıştı. Karpas (2022: 147) 19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde özellikle İslâm coğrafyasında yeni bir orta sınıfın doğduğunu ve eğitilmiş olup yabancı dil bilmesi sayesinde dünyayı takip etmekte olan bu yeni sınıfın süratle kendi memleketlerini terakki ettirme arzusunda olduklarına dikkat çeker. Aynı şekilde Osmanlı Suriye'sinde de özellikle 93 Harbi'nin (1877-1878) getirdiği yıkım, bölgede yaşanan kıtlık ve yoklukların da etkisiyle, imparatorluğun parçalanmasının yakın olduğu ve bu sebeple de Arap coğrafyasında, İslâm'ın kutsal topraklarının gayrimüslimlerin eline geçeceğine yönelik korku ve endişe ayrılıkçı düşüncenin ve terakkiyi Araplar arasında gerçekleştirebilmenin de çabası olarak Nahda Hareketi'ni başlatmıştı. Mithat Paşa'nın 1878'de Suriye Valisi olması ve onun yöneticiliğinde özellikle Beyrut'ta sansürün, baskının azalarak büyük bir basın hareketinin, edebiyat tartışmalarının alevlenmesiyle özellikle eğitilmiş orta sınıf açısından basın modernleşmenin ve bu doğrultuda atılacak adımlarda kamuoyu oluşturma benzersiz mecrası olmuştu. Baktıya (2017: 245) özellikle Suriye Protestan Koleji'nde yetişen isimlerin Nahda'nın öncüsü olmasına dikkati çekerek, bölgede daha önceden yerleşik gazeteler olsa da kolej etkisiyle misyonerlik faaliyetleri sonucu da matbaanın bölgede yaygınlaşmasıyla birlikte Beyrut'ta basının ciddi anlamda kamuoyunu belirlediğini dile getirmektedir. Nitekim öne çıkan isimlerden El Bustani de Osmanlı bir çizgide basın faaliyetlerine girerek Arap uyanışını, basın yoluyla modernleşme hedefiyle canlandırmaya büyük katkılar sağlayacaktır.

Kısacası terakki ve gelişim arzusu hem genel olarak İslâm coğrafyasında hem de imparatorluğun muhtelif yerlerinde zaten vardır, mesele bunun nasıl gerçekleştirileceğidir. İşte basın da tam bu noktada, "nasıl" sorusuna cevap aramaktadır. Üstelik basının bu noktada kamuoyu oluşturmak için devreye girmesi bir başka anlama da işaret etmektedir. Kara (2019: 15) İslâmî düşünce ve çağdaşlık meselesinin salt devlet ve siyaset ekseninde ele alınması yüzünden tarihyazımında ciddi bir problem oluştuğunu, tartışmaların buraya hapsedildiğini belirtir. İşte onun işaret ettiği problemin çözüm yolu ise gerçekten de basın olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin, *Balkan*'da *Globe* gazetesinden tercüme olarak aktarılan bir yazı, İngiltere'nin hâlâ basitçe ayaklanmaları sıradan Müslüman ayaklanması olarak gördüğünü, oysa Japonya sayesinde artık Müslümanların terakkinin, ilim ve fennin önemini kavradıklarını ve bu sayede çok daha etkili ve örgütlü bir biçimde sömürgecilere karşı ayaklandıklarını

belirtmektedir.⁹⁸ Tercüme edilen yazının sonuna ise Müslümanları ayaklandıran kuvvetin hilafetin başındaki II. Abdülhamid yerine, Japonya olduğu eklenerek Japonya'nın İslâm dünyasında giderek artan prestijine mühim bir vurguda bulunmaktadır. Aynı şekilde bu prestij Hindistan'daki öğrenci hareketleri üzerinden de okunmuş, Japonya'nın Hindistan pazarındaki Avrupa mallarını silip süpürdüğü dile getirilmiştir.⁹⁹ Fakat bu ticari nüfuz sadece Hindistan ile sınırlı kalmayarak bütün bir Uzak Doğu'yu kaplamaya başlamıştır:

Aksa-yı Şark Muharebesi'nden sonra Japonlar ticaret sanatlarını fevkalade ilerletmeğe başladılar. Kıtay, Mançuri ve Kore cihetlerinde Japon ticareti o kadar kuvvetlenmiştir ki burada Avrupa tüccarları hemen hemen barınamayacak bir hâlde geliyor. Japon emtiası Amerika, Alman ve İngiliz mallarını fersah fersah geçmektedir. Japonya fabrikaları giceli gündüzlü muttasıl işliyor ve bütün mahsulât Mançuri'ye geliyor. Sefâin-i ticariyeye gelince, Japon gemileri Avrupa gemilerine ticaret hususunda yol bile virmiyor. Japonlar şimdiki hâlde Kore kıtasını ve Sahalin Adası'nı Japonlaşdırmağa uğraşıyorlar. Japonların Aksa-yı Şark ticaretini böyle zîr-i hükümlerine almasını Avrupalılar şüphesiz çekemeyüb, Japonlara pek ileri varmamaları için temihâda bulunuyorlarsa da Japonlar: "İki milyar som akçe ile üç yüz bin askerimizi yok yere telef itmedik. Bu kadar meşakkat çektik, şimdi anın menfaini görüyoruz. Bu menâfi ise bugün bizim hakkımız olmuştur" diyorlar. Hülâsa Japonlar dehşetli gidiyor.¹⁰⁰

"Dehşetli giden" Japonlara ve hatta Çin hükümetinin bir prensi terakki için gerekli gözlemleri yapabilmesi adına Avrupa seyahatine göndermesine¹⁰¹ karşın Osmanlı'nın bu süreçte gerekli adımları atamamasına yönelik özeleştir ve kızgınlık sıklıkla gazetelerde başka ülkelerle Osmanlı'yı kıyaslamaya yönelik analiz ve tartışmaları da beraberinde getirecektir. Bu kıyaslamalardan birinde¹⁰² Japonya'nın terakki için her yolu denerken ve hatta Bulgarların da artık bu doğrultuda matbuatı çok etkin bir biçimde kullanarak terakki etmek için çabaladığı anlatılırken, II. Abdülhamid'in ağır sansürü sebebiyle terakki yollarının ve çabalarının basında yeterince tartışılmadığından dem vurulacaktır. Nitekim bu yazıyı takip eden bir başka yazıda ise ancak meclis ve anayasa taleplerinin kabulüyle, ölmekte olduğu düşünülen Türk milletinin kurtuluşunun sağlanabileceği belirtilip, Türklerin bu konuda fitrat olarak bir eksikliği olmadığı, hatta Japonlarla aynı ırktan oldukları için bunu yapabilecekleri yönünde ilginç bir tespit yer alacaktır:

Türklerle Japonlar bir cinsden, bir ırkdandır. Japonlar otuz sene evvele kadar hiçbir şey değildir. Fakat otuz sene evvel sahib ve malik oldukları kanun-u adl ve hürriyet, azim ve gayret onları bugün değil yalnız kahramanlıkta, insanlıkta, namus ve edeb hususunda da en büyük bir millet add itirdi. Ya yarın zavallı Türklerin, o âli nejad milletin de bu hakka malikiyetle, aynı istidadı göstermeyeceğini kim iddia idebilir? Kimse iddia idemez. Her şeyin bir vakt-i merhûnu var. Zaman her feyzini, her lutfuni bir vakit için saklar. Bunu asla hatırdan çıkarmamalı.¹⁰³

⁹⁸ *Balkan*, "İntibâh-ı İslâm", Sayı: 76, Sene: 1, s.1. 13 Teşrin-i Evvel 1322-27 Ekim 1906.

⁹⁹ *Balkan*, "Japonya ve Hindistan", Sayı: 80, Sene: 1, s.4. 20 Teşrin-i Evvel 1322-2 Kasım 1906.

¹⁰⁰ *Balkan*, "Japonlar Dehşet Gidiyor", Sayı: 88, Sene: 1, s. 2. 31 Teşrin-i Evvel 1322-13 Kasım 1906.

¹⁰¹ *Balkan*, "Çin Bile Uyanıyor", Sayı: 95, Sene: 1, s. 3. 10 Teşrin-i Sâni 1322-23 Kasım 1906.

¹⁰² *Balkan*, "Yunan Kralı ve Avrupa'da Efkâr-ı Umumiye", Sayı: 99, Sene: 1, s.1. 15 Teşrin-i Sâni 1322-28 Kasım 1906.

¹⁰³ *Balkan*, "Musâhabe", Sayı: 109, Sene: 1, s. 1-2. 26 Teşrin-i Sâni 1322-9 Aralık 1906.

Japonlar ile Türklerin aynı ırktan olmaları sebebiyle terakkide birlikte yol alabileceklerine yönelik analiz ve hatta bilfiil faaliyete geçirilecek girişimler için henüz zaman vardır. Fakat bu süreçte basında sıklıkla Japonlar ile Türkler ve Müslümanlar arasında benzerlikler bulma eğilimi vardır ki özellikle 1908 Devrimi sonrası anayasa ve meclisin kabulüyle basında da canlanan muazzam hareketlilik, bu konuda çok daha nitelikli ve derin analizlerin de yapılmasına uygun ortamı hazırlayacaktır. Devrim sonrası anayasa ve meclisin İslâm ile paralel, hatta İslâm'daki meşveret emri sebebiyle doğrudan dinin gereği bir sistem olarak ele alınması, terakkiye dair kavrayışı da Japonlar üzerinden okuyarak bu terakkiyi İslâmî bir çizgiye çekerek kamuoyuna kabul ettirme anlayışını da gösterecektir. Böylece medeniyetin ve terakkinin bir coğrafya veya ülkeye ait olmayıp, Allah'ın koyduğu kurallara yine Allah'ın verdiği akıl yoluyla ulaşma olarak ele alınması formülüyle Japonya bunu gerçekleştiren, bundan ötürü de tüm İslâm âlemine örnek olması gereken bir ülke olarak inşa edilmektedir. Tam da devrim sonrası, bu formül üzerinden Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin *Sırât-ı Müstakîm*'de Sirozlu Eşref Edip tarafından okuyucuya aktarılan, terakkiyi İslâm ve Japonya üzerinden değerlendirdiği hutbesi çok kıymetli ipuçları sunmaktadır:

Madem ki milletin hakkıdır, vergilerini alıyoruz, elbet onların menfaatine sarf etmek lâzım. Kölemiz değil onlar. Nelere sarf olunuyor, onlar da görsün, umûr-i devlet hususunda onların da reyleri olsun. Vergiler muvafık mı cibâyet olunuyor, sarf edilen paralar yerli yerine mi sarf olunuyor? Hepsini görsünler. Her hususta onların da fikri nazar-ı itinaya alınmalı. İstedğin gibi al, kendi sefahatin uğruna sarf et... Böyle şey olmaz, kabil değil bu! Çok düşünmüşler, birçok asırlar böyle geçmiş. En evvel İngiltere ahalinin bu hakkını teslime mecbur olmuş, kanun-i esasiyi kabul etmiş. Alınan verilen belli, gizli kapaklı hiçbir şey yok. Müslüman dini gibi âşikâre. Bunun fâidesi meydanda. Herkesin ehliyeti, hamiyeti vezn olunuyor, muktedir biri tayin olunuyor. Daha ehli varsa öteki kenara çekiliyor...Hep bunları Şeriat-i İslâmiyye'den almışlar, o sayede terakki etmişler, o sayede bütün cihana hâkim olmuşlar. Zanneder misiniz ki İngilizler Türk'den zekidir, Türk'den dirayetli, Türk'den fetânetlidir? Türkler, Müslümanlar öyle bir şemsten nur alıyorlar ki, o güneşin ufak bir şua'ı her nereye teveccüh etse orasını müstağrak-ı füyûzât eder. Şeriat-i Garrâ-yı Muhammediyye... Neler, neler bize gösteriyor! Bu telkinât-ı âliyyeye biz ittibâ etseydik bugün ne olurduk? Japonlar bile bu sayede terakki etti. El birliğiyle, ittihad ile çalıştılar, bütün milletin mazhar-ı hürmeti olan kimseleri iş başına geçirdiler, yükseldikçe yükseldiler. O derece ki, Rusya gibi müstebit, fikrinde musır, mağrur bir devleti mahv u perişan ettiler.

Böylece Japon terakkisi, aslında kanunları ve yöntemi bizzat şeriat tarafından asırlar evvel açıklanmış bir ilerleme, gelişme, akılcı yönetim biçiminin sadece tekil bir örneğine dönüşmektedir. Ayrıca terakki ve medeniyet, o güne dek belki de hiç ulaşamayacak, Avrupa devletleri karşısında artık tesis edilemeyecek bir Osmanlı karamsarlığına gönderme yaparken, şimdi ise bu sayede dileyen, çalışan, millet olarak ittihat eden herkesin ulaşabileceği bir yola dönüşmektedir. Karpas (2022: 338) Japonya'nın Rusya karşısındaki zaferi ve elde ettiği yeni konumun özellikle İslâm coğrafyası başta olmak üzere tüm Asya'da büyük bir heyecan ve kutlama dalgası yaratmasının altında tam da modern bilim ve teknolojinin Asyalı bir millet tarafından da elde edilerek başarıyla kullanıldığının ispatlanmasının yattığına dikkat çeker. Gerçekten de Osmanlı gazetecileri açısından terakki için temel kıstasların uygulanmasıyla

Allah da o topluma yardım etmekte, onun doğruya, akla ve ilime yönelmesi karşılığında başarılı olması için destek sunmaktadır. Nitekim Japonya'nın başarısı da bizzat kendi sorumluluklarını yerine getirdiği için, bunu takdir eden Allah'ın yardımıyla gerçekleşmiştir:

İşte yeni bir hükûmet, bir Japonya çıktı, koca bir devletin hakkından geldi. O muvaffakiyetleri ne oldu? Hep sıdk u ciddiyet, hep adalet sâyesinde. Japonlar malûm ne kitapları var ne esaslı bir dinleri. Lâkin her yerden malumat almışlar, ciddi çalışmışlar. Sıdk ile sarf-ı mesai edilmiş. Aldıkları paraları sarf olunacak yere sarf etmişler. Hazine hazırlamışlar. Bizim gibi, hainlere yedirmemişler. Ama niçin evvel bunları söylemiyordun? Nasıl söyleyebilirdim? Ağzıma alsaydım beni mahvederlerdi. Allah da emretmemiş “Kendini tehlikeye at!” diye. Bir kişi, iki kişiden bir şey çıkmaz. Böyle şeyleri büyük bir kuvvet yapar. Bu muvaffakiyetler Allah'ın inayetiyle olur, başkası yapamaz. Vakıa vâsita olanlara teşekkür ve senalar edilir. Fakat müsebbib-i hakikisi Allah olduğunu unutmamak lâzımdır.¹⁰⁴

Japonlar nasıl çalıştılar ve bunu gören Allah onlara yardım ettiyse, hutbeyi veren kişinin de bunları aktarabilmesini İttihat ve Terakki Cemiyeti sağlamıştır. Nitekim terakkiye yönelik tartışmalar ve yapılması gerekenler sıklıkla anayasa ve meclisin kurulmasına yönelik talepleri göz önüne getirmiş ama II. Abdülhamid uzun yıllar boyunca bunları reddetmiş, bunu dile getirenleri sürmüş, sindirmiştir. Hutbeye göre uzun zaman meclis ve anayasa uğrunda acılar çekip, her şeye karşın örgütlenmeye devam ederek direnen İttihatçılara da Allah yardım etmiş ve böylece tıpkı Japonya gibi Osmanlı'nın da terakkide ilerlemesinin önü açılmıştır. Basın ise 1908 Devrimi'ne kadarki süreçte İttihatçıların dile getirdiği hürriyet, anayasa ve meclis taleplerini, sarayın korkusundan yeterince dile getirememiş hatta sıklıkla bu talepleri isteyenleri sindirmeye çalışmıştır. Manastırlı İsmail Hakkı Efendi böylece bundan sonraki süreçte terakki adımlarının sağlamlaştırılması konusunda basına büyük görev düştüğünü belirterek hutbesini sonlandıracaktır.

1908 Devrimi ile birlikte Japonya'nın Osmanlı kamuoyuna açıkça bir bilim-teknik idolü olarak sunulması hem iktidardaki İttihatçıların politik söylemleriyle hem de İslâm'ın bizzat kendisiyle uyumlu bir yaklaşım olarak ilân edilmiştir. Hükümet zaviyesinin bu destekleyici tavrıyla basın da Japonya'yı daha yoğun ve dikkatli bir biçimde inceleyecek, farklı gazetelerde sıklıkla Japonya'yı farklı açılardan Osmanlılara ve Müslümanlara bir rol model olarak sunacak temalar belirginleşecektir. Bilim-teknik alanındaki Japon terakkisinin Osmanlılara ve tüm Müslümanlara örnek olmasına dair çok mühim bir başka yazı bizzat İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından şeyhülislâm olarak atanacak Musa Kazım Efendi'ye aittir. Musa Kazım Efendi şeyhülislâm olarak atanmadan evvel de bir İttihatçı olarak sıklıkla *Sırât-ı Müstakim*'de ve başka gazetelerde yazılar kaleme almaktaydı. Özellikle eğitim alanındaki çalışmaları ve yazılarıyla tanınıyordu. Onun “Hürriyet-Müsavat” başlıklı gazete yazısı, Japonya'nın bilim-teknik alanında Osmanlılara ve Müslümanlara örnek olması gerektiğini öne sürüyor ve bunun da bizzat İslâmî gerekliliklerle uyumlu olduğunu izah ediyordu. Üstelik bu yazıyla Musa Kazım Efendi, bugün dahi Türkiye'de muhafazakâr politik söylemin temelinde yer alan “Japonya'nın Batı'nın sadece tekniğini alarak terakki ettiğine” yönelik söylemin inşacılarından biri oluyordu:

¹⁰⁴ Sirozlu H. Eşref Edib, “Mevâiz”, *Sırât-ı Müstakim*, Cilt:1, Sayı: 7, s. 108. 8 Ekim 1908.

Biz Avrupa'nın yalnız ulûm ve sanayini ahz ü kabule mecburuz. Zira hikmet bizim gâ'ib ettiğimiz malımız olmakla onu bulduğumuz yerde elbette alırız. Fakat onların bütün âdât u ahlâkını ve usûl-i maişet ü tarz-ı hayatını kabul edemeyiz. Zira sonra mutazarrır oluruz. Bir kavmin ulûm u sanayiini kabul etmek o kavmin bütün âdât u ahlâkını ve tarz-ı hayat ve suret-i maişetini kabule tevakkuf etmez. Nitekim bizim gibi Japonlar dahi bundan otuz sene evvel fûnûn u sanayi-i hâzıradan bihaber idiler. Çünkü gaflette idiler. Birdenbire gözlerini açtılar, Avrupa ulûm u sanayiini alarak memleketlerinde tatbik başladılar. Az zaman zarfında Avrupalılara müsavi oldular ve hatta birçok hususatta onları geçerek bütün âlem-i medeniyeti kendilerine karşı hayrette bıraktılar. Halbuki Avrupa âdât u ahlâkından hiçbir şey memleketlerine kabul etmediler. Tarz-ı hayat ve suret-i maişetlerini, hatta tarz-ı telebbüslerini bile asla değiştirmediler. İşte görülüyor ki, bir memleketin fûnûn u sanayiine taklit o memleketin âdât u ahlâkına ve tarz-ı hayatına taklidi müstelzim olmuyor, hem de olamaz. Çünkü bu ikisi arasında hiçbir münasebet tasavvur edilemez. Zira her memleketin, her kavmin kendine mahsus bir tarz-ı hayat ve usûl-i maişeti ve bir âdet-i makbûlesi vardır. Fakat hiçbir memleketin ve hiçbir kavmin kendine münhasır bir sanatı, bir fenni ve bir ilmi yoktur. Ulûm u fûnûn ve sanayide bütün insanlar ve bütün kavimler müşterektir. Demek oluyor ki, ulûm u sanayi ile tarz-ı hayat, âdât, ahlâk arasında münasebet aramak abestir. Şu hâlde bize de lazım olan şey Japonlardan ibret alarak Avrupa'nın ulûm u sanayiini bütün kuvvetimizle ve kemâl-i süratle ahz ü kabule ve bunları memleketlerimize harfiyen tatbik say-ü gayret, bezl-i makderet etmekle beraber onların âdât u ahlâkına, usûl-i maişet ve tarz-ı hayatına taklitten içtinap etmektir.¹⁰⁵

Sonradan Ziya Gökalp'in *Türkçülüğün Esasları*'nda *hars ve medeniyet* ayrımıyla formüle ederek Batılılaşmanın kabulüne felsefi bir altyapı hazırlayacağı bu yaklaşım, ilim ve fen alanındaki gelişmeleri doğrudan Allah'ın hikmetini keşfetme yolları olarak görmekte ve böylece tüm Müslümanların da bu doğrultuda, Japonya'nın gerçekleştirdiği terakkiyi örnek almasını istemektedir. Formül bu şekilde ortaya konunca da eğer Japonya'nın yaptıklarını görmesine karşın Osmanlı toplumu ve Müslümanlar hâlâ örgütlenip, itihad ederek kendi ilerlemelerini ve terakki biçimlerini gerçekleştiremiyorlarsa bu, onların önünde çaresiz bir durumun olduğunu değil, onların mevcut çare yollarını umursamadıklarını gösterir olmaktadır. Nitekim bundan böyle Japonya'yı rol model olarak ele alan yazılarda da Japonya'nın bilim-teknik alanında yaptıklarının basitçe havadis aktarımı değil, tam da kamuoyuna bir rol model olarak sunulması söz konusudur. Böylece Japonya örneği, çok sayıda Osmanlı gazetecisinin gözünde, o zamana kadar ülke olarak yaşadıkları eziyet ve sorunların Allah'ın onlara çile çeksinler diye yazdıkları bir kader olmaktan çıkarak, bilim-teknik alanında doğrudan kendi eylemsizliklerinin sonucu başlarına gelenler olarak anlaşılmasını sağlayan bir kırılma noktasına dönüşmektedir. Ki bu kırılım, uzun ve derin bir karamsarlık sürecini de beraberinde getirecektir.

¹⁰⁵ Musa Kazım, "Hürriyet-Müsâvat", *Sırât-i Müstakîm*, Cilt: 1, Sayı: 7, s. 99. 8 Ekim 1908.

3.2.2. Heyecan ve Umudun Ülke Gerçekleri Karşısında Sönümlenmesi

Heyecan ve umutla Osmanlı kamuoyuna bir rol model olarak sunulan Japonya'nın, zamanla yerini Osmanlılar için bir karşılaştırma aynası olarak alması ama bu aynanın artık büyük bir mutsuzluk yaratması çarpıcı bir geçişi de gösterir niteliktedir. Tam da bu dönüşümün merkezinde yer alan yazılardan biri de “Kader Değil, Adâlet” başlığını taşıyacaktı:

Avrupa, hususiyle muhibbi-i medeniyet, mücessem-i adalet olan İngiltere say sayesinde değil midir ki bugün hemen bütün akvam-ı muhtelifeyi bâziçe-i heves etmiş, Hindistan gibi vâsi bir memlekette zapt ve rabtla tedvîr-i umura muvaffak olmuştur ve gene say ile değil midir ki şimdiye kadar namını bile işitemediğimiz Japonya, Rusya gibi kavîyyu'sh şekîme bir devleti âmâne düşürmüş ilâ-yı nam iylemiştir ve gene semere-i say değil midir ki dünki Bulgar komşumuzun bile raye'l ayn gördüğümüz terakkiyat-i dâhiliyesi bizi veleh ve hayretler içinde bırakmıştır. Bunlara mümasil ve belki bin kat fevkinde daha birçok terakkiyât-ı mevcûdeye mukabil bizde ne var? Hangi icraatımız? Söyleyin Ey evlâd-ı vatan! Vücudumuz atalet hamuruyla mı yoğrulmuş? Mayamız sefâhet ile mi mezc olunmuş, bizde bu lâkaydilik nedir? Bunları da mı kader diyeceğiz, çalışmayub zevk ve sefa ile vakit geçirub da duçar-ı inkirâz oldukdan sonra kadere atf-ı mesuliyet bizde bir tabiat-ı saniye mi olmuş?¹⁰⁶

Yazı, Osmanlıların içinde bulunduğu müşkül durumu onların atalet içinde kalıp, üretmeden, çalışmadan, yorulmadan zevk-ü sefa ile yaşama arzusuna dayandırmakta ve buna rağmen toplumun başına gelen tüm kötülükleri de sürekli kadere atfetmesini eleştirmektedir. “Daha düne kadar adını kimsenin işitmediği” Japonya, çalışarak bugün tüm âlemin takdir ettiği bir ülke olurken, o güne kadar tüm âlemin zaten bildiği Osmanlılar ise kafelerde ve meyhanelerde pinekler olmuştur. Nitekim yazı bu eleştirinin devamında, eskiden herkesin terakkiye engel olan şeyin, II. Abdülhamid'in istibdat yönetimi olduğunu söylemesine karşın, devrim olup istibdat bittiği hâlde toplumun aynı tembellik ve umursamazlık içinde yaşamaya devam ettiğini belirterek son bulur.

1908 Devrimi'nin de bir hayâl kırıklığı olarak seslendirilmeye başlamasıyla birlikte sorun bu sefer toplumun kökleşmiş davranış kalıpları, düşüncesizliği, tembelliği, umursamazlığı, Allah'ın emir ve yasaklarına uymaması olur. Dikkat edilirse bu yazılarda Japonya'nın modernleşme sürecinde geçirdiği aşamalar, yapısal ve derin analizlerden çok, Japon modernleşmesine has kısa sürede gerçekleşen başarıların eğer Osmanlılar ve Müslümanlar da çalışırsa kolayca ithal edilebileceğine yönelik bir algıyla bezelidir. Geçen her vakit, buna ulaşmanın zorluğu belirince de yazılarda yoğun bir özeleştirî başlar. Nitekim kısa bir süre sonra yaşanacak 31 Mart İsyanı sonrası, isyanın baş sorumlularından görülerek idam edilecek Derviş Vahdeti'nin ünlü gazetesi *Volkan*'da, Farukî Ömer imzasıyla çıkan bir haber de Japonya'nın bilim ve teknik alanındaki terakkisinin toplumsal bir başarıya dönüşmesini sağlayan şeyin, orada bu gelişmelerin ahlâkî bir zeminle tamamlanması olduğunu belirtecektir. Rusya karşısında zafer kazanılmasını sağlayan Amiral Togo'nun, bilim-teknîğe dair her şeyi Avrupa'da aldığı eğitimle elde etmesine karşın, Avrupa'da kalmaktansa kendi ülkesinin kırık çanağından karnını doyurmayı yeğleyeceğini belirtmesi yazarı çok etkilemiştir. Japonya'da bilim-teknik terakkisine karşın ahlâkî ve manevi değerlerin arka plana düşmediği savıyla yazar,

¹⁰⁶ *Yeni Edirne*, “Kader Değil, Adâlet”, Sayı: 89, Sene: 1, s. 3. 18 Kanunusânî 1324-1 Aralık 1908.

benzer bir durumun Osmanlı'da olmamasına yönelik açık bir hüznün ve öfkeyi de satırlarına yansıtacaktır:

Ne hacet; Amiral Togo'nun tercüme-i hâli henüz matbuatımızda, kütüphanelerimizde mevcut, Avrupa'dan tahsilden avdetinde hemşerilerine karşı bir nutkunda ilm ü Avrupalıların medyun-i şükranı olup fakat yine Japonyalıların kırık çanağından taam edeceğini söylemiştir. Bu sebeple Amiral Togo büyük muzafferiyetle ihrâz-ı şöhret etti. Bu sebeple Japonyalılar Ruslar üzerine galebe çaldı. Tarihler en büyük ibrettir. Dikkat olunursa bir kavmin izmihlali, ekseriyetle kavmi diğerin ahlâkına, âdâtına kapılmasından ileri gelmiştir. Halbuki biz, garbiyyuna asle'l usûl ulumumuzu verdik, onların fer'ül-fürü ulûmunu almak hususunda pek geri kaldık. Halbuki her ne kadar makbul olursa (zaten değil ya) hakikatte pek fena, pek çirkin âdetleri almakta pek ileri vardık. Bir naziresi de güzel, sağlam emtiamızı verip, çürük mallarını almaktır.¹⁰⁷

Avrupa'ya kendi ilmini vermesine karşın ondan ilim yerine âdet, görenek ve yaşam tarzı alan Osmanlı tasavvuru, böylece Avrupa'dan sadece ilim alıp kendi görenek ve âdetini koruyan Japon imajıyla ciddi bir tezat oluşturmaktadır. Üstelik Avrupa mallarının istila ettiği Osmanlı'nın aksine, Japonya'nın muhtelif pazarlarda Avrupa mallarının yerini almaya başlaması da bir başka çarpıcı zıtlığı gösterir niteliktedir. Japonya karşısındaki bu zıt durumu, Osmanlı ile Çin'i birbirine benzeterek kuran bir başka yazı da Japonya'nın Osmanlı kamuoyundaki eski imajıyla bugün geldiği nokta arasındaki farkı "Japon İmparatoru Mutsuhito" başlıklı yazısıyla ele alarak anlatmaktadır:

Bu ismi okuyanlardan birçoğunun ilk nazarda gözleri önüne gelen hayâl, bağdaş çökmüş ve iki dizi arasında sivri karnını uzatmış Budamsı bir şekl-i acayip olduğuna şüphe yoktur. Her ne kadar bu hayâl bizzat Japon kavmini irae itse bile Mikado ve Japonya'nın kibar sınıfı için çoktan silinmiş bir şekil mevhumdur. Malum olduğu üzere hasûd ve muhafazakâr Çin, Avrupa medeniyetinin keşver-i memâlikine duhulüne büyük müşkülâtla müsaade gösterdiği hâlde Japon kemâl-i arzu ve inhimak ile bu medeniyete aguşunu açmış ve şu hüsnükabulün semeratını az zamanda iktitâf etmiştir. Bu kabil-i inkâr mıdır? Son Rus-Japon Muharebesi bu küçük kavmin ne büyük bir unsur olduğunu âlem nazarında ispat etmiştir. Bütün bunlara sebep Mikado (Mun-Sun-Hito)'nun gayret ve himmetidir. İcraatı fevkalâdedir. En mühimleri; düstur ve kavainin ıslahı, yeni bir ordu ve bahriye teşkili, birçok mektepler, yollar, şimendüferler, idareler küşadı ve usul-i meşrutiyetin tesisi... Bu tebeddüller mırıltısız vukua gelmemişse de etrafında mesud adamlardan başka bir şey görmek istemeyen Mikado memnun olmayanların vücutlarından memâlikini temizlemekle işi doğrultmuştur.¹⁰⁸

"Görür Göz" takma adlı yazara göre, ismi duyulduğunda akla Buda gibi bağdaş kurmuş "şekl-i acayip" bir adam gelmesine karşın, muhafazakâr Çin'in aksine Avrupa ilmini büyük bir hevesle alan bu imparator sayesinde Japonya özellikle askeriye, eğitim ve altyapı konularında terakki etmiş ve böylece Rusya karşısındaki "bu küçük kavmin ne büyük bir unsur olduğunu" tüm âlem görmüştür. "Mini mini Japonların, boylarıyla ters orantılı büyük işlerine" vurgu yapan yazılardan biri olan bu yazının yanında, aynı dönemde sıklıkla gelişmiş Japon mallarının Osmanlı pazarlarını da ele geçirmeye başlamasına yönelik bir endişe de gözlenecektir. Çin'den

¹⁰⁷ Farukî Ömer, "Hüküm Gâlibindir", *Volkan*, Sayı: 4, s. 3. 1 Kanunuevvel 1324-14 Aralık 1908.

¹⁰⁸ Görür Göz, "Japon İmparatoru Mikado", *Musavver Muhit*, Cilt: 1, Sayı: 14, s. 217. 29 Kânunusani 1324-11 Şubat 1909.

çıkarak Japonya'ya ve oradan da İran-Arabistan yolu ile Selçuklu ve Osmanlılara gelmiş olan çini sanatında bir zamanlar Osmanlılar tüm dünyada büyük başarı elde etmişken artık bu durum yerini gelişmiş, popüler Japon eserlerine bırakmaya başlamıştır. *Bursa Sergisi* gazetesi de Osmanlı el sanatlarındaki gerilemeye karşın Japon sanatının gelişerek yerel pazarları ele geçirmesini eleştiren bir dizi yazı kaleme alacaktır. Yazıda, “Şark’ın mahsul-ü zekâsı olan bu sanatı”, Osmanlılar ihmâl ettiğinden beri yıllarca Batılıların değerlendirip pazarda sattığını ama nihayet şarklılardan yalnızca Japonya’nın bu sanatı ihmâl etmeyip geliştirerek şimdi her pazarda kendi eserlerini satmaya başladığından bahsetmektedir:

Halbuki Japonya bu sanata lâayık olduğu kadar atf-ı ehemmiyet iderek, onu bugün en çok müvellid-i servet bir sanat şekline ifrâğ itdi. Elyevm hepimiz hanelerimizde Japonya’nın zarif vazolarını, çay takımlarını, çiçekliklerini tezyinat makamında kullanmaktayız.¹⁰⁹

Fakat gazete için bu durum sadece bir başka ülke mallarının gelerek Osmanlı mallarının yerini almasının getirdiği hüznün değildir. Nitekim bu yazının üzerinden bir hafta geçmeden aynı gazetenin yayımlayacağı yeni bir yazıda da görüleceği üzere bu durum, Osmanlı’nın içinde bulunduğu koşullardan Japonya’yı kendine rol model olarak çıkabileceğine yönelik hem ümitvar hem de karamsar bir durumdur:

Bundan otuz kırk sene evveline kadar vücudu bile herkesçe malum olmayan Japonya -bundan evvel söylediğimiz vecihle- çiniciliği, zamanımızda pek çok terakki itdirmişdir. Zekâları, kametlerinin kısalığıyla makûsen mütenasip düşen Japonlar, memleketlerine celb-i servet idecek husûsâta karşı katıyen iğmâz-ı ayn itmemiş, vesair husûsâtda olduğu gibi, evânî-yi turâbiyenin istimâl ve tedarikine mââtûf olan meyelân-ı umumiyeden de kendilerine bir hiss-i istifa ayırmak için ne lâzımsa yaparak, emellerine, hem de kısa tarikten, vasıl olmak çaresini bulmuştur. Aksa-yı Şark’ın çok zamanlar bir mahlûk-u nâcîzi add edilmiş olan bu kavmin, ulüüv, azim ve himmeti, bizim gibi Şark ve Garb’ta setf-i sarimine, milyonlarla halka, senelerce boyun eğdirmiş olan bir millet-i muazzamaya bir misal ve icâbü'l iktifa olmalıdır. Osmanlıların sermaye-i manevîsi -ırken ve zekâsı- elbette bir Japon’dan dun değildir. Şu hâlde biz de pek çok zamandan beri nefsimizden nez ittiğimiz cûret ve metanetini toplayarak tayy-ı ezmân ider gibi çalışırsak, nükûd ve servetimizi hudutlarımızdan dışarıya çıkarmakla beraber ecnebi sermayeler dahi celp idebiliriz. Fakat... Fakat sebat ve gayret ister.¹¹⁰

Gerek “otuz, kırk yıl önce adını dahi kimsenin duymadığı Japonlar” gerek de “zekâları, kametlerinin -boylarının- kısalığıyla makûsen -ters orantılı- mütenasip düşen Japonlar” söylemi, tıpkı diğer gazete yazılarında da sıklıkla görüldüğü üzere Japonların terakkisine duyulan hayranlık ve şaşkınlığı göstermektedir. Ama bu söylem bir yandan da hem adını daha önce duyurmuş hem de Japonlardan daha heybetli olan Osmanlılar açısından olur da Japonlar bir rol model olarak kabul edilirse benzer bir biçimde gerçekleştirilebilecek bir terakki arzusunu da yansıtmaktadır. Bu sebeple de Osmanlı’nın bir an evvel Japonya’yı örnek alarak, onun gibi terakki yolunda gerekli adımları atması istenmektedir. *Bursa Sergisi* bir başka yazısında da bu sebeple doğrudan Osmanlıları uyararak, piyasada Bursa kumaşı diye Avrupa ve Japonya

¹⁰⁹ *Bursa Sergisi*, Sayı: 2, s. 21. 30 Temmuz 1909.

¹¹⁰ *Bursa Sergisi*, Sayı: 3, s. 26. 5 Ağustos 1909.

mallarının satın alınmasını eleştirerek, halkı yerli malı kullanmaları konusunda duyarlılığa davet edecektir.¹¹¹

Kendi geleneğine, inancına, kültürüne ve üretimine dayanarak bilim-teknik alanında terakkiyi gerçekleştirmeye yönelik arzu, Japonya'nın terakkisini Osmanlılar için bir rol model olarak göstermekle birlikte bu terakkinin Japonya'ya has olmayıp Allah'ın koyduğu kurallara riayetle ilgili olduğunu dile getiren yazılardan bir başkasında da görülmektedir. Mehmed Âkif'in çevirerek *Sırât-ı Müstâkîm*'de yayımlayacağı, Muhammed Abduh'a ait bir yazıda görülecektir. 19. yüzyıl sonunda yükselişe geçen İslâmî orta sınıfların ittihat -Pan İslâm- yoluyla Avrupalı sömürgecilere karşı bağımsızlık mücadelesi vermelerini ve bu doğrultuda da eğitim ve bilim-teknik alanından başlayarak terakki etmenin yollarını, çarelerini araması gerektiğini dile getirecek ünlü düşünür ve eylemci Cemaleddin Afgani'nin öğrencisi olan Muhammed Abduh, Mısırlı bir Türk olmakla birlikte özellikle Mısır'da yükselen İngiliz karşıtı İslâmcı terakki ve söylem hareketinin içindeydi. Bu dönemde Fransa Hariciye Nazırı Mösyö Hanoto'nun İslâm aleyhinde yaptığı açıklamaya cevap yazan Muhammed Abduh, İslâm'ın gerici, medeniyete yabancı bir din olmayıp aksine Allah'ın şeriatının bizzat akli ve imanı temele alarak terakkiyi emrettiğini belirterek, nazıra bir reddiye yazacaktı. Bu reddiyenin *Sırât-ı Müstakîm*'de yayımlanan üçüncü bölümünde, Mösyö Hanoto'nun Avrupa'nın da gelinen noktada ciddi sorunlarla baş başa olduğunu Japonya üzerinden ele almasına yer verir:

Misal olarak Japonları gösteriyor: Japonların medeniyette ileri gitmek, umûr-ı dâhiliyelerini ıslah etmek, memleketlerini muhafazaya kâfi vesait hazırlamak sâyesinde Avrupa'ya kendilerini tanıttığını, mekin, metîn bir devlet olduğunu itirafa Avrupa'yı mecbur ettiğini, bu suretle arazisini garbın tecavüzünden kurtardıktan başka kendi menâfiyle Avrupalıların menâfi beynini de telif eylediğini" söylüyor. Bu pek doğru bir sözdür. Mamafih Müslümanların bu hakikati asırlardan beri tanımış olması icap ederdi. Zira ellerindeki Kitab-ı Münzel en büyük bir mürşittir.¹¹²

Japon terakkisinin takdir edilip, Osmanlı ve Müslümanlara rol model olarak gösterilmesine karşın bunun onlara has ve özgü bir terakki biçimi olmayıp zaten İslâmî usul ve çerçeveler içinde, olması gereken bir gelişim süreci olduğuna yönelik bu kanaat sürüp gidecektir. Gerçekten de bunun Osmanlıların da başarabileceği ve başarması gereken bir yol olarak belirlenmesinden sonra, gazete yazılarında bunun nasıl yapılacağına dair daha detaylı yazılar da kaleme alınmaya başlanacaktır. Yerel gazetelerde dahi Japonya'nın bu dönemde olabildiğince yoğun bir biçimde her açıdan tartışılmaya açılması da kamuoyunun, sıklıkla vurgulanan formülü içselleştirdiğini ya da genel olarak bu formül ile aynı kanaatte olduğunu gösterir niteliktedir. Örneğin, *Yozgad* gazetesindeki bir yazı, bir memlekette terakki adımları olarak okulları, şirketleri, yolları, köprüleri sayarken üzgün bir şekilde milletin tembelliği yüzünden bunların hâlâ hayata geçirilememesinden şikayetçi olacaktır. Yazının sahibi Divânizâde A. Hamdi Bey, Japonya'nın rol model olarak sunulması faslını artık bir kenara

¹¹¹ *Bursa Sergisi*, Sayı: 9, s. 100. 28 Eylül 1909.

¹¹² Muhammed Abduh, "Hanotaux ve İslâm-3", *Sırât-ı Müstakîm*, Çev: Mehmed Âkif, Cilt:3, Sayı: 64, s. 177. 25 Kasım 1909.

bırakarak, bunu zaten içselleştirerek terakkinin nasıl gerçekleştirileceğine yönelik bir analize girişmekte ve bu doğrultudaki temel sorunları saptamaktadır:

Erbâb-ı içtihat diyor ki: Millette bu kayıtsızlık, bu betâet devam ederse neûzübillah netice hirmân ve nedamettir. Bir devletin itila-yı şanı, devam-ı saltanatı, tezyîd-i kuvvet ve serveti, bir milletin muhafaza-ı din ve mezhebi iki şeyin ictimâiyle hâsıl ve illa münkarız olur. Bu iki şey: Serbesti-i tefekkür, ilim ve sanattır. Tarihle müspet, meşhûdiyetle mütehakkıktır ki İslâm'ın devr-i evvel cihangirnâmesi, Endülüs'ün, Şam'ın, Cezîret-ül Arab'ın vaktiyle birer hadika olması, şimdi Cemâhir-i Müttehîde-i Amerika'nın âleme ve lehu resân olan servet ve saadeti, İngilizlerin, Almanların azamet ve cûşusu, Fransa'nın en müzec-i âlem olacak dereceye suudi, Japonların kuvvet ve kudreti mahzâ serbest-i tefekkür ve ilim ve sanatla hâsıl olmuştur. İşte o mukaddes meşrutiyet bizi de serbesti-i tefekküre nail etti. Serbesti-i tefekkür meşrutiyetin cismidir. Bu cismin ruhu da maariftir. Ruhsuz ceset, cesetsiz ruh, meşrutiyetsiz hükümet beka bulmaz. Cemiyet-i beşeriyenin hayatı maarif, mematı cehalettir. Bunu herkes bilir; bu hakikati teslim etmeyen zül-ukûl mutasavver değildir. Biz bunları bilüb dururken niçün mevtten kurtulmak istemeyelim? Niçün mâmelekimizi bu uğurda feda etmeyelim? Millet ittihatla say ederse neler yapamaz (Leyse li-l insâni illâ mâseâ)¹¹³. Evet, her memleketin havalisi müttehiden say ile, hele ağniyâsı servetine hâlel getirmeksizin semâhatla bulunduğu muhiti tenvire muktedirler. Ya bu atalet nedir?¹¹⁴

II. Abdülhamid'e zorla kabul ettirilmeden önce ve sonrasında meşrutiyetin, yani dolaylı yoldan da olsa halkın ülke yönetiminde söz sahibi olmasının, terakkinin en mühim ön şartı olduğuna dair çokça yazı vardır. Ancak otokrat sultanın tahttan indirilmesi ve meşrutiyetin gelmesiyle hemen her şeyin çözüleceğine yönelik yaygın bir umut da yerini ülkenin aşılması zor görünen sorunlarıyla karşılaşmanın getirdiği karamsarlık ve hüznü bırakmıştır. *Yozgad*'daki yazı Japonya örneğinden de hareketle terakki şartı olarak düşünce hürriyeti ve ilim-sanatla meşgul olmayı ortaya koyarken, 1908 Devrimi ile ilkinin gerçekleştiğini ama ikincisinin milletin tembelliği sebebiyle gerçekleşmediğini öne sürer. Belki de bu hayâl kırıklığından ötürü olsa gerek, terakkinin üçüncü bir şartı olarak, halkın da terakkiyi bilfiil istemesi ve bu uğurda çalışması öne çıkarılmaya başlanacaktır. Örneğin, *Mecmuâ-i Ebuzziya*'da, Mehmed Galib'in çevirerek yayımlayacağı bir yazı¹¹⁵, Japonya'nın mimarisi üzerine genel bir bilgilendirme olarak belirse de yazı boyunca sıklıkla Japonların mimaride başka ülkeleri örnek almayarak, kendi ülkelerinin ihtiyaçları doğrultusunda iş yapmakta olan sade, mütevazı, çalışkan insanlar olduğunu vurgulayacaktır. Fakat daha önemlisi ise aynı dergi, bir başka sayısında Japonya'nın Osmanlı kamuoyunda ele alınma biçimini II. Abdülhamid'in basın üzerinde uyguladığı sansür üzerinden ele alarak, artık devrim de olduğuna göre Japonya'nın örnek alınıp alınmayacağına yönelik tartışmalarının bir kenara bırakılarak, Japonya'nın gibi bir terakkiyi Osmanlı'nın nasıl gerçekleştireceğine yönelik tartışmalara girmek gerektiğinden bahsedecektir. Görece yüzeysel tanıtım ve bilgilendirme yazılarının 1908 Devrimi sonrası detaylı analizlere

¹¹³ Necm Suresi 39. ayete gönderme: "Doğrusu, insan için ancak çalıştığı vardır."

¹¹⁴ Divânizâde A. Hamdi, "Yozgad Gazetesi Müdiriyyet-i Aliyesine", *Yozgad*, Sayı: 44, Sene: 1. 22 Zilhicce 1327-24 Aralık 1910.

¹¹⁵ "Japonya'da Fenn-i Mimari", *Mecmuâ-i Ebuzziya*, Cilt: X, Sayı: 99, s. 641-644. 11 Cemaziyelahir 1329-9 Haziran 1911.

dönüşmesinin temelinde, dergiye göre II. Abdülhamid dönemindeki sansür baskısı ve Osmanlı matbuatında Japonya'yı kamuoyuna mevcut gelişmeleriyle anlatacak bir kitabın neşredilmemiş olması etkili olmuştur:

...umumiyetle bizi Japonya'ya teşbihte birçok muharririn tereddüt itmiyorlar; hatta kendimiz bile Japonya'yı müveddil ittihaz etmek fikrini mülâyim buluyoruz. Dimek oluyor ki bizce Japonya ahvâline vâkıf olmak faideden hâli olamaz. Şimdiye kadar bu memleketin ahvâl-i hâzırasını bize öğretecek bir kitap neşir olunmadı. Yalnız Rus-Japon Harbi esnasında gazete muhabirlerinin yazdıkları makaleler ve birde muharebe tafsilatı okunmakla iktifa idildi. Fakat o zaman öyle bir sansür hükümferma idi ki biraz tenvir fikre hizmet idecek ve Japonya'nın terakkiyât-ı milliye ve siyâsiyesine dair malumatı ihtiva eyleyecek havadis derhal gazete sütunlarından ihraç olunurdu. Hatta muharebe tafsilatını yazarken bile sağa sola dokunmak ihtirâzıyla ihtiyat elden bırakılmaz idi. Rusya'nın Potemkin Zırhlısı'nın isyanı bütün dünyanın merakını tahrik itdiği hâlde bizim gazetelerin sükûtunu ihlâl idememişti! Lehü'l-hamd bu müşhereliklerden kurtulduğumuzdan biz de Aksa-yı Şark'ta en mütenebbih ve müterakki bir kavim olan Japonyalıların milletimizce mâyetü'l-taklit olacak hususat-ı inkılâbiyelerinden layık olduğu vecihle bahs idebiliriz.¹¹⁶

Bu tespitler önemlidir; II. Abdülhamid döneminde basın üzerindeki sansür ve baskıyı, sultanın Rusya ve Japonya arasındaki savaşta rasyonel gerekçelerle tarafsız kalmak adına artırdığı bir gerçektir. Öte yandan yazı, bunun sadece tarafsız kalma arzusu dışında başka bir şey tarafından da tetiklendiğini doğru bir biçimde analiz edebilmiştir. O nokta da olası Japon zaferi ile meşrutiyet yanlılarının istibdat yönetimine yöneltecekleri sert eleştirilerin, tıpkı Potemkin Zırhlısı'nda yaşanan isyanın Çar üzerinde yaratacağı yıkıcı etkiyle benzer bir biçimde II. Abdülhamid'in yönetimini de zaafa uğratma korkusudur. Ancak bu dönem bir yandan da 1909'da II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra toplumsal ve yönetsel büyük arzu ve umutların, önce Trablusgarp Savaşı'nda (1911-1912) İtalya'ya karşı alınan yenilgi, hemen ardından da yerli, yabancı kamuoyunu ciddi anlamda şaşırtacak son derece ağır Balkan Savaşları (1912-1913) yenilgisiyle çok zor bir atmosferde sönüp gitmesine işaret edecektir. Durum böyle olunca da Japon terakkisinin Osmanlılar tarafından nasıl gerçekleştirileceğine yönelik yazılar da artık uzun erimli ve temelleri sağlam programlar, çözüm yolları önerilerek tartışılacaktır. Tokyo'ya öğrenci olarak gönderilen üç kişiden biri olan, Abdürreşid İbrahim'in oğlu Ahmed Münir'in yazıları bu açıdan çok önemlidir. Onun yazıları ağırlıkla eğitim teması üzerinden ele alınacak olsa da sıklıkla Japonya'nın ticaret hacmi ve bütçesine yönelik istatistiki verileri Osmanlı kamuoyuna aktarıp çıkarımlarda bulunduğu yazılar da vardır. Bu yazılardan birinde Ahmed Münir, Japonya'nın başlangıçta Avrupa'dan getirdiği uzmanlardan ve mühendislerden faydalanarak tersaneler inşa ettiğini ama kısa süre sonra, Avrupa'da eğitim alıp tekrar ülkelerine gelmeleriyle artık buralarda Japon mühendis ve uzmanların çalışmakta olduğunu belirtir. Bu başarı, Osmanlı için de rol model olmalıdır:

Tokyo'da bulunan meşhur ticarethane ve şirketlerin ekserisini ziyaret ettim. Ziyaret edemediklerimi de bil-vasıta anladım. Taaccüp olunacak pek çok ahvâl kaydettim. Şu cümleden bu kadar büyük şirketlerde ve onların inşaat tezgâhlarında bugüne kadar hiçbir ecnebi

¹¹⁶ "Japonya", *Mecmua-i Ebuzziya*, Cilt. XI, Sayı: 115, s. 1166. 12 Şevval 1329-6 Ekim 1911.

kullanılmamıştır. En son İngiliz memuru 1887 senesi Mitsui nam mütemevvilin idaresinde bulunmuştur ki ondan sonra artık ecnebi muavenetine ihtiyaçları kalmamış. Zann-ı âcizâneme göre buraları bizim ehl-i ticaret için hakikaten gelip görülecek ve numune alınacak birer ticaret daireleridir. Husûsan tezgâhlarındaki intizam ve mühendislerindeki iktidarı birkaç garpli mütehassısların bile methettiğini işitip geçen sene hayran olmuştum. Burada bulunan Rus ataşe navalının rivayetine göre Yokosuka Tezgâhı gibi mükemmel bir tezgâh elyevm yalnız birkaç yerde varmış. Rusların meşhur Baltık ve Sivastopol Tersaneleri bundan çok derecede aşağı ve nâkıs imiş.¹¹⁷

Ahmed Münir, Japonların temel terakki altyapılarını yabancı uzmanlardan alıp devamlılığı sağladıktan sonra tamamen kendi insanlarıyla kalkınma hamlelerini sürdürmeye çalışmalarını takdir etmekte ve Osmanlı tüccarlarını da bunu yerinde görebilmeleri için Tokyo'ya davet etmektedir. Nitekim aynı yazının devamında da İstanbul gazetelerinde özel bir şirket olarak yönetilen tütün rejisinin Japonya için son derece ilginç olduğunu çünkü tütün köylerinde dahi Japonların kaçak tütün yerine devletin tekel olarak işlettiği tütün rejisinden ürün aldıklarını, böylece devletin de büyük bir vergi geliri elde edip istihdam sağladığını belirterek Japonya'ya bunu yerinde incelemesi için İngilizce bilen uzmanlar gönderilmesi için çağrıda bulunmaktadır. Ahmed Münir'in çağrısı bu yazıyla sınırlı kalmayacaktır. Bu yazıdan kısa bir süre sonra Japon İmparatoru Mutsuhito'nun (Meiji) vefatı sebebiyle bir yazı daha kaleme alacak ve onun Japon terakkisindeki eylemlerini, öncülüğünü, kurumsal ve hukuki açıdan yaptıklarını detaylarıyla Osmanlı kamuoyuna aktaracaktır. Üstelik yazının daha girişinde imparatorun ölümünün, “bütün şark âlemini yetim bıraktığını” belirterek Osmanlı'nın halifelik üzerinden tüm mazlumların ve Müslümanların hamisi olduğu imajına bir eleştiri getirmiş olacaktır:

16 Temmuz, gece saat biri 30 dakika geçe Japonya Mikadosu (İmparatoru) Mutsuhito Hazretleri Japonya'nın payitahtı Tokyo'da vefat etti. Mutsuhito Hazretleri yalnız aile-i imparatorîyi değil, bütün milletini, hatta pek çok mesâilde denebilir ki, bütün şarkı yetim bıraktı. Müşârunileyhin umûr-ı idaredeki iktidarı, siyasetteki mahareti, husûsan hükümdârân arasındaki itibarı Japonya'yı pek çok devirler mesûd yaşatacak kadar sağlam bir temel vücuda getirdi idi. Müşârunileyh tahta cülûsunda Japonya'yı artık yağı kurumuş, sönmeye meyyal bir kandil hâlinde bulmuştu. Vefatında ise onu her nevi terakkiyatın pek yüksek derecelerine kadar îsâl edip artık ne rüzgâra ne de başka tesire kapılmakla kolay kolay ziyasını bile tenkis etmez bir lüks hâline koyup bıraktı.¹¹⁸

Tahta çıktığında “yağı kurumuş, sönmeye meyyâl bir kandil hâlinde” bulduğu imparatorluğunu, “kolay kolay ziyâsını -ışığını- tenkis -azalma- etmez bir lüks -lamba- hâline koyup” bırakan Mutsuhito'nun vefatının bu şekilde dile getirilmesinden sonra Ahmed Münir, merhum imparatorun yaptıklarını detaylarıyla anlatmakta ve sonra da Osmanlı kamuoyuna Japon Anayasası'nı tercüme ederek takdim edeceğini bildirmektedir. İmparatorun ve Japonya Anayasası'nın bu denli sahiplenilerek Osmanlı okuyucularına aktarılması, Japon terakkisinin Osmanlı kamuoyunda benimsenip izlenmesi içindir kuşkusuz. Ancak Ahmed Münir'in

¹¹⁷ Ahmed Münir, “Japonya Ticaret-i Bahriyyesi”, *Sebilürreşad*, Cilt: 8, Sayı: 204, s. 426. 1 Ağustos 1912.

¹¹⁸ Ahmed Münir, “Japonya Mikadosu Mutsuhito”, *Sebilürreşad*, Cilt: 9, Sayı: 213, s. 96. 4 Ekim 1912.

arzuladığını, çok daha detaylı ve açık bir dille Dr. Abdullah Cevdet'in gazetesi *İctihad*'da çıkan bir yazı dile getirecektir. Bu yazı, İmparator Mutsuhito'nun yaptıklarını ve Japon terakkisini okuyuculara detaylarıyla anlatacak ve adeta bütün bir Japon modernleşmesini tek bir kişi üzerinden gerçekleştirmiş gibi değerlendirecektir. Yazı, Japon terakkisinin mimarının Mikado Mutsuhito olduğunu, hatta Batılıların uzun süre Japon terakkisine inanmayı reddetseler dahi sonunda bunu kabul etmek zorunda kaldıklarını belirtecektir. Ancak yazıdaki en önemli nokta, Japonya'nın terakki yolunda gerçekleştirdiklerini sadece bir ülkenin kendi gelişim süreci olmaktan çok daha büyük bir anlama sahip olarak yorumlamasıdır:

(Nipon), o (şems tâli' kişveri) bugün kürre-i arzın en birinci milletleriyle omuz omuza öpüşüyor; aklı, fenni, ilmi, sanai'i, ticari, zirai, siyasi, içtimai, askeri asâr ve abidât-ı azimet ve saadetiyle medeniyet-i hâzıranın kubbe-i muallasında aşağı yukarı, ileri, her tarafa perdud gavga-yı maişet, teala, lâyenkat, kahârâne, gâlibâne cevelân idiyor. İmtisal ilhâm-kârıyla şarkı asırlardan beri müstağrak olduğu o mühlik heder amik ataletten ikaz idiyor. Bi semere, yıpranmış, müstamel, fersûde, mürûr-ı asârla fer ve tâbı kalmamış atik bir medeniyetin kup kuru iskelet azâmını terakkiyât-ı medeniye-i hâzıranın cevherin kudret-i azlâtıyla donatıyor. Evet Japonya'nın intibahı şarkın uyanmasını müceb oldu ve bu intibah mesîr rehâkârında Müslümanın, Hintlinin, Brahmanın, Konfüçyüs'ün ihtirâsât nâimesini uyandırdı. Öyle bir intibah ki bizden bunu bilmeyen, safhâtını takib itmeyen hiçbir kimse kalmadı.¹¹⁹

Şarkın “yıpranmış, kupkuru bir iskelet gibi olan medeniyetini” ayağa kaldıran, ona canlılık veren “yükselen güneşin ülkesi” Japonya, terakki alanında gerçekleştirdikleriyle sadece Japonların değil, bütün bir şark dünyasının uyanmasını sağlamışlardır. Dahası yazıya göre Japonya ile Mutsuhito bir olduğu gibi, tüm bu terakkinin temelinde göreve gelir gelmez sahip olduğu pek çok şeyden feragat ederek gece gündüz vatanı için çalışan bir imparator vardır. Bu imparator yazıya göre, hiç de zorunda olmadığı hâlde halkının gelişimi için meşrutiyeti talep etmiş ve kendi haklarını kısıtlayarak ona terakki yolunda söz vermiştir. Devamında ise sadece fen yolu takip edilerek “düşmanlarına kan ve ateş kuduracak, dünyanın en ziyade muallem, yılmaz gemicileriyle, fennin son sözü, en mükemmel alât-ı cedide-i harbiyesiyle mücehhez, serâpâ yepyeni, ilk emirde hisseme cehennemler püskürmeğe müheyyâ, heybetli, haşmetli, son sistem bir filonun inzimâmı”¹²⁰ gerçekleştirilecektir. İşte böylece, gerçekten istekli bir imparatorun açtığı yol, geline nokta bilim-teknik alanında ülkeyi dünyanın önde gelen ülkelerinden biri hâline getirmiştir. Fakat *İctihad*'ın daha büyük bir derdi vardır: Bu terakki nasıl başarılı oldu ve Osmanlılar bunu nasıl örnek alarak gerçekleştirebilirler?

İctihad sorduğu soruya cevap olarak “Terakki Yolları ve Çareleri-Japonya Nasıl Terakki İtdi?” başlıklı bir yazı yayımlayacaktır. Bir önceki yazıda İmparator Mutsuhito'nun gerekli hukuki ve siyasi altyapıyı hazırlamasını anlattıktan sonra, bu yazıda ise Japon terakkisinin gerçekleşme safhasını irdelleyecektir. Yazı Frenklerin dahi artık Japonları takdir ettiğini belirttikten sonra Japon terakkisine yönelik ilginç bir saptamada bulunur. Osmanlı basınında daha önce bu terakkinin Osmanlı'ya uygulanabilir olmasına yönelik İslâmî temelli söylemi

¹¹⁹ “Japonya İmparatoru Merhum Mikado (Mutsuhito) Hazretleri”, *İctihad*, Cilt: IV, Sayı: 50, s. 1144-1145.

16 Kanunusani 1328-29 Ocak 1913.

¹²⁰ A. g. e., s. 1146.

destekleyici, hatta bu terakkiyi halk istedikten sonra kolayca uygulanabilir biçimde gören bir analizdir bu:

Herhâlde şurası lâıyıkı vecihle malûm olmalıdır ki: Japonya, bu terakkiyi husûle getiren ulûm ve fûnûnu ve husûsen sanayii ya doğrudan doğruya veyahut dolayısıyla Avrupa'dan almıştır. Esasen kendilerinin bu terakkiyatta ihtirâ veyahut yeni usuller keşf ve vaz itmek suretiyle hiçbir iştirak ve dahlleri yoktur. Japonların yaptıkları bir şey var ise o da Avrupa'dan aldıkları ulûm ve fûnûnun sanâyi'e tatbikinde, zekâ ve malumatlarının derecesine göre, bazı ehemmiyetsiz tadilat yapmalarından ibarettir. Japonların en büyük fazileti, Avrupa ulûm ve sanâyi'ni az zaman zarfında ahz ve tecnis iderek tatbikatta muvaffakiyet göstermeleridir.

Böylece Japon terakkisi, eğer onların yaptığı eylemler tekrarlanırsa Osmanlılar için de gerçekleştirilebilecek, umut vadeden bir terakkiye dönüşmektedir. Nitekim yazının devamında, Japon terakkisinin kendisi yerine, nasıl gerçekleştirildiğinin daha önemli olduğu belirtilerek bu işin temelinde, yıllar önce Kaliforniya'ya işçi olarak göçen ve orada kendilerinden daha önce göç etmiş durumdaki Çinlilerin aksine, oraya entegre olmayı arzulayarak çocuklarını iyi okullara gönderip yüksek statülü iş sahibi yapan Japonlara dikkat çekilir. Yazara göre Çinlilerin derdi para biriktirip ülkelerine dönmek iken Japonların derdi bu yeni yurtlarından azami istifadeyi sağlayarak kendi ülkelerine eğitim ve uzmanlık isteyen işlerde yetişmiş insan kaynağı sağlayarak dönmektir. Hatta iş dönüp dolaşıp Osmanlıların tembelliği ve terakkiyi topyekûn istememeleri nedeniyle gerçekleştiremedikleri savına gelerek, gazete güya bir İngiliz'den aktardığını belirttiği, adeta fantastik romanlardan fırlayan, insanüstü bir Japon tasviri çıkarır:

Muharebe meydanlarında yağmur gibi kurşun yağarken bile bir Japon iktisâb malumat itmeğe çalışır. Fena hâlde yaralanmış ve kolu budu kesilmiş nice Japon askerleri bütün evcâ ve ızdırabı arasında kloroformun nereden ve ne suretle çıkarıldığını öğrenmeğe çalışır ve buna dair, ameliyatı icra iden doktordan malumat istihsâli için birçok sualler irâd iden pek çok Japon neferatına tesadüf itdim. Hatta muhakkak olan korkusu bile bir Japon'u malumat tedarikine çalışmaktan men idemez. Bu uğurda her müşkülâta göğüs gerer ve maksadına vusûl için her çare istimal ider ve her türlü fedakârlığı kemâl-i sabr ve metanet ile kabul ider. İşte Japonlardaki bu haslet ve bu hırs kendilerini Amerika'da gördükleri bütün fûnûn ve sanayii ta esassından öğrenmeğe sevk itdi. Çocukları Amerika mekteplerinde ulûm ve fûnûnun nazariyatını öğrendiği sıralarda büyükleri dahi gündüzleri fabrikalarda, madenlerde, tarlalarda çalışır ve geceleri hane ve meskenlerinde gündüz amelen ve fiilen icra itdikleri işlerin nazariyat ve esaslarına vukuf hâsıl itmek için göz nuru döktüler ve sarf-ı zihn eylediler. Böylece Amerika'da tahsil itmek suretiyle imrâr idilen rub asır Japonlara iki cins âdem yetiştirdi.¹²¹

Koşullar ne olursa olsun ilim yolunda çabalayan ve evlatlar yetiştiren Japon anlatısı, Osmanlılar için de bir numune olarak ortaya konarak geçmişte yapılan hataların bir muhasebesine dönüşmektedir. Üstelik Japonların ABD göçmen ve öğrenci alırken bunu değerlendirerek orada kendi insan kaynağını yetiştirip memleketlerine döndüklerinde ülkelerinin terakkisi için çalışmalarına karşın Osmanlı bunu yapmamıştır. Yazarı hayıflandıran husus ise zamanında Osmanlılar ABD'ye ne öğrenci ne de işçi göndererek treni kaçırmalarına karşın, artık göçmenle dolu olan ve kapılarını yeni göçmenlere de kapatmaya başlayan Avrupa

¹²¹ A. g. e., s. 1552.

treninin de kaçma ihtimalidir. Braudel'in (2007: 162) her toplumsal sistemin, kendi içinde bulunduğu mekânla doğrudan bir ilişkisi olduğuna yönelik savı, Osmanlı aydını açısından bakıldığında ise kendi sınırlarında kapalı kalma ihtimalinden korkma şeklinde beliriyor gibidir. Zira "Avrupa'dan heman ve heman istifadeye teşebbüs itmemiz lazımdır. Ve ala kapu da bir suretle kapanacak olur ise artık çare-i necat kalmamış olacaktır."¹²²

Giderek karamsarlaşan satırlar daha önce de görüldüğü üzere terakkinin mümkün olup olmadığını bir kenara bırakmıştır: Nihayetinde Japonya terakki ettiyse onun yaptıklarından hareketle Osmanlılar da terakki edebilirdi. Fakat devrimin olmasına, istibdadın son bulmasına karşın istenenler ve beklenenler hâlâ gerçekleşmemektedir. Bu sebeple de sorunun temel kaynağının bizzat Osmanlı halkı olduğuna yönelik karamsar yazılar devam edecektir. Yine *İçtiha*d'da, Abdullah Cevdet'in kaleme alacağı yeni bir yazı, tüm bu sıkıntı ve karamsarlıkları, Japonya üzerinden kendine bakışla ortaya konan özeleştiriyiyle neticelendirecektir. Ancak bu eleştiri, artık terakki yolunu benimsemek dışında hiçbir alternatifin ve zamanın kalmadığına yönelik endişeyi de taşımaktadır:

Dünya bizim hasmımızdır ve âlem-i küfr aleyhimizedir demek âdetâ 'Folie de peresecution'¹²³ tesmiye olunan ruh hastalığının arâzını göstermekdir. Ben, zayıfın bütün dünya hasmıdır derim. 1840 tarihlerinde Japonya'ya Avrupa bir tokat attı. Fakat bu tokat üzerine Japonya, Avrupa'ya gözünü ve kalbini kapamadı. Bu darbenin hangi bazulardan ve hangi sebab-ü kuvvetlerle geldiğini anlamaya koyuldu ve inanılması kolay olmayan bir miktarda yani defaten 25.000 evlâdını Avrupa'ya, Amerika'ya tahsile, tetkike gönderdi. Fakat bu 25.000 genç Japon'un ikmâl-i tahsil ve tetkik ile Japonya'ya avdeti 'Şems-i Tali İmparatorluğu'nu ihya etti. Bu genç ve münevver Japonların hiçbirisi Victor Hugo'ya, Lord Byron'a «aleyhillâne» demedi. Hatta ilk defa Japonya limanını bombarde eden amirali bile hörmetle yâd ettiler. Avrupa bize bir değil, bin tokat vurdu. Biz uyanmıyorsak kabahat Avrupa'nın mı yoksa bizim balkabağı kafalarımızın mı? Biz Müslüman olmayan akvamı o kadar istihfaf ediyoruz ki onların üzerimize en parlak zafer ve galebelerini bile mühimsemiyoruz. 'Biz ki Müslümanız, kişver-i ahret bizimdir, bihişt bizimdir, hur-u gılman bizimdir, nimet-i didar bizimdir. Dünyadaki muvaffakiyet ve mevkileri ne olursa olsun gayr-i müslimlerin makam-ı uhrevîsi tuzakdır, nasib-i müebbedi azab-ü akabdır diyoruz. İşte bu kafa-i basefa ile gitmekte olduğumuz yol ve yer maşallah meydandadır!¹²⁴

Osmanlıların ve Müslümanların hâlâ akıllarını başlarına almadığına yönelik bu hüznü çıkarımlar, o güne kadar yapılmayanları da sıralayarak, terakki etmedeki bütün eksikliklerin yükünü toplumun kendisine yükleyecektir. Abdullah Cevdet'e göre "Güneş ülkesi" Japonya'nın yaptığı gibi Avrupa'dan bir an evvel terakki için gerekli ihtiyaçlar öğrenilip temin edilmezse medeniyet ile Türkiye arasındaki fark giderek açılacaktır:

Ecanib bize ne yaptı? Biz şimendüfercilik öğrenmek için mesela Amerika'ya gittik de Müslümanız yahut Türküz diye bizi mekteplerine, fabrikalarına kabul etmediler mi? Bataklik arazimizi kurutmak istedik de mâni mi oldular? Hakikati söylemenin bir mevsim-i mahsusu yoktur. Hakikatin fazla tekrar edilmiş olmak ihtimali de yoktur. Kemâl-i cesaretle ayinenin

¹²² A. g. e., s. 1553.

¹²³ Zulüm sanrısı/paranoya.

¹²⁴ Abdullah Cevdet, "Gime-i Muhabbet: Celal Nuri Bey'in Geçen Nüşadaki 'Şime-i Husumet' Makalesine Cevab", *İçtiha*, Cilt: IV, Sayı: 89, s. 1982-1983. 16 Kanunusani 1329-29 Ocak 1914.

önüne geçmeli: Ağaran saçlarımızı, solan rengimizi görmeyecek kadar korkak ruhlu olmanın vechi yoktur. Ayineye bakmalı ve bakmak istemeyenlerin önüne aynayı dayamalı. Kendimizi dev aynasında gördüğümüz yetişir! Husumetlerimizi şimdiye kadar hasmımızın bulunmadığı cihetlere tevcih ettik. Avrupa bizim yaptığımız gibi güneşin batmasıyla mesaisini terk etmiyor, yatmıyor. Avrupa'da tabiatın güneşi batınca insanların güneşi doğuyor: Elektrik. Bütün bir Paris'i, şimdi sekiz milyon nüfusu muhteva bulunan Londra'yı nura gark ediyor. Kadın, erkek hummalı bir faaliyetle gece yarısına kadar çalışıyorlar. Şumendüferler, yalnız iki dakika fasıla ile yek diğerini takip iderek bu sekiz milyon halkı bir noktadan diğer bir noktaya lâyenkatî nakil idiyor.¹²⁵

Fakat Avrupa'da tüm bu gelişmeler olurken Türkiye'de hâlâ sıkıntılar devam etmektedir. Avrupa'daki gelişimi gören Japonya, bunları arzulayıp gerekli adımları atıp medeniyetin bir parçası olmuşken, Türkiye bunu hâlâ gerçekleştirememiştir. Bu sorunun temelinde yatan ise halkın kendisidir:

En büyük ve en daimî hasmımız bizim kendi kanımızdadır, kendi kafamızdır. Bizim ile ecanib arasındaki münasebet kavi ile zaif, âlim ile cahil, zengin ile fakir arasındaki münasebettir. Bir ikinci medeniyet yoktur. Medeniyet, Avrupa medeniyetidir. Bunu gülüyle, dikeniyile isticnas etmeye mecburuz.¹²⁶

Abdullah Cevdet açısından medeniyet Avrupa medeniyetidir ve bunun alınması bir mecburiyettir. Serzenişte bulunduğu hususlar ise memleket insanının üzerine düşeni yapmamasıdır. Japonya'nın yaptıklarını görüp de hâlâ onlar gibi olmaya çalışmayan halka yönelik bu kızgınlığı, Ahmed Münir de Tokyo'da katıldığı bir umumi sergide yaşadıkları üzerinden üzüntüyle anlatacaktır. Sergide özellikle Japonların ürettikleri son teknoloji tarım aletlerinin ve zirai ürünlerin olduğu şubeleri gezen Ahmed Münir, Avrupa ürünleriyle kolayca yarışacak bu sergiye bizzat Japon halkının büyük bir hevesle gittiğini, her kesimden insanın ürünleri incelediğini belirtir:

...müstemlekât şubesine gittiğim zaman kendimi memûrîn ve dârülfünûn talebesi miyânında buldum. Hususen Formoza Ceziresi kısmında tütün mahsulatını tetkik etmekte olan ticaret mektebi talebesi, şeker mahsulatını tetkik etmekte olan kimyagerler mektebi talebesi muallimleri ile beraber her bir küçük numune karşısında tevakkuf ederek her numunenin hâl-i hazırı, mâzisi ve istikbalde memul terakkiyâtı hakkında uzun malumat istihsal etmekte, hatta bazı parçaları kimya şubesine kadar götürüp tahlil bile ettirmekte idiler. Pedagoji şubesine gittiğim zaman orada da yüzlerce dârulmuallimîn talebesine, genç muallimler kafilesine tesadüf ediyordum. Bunlar da kendi ihtisaslarına ait teşhir olunmuş eşyayı bütün ciddiyetleriyle tetkik etmekte, sair binlerce züvvâr ile hiç alâkadar değilmiş gibi dinlemekte, okumakta, düşünmekte, müdâvele-i efkâr etmekte idiler. Bütün bu hâlleri hayret ve gıpta ile seyrediyordum. Kendimi, vatanımı düşünüyordum. Bizdeki laubaliliği, vurdumduymazlığı, istifade kelimesinin manasından bihaberliğimizi gözüm önünde tecessüm ettirdikçe tüylerim ürperiyor idi. Sanayi şubesine geldiğim zaman büsbütün hayretler içinde kaldım. İbtidâî mektebinin 8-10 yaşındaki çocukları, basık yuvarlak yüzlü, sarı renkli, müstakbelin general "Nogi"si, Prens "İto"su olmaya

¹²⁵ A. g. e., s. 1983.

¹²⁶ A. g. e., s. 1984.

ihzâr olunan bu mini mini Japonlar kimi su değirmenini, kimi daha bilmem neyi tetkik ile meşgul ve muallimlerinin izahatını bütün kulak kesilerek dinlemekte idiler.¹²⁷

Görülebileceği üzere Japonya'daki bilim-teknik gelişmeler, yazarlarda sürekli olarak takdir ve hüznle karışık bir duyguyla birlikte okuyucuya aktarılır olmaktadır. Bu dönemde Avrupa'daki gelişmeleri aktaran gazete yazılarında, Japonya'daki gelişmeleri aktaran gazete yazılarında görüldüğü şekliyle bir hüzn ve ders çıkarma durumu çok daha azdır. Nitekim Avrupa, Osmanlıların olmadığı şey iken, Japonya ise olabilecekleri ama olmak için çaba göstermedikleri şeydir. Ahmed Münir'in gözünde, sergideki "mini mini Japon çocuklardan" tahsilini tamamlamış uzmanlara kadar herkes, sergilenen ürünleri büyük bir dikkat ve şevkle izlemektedir. Bu durum, Osmanlı toplumundaki laubalilik ve yeniliklerle ilgilenmeme durumuyla zıt bir görüntü ortaya çıkarmaktadır. Üstelik Ahmed Münir de tıpkı Abdullah Cevdet gibi bu sorunun altında halkın bizzat kendisinin olduğunu ileri sürecektir:

Hususen güneşin gurubuyla gölün etrafındaki muhteşem sergi pavyonları elektrik lambaları arasında alevlenmeye başlayınca göl üzerinde inikâs eden milyonlarca şuleler bu milletin istikbale doğru nasıl bir aydın yoldan gitmeye hazırlandığını göstermekte idi. Göl sahilindeki uzun umûmî sandalyelerden birine oturup "Biz ne için bunları yapamıyoruz? Bize kim hâil oluyor? Ne gibi mevânî bizi böyle terakkiyâtten men ediyor?" diye düşünüyordum. Hatırıma devr-i sabıkın tarihi, kapitülasyonlar, Avrupa'nın rekabeti gibi mütenevvi sebepler geldi. Her birini bir bir tetkik ettim, hiçbirisinin esaslı bir mâni olabileceğine hüküm edemedim. Demek ki yalnız bir sebep kalıyordu. O da bizdeki vatanperverlik kelimesinin anlaşılamamış olması idi. Çünkü Japonya bu sergiyi vatanperverlik hissiyatının tesiri ile, o hissin teşviki ile, o yüce duygu aşkına yapıyordu. Onu her vesile ile takviye ve tarsin etmek arzusuyla çırpınıyordu.¹²⁸

Ahmed Münir'in az ötesindeki ışıltılı sergide, Osmanlı istikbâlinde beliren karanlık dehlizlere dalıp gitmesi dönüp dolaşıp aynı yere geliyordu: Sorunun kaynağı II. Abdülhamid'in istibdadı, kapitülasyonlar, meşrutiyetin olmaması, halk egemenliğinin uygulanmaması, dış borçlar, gerekli altyapının o güne dek inşa edilmemiş olması gibi çok sayıdaki sebebe atfedilmiş ama nihayetinde görülmüştür ki asıl sebep bunların hepsinin dışında, halkın bizzat terakkiyi istemesi ve bu uğurda çalışmasını sağlayacak motivasyon eksikliğindedir. Osmanlı gazetecileri açısından kaleme alınan Japonya ile mukayeselere dayalı, terakkiyi arzulayan tüm yazılar, anlaşılan o ki daha önce çok da üzerinde durmadıkları bu etmenin belirmesiyle yazarları da bir boşluğa düşürmüştü gibidir. Nitekim 1914'te Japonya'yı gezen, oradaki tüm gelişme, eğitim, gelenek ve görenekleri gündelik yaşamın içinden Osmanlı kamuoyuna aktaran Samizâde Süreyya¹²⁹ da Japon terakkisinin temelinde yatan akılcılığı ve pratikliği öne çıkarmadan evvel, oraya yaptığı yolculuğu sırasında uğradığı Cidde ve Cibuti'de gördüklerinden hareketle Osmanlıları suçlayacak ve milletin tembel, umursamaz olmasından yakınacaktır. Osmanlı elindeki Cidde'de erkeklerin akşama kadar kahvehanelerde pineklediğini, sokakların pislik içinde olduğunu, Türkiye'de memurların İstanbul dışında bir yere atanınca üzüldüklerini ve iş yapmak istemediklerini ama Fransızların elindeki Cibuti'de sinematograftan, modern kafe ve

¹²⁷ Ahmed Münir, "Tokyo'da Umumi Sergi", *Sebilürreşad*, Cilt: 12, Sayı:300, s. 255. 11 Haziran 1914.

¹²⁸ A. g. e., s. 255.

¹²⁹ Samizâde Süreyya'nın Japonya'da yaptığı ve Osmanlı gazetelerinde yayımladığı tüm gözlemleri sonradan kitaplaştırıldı. Bkz. Samizade Süreyya (2001).

kaldırımlara, yollara, eğlencelere kadar her şeyin yolunda olduğunu çünkü bizzat Cibuti halkının terakki arzusuyla yaşadığını belirtecektir.¹³⁰ Bu hüznü gözlemlerle Japonya'ya varan Samizâde Süreyya, orada ise terakkinin nasıl mümkün olduğunu anlamaya çalışır.

“Japonlar Niçin ve Nasıl Terakki Etmişler?” başlıklı yazısına, Samizâde Süreyya Japonların sade ve mütevazı kültürlerini, yaşam pratiklerini övdükten sonra ataleti sevmediklerini, çok çalışkan olduklarını belirterek başlar. Avrupalılarla kurdukları ilk temasın korkutuculuğu sonrası, çalışkanlıklarından hareketle terakkiye giriştiklerini belirterek, bunu mümkün kılan noktalardan birinin de inançlarındaki açık fikirlilikle ilişkili olduğunu belirtir:

Bir millet ki akidenin, bir ananenin delâil-i mantıkıyye olmaksızın sırf manevi bir takım esbabdan dolayı muhafazasına hârisdir, o milletin tenevvür ve terakkisi tabiatıyla geç olur ve belki de hiç olmaz. Teceddüt ve terakki bahsinde kuyûd ve şürûta tâbi olan bu gibi milletlerdir ki daha makul düşünen, felsefe-i hayatı daha vâsi ve manasıyla idrak eden milletlerin hakimiyeti altına girerler; hayat-ı istiklâllerinden bir eser kalmaz. Fakat Japonlar böyle hareket etmediler. Taannüd ve taassup göstermediler. Bir şey ki iyidir, tatbikinden faideler melhuzdur, derhal onu aldılar ve hayat-ı ictimaiyyelerine, hayat-ı medeniyyelerine uydurmağa çalıştılar. “Buda, buna muarızdır” yahut “Bu şey dinimizle taban tabana zıttır” gibi gülünç fikirlerde bulunmadılar. Esasen Japonlar felsefeden pek hoşlanmazlar. Onlar pratik bir millettir. Nazariyat ile hiç alâkalı yoktur. Çam sakızı gibi bir fikre saplanıp kalmazlar. Bugün Japonya’da felsefenin terakki edemeyişi ve filozof yetismeyişi sırf bu sebeplerden ileri geliyor. Mürûr-ı zaman ile vaz edilen her kanunun bir gün gelip tatbikinden faide yerine mazarrat hâsıl olacağına kanaat-ı kâmileleri vardır. Zamanın tagayyürü ile kanunların tebeddül etmesi fikrine şiddetle taraftardır. İşte bütün bu esbaptan dolayı efkâr-ı medeniyye, terakkiyât-ı asriye Japonya’ya pek ziyade suhuletle girdi ve seri bir surette taammüm ve intişar etti (2001: 55).

Terakkiye yönelik azim ve kabulün altında toplumdaki yerleşik inancın büyük rolü olduğuna gönderme yapan Samizâde Süreyya, Japonlardaki yerleşik inancın terakki için gerekli desteği sağladığını belirtmekte, yazının devamında da Japonların ABD ve Avrupa’ya çok sayıda öğrenci gönderip bunları uzmanlar hâlinde tekrar ülkesine çağırdığını belirtir. Ulûm ve fen alanında gerekli uzmanlar her nereden olursa olsun Japonya’ya getirilmiş, ülke kendi insan kaynağını sağlayıncaya kadar da bu insanlardan istifade edilmiştir. Samizâde Süreyya’yı en çok etkileyen husus ise Japonya’da bir insanın neye yeteneği ve isteği varsa hükümetin, o insanı ilgili alanda maddi ve manevi olarak teşvik edici yöntemler uygulaması, böylece kendi insan kaynağını kalifiye hâle getirmek için büyük çaba göstermesidir. O (2001: 58) ise bu durum karşısında “Bunlar, bizim için de birer ders-i ibrettir.” demektedir. Zira onun diğer yazarlara göre daha çekingen kalan bu rol model gösterme tavrının altında aslında Osmanlılara rol model olarak Japonya’yı sunarak, terakki etme konusundaki yerleşik Avrupa perspektifini aşan, alternatif bir örneği göstermenin getirdiği farkındalık söz konusudur:

Japonya sanat, ticaret, ahz u ita memleketidir de. Evet, Japonlar şark-ı baîdin bilumum ticaretini idare ve murakabe ediyorlar, hatta sahne-i rekabette İngilizlere ve Amerikalılara bile meydan okuyorlar. Bunlar efkâr kabul eder faziletlerden midir? Tabiata, şiire, mehâsine meyyal ve merbût olan milletler arasında aynı zamanda hâhiş ve meyl ile ticarete, meşâğıl-ı maddiyyeye

¹³⁰ Samizâde Süreyya, “Japonya Yolundan: Metrûk ve Münsî Bir Belde-i Kadime”, *İctihad*, Sayı: 119, s. 344-347. 9 Teşrinievvel 1330-22 Ekim 1914.

hasr-ı vücûd etmiş ve bu iki vadide büyük büyük muvaffakiyetler, şayan-ı nazar neticeler elde etmiş bir kavme, bir cemaate tesadûf -maziyi ve hâli, her ikisini de nazar-ı dikkate alarak söylüyoruz- imkânsız değilse bile enderdir, müteassirdir. Binâenaleyh gönül istiyor ki meçhul olan bu diyar-ı mehâsin bizce de bilinsin ve öğrenilsin. Mümkünse Japonların bazı âdâtından, efkârından, etvâr u mişvârından istifade edilsin. Fakat biliyorum, burada bir itiraz vâkı olacak. Benim şu samimi, şu ciddi iddialarıma karşı “Avrupa ve Avrupalılar dururken istifade ve istifâza için Japonya’yı tavsiye etmekliğin doğru bir şey oluyor mu?” diyecekler de var. Fakat hayır, bu yanlış bir düşüncedir. Teyid-i müddeâ için delâil ve berâhinden sarf-ı nazar ediyoruz. Itnâba hacet yok. Bu husustaki neşriyatımız, ileride fikrimizi kendi kendine teyit ve ispat edecektir.¹³¹

Samizâde Süreyya böylece bir alternatif rol model ortaya koyduğu gibi yerleşik kanılara itiraz olarak da Japonya’da gördüklerini anlatmayı hedeflemektedir. Avrupa’da görülen terakki yolları ve Japonya’nın bu yolları takip ederek geldiği nokta ondan önce de Osmanlı basınında sıklıkla vurgulanırken, Samizâde Süreyya Osmanlıların bunu gerçekleştiremiyor olmasındaki etkenleri onların temel karakter veya davranış kalıplarının aksine, Osmanlıların toplum olarak ortak bir ülkü peşinde koşmaması üzerinden izah etmeye çalışacaktır. Tokyo’da, Kont Okuma tarafından kurulan Vasida Dârülfünûnu’nda görevli Profesör Chibuzawa ile yaptığı bir görüşmeyi aktaran Samizâde Süreyya, profesörün Japon terakkisini milletin ortak bir hedef doğrultusunda, saadet ve insanca yaşam arzusunda belleyerek çalıştığını, en tepedeki yöneticiden en alt sınıftaki insana kadar herkesin bu gaye için kendi işinde iyi olmaya çalıştığını aktarır. Profesöre göre hükümet de bu gayenin gerçekleşebilmesi için gerekli tüm eğitim, uzman, alet ve gereci temin etmiş, neticede Japonlar mevcut konumlarına gelebilmişlerdir. İşte bu görüşmeyi aktardıktan sonra da Samizâde Süreyya, profesörün ona özellikle “en cahil köylünün dahi yaşamak için bir gayesi ve bunun nasıl sağlanacağına yönelik de bir fikri olduğunu” belirtmesinden büyük bir üzüntü duyar. Ahmed Münir’i serginin ışıltıları altında Osmanlı istikbâlinin karanlık dehlizlerine daldıran bu zıtlık, Samizâde Süreyya’yı da Osmanlıların ortak bir hedefi dahi tespit edememeleri nedeniyle utanca sürükleyecektir:

Üstat bütün belagatiyle anlatıyordu. Hakikaten şu kısa mevize-i intibah bende ne derin düşünceler ne tevlit etti ne elim hatırat uyandırdı. O tatlı tatlı fakat kati cümlelerle ifade-i meram ederken ben pek çok şeyler düşünüyorum, pek çok şeyler hatırlıyordum. Yalnız şu kadar söyleyeyim ki hatırladığım şeyler bende acı, elim, yakıcı, kavurucu bir takım hissiyat uyandırdı. Bu büyük ve hakiki sözler karşısında o kadar küçüldüm ve o kadar utandım ki... Japon önümüzde hakikaten bir misaldir. Nasıl çalıştıklarını ne suretle terakki ettiklerini ne vâsıtalar kullandıklarını öğrenirsek zannetmem ki şu hareketimizle bir ziyan etmiş olalım. Bilakis, azmin düşize-i sebat ile hem-aguş olduğu bu memleketi tetkik ettikçe ibret alınacak pek çok faydeli noktalara, istifade olunacak ibret derslerine tesadûf edilebilir. Binâenaleyh bildiklerimizi kârin-i zekiye de bildirmek istiyoruz. Bu husustaki malumatımızın tevsii ki bence en büyük bir emel, en mukaddes bir gayedir. Japonları yükselten avâmil ve anasır nedir? Onları muzlim ve mukassî bir mâzinin keşmekeş dûra-dûrundan, kurûn-ı vüstai bir hayatın envâ-i mahrumiyetlerinden kurtararak istikbâlin sabah-ı feyz-bârına, nûr-efşan sihriine isâl eden kuvvet

¹³¹ Samizâde Süreyya, “Japonya’da Sanayi-i Nefise”, *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası*, Cilt: II, Sayı: 42. 17 Teşrinisani 1333-17 Kasım 1917.

acaba nasıl bir kuvvettir? O mukaddes kuvvet, o mübarek âmil, o rehâkâr saik nedir ve ne olabilir? Şu suallerin cevabını öğrenmek, bunları kemâl-ı dikkatle, kemâl-i ehemmiyetle mütalaa etmek fena mıdır?¹³²

Kuşkusuz bu sorular hâlâ Türkiye modernleşmesi açısından tam anlamıyla cevaplanabilmiş değildir. Ama yine de Samizâde Süreyya'ya bunca ağırlık ve hüznün veren sorulara karşın, en azından şimdi Japonya örneği vardır, umut vardır. O da bu sebeple kendi yapabileceği en iyi şeyi yaparak Osmanlı kamuoyuna Japonya'yı aktarmak istemekte ve bu sayede toplumu terakki için düşünmeye sevk etmek istemektedir:

Hepimiz bununla mükellefiz. Yalnız garbı, yalnız Paris'i yalnız Paris hayatını ve ânın sadece şaşaa-i kâzibini bilmekle, görmekle, öğrenmekle dem-güzâr olursak irfan ve istidadımız, kâr-u kisbimiz ne mertebe elim bir netice verir! Geçmiş zamana ait bir muhaverenin şu kadar uzun bir musahabeye mevzu teşkil ettiğine hayret etmiyorum. *Japonya* ve *Japon* kelimelerini her nerede görsem, her nerede işitsem hayâlimde pek vâsi ve derin bir saha-i tefekkür açılıyor. Bu kelimeler beni çok düşündürüyor, beni çok yazmaya sevk ediyor. Fakat bir taraftan da mazurum. Çünkü milletimi de Japonlar gibi yükselmiş, Japonlar gibi büyümüş, Japonlar gibi mesut, Japonlar gibi zinde ve tüvânâ görmek ihtiyacıdır ki bana bu kadar söz söylemeyi ihtiyar ettiriyor ve ettirecek.¹³³

Samizâde Süreyya böylece kendi vazifesini Osmanlı kamuoyuna Japon terakkisini duyurmak olarak aktarmış ve dediğini de yaparak görevini tamamlamıştır. Bu dönem bir yandan da I. Dünya Savaşı (1914-1918) nedeniyle imparatorluğun en ağır ve en zorlu dönemi olduğu için gerek basın üzerindeki sansür ve basının savaşa dair haberlere odaklanması gerek de Japonya ile her ne kadar bilfiil savaşılmamış olsa da dünya savaşında farklı kutuplarda yer almanın getirdiği bir görece suskunluk dönemidir. Ancak Japon terakkisini gören, onun aşamalarını ve nasıl hayata geçirildiğini tüm bu yıllar boyunca kamuoyuna aktaran Osmanlı gazetecilerinin yaptıklarının değeri, savaş sonrasında da görülecektir. Onların zaman zaman halkın tembelliği ve terakkiye olan ilgisizliğinden, zaman zaman da halkın ortak bir ülkü benimsememesinden ötürü Japonya örneğini takip edemediğine dair çıkarımları, Kurtuluş Savaşı sürecinde de işlenmeye devam edecektir. Japonya'nın I. Dünya Savaşı'nda kazanan tarafta yer alması ve savaşa bilfiil dâhil olmadan hem Asya'da Alman sömürgelerinin bir kısmını ele geçirmesi hem de savaştan yorgun ve güçsüz çıkan Avrupalı ülkelerin durumundan istifade ederek dev ihracat rakamlarına ulaşması kamuoyunun dikkatini yeniden Japonya üzerinde tutmasına neden olacaktır. Üstelik bu sefer, Trablusgarp Savaşı'ndan beri, on yıldır aralıksız savaşmaktan tarumar olmuş bir ülkenin tam da yeni bir cumhuriyet ile yola devam etmesinin arifesinde ve sonrasında uzun erimli planların odağında yine Japonya olacaktır.

Mevcut sorunların üzerine bir de I. Dünya Savaşı ile gelen yıkımın sonrasında, maarif müdürü Osman Nuri imzalı "Sultanî ve Darûl Muallimlerimiz" başlıklı bir yazı, bir ülkede terakki için her şeyin temelinde eğitim olduğuna dair herkeste ortak bir kanaat olduğunu ancak bu doğrultuda çok az insanın çalıştığını dile getirecektir. Yazara göre Japonya örneği ortada

¹³² Samizâde Süreyya, "Bir Muhavere Ki Hâlâ Unutmadım: Japonya'da Vahdet-i Âmâl", *Edebiyyat-ı Umûmiyye Mecmuası*, Cilt: 1, Sene: 2, s. 248-249. 10 Teşrinisani 1917-10 Ekim 1917.

¹³³ A. g. e., s. 249.

olduğu hâlde onun rol model olarak alınması konusunda Türkiye’de başarı gösterilememesinin en büyük müsebbibi vatanı, milleti düşünmeyen mutaassıp kesimdir:

Her millet asrileşmek, muasır milletler arasında şerefli bir mevki ihraz etmek için her şeyden evvel maarif ve iktisâdiyatına yeni bir veçhe tayin etmek lüzum ve mecburiyetini his etmiş; memleketin bütün güzîdeleri de bu ulvî mefkûrenin husûlüne fedâkârâne sarf-ı mesai etmekle temin-i terakki mümkün olabilmiştir. İşte Japonlar! Japon terakkiyât ve medeniyeti bu iddianın en canlı bir delilidir. Şunu da söylemeliyim ki gayr-i müterakki milletlerde inkılâb ve teceddüdün o kadar kolay bir şey olduğu ve buna yalnız şahsî fedakârlıkların da kâfi geleceği zann idilmesin. Bunda da temin-i muvaffakiyet ancak halk ve hükümet zümrelerinin aynı nispette ibraz-ı fedâkârî itmesi ve aynı zamanda muhitteki bütün güzîdelerin bu gibi faal heyetlere azamî müzaheret ve muavenet itmesiyle mümkün olur. Pek iyi biliriz ki bu bedbaht memleket her ne zaman teceddüt ve terakkiye doğru bir hatve atmak istemiş ise daima karşısında birkaç mutaassıp ve sefil eşhâsın kanlı pençelerini görmüş; evet menâfi’i millîye ve vataniyeyi düşünemeyecek derecede basit ve düşman-ı teceddüt olan bir iki izansız daima bu memleketin terakki ve tealisine mâni olagelmıştır. Şunu da iyi bilmeli ki; her millete inkılâbdan evvel bu mesut hareketi vücuda getirebilecek evsâf-ı ruhiye ve fikriyede mütefekkirler yetişmiş; evet muhitin taassup ve muhalefetlerine hatta her türlü tezvîrat ve tasnîâtına rağmen mücadeleden yılmayacak, yeis ve nevmîdiye düşmeyecek mefkûre ve iman sahibi şahsiyetler meydana gelmiş ve ondan sonra sahne küşat edilmiştir.¹³⁴

Böylece Osman Nuri’ye göre Japonya gibi bir örnek ortadayken yapılması gereken şey, evvela ülkedeki mevcut mutaassıpları, terakkiye karşı çıkan grupları sindirerek ortaya bir program koymak olmaktadır. Bu da her şeyden evvel öğretmenlere bir milli mefkûre aşlamakla olacaktır. Ortaya konan bu sert ve keskin terakki arzusu, *Dilek* gazetesinde çıkacak “Avrupa’nın İnhitatı” başlıklı bir yazı dizisiyle de gerekçelendirilecektir. A. Domanjon’a ait eseri, Osmanlı okuyucularına tercüme eden ve arada sık sık kendi analizlerini, yorumlarını da paylaşarak aktaran Ali Haydar’ın çıkarımları mühimdir. Yazıya göre dünyanın merkezi I. Dünya Savaşı bitimiyle birlikte ABD ve Japonya’ya kaymıştır. İki ülke savaştan en kârlı çıkan ülkeler olarak anlatılırken, ticaret kapasiteleriyle de bu durum ispatlanmaya çalışılmaktadır. Ali Haydar ise Japonya’nın geldiği noktanın Avrupa’nın bugüne dek insanlığa çektiği cinayetlerin bir sonucu olduğunu ileri sürecek ama Türklerin ise Japonya’yı örnek alarak bundan ders çıkaracağına sürekli gereksiz siyasi kavgalarla vakit kaybettiklerinden dert yanacaktır:

Ferdin saadeti kavî bir uzviyete, çelikten bir vücuda istinat itdiği gibi cemiyetlerin saadeti de maddiyata taalluk idiyor. Müellif telâş ve endişe içinde çünkü Avrupa satvet-i iktisadiyesi Amerika, Japonya’nın rekabetiyle duçar-ı zeval oluyor. Medeniyet merkezi sıkletini tebdil idiyor. Japonlar, Amerikalılar fazla doğuruyorlar, fazla istihsal idiyorlar; Avrupa ise cinayetlerinin cezasını çekmeğe başlıyor, medyun-u müstağrak. Biz Türkler öteden beri mesail-i içtimaiye ve iktisadiye ile iştigalin ehemmiyet ve kıymetini anlamamışız. Daima kuru bir siyaset dağdağa ve kavgası ömrümüzü imha etmiş, cehle istinat iden bu kavgaların mucip olduğu ihtiras, kin; felâketler de caba! Halbuki miknete, kuvvete, servete, say ve fazilete istinat itmeyen

¹³⁴ Osman Nuri, “Sultânî ve Darûl Muallimlerimiz”, *Dilek*, Sayı: 16, s. 1. 10 Kanunusani 1338-10 Ocak 1922.

bir siyaset müflis bir tacirin hülya-i hüsrânından fazla kıymeti haiz değildir. Hükümetimizin, siyasetimizin kuvvetlenmesini arzu idiyorsak ferden, iktisaden yükselelim.¹³⁵

Terakki için o güne kadar fazlasıyla zaman kaybedildiğini işaret eden Ali Haydar, devam yazısında bugüne dek Japonya'yı rol model olarak ele alan yazarlardan çok daha farklı ve önemli bir analizde bulunacaktır. Kendisi de Japonya'nın süratle örnek alınarak Osmanlı'nın terakkisi için gerekli adımların atılması çağrısında bulunsa da Ali Haydar “büyük resme bakarak” Avrupa'nın I. Dünya Savaşı'ndan çok yorgun ve hasarlı çıkmasıyla meydanın ABD ve Japonya'ya kaldığını ancak bu durumun sevindirici olmaktan öte terakki edemeyen Türklere karşı yeni tehditlerin belirmesi anlamına geldiğini ileri sürecektir.¹³⁶ Ali Haydar aynı konuya temas ettiği, “Sen kendine yardım it ki Allah da sana yardım itsin!” diyerek giriş yapacağı *Milli Mefkûre*'de çıkacak bir başka yazısında ise bu tehdide karşı yapılması gereken tek şeyin hızlı bir terakki olduğunu, bunun da maarif ve iktisat alanında gerçekleştirilerek yapılabileceğini iddia edecektir:

Binâenaleyh gerek maarifte gerek iktisatta bir gayeye, maksada doğru gitmeli, bir plân, bir prensip ile yürümeliyiz. Pusulasız bir vapur nasıl ki berrak ve sakin deryada bile doğru bir yol takip idemez, bocalarsa disiplinsiz, prensipsiz, gayesiz, maksatsız bir millet de mücadele-i hayatta öylece bocalar ve nihâyet harita-yı âlemden silinir. Harabeleri üzerinde baykuşlar öter, tarihten ders, ibret almalı! Tarihte bize haber virilen milletlerin esbab-ı terakki ve inhitatlarını araştırarak aydınlığa giden yola sapmalıyız. Japonlar, Amerikalılar ve daha dünkü tebaamız olan Balkan hükümetleri gözümüzün önünde. Hulâsa bizi için için kemiren, cehaletin izalesi için yediden yetmiş kadar mücadele meydanına atılmalıyız.¹³⁷

Onun bunu gerçekleştirmek için ön şartı ise tüm terakkinin, yani buna giden yol olan eğitim ve iktisat programının köyleri odağa alarak kurgulanmasıdır. Ali Haydar ancak böylelikle cehaletin aşılaraq eğitimin genelleştirileceğini, köylülerin gelenek ve inançlarına aykırı olmadan kurgulanacak bir terakki programıyla herkesin bu milli ülkü etrafında çaba gösterebileceğini ileri sürecektir. Bu tam da Breisach'ın (2018: 366) 19. yüzyılın sonu tarihyazımında Avrupa'nın tarihin ne olduğuna, ABD'nin ise tarihin ne yapması gerektiğine odaklandığını belirttiği yol ayrımının adeta bir uzantısı gibiydi. Ali Haydar onlarca yıl sonra *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*'nde İsmail Cem'in odağa alacağı bir meseleyi, o dönemden hayat memat meselesi olarak belirterek, kalkınmasını bu şekilde gerçekleştirdiğini düşündüğü Japonya üzerinden kamuoyuna tarih eğitimiyle bir rol model sunmaya çalışmıştı. Kaldı ki onun öğretmenleri merkeze alarak milli mefkûreyi bir modernleşme planı doğrultusunda halka yayma arzusu, Atatürk'ün kendi fikir babası olarak selamlayacağı Ziya Gökalp'in felsefesiyle de uyumluydu. Diğer yandan da dikkat edilirse Japonya'nın bilim-teknik alanındaki gelişmelerin hızlı ithalatından artık gerekli altyapının kurularak uzun erimli planlar doğrultusunda bir programın hayata geçirilmesi arzusu belirmiştir. Ali Haydar'ın eğitime bu kadar ağırlık vermesi, 1923'te Samizâde Süreyya'nın Konya'da çıkan *Halk* gazetesinde “çiçekler diyarı” anlamına gelen “Diyâr-ı Ezhâr” başlığıyla yayımladığı bir yazıda da iyice

¹³⁵ Ali Haydar, “Avrupa'nın İnhitâtı”, *Dilek*, Sayı: 1, s. 7. 15 Kanunusani 1338-15 Ocak 1922.

¹³⁶ Ali Haydar, “Avrupa'nın İnhitâtı”, *Dilek*, Sayı: 2, s. 8. 15 Kanunusani 1338-15 Ocak 1922.

¹³⁷ Ali Haydar, “Maarif ve İktisad”, *Milli Mefkûre*, Sayı: 2, s. 4-5. 24 Mart 1922.

görünür olacaktır. Yazı Osmanlı okuruna Japonya'nın ünlü çiçeklerini ve ardından da Japonların evlerinin biçimlerini aktararak, klasik anlamıyla bir tanıtım yazısı gibi başlamışken sonradan bir anda yazarın "Japonlarda en mebzul -bol- şey nedir bilir misiniz?" diyerek araya girmesiyle Japonya'daki okuma-yazma, eğitim, basın faaliyetlerine yönelir:

Japonlarda en mebzul şey nedir bilir misiniz? Tramvay, elektrik, mektep ve gazete! En küçük köylere varıncaya kadar merkezlerin elektrik tramvayıyla râbitası vardır. Ahırlarda bile elektrik ziyasından istifade olunur! [Asahi Şimbun] ve [Nici Nici Şimbun], [Osaka Şimbun] en maruf ceraiddendir. Japonya'da gazetelerin haiz oldukları ehemmiyet câlib-i dikkattir. Yalnız ricâl-i hükümet değil, en küçük bir memur, hatta resmî işlerle alâkası bulunmayan kimseler bile gazetelerin duçar-ı tenkidi olmaktan begayet hazr iderler. Matbuatın çok parlak, çok mühim bir mevkii vardır. Efkâr-ı umûmiyeyi bihakkin temsil itdikleri için hükümetin nazım-ı harekâtı matbuattır. Japonya'da her nezaretin birer [Matbuat Şubesi] vardır. Bu şubeler gazetelerin neşriyatını takip ile mükelleftir. Matbuatın arzu ve temennilerini yerine getirmek hükümetin en birinci emelini teşkil ider. Orada gazetelerin menafi-i umumiye hakkındaki neşriyatı derhâl infaz idilir. Gazetelerin diline düşmekten herkes muhteriz ve mütehâşîdir. Binâenaleyh hakkı teftiş ve murakabesini bile güzel ifa iden Japon gazetelerinden azami istifadeler temin olunmaktadır.¹³⁸

Bilim-teknik alanındaki gelişmelerin Japonya'nın eğitim ve kültür hayatıyla birlikte değerlendirilerek bir bütün olarak okuyucuya sunulması anlamlı bir kavrayışa da işaret etmektedir. Japon terakkisi böylece başlangıç yazılarında ağırlıklı bilim-teknik alanındaki gelişmelerin ithal edilmesi anlamına sahipken, zamanla uzun vadeli planlar doğrultusunda, görülebileceği üzere modernleşme sürecinde özellikle basını, eğitimi, kültürü de işin içine dâhil ederek gerçekleştirilebilecek bir gelişimin adı olmaktadır. Nitekim Avrupa'dan terakki için bilim ve teknik alanındaki gelişmeleri almaya hevesli ama bunu yaparken de Japonya'yı rol model alarak, onun yaptığı gibi "Batı'nın sadece bilim ve tekniğini alarak" yapmayı isteyen *Emel* gazetesindeki bir yazı, Osmanlı terakkisinin yumuşak karınlarından biri olan noktayı işaret edecektir:

Garbın gözleri kamaştıracak terakkiyâtı var. Bunun mülkümüzde husûlû şiddetle arzu olunur. Acaba bunun için (Garplılaşmağa, lâdînî) olmağa ne ihtiyaç var? Japonya (Garp) kadar terakki itdi. Ve hatta bazı noktalarda garbı geçti bile. Bunun için milletini feda mı itdi? Asla! "Hikmet" in asıl manası [Beşerin dünyasına, ahiretine yarayan nâfi şey] olduğuna ve din-i İslâm ise: "Hikmet, müminin zayı olmuş malıdır. Nerede bulursa alır" düsturunu câmi bulunduğuna göre garpta veya başka bir cihette gördüğümüz nâfi bir şeyin ahz ve kabulü için garplılaşma ve lâdînî olmağa ne lüzum vardır? [Tanzimat-ı Hayriye]den sonra baş gösteren (Meşrutiyet İdare)'yi müteakip tarafdâranı çoğalmış bulunan [garpperest]lerin asıl maksadı, milletin terakkisi, mülkün umrânı değildir. Bunlar bilhassa kadınların serbesti-i tâmma mazhar olmalarını isterler. Şimdiye bu yolda say ve gayretlerinin tezahüratı İstanbul'da pek feci bir surette görüldü. Peçe ve kafes arkasında İslâm hanımı bütün dünya nazarında elmas kadar kıymetli ve son derece şayan-ı ihtiram iken bugün sefele ve hazelenin temin-i huzûzâtı için adı bir âlet derekesine düştü. Vaktiyle birer melek ocağı gibi masum olan evlerde bugün münâferet, şeytanet, fuhuş icra-yı hüküm idiyor. O muhterem İslâm kadını, kollarını yabancı bir erkeğin

¹³⁸ Samizâde Süreyya, "Diyâr-ı Ezhâr", *Halk*, Sayı: 1, s. 3. 12 Haziran 1339-12 Haziran 1923.

beline dolamış salonlarda dans idiyor. Hayvanî bir hissin hevâ-yı muğfili ile mebû masa başlarında idare-i ikdah ile meşgul. İşte o efendilerin istedikleri kısmen hâsıl oldu. Fakat onlar buna kanaat itmeyorlar. İsteyorlar ki bu hâller tammüm itsün, herkes bunu "iyi" görsün, fuhuş âdet hükmüne girsün, hiçbir taraftan hiçbir kelime-i muahaze duyulmasın!¹³⁹

Yazarın, Avrupa terakkisinin alınmasının İslâmî yaşam tarzında bir erozyon yarattığına dair bu çıkarımı, onun terakkiyi neden Japonya'yı rol model olarak gerçekleştirmek istediğine yönelik yaklaşımını da gösterir niteliktedir:

Onlarca Avrupa medeniyetinin yegâne manası budur. Asıl (terakki) buna dirler. Çünkü bunun aksi matlûb yani garbın ulûm ve fûnûn-û sanayii ve ticareti olsa idi bunları getirmeğe kim mâni oluyordu? Yazık! Münevverlerimizden beklediklerimiz bu kabil dalalete delâletleri değildi. İsteyorduk ki bizi okutsunlar, hayatı bilelim, hakiki insanlığı anlayalım, iş yolu göstersonlar, çalışalım, sefaletten kurtulalım. Çare bulsunlar, şu harap ülkeyi imar idelim. Heyhat! Onlar (şifa) diye bu millete zehir takdim idiyor!¹⁴⁰

Bilim-teknik alanındaki yazıların, zamanla terakkinin bu alandaki büyük yatırımlar olarak anlaşılmasından eğitim, maneviyat, kültür alanındaki daha kapsayıcı tartışmalara kayması Japonya'nın yine bir rol model olarak ele alındığı fakat bunu başından beri Japonya'nın eğitim ve kültür alanında yaptıklarını gözeterek gerçekleştirmeye yönelen yazılara bakmayı gerektirmektedir. Nitekim bilim-teknik temasında Japonya'nın hangi açılardan bir rol model olarak Osmanlılara örnek olabileceğini ele alan yazılarda toplumun kendisinden kaynaklanan hayâl kırıklığı, aslında tüm temalara sirayet edecek bir hayâl kırıklığı olsa da Japonya'nın doğrudan eğitim ve kültür idolü olarak inşa edilmesinin hangi kıstaslardan hareketle gerçekleştirildiğini incelemek, konunun bir başka yüzünü görerek bütüne dair bir çıkarımda bulunmayı kolaylaştırabilir. Çünkü hâlihazırda yıllardan beri farklı Osmanlı gazete yazarları ülkenin modernleşmesi, kalkınması, ilerleyebilmesi için eğitimin önemine dikkat çekmiş, bu alanda yapılacak köklü değişimlerin yardımıyla ülkenin kurtuluşa erebileceğine işaret etmişlerdi. Japonya ise işte bu hayâlin bir gerçekliğe dönüştüğü, tam da Osmanlı gazetecilerinin karşısında gerçek bir örnek olarak belirdiği bir idoldü.

3.3. Japonya'nın Bir Rol Model Olarak İnşası: Eğitim ve Kültür İdolü

Eğitim-kültür teması Osmanlı basınında Japonya'yı bir rol model olarak inşa eden yazılar içinde çok önemli bir yere sahiptir ve bu tema başlığında son derece zengin yazılar vardır. Japonya'nın terakki etmesinde eğitimden önce kendi ulusal kültürünün getirdiği maneviyat, disiplin, cinsiyetler arası iş bölümü, ataerkil düzene ve geleneklere riayet, büyüklere saygı, toplumsal hiyerarşi kurallarına itaat, imparatora ve vatana her şeyden çok hizmet etmek gibi temel noktalar etkili görülmüştür. Yine bu yazılar aynı zamanda Japonya'nın gündelik yaşamına dair de dönemin basınının perspektif ve ilgisini göstermeleri açısından son derece önemlidir ki Osmanlıların bu yazılarda, kendi kültür ve geleneklerine dair çok şey gördüklerini söylemek mümkündür. Tüm bu yazılarda, terakki yolunda Japonya her ne kadar Osmanlı'ya bir

¹³⁹ "Rehber Zan İtdiklerimiz Rehzen Çıkıyor", *Emel*, Sayı: 113, Sene: 4, s. 3. 25 Teşrinievvel 1339- 25 Kasım 1923.

¹⁴⁰ A. g. e., s. 3.

örnek olarak gösterilse de denilebilir ki gazeteciler açısından Osmanlılara Japonya'yı bu kadar yakın hissettiren şey tam da gelişmiş eğitim ve terakkiye karşın Japonlar tarafından hâlâ muhafaza edilen kültürel kodlardır. Dahası Japonya'nın kendi gelenek, görenek ve maneviyatına sahip çıkarak modern eğitimi bunların üzerine inşa etmesi ise Osmanlı gazetecileri tarafından terakkinin formülü olarak idealize edilecektir.

Osmanlı gazetecileri açısından Japon terakkisinin eğitim-kültür temelli arka planı, Osmanlı yazarlarının kendi modernleşme kavrayışlarını sunmaları açısından son derece önemli yazılar olduğu gibi hem İslâmî, muhafazakâr modernleşme tasavvurunun eğitim ve ilime/bilime atfettiği anlamı okumaya olanak sunması hem de modernleşmeyi rasyonel noktalar üzerine oturtturarak Osmanlı Devleti için de bir reçete sunma çabaları açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Fakat bu tez açısından, bu temadaki yazıların en mühim önemi ise tüm bu kültür ve eğitim faaliyetlerinin gazete, dergiler ve genel olarak matbuat vasıtasıyla bütün bir Osmanlı kamuoyuna yayılabileceğine yönelik tekrarladıkları vurgulardır. Curran (2002: 3) medya çalışmalarında araştırmacıların, odağa aldıkları medyumun nasıl ve ne için kullanıldıklarından öte spesifik alanlara yönelerek aslında medyumun kendisine odaklanmalarından ötürü bütüncül olanı göremediklerini ileri sürer. Dolayısıyla Osmanlı basını üzerine olan çalışmalara da sirayet eden, Avrupa'da görülen belli kurumlar silsilesi ve gelişim parametrelerinin Osmanlı'da görülmemesi sebebiyle sanki modernleşme ve gelişim tartışmaları sıklıkla siyasi tartışmaların yukarıdan aşağı süzülmesi gibi ele alınmaktadır. Elbette bu mevcut tarihyazımında alternatif olanın ya da kendi içsel dinamikleriyle basının o alternatifi sanki arzulamayacağını bir tezahürü gibidir.

Willems (2014: 427) genel olarak iletişim çalışmalarında Batı'nın kendini hâlâ global olarak maskeleyişini, oysa bu maskeleyişin kendilerine benzemeyen yerlerle kurdukları hegemonik ilişkinin bir yansıması olduğuna dikkat çeker. Anlaşılan o ki bu maskeleyiş, yerel tarihyazımı tarafından da içselleştirilince ortaya alternatifsiz, istikameti yalnız Batı olan, renksiz bir Osmanlı basını ortaya çıkmıştır. Oysa mevcut yaklaşımların aksine Japonya örneği basın üzerinden bir bütün olarak okunduğunda, eğitim ve kültür temelli tartışmalardan hareketle Osmanlı basınının kendi özgün koşulları ve mevcut sorunlarından hareketle bir modernleşme tahayyülüne girdiği, çözümler sunmaya çalıştığı, daha önemlisi de kamuoyunu bu uğurda eylem almaya çağırdığı görülebilir. Fakat bu tartışmaların, hâlâ bugün Türkiye'de eğitimde başka ülkelerin rol model olarak alınmasına yönelik tartışmalara kadar uzanan geçmişlerinin gün yüzüne çıkmamaları ya da önemsenmemeleri de dikkate değer bir başka olgudur. Trouillot (2015: 41) geçmiş bir olayın kendinden menkul bir değere sahip olduğuna yönelik yerleşik tarihyazımı kanaatini eleştirerek, hafıza ve tarih arasındaki ilişki gözetilmediği için tarihe adeta bir depo muamelesi yapılarak, her şeyi kaydeden, biriktiren bir *depo modeli* oluşturulduğunu ileri sürer. Bu modele göre tarihsel olayın kendi değeri olduğu için zaman geçse de o değer ortaya çıkacağını ve değerlendirileceğine yönelik bir kanaat söz konusudur. Oysa hafıza zayıflayabilir ya da hatırlama edimini başka unsur ve olaylara yöneltebilir. Dolayısıyla Osmanlı basınında Japonya'yı eğitim açısından bir rol model olarak ele alan bunca tartışmanın henüz hatırlanmıyor oluşuna karşı da bu hatırlamanın, istemli ve o olaya araştırma neticesinde verilen

bir anlamla ilişkili olduğunu da ifade etmek gerekiyor. Nitekim bu yazılara yönelik bu türden bir hatırlama ve hatırlatma çabası, basının kamuoyunu oluşturma gücünün farkında olduğu bu yazılar yoluyla modernleşme tartışmaları içinde basının basitçe arşiv malzemesine indirgenemeyeceğini de gösterir tespitleri içermeyi hedeflemektedir. Tüm bu sebeplerden ötürü Japonya'daki eğitim-kültür konuları üzerine kaleme alınan yazıların önemi çok boyutludur.

3.3.1. Hülâsa Avrupa'dan Kılık Kıyafete Dair Hiçbir Şey Almamışlar

Japonya'daki eğitimin, Osmanlı basınında erken dönemli ele alınışında sıklıkla kız çocukların eğitimi ile kadınların eğitim ve kültür hayatındaki rolü üzerinden kaleme alınması dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti özellikle Tanzimat sürecinde modern okullar açma yolunda çabalar göstererek kız çocuklarına yönelik eğitim veren bazı kurumları da faaliyete geçirmişti. II. Abdülhamid döneminde de hem genel bir okullaşma ivmesi yakalanmış hem de kız rüştiyeleri ve öğretmen yetiştiren darülmûallimatta iyileştirmeler yapılarak kapasite artırılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte ülkenin içinde bulunduğu sorunlar sıklıkla ahlâkî tepkilere de sebep olarak toplumun Garplılaşıma/Frenkleşme sebebiyle manevi açıdan çürüdüğüne yönelik çokça eleştiriye de sebep olacaktır. Kadınların, anne olarak çocukları yetiştiren asıl kişi olduğuna yönelik sıklıkla tekrarlanacak vurgular, eğer kız çocuklarının küçük yaştan itibaren hem ulûm/fen hem de manevi anlamda iyi bir eğitim alırsa toplumun da hem maneviyat hem de eğitim anlamında ilerleyebileceğine yönelik yaygın bir kanaati geliştirmiştir. Ülkeyi içinde bulunduğu sorunlardan kurtarmak için eğitimin, bilim ve dinin/maneviyatın birliği ile gerçekleştirilmesine yönelik yaklaşımların en ünlüsü, Said Nursi'nin cehalet, yoksulluk ve ihtilaf olarak belirlediği üç temel sorunu maarif, sanat ve fen ile aşabilmek iddiasıyla Van, Bitlis ve Diyarbakır'da faaliyete geçirmek için II. Abdülhamid'e dilekçe ile başvurduğu, ancak hayata geçmemiş olan *Medresetü'z-Zehra* adlı bir üniversite projesidir. Üstelik bu doğrultudaki istek ve talepler imparatorluğun yıkılışına kadar ve hatta sonrasında da sürecektir. İşte Japonya tam da bu tartışmaların canlı olduğu bir dönemde, Osmanlı kamuoyu tarafından, arzu edilir eğitimin gerçekleştirildiği ülke olarak gıpta ile takip edilecektir.

M. Salahaddin imzalı bir yazı, Japonya'da mürebbiyelerle büyütülen kız çocuklarının aldıkları eğitimin, fakir-zengin demeden her çocuğa aynı biçimde uygulandığına dikkat çekerek kamuoyunu bu konuda bilgilendirecektir:

Japonya'da kız çocuklarının ibtidâ-yı tahsilleri bizimkiler gibidir. Bunlar altı veya sekiz yaşına girdikleri hâlde hizmetcilerin elinden alınarak bir mürebbiyenin dest-i terbiyesine tevdi olunurlar ki bu mürebbiye çocuğu ders odalarına götürüb getirmeği dikkat eder. Mektepler hükümetin taht-ı nezaretinde olarak idare olunurlar ve kızlar vakitlerinin birçok kısmını açık havada ders okumakla geçirirler. Bunlara bir takım nağmât tıflâne öğretilerek daha küçük yaşlarında iken çiçek ve nebatatın kıymetlerini takdir için birçok vakit anlarla meşgul iderler. Kızlar yavaş yavaş yazı yazmak ve kitap ve bir takım küçük hikâyeler okumağı öğrenirler. Zengin ve fukara çocuklarının her ikisinde de tahsil-i ibtidâi bu usûl üzere icra idilür.¹⁴¹

¹⁴¹ M. Salahaddin, "Japonya Kızlarının Tahsil-i İbtidaileri", *Maarif*, s. 178. 10 Rebiülâhır 1309-13 Kasım 1891.

Japonya'daki eğitimde dikkat edilen bu standardizasyon, yazarı verilen eğitimin detaylarını da kamuoyuna aktarmaya itmektedir:

Tahsil-i ibtidâiyi ikmal iden kızlara artık 'âlem-i sabâvetden çıkmış nazarıyla bakılacağı cihetle bu gibi genç hanımlar daha birçok fenleri tahsil ile mükellef olurlar. Bunlarda tarih, coğrafya, hendese, hikmet, kimya, ilm-i nebatat, ilm-i hayvanat, İngiliz ve Fransız lisanlarından ibaret olup musika, sulu boya resim, nakış, kitabet-i lisan dahi bu program dâhilindedir. Bundan başka nazım ve nesir dahi tederrüs iderler.¹⁴²

Yazar, kız çocuklarına verilen eğitimin detaylarını paylaştıktan sonra, yazısını imparatoriçenin de bizzat Tokyo'da bulunan en büyük kız mektebini ziyaret edip, ilgilendiğini, Japonya'da toplamda 850 bin kız öğrenci olduğunu belirterek sonlandırır. Japonya'da kız çocuklarının eğitimine yönelik bu dikkat, dünyada eğitim alanındaki gelişmeleri Osmanlı kamuoyuna aktararak ülkede eğitim alanında ilerleme sağlamak için çabalayan *Maarif* dergisiyle de yakından ilişkilidir. Nitekim Maarif bu doğrultuda gözünü sıklıkla Japonya'ya çevirerek, oradaki eğitimin Osmanlılar için bir rol model olabileceğine yönelik yazılara yer verecektir. Bu yazılardan bir başkası, Japonya üzerine zaman zaman farklı alanlardaki terakkileri okuyuculara aktarmaya çabalayacak *Kadri* imzasını taşır. "Japonya'da Kadınlar" başlıklı yazı, kadınların Japonya'da erkeklerden sonra ikincil bir ehemmiyete sahip olduğunu belirttikten sonra, eğitimde ise kadınlara çok büyük önem atfedildiğini belirterek Osmanlı/İslâm toplumuyla bir anoloji kurmaya çabalar:

Şu kadarlık bir mütalaadan anlaşılır ki terbiye-i nisvan Japonya'da gayetle ehemmiyet ve dikkate alınan bir maddedir. Japon kavmi, hüsn ve ani şemsin şuaat hayat bahşasına benzetir, kadını erkeğin en kıymetli bir cevheri ad eder. Kadının kadar ve kıymetini âlâ, şaşa-ı letafetini bir kat daha revnekdar etmek hususunda müsamahayı tecviz itmez. Ulûm-ı diniye, felsefe, edebiyat, sanayi-i nefise idare-i âleme idare-i beytiyye aid ulûm-ı fûnûn: Japonya'da kadınlar bunların kâffesini tahsile mecburdur. Kendi ailesi ve hanesi içinde ne kadar fazilet-kâr ve sahabe-i hüsn-i ahlâk olmak lazım ise dairesi vâsi olan münasebat-ı hariciyesinde şaşaa bâr, cazibeperver bulunmak o derece muktezidir. Japonya'da terbiyenin esasını teşkil iden şu bât-ı tahsile son senelerde Avrupa terakkiyâtına meyil neticesi olarak elsin-i hazırardan birkaçını hassaten Fransızca ile İngilizceyi öğrenmek, tarih-i alem, coğrafya-yı umumi, biçem ve dikiş ve usul-ı tabh taallüm etmek cihetleri de ilave olunmuş velhasıl mükemmel bir Avrupalı kızın terbiye ve tahsilini Japon kadınları da ihraz itmeğe başlamıştır. Lakin mini mini Japon dilberleri için bu kadar iştigâlât-ı zihniye ıstırap bahş oluyor. Elbet yakında buna da bir çare bulunur.¹⁴³

Kadri'ye göre Japonya'da kadınlar her ne kadar erkeğe göre ikincil bir konumda olsalar da son zamanlarda özellikle Japon kız çocuklarına Avrupalı kızlara verildiği gibi yoğun bir eğitim verilmekte ama Avrupalılara normal gelen bu eğitim, Japonya'daki kız çocuklarının aynı zamanda ailevi ve geleneksel görevleri de olduğu için Kadri'ye göre "mini mini Japon dilberlerine" ağır gelmektedir. Kuşkusuz Japon kadınlara yönelik bu fizyolojik değerlendirme ve yazının geneline yayılan gelenekselliğin bozulmasına yönelik eleştiri, Osmanlıların henüz tam anlamıyla tanımadıkları Japonlara dair mevcut algılarının Batı kaynaklı eserlerden,

¹⁴² A. g. e., s. 179.

¹⁴³ Kadri, "Japonya'da Kadınlar", *Maarif*, Sayı: 164, Sene: 4, s. 57. 6 Recep 1312-3 Ocak 1895.

özellikle de yakın zamanda Pierre Loti'nin Japonya gezisinden kalan hatıralarıyla romanlaştıracığı *Madam Krizantem*'in (1887), yazarın fizyolojik özellikleriyle sıklıkla maymuna benzetip dalga geçeceği, yine erkeklere ve elbette kendisine “kul köle olmak için çabalayıp duran” çıtı pıtı Japon *geisha* imgesiyle dolu romanının izlerini taşıyacaktır. Ancak Kadri'nin yazısındaki yaklaşım bir yandan da onun Japonya'da kadınlara yüklenen toplumsal rol ile Müslüman kadınlara yüklenen rol arasında kurduğu ilişkiyle de ilgilidir. Modernleşmenin, geleneksel değerleri muhafaza ederek yalnızca bilim ve teknik alanındaki gelişmeleri ithal etmek suretiyle gerçekleştirilebileceğine yönelik bu yaklaşım, sıklıkla muhafazakârlığı da kadınların mevcut toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden, dolayısıyla da bu rolü, mevcut konumu sürdürmeye yönelik bir arzudan hareketle değerlendirmeye çalışır.

Kadri'nin yazdıklarından kısa bir süre önce de Fatma Aliye Hanım, 1891'de *Nisvan-ı İslâm* adında bir risale kaleme alarak mevcut oryantalist bakıştaki Doğulu kadın imgesini eleştirmiş ama kadına verilen İslâmî toplumsal cinsiyet rolünü de överek bunun modernleşmeyle paralel olarak korunması yolunda bir savunmada bulunmuştu. Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olan Fatma Aliye Hanım'ın öğretmenliğini de yapan ünlü yazar Ahmet Mithat Efendi ise Kadri'nin yazısından sadece bir yıl önce yayımladığı *Avrupa Adab-ı Muaşeret-i Yahut Alafranga* (1894) adlı eserinde Avrupalılardan örnek alınması gereken iş disiplini ve kamusal davranış ahlâkını gerekçeleriyle izah ederken bunların Müslüman kaidelerle uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesi üzerine uzunca yazacaktı. Nitekim Kadri de bu perspektifle uyumlu olarak Osmanlı kadınlarıyla Japon kadınlar arasında benzerlik kuracak, yazının devamında Japon kızların, klasik dönemde dadıları eşlik etmedikçe kamusal mekânlara gidememeleri, kendi akrabaları olan yaşıtı erkeklerle dahi konuşamamaları, evlendiklerinde kayıinvalidelerine hizmetle yükümlü olmaları gibi kuralların artık değişmeye başladığını, Japon genç kızların Amerikalılar kadar serbest olmasalar da Avrupalılar gibi kamusal mekânlara daha rahat girip çıkmaya başladıklarından hüznle bahsedecektir.¹⁴⁴ Kadri'nin bu yaklaşımında Japonya ve Osmanlı'daki modernleşme sürecinde kılık kıyafetin kadınlar üzerinden sıklıkla tartışılmasına yönelik ortak bir nokta da vardır. Zira Esenbel (1994: 179) Osmanlıların Japonlara göre Avrupa ile çok daha içli dışlı ve uyumlu olduklarını ama Japonlara kıyasla Avrupa'dan özellikle kılık kıyafet tarzını almada ve kamusal alanda bulunurken Avrupalı gibi davranmada kendi geleneklerini, İslâmî tarzı korumakta daha istekli, daha tutucu davrandıklarını belirtir. Bunu doğrularcasına Kadri, Avrupa'da son dönemde en çok dikkat çeken parfümlerin de Japon parfümleri olduğunu belirtir ve Japon yöneticilerinin eşlerinin giyim kuşam ve yaşayışlarıyla giderek Avrupalı kadınlara benzediklerini olumsuz bir tonda anlatıp genel kesimin ise hâlâ geleneksel kodlar ve modern eğitimi bir arada yürütmeye devam ettiğini aktararak yazısını bitirir.

Japonya ve Çin arasında yaşanan savaş, Nisan 1895'te Japonya'nın üstünlüğünde tamamlanmaya yakinken Kadri tarafından bu sefer de Japonya'daki gelişmiş matbuat hakkında önemli bir yazı kaleme alınacaktır. Bu yazı artık Japonya'nın terakkisini yakından takip etmeye başlayan bir Osmanlı basını olduğunu göstermekle birlikte, Japonya'daki basın ve matbuat

¹⁴⁴ A. g. e., s. 58.

faaliyetlerinin, bir milletin terakki etmesi konusunda ne denli gerekli ve önemli bir kilit unsur olarak görülmesi gerektiğine dair de birinci elden bir yorumu içerdiği için son derece önemlidir. Kadri'ye göre Japonya, Avrupa usul-i medeniyesini kabul ettikten sonra süratle ve harikulade bir terakki göstermiş, bu gelişimi basına da uygulaması gerektiğini fark etmesiyle de kısacık zamanda Japonya'da basın çok büyük bir gelişim göstermiştir:

Japonya Avrupa usul medeniyesini kabul edince gayet süratle ve hatta harikulade denecek bir derecede bu tarik-i temeddünde katta merâhil eylemiş ve Avrupa'nın her türlü measır-i medeniyesini iktibasla bunu memleketine tatbik ettiği sırada matbuat cihetine nazar-ı dikkat vahmetini atf ederek şimdi Japonya matbuatı Avrupa'nınki kadar vüsat ve terakki kesb etmiştir. Otuz sene kadar akdem Japonya gazete namını bilmediği hâlde şimdi Japonya'nın makar-ı idaresi olan -Tokyo- şehrinde dört yüz kadar yevmi gazete ile üç yüz kadar mecmua-ı mevkume neşir olunmak derecesinde matbuatın gösterdiği terakkiye şayan-ı hayret demekten başka tabir bulunamaz.¹⁴⁵

Otuz senede gerçekleşen Japon terakkisi Kadri'yi etkilemekle birlikte, bu terakkinin basının gelişimine olan etkisini izah ederken de Kişida adındaki bir eczacının, çıkarmakta olduğu gazeteye farklı dükkânların, işletmelerin reklâmlarını almaya başlaması ve klasik Japon hikâyelerini gazetesinde yayımlamasıyla büyük bir okur kitlesi yarattığını belirtir. Ama asıl kırılma ise Meiji sonrası süreçte Avrupa'dan alınan yeni baskı makineleri olmuştur:

Avrupa'nın ıslah olunmuş matbaa makineleri Japonya'ya ithal olunmaya başlamasıyla Japonya matbuatında da birdenbire bir devr-i terakki küşad olundu. Bu hususta hareket-i mütekaddime şerefi Japonya hükümetine aittir. Çünkü evrak-ı resmiye ile tahvilat-ı kavaim (resmi yazılar) tabı için iptida Avrupa'dan tab makinesi celp eden Japonya hükümeti olmuştur. Japonya'da yevmî neşir olunmak üzere tesis olunan bir necibi gazete (1872) tarihinde intişara (çıkma) başlayan ve namı (Posta – İlân – Havadis) manasına gelen (Yubin Hu Şinbon) gazetesidir. Bu gazete Japonya'nın en muktedir ve muteber üdebasından (Tocita) tarafından tesis olunmuş ve sahib-i imtiyazı bu zat olduğu gibi ser muharrirliği de yine bunun tarafından deruhte olunmuştur. Umur-ı idare ve siyasiyeye ait neşrettiği makalat-ı yevmiyesi sayesinde bu gazete her tarafta okunmaya başlayıp pek ziyade rağbet kazanmıştır. Şimdi Japonya'nın en muteber gazetesinden biri de (Çici Şimbon Şin Bu) gazetesi olup (1883) senesinden beri münteşir olmaktadır. Bu gazetenin müessisi (Tokuzawa) vaktiyle bütün Avrupa'yı seyahat etmiş ve ahval-i âleme ve terakkiyat-ı medeniyeye kesb-i vukuf eylemiş erbab-ı dikkat ve iktardan olmayla gazetesini muntazam ve mükemmel neşre muvaffak olmuştur. Avrupa ilim ve marifetinin Japonya'da intişarına pek çok hidmet (hizmet) etmiş ve Japonyalılar tarafından usul-ü medeniye-i hâziranın kabulünde külli tesir göstermiştir.¹⁴⁶

Kadri böylece Japonya'daki terakkinin matbuat ve basın alanına da yansıdığını, hükümetin de teşviki ile Japonya'daki gazetelerin modern usulleri kabul ederek baskıya girmeleriyle büyük bir okuyucu kitlesinin oluştuğunu belirtir. Dolayısıyla Japon terakkisinin ithal ettiği Avrupa medeniyetinin halk tarafından benimsenmesini de bu büyük gazetelerin gerçekleştirdiğini belirtir. Hatta Japonya matbuatında resimli pornografik hikâyelerin yaygın

¹⁴⁵ Kadri, "Japonya'da Matbuat", *Maarif*, Sayı: 168, Sene: 4, s. 89. 12 Şaban 1312-8 Şubat 1895.

¹⁴⁶ A. g. e., s. 90.

olduğunu, bu hikâyeler kadınlara yasak olmasına karşın genişçe bir erkek okur kitlesinin bunları takip ettiğini, matbuata yönelik talebin yüksek olduğunu da eklemektedir.

Japonya'nın Rusya karşısında 1905'te kazanacağı zafere kadar ağırlıkla Japonya'ya dair eğitim ve kültür haberleri doğrudan onları Osmanlılara rol model olarak sunma eğilimi taşımaz. Ancak bu haberler yoluyla Japon terakkisini anlamaya ve takdir etmeye yönelik bir çaba söz konusudur. Hatta bazen öyle haberler vardır ki bu takdir işini en ilginç noktalardan dahi bulup gerçekleştirmeye çalışırlar. Örneğin, *Mecmua-ı Edebiyye*'de çıkan "Japonya'da İdam Cezası" başlıklı yazı, ABD'de uygulanan elektrikli idam yönteminin vahşetine karşı Japonların insaniyetlerini ortaya koyarak, idam mahkûmlarını bundan böyle hücrelerindeki oksijeni teknolojik bir alet vasıtasıyla çekmek suretiyle boğarak öldürme metoduna geçtikleri için takdir edecektir.¹⁴⁷ Ancak 1905'te Japonya'nın, Rusya karşısında tüm dünyanın dikkatini çekecek bir zafer elde etmesiyle Osmanlı basınında da Japon terakkisi ve bunun temeline yönelik analizler artacaktır. Bu yazılardan biri de Abdullah Cevdet'e aittir. Türkiye tarihindeki en renkli ve ilginç entelektüellerden biri olarak *İctihad* gazetesinde yazılar kaleme alan Dr. Abdullah Cevdet, Japon modernleşmesinin Osmanlı için tam da aranan bir rol model olduğu kanaatiyle farklı zamanlarda yazılar kaleme alacaktır. Onun Japonya'da gördüğü terakki arzusu sıklıkla İmparator Mutsuhito (Meiji)'nin büyük katkıları açısından kurgulanırken, hemen her yazısında bunun tam aksi bir noktada olduğunu iddia ettiği II. Abdülhamid ise yazılarındaki denklemin negatif yönünü oluşturacaktır. Nitekim yine bu yazılardan biri olan "Rusya ve Japonya'ya Dair" başlıklı yazı, iki ülke arasındaki savaşı Japonya'nın kazanmasının temelinde Japonlardaki eğitimi görecek, bunu Avrupa gazetelerinden yaptığı alıntılarla da destekleyecektir:

1870-1871'de Almanlar, Fransızları mağlup ettikleri zaman Prusya kralı Frederik kumandanlara hitâben "Muharebeyi siz değil köy mekteplerimizin hocaları kazandırdı." demişti. Ruslar her mağlup oldukça muttasıl papazlara dua itdiriyorlar. Beri tarafta aslan Japonlar ilim ile fen ile ruhlarını tenvir ediyor, tıg zekalarını zağlayıyorlar. Dua ile peynir gemisi yürümez darb mislini hatırlamalı. Peykar'ın makalesi Rus mehâfilinde büyük bir feverâb gazabı müceb olmuş. Halbuki Rusya ceride-i askeriyesinin Mançuri'deki muhbiri de Miralay Peykar'ın vasıl olduğu neticeye vasıl oluyor: Japon askerinin kudreti dirayet ve malumatında mekindir. İcra itdikleri mânûreleri idrak ediyorlar. Ve bahusus Japonya'nın bu mübârezedeki hidmet ve vazifesini biliyorlar. Japon askerinin fetâneti her şeyde ayandır, çantasını açınız. En mutena tarafında demir bir kutu bulursunuz. Onun içinde mektup kâğıdı, kalemi, Çin mürekkebi, zarf, ebeveyn ve akrabasıyla itdiği muhaberat mahfuzdur. Bizim askerinin çantasında böyle bir şey bulabilir misiniz? Hele Japon askeri ne kadar naziftir ne kadar düşüncelidir; bir şey sorulduğu vakit vâzihü'l cevaptır! Bizim askerimiz Japon askerinin pek dünündedir. Japon askerinin bu tefazzulu, mektep hocalarından gelmiyor da nereden geliyor?¹⁴⁸

Japon askerlerindeki bu sıkı disiplin ve donanım, çocuk yaştan itibaren aldıkları eğitimle birlikte değerlendirilince, Abdullah Cevdet bu durumu Osmanlı askerleriyle de kıyaslar ve ortaya koyduğu karanlık tablonun müsebbibi olarak da II. Abdülhamid'i suçlar. Ona göre

¹⁴⁷ *Mecmua-ı Edebiyye*, "Japonya'da İdam Cezası". 10 Mayıs 1317-23 Mart 1901.

¹⁴⁸ Abdullah Cevdet, "Rusya ve Japonya'ya Dair", *İctihad*, Cilt: 1, Sayı: 2, Sene: 1, s. 11. Ocak 1905.

Türklerin, Ruslar karşısında 93 Harbi'nde aldıkları yenilgi ve köşeye sıkışmışlık Rusların gücünden ötürü değil, II. Abdülhamid'in Türkleri medeni koşullarda yaşatmamasındandır:

Türkiye-Rusya Muharebesi'nde Türkleri mağlup ve perişan iden Ruslar değil, Yıldızda el-an oturan bir sultan oldu. Bunu Osmanlılar ve bütün Müslümanlar bilüb anlamalı. İşte tarih meydanda; Rusya hangi medenî ve muntazam bir devletle harp idüb kazanmış? Türkleri her mağlup itdiği zaman selâtin-i Osmaniye'nin bilerek veya bilmeyerek vaki olan muavenetleri sayesinde mağlup itmiştir.¹⁴⁹

Abdullah Cevdet'in bu cesur, ağır suçlamaları yazının son kısmında Japon askerlerinin eğitimden ileri gelen ve ahlâkla yoğrulmuş disiplinlerini Osmanlı askerleriyle kıyaslayarak daha da uç bir noktaya varır:

Japonların ahlâkı Âlem-i Şark ve garba ders-i ahlâk virecek derece-i bülendidedir. *İçtihâd*'ın Fransızca kısmında okunulacağı üzere Japonlar muharebede katl itdikleri Rus zabitan ve neferâtının üzerlerinde buldukları altun, yüzük, saat gibi kıymet eşyayı mazbut kutulara koyup Fransa sefiri vâsıtasıyla Petersburg'a gönderiyorlar. Ne yüksek ahlâk ne derin fazilet! Biz mal-ı ganimet diyerek bu eşyayı mübah add ederiz. Düşünülürse bunun muvafık hâl ve adâlet olmadığı meydandadır. Biz zabiti muharebede ölür ölmez üzerinde ve memleketinde her nesi varsa kanun-ı veraset ile evlad ve iyâline intikal ider ve teslim-i ruh itdiği dakikadan itibaren emvâli mal-ı yetim olur. Emvâl yetime tecavüz ise deynen ve ahlâken makdûhdur. İşte bu dakika-ı ahlâkiyeyi cihana Japonlar öğretiyor. Alçak boylu, yüksek tabiatlı Japonlardan biraz ibret alsak ey Türkler, ey Müslümanlar, ey Osmanlı kardaşlar, bu alçaklıktan biraz olsun kurtuluruz!¹⁵⁰

Japon askerinin savaşta gösterdiği davranışların Türk askerinden daha yüksek bir karakter ve disiplinle açıklanması Türkiye'de bugün dahi, herhangi bir ülke askerinin Türk askerinden daha yüksek bir karakter ve disipline sahip olduğunu yazmak açısından basında kolay görülebilecek ifadeler değildir. Bununla birlikte Japonya'nın Rusya karşısındaki zaferiyle Osmanlılar tarafından bir rol model olarak alınacak olması, Japonya'nın meşrutiyetle yönetilirken, II. Abdülhamid'in tüm baskı ve taleplere karşın tıpkı Rus çarı gibi meşrutiyete karşı tavrını sürdürmesiyle de ilişkilidir. Dolayısıyla Japon zaferinin yarattığı düşün ikliminde gazetelerin bu konuya temas etmeleri de giderek artacaktır. Nitekim "Arz-ı Meram" başlıklı çıkış yazısında, özellikle Japonya'nın Osmanlı için bir rol model olduğuna yönelik sıklıkla yazılar yayımlayacak olan *Ahali* gazetesi, Japon zaferinin Osmanlılar açısından içerdiği anlamı eğitimle bağlantılı olarak açık bir yüreklilikle duyuracaktır:

Çok evvel yazdığımız vechile, bin parça olmuş Moskofun boyunduruğunda bulunan ve neslen, âdeten, dinen Türk oğlu Türk olan Buhara, Semerkant, Hîve, Hokand, Fergana ve Taşkent Türkleri hakkında etraflı ve mabadlı bir sütun açacağız. Japonya galibiyetinin hüsn-ü tesiriyle, sâye-i şahanede Kânûn-i Esasi ilânıyla "hükûmet-i millîye" ihraz iden Acemistan gibi Çin ve Afganistan'ın da millet meclisleri açmak ihtimâli, ağıleb-i ihtimâl görünmekte ve böylece medenî barbarları ürkütmekte olduğundan Avrupa'da mevcûd en mühim devletlerin "şekl-i hükûmet" ve "kanûn-i esasi"lerinden mukayesesı namında hülâsat'ül hülâsa malumatı hâvi, karîben bir sütun açacağız. Şimdiye kadar mündericatı Türkiya'da katiyyen yasak olan bu sütun

¹⁴⁹ A. g. e., s. 12.

¹⁵⁰ A. g. e., s. 12-13.

siyasi bir ders olacaktır ki, ilerûda Türkiye'da açılacak olan hukuki darülfünûnda ders olarak okunacağı gibi, Avrupa'da tahsil arzusunda bulunanlara ilk senede imtihan kazandırmağa masdar olacağından mühimdir.¹⁵¹

Gazete böylece Türkiye'de yasak olan konulara ve siyasi yönetim şekillerini tartışmaya yönelik net bir tavır alarak, öğrencilerin de ileride faydalanabileceği biçimde yayınlar yapacağını açıklamaktadır. Rusya'nın yenilgisiyle bu ülkenin nüfuzu altında yaşayan milyonlarca Müslümana ve Osmanlılara bir umut ışığı doğmuştur. Şimdi basın, bu rol modelin tanıtımını, terakki yollarını ve bu terakkinin temelinde yer aldığını düşündüğü Japon eğitim ve kültürünü okuyuculara aktararak onlardan da bu doğrultuda çalışıp gayret göstermelerini bekleyecektir. Üstelik 1908 Devrimi'nin de yaşanmasıyla basında başlangıçta yaşanan müthiş bir yayın patlaması ve yazma serbestliği, bu rol modeli en ince detaylarıyla ele almaya yarayacak imkânı da sunacak, hemen akabinde de 1908'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhak etmesiyle basında fesin ithal edildiği Avusturya'ya karşı müthiş bir fes boykotu çağrısı başlayacaktır. Hükümetin dahi durduramayacağı basındaki bu canlılık, Japonya'nın her geçen gün daha da köşeye sıkışan Osmanlılara bir rol model olarak umut ışığı saçmasının da altyapısındaki atmosferi hazırlayacaktır.

Japon eğitim sisteminin rol model alınması sadece sistem temelli bir öykünme olmayıp detaylarıyla da Osmanlı basını için dikkat çekici olacaktır. Nitekim kadınların eğitimi üzerinden Japon eğitim sistemine odaklanacak bir başka yazı da Japonya'daki eğitimin Osmanlılara bir rol model olmasını şiddetle arzulayacaktır. A. Talat imzalı "Japonya'da Maarif-i Nisvan" adlı yazı, milletleri terakki ettirenin eğitim olduğunu, Japonların bu konuda Osmanlı'ya bir rol model olduğunu belirtecektir. Japonya'nın terakkisi için kullandığı ifadeler ise ayrıca önemlidir:

Yine son zamanda bütün şu'ubât idare ve siyâsiyede şayan-ı hayret, maharet ve iktidar ibraz iden Japonlar, Asya'nın İngilizleri maarif-i nisvâne lüzumu derecesinde atf-ı ehemmiyet itmişler, bütün ahlâk ve maneviyat-ı mümtâze ile muttasıf ve mütehalli olan Japon kadınlarını, o latif krizantemleri kisve-i zarif maarifle de tezyin eylemişlerdir.¹⁵²

"Asya'nın İngilizleri" olan Japonlar, yalnızca genel anlamıyla bir eğitim sistemiyle değil, özellikle kadınlara yönelik uyguladıkları eğitim çabalarıyla da böylece Osmanlı basınının dikkatini çekmeye başlamıştır. Erken dönem yazılarında kırılgan "mini mini Japon dilberleri" olarak ifade edilen Japon kadınlar, bu sefer "latif krizantemlere" dönüşmüşlerdir. A. Talat, Japonya'daki terakkinin temelinde 1871'den itibaren genç kızların da ABD'ye tahsile gönderilmesi olduğunu, dolayısıyla hükümetlerin başından beri kadınların eğitime büyük önem verdiğini ifade etmektedir. Yazara göre üç yaşından itibaren okullara alınan kız öğrencilerin, o yaşta dahi temel bilgiler, şarkı, el işi gibi dersleri öğrenmeleri ve aynı zamanda onlar için kurulan yüksekokulların, sanayi okullarının da olmasıyla Japonya böylesine şaşırtıcı bir terakki gerçekleştirebilmiştir.¹⁵³ Dolayısıyla Osmanlıların da bunu örnek alması gerekmektedir.

¹⁵¹ "Arz-ı Meram", *Ahali*, Sayı: 2, Sene: 2, 18 Ramazan 1324-4 Kasım 1906.

¹⁵² A. Talat, "Japonya'da Maarif-i Nisvân", *Musavver Muhit*, s. 370. 25 Haziran 1325-8 Temmuz 1909.

¹⁵³ A. g. e., s. 371.

Öte yandan Osmanlılara eğitim konusunda örnek olan Japonların, çok daha geniş anlamıyla bütün bir İslâm âlemine eğitim ve terakki açısından örnek olması gerektiğine dair çıkarımlar da olacaktır. Bu konudaki önemli yazılardan biri Ferid imzalı, “İslâm Beyninde Teâruf ve Tehâbb” başlıklı yazıdır. Yazar, Japon terakkisinin bütün İslâm âlemine bir rol model olduğunu vurgulamadan önce Müslümanların mevcut sorunlarının temelinde, onların birbirlerinden haberdar olmamaları, basını ve iletişim yollarını etkin biçimde kullanmamalarını gerekçe gösterir. Ferid’e göre yalnızca hac sırasında uzak diyarlardaki Müslümanlar birbirini görüp selâmlaşır ama hiçbiri birbirinin ülkesindeki mekteplerin, terakkinin, eğitimin, bilimin durumuna dair bir bilgiye sahip olmaz. Bunun sebebi ise II. Abdülhamid yönetiminde, Müslümanların bunları öğrenebileceği olan serbest yazı ve ifade hürriyetinde yaşanan sorunlardır.¹⁵⁴ Fakat gerekçe ne olursa olsun, bu bir kader ya da zorunluluk olmadığı gibi, millet terakki etmek istedikten sonra buna engel olabilecek hiç kimse yoktur. Bunun en büyük örneği ise Japonlardır:

Maksadın te’azzür-i husûlüne kail olmak hatadır. Büyük teşebbüslerden ürkmemeliyiz; atiden nevmid olmamalıyız. Japonlar gözümüzün önünde. Asya’nın müntehasında sakın olan bu zeki kavmin azmine, azm-i tekâmül cûyânesine ne ebhâr-ı muhite, ne de mesâfât-ı ba’ide hâil olmadı. Onlar dürbîn-i akl ü irfanlarıyla Avrupa’nın bütün meâsir-i umran ve terakkisini gördüler. Az zaman içinde memleketlerini Avrupa’ya gıpta-fermâ olacak bir derece-i terakkiye getirdiler. İş azimde, sebatta. Azm ü sebatın hüsn-i niyetin önünde hâ’il mutasavver değildir. Eğer onlar da kendi hâllerleriyle Avrupa’nın hâlini mukayese ettikleri zaman mağlûb-ı yes ü fütûr olaydılar bugün Çinlilerin derekesinde kalırlar idi. Vakıa maksat mühim, husûlü müşkildir. Fakat yine meyus olmayalım. Âlem-i İslâm ile tanışalım, bilişelim, eski kütüklere yeni filizler aşılalım, bir gün olur ki semeresi iktitâf edilir. Ve illâ kütükler kesilir, yakılır!¹⁵⁵

Osmanlı’nın yaşadığı sorunlara çok daha geniş bir perspektifle, aslında bütün bir İslâm âleminin içinde bulunduğu zorlu durum açısından yaklaşan bu yazı, Japonya’nın rol model olarak ele alınmasını da eğitim bağlamına oturarak irdelemektedir. Ferid’e göre, İslâm dünyasının birbiriyle olan iletişimsizliği, Avrupalılara en yakın konumda bulunan Osmanlıların öncü bir rol alarak, hilafet siyasetini Pan İslâm eksenine oturtmasıyla çözülebilir. Böylece Ferid’in formülü, Avrupa’nın yanı başındaki Osmanlıların, Japonya’yı bir rol model olarak Avrupa’daki gelişmeleri hızla kendi bünyesine uygulaması ve tüm öğrendikleri ve uyguladıklarını da İslâm dünyasına aktarmasıdır. Japonya’yı rol model olarak eğitim üzerinden gerçekleştirilecek bu uzun vadeli terakki programını daha detaylı ele alan bir başka yazı ise Beyrut’tan bir mektup olarak analizini okuyuculara gönderen Abdülebed Süreyya’ya aittir.

“Mektep ve Bu Sayede Din-i İslâm’ın İntişarı” başlıklı yazısında Abdülebed Süreyya, terakkinin ve bir milleti refah erdiren şeyin, eğitim olduğunu belirtir. Üstelik kısa vadeli çözümler yerine eğitime dayalı görece uzun vadeli yatırımın, aslında karamsarlığa itecek kadar da uzun bir bekleyiş olmadığını ise Japonya üzerinden gerekçelendirir:

¹⁵⁴ Ferid, “İslâm Beyninde Teâruf ve Tehâbb”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 3, Sayı: 58, s. 83. 1 Teşrinievvel 1325-14 Ekim 1909.

¹⁵⁵ A g. e., 84.

Terakkiyât-ı medeniyyeyi bu tabakaya, benî beşerî istila eden cehaletten tahlis edip bu âlem-i idrake sevk eden, fitraten şakî halk olunmuş bir çocuğu bir kuvvet-i harikulâde ile hilme davet eden, insanlara sarî olan ilel-i mütenevvia-i emrâziyyeden tahlis eden, bir fakiri ilim sâyesinde zengin eden, bir devletin diğer devletle muharebesinde galebe çaldıran, bir dinin sebab-i intişarı olan mektep değil midir? Bugün düvel-i muazzamadan addolunan Japonya bundan kırk, elli sene evvel ne hâlde idi? Bundan dört sene evvel Rus ve Japon Seferi'nde Japonların galib geleceğini kim ümid ediyordu? İşte Japonlarda maarifin intişarı Rusları mağlup etti. Din-i Mesihî'nin şimdiye kadar fevkalâde intişarı Avrupa'da mevcut olan mübeşşir mektepleri sâyesindedir. Bir millette ki mektepler yoktur, o milletin mahviyyeti derece-i vücûbiyyete vasıl olmuş demektir. Asar-ı ahirede din-i İslâm'ın terakki etmemesine birinci sebep mekâtib-i tebşîriyyenin mefkûdiyetinden ileri gelmiştir.¹⁵⁶

Abdülebed Süreyya İslâm âleminin, peygamber bizzat ilim Çin'de dahi olsa gidip alınmasını emretmişken bunu yerine getirmediğini, mekteplerinin eksik ve geri olduğunu, ulemanın büyük bir çöküntü içinde olduğunu, bu sebeple hilafet merkezi İstanbul'da, zengin Mısır'da ve milyonlarca Müslüman barındıran Hindistan'da bu eksikliği giderecek büyük mekteplerin açılması gerektiğini öne sürer.¹⁵⁷ Japonya'nın bu denklemdeki rolü ise Osmanlı sınırlarını aşarak bütün bir İslâm dünyasına umut ışığı olmasıdır. Görülebileceği üzere Japonya'nın eğitim alanında giderek bütün bir İslâm dünyasına rol model olarak sunulması ve dahası bunu ele alan yazıların da sıklıkla dünyanın farklı yerlerinden gelen mektuplarla kamuoyuna duyurulması söz konusudur. Böylece özellikle yerinden haber alma ve analizde bulunma ile Japonya'nın farklı yerlerden nasıl algılandığına yönelik de bir çıkarımda bulunma imkânı ortaya konmaktadır. Nitekim Rusya Müslümanlarından Troyskili Ahmed Taceddin imzasıyla çıkacak bir başka yazı, Müslümanların içinde bulunduğu koşullardan yalnızca Japonya'nın eğitim alanında yaptıkları gerçekleştirilirse çıkılabileceğini belirtecektir. Ama yazara göre Japonlar bu kadar ilerledikleri hâlde hâlâ "Mecûsiyyet boyunduruğunda yaşıyorlarsa" bunun sebebi de başka ülkelerin inançlarını kabul ederlerse kendi ruhlarını ve Japon kavmiyet bilincini yitirecek olmalarıdır. Dolayısıyla bizzat ülkeyi yönetenler, bir milletin terakkisinde kendi ruhu ve geleneklerini koruyarak ilerlemesinin önemini kavrayan insanlardır.¹⁵⁸ İşte yazara göre Müslümanlara ders olması gereken terakki modeli de tam olarak budur ancak İslâm âlemi bütünlükten öyle yoksundur ki Rus zulmünden kaçan Müslüman Tatar gençler, hilafet merkezi İstanbul'da eğitime devam etmek istediklerinde Rus korkusu nedeniyle II. Abdülhamid buna izin vermemiştir. Dolayısıyla Japonya'yı örnek alıp ittihat etmek gerekmektedir.

Japonların terakkisinde eğitimin rolünü Osmanlılara ve Müslümanlara örnek olması açısından irdeleyen isimlerden biri de zaman zaman Japonya üzerine yazılar kaleme alan Ferid'dir. Ona göre Japonya'daki terakkinin altında yatan eğitimin örnek alınması gerektiği

¹⁵⁶ Abdülebed Süreyya, "Mektep ve Bu Sayede Din-i İslâm'ın İntişarı", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 3, Sayı: 61, s. 136. 20 Şevval 1327-4 Kasım 1909.

¹⁵⁷ A. g. e., s. 137.

¹⁵⁸ Troyskili Ahmed Taceddin, "Tashih-i Efkâr: Orenburg'da Münteşir Din ve Maişet Mecellesine", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 3, Sayı: 66, s. 219. 26 Zilkâde 1327-9 Aralık 1909.

gibi, bu eğitimin biçimi de irdelenmelidir. Onun gördüğü, mekteplerin temelinde daima vatanseverlik duygusunun çocuklara aşılması vardır. Ama bu sadece dersler yoluyla değil, akla gelebilecek her yolla gerçekleştirilmektedir:

Japonya’da hiss-i vatanperverinin tenmiyesi ta mekteplerden başlar, ilânihaye devam eder. Birtakım menâkıb-ı tarihiyye nakilleri vardır, bu bir meslek-i mahsustur. Bunlar içinde malumatlı mütefennin adamlar da vardır. Hususi konferanslar verirler, birtakım sokak kıssa-hânları şurada burada tarihî kıssalar nakil, bununla temin-i maişet ederler. Hikâyelerin mevzuu kurun-ı vusta muharebâtı, kırk yedi roninin sergüzeşti, “Taira” ailesiyle “Minamoto” ailesi arasında zuhur eden muharebelerle Çin-Rusya muharebeleri gibi şeylerdir. Bundan başka Japonya’da birtakım hususi salonlar da vardır. Bu salonlarda her akşam vatanperverâne yazılmış eserler okunur, hissiyyat-ı vatanperverâneyi tenmiye edecek güzel güzel hikâyeler nakil olunur.¹⁵⁹

Japonların çocuklarına eğitimi sadece okul sıralarında değil, her sokakta ve salonda vatanperverlik odağında verdikleri iddiasıyla Ferid, bu davranışın bir örnek teşkil etmesi gerektiğini belirtir. Nitekim devam yazısında da Japonların terakkisinin temelinde, Afyon Savaşı’nda İngilizlerin “sağmal ineğe çevirdikleri” Çin’i gördüklerini, o korkuyla aralıksız çalıştıklarını, içinde oldukları kötü koşullardan çıkabilmek için Avrupa’ya çok sayıda öğrenci gönderdiklerini ve bu öğrencilere daha küçük yaşlarda vatan ve vazife bilinci aşıladıkları için eğitimleri tamamlandığında kendi ülkelerine büyük bir görev aşkıyla gitmeleri sayesinde terakki edebildiklerini iddia eder.¹⁶⁰ Çocukken alınan eğitimde bunu sağlayan etken ise militarist bir eğitim almaları, hatta Ferid’e göre nişan atma gibi askerliğe uygun dersleri de görmeleridir. Japonya’daki eğitimin gelişmişliği ve Osmanlı’ya bir rol model olabileceği fikri bu sırada Abdullah Cevdet’in de dikkatini çektiği için, Avrupa’ya öğrenci gönderme tartışmalarının yapıldığı terakki tartışmaları sırasında o da hem Japonya ile Türkiye arasında sefaretlerin açılması hem de Tokyo’ya öğrenci gönderilmesi gerektiğini kamuoyuna açıklayacaktır.¹⁶¹ Böylece terakki için eğitimin olmazsa olmaz önemini kavramış görünen basın artık Japonya’dan alınacak eğitimin biçimini, ağırlık noktalarını ve önemini tartışır olmuştur. Bu eğitimin İslâm ile uyumlu olması ise olmazsa olmaz bir taleptir. O zamana kadar Osmanlı entelektüelleri ve gençlerini en çok cezbeden Fransa ise Japonya örneğinden sonra, eleştirilen bir yere dönüşmüştür:

Talebe Lyon’a gelir gelmez birtakım aileler arasına taksim idilir. Her ailede yalnız bir talebe bulundurulur. Şu şartla ki Arablar daha süratle Fransızcaya alışmaları için yekdiğeriyle görüşmeyeceklerdir. Tabii talebe bulunduğu aile içinde geçinerek senevi bir miktar muayyen ücret viriyor. Talebe şu mektepte Fransız kavânininden başka İslâm kâvâninini de tahsil idiyormuş. İslâm kavânini tedris iden bizzat Mösyö Lamber’dır. Burada nazar-ı dikkatimizi celp iden nokta şu fıkra-ı ahare ile talebenin Fransız ailesinde bulunması şartıdır. Acaba dört, beş sene Fransız ailesi içinde bulup da Fransız âdat ve ahlâkına, Fransız hayat ve muaşeretine

¹⁵⁹ Ferid, “Japonların 1909 Senesindeki Kuvâsi”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 3, Sayı: 67, s. 229, 2 Zilhicce 1327-16 Aralık 1909.

¹⁶⁰ Ferid, “Japonların 1909 Senesindeki Kuvâsi”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 3, Sayı: 68, s. 247, 10 Zilhicce 1327-23 Aralık 1909.

¹⁶¹ Abdullah Cevdet, “Bir Mektub-u Hakikat Beyân”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, Sayı: 257, s. 1, 5 Safer 1328-16 Şubat 1910.

alışmış bir talebe-i İslâm muhitine ne hayat ne fikir bahş idebilecek, İslâm muhiti ile nasıl anlaşacak? Burası büyük bir meseledir. Sonra buna bir de Mösyö Lamber tarafından tedris idilen hukuk ve kavânin-i İslâmiye'yi ilave idiniz! Bu tedrisin ne surette ve ne tarzda icra idileceğini kestirmek güç bir şey değildir. İşte Fransız ailesi içinde beş sene müddet bulunan ve İslâmiyet'i Mösyö Lamber'den alan bir genç dimağın ne olacağını bir düşününüz!¹⁶²

Böylece tasvip edilmeyen ahlâkı ile Müslüman gençlere kendi inancı ve ahlâkını unutturacak Avrupa ya da Fransa gözden düşürülmek istenmektedir. Nitekim aynı yazının devamındaki “Japonya” başlığında yazarlar ise dikkat çekicidir:

Japonya'da ittihâd-ı İslâm taraftarı –Tokyo'da İngilizce neşr olunan *Ühüvvet-i İslâmiye* ceride-i İslâmiyesi dârülhilâfede çıkan *El-Arab* gazetesinin âlem-i İslâm için ehemmiyetinden ve bahş ideceği fevâidden bir lisan sitayişle bahs iderek bundan sonra artık yeryüzünde darmadağın bir hâlde bulunan milyonlarca akvâm muhtelif-i İslâmiye'nin yekdiğeriyle tanışması, birleşmesi esbâbını temin edecek bu gibi cerâid-i İslâmiyenin teksiri arzusunun izhâr ediyor.¹⁶³

Avrupa eğitiminin zararlı görülmesinin hemen ardından Japonya'da faaliyete geçen İngilizce *Ühüvvet-i İslâm* gazetesinin, tüm İslâm âlemine faydalı, kurtarıcı bir gazete olarak sunulması elbette dikkat çekicidir. Şüphesiz Japonya'nın da bu dönemde Osmanlı'da oluşan Japon sevgisi ve hayranlığını propaganda malzemesi olarak kullanarak kendi Asya politikaları doğrultusunda bundan faydalanma arzusunun bunda payı vardır. Ancak Osmanlı basınının rol model olarak kurtarıcı Japonya imgesini inşasında tüm bu girişimler ve detaylar son derece önemlidir. Üstelik yazılar ve kamuoyunda dillendirilen talepler gerçekten dikkat çekecek, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa Tokyo'da eğitim görmeleri için üç Osmanlı gencini tüm masrafları kendi cebinden karşılayarak eğitime gönderecektir. Bu olayın haberinde Japonya hakkında kullanılan ifadeler ise dikkat çekicidir:

Artık hayatın bekası ancak tahsilde, kesb-i maarıfte olduğunu anlayan İslâmlar, Avrupa'nın muhtelif şehirlerine talebe izamını itiyâd idinmişler ise de bütün âlemin ayine-i ibreti olan Japonya'ya bugüne kadar hiçbir talebe gönderilmemişti. Eğer Japonya'nın şarkta bugünkü mevkiini ve bununla beraber bizim ve bütün âlem-i İslâm'ın Japonlarla müşterek olan birkaç menafî nazar-ı itibara alursak onlarla yakından münasebette bulunmamızın lüzumu iyânen anlaşılır. İşte şu lüzumiyeti his iden erbâb-ı hamiyetten bir zat-ı muhterem, dört senelik mesariflerini ceyb-i hamiyet-kârânesinden ihsan itmek üzere Tokyo Mekâtib-i Aliyye'sine üç dane talebe gönderiyor. Bunlardan ikisi Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunlarından Hasan Fehmi ve Mahmud Tefvik efendiler olup diğer biri de muharrirlerimizden Seyyah Abdürreşid İbrahim Efendi hazretlerinin mahdum-ı muhteremleri Ahmed Münir Efendi'dir.¹⁶⁴

“Bütün âlemin ibret aynası” olan Japonya'ya üç öğrencinin gönderilmesi ve bu haberin verilirken de Japonya'nın İslâm âlemi için bir kurtuluş yolu olarak gösterilmesi dikkat çekicidir. Üstelik öğrencilerden biri de tüm hayatını Japonya ve Osmanlı arasında siyasi bir ittifak kurmak için çabalayarak geçirecek Abdürreşid İbrahim'in oğlu Ahmed Münir Efendi'dir. Zaten Japonya'ya gittikten sonra ağırlıklı o ve arkadaşı Hasan Fehmi de Japon terakkisinin tüm İslâm

¹⁶² “Şuun”, *Sırât-ı Müstakim*, Cilt: 4, Sayı: 103, s. 438, 12 Ağustos 1326-25 Ağustos 1910.

¹⁶³ A. g. e., s. 440.

¹⁶⁴ “Japonya'da İlk Kafil”, *Teârûf-i Müslimîn*, Cilt: 1, s. 360. 4 Teşrinisani 1328-17 Kasım 1910.

âlemi ve Osmanlılar için rol model olarak inşa edilmesi uğrunda büyük emek sarf edecek, gazetelere yazılar yazacaklardır. Aynı haberi, taşıdığı anlam açısından daha detaylı bir biçimde irdelenecek bir başka yazı ise “Japonya’ya Talebe İzâmı” başlığını taşıyacak, bu haberi özellikle Rusya’da o sırada Müslüman gençlerin eğitim haklarına uygulanan baskılarla bir arada okuyacaktır:

Fakirlerimizin meskenetine, zenginlerimizin buhlüne, cebânetine baktıkça müteessir olduktan başka vatanın atisi hakkındaki parlak ümitlerimiz sönmek derecesine geliyor. Bereket versin ki arada sırada gördüğümüz bazı istisnaat bize yeniden bir cesaret veriyor. Şimdiye kadar en hayırlı, en muazzez maksatlar uğrunda binlerce liralara sarf ettiği hâlde isminin bilinmesini istemeyen bir zat-ı muhterem beş, on gün evvel Japonya’ya ikmal-i tahsil için üç talebe gönderdi. Rusya-Purartur tarikiyle gidecek olan bu efendiler şimdi yolda bulunuyorlar. Avrupa’ya fevç fevç talebe gönderilirken şarkın en müterakki, en ciddi bir kıtası olan Japonya’ya – bhusus hükümetçe münasebat-ı hasene tesis edilmek istenilen böyle bir devirde talebe gönderilmesindeki isabet aşikârdır, şu alev cenabından dolayı zat-ı müşarünileyhi en samimi bir surette tebci ederek en uzun bir ömür ile muammer ve böyle bir teşebbüsât-ı hayra mazhar olmasını temenni eyleriz.¹⁶⁵

Avrupa’ya kalabalıklar hâlinde öğrenciler gönderilirken Japonya’ya da artık talebe gönderilecek olması gazete için İslâmî, geniş bir anlama sahiptir. Nitekim yazının devamında, Rusya’da müzakere edilmekte olan ve bundan böyle Müslüman çocukların gittiği okullarda da zorunlu olarak eğitimi Rusça yapmayı öngören tasarıya karşı Müslümanların protestoları kamuoyuna aktarılır:

Rusya Meclis-i Mebusâtı’nda müzakere edilen mekâtib-i ibtidaiyye kanununun milliyetlerini mahvedecek, istikbal-i dinilerini tehdit eyleyecek bir mahiyette olmaması için Rusyalı Müslüman kardeşlerimizin açtıkları cihat-ı milli hâlâ devam ediyor. Bir taraftan Duma’da bulunan Müslüman mebusları irad-ı nutuk ediyorlar; diğer taraftan bütün ahali-i Müslime, bulundukları mevâkide büyük büyük mitingler akd ile, kabine reisine, meclis-i mebusan reisine, mekâtib komisyonu reisine telgrafnameler, arizalar gönderiyorlar, miting akdiyle hükümete müracaatte, köylüler, şehirlilerden hiç geri kalmıyor. Geniş Rusya’nın her tarafından gelen bu kavi âvaz-ı itiraz ve ıstikayı nihayet meclis-i mebusanın fark-ı muhtelifesi nazar-ı dikkate almak mecburiyetini hissetmişlerdir. Petersburg’un büyük ceridelerinden *Reç*’in istihbarına göre, haiz-i ekseriyet olan Oktobrist Fırkası şovenliğine rağmen, ekser talebesi Müslüman olan mekâtibte dört sene kendi ana lisanlarıyla (yani Türkçe) tedrisata müsaade olunmak üzere kanunun tadil ettirilmesine lüzum görmüştür. Azm-i ittihad ile edilen hareketler daima müsmirdir. Müslümanlar ciddi, sebatlı ve müttehid hareketlerinin netayicini görmeye başlıyorlar demektir. Sebat ve devam kardeşler, muvaffakiyet bi-iznillah sizindir!¹⁶⁶

Japonya kendi maneviyat, gelenek ve göreneklerini muhafaza ederek terakki etmiş ise Müslüman gençlerin ahlâkının kolayca bozulacağı Avrupa yerine bundan böyle Japonya’ya gidip eğitim görmeleri bu durumda daha mantıklı ve gerekli olmaktadır. Üstelik Osmanlıların içinde bulunduğu müşkül durum, Rusya’da yaşayan Müslümanlar ile Hindistan’da İngiliz sömürgesi altında yaşayan Müslümanların pek çok açıdan ortaklaştığı bir zorluğa da işaret

¹⁶⁵ “Japonya’ya Talebe İzâmı”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 5, Sayı: 116, s. 208. 11 Teşrinisani 1326-24 Kasım 1910.

¹⁶⁶ A. g. e., s. 209.

etmektedir. O zorluk da ahlâk ve insanlık olarak düşük seviyede görülen Avrupa emperyalizmi karşısında kendi inanç ve ahlâkî değerlerini koruyarak terakki etme gerekliliği. Nitekim eğitim için Tokyo'ya giden Hasan Fehmi'nin gönderdiği bir mektupta bu kavrayış açık bir şekilde görünmektedir. Sasaki adlı bir parlamento azasının kendilerini Japon meclisine götürdüklerini ve orada gördüklerini aktaran Hasan Fehmi, mebusların kendi geleneksel kıyafetleriyle, son derece sade bir biçimde mecliste tartışmalardan çok etkilenir. Ardından da bugün dahi hâlâ devam eden bir söylemin inşacılarından biri olur: “Garibdir ki Japonlarda en büyük âdemler en adî elbisede bulunuyorlar. Takunya, milli elbise gibi gayet sade bulunuyorlar; hülâsa Avrupa'dan kılık kıyafete dair hiçbir şey almamışlar.”¹⁶⁷

Japon terakkisinin temelindeki bu geleneklere sıkı sıkı bağlılık savı, Japonya'daki okullarda bunun nasıl inşa edildiğine yönelik okuyucuyu imrenmeye yönelten çok önemli bir yazı ile son derece detaylı bir biçimde Osmanlı kamuoyuna da aktarılacaktır. Japon terakkisinin eğitime dayandığını ve bu eğitimin tüm Müslümanlara ve Osmanlılara rol model olarak sunulması gerektiğini belirten yazılardan birini Edhem Nejad “Japonya'da Mektepler” başlığıyla kaleme alacaktır. Japonya'nın eğitim sistemini ve terakkide eğitimin payını son derece detaylı sayılabilecek bir biçimde ele alan yazar, tüm terakkinin mimarı olarak da İmparator Mutsuhito (Meiji)'i gösterecektir. Edhem Nejat'a göre imparatorun en büyük başarısı, Japon terakkisinin temeline eğitimi yerleştirmekten çok, bu eğitimin Avrupa'dan sadece bilim-teknik gelişmeleri alıp halkın âdet ve geleneklerini muhafaza etmesini sağlamasıdır:

Otuz bu kadar sene evvel Aksa-yı Şark'ta cahil ve idaresiz birtakım derebeyler, zâdegânlar, samuraylar, şogunlar, taygutlar elinde kalan eski Japonya o vakit ruhanî bir reisten, hükümdardan başka bir şey olmayıp; hakikatte Japonya'nın bir tacdâr ailesi, hanedanı olan Mikado'yu riyaset-i hükûmete, makam-ı hükümdârîye getirdi. Arzu ve inkılâb-ı milletle husûle gelen hükûmet-i meşrutanın riyasetini işgal ettirdi. El-ân hükümdar olan genç Mikado (Motso Hito) hazretleri âdât-ı milliyeyi nazar-ı dikkatlerinden ayırmayarak Avrupa ve Amerika medeniyetlerini, terakkiyatını kabul etmeye başladı. Japonların az zamandaki terakkiyatı hepimizin hayretini mûcib olmuştur. Fakat bu hayret fikrimce Japonların mekteplerine, bahusus mekâtib-i ibtidâiyyesine aid olmalıdır. Bugün manzume-i düveliyye miyânında bir mevki-i bülend kazanan Japonya şüphesiz dün teessüs eden mekâtib-i ibtidâiyyeleri sâyesinde namını tazimler, ihtiramlar ile yâd ettiriyor. Japonya kuvve-i medeniyye ve siyâsiyyesinin bugün medyun olduğu mektepler diğer Asya ve şark akvamına güzel bir ders, bir intibahtır. Garp, silahları bıraktırıp mektepleri açan bir dahi hükümdarın namıyla iftihar ederken, şark da aynı fikirlerle ilerleyip garbın kaviyyü'ş-şekîme muazzam bir hükûmetine hezimet marşı çaldıran bir Japonya'nın namını tebcil eder. İşte namını tebcil eylediğimiz Japonya bizlere, şarklı hemşehrilerine, ibtidâî mekteplerini maarif mecburiyetini irae ederek bizleri düşünmeye sevk edecektir.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Hasan Fehmi, “Seyyah-ı Şehir Abdürreşid İbrahim Efendi Hazretlerine”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 5, Sayı: 130, s. 430. 17 Şubat 1326-2 Mart 1911.

¹⁶⁸ Edhem Nejad, “Japonya'da Mektepler”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 6, Sayı: 137, s. 107, 20 Rebiülahir 1329-20 Nisan 1911.

Japon terakkisinin temelindeki bu bilim-teknik ve maneviyat birlikteliği, Edhem Nejad'a göre Osmanlılar için de eğitim programlamasında bir rol model olmalıdır. Japonya'daki eğitim sisteminin temeline her şeyden evvel ahlâk ve maneviyat öğretisini Japonya Maarif Nâzırı Arinori Mori'nin yerleştirdiğini belirten yazar, bunun yanında eğitimde beden eğitimi ve jimnastiğin de çok önemli olduğunu, Japon okullarının “sağlam kafa, sağlam vücutta bulunur” mantığıyla işlediğini belirtir. Yazarın bundan çıkarımı ise bu eğitimin hem İslâm ile bağı olduğunu hem de Rusya karşısındaki zaferde bunun da etkili olduğunu belirtmektir:

Japonlar terbiye-i bedeniyde fevkalâde itinalar ediyorlar. Din-i mübîn-i İslâm bize terbiye-i bedeniyeyi emir ederken, Hazret-i Peygamber Efendimiz (ilm-i ebdânî, ilm-i edyâna) takdim buyururken biz bu büyük hakikati nazarlarımızdan uzak bulunduruyoruz; sonra Japonlar, şarkî garp akvamı bugün yaşamak, muvaffak olmak, müteşebbis olmak için terbiye-i bedeniyenin bir adama behemehâl lâzım olduğunu takdir ediyor. Japon mektepleri “Salim bir dimağ, sağlam bir vücûdda bulunur” esasını tamamen kabul eylemişlerdir. Terbiye-i bedeniyeye, fikriye ve ahlâkiyenin Ruslara karşı galibiyeti kazandırdığını pek güzel takdir eden Japonlar, çocuklarını muntazaman mektebe göndermekte, onların terbiyelerini, seviyelerini takip eylemekte fevkalâde sahib-i itinalıdır. Nüfus-ı umumi nazar-ı dikkate alınacak olur ise mevcut çocukların, erkek çocuklardan yüzde 96'sı ve kız çocuklardan yüzde 78'i muntazaman mektebe devam ederler.¹⁶⁹

Ancak Edhem Nejad'a göre “şarkî garp” yani “Doğu'nun Batı'sı” olan Japonya'da okula devam oranının bu kadar yüksekken Osmanlı'da düşük olmasının sebebi orada olup da burada olmayan bir eğitim mevzuatı değildir. Aksine Japon eğitim mevzuatıyla Osmanlı'da uygulanan eğitim mevzuatının hemen hemen aynı olduğunu, asıl sorunun Japonlar bunu tatbik edip sıkıca denetlerken Türkiye'de ne devam zorunluluğunun ne de eğitim programına uyumun denetleniyor olmasıdır. Dolayısıyla yazara göre tüm Osmanlı ve Müslümanlar Japon terakkisinde eğitimin rolüne dikkat etmeli ama Japonya'da bunu uygulayıp denetleyen bir hükümet olduğunu da unutmamalıdır:

“Hükûmet ahalinin peder-i umumisi vaziyetini alarak tahsil-i ibtidâîyi mecburi kılmıştır” diyoruz. Bu pek muhik ve doğru bir hakikattir. Fakat hükûmetlerin o vazife-i pederâneyle hakkıyla ifa eylemesi lâzım gelir. İşte buna muvaffak olan Japonya'dır. Otuz şu kadar senelik bir say ile Avrupa'nın birçok senelik terakkiyatına ancak şu vazifeperverliği, pederliğe yakışacak hüsn-i itinası sayesinde yetişebildi. Her say yanında sebat olunca güzel semereler verir. Japonya'nın say ü sebatı sayesinde bulduğu terakkiyatı, biz, bütün ehl-i İslâm, şarklılar hiçbir vakit nazar-ı dikkatten dür tutmamalı ve cehaletten, esaretten kurtulmak istiyor isek öyle, o kadar büyük bir metanet ile çalışmalıyız.”¹⁷⁰

Böylece Japon eğitim modeli sadece yüksek okul değil, en temel seviyeden itibaren Osmanlılara ve Müslümanlara bir rol model olarak sunulmuştur. Neticede Japonlar bir anlamda, dünyada ilk kez terakki etmek için Batılılaşmak gerekmediğini, terakkinin aklın yolu takip edilirse herkese açık bir gelişim yolu olduğunu herkese ispat etmişlerdir. Bu fikri ve çıkarımı

¹⁶⁹ A. g. e., s. 107.

¹⁷⁰ A. g. e., s. 109.

Tokyo'dan göndereceği yazılarla sürekli besleyecek olan Hasan Fehmi de tam da neden bu çıkarıma sahip olduğunu izah etmeye çalışacaktır:

Aksa-yı Şark'a, bütün âlemin kendilerine hayretle baktıkları Japon memleketine geldiğimiz zamandan beri İslâm ve Türk olarak Tokyo'da yalnız üç kişi olduğumuzu zan ediyorduk. Vatanımızdan müfâraletin verdiği tesir ile Japonların terakkiyatı hakkında tetkikatta bulunuyor ve milliyetlerini olanca teferruatıyla muhafaza etmekle beraber terakkiyat-ı medeniyeden kâffesini memleketlerine tatbik etmekte asla gecikmeyen, şarklılığı, Asyalılığı kendilerine bir şeref addederek bunun için çalışmaktan asla yorulmayan bu milletin bu bâbda gösterdiği harikalara hayretle bakıyorduk. Terakki için, medeniyet için milliyeti terk etmek lâzım gelmediğini ispat eden ve Avrupalıların şarklılarda terakkiye istidat olmadığından bahis etmelerine rağmen güya sırf onları yalancı çıkarmaya çalışan Japonlar bize bir kardeş gibi muamele ediyor. Ve her yerde başımızda taşımakla iftihar ettiğimiz fese bir nazar-ı hürmetle bakıyorlardı.¹⁷¹

Hasan Fehmi'ye göre Japonların hem Avrupa dışında da terakkinin mümkün olduğunu ispat etmeleri hem de Avrupalıların aksine Türk fesini gördüklerinde dalga geçmek yerine takdir ve saygıyla karşılık göstermeleri etkilidir. Nitekim yazının devamında Singapurlu Müslümanların da fes taktıklarını ve bunu İslâm'ın simgesi olarak gördüklerini belirtecektir. Tanzimat'tan beri Osmanlıların, Türklerin nereye ait olduğuna yönelik tartışmaya ise “Düşünmelidir ki biz garplı değil, şarklıyız. Bugün Hindistan'da medenî İngilizlerin, Hind-i Çin'de hürriyet nazariyesi takip eden Fransızların, Çin'de bütün Avrupa'nın, Rusya'da ve hatta Rus hükûmetinin boyunduruğu altında sönük nazarlarıyla bizden muavenet talep eden milyonlarca kardeşlerimizi unutuyoruz” diyerek kamuoyuna Osmanlı'nın yerinin Asya olduğunu ancak Osmanlı ders kitaplarında İslâm ve Asya tarihinin müfredatta çok az yer bulduğunu belirtecektir. Bu noktada Moyo'nun (2020: 14) medya tarih yazımında Avrupa merkezli yaklaşıma takılı kalmanın, alternatif coğrafyaları ve uluslararasılaşmayı gözden kaçırmaya neden olan olumsuz etkisine yaptığı vurgu akıllara gelmektedir. Zira Japonya üzerinden bu dönemde ciddi manada Avrupa dışında yer alan çok sayıda bölgenin Osmanlı basını tarafından bütün bir terakki ve hayatta kalma mücadelesine dahil edilerek tartışılıyor olmasına karşın, bu tartışmaların zayıf kalmasının tezatlığı belirgin olmaktadır. Anakronik bir şekilde yaklaşılsa, Hasan Fehmi açısından tüm bu sorunları aşmak için ise yapılacak olan bellidir:

Afvınıza mağrûren şunu da söyleyebilirim ki bugün en ziyade müterakki olması lâzım gelen vatanımızda bile lâyıkiyle tanzim edilmiş bir programa müstenit mekteplerimiz yoktur. Olsa bile ders programlarında en çok muhtaç olduğumuz Asya tarihi yoktur. Mekâtib-i aliyyemizi ikmal eden efendiler miyânında ihtimâl ki nerelerde Müslüman olduğuna vâkıf olmayanlar bulunabilir. Japonya'da, Şems-i Tâli Memleketi'nde ise bizim gibi Asyalı ve belki bize nazaran Aksa-yı Şarklı bulunan bir millette maarif-i ibtidâiyye arabacılara, hizmetçilere, hülâsa en aşağı tabakada tasavvur edilen kimselere kadar taammüm etmiştir. Arabacılar ve hizmetçiler boş kaldıkları zamanı gazete veya meşâhîrin terâcim-i ahvâlini okumakla geçiriyorlar. Yanımızda bulunan yetmiş yaşındaki ihtiyar hizmetçi kadın her gün gazete ve kitap okumak ile meşguldür.

¹⁷¹ Hasan Fehmi, “Tokyo'dan...”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 6, Sayı: 138, s. 125. 27 Rebiülahir 1329-27 Nisan 1911.

Japonca yazmak ve okumak için binlerce hiyeroglif bilmeye lüzum var iken bunlar gene çalışmaktan çekinmemişler, kendilerini muhafaza etmek ancak maarif ve kuvvetle olabileceğine kanaat hâsıl ederek uğraşmışlardır. Tokyo’da mekâtib-i ibtidâiyye, idâdiyye değil mekâtib-i âliyyenin dârülfünûnların adedi ondan fazladır. Yalnız elsine-i ecnebiyye dârülfünûnunda on altı ecnebi lisanı okutturulmakta ve bilhassa Asya lisanlarına ehemmiyet verilmektedir. İşte artık bütün bu ahvâli nazar-ı dikkate alarak Japonların bizi hayretlere düşüren terakkiyâtını yalnız maarife medyun olduklarını düşünerek çalışmalı ve artık körü körüne Avrupa’yı taklit etmekten sarf-ı nazar ederek terakkiyât-ı fenniyye ve ilmiyyenin kendimize lâzım olanlarını bit-teferruk almalı ve bir an evvel işe başlamalıyız. Zira aksi kazıyye insanın tüylerini ürpertecek kadar müthiş ve mühliktir.¹⁷²

Osmanlı ders kitaplarında Asya ve İslâm tarihine yönelik derslerin ağırlığının artırılması ile kökenlerin Asya ve İslâmiyet olduğu, yazıda belirtildiği gibi “Güneş ülkesi Japonya” ile yakınlık sayesinde de bu kökte Osmanlı’yı bekleyen nice insana destek eli uzatmanın mümkün olduğu yaklaşımı, Japonya meclisine Hasan Fehmi’nin yapacağı bir ziyaretle de gerekçelendirilecektir. Japon meclisi dendiğinde akılda devasa bir saray olduğunu düşünen ama son derece mütevazı bir binada, mebusların geleneksel kıyafet ve yalnızca içeride giyilen altı temiz terlikleriyle kürsüye yürüdüklerini gözlemleyen Hasan Fehmi, koca Rusya’yı böylesine mütevazı insanların yenmesinin takdire şayan olduğunu belirtecektir.¹⁷³ Üstelik Japon Hariciye Nazırı Komura’yı da “küçük boylu fakat pek büyük fikirli Japon” imajının temsili olarak değerlendirecektir. Hasan Fehmi’ye göre eşsiz Japonya’da, görme engelliler dahi ilim ve fenne vâkıf olup meclisteki tartışmalarda hangi partiden olursa olsun bilimsel olarak savını destekleyen yalnızca alkış almaktadır. Bir Japon mebusun ona aktardığı üzere de meclisin bu kadar sade ve basit olması parasızlıktan değil, bunun için bütçeden pay çıksa dahi mebusların “Halkımız arzuladığımız terakki noktasına gelinceye kadar biz gösterişli binalarda oturamayız.” diyerek bunu reddetmeleriyle alâkalıdır. Hasan Fehmi’nin Osmanlı kamuoyuna vermek istediği mesaj ise, yakında açılacak Osmanlı Mebusan Meclisi’nde görevli tüm mebusların, Japonya’yı örnek almaları ve Osmanlıların üzerinde tüm mazlum İslâm âleminin gözü olduğunu unutmamalarıdır.¹⁷⁴

Türk öğrencilerin Japonya’ya eğitime gönderilmesi olayını sütunlarına aktaracak olan *İçtihad*, eğitim temasının aslında çok daha geniş bir zeminde Japonya tarafından istenilen ittifakın temeli olduğunu açıklayacak, Osmanlı yönetimini ise bu uğurda hantal davranmakla suçlayarak Japonya ile eğitim ve ticaret konusundaki iş birliğinin artırılması çağrısını yapacaktır:

...öteden beri tavsiye etmekte olduğumuz Japonya ve Türkiye münasebatının şu suretle teessüse başladığını görmekle mahzuz olmaktadır. Ve kemal-i hulûsumuz, Prens Abbas Halim Paşa’ya en hararetle teşekkürünü takdim eder. Üç gençten biri ticaret, diğeri elektrik, diğer üçüncüsü de maliye ilimlerini tahsil edeceklerdir. Bugünlerde, mabhus talebenin birinden pederine gelen bir mektup manzûrumuz oldu. Bunda Japonların Türklere hizmet ve teshilat arz

¹⁷² A. g. e., s. 128.

¹⁷³ Hasan Fehmi, “Japon Meclis-i Mebusanı’nda”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 6, Sayı: 143, s. 207, 19 Mayıs 1327-1 Haziran 1911.

¹⁷⁴ A. g. e., s. 208.

etmek için gösterdikleri arzu-yı şedidden düred-ı diraz-ı bahs olunuyor. Ez cümle (Yosin Kaysin) Şirket-i Muazzama-i Bahriyesi Müdürü Yosin, Baron Feldmareşal (Arisa)'ya bir Türk şirket-i bahriyesiyle bil-ittihad büyük bir Bahr-i Sefid seyr-i sefain şirketi teşkil etmeye pek hâhişkâr olduğunu söylemiştir. Baron (Arisa) gönüllü Donanma-yı İmparatori'sinin fahri reisidir. Bu adamın Japonlar nezdinde mevkii gayet yüksektir. Sene-i atıye için kendi filosunun 17: 21 mil süratinde vapurlarından hangisini Türkiye arzu ederse icar veya bey suretiyle terk etmeye hazır olduğunu ve Türkiye tarafından dermeyan edilecek şerait ne türlü olursa olsun kabule müheyya bulunduğunu müşir-i müşarünileyh Baron (Arisa)'ya beyan etmiştir.¹⁷⁵

İctihad, Japonya'ya üç genci eğitim için gönderen paşaya teşekkür etmekle birlikte, Japonya'nın önde gelen denizcilik şirketlerinden birinin, kâr ve koşul düşünmeksizin Türkiye ile ortak ticaret yapma hevesinde olduğunu belirtmesi de Japonya'nın ittifak için gerekli her şeyi yapmaya hazır olduğu imajını kamuoyuna yansıtmaktadır. Eğitimle atılan adım sadece üç gençle sınırlı kalmayacağı gibi özellikle gençlerin büyük rağbet gösterdiği, Osmanlı basını içinden çok mühim bir yere sahip, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinin pek çoğunun yazılar kaleme alacağı, Nebizâde Ahmed Hamdi ve Zekeriya Sertel tarafından çıkarılacak felsefe ve bilim dergisi *Yeni Felsefe Mecmuası* da manifestosunda eğitim konusunda Japonya'yı Osmanlı gençlerine örnek olarak gösterecektir:

Japonya'yı bâtil ve kadim itikatların esaretinden kurtararak ilâ edenler Avrupa'da tahsil edip de fikirlerini felsefenin son nazariyeleriyle tenmiye eden ve bu nazariyeleri memleketlerinde kendi istidatlarıyla mütenasip bir surette tatbik eden gençler olmuştur. Bu gençlerin ilmî hareketleri olmasa idi ihtimal bugün bütün Avrupa'nın endişelerle düşündükleri Japonya; Çin'den menkûl hurafelerin tesirleri altında Avrupa'nın esiri olmaktan kurtulamayacaktı. Bu sebeple biz, neşriyatımızla gençlerin ilmî ve fikrî seviyelerinin tealisine ve onları yirminci asır için yetiştirmeye çalışacağız. İlmin, fennin, felsefenin son nazariyelerini, son kaidelerini neşrederek şimdiki hayatımızın mantıksızlıklarını, boşluklarını ve mazarratlarını göstereceğiz. Bütün manasıyla eski hayatı, hayatımızın eski şartlarını yıkmaya, ilmin yeni esaslarına istinâd eden yeni bir hayat tevlidinde çalışacağız. Yani Yeni Hayatçıların saylerine biz de iştirak edeceğiz.¹⁷⁶

Avrupa'nın sadece eğitimini, bilim ve tekniğini alarak ilerleme motto'su, *Yeni Hayat Mecmuası* için Osmanlı terakkisinin de temeli olmakta; bunu başarmış olan Japonya ise Osmanlı gençlerine bir rol model olarak sunularak terakkinin gerçekleştirilebileceğine dair gerçekçi bir umut ışığı şeklinde gösterilmektedir. Nitekim aynı yazının devamında da ilerlemenin, taklit olmadığı ve şayet Osmanlı gençleri terakkiden bunu anlarlarsa nihayetinde Batı'nın büyüklüğü içinde tüm varlıklarını kaybedeceklerinin uyarısı bulunmaktadır.¹⁷⁷ Milli bir ülkü etrafında, milli gelenek ve görenekleri unutmadan ilerleme formülü, derginin üçüncü sayısında basını da merkeze alarak önemli bir çıkarımda bulunacaktır. Osmanlı'daki mevcut yayınlarda milliyetçi perspektif besleyenlerin çok az olduğunu ve terakki içinse bu vurgunun çok önemli olduğunu belirten dergi *Genç Kalemler*, *Milli Jimnastik*, *Vatan*, *Yalnız Vatan*, *Tanın*

¹⁷⁵ "Japonya'da Türkiye", *İctihad*, Cilt: 3, Sayı: 30, s. 832. 1 Eylül 1327-14 Eylül 1911.

¹⁷⁶ Nebizâde Ahmed Hamdi ve M. Zekeriya, "Mesleğimiz ve Yeni Hayat", *Yeni Felsefe Mecmûası*, Sayı: 1, s. 1, 15 Ağustos 1327-28 Ağustos 1911.

¹⁷⁷ A. g. e., s. 2.

ve *Rumeli* gibi yayınların bu boşluğu doldurmaya çalıştığını belirtir. Milliyetçi yayınların amacı ise Japonların çizgisinden giderek terakkiyi gerçekleştirmektir:

Biz hiçbir şeyi doğrudan doğruya alıp kabul etmeyeceğiz. Onu tetkik ederek son asrın icâbatına muvafık olduğu ve milliyetimizle telifi kabil bulunduğu takdirde kabulde tereddüt göstermeyeceğiz. Yani Japonların takip ettikleri hattı takip edeceğiz. Japon gençleri garbın terakkilerini takip ettiler. Biz de takip edeceğiz. Avrupa'ya giderek tetkiklerde bulundular. Biz de bulunacağız. Fakat memleketlerine avdet ettikleri vakit buralardan iktibas ettikleri malumatı milliyetlerini, millî âdetlerinin mantıki olanlarını muhafaza etmek suretiyle tatbik ettiler. Biz de böyle yapmaya çalışacağız. Yoksa şimdiki zavallı gençlerimizin yaptıkları gibi körü körüne bir taklit bizi mevsimsiz bir kozmopolit yapar ve bugün milliyet cereyanını takip eden milletler arasında yaşayamamamızı intâc ider. Nitekim bugünkü gençler, önlerinde rehber olmadığı için tesadüf ettikleri kitapları okuyarak dehşetli surette zehirlendiler. Kozmopolitlikte büyük bir şaşaa gördüler. Derhal onun cazibesine kapıldılar. Beynelmilellyetteki cazibe onların zayıf da zekâlarını cezbedti. Bu suretle bugünkü gençlik malul oldu.¹⁷⁸

Osmanlıcılık politikalarının Balkan Savaşları sürecinde yaşanan yenilgiler ve travmalar eşliğinde alternatif bir çıkış yolu olarak Türkçülüğe kaymasının hemen öncesindeki zemini gösteren bu satırlar, Japonların eğitim ve kültür rol modeli olduğu kadar, aşırı derecede duygusal anlam da yüklenen bir rol model olarak belirlediğini gösterir niteliktedir. Fokurdamakta olan siyasal ve toplumsal iklimin bir patlama noktasına doğru ilerlediğini sezen yazılardan bazıları yine aynı dergide çıkacaktır. Aynı sayıda yer alan “Tarih Muzırrdır”¹⁷⁹ başlıklı yazı, Gustave Le Bon’un *Kitleler Psikolojisi* adlı, İttihatçı kadrolarının pek çoğunu da derinden etkilemiş eserinden yola çıkarak tarihin bir bilim olmadığını, yorumlar vasıtasıyla oluşturulan bir masal olduğunu öne sürecektir. Napolyon’un çok kısa sürede kahramandan, haine doğru değişen imajı ile Trablusgarp Savaşı’nda İtalyanların ve Türklerin geçtiği telgrafların tüm gelişmeleri kendi perspektiflerinden hareketle değerlendirmeleri, yazarın ispat örnekleri olarak öne çıkmaktadır. Ancak vermek istediği mesajı da açık açık ifade etmektedir:

Tarihe fazla merbuttiyet -bağlılık-, ecdadımızın kendilerine has mefharetlerini bugün için de iftihara şayan vakalar gibi tadâd etmemizi ve nihayet maziye sıkı bir merbuttiyet muhafazakârlığı icâb eder. Kâinata çarpışan bu iki kuvvetten muhafazakâr olanlar terakki kuvveti karşısında daima mağlup olmaya mahkûmdur. Bugünkü terakkiler maziden ziyade istikbali düşünenlerin sayleri sayesinde husûl bulmuştur. İşte bizi maziye rabt etmek, muhafazakâr yapmak ve dünkü tecrübelerin bugün için istifadeye şayan olmadığını anlamak, tarihin muzurriyetini ispata kâfidir.¹⁸⁰

Eğer tarih bir yorumlar toplamıysa ve geçmişin kahramanlıkları bugünün anlamsızlıkları ya da yanılgıları olabiliyorsa bu durumda kalıcı, durağan hiçbir şey olmayıp tarihin terakki ettirici kuvvetleri karşısında durabilecek hiçbir şey düşünülmemelidir. Bu yazıdan bir sonraki “Kitaplar” başlığında ise Rıza Nüzhet, *Sabah* gazetesinin çevirdiği romanları eleştirerek, gençlerin özellikle polisiye romanları okumaya daldığını, ülkede ciddi, bilimsel eserlerin iki veya üç baskı yapmasının çok ender olduğunu belirtecek ve bu durumu

¹⁷⁸ *Yeni Felsefe Mecmûası*, “M. T. Bey’e Cevap”, Sayı: 3, s. 3. 15 Eylül 1327-28 Eylül 1911.

¹⁷⁹ M. Zekeriyâ, “Tarih Muzırrdır”, *Yeni Felsefe Mecmûası*, Sayı: 7, s. 9-16. 15 Teşrinisani 1327-28 Kasım 1911.

¹⁸⁰ A. g. e., s. 16.

eleştirecektir.¹⁸¹ Gençlerin hayatın gerçeklerinden kopuk yaşadığı iddiası, hayatın gerçeklerini de bilim ve fende gelişmeler olarak ortaya koymaktadır. Zaten bu iki yazıdan sonra gelecek “İçtimai İnkılâb” başlığını taşıyan yazı ile de devrimin ruhu, “dimağların ilmî, fennî, felsefî cereyanları muhakemeden kaçınmayacak bir hâle getirmesi” olarak değerlendirilecektir.¹⁸² Öyleyse toplumsal devrimi yaratacak etken, bilimsel ve düşünsel bir birikimin yeniliği mecburi kılacağı aşamadır. Bu aşamada ise devrimin yöntemi telkin, aracı ise gazeteler olmaktadır. Eğer gazeteler ile verilmek istenen mesaj telkin olarak sıklıkla verilirse, devrime de zemin hazırlanmış olur. Yazara göre Osmanlıları ilerletecek, son bilim-teknik gelişmeleri ve haberleri onlara aktaracak olan gazetelerdir. O hâlde gazeteler de bu konulara ağırlık vermelidir.

Iqani ve Resende (2019: 5) tanımlar yoluyla bir şeyin icat edilerek temsile dönüştürüldüğüne dikkat çekerek medya tarihyazımında sıklıkla bir şeyin kendisi yerine, olması gerektiği düşünülen temsilin anlatıldığına dikkat çekerler. Bu mantık Japonya’yı bilim ve eğitimin temeline alan yazılar açısından incelendiğinde de anlamlı olmaktadır. Nitekim sık tekrarlayan ve gazetecilerin kendilerince çıkarımda bulundukları bir tanımlama sayesinde Japonya’nın bir rol model olarak gazeteler yoluyla sıklıkla işlenen bir tema hâline gelmesi de anlam kazanmaktadır. Nitekim bilim ve terakki ile eşleştirilen Japonya, eğitim olarak da takip edilirse Türkiye’de istenilen, beklenen toplumsal koşullar ve ilerleme de sağlanmış olacaktır. Ancak derginin yayın politikasına paralel olarak bu terakki, bir kopya değil, kendi milli kültür ve varlığını da koruyarak gerçekleşmelidir. Zira Fransa Enstitüsü’nden Alfred Fouillee’den alınarak kamuoyuna aktarılan bir yazı da terakki için başka bir inanç ya da kültürü ithal etmenin anlamsız olduğunu ileri sürerek, Japonya’yı terakki ettiren unsuru da Hristiyan olması değil, bilim ve sanata eğilmesi olarak belirtecektir.¹⁸³

Toplumu terakki ettiren aslî unsur olarak eğitimin görülmesi ve bu eğitimin terakki yolunda hiç de mevcut inanç ve geleneklerden feragat etmeyi gerektirmemesi Samizâde Süreyya için de mühim bir konudur. Nitekim Japonya İmparatoru Mutsuhito (Meiji)’nin vefatı üzerine kaleme aldığı bir yazıda, imparatorun adeta bir peder gibi davranıp tüm toplumu evladı yerine koyduğunu, evlatlarının terakkisi uğrunda da Avrupalı uzmanları getirtip ülkesindeki kız çocuklarının eğitim görmeleri için büyük çabalar gösterdiğini belirtir. Kız çocuklarının eğitimine verilen önemin, Osmanlı ve Müslüman toplumlar için örnek alınması gereken bir durum olduğunu belirten yazar, olası itirazlara karşı da İslâm ile uyumlu bir terakki formülünü izahata girişerek yapar:

Kızlara yalnız Kuran ile tecvidi kâfî görerek bunlar için tahsil-i ulûm ve fûnûnu fuzulî ve belki de fezail-i ahlâkiyyelerine irâs-ı zarar edeceğinden dolayı mucib-i mazarrat addeden mutaassıp ve müteannid dimağların bu nokta hakkında nazârî dikkatlerini celp ederim. Anlasınlar ki terakkiyyat-ı ümemde kızların büyük, pek büyük rolleri, gayet mühim vazifeleri vardır. Kızların tahsil ve terbiyesi iyi bir esasa rabt edilmedikçe bir millet için necâh u fevz u felâh kapıları

¹⁸¹ Rıza Nüzhet, “Kitablar”, *Yeni Felsefe Mecmûası*, Sayı: 7, s. 21-24. 15 Teşrinisani 1327-28 Kasım 1911.

¹⁸² “İçtimai İnkılâb”, *Yeni Felsefe Mecmûası*, Sayı: 7, s. 24-30. 15 Teşrinisani 1327-28 Kasım 1911.

¹⁸³ Alfred Fouillee, “Sosyolojik Bakış Açısıyla Irkların Birbirine Yaklaşması”, *Yeni Felsefe Mecmûası*, Sayı: 10, s. 1-5. 30 Kanunuevvel 1327-12 Ocak 1912.

daima mesdûd kalır. Fakat; *Cahilleri ikna için irâd-ı delâil, Etmek gibidir körlere ikâd-ı meşâil!*¹⁸⁴

Kız çocuklarının eğitimini de dâhil ederek milli kültür ve ahlâka disiplinle bağlanarak Batı'nın bilim ve tekniğini alma programı, Ahmed Münir'in Tokyo'daki okullar üzerine bir yazısında da göze çarpar. Hiragana ve Katakana yazı biçimlerinin öğrencilere hangi sınıflarda, nasıl öğretildiğine değinen yazar, yazının devamında çocuklara adeta askeri bir eğitim de verildiğini, hatta kışlaya gittikleri zaman tüfek talimlerinin yeniden öğretilmesine gerek kalmadığını aktaracaktır.¹⁸⁵ Ahmed Münir'in Japonya'daki eğitimin bilim ve maneviyat birlikteliğinde başarıyı sağladığına yönelik yazıları sıklıkla *Sebilürreşad*'ın "Japonya Muhabir-i Mahsusumuzdan" başlığıyla Osmanlı kamuoyuna aktarılacaktır. Ancak buna rağmen özellikle devlet yönetiminde bu konuda Japonya ile temas kuracak bir adım atılmaması Ahmed Münir'i üzüntüye sevk edecektir. Öyle ki Tokyo'da bulunan dârülfünûnun otuzuncu kuruluş yılı sebebiyle düzenlenen törene tüm dünyadan temsilcilerin gidip başarılarıyla nam salan bu okulu yerinde incelemesine, tebrik telgrafları göndermelerine karşın, Osmanlı'dan kimsenin gitmeyip tebrik telgrafı dahi göndermemesi onu üzecektir:

Baron Şibozava'nın nutkundan sonra İmparator, Başvekil, Maarif Nazırı, Tokyo Belediye Reisi, Meclis-i Mebusan Reisi ve bazı sefaretlerden gelen tebriknâmeler mahsus gönderilmiş memurin tarafından ihtirâmât-ı mahsusa ile okundu. Badehû birkaç yüz tebrik telgrafları gelmişse de bunların cümlesini okumak büyük bir zaman işgal edeceğinden, kıraatından sarf-ı nazarla yalnız esamisi arz olundu. Avrupa'nın en meşhur Kembriç, Berlin, Viyana dârülfünûnlarından Yunanistan'ın Atina Dârülfünûnu'na kadar ve Amerika'nın birkaç dârülfünûnlarından tamam 375 dârülfünûn ismi zikredildi. Yalnız bizim Darülfünûn'un ismini işitemedim.¹⁸⁶

3.3.2. Japonya ile Osmanlı Arasında Görülen Farkın Pek Büyük Olması

Büyük bir rol model alma arzusuyla başlayan ancak imparatorluğun son dönemine doğru yerini hayâl kırıklığı ve hüzne bırakan Japonya modeli, nasıl ki bilim-teknik alanında yazılan yazılarda başarısızlığın sebebinin halkın bizzat kendisinde aranmasıyla son bulmuşsa, eğitim ve kültür alanında da benzer bir seyir söz konusu olacaktır. Ahmed Münir'in Osmanlı yöneticilerinin Japonya'daki eğitime yönelik ilgisizliğinden dem vurması, bir başka yazısında da bizzat en küçük idari yapılar olan köylere kadar uzanan bir özeleştiriyi taşıyacaktır. İki hafta boyunca Japonya'nın güney bölgelerini gezen ve bu süreçte de gördüğü okulları, demiryollarını, su kaynaklarını, köyleri Osmanlı ile mukayese eden Ahmed Münir, özellikle Japonya köylerini yakından inceleyecektir. Japon köylerinde en çok dikkatini çeken husus, köylerin tamamen kendine yetecek kurum ve kuruluşlara, örgütlenmelere sahip olmasıdır. Hatta köylülerce oluşturulan cemiyetler, köydeki öğrencilerin eğitim durumlarını da yakından takip etmekte, ebeveyn meşveret cemiyetleri vasıtasıyla da problemleri çözmeye çalışmaktadır.

¹⁸⁴ Samizâde Süreyya, "Elvâh-ı İntibah", *Resimli Kitab*, C: 8, Sayı: 43, s. 496, Ağustos 1328-Ağustos/Eylül 1912.

¹⁸⁵ Ahmed Münir, "Tokyo'da Mekatib-i İbtidaiyye", *Sebilürreşad*, Cilt: 10, Sayı: 255, s. 345, 26 Şaban 1331-31 Temmuz 1913.

¹⁸⁶ Ahmed Münir, "Darülfünûn'un Otuzuncu Sene-i Devriye Merasimi", *Sebilürreşad*, Cilt: 11, Sayı: 274, s. 219, 11 Muharrem 1332-10 Aralık 1913

Öğrenciler arasında yaşanan kavga ve itişmeler, ebeveynlerin çocuğun derslere devam ve ilgisini koruması konusunda görevlerini yerine getirmelerinin denetlenmesi, disiplinin sağlanması, okul, öğretmen ve öğrencilerin ihtiyaçlarını kolektif bir şekilde temin etme çabası bunlardan bazılarıdır. Tüm bu çabaların ise Ahmed Münir’de yarattığı etki yoğun bir hüzündür:

Birkaç gün akdem bulunduğum misafirhâne önünden birkaç Japon çocuğunun askerî yürüyüş ile geçmekte oldukları nazar-ı dikkatimi celb etti. Arkalarına düşerek takib ettim. Kasabanın ibtidâî mekâtibinden birinin önünde tevakkuf ederek gayet latif bir ses ile küçük bir efendinin nutuk irâd etmekte olduğunu gördüm. Bu efendi civar köylerden birisinin ibtidâî dördüncü sınıf talebesi namına vekaleten gelmiş ve karşısındaki mektebin 25’inci sene-i tesisini tebrik ediyordu. Mütevâliyen başkaları da tebrik nutukları irâd ettiler. Takip ettiğim bu efendiler cümlesi mütenevvi ibtidâî mekteplerin talebesi tarafından gönderilmiş vekiller imiş. Her birisi ebeveyn heyetleriyle onların ifa ettiği vezâif ve mevâddı zikrederek iftihar ediyordu. Ben de kenarda mahzun ve mağmum dinlemekte ve bu ahvali vatanım ile mukayese ederek gözümü kaldırıp bakmaya cesaret edemiyordum. Çünkü farkımız pek büyük idi.¹⁸⁷

Japonya’nın eğitimde yaşadığı gelişimin, köylere varıncaya kadar halkın kendi isteği ve teşkilatlanması sayesinde mümkün olması, sadece devletten beklenen adımların atılmasına kıyasla çok daha büyük bir sorunu göstermektedir. Nitekim terakkinin, aslında halkın kendisince de talep edilip bu uğurda çalışılmasıyla gerçekleşebileceğine dair saptamalardır bunlar. Buna rağmen ülkeyi yönetenlerin de gazete yazarları açısından hâlâ Japonya’nın rol model olarak alınması taleplerini yerine getirmiyor oluşları, onları hüzne sevk etmiş durumdadır. Üstelik bu aynı zamanda, Osmanlı’nın kayıtsızlığına karşın Japonya’nın Türkiye ile farklı alanlardan da olsa temas etme arzusunun sürekli karşılıksız bırakılmasına yönelik bir sitemdir. Nitekim Ahmed Münir Japonya’nın bir adım daha atarak, Tokyo’daki yabancı diller okulunda bundan böyle Türkçeyi de öğrencilere öğretme kararı aldığını müjdelerken hem kamuoyuna Japonya’nın terakki için ittifak kurma arzusunu yansıtacak hem de bu adımla birlikte bir kez daha Osmanlı ile Japonya arasındaki ticaret ve ilişkilerin geliştirilmesini ümit ettiğini belirtecektir.¹⁸⁸ Ancak bu süreçte I. Dünya Savaşı’nın (1914-1918) çıkması ve savaşta Osmanlı Devleti ile Japonya’nın farklı kutuplarda yer almaları sebebiyle Japonya’yı Osmanlı’ya rol model olarak gösteren yazılarda kesinti yaşanacaktır. Fakat savaştan Osmanlı Devleti büyük bir mağlubiyet ve yıkımla çıkarken Japonya’nın ise çok az riskle çok büyük kazanımlar elde etmesi sonucu aradaki fark daha da açılacak, Japon terakkisi bundan sonra hem Osmanlı gazetecileri hem de cumhuriyetin kuruluşuna giden süreçte ve sonrasında farklı kişiler tarafından yeni ülkenin kuruluşunda bir rol model olarak tartışılmaya devam edilecektir.

Savaşın bitmesine yakın Samizâde Süreyya’nın Japon terakkisinin nasıl mümkün olduğuna yönelik analizi, belli kıstasları yerine getirmekle Türkiye’nin de aynı şekilde başarı göstereceğine dair bir umudun izlerini taşımaktadır. Japonların Avrupalılarla kurdukları ilk temas, yeniliklere açık olmaları, terakki yolunda devlet-millet el ele vererek çabalamaları gibi

¹⁸⁷ Ahmed Münir, “Ebeveyn Meşveret Cemiyetleri”, *Sebilürreşad*, Cilt: 11, Sayı: 285, s. 406, 30 Rebiülevvel 1332-26 Şubat 1914.

¹⁸⁸ Ahmed Münir, “Tokyo El sine-i Ecnebiyye Mektebi’nde Türkçe”, *Sebilürreşad*, Cilt: 12, Sayı: 308, s. 388, 21 Ramazan 1332-13 Ağustos 1914.

etkenleri ileri süren yazar, yedi temel kıstasın yerine getirilmesi için Osmanlı kamuoyuna çağrıda bulunmaktadır:

Japonların neden bu kadar seri bir terakkiye mazhar olduklarını muhtasar bir surette izaha çalıştık. Ümid ederiz ki maksad hâsıl oldu ve kâri de bu hususda bir fikir edindiler. Şimdi bu kavmin terakkisini temin eden esbabı icmâl edelim: 1. Gurur-ı millinin bahş ettiği azim ve kuvvet, 2. Atalete olan gayz u nefret, 3. Hilkatene kanaatkâr oluşları, 4. Hayatın ucuzluğu, tezyinatın ehveniyeti, 5. Tabiata olan meclûbiyyet, hevâ perestane ezvakâ adem-i rağbet, 6. Efkâr-ı medeniyenin, terakkiyat-ı asriyenin mavâni-i diniyye ve ananeviyyeye maruz kalmaksızın serian inkişaf- ve intişarı, 7. Hükümetin erbâb-ı istidâd hakkında teşvikârâne bir siyaset takib edişi (2001: 59).

Görülebileceği üzere Samizâde Süreyya'nın Japon terakkisine yönelik tespitleri, bu terakkinin sebeplerini ekonomi politik gelişmelerden öte Japonların karakteristik özellikleri ya da ahlâkî, manevi durumları üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Böylece Osmanlıların da aslında kendi ahlâk ve maneviyatlarına sahip çıkarak üzerlerindeki ataleti atarlarsa Japonya gibi başarılı olabileceklerinin mesajını vermektedir. Ataletten sıyrılarak eğitime yönelme, bu açıdan onun için en mühim eşiiktir. Nitekim savaş sonrasında da Japonya'nın eğitim açısından rol model olmasına yönelik yazılarını sürdürecektir. Terakki adına mühim saydığı önemli bir başka kıstas ise matbuattır. Bir ülkenin içinde bulunduğu gelişmişlik seviyesinin, o ülkedeki matbuatın, yayınların nicelik ve nitelik durumlarıyla ölçülebileceğini belirten Samizâde Süreyya, Japonya'da eskiden ağır bir sansür ve sınırlı sayıda yayın varken sadece kırk altı yılda geline nokta “...el yevm Güneş İmparatorluğu'nda bin beş yüze karib gazete ve risale intişar etmektedir. Hayli azim ve seri bir terakki değil mi?” diyerek hayranlıkla okuyuculara aktarmaktadır. Hükümet eskiden ağır sansür, konferansları polis zoruyla dağıtma, gazeteciler hakkında ağır cezalar uygulama gibi yöntemlere sıklıkla başvururken, yazara göre artık “ahalinin rüşdü tahakkuk edince” bu tavır da gevşemiş ve “şimdi şems-i şarık ülkelerinde hürriyet-i kelâm ve serbesti-i matbuat tamamıyla cârî” olmuştur.¹⁸⁹

Ahalinin rüşdünü ispat etmesi, terakki yolunda elbirliğiyle gayret göstermesiyle mümkün olmuştur elbette. Samizâde Süreyya'ya göre bu sayede “Güneş İmparatorluğu” terakki etmiş, halk da bu “parlak güneş ülkesinde” matbuat serbestliği sayesinde ifade hürriyeti kazanmıştır. Devam yazısında yazar, basındaki bu gelişimin ve en çok okunan Japon gazetelerinin Osmanlı kamuoyuna aktarımından sonra Japonlardaki kitap okuma kültürüne de değinir. Hatta Tokyo İmparatorluk Kütüphanesi'nin yayınladığı en çok talep gören kitapları¹⁹⁰ ve kategorilerini de Osmanlı kamuoyuna aktardıktan sonra, hayranlıkla Japonlardaki okuma kültürünü över:

Mütalaa Japonlar için hayatın mübrem ve zaruri bir ihtiyacı mesabesindedir. Okumaktan yılmaz ve usanmazlar. O kadar ki bir evin önünde efendisinin avdetine muntazır olan veyahut umumi mahallerde müşteri bekleyen rikşacıları ekseriya bir gazete, bir risale veyahut bir kitap

¹⁸⁹ Samizâde Süreyya, “Japon Matbuatı I”, *Utariid*, Sayı: 1, s. 10. 2 Kanunusani 1335-2 Ocak 1919.

¹⁹⁰ Kütüphanenin Avrupa'dan hangi kitabı getirmek gerektiğine dair insanlara sorduğu soruya en çok verilen cevap, Darwin'e ait *Türlerin Kökeni*'dir. Samizâde Süreyya, Japonlardaki bilim kitaplarına olan ilgiyi övecektir.

mütalaasıyla meşgul görürdüm. İngilizlerin “The time is money” (Vakit nakittir) darb-ı meseline Japonlar kadar müratkâr bir millet sitâre-i zemin üzerinde pek az bulunur.¹⁹¹

Yazıyı, Japonya’da en çok talep gören bilim kitaplarını okuyucuya aktardıktan sonra, “ilim ve fennin son safahatına kesb-i ittlâ, Güneş İmparatorluğu’nda adeta bir iptila derecesine varmışdır.” sözleriyle tamamlayacaktır. Bu okuma aşkı ve disiplin, Samizâde Süreyya’ya göre feodal dönemdeki duygu ve kanunların, modern döneme başarıyla uyarlanmasıyla ilişkilidir. Nitekim bir başka yazısında da samurayları ve onların savaş kültürlerini ele alırken, samurayların eski dönemde derebeylerine duydukları sadakatin modern dönemde imparatora sadakate dönüştüğünü ve yine eski dönemdeki aşiret gururunun ise modern dönemde millet gururuna başarıyla dönüştüğünü belirtir. Japonya’yı Batı’nın kuvvetli tesiri altında dahi gelenek ve kültürüne bağlayan husus, yazara göre samuray ruhunun hâlâ yaşıyor olmasıdır.¹⁹² Özellikle ahlâkî ve manevî açıdan Japonya’yı Osmanlı’ya rol model olarak sunacak yazılarda sıklıkla rastlanacak bu samuray ruhu vurgusu, Japonların farklı düşünce ve fikirlere karşın kendi kimlik ve kültürlerini koruduğuna yönelik bir yaklaşımın izleridir. *Dergâh*’ta çıkacak bir başka yazı da Japonya’da fikirlerin ömrünün kısa ve sıklıkla değişken olduğunu, çok çabuk biçimde herkesin yeni fikirden usanarak kendi kalıplaşan yaşantısı üzerinde yaşamaya devam ettiğini belirtecektir.¹⁹³

I. Dünya Savaşı’ndan büyük bir yıkımla ayrılmış ve çok kısa bir süre sonra da Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa’nın öncülüğünde oluşturulan milli kuvvetlerin başlattığı Kurtuluş Savaşı’nın 30 Ağustos 1922’de kesin bir zaferle sonuçlanmasının ardından Türkiye, İtalya ile 1911’de başlayan Trablusgarp Savaşı hesaba katıldığında hemen hemen on bir yıldır kesintisiz sayılabilecek bir savaşı nihayete erdiriyordu. Nüfusun, toprakların, altyapının, kurum ve kuruluşların, kalifiye insan kaynağının büyük oranda küçüldüğü, tahrip olduğu, yok olduğu bu felaketler silsilesinin ardından ülkeyi bir daha eskisi gibi zayıf düşürmeyecek biçimde terakki ettirebilmek adına yapılan eğitim programı tartışmalarında da Japonya yeniden gündeme gelecektir. Özellikle savaş süreci ve sonrasında yoksulluğun artan şiddetiyle iyi eğitim alma olanaklarının yoksul çocuklar için büyük oranda ortadan kalkmasına yönelik eleştiriler ve savaşın son bulmasının ardından artık fiili olarak icraata geçirilebilecek kalkınma projelerinde eğitim en önemli konulardan biridir. Savaşın bitiminden cumhuriyetin kuruluşu ve sonrasına kadarki süreçte de bu sebeple Japonya tartışmaları gazetelerde yer edinmeye devam etmiştir. Bunlardan biri de 2 Kasım 1922’de Mutasarrıf İsmail Hakkı Bey’in riyasetinde Dârül-Muallimin’de düzenlenen Müşâvere-i İlmiye İçtimalı’dır. Tartışmaları kamuoyuna aktaran *Yeni Yozgad*, Muallim Nuri Efendi’nin eğitimde Japon modeli hakkında söylediklerini yayımlayacaktır. Nuri Efendi’ye göre her şeyden evvel kamuoyunun eğitimi benimseyip desteklemesi gerekmektedir çünkü Japonya’nın başarısı Japonların bu gayretiyle mümkün olmuştur. Bu ise mahallî mekteplerin açılması ama halkın da bu mekteplere çocuklarını güvenle göndermelerini sağlayacak politikaların güdülmesi ile olacaktır:

¹⁹¹ Samizâde Süreyya, “Japon Matbuatı II”, *Utarid*, Sayı: 2, s. 29-30. 6 Kanunusani 1335-6 Ocak 1919.

¹⁹² Samizâde Süreyya, “Samuraylar ve Kadınları II”, *Utarid*, Sayı: 16, s. 249. 20 Nisan 1335-20 Nisan 1919.

¹⁹³ Avram Galanti, “Japon Edebiyatı”, *Dergâh*, Cilt: 3, Sayı: 36, s. 189. 5 Teşrinievvel 1338-5 Ekim 1922.

Maarifin inkişafı, herhâlde atılan adımlar ta eskiden eskiye olduğu hâlde ne için terakki idemiyoruz, biz ne için şu suretle geri kalmışız, bendeniz bunu arz ideceğim ki, evet Japonya Hükûmeti yüz elli senede maarif sâyesinde inkişaf itmiş. Şu suretle terakki itmiş oldukları hâlde biz ne için geri kalmışız? Evet Japonyalılar Avrupa'ya birçok gençler göndermişler ve şu suretle, o gençlerin Avrupa'dan almış oldukları fikir sâyesinde terakki itmişlerdir. Bunun için efkâr-ı umûmiyenin temin idilmesi lâzımdır. Memleketimizdeki muallimlerden efkâr-ı umumiye emin olmalıdır. Efkar-ı umumiyenin emin olmadığı yüzündendir ki, bugün mekteplere çocuklar devam idemez bir hâledirler. Meselâ bir aile diyor ki, ben mektebe çocuğumu gönderince şu suretle moda ve tango olacak diyor. Binaenaleyh şu beğenmediği vaziyet dolayısıyla mektebe çocuğunu göndermiyor. Efkar-ı umumiye mûmâşât idebilmek için behemehâl onları okşamalıyız, itikat ve âdât hususunda muallimlerden, efkar-ı umumiye emin olmalıdır. Napolyon [Napolyon Bonapart] ilk defa Mısır'a girer iken ve Hindistan hükümdarı olan İngiliz Kralı, Hindistan'a ilk defa girdiği zaman mahallinin kıyafet-i milliyelerini labis olmak suretiyle efkar-ı umumiye okşamışlardır.¹⁹⁴

Muallim Nuri Efendi, terakkinin köylerden başlayarak eğitim yoluyla gerçekleşebileceğini ancak yine bu sebeple eğitim müfredatının da köylülerin, halkın inanç ve ahlâkına aykırı unsurlar barındırmazsa sahiplenilerek başarıya ulaşabileceği kanısındadır. Bu kanaatindeki çıkış noktası da Avrupa kültürünün çocuklara sirayet edecek olmasından korkan Anadolu insanıdır. Bu durumda eğitim açısından rol model olarak alınabilecek, terakkisiyle de bunu ispat etmiş olan Japonya ön plana çıkmaktadır. Kurtuluş Savaşı sürecinde yaşanan zorluklar ve başarı kazanılmasına karşın ülkenin yeniden nasıl ayağa kaldırılabileceğine yönelik tartışmalarda eğitimin öneminin, sıklıkla Japonya ile birlikte ele alınması önemli bir ayrıntıdır. Ancak meselenin ne olursa olsun ülkenin kendi gerçekliklerinden ve ihtiyaçlarından hareketle bir an evvel eğitimi temele alarak bir terakki planı oluşturmayla çözülmesi ortak bir kanaattir. Nitekim bunu en açık biçimde dile getiren yazılardan biri de *Birlik*'te çıkan bir yazıdır:

Bugün dört beş nüfuslu bir ailenin insanca ve nâmuskârâne yaşaması için en aşağı ayda elli liraya ihtiyaç vardır. Bundan aşağısı ap-aşikâre sefaletdir. Kalın kafalarımız artık anlamalıdır ki, Türk milleti için bugünkü cehliyle yeryüzünde hayat hakkı yoktur! Bugün harben galip gelse bile yarın sulhen mağlup ve esir olacaktır. Terakki ise mektepsiz olamaz. Olur diyenler varsa tek bir misal gösterebilirler. Almanya mı, Rusya mı, Amerika mı, Japonya mı yoksa Bulgaristan mı gösterilecek?¹⁹⁵

Asıl meselenin hızlı bir biçimde okullaşma ve bu okulların da ahlâk ve maneviyatı temele alarak köylerden başlayarak terakkiyi sağlaması formülü, görülebileceği üzere mevcut pek çok başka sorunla birlikte tartışılmaktadır. Toplumun çekinceleri, ahlâkî hassasiyetler, sahada kazanılan zaferin eğitim alanında da başarılamazsa anlamsızlaşacağı gibi çekincelerdir bunlar. Arzulanan terakkinin, eğitimde devlet ve halkın ortak çabasıyla gerçekleştirilebileceğine yönelik formülün hayata geçirilebilmesi adına, devlet memurlarının tamamının aynı yerden maaş güvencesi alarak işe girişmesi ise bir başka yazıda okuyucuya aktarılan, Muallim Mehmed Ali Bey'in dikkat çektiği husustur. Bu konudaki başarı örneği ise Japonya'dır:

¹⁹⁴ “Müşâvere-i İlmiyenin İkinci İctimâi”, *Yeni Yozgad*, Sayı: 67, s. 3. 7 Temmuz 1338-7 Temmuz 1922.

¹⁹⁵ Muallim Fuad Gündüzalp, “Talim ve Terbiye Mesleği”, *Birlik*, Sayı: 18, Sene: 1, s. 6. 21 Ocak 1923.

Aynı millete, aynı kapuya çalışan kaimmakam, muallim, asker, herkes parayı da aynı kasadan almalıdır. Her hususda olduğu gibi burada da taklit muzırdır. Azamet ve şevketini Çarlık Rusya'sı zamanlarında gösteren Japonya'nın kuvvet ve kudreti bu sırda mündemidir. Ben memleketimizin Bulgaristan'la mukayesesine, oranın idaresini şayan-ı taklit görerek nahiye tetkikatı yapmak üzere heyetler gönderilmesine muarızım.¹⁹⁶

Mehmed Ali Bey'e göre terakki için eğitim temel olmakla birlikte bu eğitim Avrupa'yı birebir taklide dayanırsa zarar verir. Japonları bu kadar azametli ve başarılı kılan da eğitimi taklit yoluyla değil, kendi ihtiyaç ve kodlarına uygun bir biçimde biçimlendirmesidir. Ancak kongrede koşulları ve mevcut durumu nedeniyle Türkiye'ye eğitim konusunda rol model olarak sunulan bir başka ülke olan Bulgaristan'a da karşı çıkmaktadır. Kongrenin devamında da Türkiye'nin neden Bulgaristan yerine Japonya'yı eğitimde bir rol model olarak alması gerektiğinin sebeplerini izah etmektedir:

Geçen gün Bulgaristan'dan misal verilmesinden mütevellit teessüratımı burada arz etmiş ve Japonya'yı niçün taklit etmediğimizi sormuştum. Bulgaristan bizim için hadd-i kıyası olamaz; her milletin kendine mahsus bir şahsiyeti, bir bünyesi vardır. Ananeperestlik bütün şahsiyetin muhafaza ve müsteid olduğu cihette tekâmülünü icap ettirir. Ananelerine sadık ve hâdim kalarak memleketlerindeki her türlü, içtimai müesseseleri muhafaza eden milletler payidar olabilir. Uzun teceddüt ve Tanzimat devirlerinin taklitçi zihniyeti bize ne kazandırdı? Bugün meydanda ne var? Hoca İshak Efendi, Gelenbuzâde gibi kendi adamlarımız "yazıklar ki ilmi ecnebler takdir etmiş bulunur" diyerek ağlarken biz bir bonjur, bonsuvar ile garp medeniyetinin âlâyışıcı alkışçıları oluyor, sefahet âlimlerini medenîyyet naralarıyla tebail ediyorduk. Bu mesele beni çok asabileştiriyor; irfanı bizden yüksek olmayanların ayağına geçende de söylediğim gibi tetkikâne gitmek bence bir haysiyet meselesidir.¹⁹⁷

Bu nutukta birden fazla önemli nokta vardır. Her şeyden evvel Muallim Mehmed Ali Bey, taklitçi eğitimin zararlarından bahsetmekle birlikte genel olarak Tanzimat devrini Garplılaşıma, Frenkleşme, taklitçilik olarak eleştirmektedir. Öte yandan ise Japonya'yı Türkiye için bir rol model olarak takdir ederken, Bulgaristan'ın rol model olarak yerinde incelenmesi önerisini ise "irfanı düşük olanların ayağına giderek haysiyetsizce onları tetkik etmek" olarak görmektedir. Dolayısıyla bu asabi bakışın, içerdiği ahlâkî ve manevi güdülerle Japonya'yı Türk terakkisi için uygun görürken Bulgaristan'ı ya da bir başka Avrupa ülkesini reddetmesi tam da Japonya'nın neden uygun bir rol model olarak alkışlandığını anlamaya yardımcı olur niteliktedir. Sanki bir sinir krizi anında söylenen bu sözler, imparatorluğun yaşadığı yıkımı kabullenmenin de zorluğunu göstermektedir. Bu minvalde Japonya'yı rol model olarak ele alacak bir başka yazıda da aynı bakışı görmek mümkündür. *Muvaffakiyet-i Milliye*'de çıkacak bir yazı, restorasyon öncesi Japonya'yı Osmanlı basınının ilk döneminde sıklıkla görüldüğü üzere vahşi, putperest gibi söylemlerle ele alırken, gelinen noktada aynı Japonya'nın Avrupa'ya öğrenciler göndermesi sebebiyle terakki edebilmişken, Osmanlıların yanı başlarındaki

¹⁹⁶ "Edirne'de İçtima İden Maarif Kongresinin Zabıtlarıdır", *Trakya Bilgi Demeti*, Sayı: 1, s. 32, 22 Şubat 1339-1 Nisan 1923.

¹⁹⁷ "Edirne'de İçtima İden Maarif Kongresinin Zabıtlarıdır", *Trakya Bilgi Demeti*, Sayı: 2, s. 57-58, 25 Mayıs 1339-25 Mayıs 1923.

Avrupa'ya öğrenci göndermemelerini sebebiyle çökmüş olmasını adeta utanç duyarak aktaracaktır:

...Asya kıtasının bir bucağında bulunan ve bugün milel-i mütemeddine âlemin birincileri meyanına dâhil olan Japonya daha dün hâl-i vahşette idi. Hemen kâmilten putperest olan ahalisi taassub-u diniyede son derece ileri varmıştı. Hatta kendi mezhep ve hükümetleri aleyhinde bulunan Avrupa erbabının esas itikadı ve usûl-u medenîye ve siyasiyesini öğrenerek kendi din ve hükümetlerini müdafaa etmek maksadıyla Avrupa'ya talebe izamına başlamışlardı ki Avrupa âdât-ı içtimaiyesinin Japonya'ya intişarına ve heyet-i mezkûrenin büsbütün Avrupa medeniyetiyle medenileşmesine sebep olmuştur. Biz ise garba yakın ve asırlardan beri garp ile münâsebâtta bulunduğumuz hâlde hâlâ hurâfatdan ve cehaletten kurtulamadık. Bilmem ki bundan büyük ve hicap-âver bir şey tasvir olunabilir mi?¹⁹⁸

Kısa süre öncenin “putperest” Japonya'sı, artık terakkinin önde gelen ülkelerinden biriye Osmanlıların yanı başlarındaki Avrupa'ya kayıtsız kalarak cehalet ve hurafelerden kurtulamaması düşüncesi, Japonya üzerinden kendine bakıştaki tezat durumu gösterir niteliktedir. Üstelik Japonya'nın eğitim alanındaki terakkisinin Doğu dünyası için ifade ettiği anlamı sadece Osmanlı gazetecileri değil, 1913'te Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan Hint yazar Rabindranath Tagore de dile getirecek, Japonya'da “Japonya'da Milliyet” başlığıyla vereceği bir konferansta Japonya'nın terakki etme yolunu ve bu yolun tüm şark âlemi için taşıdığı rol model olma özelliğini izah edecektir. *Sebilürreşad* da yazarın konferans konuşma metninin tamamını Osmanlı kamuoyuna aktaracaktır. Tagore'nin Japonya'nın şarkiyatçıları haksız çıkarıp Doğu'ya ait olduğu sanılan “donmuş zamandan” çıkarak son derece etkin bir biçimde dünya siyasetine ve bilimine damga vurduğunu belirtmesi, ona göre aynı zamanda bütün şark âlemi için ders alınması gereken bir durumdur. Hatta *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebilürreşad*'ın da sıklıkla işleyeceği “Japonlar Batı'nın yalnızca bilim ve tekniğini aldılar.” savını ileri sürerek “Bir kelime ile asrî Japonya eski şark içinde bütün zarafetiyle açılan bir nilüfer gibi doğmuş, fakat mehd-i tevellüdü olan derinliklere sınırsız merbut kalmıştır.” diyecektir.¹⁹⁹ Ona göre Batı terakkisi gelişmiş bir bilim ve teknik iken, bu terakkinin ruhu eksiktir. Japonya ise eksik olan bu parçayı tamamlayarak “ilâhî bir sorumluluğu” yerine getirmektedir.²⁰⁰

Japonya'nın, günümüzde ABD ile fazlasıyla özdeşleşecek “bu ilâhî misyonu”, hâliyle bütün şark milletlerini sömürgeci Batılı ülkelerin tahakkümünden kurtararak özgürleştirmek olmaktadır. Bu söylem ve misyon, Osmanlı Devleti ile Japonya arasında siyasi ittifak kurmaya çalışanların da başlangıçta gizil amacı olsa da *Sebilürreşad*'ın ve özellikle onun tüm yazılarını sıklıkla yayımlayacağı Abdürreşid İbrahim'in misyonuyla büyük oranda örtüşmektedir. Nitekim Tagore'nin Japonya'nın misyonunu açıkladığı satırlar, tezin ilerleyen bölümlerinde Abdürreşid İbrahim'e ait satırlarla kıyaslandığında daha anlamlı olacaktır:

¹⁹⁸ “Çalışmak Devrinin Hulûlu Münasebetiyle”, *Muvaffakiyet-i Milliye*, Sayı: 9, s. 1, 6 Ağustos 1339-6 Ağustos 1923.

¹⁹⁹ Rabindranath Tagore, “Japonya'da Milliyet I”, *Sebilürreşad*, Cilt: 22, Sayı: 553-554, s. 57, 23 Ağustos 1339-23 Ağustos 1923.

²⁰⁰ Rabindranath Tagore, “Japonya'da Milliyet II”, *Sebilürreşad*, Cilt: 22, Sayı: 555-556, s. 74, 30 Ağustos 1339-30 Ağustos 1923.

Asya artık uyumayacak yahut garbı taklit etmeyecektir! Bundan dolayı Şems-i Tali memleketine arz-ı şükran ederken şarkın, kendisine tahmil ettiği vezaifi daima hatırlamasını rica ederiz. Japonya asri medeniyetin kalbine bir usare-i insaniye zerk etmelidir. Japonya asri medeniyetin sıkleti altında boğulmamalı, bilakis bu medeniyeti nura ve hürriyete götürmeli, bu medeniyetin ilhâmat-ı semaviyeyi telakki edebilmesini temin için onu temiz havaya, geniş sahalara isal etmelidir.²⁰¹

Japonya'nın "geniş sahalara yayması gereken" bu misyon, Tagore'ye göre çok önemlidir çünkü Avrupa medeniyetinin ihtirası tamamen şeytanileşmek olup, Avrupalılar bu uğurda adeta diğer memleketleri kurban edip boğmakta, sonra da onların etini yiyerek semirmektedir. Fakat bu kurbanların cesetleri bir gün ortaya çıkarak Avrupa'dan intikam alacak, onlara cehennemin kapılarını ise Japonya açacaktır.²⁰² Tagore'nin edebi bir üslûpla aktardığı bu misyon, o zamana kadarki alışıldık şarkiyatçı tasvirlerin eleştirileriyle birlikte desteklenmekte, aynı zamanda Doğu'nun ayağa kalkmasının Batı'nın dizginlerinden boşalan sömürgeci ve saldırgan politikalarına tek kurtarıcı alternatif olarak da kutsanmaktadır. Çünkü Tagore'ye göre hem Batı'da hem de Japonya'da bilim-teknik vardır ama ruh sadece Doğu'da, Japonya'dadır. Gerçekten de bunu destekler bir yazı *Birlik*'te çıkacak ve Türklerin geri kalma nedenini Çin, İran, Bizans ve Arap medeniyetleri yüzünden kendi harsını unutarak terakki edememesi şeklinde izah etmeye çalışacaktır. Ancak daha önemlisi ise Osmanlı basınında sıklıkla görülen diğer yazılardan farklı olarak, Japon terakkisinin zor durumdaki Osmanlı yerine, artık işe sıfırdan başlayacak, savaş yorgunu, yıkılmış yeni Türkiye için uygun olduğu yönündeki ümit barındıran iddiadır:

Japonlar otuz sene zarfında, istihdâf ettikleri gayeye doğru metin adımlarla yürüdüler; çünkü işe sıfırdan başladılar. Harb-i Umumi arkasında bize gelip çatan felâketin bihakkın davet ettiği intibah-ı ahirden itibaren ibtidâ eden devr-i teceddütte bir iki seneden beri şahidi olduğumuz hâdisât-ı târihiye, asırlardan beri bizi beklemekte olan mesut gayeye doğru bu sefer, sıfırdan başlayarak sağlam ve dürüst adımlar atmakta olduğumuzu göstermektedir. Ankara'da toplanan heyât-ı ilmiyenin bulduğu esaslar millî tarihe, millî coğrafyaya, millî lisana sarf olunacak emekleri en kestirme ve en sağlam inkişaf yollarıdır.²⁰³

Her şey yıkıldıktan sonra yeni bir sistem inşasının daha kolay ve mümkün olacağına yönelik bu yaklaşım, bu yeni sistemi de milli dil, kültür ve gelenekler üzerinden inşa etmeyi arzulamaktadır. Osmanlı Devleti'nde büyük bir nüfus ve Müslümanlara nazaran önemli bir nüfuza sahip gayrimüslimlerin, yeni Türkiye'de bu konumlarını kaybedecek olmalarıyla terakki için gerekli eğitimin Türk milleti özelinde bir eğitim sistemiyle mümkün kılınması böylece anlamlı da olmaktadır. Yusuf Akçura'nın memleketi kurtarmak ve kalkındırmak adına seçilmesi gereken üç yolu tartıştığı *Üç Tarz-ı Siyaset*'ten reel politığe kalan cevap Türkçülük olacaktır. Bu ise imparatorluğu kurtarma sürecinde büyük oranda iç içe geçmiş ve daha kapsayıcı bir anlama işaret etmekte olan Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük

²⁰¹ Rabindranath Tagore, "Japonya'da Milliyet III", *Sebilürreşad*, Cilt: 22, Sayı: 557-558, s. 912, 6 Eylül 1339-6 Eylül 1923.

²⁰² Rabindranath Tagore, "Japonya'da Milliyet IV", *Sebilürreşad*, Cilt: 22, Sayı: 561-562, s. 121, 20 Eylül 1339-20 Eylül 1923.

²⁰³ "Anlaşma İhtiyacı", *Birlik*, Sayı: 4, Sene: 1, s. 2. 24 Eylül 1339-24 Eylül 1923.

yaklaşımlarından, yeni ülkenin kuruluşu sürecinde tercihin ülke sınırları dahilinde bir Türkçülüğe kayması demektir. Bu durum klasik anlamıyla Japonya ve İslâm dünyası arasında bir ittifak kurma gayretini en azından Türkiye’yi öncü kılarak gerçekleştirme hayâllerini suya düşürürken, kısa süre sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin gerçekten de Japonya’ya eğitimi incelemek üzerine görevliler göndermesine karşın sorunu halkta arayan eski usul yazıların da devamını engellemek mümkün olmayacaktır. Nitekim Amasya’da çıkan bir yazı hâlâ ülkede kaldırımların bozuk, sokakların dar ve temizliğin yetersiz olmasını eleştirirken, Türkiye’den çok daha müterakki olan Japonya’da halkın belediyeden iş yapmasını beklemek yerine kendi kapısının önünü hâlâ temizlemeye devam etmesini büyük bir yılgınlık ve hüznle kamuoyuna aktaracaktır.²⁰⁴ Ancak eğitim alanında beklenen rol model almanın hâlâ gerçekleşmemiş olmasına yönelik bir başka yazı ise Japonya’nın yeni cumhuriyet tarafından süratle örnek alınması gerektiğini ilginç bir söylemle dile getirir:

Nüfusu Almanya kadar çok, parası yüksek, ticareti, sanayii, askerliği mükemmel olan şarkın bu büyük milletin bundan elli sene evvel nam ve nişanından kimse haberdar değildi. Elli sene evvel Çinliler gibi garip ananelere bağlı, köşe minderlerinde afyon çeküb uyuklayan bu milletin saha-ı medeniyette dev adımlarıyla ilerlemesi elbette ki tetkike şayandır. Dimek bir millette intibah hâsıl olunca tekâmül devresine girmek için iki jenerasyon kâfi geliyormuş. Yalnız ilerlemek için takibi zaruri olan yolları bilmek ve usul tahtında çalışmak şarttır.²⁰⁵

Kısa süre önce “Çinliler gibi garip ananelere bağlı, köşe minderlerinde afyon çekip uyuklayan Japonların” geline nokta bu denli ilerlemiş olmaları, yazara göre eğitime verdikleri önemde saklıdır. Hatta bu öyle bir eğitimidir ki yazarın adeta fantastik bir Japon imajı kurgulamasıyla birleşerek okuyuculara rol model olarak sunulur. Avrupa’ya eğitime giden öğrencilerden erkekler ahlâka düşkünlüğü, imparatorlarına sadâkati; kadınlar ise iyi bir eş ve faziletli anne olmayı akıllarından çıkarmayarak eğitim görmektedir. Dahası Japon toplumu ahlâkî kuralları öyle içselleştirmiştir ki Japonya’da yirmi yaşından küçük hiç kimse ne tütün ne de içki kullanmaktadır. Lokantalara, kahvehanelere ve tiyatrolara ise büyüklerin refakati olmadan asla gidilmemektedir.²⁰⁶ Dolayısıyla Batı’nın yalnızca tekniğini alan bu halkın terakki modeli Türkiye Cumhuriyeti’ne de örnek olmalıdır.

Tüm bu yazıların düşündürdüğü husus ise başlangıcından bugüne kadar Japonya’nın Türkiye kamuoyunda bir rol model olarak canlılığını korumakla birlikte ağırlıklı şahsi bir Japon imgesinin değişen zamanlarda, değişen isimlerce kurgulanmaya devam etmesidir. Bilim-teknik alanındaki rol model alma yazılarında, başlangıçtaki ümit dolu satırlar, zamanla yerini endişe ve zaman zaman karamsarlığa bırakmakta, hatta buna sebep olarak da halkın mevcut ahlâkî zayıflıkları, tembelliği ya da umursamazlığı gösterilmektedir. Bu eğilim, Japonya’yı eğitim açısından bir rol model olarak ele alan yazılarda da görülmekte, cumhuriyet kurulduktan sonra da hem yönetimin hem de halkın gerekli adımları atmaması üzerinden bir hüznün göze çarpmaktadır. Yaşanan savaşların, yıkımların, büyük nüfus kayıplarının ve adeta bitmeyen bir

²⁰⁴ “Müttekâbil Vazifeler: Belediye ve Halkın Vezâifi”, Amasya, Sayı: 141, Sene 3, s. 1. 3 Şubat 1341-3 Şubat 1927.

²⁰⁵ Selim Sırrı, “Terbiye: Japonya’da”, *Hayat*, Cilt: 1, Sayı: 10, s. 197. 3 Şubat 1341-3 Şubat 1927.

²⁰⁶ A. g. e., s. 198.

kaos ortamının hâletiruhiyesinin bu duruma sebep olması elbette normaldir. Üstelik bu peş peşe gelen büyük askeri yenilgilerin de tarih anlatısını sıklıkla büyük zaferler üzerinden inşa etmiş bir toplumda yarattığı travma, Japonya'nın bu süreçteki zaferleri ile büyük bir tezat oluşturmaktaydı. Japonya'yı ele alan yazılardan askeri zaferlere odaklananları da sıklıkla ahlâk ve maneviyatı, bu zaferlerin teminatı ya da destekleyicisi olarak görerek aslında ülkelerinin yaşadığı askeri yenilgileri bir bakıma anlamlandırmaya çalışıyorlardı. Japonya üzerinden bu kendine bakışı irdelemek için, bir sonraki bölümde diğer temalara göre bir rol model inşa etme hususunda her ne kadar savaşların tarihlerinin erken oluşu ve yine az sayıda olmaları sebebiyle içerik bakımından bir kısıtlılık söz konusu olsa da Japonların askeri zaferlerini ele alan bu gazete yazılarını incelemek faydalı olabilir. Zira bu yazılarda, Osmanlı Devleti'nin hasret kaldığı askeri zaferlerin, Japonya'nın zaferleri üzerinden bir modernleşme söylemiyle ortak bir zeminde buluşması söz konusu olacağı gibi bu modernleşme arzusunu söylem açısından destekleyecek zengin ifadeler ve göndermeler de yer almaktadır. Bu ifadeler Japonya'nın Osmanlı gazetecileri açısından nasıl bir anlama sahip olduğunu anlamayı kolaylaştırabileceği gibi, özellikle Japonya'nın Rusya karşısında kazandığı zaferle ilgili haberlerde kullanılan ifadeler de kamuoyundaki, Rusya'ya karşı mevcut öfkenin ve onun mağlubiyeti sebebiyle duyulan tatminin yalın bir dışavurumu olarak belirmektedir.

3.4. Japonya'nın Bir Rol Model Olarak İnşası: Askeri Zaferler

Japonya'nın Osmanlı basınında askeri zaferleriyle göze çarpması aslında Rusya ile 1904-1905'te yaşayacağı savaş sebebiyledir. Bu savaştan önce 1894-1895 yıllarında Çin ile giriştiği zaferden büyük bir zafer kazanmış olsa da gerek Japonya'nın bu bölgede fazla güçlenerek nüfuz alanını genişletmesinden rahatsız olan Rusya, Fransa ve Almanya gibi ülkelerin Japon kazanımlarını baltalayacak müdahalesi gerek bu zaferin henüz Osmanlıları cezbedecek biçimde güçlü bir Avrupa devletini yenmeyle ilişkisi olmaması yüzünden, yeterince basında yer almamıştı. Hatta savaştan haberleri ancak Avrupa gazetelerinden alarak veya Çin üzerinden İngiltere'ye aktarılan telgraf haberleri vasıtasıyla Osmanlı kamuoyuna aktarabilen *Vatan*'da Çin'in zafer kazanacağına yönelik analizler yapılıyor, Japon zaferine ihtimal verilmiyor ama bir yandan da telgrafların çok çelişkili olduğu okuyuculara aktarılıyordu.²⁰⁷Fakat zaferden sonra dahi iki ülke arasında gerilimin devam etmesi sebebiyle özellikle Japonya'nın donanmasını bölgede yoğunlaştırmaya çalışması ve Çin'in ödemekle yükümlü olduğu yüklü tazminatın da etkisiyle içine düştüğü ekonomik buhran dikkat çekiyordu.²⁰⁸Bu sırada *Hak* (Kahire) gazetesinde çok önemli bir yazı kaleme alındı. 1897'de Yunanistan karşısında alınan Osmanlı zaferi aslında etkin ve güçlü bir donanma olmaması sebebiyle yeterli kazanımları sağlamamış ve hem Girit meselesinde hem de Yunanistan ile yaşanan gerginliklerde, Osmanlıların eli kolu bağlı kalarak kara ordusuna bel bağlamak zorunda kalmışlardı. Üstelik bu durum, hâlihazırda Sultan Abdülaziz yönetiminde var olan son derece büyük bir donanma kurma arzusunu tahta çıktıktan sonra sonlandırarak eğilimi kara ordusuna

²⁰⁷ “İcmâl-i Ahvâl”, *Vatan*, Sene: 11, Sayı: 513, s. 1. 19 Ağustos 1310-31 Ağustos 1894.

²⁰⁸ “Pekin”, *Trabzon*, Sayı: 1298, s. 3. 12 Mart 1314-24 Mart 1898.

yönelten Sultan II. Abdülhamid’e yönelik sert eleştirileri de artırmıştı. Bugün dahi devam eden “donanmayı Haliç’e zincirleyen padişah” söylemlerinin temelinde bu politika yatmaktaydı.

Hak’ta çıkan yazı, özellikle 1897’de Yunanistan karşısında zafer kazanarak hem “Gazi” unvanı alan hem de giderek tehlikesi artan Jön Türk/İttihatçı muhalefetine karşı bir süre daha tahtını sağlama alan II. Abdülhamid’in, savaşta donanmanın önemini bizzat gördüğü için ülkedeki tersaneleri Avrupa tersanelerine denk olacak biçimde geliştirmek için bütçe oluşturma planına yönelik Avrupa gazetelerinde yer alan havadisi eleştiriyordu. Ülkenin bunu bekleyecek kadar zamana ve paraya sahip olmadığını belirten gazete, Avrupa’dan direkt gelişmiş gemileri ve donanma unsurlarını satın alıp Osmanlı donanmasına katacak olmanın daha mantıklı olacağını ileri sürüyordu. Böyle düşünmesinin sebebi ise Japonların, Çin karşısında kazandıkları zaferde donanmanın önemini tüm dünyaya göstermeleriydi:

Tersanemiz ıslah idilemez. Eğer ıslahdan maksad, o nam ile milleti soymak ise o başka. Mevcud fabrikalara ilâveten bir hayli fabrika yapılarak ve derûnine lazım gelen makineler de konmuş olsa yine tersane ıslah idilmiş olmaz. Ve matlûb olunan faideyi de virmez. Çünkü fabrikalar kendi kendilerine iş görmez; onları kullanacak işçi ister. Bizde mahir işçiler olamadığı gibi olanların da ne kadar az olduğu, tersanemizde mevcut fabrikalardan çoğunun içinde ecinnilerin top oynamasıyla sabittir. Vakıa her varlık; yokluktan çıkmıştır; şimdi tersane ıslah idilir; sonra da işçi yetişir. Fakat bize tersanenin ıslahından evvel mevcut tersane ile beraber; vatanımızı muhafaza itmek için donanma lazımdır. Donanmasız bir hükûmetin âlem-i mevcudiyette payidar olamayacağını Çin ile Japon; Amerika ile İspanya muharebeleri pek âlâ ispat itdi. Kendimiz de Yunan muharebesinde o acı tecrübeyi gördük.²⁰⁹

Böylece Osmanlı’nın kendi sorunları üzerinden Japonya’yı okumaya yönelişine dair önemli bir ayrıntı belirlemektedir: Kendinde eksik ve problemlili gördüğü noktaları, yine kendinden çok daha kısa süre önce, çok daha büyük problemler yaşayan Japonya’nın çözmesine karşın Osmanlı’nın bu sorunları hâlâ aşamamış olması. Öte yandan Çin karşısındaki zaferin görece sessiz aktarılışına karşın, Japonya’nın Rusya karşısında kazanacağı zafer ise Osmanlı kamuoyunu derinden etkileyerek sadece savaşla ve Japon zaferiyle ilgili haberleri değil, belki de bunlardan daha çok Japon zaferinin hangi açılardan mümkün olduğuna yönelik diğer temalara giren analizlerin yazılmasına sebebiyet verecektir. Osmanlılar açısından bu dönem kronik pek çok iç meselenin, isyanların, ekonomik anlamda darboğazın ve gerginliğin olduğu bir dönemken, Japonya açısından ise giderek yıldızı parlayan bir ülkenin uluslararası düzeyde takdir ve dikkat çekmeye başladığı bir dönemdir. Üstelik Osmanlı Devleti uzun zamandır Girit meselesiyle boğuşup, nihayetinde 1897’de Yunanistan ile çıkacak savaşta dikkat çekici bir zafer kazanmasına karşın, Ege’deki adalara asker çıkaracak bir donanma teçhizatından yoksun olduğu için deniz zaferlerine hasretti. Yine Japonya’dan dönerken batan *Ertuğrul*’un acısı herkesin aklında yerini korurken Japonya’nın Rusya ile savaşta Amiral Togo’nun yönetiminde büyük bir deniz zaferi kazanması ise kuşkusuz iki ülke arasındaki tezat durumu pekiştiriyordu. Yine 93 Harbi’nde (1877-1878) Rusya’nın kazandığı zaferde Osmanlı’ya karşı savaşan Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin’in, 1904-1905’te Japonya ile yaşanan savaşta Rus ordusunun

²⁰⁹ “Bahriyye” *Hak*, Sayı: 4, s.3. 15 Teşrinievvel 1899-15 Ekim 1899.

başkumandanı olarak görev alıp ağır bir yenilgi alması da Osmanlı tarafının Japon zaferinden duyduğu tatminin psikolojik gerekçelerinden biri olacaktı. Dolayısıyla savaşla ilgili haberlerde bu psikolojik arka plan da gözden çıkarılmamalıdır.

3.4.1. Çok Uzaklarda Yaşanan Bir Savaşın Yarattığı Benzersiz Heyecan

Rusya karşısındaki savaştan başlayarak Osmanlı basınında Japonya ile ilgili yazıların özellikle onların askeri zaferleri üzerinden Osmanlılara bir rol model olarak sunulmasında çoğalma söz konusu olduğu gibi bu yazıların belli yerlerde yoğunlaşması da söz konusudur. İttihatçıların giderek gücü ele geçirdikleri ve çok iyi örgütlenmiş oldukları Balkanlar'da ve özellikle Makedonya civarında çıkan gazeteler hem bu savaşla hem de Japonya üzerinden genel olarak II. Abdülhamid'e yönelik çok açık ve sert eleştiriler, analizler kaleme alırken Yıldız Sarayı'nın rasyonel sebeplerle savaş sürecinde izlediği tarafsızlık politikası ise özellikle İstanbul ve Anadolu'da basının bu rahatlıkta ve tarafgirlikte yazılar yayımlamasını oldukça zorlaştırmıştır. Nitekim bu dönem ve sonrasında diğer temalara giren, Japonya'yı bilim-teknikte, eğitim ve kültürde veya ahlâkî ve manevî boyutuyla Osmanlılara bir rol model olarak sunan yazılar, ülkenin her yerinde kolaylıkla bulunsa da doğrudan savaşa yönelik haberler üzerinden rol model almanın ya da özeleştirilere girişmenin kolay kolay her yerde mümkün olmadığı da bir gerçektir. Zira paylaşılacak gazetelerde kullanılan üslûp ve söylemler de bunu saray nazarından bakıldığında anlaşılır kılacak cinstendir.

Savaşın henüz başında *Asır* (Selanik) gazetesi “Bütün haftanın vekâyi-i siyasiyesini münhasıran Rusya-Japonya Muharebesi hadisesi doldürmüş. Her tarafta efkâr-ı umûmiyeyi ve matbuatı -tesirâtı pek yeni olan- bu mesele işgal eylemiş bulunduğundan bu haftanın vekâyi'-i siyâsiyesi hakkında bir tarihçe yapmak için bit-tabî Rusya-Japonya Muharebesi'nden bahsetmek lazım gelir”²¹⁰ diyerek Osmanlı kamuoyunda savaşın yoğun bir biçimde konuşulduğunu belirtmekte, bu ilgi sebebiyle de savaşa dair haberlere odaklanacağını belirtmektedir. Ancak yazının devamında da hem Avrupa'dan çelişkili çok sayıda telgraf gelmesiyle sağlıklı analiz yapmanın zor olduğunu hem de özellikle Fransız basınının, kendi menfaatleri sebebiyle bu savaşı basit bir savaş gibi göstermeye çalıştığını, oysa aksine bunun çok mühim bir savaş olduğunu belirtecektir. Gerçekten de savaşın başında ortaya konan bu yerinde tespitler ve geniş perspektif, gazetenin önemini gösterir örneklerdir.

Savaşa dair çok sayıda telgrafın bulunması ve Osmanlı kamuoyunun da bu konuya eğilmesiyle *Asır*, savaşın gidişatına dair daha geniş yazılar kaleme almakta gecikmeyecektir. Bu maksatla çıkan bir yazı, savaş ve mevcut uluslararası konjonktür ile ilgili gayet yerinde analizler sunduğu gibi savaşlarda basının önemini de büyük bir dikkatle kamuoyuna aktaracaktır. Avrupa kamuoyunun tamamen savaş haberleriyle dolduğunu belirten gazete, “dünyanın en büyük ve ciddi gazetesi” olarak gördüğü *The Times*'tan da alıntılar yaparak mevcut durumu aktarmaya çalışır ve neredeyse savaşın ABD basınında Japonya'yı destekleyen yazılar yüzünden çıktığına yönelik kanaati dile getirir. Zira Rusya'da yerleşik büyük Fransız sermayesi, Rusya'nın zarar görmesini istememesine karşın, Japonlar ile ticaret hacimleri

²¹⁰ “Haftalık Tarihçe”, *Asır*, Sayı: 861, Sene: 9, s. 1. 9 Şubat 1319-22 Şubat 1904.

giderek artan Amerikalılar ise Japonya'yı desteklemektedir. Bu sebeple *Asır*'a göre, ABD'de Japonya'yı, Fransa'da ise Rusya'yı destekleyen bir matbuat savaşı söz konusudur ve kamuoyu adeta bu sayede savaşa çoktan hazırlanmıştır.²¹¹ Üstelik basının etkisi sadece kamuoyunun hazırlanması ya da siyasetçilerin savaşa teşvik edilmesinde değil, savaş sürecinde de görülmektedir. *Asır*'a göre savaşta gazeteler bir yandan da üstlendikleri kampanyalarla büyük paralar toplamakta, örneğin *Nova Vremya* tek başına yüz bin ruble toplamış, toplamda ise tam bir milyon ruble para gazeteler yoluyla toplanarak Rus ordusuna bağışlanmıştır. Yine orduya yapılan doğrudan maddi destekler kadar, ahmer cemiyetlerine gazeteler yoluyla yapılan yardımlarla da ilkyardım teçhizatı, ilaç ve maddi destek sağlanmaktadır. Savaşı matbuat ve gazeteciliğin önemi üzerinden analiz etmeye çalışan *Asır*, bununla da kalmayarak savaşla ilgili haberlere devam edeceğini ve abonelerine de savaşı daha iyi takip edebilsinler diye harita hediye edeceğini bildirmektedir. Abone olmayanlar için ise haritadan istifade edebilmeleri için fiyatı beş kuruştan satış yapacağını duyurmaktadır.²¹²

Savaşın gidişatına dair başlangıçtaki yaygın kanı Rusların kolayca zafer kazanabileceği yönündeydi. Ancak bunda özellikle hem Rusya'nın hem de Fransa gibi çıkarı Rus zaferinde olan ülkelerin, basın yoluyla uyguladıkları propaganda da etkili olabiliyordu. Nitekim bu farklı, çelişkili analizlerin birini seçerek yorum yapmanın yanlış olduğunu ifade eden *Asır* da bu farklı görüşleri karşılaştırarak bir çıkarımda bulunmaya çalışacağını belirtmektedir. Gazete bir yandan zengin Japon kadınların sahip oldukları mücevheratı Japon ordusuna bağışlamasını takdir ederken, bir yandan da Alman basınının da Japonların lehine haber yaptığı gerekçesiyle Rusya tarafından eleştirilere maruz kaldığını Osmanlı okuruna aktaracaktır.²¹³ Üstelik matbuat savaşı sonraki süreçte de devam edecek, gazete de buna örnek olarak Rusya'nın, İngiliz matbuatındaki Rus aleyhtarı yayınlar yüzünden rahatsız olduğunu, *The Times* gazetesinin de haber karmaşasında gerçekleri okuyucularına aktarabilmek adına İngiltere'nin Çin'den temin ettiği limana bir telgraf gemisi konumlandırma çabasında olduğunu gösterecektir.²¹⁴ Bu karmaşa ve basın savaşına sebep olan bir başka unsur da Japonların, Rusların aksine hareketlerini sır olarak gerçekleştirmeleri ve sonuçlarını ve mevcut konumlarını da bir gün sonra rapor etmeleridir. Japon donanmasına hiçbir gazete muhabirinin alınmaması da bir başka etkidir. Bu sebeple *Asır* da her haberi ihtiyatla ele alıp doğruluğunu teyit etmeden yayımlamamayı uygun gördüğünü belirtecektir.²¹⁵

Savaşın başlangıcından itibaren Japonların Rusların beklemediği kadar dirençli ve hızlı hareket etmeleri büyük bir dikkat çekecektir. Özellikle ilk zafer haberleri kamuoyuna ulaştıkça Japonya'ya yönelik olarak savaşla ilgili malumat aktaran haberler, yerini bir rol modelin inşasına bırakacak, kısa sürede Rusya'yı yenecek kadar terakki etmiş görülen bu ülkenin insanları da Osmanlılar için adeta bir gurur kaynağına dönüşecektir. Tam da bu noktada Japon zaferlerine yönelik haberlerdeki söylemsel boyut önem kazanmaktadır. Savaşın Rusya'daki

²¹¹ "Rusya ve Japonya Muharebesi", *Asır*, Sayı: 862, Sene: 9, s. 1. 12 Şubat 1319-26 Şubat 1904.

²¹² A. g. e., s. 2.

²¹³ "Haftalık Tarihçe", *Asır*, Sayı: 863, Sene: 9, s. 1. 19 Şubat 1319-3 Mart 1904.

²¹⁴ "Rusya-Japonya Muharebesi", *Asır*, Sayı: 864, Sene: 9, s. 1. 23 Şubat 1319-7 Mart 1904.

²¹⁵ "Haftalık Tarihçe", *Asır*, Sayı: 865, Sene: 9, s. 1. 26 Şubat 1319-10 Mart 1904.

etkilerini irdeleyen bir yazı, Japon zaferini ve onların cephedeki mevcut güçlü konumlarını anlayabilmek için İmparator Mutsuhito (Meiji) öncülüğünde girişilen reformları anlamak gerektiğini belirttikten sonra “sarı benizli küçük Japonların” sadece kırk yılda “dünyanın en büyük insanlarına” dönüşmelerine dikkat çekecektir:

Pek genç iken 1869 tarihinde mevkii hükümete geçen şimdiki Mikado Mutsuhito Hazretleri Avrupalıların tarz-ı idaresini takdir iderek memleketin taksimat ve tanzimatını, hatta ahalinin elbisesini o tarza koymuş, askerini talim için Fransa'dan bir yüzbaşı ile birkaç çavuş ve bahriyesini tanzim için de İngiltere'den birkaç zabıt celp iylediği gibi bir taraftan da Japon gençlerinin en müsteidlerini tahsil-i ulûm ve fen için takım takım Avrupa'ya ve Amerika'ya göndermeğe başlamıştı. Küçük boylu, sarı benizli Japonlar bu tebeddüle umumi bir temayül ibraz iderek az zaman içinde o kadar harikulade asar-ı terakki gösterdiler ki bugün bütün âlem-i medeniyet kendilerinin münevverü'l efkâr büyük insanlar olduklarını tasdik iyliyor.²¹⁶

Japonların bu herkesi şaşkına çeviren terakkisi, yazıya göre aslında Çin'e karşı 1895'te elde ettikleri zaferde kendini belli etmiş ama büyük kazançlar elde ettiği anlaşmaya müdahil olan Avrupalı devletlere henüz ses çıkaramadığı için bu gerçek yeterince anlaşılmamıştı. Yine Rusya ile çıkan savaşta da matbuatın çok büyük etkisi olmuş, zira Çin zaferi sonrası Rusya'nın müdahalesi sebebiyle Japon basını, halkı Rusya'ya karşı hazırlamış ve bu sebeple de Ruslar ile savaş çıkınca Japonlar bunu memnuniyetle karşılamışlardır.²¹⁷ Yazının savaşı sıklıkla matbuat ve basın üzerinden de analiz etmesi, basının kamuoyu oluşturmadaki gücünün farkında olduğunu göstermekle birlikte, devam yazılarında Osmanlı kamuoyunda Japonlara dair rol model oluşturma çabasının da temelsiz olmadığını sunması açısından büyük öneme sahiptir. Öte yandan Japon zaferinin yarattığı etki kolayca militarizm övgüsüne de dönüşebilir görünmektedir. Rusya karşısında her geçen gün büyük başarılar kazanıp elini güçlendiren Japonya, Kore'de kurduğu hâkimiyet ile de sanki bir “medeniyet getirici” gibi değerlendirilmeye başlanmıştır. Kore'nin adeta başına gelenlere müstahak olması ise Çinlilerin burada süren uzun hâkimiyetleri sebebiyle onların da Çinlilere benzemelerinden ötürüdür. Elbette bu satırlarda Japonların Kore'de giriştikleri katliamlardan ya da onların da aslında sömürgeci Avrupalı devletlere öykünmesinden bahsedilmemektedir:

Cinsiyet, ırk, eşkal-i vechiye, mezhep itibariyle Korelilerin Çinlilerden bir farkları yok gibidir. Bunlar da şimdiye kadar Çin medeniyet-i kadimesiyle perverişyâb olmuşlardır. Cüssece Japonlardan daha büyük, şeklen Çinlilerden daha mütenasiptirler. Kaşlarını tıraş iden kadınları fakir ve sefaletten pek zayıf ve çirkindirler. Çünkü erkekler indinde pek muhakkar olan kadınlar bil cümle hidemât-ı şakka ve süfliye ile muvazzaftırlar. Koreliler ahlâk ve terakki itibariyle Japonlardan pek geridir. Her ne kadar Çinliler kadar mutaassıp, Avrupalılardan müteneffir değillerse de bunlar da Avrupalılarla münasebatdan hoşlanmazlar. Epeyce halûk ve misafirperverdirler. Fakat tembellikleri ve istidâd-ı sefâhatleri fevkaladedir. Bir Koreli yiyeceğini çıkarınca kusur-u vaktini tütün içmek, boş boşuna gezmek, alelhusus işret itmekle geçer. Bunlar Aksa-yı Şark'ın birinci serhoşlarıdır. Sarhoşlukda, fuşşıyyatta, yalancılıkta, hırsızlıkta Çinlileri fersah fersah geçerler. Fakat zevcelerini kıskanmak hususunda o derece ileri

²¹⁶ “Rusya ve Japonya Muharebesi: Japonya'daki Tesirâtı”, *Asır*, Sayı: 866, Sene: 9, s. 1, 1 Mart 1320-14 Mart 1904.

²¹⁷ A. g. e., s. 1.

varırlar ki kadınları ellerinde, evlerinde adeta mevkûf bulunur. Bir tarafa çıkamaz, hiç kimse ile görüşmez, kocası ölünce tekrar tehhül idebilmesi -evlenebilmesi- memnu olduğu cihetle o zaman kemâl-ı hırsla fuhşiyata dökülür.²¹⁸

Japonya'nın böylesi yüceltildiği bir ortamda, onların sadece askeri zaferlerle değil, bilim ve eğitimde de büyük bir terakki göstermiş olmalarının Japonya'yı benzersiz kıldığına yönelik yorumlar da gazetelerde yer alacaktır. Örneğin, Abdullah Cevdet Japonya'yı meşale taşıyan bir medeniyet getirici olarak tanımlayacaktır:

Japonya, Asya'yı medenileştirmek gibi yüksek bir misyona sahip olduğunun giderek daha fazla farkına varıyor. Sadece kaleleri almayı ve toprakları fethetmeyi bilmekle kalmıyor, aynı zamanda yeni ufuklar açmayı da biliyor; rezil despotlar ve onların iğrenç gericilikleri tarafından yaralanan Asyalıların ruhları için ışıltılı bir ufuk. "Temps" gazetesinde Japon Parlamentosu Eski Başkanı Okuma'nın bir konuşmasından bir alıntı okuduk. Aşağıdaki pasajı yayınlamaktan memnuniyet duyuyoruz: "Asya uygarlığının bayrağını taşıyan bizlere, Çin'e, Hindistan'a, Kore'ye, bize güvenen herkese, Asya uygarlığının tüm uluslarına yardım eli uzatmak gibi kutsal bir görev düşmektedir. Bizler, onların güçlü dostları olarak, onları Avrupa'nın dayattığı boyunduruktan kurtarmak ve dünyaya Doğu'nun savaş meydanlarında Batı'ya karşı kendini ölçebileceğini göstermek istiyoruz. Bugün "savaş meydanlarında kendini ölçmek" tam da bu anlama gelmektedir: Bilim, sanayi ve tüm entelektüel alanlarda kendini ölçmek."²¹⁹

Japonya'nın Rusya karşısındaki zaferini Doğu'nun, Batı'ya karşı zaferi olarak yorumlayan bu yazıda, özellikle Japonya'nın yayılmacı politikalarını mazlumun muzafferisi olarak destekleme eğilimi söz konusudur. Bu zaferin özellikle Rusya'ya karşı alınması ise Osmanlı gazetecileri için adeta "bir baş belasının" nihayetinde cezasını bulması olarak değerlendirilecektir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sürgündeki reisi Ahmed Rıza Bey ise bu zaferin geniş anlamını daha gerçekçi bir biçimde okuyabiliyordu. Ona göre, o güne kadar Asya'yı medenileştirme iddiasında olduğunu söyleyen Avrupalıların, bu zaferden sonra kendi başına ayağa kalkan Japonlardan "sarı ırk istilası" söylemiyle korkması söz konusuydu.²²⁰ Hatta Osmanlıların, Türklerin de tıpkı bu "sarı ırk" gibi aşağı görülmesinin de verdiği hınç ile bu tanımlamayı ters düz ederek, bütün dünyada Avrupalı sömürgecilere karşı bir "sarı ırk istilasını" arzuladığını dile getirmişti.²²¹ Bu istilanın gücünü fark etmiş olan bir başka yazı da artık işi Rusya ile dalga geçmeye vardırarak, Rusya'nın savaşı lehine çevirebilmek adına güçlü bir donanma hazırlayacağına yönelik haberlere de Rus halkının açlık ve sefalet içinde olduğunu, donanma ile bir şey yapabilecek olsalar zaten Japonlara karşı zafer kazanmış olacaklarını belirtir. Dahası bu durumun sadece mevcut durumla ilgili olmadığını, Rusya'nın bundan sonra da hiçbir şey yapamayacağını öne sürecektir:

Hâl gösteriyor ki boşuna yapılan gemiler bir iki sene sonra bir işe yaramayacak? Diğer cihetten Rusya'ya donanmanın esasen hiç lüzumu yoktur. Çünkü Rusya bahren harp edecek olursa ya İngiltere veya yine Japonya ile edecek. Halbuki bu devletlerin her ikisi de Rusya'yı üç yüz

²¹⁸ "Kore", *Asır*, Sayı: 870, Sene: 9, s. 1. 15 Mart 1320-28 Mart 1904.

²¹⁹ Abdullah Djevdet, "Le Japon Porteur du Flambeau", *İdjtihad*, Sayı: 5, s. 77. Nisan 1905.

²²⁰ Ahmed Rıza, "La Leçon D'une Guerre", *Mechveret Supplément Français*, Sayı: 169, s. 8. 1 Kasım 1905.

²²¹ Ahmed Rıza, "Leçons Japonaises," *Mechveret Supplément Français*, Sayı: 161, s. 3. 1 Mart 1905.

milyonluk değil, binlerce milyarlık donanmaya da sahip olsa yine bir dakikada mahva muktedirdir. Rusya bu hükûmetlerle bahren rekabeti hiçbir vakit düşünmemelidir bile.²²²

Rusya'nın Osmanlı basınındaki algısının kudretli düşmandan, sefil devlete düşmesi bir rahatlamaya yol açacağı gibi, yine bu rahatlama Japonların Asya'yı kurtarmaya yönelik misyonuna göndermelerle dolup taşacak heyecanlı yazıları da beraberinde getirecektir. *Levant Herald*'dan aktarılan bir haberde ünlü Macar Profesör Arminius Vambery'nin “mini mini Japonların” Rusları yeneceğine yönelik kehanetinin gerçekleştiğini, Vambery'nin bir sonraki kehaneti olan Asya'nın Japonlar öncülüğünde Avrupa'ya karşı birleşeceği iddiasının da yakında gerçekleşeceği ilân edilecektir. Hatta Tokyo'da gerçekleştirileceği duyurulan *Tedkik-i Edyan* (Dinler Kongresi) sonucunda olur da Japonya İslâmiyet'i seçerse Çin ve Hindistan'dan yüz milyonlarca Müslümanın Japonya öncülüğünde Avrupa'ya karşı birleşeceği büyük bir müjde olarak duyurulmaktadır.²²³ Bu heyecan öyle büyüktür ki St. Petersburg'da çıkan *Videst*'ten aktarılan bir haberle de Osmanlı kamuoyunun Japon zaferi karşısında duyduğu hisler kamuoyuna aktarılmıştır:

Rusların Japonlarla muharebe etmesinden dolayı Türkler pek memnundur. Bu muharebeden sonra Türklerin Japonlara meyil ve teveccühü fevkalâde arttı. Her nedense Türkler Japonların terakkiyatına pek seviniyorlar. Hatta o kadar ki Müslümanları ezen Rusya gibi hükûmetlerden Japonların istikbâlde çok büyük intikamlar çıkaracağını ümid ediyorlar. Japon-Rus Muharebesi bittikten sonra Türkiye Sultanı Japonya'ya elçiler gönderdi. Japonlar bu elçileri pek iltifat ve saltanatla kabul etti. Buna Japonlar pek sevindi. Şimdi Türkiye Japonya'da ve Japonya Türkiye'de sefarethaneler tesis edecek. Bugünlerde İstanbul'a pek çok Japon seyyahları gitti. Bu Japonlar İstanbul'da Türkler tarafından pek alkışlandı. Pek çok ikram gördüler. Sultan bu seyyahların yanına büyük memurlar, yaverler gönderüb İstanbul'u gezdirmelerini emir etti. Japonlar İstanbul'un birçok cami ve mescidini gezdiler. Hatta bir camide ahaliye hürmet ve imtisalen namaz bile kıldılar. Bu Japon seyyahlarının böyle namaz dahi kılması İstanbul halkını son derece sevindirdi, şâdümân etti.²²⁴

Rusların bu gözlemi gayet yerindedir. Gerçekten de zaferden sonra Osmanlı'da Japonya'ya yönelik ilgi ve sevgi müthiş bir yükseliş yaşamış, genel olarak bütün Müslüman dünyasının Japonya önderliğinde sömürgecilerden ve terakkilerine engel olan hemen her şeyden kurtulabileceklerine dair bir umut ışığı belirmiştir. Bu umudun Mısır'da da canlandığına dikkat çekecek bir başka yazı ise son derece önemli bir şekilde, aslında Japonların zaferinin Müslüman dünyası için ifade ettiği anlamı daha geniş bir perspektiften Osmanlı kamuoyuna aktarmaktadır. Yazıya göre Mısır'da yükselişe geçen yeni orta sınıf Müslümanlar çok dilli olup Avrupa mekteplerinde eğitim görmekte ve ülkelerinin kalkınması için Japonya örneğini takip ederek süratle gerekli girişimleri yapmaya çalışmaktadır. Londra'da bu sebeple *İttihad-ı İslâm* adında bir cemiyet kurmuş ve farklı ülkelere mensup Müslümanlar olarak bir araya gelmeye çalışmışlardır. Gazeteye göre “Küçük bir Japonya hükûmeti, büyük bir Avrupa hükûmetini çiğnedi. Öyle ise Türkler ve Arablar ittifak iderlerse, ne için Avrupalılara rekabet

²²² “Rusya'ya Donanma Lazım Mı?”, *Balkan*, Sayı: 28, Sene: 1, s. 1. 19 Ağustos 1322-1 Eylül 1906.

²²³ “Japonya'da İslâmiyet”, *Balkan*, Sayı: 29, Sene: 1, s. 1. 20 Ağustos 1322-2 Eylül 1906

²²⁴ “Japonlarla Türkler”, *Balkan*, Sayı: 30, Sene: 1, s. 2. 22 Ağustos 1322-4 Eylül 1906.

idemesünler?" düşüncesi onların temel motivasyon kaynaklarıdır.²²⁵Yine yazıya göre bu gençler her ne kadar Alman basını sıklıkla Müslümanlara destek verir görünseler de onların asıl amaçlarının da sömürgecilik olduğunu sezmekte ve Japonya Müslümanlara örnek olduğu için tüm sömürgeci Avrupalı devletlerin artık korkmaya başladıklarını belirtmektedirler. Hatta gazete bu Japon övgüsünü kendi de üstlenerek fantastik bir haber yapmakta, Japon imparatorunun Mançurya Harekâtı sırasında soğukların bastırması üzerine sarayında sıcakta oturmaktan utandığı için, askerleriyle aynı koşulları tadabilmek adına sarayını yaktırma emri verdiğini ileri sürmektedir.²²⁶

Kuşkusuz Bloch'un (2018: 145) uyardığı üzere, her ne kadar buradaki örnek fantastik de olsa tarihte gerçekte ne olduğundan çok o devirde neyin, nasıl görüldüğüne ve bunun nasıl doğallaştırıldığına da dikkat etmek gerekmektedir. Neticede cin şişeden bir kere çıkmış gibidir. Rusya karşısında kazanılan Japon zaferi tüm dünyadaki Müslümanların dikkatini çekmiş, yükselen orta sınıf ve eğitilmiş gençler eskiye nazaran çok daha özgüvenli bir şekilde kendi kurtuluş yolları ve terakkileri için harekete geçmeye başlamışlardır. Gazeteler ise artık Rusya ile açıkça dalga geçmekte, söylem düzeyinde de ilginç ifadeler yoluyla hem kendi içinde bulundukları örselenmiş geçmiş deneyimlerini hem de duygusal bir boşalmayı yansıtmaktadırlar. Örneğin, savaştan önce Lahey'de Rus Çarının talebi doğrultusunda düzenlenen barış konferansından bir netice çıkmaması ve yine Rus Çarının Japonların diplomatik girişimlerine kapıyı kapatıp kendinden emin bir şekilde savaşı başlatmasına atıfta bulunan bir yazı, Japonya'nın nasıl algılandığına dair çok önemli ifadeler barındırmaktadır:

Rus Çarı Hazretleri konferanstan biraz sonra sulhpverliğini Aksa-yı Şark'ta gösterdi. Koca Çar! Avrupa'nın nısfına bedel olan o koca memleketlere, o koca bilâda sığmadı. Çar ailesinin debdebe ve dârâtını temin için lazım olan rubleleri, ta Aksa-yı Şark'ta aramağa başladı. Fakat felek Çar hazretlerinin saha-yı âmâlîne de bir diken, bir bela, bir Japon çıkardı ki o dahi neye uğradığını şaşırıldı.²²⁷

Rusların karşısında çıkan bu "diken" ya da "bela" nedeniyle yazının devamında Rus çarının artık yeni savaşları Japonlar istemedikçe durduramayacağı çünkü "kendi mülkünde kanlar içinde yüzen" bir hükümdara tüm âlemin güleceği ifade edilir.²²⁸ Ama daha önemlisi ise yazının sonunda Uzak Doğu'yu kana bulayan Avrupa'nın şimdi kendisinin kana bulanma vaktinin geldiğinin duyurulmasıdır. Yine Japonya'nın askeri başarılarının övgüsü bu süreçte okuyuculara aktarılmaya devam edilmekte, savaş ganimeti olarak Formoza'ya -Tayvan- çıkarma yapan Japonların karşısına kimsenin çıkma cesareti göstermediği duyurulmaktadır.²²⁹ Bu gururlu aktarışa yansıyan özgüven ve rahatlama, derhal Bâb-ı Âli'ye de bir çağrı yapmakla devam edecektir. Japonya ve Osmanlı arasında karşılıklı sefaretlerin açılması yoluyla hem ilişkilerin gelişeceği hem de Avrupa'ya karşı Türkiye-Japonya ittifakının kurulabileceği hatırlatılmaktadır.²³⁰ Hatta gazete hızını artırarak çok daha açık bir biçimde Japonya'nın

²²⁵ "Mısır Müslümanları ve Hürriyet", *Balkan*, Sayı: 51, Sene: 1, s. 1. 16 Eylül 1322-29 Eylül 1906.

²²⁶ "Mikado", *Balkan*, Sayı: 51, Sene: 1, s. 2. 16 Eylül 1322-29 Eylül 1906.

²²⁷ "İkinci Sulh Kongresi", *Balkan*, Sayı: 54, Sene: 1, s. 1. 20 Eylül 1322-3 Ekim 1906.

²²⁸ A. g. e., s. 1.

²²⁹ "Japonya Havadisi", *Balkan*, Sayı: 59, s. 4. 25 Eylül 1322-8 Ekim 1906.

²³⁰ "İstanbul'da Japon Sefareti", *Balkan*, Sayı: 70, s. 3-4. 8 Teşrinievvel 1322-21 Ekim 1906.

zaferinin ne anlama geldiğini İngiltere'yi tehdit ederek Osmanlı okuyucularına aktaracaktır. İngiltere'nin, Osmanlı'nın yaşadığı her sıkıntıda parmağı olduğunu, Mısır ve Girit meselelerinde de bunu açıkça yapmaktan çekinmediğini belirten gazete, Japonlara ise ilâhî bir misyon verecektir:

İşte bu yüzdendir ki Müslümanların muhabbetleri İngiltere'ye karşı yavaş yavaş soğuyor. İngiltere ise o büyük büyük filolarına, donamalarına pek de güvenmemelidir. Boerler ile olan muharebesi, ona da az ders değildir. Bir vakitler Rusya hükümeti de İngiltere derecesinde kibir ve azamet gösteriyordu. Zaman ona da ders verdi. Ruslara bu dersi viren Allah, ne malum İngilizlerin başına da bir Japonya musallat itmesün?²³¹

Böylece Japonlara yüklenen ilâhî misyon, azgınlığa düşenleri cezalandırmak olmuştur. Müslümanların bu dönemde ağırlıklı olarak Rusya ve İngiltere'nin nüfuzu altında yaşadıkları düşünülürse, II. Abdülhamid'in de her ne kadar öyle olmasa da bir imaj politikası olarak Pan İslâm sözcülüğü yapmasının zemini anlaşılır olmaktadır. Azgınlığa düşen, yeryüzünde bozgunculuk yapan şeytani Rusya nihayetinde belasını bulmuş, onun yolunda giden İngiltere de sıraya girmiştir. Ama bir başka değerli nokta da Müslümanların tümü gözünde Rusya'nın imajının geçirdiği sarsıntıdır. Bu değişime dikkat çeken *Ahali* gazetesi de Rusya'nın Japonlar karşısında yenildikten sonra bir daha Japonlarla baş edemeyeceğini anladığı için ABD'yi onlar aleyhine kışkırttığını ve Japonya'dan korkan Avrupalıların da Ruslarla ittifak kurmaya hazır olduğunu belirtmektedir. Ancak gazetenin artık Ruslardan yana hiçbir korkusu yoktur:

Moskof casusları Acem ve Tatarlara karşı plan çevirirken, hiç memul itmediği Japonya külahını yere düşürdü. Siyaseten mağlub bir hükümetin kalb politikası artuk para itmez. Avrupa kargaları yakında Rusya'ya üşürler. Emareler görünmeğe zaten başladı.²³²

Artık “külahı düşen” Rusya'nın korkutuculuğu kalmadığı gibi başının bundan sonra Avrupalı sömürgeci devletlerle belaya gireceğine yönelik bu çıkarım, siyasi açıdan yerinde bir analizdi. Nitekim bir başka yazıda da Rusya'nın Uzak Doğu'daki hâkimiyetini yitirmesi sebebiyle İngilizlerin rahatladığı ve Osmanlı'ya da bir risk olarak, Rusya'nın zayıflığından faydalanmak adına Almanların Anadolu üzerinde demiryolu vasıtasıyla büyük bir nüfuz alanı kurmaya çalıştığı belirtilecektir. Şimdiden dahi Türkiye iç pazarı Avusturya mallarıyla dolmuştur.²³³

II. Abdülhamid'in korktuğu gibi Asya'dan eli boş dönen Rusya'nın Balkanlar'a yüklenme ihtimali belirttiği gibi belki de daha kötüsü olarak Rusya'nın zayıflığından istifade etmek için İngiltere ve Almanya'nın Osmanlı coğrafyasına daha serbest bir şekilde adım atması tehlikesi ortaya çıkmıştır. Bu tehlikeyi fark eden bir yazı ise Osmanlıların bu sıkışmışlıktan tek kurtarıcısının Japonya olduğunu açık bir şekilde kamuoyuna aktaracak, hatta bu maksatla neler yapılabileceğini, iki ülke için de bundan nasıl çıkar sağlanabileceğini izah edecektir. Yazıdaki fikirler, bir bakıma iki ülke arasında siyasi ittifak oluşturma çabasına girişecek olan aktörlerin de genel anlamıyla kılavuzu niteliğindedir. Yazı Japonya'nın Rusya'yı yenerek askeriden öte manevi anlamda çok büyük bir prestij kazandığını, zira Moskofların perişan, rezil bir vaziyette

²³¹ “İngiltere ve İslâm”, *Balkan*, Sayı: 72, s. 1-2. 10 Teşrinievvel 1322-23 Ekim 1906.

²³² “Havâdis-i Hariciye”, *Ahali*, Sayı: 6, Sene: 2, s. 3. 28 Teşrinievvel 1322-10 Kasım 1906.

²³³ “Bağdat Temür Yolu ve Acem Denizi”, *Balkan*, Sayı: 87, s. 2-3. 29 Teşrinievvel 1322-11 Kasım 1906.

olduğunu tüm dünyaya ispat ettiğini belirterek artık tüm İslâm âlemini kurtarma misyonunu da Japonya'nın yüklediğini belirtir:

İttifak idelim dise kim kabul itmez? Alelhusus akvam-ı saireden ahlâksızlıkları sebebiyle sarf-ı nazar bugün Japonya'dan ta Kafkasya'ya kadar Türk ve oradan ta Kırım, Kazan ve umum Rusya'nın cenûb ciheti Türklerin kardeş çocukları olan Tatarlarla meskûn olduğu halde, Japonya bunların istiklâliyet ve muhtariyetlerini tasdik ile beraber, bir ittifak-ı tecâvüzî akd itse Moskof ne yapar? İlk evvel Asya'da asıl Türkistan, Buhara, Semerkand, Hive hanlıklarında bulunan Bahr-i Hazar ve Aral Denizlerinden Balkaş Gölü'ne kadar, yek millet ve bir kavim olan Türklerden başka, Türkmenler, Kırgızlar [Çin, Kaşgar, Türk, Tatar, Moğolların yardımından sarf-ı nazar], Çerkesler, Gürcüler, Dağıstanlılar hep Müslüman ve aynı boyunduruktadırlar. O hâlde bunlardan bir "Hükûmet-i Müttefike-i Asya" teşkiline mümanaat idecek Sibiry'a da birkaç sürgün ile bir-iki yüz bin Rus'tan başka kim var? Sibiry'a da istima ve sair akvam da Türk ırkına yabancı değildir. İşte Japonya bir defa yalnız bir işaret-i himâyetkârâne ile Asya-yı Vusta'yı Moskof boyunduruğundan kurtarır, koca Sibiry'yı muharebesiz işgal ve istila ider. Böylece Türkistan, Afganistan ve Acemistan öteden beri Moskof tehdit ve iftira ve işgaline maruz bulunmaktan mütehassıl ağrı ve acıdan kurtulunca, Çin'de mühim bir kısım teşkil iden Türk ve sair İslâmlar sebebiyle, Çin'in de maddî ve manevî ittifak-ı hakikesine malik ve nail olur. Artık Moskofun Asya'da bir alışverişi kalmaz.²³⁴

Üstün Japon askeri gücünün koca Sibiry'a da karşısına hiçbir ciddi tehdit çıkmadan ilerleyebileceği kanısındaki yazıya göre bu askeri güç, tüm Türkler ve Müslümanlar için büyük bir fırsattır. Ancak bu fırsat ortada olduğu hâlde ve hatta Japonların İslâmiyet'e geçme ihtimali olduğu hâlde hâlâ çareyi Amerika ya da başka devletlerde görmek ise yazıya göre “kazandığı meyveyi domuzlara, kaplanlara yedirmekten başka bir fâideyi müstelzim değildir.”²³⁵ Öyleyse yapılması gereken tek şey, apaçık bir biçimde Japonya ile ittifak kurmak olmaktadır. Bu artık açıkça dillendirilen ittifak arzusu, ilginçtir ki düne kadar sıklıkla “miskin”, “tembel”, “minderde afyon çekip duran” olarak hakaret edilen Çin'in de Avrupalı sömürgecilere karşı Japonya ile ittifak ederse bütün bir Asya'yı birleştirebileceğine yönelik yazıları da çoğaltacaktır. Carr (2011: 213) 20. yüzyılın başında Asya'da yaşanan tüm bu devinimlerin ilginç bir anlama sahip olduğunu, zira Avrupa hareketli ve Asya durağan olarak sıklıkla ele alınırken bir anda durumun tersine döndüğünü belirtir. İşte Japonya'nın Pan Asya politikaları bu yönelişte büyük paya sahiptir. Ancak Osmanlı basını açısından kayda değer değişim ise başlangıçtaki Japonya vasıtasıyla Osmanlı'nın kurtarılması arzusu, önce Osmanlı ve tüm Müslümanların kurtarılmasına, sonra da nihayet tüm Asya'nın kurtarılmasına doğru dönüşüm göstermiştir. Denilebilir ki Japonya imajı, Osmanlı basını açısından yerelden küresele bir kurtarıcı imajı olarak kurgulanmıştır.

Çin'in de ittifaka dâhil edilmesi arzusu, İngilizlerin Asya'dan sürülmesi arzusuyla paralel olarak okunacaktır. Hatta bu sebeple Çinlilerin sulhperver bir millet olduğu, aksi durumda dört yüz milyonluk nüfuslarıyla zaten tüm dünyayı mahvedebilecekleri belirtilecek, daha önce sarhoşluk ve miskinlikle suçlanan Çin de aslında İngilizler yüzünden zehirlenen ve

²³⁴ “Japonya'nın Mebde-i İkbâli: Rusya'nın Bidâyet-i İnkırâzı”, *Ahali*, Sayı: 7, Sene: 2, s. 1-2, 29 Teşrinievvel 1322-11 Kasım 1906.

²³⁵ A. g. e., s. 2.

Avrupa medeniyetinin doğrudan saldırısı sebebiyle bu hâle gelen masum bir ülkeye dönüşecektir.²³⁶ Rusya'nın ve İngiltere'nin şeytanlaştırılmasını takip eden bir başka yazı da Rusya'da Japon yenilgisi sonrası meydana gelen devrimi unutturmaya çalışan Çarın Sahalin Adası'na çıkartma yapan Japonlara karşı yeni bir savaşa girişeceğini söyleyerek dikkat dağıtmaya çalıştığını, bunun ise aslında “Olursa olur suyu, olmazsa hamur suyu” deyişince faydasız bir günü kurtarma hareketi olduğu dile getirilir.²³⁷ Japonlara olan güven öyle sağlamdır ki ABD’de bu sırada Japon öğrencilere karşı yapılan saldırılar haberlere konu olurken, Rusya’dan sonra ders alma sırasının ABD’ye geldiği dahi açıkça dillendirilecektir:

Şu mini mini Japonlar galiba bütün dünyaya bir ders virecek ama bu günleri görmek için ömür lazım, gelecek asırları beklemeli.²³⁸

Sıklıkla tekrar eden bir söylem olarak “mini mini Japonlar” artık gelinen noktada mevcut askeri üstünlükleri ve terakki düzeyleriyle herkese meydan okuyabilecek durumdadır. Üstelik Japonya'nın bu ilerleyişinin Avrupa'yı korkuttuğu çünkü bütün İslâm âleminin Japonya'ya büyük bir muhabbetle bağlandığı yolunda haberler de yapılacaktır:

Fransızlar, İslâmların uyanmağa başladığı ve Garplıların vesayet ve boyunduruklarından halâs olmak için ileride giden bir başka kumandana göz atmak istedikleri, bu ise daha geçen gün Moskofa galebe çalan Japonya devletinin, İslâmiyet’e olan meyil ve muhabbetinden ve hatta Japonya devleti bir din-i resmî kabulüne karar vermiş olduğu hâlde, edyân-ı azîme-i saire arasında, akıl ve hikmete, selâmet-i fikriyeye ve vicdâniyeye en muvafık, en mantıkî ve faziletli din-i İslâm’ı bulmuş olmağla, Japonya İmparatoru Mikado'nun taht-ı riyasetinde teşekkül iden bir tetkik-i ulema cemiyetinin, din-i İslâm’ı kabule karar virecek derecede meyyal olduğunu ve buna binaen umum Asya İslâmlarının Japonya'ya meyil ve teveccühleri tabii bulunduğunu derç iden Frenk gazeteleri, Rusya, İngiltere, Fransa Müslümanlarının bil-ittihad hareketlerini bir belâ-yı azim ve mübrem gibi telakki ediyor.²³⁹

Yazı Müslümanların kendilerine artık yeni bir “kumandan” bulduklarını belirtmekte, bu kumandanın da yakında İslâmiyet ile şerefleeneceğini büyük bir mutlulukla duyurmaktadır. Nitekim yazının devamında da Tokyo'ya çoktan Hint ulemasının giderek İslâm’ı yaymak için basın faaliyetlerine başladıklarını, Japonların karakter olarak zaten İslâm’a eğilimli olduklarını ve bunun yanında memleketleri Avrupalılarca istila edilen Cezayirîlilerin, Tunusluların ve Faslıların da Japonya'yı bir idol olarak benimsedikleri aktarılır.²⁴⁰ İslâm toplumlarının Avrupa karşısındaki kumandanlarının hilafet merkezi İstanbul yerine Müslüman olmayan Japonya olması da rol model benimsemenin basitçe İslâmî bir kıstas ile olmamasını göstermesi açısından önemlidir. Fakat bu söylem ve düşünce, Japonya'nın kongre sunumları sonucunda İslâm’ı seçeceğine yönelik havadislerden öte II. Abdülhamid’e yönelik yoğun eleştirilerin birikiminin de bir sonucudur. Belki de başka yerlerde görülmesi mümkün olmadığı biçimde, aynı dinden olmayan bir başka ülkenin İslâm âlemi üzerindeki bu denli prestiji ve rol model alınma çabasının sebeplerini Abdullah Cevdet’in bir yazısında görmek de mümkündür. Ona göre

²³⁶ “Çin-i Maçin”, *Ahali*, Sayı: 9, Sene: 2, s. 1. 1 Teşrinisani 1322-14 Kasım 1906.

²³⁷ “Küçük Bir Havâdis”, *Ahali*, Sayı: 9, Sene: 2, s. 3-4. 1 Teşrinisani 1322-14 Kasım 1906.

²³⁸ “Japonlar Mutlaka Harp Hazırlığında”, *Balkan*, Sayı: 106, Sene: 1, s. 3. 23 Teşrinisani 1322-6 Aralık 1906.

²³⁹ “Mütalaat-ı Siyasiye”, *Ahali*, Sayı: 26, Sene: 2, s. 1. 20 Teşrinisani 1322-3 Aralık 1906.

²⁴⁰ A. g. e., s. 2.

Mikadonun İslâm'ı seçme ihtimalinde, dünyadaki hiçbir dinde İslâm'da olduğu gibi aynı dinden olanları kardeş görüp benimseme durumu olmadığı için, Mikadonun bu yolla bir anda dev bir İslâm âleminin lideri olma ihtimali de etkilidir. Hatta bu savı, bugün dahi herhangi bir gazetecinin yazması son derece tehlikeli ifadelerle, aynı zamanda halifelik makamında bulunan padişahını eleştirerek kamuoyuna aktaracaktır:

Daha ileri gideceğim ve Mikadonun sırf bu hadise ile ve meşru yoldan bütün imtiyazlarıyla “Müminlerin Reisi” sıfatını elde edeceğini söylemeye cesaret edeceğim. Şuna da işaret etmek yerinde olur ki Abdülhamid, İslâm uleması nazarında bu sıfatı taşımaya hiçbir surette haiz değildir (Akt. Hanioglu: 158).

II. Abdülhamid'in halifeliği cebren elinde tuttuğuna ve bu makamı hak etmediğine yönelik bu satırlar, Mikadonun olası İslâm'ı kabulünde kolayca Japonya'ya yönelecek bir duygu selini de gösteriyor gibidir. Her geçen gün Japonya'nın İslâmiyet'i kabul etmesinin adeta eli kulağında beklediğiyle ilgili haberler gazetelerde yayımlanacak, mevcut dertlerden ve Avrupalı sömürgecilerden kurtulmak için neredeyse gün sayılacaktır. Bu doğrultuda zaman zaman Japonya basınından haberler de okuyucuya aktarılmakta, örneğin, ABD'de yerleşik Japonlara karşı gösterilen şiddet eylemleri eleştirilerek, Japonların gerekirse ABD limanlarını topa tutacağı belirtilmektedir.²⁴¹ Hatta yazının devamında da Japonların savaş hazırlığında olduğu ve bütün Pasifik'e hâkim olma gayesi güttükleri iddia edilmekte ve hayranlıkla karışık bu yazı “Japonlar pek canlı bir millet vesselâm!”²⁴² sözleriyle son bulmaktadır. Bu askeri gelişmeler ışığında yaşanan hayranlık, Japonya'nın askeri harcamalarını giderek artırmasıyla da desteklenmiş, ciddi ekonomik sıkıntılar ve askeri teçhizat sorunu çeken Osmanlı ordusu karşısında Japonya'nın bütçe fazlası vermesi “Japonya Devleti askeriye bütçesi fevkalade iblâğ iylemiş ve tedârikat-ı askeriyeye girmeyüb tam virmekde imiş.” diye duyurulacaktır.²⁴³

Japonya'nın yakın zamanda gösterdiği askeri zaferler ve ardından da bütçe fazlasıyla ordusunu daha da büyütme planı özellikle *Ahali* gazetesinin artık Rusya'ya ağzına geleni saymasına sebep olacaktır. Zorlu koşullar altında memleketi ve hatta ümmeti kurtarma gayesiyle uzun yıllara dayanan hüznün ve stres, Japonya'nın Rusya karşısındaki zaferiyle adeta duygusal bir boşalma anına dönüşecek, özgüveni yüksek yazarlar Rusya'nın kısa süre önce var olan tüm korkutucu imajını artık zayıf, dalga geçilen bir ülke imajına indirgeyeceklerdir. Tam da ABD ile Japonya arasındaki gerginliklerin sürdüğü anda, Rusya'nın ABD'yi Japonya'nın üzerine salarak rahata erme arzusunda olduğunu belirten yazılar, bu politikanın ters tepeceğine yönelik -doğrusu psikolojik rahatlamanın gazetecilikte bu denli pür örnekleri az bulunur- haberler yapacaklardır. Bunlardan biri, tek başına Rusya'nın planını deşifre etmişçesine doğrudan Rusya'ya seslenir:

Moskof kendini tehlikeden kurtarmak için Amerika'yı Japonya'nın başına musallat itmek istediğini biz daha çoktan keşf ve tahmin ile beyân-ı mütalaa iylemiş idik. Uyan, aklını başına al! Bu sefer Sibirya, mibirya bir şey kalmaz ha!²⁴⁴

²⁴¹ “Japon ve Amerika Muhâsemesi”, *Balkan*, Sayı: 107, Sene: 1, s. 2. 24 Teşrinisani 1322-7 Aralık 1906.

²⁴² A. g. e., s. 3.

²⁴³ “Son Telgraflar: Berlin”, *Ahali*, Sayı: 33, Sene: 2, s. 4. 27 Teşrinisani 1322-10 Aralık 1906.

²⁴⁴ “Havadis-i Hariciye”, *Ahali*, Sayı: 33, Sene: 2, s. 2. 27 Teşrinisani 1322-10 Aralık 1906.

Çar II. Nikolay'ın bu satırları sarayında okusa ne tepki vereceğini bilmek mümkün olmasa da yazının devamı Rusya'ya doğrudan seslenerek "Japonya'nın gece gündüz hazırlığına karşı sıkı dur, uyan!" diyerek tehdidini sürdürmektedir. Üstelik bu yazıdan sadece iki gün sonra ABD Başkanı'nın Japonlara yönelik eylemleri teskin edici ve iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmeyi arzulayan mektubunun kamuoyunda yayımlanmasından sonra gazetenin Rusya'ya yönelik söylemleri de tonunu artırmış durumdadır:

Amerika ile Japonya arasındaki mübânenet hâl ve fasıl olduktan sonra artık, İvan bu cihetten nevmi kalarak, başka hile ve fesat arayacaktır. Bunu da bulamaz ise vay babasını...²⁴⁵

Artık dara düşen "İvan" sadece Japon yenilgisi ve ihtilal yüzünden zorda kalmayacak, bir de ihtilalcilere karşı başlayan muhafazakâr Rusların tepkileri karşısında giderek gerilen ortamla da uğraşacaktır. Bu durum karşısında çıkan yeni bir yazı da anayasa ve meşrutiyet taleplerini eleştiren ve kendilerine "Asıl Ruslar" adını takan toplulukla dalga geçerek bu grubun "yağlı bağırsaklı Moskoflar" olduğunu ve aristokrasi ortadan kaldırılınca bu gruptaki prenslerin köy başı, papazların ise değirmenci çırağı bile olamayacaklarını bildikleri için ortalığı karıştırmak istediklerini belirterek ihtilâlcileri selamlayacaktır. Zaten Rusya da bir asır sürmeden "katır leşi gibi kokup dağılmaya" başlayacaktır.²⁴⁶ Bu hakaretler ve büyük rahatlama, olası yeni bir Rus-Japon harbi ihtimalini de gözeterek daha da mutlu olmaktadır. Önemli bir ayrıntı ise Rusya'nın savaştan önce Japonları küçük görmesine atıf yapan yazının, Japonya'ya karşı oluşturulan "küçük adamlar" söylemini tersine çevirerek bu söylemi Ruslara karşı bir gurur kaynağı hâline dönüştürmesidir:

Japonların aleyhinde papasların, prenslerin tahrîkâtına gelince: Bunda çok geç kalmışlardır. Zira bir muharebe daha idilmek icap ider ise evvelce Japonları şöyle küçük adamlar, böyle bacaksız şeyler, bir lokmalık şeyler diye askeri, ahaliyi aldadub göndermişler idi. Bir demir yol katarıyla gidenler arasında bir papas, Japonya muharebesi ilân olunacağı sırada, Japonyalılardan ve muharebenin encamından bahs itdiği sırada, taslak papas ahaliye keramet taslamak üzere: "Ben Rus'um, elindeki ekmeği göstererek, bu da Japon'dur." Ekmeği koparub lokma lokma ağzına atub yimeğe başlar. "Böylece Rus, Japonya'yı yutacaktır." der. Vakıa Rus yuttu ama neyi? Hapı yuttu. Japonyalılar hâl olunmayan cıva gibi İvan'ın ağzından girüb burnundan çıktı. Bu defa ise yukarıdan aşağıdan girecek. Çıkmayacak. Çünkü bu sefer cıva gibi değil, çivi gibi, kazık gibi girecek.²⁴⁷

Bu ilgi çekici ve benzeri az bulunur satırlardaki rahatlama, Rusya'nın bir asırdan beri Osmanlı Devleti karşısında giderek artan şiddeti ve tehditleriyle yakından bağlantılıdır. Henüz 93 Harbi'nin yarattığı yıkım ve nüfus kaybı unutulmamışken, aynı heybetli Rusya'nın Japonya karşısında bu denli şaşırtıcı bir mağlubiyet alması gazeteyi de coşkuya sevk etmiş görünmektedir. Bu çarpıcı örneğin önemi, Rusya'nın günümüze dek uzanan "ezeli düşman" olarak kurgulanmasının temellerini göstermesidir. Öztan (2011) Türk sağında "Moskof" imgesini incelediği makalesinde, Rusya'nın Türk sağı için günümüze dek süren ezeli düşman imgesinin temelinde tam da 93 Harbi'nde yaşanan yıkımın ve bir türlü Rusya'ya cevap

²⁴⁵ "Havadis-i Hariciye", *Ahali*, Sayı: 35, Sene: 2, s. 3. 29 Teşrinisani 1322-12 Aralık 1906.

²⁴⁶ "Asıl Ruslar", *Ahali*, Sayı: 39, Sene: 2, s. 1. 3 Kanunuevvel 1332-13 Aralık 1906.

²⁴⁷ A. g. e., s. 2.

veremeyişin ardından Japonların Rusları 1905'te yenmeleriyle gerçekleşen rahatlamayı bir kırılma noktası olarak gösterir. Öztan'a göre (2011: 83) Japonların bu zaferiyle Türkler açısından Rusya'ya duyulan öfkenin ve savaşlarda yaşanan hayâl kırıklığının bir nebze olsa da dindirilmesi söz konusu olmuştur. Az önceki haberle aynı sayıda yer alan bir başka haber de bu rahatlamayı gösterir niteliktedir. Bu haberde de “Moskof, Japonya muharebesinden evvel hamamda türkü çığırıyor idi. Şimdi Avrupa gazeteleri sütununda alafranga bağırıyor.” diyerek Rusya'nın çaptan düştüğüne gönderme yapılıyor ve yazının sonunda da bu coşkunun sebebi izah ediliyordu:

Evvelce Boğazların serbestisi için Türkiya'yı sıkıştıran Moskof'a, şimdi Boğazların serbestisi takarrür idildiği müjde idilse ne olurdu? Boğazlar şimdi serbest olmalı idi. Zaten serbestiyet verilme de Karadeniz'den başka sahiller Japonya'ya yeter. Japon Donanması biraz fedakârlık ile Petersburg'u selâmlamağa geleceği en ziyade ihtimâl dâhilindedir. İlk muharebede Çar, Rus bayrağının Japonya tahtı olan (Tokyo)'ya dikilmesini ferman buyurmuş idi. Japonyalılar Çar'ın arzusunu husûle getirmek için bu defa belki zırlırları içinde bir Japon tahtası getirüb Çar'ı bizzat bayrak dikmeğe çağırarak üzere ta Kronştad'a gelirler! Bu teşrifatı görmek için bir pencereye 100 Frank virecek çok seyirciler var. Talipler gazetemizin bu babdaki ilânâtına intizar itmeli. ²⁴⁸

Siyasi analizlerin ve yorumların, mizahî bir dille aktarımına güzel bir örnek olan bu yazı, Rusya'nın yıllar boyu Boğazlar üzerinde taleplerde bulunup da bir deniz savaşında Japonya'ya yenilmesiyle ortaya çıkan tezat üzerinden temellenmiş görünmektedir. Kuşkusuz bu yazılar II. Abdülhamid'in doğrudan kontrol ve etkisinin zayıf olduğu Balkanlar'da çıkıyordu. İttihatçıların çizgisindeki bu muhalif yazılar, ihtilâlciler Rusları selâmlarken, aristokrasi ve monarşiyi destekleyen grupları da mizah yoluyla dalga geçilecek, âciz varlıklar olarak resmediyordu. Üstelik önce Rusya'da, sonra da İran'da gerçekleşecek ihtilaller sonrasında sıranın çoktan Türkiye'ye de gelmesi gerektiğine yönelik son derece kendinden emin bir çıkarımda bulunuyorlardı. Dolayısıyla Rusya üzerine kaleme alınan bu yazılardaki hakaretler ve söylemler, bir yerde kendi otokrat yönetimlerine de mesaj vermeye çalışıyordu. “Moskof”dan artık kimse korkmuyor!”²⁴⁹ diye açık açık yazılar yayımlanırken, bir yandan da Rusya'nın Müslümanlar nezdinde yitirdiği imajdan faydalanmaya çalışan Almanların, Osmanlı üzerinden Orta Doğu ve Afrika üzerinde nüfuz kurma çabalarını da doğru okuyorlardı. Kısacası dalga geçtikleri oranda reel politiği de rasyonel bir şekilde okuyabiliyorlardı. Yine de çıkarımları, ağırlıklı maneviyat ve ahlâktan temellenen kalıtsal farklar üzerine inşa ediliyordu. Örneğin, Japonlarla giriştikleri savaş sırasında Rus ordusunda yaşanan büyük firar ve savaş sonundaki yüksek esir sayısını da bu açıdan değerlendiriyor, buna temel sebebin Japonların vatanları için ölmeyi göze alan bir ahlâka sahipken Rus askerlerin ise esarete yatkınlıkları olduğunu belirtiyorlardı:

Yine bunlar kârlı. Zira Japonya'ya teslim olmasa idiler, Japonyalılar tarafından bam, bim, bom, doğru denizin dibine gidecekler idi. Balıklara yem olmaktan ise Japonyalılara esir olmağı,

²⁴⁸ “İlân-ı Siyasi”, *Ahali*, Sayı: 39, Sene: 2, s. 4. 3 Kanunuevvel 1322-16 Aralık 1906.

²⁴⁹ “Rusya-Japonya”, *Ahali*, Sayı: 44, Sene: 2, s. 1. 8 Kanunuevvel 1322-21 Aralık 1906.

Ruslar her vakit tercih ider. Halbuki Japonyalılar yalnız bir kapik ile olsa Moskofun 36 zırhlısına teslim olmağı ar ve şevn ad ider.²⁵⁰

Aradaki farkın bu denli çarpıcı ve zıt çizilmesi, siyah ile beyazın savaşında hâliyle gazeteyi de kendince beyaz olanın yanında konumlandırmaya itiyordu. Üstelik Ruslara karşı bu öfke patlamasının rasyonel temellerinden biri de sıklıkla Rusların Balkanlar'daki Slavları bahane ederek Osmanlı'yı uluslararası politikalarda köşeye sıkıştırmasıydı. Bölgede bu sayede giderek nüfuzunu artıran Rusya, tıpkı Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması sürecinde olduğu gibi mümkünse bölgedeki diğer tüm milletlerin Osmanlı'dan bağımsızlığını elde etmesi için destek sunuyordu. Bir başka yazı da buna gönderme yaparak, Rusya'nın yıllar boyu Osmanlı'dan gayrimüslimler adına talep ettiği ıslahatları bizzat kendi Hristiyan vatandaşları anayasa yoluyla talep ettiğinde, onları acımadan kurşuna dizmeleri üzerinden eleştiriyordu:

Mâhâza bir Japonya muharebesi daha çıkar ise, Moskof'un zulüm ve boyunduruğunda bulunan yalnız Müslümanlar değil, daha birçok milletler hariçten ıslahat teklifine lüzum ve hacet görmeyerek kendi kendilerine ıslahat isteyeceklerdir. Bakalım ıslahat teklifinden kim vazgeçecek? ıslahat başkalarına teklif itmezden evvel ibtidâ Moskof'a yaptırmalıdır. Türkiye'da sû-i idare musaddık olmak ile beraber, Rusya gibi idare-i zalimane yoktur. Herkesin, her sınıfın istediği yerde ticaret itmeğe, tarla, çiftlik, arazi satın almağa, ziraat itmeğe hukuku vardır. Moskof'ta kendi din ve milleti bile seyyanen bu hakka malik değildir. Malından maada, Çar'ın askerine ve memuruna karşı kızına, karısının hukukuna bile malik değildir. İşte ıslahata cidden muhtaç olan mujiklerdir.²⁵¹

Rusya başka yerlerde ıslahat isterken, kendi ülkesindeki ıslahatları silah zoruyla bastırdığı gerekçesiyle samimiyetsiz görünmektedir. Ama yazıya göre Japonya Rusya'nın maskesini düşürmüş durumdadır. Bu arada bir de basın çatışması yaşanacaktır. Görece Rus yanlısı konumda bulunan *Tan* gazetesine çatacak olan *Ahali*, *Tan*'ın gözünde Rusya'nın kuvvetli, koca bir ejder olduğunu, rakiplerinin ise karınca gibi zayıf olduğunu belirtir. Ama bunu da elbette kendi mizahi üslubuyla dalga geçerek yapmaktan geri durmayacaktır:

Meselâ (Tan) Moskof'un Japonya'dan yediği sille-i tedibi, koca uyanık ensesinde boza pişirir gibi göstermeyüb, küçük bir el ile suratına gelen şalaka gibi tabir ider. Ama şalakayı, mağlubiyeti inkâr idemez. Çünkü "sivri demir çuvalda durmaz." Rusya'yı Şahmeran'dan büyük, büyük bir ejder, rakiplerini karınca gibi gösterir. Böyle de olsa, bir kere yaralanmış olan o koca yılan, o küçük karıncalardan yakayı kurtaramaz, barınmaz. Yılanların hâli akıbeti öyledir.²⁵²

Artık Rusya açıkça yılan, Japonya ise çalışkan karınca olarak aktarılmaktadır. Hatta yenilgiyi kabullenmekle birlikte barış anlaşmasında Japonya'ya verdiği sözleri yerine getirmekte ayak direyen Rusya'ya da yine Japon güvencesiyle tehdit savurmaya devam edecektir:

Yalvarmağla, yakarmağla iş bitse idi Koca İvan şimdiye kadar yerde yuvarlandıkça yuvarlanır idi. Böyle müzâkere ve müşkülât çıkaran Moskof vakit ve fırsat bulur ise, her şeyi başka türlü telif ve tahrif etmek Moskof politikasının esasından olmakla Japonya'ya düşen: "Madem ki eski muahede ve imzalara razı olmuyorsak, bunları kâmilten bir tarafa bırakarak, yeniden

²⁵⁰ "Havadis-i Hariciye", *Ahali*, Sayı: 55, Sene: 2, s. 4. 19 Kanunuevvel 1322-1 Ocak 1907.

²⁵¹ "Rusya ve Avusturya", *Ahali*, Sayı: 56, Sene: 2, s. 1. 20 Kanunuevvel 1322-2 Ocak 1907.

²⁵² "Mütalaat-ı Siyasiye", *Ahali*, Sayı: 57, Sene: 2, s. 1. 21 Kanunuevvel 1322-3 Ocak 1908.

muharebeye başlayalım." dimeli. Yalnız bu sözün üzerine her şey hâl olunur. Hile desise para itmez olur. Zor, oyunu bozar.²⁵³

Japonya'ya olan bu güven bir yandan da otoriter Rus yönetimi ile meşrutiyetle yönetilen Japon yönetimi arasındaki farka çekilerek, Japonya üzerinden II. Abdülhamid eleştirisi yapılacaktır. Japon zaferinin Rusya'daki yankısını orada çıkan ihtilal ile paralel olarak doğru bir şekilde analiz edecek bir başka yazı, Rusların savaştan önce yenilgiden korktuklarını ama bundan çok daha kötüsünü yaşayarak halkın anayasacılar ve mutlakiyetçiler arasında bir iç savaşa sürüklenmekte olduğunu duyuracaktır. Fakat yazı, Rusya'nın ve "müstebit"²⁵⁴ Çarın başına geleceklerden çok Osmanlı okuyucusuna odaklanarak: "Bak! Hürriyet ve adalete müstenid olmayan hükûmâtda bekâ olmaz!" diyecektir.²⁵⁵ Dahası Japon zaferinin sadece Rusya ile sınırlı kalmayarak bütün Avrupa devletlerine karşı Asya'da başlayacak bir isyanın ateşini başlattığı, -dilin kemiğinin olmamasından hareketle- Avrupalı "köpeklerle", Japonya'nın "hoş" diyerek Asya'yı onlardan temizlemeye giriştiği ifade edilecektir:

Japonya Muharebesi, Rusya mağlubiyetine müntehi olunca ilk evvel Asya'yı taksime karar vermiş olan Avrupa Düvel-i Muazzama ve medeniyesi tebdil-i harekete mecbur oldu, sağdan sola döndü. "Üşüntülü köpek, mandayı devirir" fehvâsınca, Çin üzerine vuku bulan hücumu karşı, Japonya elindeki küskü ile defaatle "hoş, "hoş" didiği ve bunları defe çalıştığı hâlde aç ve mütehevvir kelmeler, bir derece daha cüret göstermekle, hatta Japonyalıyı da ısırmağa saldırmakla, artık herçibadabâd en önde giden kocaman kafasına bir aşk ve kuvvet ile sopasını patlattı. Kocaman bağrub kaçmasından ötekilerde dağılan dağılana, kaçan kaçana oldu.

Çin'e karşı Boxer Ayaklanması (1900) sonrası Avrupalı devletlerin müdahale edip adeta her birinin Çin'den bir parça koparmasını "köpeklerin Asya'ya üşüşmesi" olarak okuyan yazı, Japonya'ya da aynı "üşüntülü köpekler" dadanınca, Japonya'nın nihayet onları küsküyle kovaladığını büyük bir benzetmeler yumağı içinde anlatır. Hatta bu hakaretlerden sadece Avrupa ülkeleri değil, hâlâ Japon aleyhtarı hareket ve eylemlere sahne olan ABD de nasibini alacaktır. Olayın Osmanlı kamuoyuna aktarımı ise geniş bir analiz yerine Amerikalıların atalarının zaten Avrupa'dan oraya giden "suçlu", "sefil", "haydut" tiplerden oluşmasıyla gerçekleştirilecektir. Dolayısıyla Japonya da bu tiplerin üstesinden kolayca gelebilecektir.²⁵⁶ Ancak bu kadar kudretli görülen Japonya'nın tam da bu sırada tıpkı Rusya'nın daha önce Lahey'de yaptığı gibi bir silah bırakma çağrısında bulunması da eleştiriye sebep olacaktır. Gücü elindeyken ve yanı başında Rusya gibi tehlikeli bir ülke varken Japonya'nın bunu dillendirmesine yönelik itiraz, söylem yönünden de yine ilginç ifadeler barındıracaktır:

Devletlerde "terk-i silah" kuvvetsizler için beyaz bayrak çekmenin mukaddimesi, efradda ise diri teslim olmağa ve her türlü şerâiti kabule rıza göstermeğe alâmet ve açıktan itaattir. Halbuki haydutların şerrinden emin olmak eyi, fena silâha mütevakkıfıdır! Metin dişli kaplanlar, sivri tırnaklı ayular, vahşi ve yırtıcı sırtlanlar, semi katil yılanların ateşli silâhlara ihtiyaç derkâr

²⁵³ A. g. e., s. 2.

²⁵⁴ Dönemin basınında ve muhalefesinde II. Abdülhamid'e istibdat yönetimi nedeniyle sıklıkla "zorba" anlamına gelen *müstebit* ifadesi kullanılırdı. Gazete böylece Rus Çar'ını eleştirmenin yanında II. Abdülhamid'e de gönderme yapmaktadır.

²⁵⁵ "Mütalaat-ı Siyasiye", *Ahali*, Sayı: 58, Sene: 2, s. 2. 22 Kanunuevvel 1322-4 Ocak 1907.

²⁵⁶ "Havadis-i Hariciye", *Ahali*, Sayı: 67, Sene: 2, s. 3. 31 Kanunuevvel 1322-13 Ocak 1907.

olduğu mertebede eski küflü baltaları bile muhafaza etmek lüzumu aşikârdır. Herkesi dinle, yine bildiğinden şaşma!²⁵⁷

Rusya'nın siyasette sıklıkla özdeşleştirildiği “ayı” ile daha önce de Rusya'ya gazetede yakıştırılan “yılan” gibi tanımlar burada da göze çarpar. Japonlara böylece etrafı bu tehlikeli hayvanlarla sarılıyken onları en fazla dinleme ama gelişmiş, ileri silahlarıyla bildiğini yapmaya da devam etme vazifesi yakıştırılır. Yazının devamında da bunun zaten kolay olacağı çünkü Japon muharebesiyle Rusya'nın bu kadar fakir düşeceğinin hiç beklenmediği ama gelinen noktada halk açlık içindeyken Çar'ın hazinesini Çar ve ailesine yedirmeyeceklerine gönderme yapılır. Üstelik savaş tazminatı olarak Sahalin Adası'na yerleşme hakkı kazanan Japonya karşısında Rusya'nın ayak diriyor olması da yeni bir savaşın yaklaştığına dair uluslararası şüpheleri artıracaktır. Rusya'nın benzer durumları Osmanlı Devleti ile yaşadığında kendi menfaati doğrultusunda meselenin hallolması adına uluslararası konferans tertip etme çabasını, şimdi talih terse dönünce Japonya, Rusya'ya karşı uygulamaktadır. Japonya'nın terk-i silah kongresi tertip etmesindeki maksat da meselenin uluslararası katılımcılar yoluyla netliğe kavuşmasıdır. Bu süreçteki bir başka yazı da buna gönderme yaparak “Rusya vaktiyle bizi terk-i silâha nasıl davet ider ise, Japonya da şimdi o kongresine, orada davet etmek üzere bulunuyor.” diyerek intikam mutluluğunu gösterecektir.²⁵⁸ Ancak bu mutluluğun kalıcı olması için, uzaklardaki zaferin yakınlarla da taşınması gerekmektedir.

3.4.2. Uzaklardaki Zaferin Yakına Getirilmesi Zarureti: Ne Yapmalı?

Rusya'nın yenilgisi en azından Doğu Anadolu ve Balkanlar üzerinden doğrudan Rusya tarafından gelebilecek tehditleri bertaraf etmiş, Osmanlıları rahatlatmış gibi durmaktadır. Sultan II. Abdülhamid olası Japon zaferinin, mağlubiyetin acısını çıkarmak adına Balkanlar'a Rusya'nın yüklenmesi tehlikesini getireceğini haklı olarak düşünse de Rusya'da ihtilâl olması ve Japonya savaşı sürecinde harcanan astronomik giderler sebebiyle kıtlık ve işsizlik patlamış, Rusya kendi iç meselelerinden başını kaldıramaz duruma gelmiştir. “Doğa boşluk sevmez” tabirince Rusya'dan boşalan yeri Balkanlar'da Avusturya, Anadolu ve Orta Doğu üzerinde ise Almanya hızlı bir şekilde doldurmaya çalışacaktır. Ancak en azından Rusya'nın içinde bulunduğu içinden çıkılmaz durum Osmanlılar açısından sevindiricidir. Örneğin, Goltz Paşa *Asker*²⁵⁹ dergisinde yayımlanan uzun makalesinde, Japon zaferinin bu anlamına da dikkat çekerek aslında bu zaferin genel itibarıyla tüm Doğu milletlerinin uyanışı olduğunu müjdeleyecektir.²⁶⁰ Bu sırada mağlup General Kuropatkin'in Rusya-Japonya Harbi'ne dair hatıralarını yayımlaması üzerine çıkacak bir yazı da generalin mağlubiyet nedenini beklenmeyen ihtilale bağlamasıyla dalga geçerek, Türklerin yedi düvelle savaşarak kaybettiği hâlde hâlâ güçlü biçimde ayakta durduğuna ama Rusların bir Japonya yenilgisiyle darmadağın

²⁵⁷ “Bir Terk-i Silah Kongresi Daha”, *Ahali*, Sayı: 78, Sene: 2, s. 1. 11 Kanunusani 1322-24 Ocak 1907.

²⁵⁸ “Mütalaat-ı Siyasiye”, *Ahali*, Sayı: 79, Sene: 2, s. 3. 16 Kanunusani 1322-29 Ocak 1907.

²⁵⁹ Savaşa dair Osmanlı matbuatında bazı kitaplar yayımlandığı gibi, özellikle *Asker*'de savaşı askerî açıdan değerlendiren mühim yazılar da kaleme alındı. Bu yazıların genel dökümü için bkz. Akyüz (2017: 39-50).

²⁶⁰ Colmar von der Goltz, “Keşf-i İstikbâl: Şarkın Manevîyatı”, *Asker*, Cilt: 1, Sayı: 3, s. 113-122, 30 Kanunusani 1323-30 Kasım 1907.

olduğuna dikkat çekecektir.²⁶¹ Ancak Türkiye de kısa bir süre sonra 24 Temmuz 1908’de devrimle tanışacaktır.

Uzun yıllar boyu, ülkede rafa kaldırılan Kanun-i Esasi’yi yeniden yürürlüğe koymak isteyen başta Jön Türkler ve ardından İttihatçılar olmak üzere toplumun her kesimi, bu taleplerini II. Abdülhamid’e kabul ettirememiş, mevcut uluslararası konjonktürden de ustaca faydalanan sultanın Osmanlı’nın klasik dönemine benzer bir padişahlık ile hâlihazırda otuz iki yıl süren yönetimi, ordunun büyük kısmının desteğini de alarak Makedonya’da dağa çıkarak isyan eden “Hürriyet Kahramanları” Resneli Niyazi ve Enver Beyler öncülüğünde sonlanmıştı. Anayasanın mecburi kabulünden sonra ise bir yıl tahtta duramadan 31 Mart İsyanı sonrası indirilecek olan II. Abdülhamid sonrasında ülkeyi son derece karanlık, karamsar günler beklemekteydi. Yeni yönetimin ilk işlerinden biri hızla orduyu modernize etmeye girişmek olacaktı. Çoğunluğu askerlerden oluşan İttihatçı kadrolar, ordudaki alaylı komutanları görevden alarak yerlerine mektepli subayları yerleştirecek, bilfiil tecrübe ettikleri teçhizat ve yönetim eksikliklerini halletmeye çalışacaklardı. Bu görevden alma ve yeni atamalarda sıklıkla tartışmalar yaşanmakla birlikte *Volkan*’da çıkan bir haber ise bu girişimlerin henüz ilk günlerinde, mevcut düzenlemeler ile ikinci ordunun adeta dünyanın en iyisi olan Alman ve Japon ordularına dahi örnek olabilecek bir yapıya kavuşturulduğunu ilân edecekti.²⁶² Kısa süre öncesine kadar gazetelerde sıklıkla en iyi orduların Fransız ve İngiliz orduları olduğuna yönelik yaygın kanaat, Sedan Savaşı (1870-1871) ile Fransızları yenen Almanlara, 1904-1905 Harbi ile de Rusları yenen Japonlara yönelmişti.

Bu üstün Japon ordusu, Batı’yı ahlâk ve maneviyatıyla taklit etmeden, sadece gerekli bilim-teknik ihtiyaçları ondan temin ederek bugünkü seviyesine gelebilmiş ise Osmanlıların yapması gereken de tam olarak buydu. Hatta Japonya’nın askeri ilerleyişinin anlamı sadece terakki etme tartışmalarının da dışına çıkacak, Rusya’nın Balkanlar’a yönelmesini durdurup Osmanlılara rahat nefes aldırın bir nimet olarak da okunacaktı:

1320 senesinde Ahtapoli-Midyat vukuatında Rus donanması değil mi idi ki Japonya muharebesi zuhur etmemiş olsaydı Rusya ordularının Balkanlar’da görüneceği şüphesiz idi. Artık tafsile hacet yoktur.²⁶³

Ancak o an için alınan rahat nefesin ne derece devam edeceğine yönelik bir kaygı da söz konusudur. Japonlar Osmanlıları hâlihazırda rahata erdirmiş olsalar da Rusya’nın ne yapabileceğini kestirmek zor görünmektedir. Hem Rusya müdahale etmese dahi Balkanlar’ın hâlihazırda fokurdamaya başlamış durumu çekincelere yol açmaktadır. Meşrutiyetin gelmesi, anayasa ile istibdadın son bulması gibi büyük umutların yoğun olduğu bir anda, bir yazı Osmanlı kamuoyunu uyaracak, Rusya bölgeye adım atamayacak dahi olsa Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan üzerindeki nüfuzunu kullanarak Osmanlı’ya yeniden yüklenebileceğini hatırlatacaktır. Yazının kaygısı ise Japonların Uzak Doğu’da durdurdukları

²⁶¹ “Hadisat-ı Siyasiye”, *Ahali*, Sayı: 124, Sene: 2, s. 1. 2 Mart 1323-15 Mart 1907.

²⁶² Vahdeti, “Şura-yı Ümmet”, *Volkan*, Sayı: 44, s. 2. 31 Kanunusani 1324-13 Şubat 1909.

²⁶³ “Siyasiyat-ı Hâzıramız”, *Volkan*, Sayı: 54, s. 3. 10 Şubat 1324-23 Şubat 1909.

Rusya'yı, Balkanlar'da da durdurmaya girişip girişmeyeceklerinin belirsiz olmasıdır.²⁶⁴Burada adeta Japon ordusundan bir yardım eli talebi vardır. Kendi içinde önü çok da kestirilemeyen bir değişim sürecini yaşayan imparatorluğun, çoklu bir düşman bloğu karşısında tek başına ayakta duramayacağına ve ancak Japonya'nın desteğiyle işlerin yoluna koyulabileceğine yönelik bir çıkarım, dahası karmaşık duyguların dışavurumudur bu. Hatta bu inanç *Volkan*'ın, Selanik'te çıkan *Neologos* gazetesinde Türklerin Rumları yönetime dâhil etmek istemediklerine yönelik bir haberi sütunlarına taşımasında da görülecektir. Gazete Fatih Sultan Mehmed döneminde Rumlara inanç hürriyeti verildiğini, hâlâ kiliselerine hiç kimsenin saldırmadığını ama Rumların hâlâ tam aksi bir durum varmış gibi Rusları Türklerin üzerine salmaya çalıştıklarını belirterek eleştirecektir. Yazıya göre ise artık korkulacak çok da bir şey yoktur, zira Rumlar sebebiyle o güne dek Ruslar Türklere sürekli parmak sallarken Japonya sayesinde o günler artık bitmiştir.²⁶⁵

Japon ordusuna karşı duyulan güven ve hayranlığı anlamak adına bu süreçteki bir başka haber son derece önemlidir. Japonların Ruslar karşısında elde ettikleri zaferin öncesinde yapılan gösteriler, namaz çıkışlarında yapılan gösteriler veya bunu arzulayan şevkli yazılar farklı dönemlerde dile getirilse de bu zaferin bütün bir şehir halkına çağrı yapılarak kent meydanında resimler vasıtasıyla gösterilecek olması ilginç bir örnek sunacaktır. *Trabzon'da Meşveret* gazetesinin 31 Mart 1909 tarihli Trabzon halkına yaptığı çağrı şu şekildedir:

Hürriyet Meydanı'nda pazar ve cuma günleri saat yediden sekize kadar hanımlara ve dokuzda erkeklere ve keza geceleri saat ikide erkeklere temaşa ettirilen sinematograf resimleri hakikaten terakkiyat-ı medeniyenin bir enmuzec-i bediidir. Hususiyle resimlerin içerisinde Japon muharebesini gösteren tasvirdeki asar-ı tekemmül cidden görülmeğe şayestedir.²⁶⁶

Japonya'nın zaferiyle duyulan gururun kamusal mekânda da ortak bir gurur ve duygu durumuna dönüşmesine yönelik yazılar ve çeşitli haberler, bu yazıdan bir hafta kadar sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni sıklıkla eleştiren *Serbestî* baş yazarı, gazeteci Hasan Fehmi'nin fail-i meçhul bir cinayete kurban gitmesi ile duraklamış gibidir. Üstelik bu cinayet sebebiyle İttihatçıları protesto eden gösteriler düzenlenecek, bu gösteriler bir hafta kadar sonra 31 Mart Ayaklanması olarak bilinen ayaklanmaya dönüşünce de *Volkan* gazetesinin sahibi Derviş Vahdet'i de bu ayaklanmaya öncülük ettiği gerekçesiyle sonradan idam edilecektir. İşte bu iki haftalık süreçte yaşananlar başkentte bir kaos ortamı oluşturup II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine giden yolu da açacağı gibi bu sırada *Volkan*'da çıkan bir yazı, Hasan Fehmi'nin katledilmesinde parmağı olduğu gerekçesiyle, görevli zabıt ve askerleri şeriata aykırı bir emri uyguladıkları gerekçesiyle eleştirerek Japon ordusundaki ahlâk ve maneviyata bağlılığı onlara imrenilesi bir örnek olarak sunacaktır:

“Japonlar Mikadoyu hâlikleri mertebesinde tuttuklarından ki yüz bin kişisi bir kala önünde şarapnellere hedef oldukça diğer yüz bin kişisi daha kardeşlerinin naaşlarını çiğneyerek, Rus kalalarına hücumlar gösterirlerdi. Biz ki asker olarak doğup asker olarak ölmek için halk olunmuş bahadırız, padişahları halife, ulemamızı verese bildiğimiz devirlerdedir ki bugün

²⁶⁴ Kıbrıslı Derviş Vahdeti, “Süzüle Süzüle Bakalım Ne Olacak?”, *Volkan*, Sayı: 59, s. 4, 15 Şubat 1324-28 Şubat 1909.

²⁶⁵ Vahdeti, “Yağma Yok”, *Volkan*, Sayı: 85, s. 1. 13 Mart 1325-26 Mart 1909.

²⁶⁶ *Trabzon'da Meşveret*, Sayı: 59, Sene: 2, s. 4. 18 Mart 1325-31 Mart 1909.

vatan vatan diye feryat ettiğimiz iklimleri yed-i galibiyetimize geçirdik; yoksa hocaları, padişahları tanımadığımız devirlerde değil. Ey gâfil çocuklar! Tanımadığımız devirlerde değil!²⁶⁷

Ancak bu çağrı sadece suçlanan asker ve zabitlerle sınırlı kalmayarak, 31 Mart Ayaklanmasından dört gün sonra, bütün bir İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kapsayarak da yapılacaktır. Cemiyetin istibdadı bitirip anayasayı getirmesine karşın geline nokta kendi yaptığının da yeni bir istibdat olduğu belirtilecek, hatta gazete yazarlarını tehdit edip halkı sindirerek, tahta kukla bir padişah oturtmak yoluyla 25-30 kişilik merkez bir yönetimle 25-30 milyonluk bir ülkeyi yönetme arzusunda oldukları belirtilecektir. Ama onları bu hatadan döndürecek, bu ayrılığı bitirerek Osmanlıcılığı inşa edecek rol model ise herkesin karşısında aşikâr bir biçimde durmaktadır:

“Geliniz kahramanlar! Birlik olalım. Biz eski İslâm salâbetini takınalım, Japonlar gibi, hükümetlerini Mikadolarını sever, sevdiği için yollarında feda-yı can eder, bir kavm-i necip olalım. Çünkü bizim istidadımız herhalde onlardan ziyadedir. Her suretle ziyadedir. Muhitimiz de bunu icap eder. Bu dediklerimizin bir dakika bile tehiri vatanın parça parça olmasını icap edecek, ediyor.”²⁶⁸

Volkan'ın İttihatçılara Japon ordusunu göstererek yaptığı Osmanlıcılık ve barış çağrısı, gazetenin kapatılıp sahibinin idam edilmesiyle cevaplanacak olsa da bu dönemde anlaşılan o ki 31 Mart Ayaklanmasının da etkisiyle Japon askerlerini öven, onlardaki ahlâk ve maneviyatın disiplinle birleştiğine yönelik yazılarda bir artış olacaktır. Örneğin, A. Talat imzalı iki bölümlük bir yazı, Japon ordusunun zaferlerini ve disiplini ahlâk ile birleştirmelerini önemli ifadelerle kamuoyuna aktaracaktır. Yazar, namı ilk kez Çin zaferiyle duyulan bir ülkenin on sene içinde dünyanın en büyük ordusuna sahip ülkesini yenmesinin hayret verici olduğunu belirterek yazısına başlayacaktır:

Rus-Japon Harb-i Azimi bütün cihanı hayretten hayrete ilkâ itmişti. Filhakika namı ancak Çin ile vuku bulan harpte samâh âleme çarpan bir Asya hükümetinin beş, on sene sonra ve leh efzâ bir surette dünyanın en büyük, en kaviyül-şekime bir hükümet-i askeriyesini mağlubiyetten mağlubiyete duçar itmesi şayan-ı hayret ve taaccüp idi.²⁶⁹

Rusya karşısındaki zaferin Osmanlılarda yarattığı heyecanı özetleyen bu sözler, bu tarihten sonra Japonya'nın onlar gözündeki anlamını da şu ifadelerle betimleyecektir:

Ufk-ı şarkiden tulû iden bu mühr-i münir medeniyet bu kıta-ı cesimenin asman ikbâlinde yükseldikçe garba doğru aksâm-ı mazlimesini de tenvir eylemektedir. El-hâsıl yeni bir devir küşat itmiş olan harb-i cesim enzâr-ı umûmiyeyi Aksa-yı Şark'a tevcih itmiş, o esrar zafer ve terakkiyatı keşf itdirmeğe sevk eylemişti. Bit-tab ol emirde nazar-ı dikkate çarpan askerlik idi.²⁷⁰

Dil ağdalı olsa da ifadeler sarıhtir. Japonya'nın göze çarpan özelliği askerlik olarak Osmanlıların dikkatini çekmiş, Japonya adeta “Doğu ufkundan yükselerek Batı'ya doğru ışığını

²⁶⁷ “Volkan”, *Volkan*, Sayı: 103, s. 2. 31 Mart 1325-13 Nisan 1909.

²⁶⁸ Vahdeti, “Öte, Beri”, *Volkan*, Sayı: 107, s. 2. 4 Nisan 1325-17 Nisan 1909.

²⁶⁹ A. Talat, “Japonya’da Askerlik I”, *Musavver Muhit*, Cilt: 1, Sayı: 31-9, s. 273, 4 Haziran 1325-17 Haziran 1909.

²⁷⁰ A. g. e., s. 273.

yayan bir medeniyete” dönüşmüştür. Üstelik yazının devamında, bununla da kalmayarak ilim ve fenni, maneviyat ve sadakat ile birleştirerek askerliklerini icra ettikleri belirtilir. Yazara göre bunu sağlamalarındaki en büyük etmenlerden biri de askerliği zorunlu tutmalarıdır. Bu sayede tüm halk, kadın ve erkek demeden askerlik bilincine sahip olmuş ve vatanseverliklerini disiplin ve maneviyatla birlikte sürdürebilmişlerdir. Ama yazara göre askerlik eğitiminde ilim ve fenden önce maneviyat ve ahlâk öğretildiği için bu mümkün olabilmiştir.²⁷¹Önemli bir ayrıntı olarak ise dipnotta A. Talat, Meiji reformlarına en büyük tepki olarak gerçekleşen “Son Samuray” Saigo’nun isyanını, yapılan düzenlemelerin halkın maneviyat ve inancına dokunmasının bir sonucu olarak göstererek, Osmanlı’da da bunun benzerini 31 Mart’ta “Şeriat isteriz!” diye gösteri yapanların gerçekleştirdiklerini ileri sürer.²⁷²

A. Talat Japonya’da askerliği ele aldığı yazısının ikinci kısmında ise doğrudan Japonya’daki askeri eğitim ve askerlere belletilen milli bilinci okuyuculara aktarır. Bu eğitimde en çok dikkat çeken kısmın ise askerlik ruhu olduğunu belirtir.²⁷³Bunu oluşturmak için de sıkı bir terbiyeye dayalı eğitim verildiğini, orduda en çok önemsenen şeyin de vazife bilinci olduğunu aktarır. Askerlerin aldıkları eğitimin iki kısma ayrılıp, ilk olarak göreve dair ilmi, ikinci olarak da fenne dair genel bir eğitim verildiği aktarılır. Bütün bu eğitimin sonucu olarak da bir Japon askerinde mertlik, cesaret, sadakat, vazifeye hürmet, kanaatkârlık, nezaket ve terbiyenin yerleştiğini anlatır.²⁷⁴Bu eğitimi başarılı kılmak için sıklıkla konferanslar düzenlenip, yurt dışından uzmanların ya da yurtdışına gönderilen Japon askerlerin geldiklerinde deneyimlerini aktarmaları da bir başka adımdır. A. Talat’ın aktardığı üzere Japonların verdiği bu konferansların sadece askeri eğitimle kalmayarak aslında bütün bir topluma vatanperverlik aşılama düsturuna her ortamda yapıldığına yönelik mühim bir başka analiz ise *Sırât-ı Müstakîm*’de Ferid imzasıyla, Fransızca bir risaleden alıntılandığı belirtilerek yayımlanacaktır. Beş bölüm hâlinde yayımlanacak yazı, Japonya’nın geleneksel döneminden hareketle terakkisini sağlayan noktaları işaret edecek ve özellikle askeri vazife bilincini irdelemeye çalışacaktır.

Japonya’nın gerçekten bir güneş imparatorluğu olup olmadığını sorarak başlayan yazı, onların Rusları yenmelerinin sebebi olarak Konfüçyüs öğretileri doğrultusunda baba ve imparatora duyulan sadakat ve vazife bilinci gösterilir. Hatta Şintoizm sebebiyle atalar ruhunun da bunda etkili olduğu belirtilerek Mikadonun tanrısal vasfı sebebiyle ona itaatın dini bir gereklilik olması söz konusudur.²⁷⁵ Dahası imparator, darülfünün öğretmenleri tarafından dahi tapılırcasına sevildiği için kutsal babanın emri olan terakki vazifesi de sıkı bir disiplinle yerine getirilmektedir. Bunun yanında samuray kültürünün de onuru korumak için harakiri ile intihar

²⁷¹ A. g. e., s. 274.

²⁷² A. g. e., s. 275.

²⁷³ A. Talat, “Japonya’da Askerlik II”, *Musavver Muhit*, Cilt: 2, Sayı: 32-10, s. 305, 4 Haziran 1325-17 Haziran 1909.

²⁷⁴ A. g. e., s. 305.

²⁷⁵ Ferid, “1909 Senesinde Japonya’nın Kuvâsı”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 3, Sayı: 64, s. 182, 12 Teşrinisani 1325-25 Kasım 1909.

etmeyi dahi kutsaması, vazife ve sadakat bilincinin oturmasını sağlamıştır.²⁷⁶ Öte yandan geçmişten gelen bu kültür, okullar yoluyla da öğrencilere küçüklüklerinden itibaren aşılanmaktadır. Hatta sadece okullarla kalmayarak sokaklarda, salonlarda da devam etmektedir:

Japonya’da hiss-i vatanperverinin tenmiyesi ta mekteplerden başlar, ilanihaye devam eder. Birtakım menakıb-ı tarihiye nakilleri vardır, bu bir meslek-i mahsustur. Bunlar içinde malumatlı mütefennin adamlar da vardır. Hususi konferanslar verirler, birtakım sokak kıssa-hânları şurada burada tarihi kıssalar nakil, bununla temin-i maişet ederler. Hikâyelerin mevzuu Kurun-ı Vusta muharebâtı, kırk yedi “roninin” sergüzeşti “Taira” ailesiyle “Minamoto” ailesi arasında zuhur eden muharebelerle Çin-Rusya muharebeleri gibi şeylerdir. Bundan başka Japonya’da birtakım hususi salonlar da vardır. Bu salonlarda her akşam vatanperverâne yazılmış eserler okunur, hissiyyat-ı vatanperverâneyi tenmiye edecek güzel güzel hikâyeler naklolunur.²⁷⁷

Çocukluklarından itibaren vatanperverlik ve hatta militarizme yönelik bir eğitim alan Japonların, bilim ve tekniğin de desteğiyle nihayet güçlü bir ordu kurmaları böylece temellendirilmiş olur. Devam yazısı ise Japon terakkisinin altında Avrupa ve ABD’den gelen tehdidin yattığını, Afyon Savaşı’nda “ihtiyar, sağmal inek Çin’e yedi genç kaplanın” nasıl hücum ettiklerini görmelerinin bunda en temel etken olduğunu belirtir.²⁷⁸ Bununla birlikte yazıda, Osmanlı basınındaki yaygın yaklaşımdan farklı olarak Japonya’da meclisin aslında göstermelik olduğu, imparatorun bunu sırf ülkede meşrutiyet varmış gibi göstererek terakkiyi sağlamak arzusuyla oluşturduğunu belirtilecektir. Öyle ki Japonya aslında bu açıdan en çok Almanya ile benzeşmektedir.²⁷⁹ Hatta gelişmiş Avrupa ülkelerinden o kadar çok uzman getirilmiştir ki Japonya artık kendi insanını da yetiştirerek eğitim alanında Avrupa’yı da geride bırakmıştır. Fakat bu noktada dikkat çeken bir başka husus vardır. Çocuklara okullarda jimnastik dersleri vasıtasıyla verilen askeri eğitim ve vatanperverlik bilinci ile bir Japon dünyanın neresine giderse gitsin ve hangi konuma gelirse gelsin daima orada ya da ülkesinde kendi vatanına dair vazife bilinciyle yaşamaya devam etmektedir. Bu sebeple de Avrupa tarzı eğitim dahi alsalar kendi maneviyat ve kültürlerini muhafaza etmeye devam etmektedirler.²⁸⁰

Her ne kadar Japon ordusu artık Avrupa teçhizatıyla donatılmış ve uzmanlarıyla eğitilmişse de samuray geleneğinin temeli olan *Buşido* -Savaşçının Yolu- rehberliğinde manevi ve ahlâkî bir disipline sahip olduğu için tüm bu meziyetleri kendi bünyesinde bir araya getirebilmiş durumdadır.²⁸¹ Öte yandan bu birliktelik, yaptığı eylemi de dünya siyasetinde meşru kılmanın bir yolu olarak da görülecektir. Yakın zamana kadar Osmanlı toprağı olan Karadağ’ın 1910’da krallığını ilân etmesi üzerine çıkan bir yazı, Osmanlıların burayı elinde tutamamasını Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun yaptığı baskılarla açıklarken,

²⁷⁶ Ferid, “1909 Senesinde Japonya’nın Kuvâsı”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 3, Sayı: 65, s. 198, 19 Teşrinisani 1325-2 Aralık 1909.

²⁷⁷ Ferid, “Japonların 1909 Senesindeki Kuvâsı I”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 3, Sayı: 67, s. 229, 3 Kanunuevvel 1325-16 Aralık 1909.

²⁷⁸ Ferid, Japonların 1909 Senesindeki Kuvâsı II”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 3, Sayı: 68, s. 247, 10 Kanunuevvel 1325-23 Aralık 1909.

²⁷⁹ A. g. e., s. 249.

²⁸⁰ A. g. e., s. 249.

²⁸¹ Ferid, “Fransızca Bir Risaleden: Japonların 1909’daki Kuvâsı”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 3, Sayı: 69, s. 262, 17 Kanunuevvel 1325-30 Aralık 1907.

Japonya'nın Kore'yi ilhak etmesine ise aynı ülkelerin ses çıkaramamasını Japonya'ya dış geçirememeleriyle açıklayacaktır. Haklının değil, güçlünün dediğinin olduğuna yönelik bu çarpıcı durum, tabiatın güçlüden olduğu yönündeki anlayışı gösterecektir:

Bir köşede küçük fakat kabiliyet-i hayatiyyeyi tamamen haiz bir kabile yaşıyor, diğer bir köşede ise tembel ve yumuşamış bir kavim var. Yüksek bir nokta-i nazardan bakılırsa, tabiatın bu kuvve-i hayatiyyesini kaybetmiş, ihtiyarlayıp bitmiş bir kavmi muhafazası adâlet olur mu? Eğer bizzat Koreliler o kadar aldırıyorlarsa, Kore'nin istiklâline kim ehemmiyet verir? Hatta Korelilerin ağlayıp sızladıklarını farz etsek bile, bu mağlup hissiyat ve sade-dil “sükûn sahibi” ülkesi sakinlerinin çekik gözlerinden dökülen tuzlu suların kime lüzumu vardır? Kavi bir devletin bir devlet-i zaife saldırması hazırlanırken, hayalperest gevezeler, hep bir ağızdan: Elbette İngiltere Kore'nin ilhakına razı olmaz, demişlerdi! Rusya da bırakmaz! Hukuk-ı beyne düvelin bu kadar celî ihlâlîne Cemâhîr-i Müteffika'nın müsaade etmeyeceğinden bahse bile lüzum yok! Lâkin vekâyî ne gösterdi? “Cinayet” icra edildi, hiç kımıldanan yok; bir kum bile yerinden oynamadı. Vakıa Rusya Sefîri Tokyo'da teessürâtını beyan etti ama bu teessürât Japonya payitahtında hasârâtı mucip olan feyzân-ı miyah hakkında idi!”²⁸²

Masum Kore'nin Japonlarca ilhak edilmesine ses çıkarılmaması, yazara göre kuvvetli olanın ayakta kalmasıyla ilgilidir. Ancak bu ayakta kalış, basitçe bir teknik üstünlüğü değil, Japonya örneği incelendiğinde maneviyat, vatanperverlik ve ahlâk üstünlüğü sayesinde. Çünkü bu sayede Japonlar birlikte hareket edebilmekte, vazife bilinciyle ülkeleri için çalışıp savaşabilmektedir. Yazar Karadağ'ın zorlu arazisi nedeniyle zaten Osmanlılarca elde tutulmasının zor olduğunu söyleyenlere yönelik eleştirilerini de sıralamakta, bir yeri elde tutmanın arazi şartlarıyla değil, manevi ve askeri çabayı birlikte görececek yöneticilerce mümkün olacağını belirtir. Zira “Osmanlık âleminin büyük kahramanları şimdiki insanlar gibi et ve kemik olarak yaratılmış idiler. Acaba onlara o havârikı yaptıran yalnız pazularının kuvveti mi idi? Kalblerinin kuvveti olmasa, pazunun kuvveti nereye kadar yetişebilirdi?”²⁸³

Maneviyat, disiplin, bilim ve vazife bilinci... Japon ordusunun Osmanlı basını açısından takdir edilen bu özellikleri, Londra'dan *Halil Halid* imzasıyla gönderilen bir yazıyla doğrudan Osmanlı toplumuna rol model olarak sunulacağı gibi, bir yandan bu satırları kaleme almakla birlikte Osmanlı basınına yönelik de sert bir eleştiride bulunacaktır. Halil Halid, Japonları övdükten sonra onlarda bulunan iki özelliğin Osmanlılarda bulunmaması sebebiyle benzer bir terakkinin Osmanlı'da yaşanmadığını ileri sürecektir: Bireyin değil, umumun çıkarını gözetmek ve mütevazı, alçakgönüllü bir şekilde çalışmak.²⁸⁴ Umumun çıkarı düşünülmediği için memleket çapında terakki gösterilememekte, mütevazı ve alçakgönüllü çalışılmadığı için de gizli, planlı, uzun vadeli hiçbir şey yapılamamaktadır. Bunun en bariz örneği de yazara göre basındır. Zira orduya hangi teçhizat alınsa, hangi plan, manevra yapılacak olsa basın bunu sayfa

²⁸² “Veladet ve Tedfin”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 5, Sayı: 105, s. 13. 26 Ağustos 1326-8 Eylül 1910.

²⁸³ A. g. e., s. 14.

²⁸⁴ Halil Halid, “Siyasiyat-ı Milliye'de Adab-ı Mahviyyet”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 5, Sayı: 108, s. 63, 16 Eylül 1326-29 Eylül 1910.

sayfa tartışmakta, bu sebeple de düşmanları ya da başka ülkeleri işkillendirmektedir. Oysa Japonya bunun tam tersini yaparak Rusya'yı yenmiştir:

Japonya ve Rus Muharebesi'nden evvel olan zamana irca-ı hatıra edelim. Japonyalılar ne süngülerinin adedinden bahsettiler ne de alacakları, yaptıracakları süfün-i harbiyye hakkında yaygara kopardılar. Vatanları için men-nâun lil-hayr kesilebilecek ağyar ve ribkânın hırsını uyandırmadılar. Yalnız kabiliyet-i tealilerini ellere anlattılar; lakin derecât-ı kuvvetlerini teşhirden içtinap eylediler ki bu mesleğin ehemmiyeti netice-i müsademeden anlaşıldı. Garpta Japonya taraftarı olanlar bile o memleketin halkının “ufak bir millet” olduğundan ve ejder gibi bir düşman ile çarpışacağından falandan bahseder ve taraftarlıklarını güyz acize merhamet tarzında irae eylerlerdi. Ruslar ise muttasıl kuva-yı berriyye ve bahriyelerinin istihzârât-ı azimesini âleme ilân eyler ve Aksa-yı Şark Muharebesi'ni (Uneguerre coloniale) bir nevi müstemleke-i âmmiyye seferi gibi zikrederlerdi. Sessiz sadasız tedârikât-ı azimede bulunmuş olan Japonyalılar ne büyük bir millet olduklarını âleme gösterdiler. Ve muvaffakiyetleri üzerine bile adab-ı mahviyyet-i siyasiyyeyi tecavüz eylemediler.²⁸⁵

Tüm dünyanın “ufak bir millet” oldukları için “ejder” gibi Rusya ile savaştığında yenileceğini düşündüğü Japonlar zafer kazanmış ve herkesi şaşırtmıştır. Halil Halid'e göre bu, onların vazife bilinciyle, gizli ve tertipli iş yapmaları sebebiyledir. Oysa ona göre mevcut Osmanlı basını ise “her işi dilli düdük itmekte”, örneğin, yakın zamanda donanmaya satın alınan iki zırhlı gemiyi gizlice temin etmek yerine haberler yapmakta, herkes bir yorumda bulunmakta ve durduk yere Rusya'yı işkillendirmektedir:

Sıkılmayalım da itiraf edelim: İki zırhlı aldık diye sadâ-yı iftihar ayyuka çıkardık. Maksat Yunanlı serkeşleri tehdit ise o iki zırhlı olmaksızın dahi Yunanı yolunda tedip bizim için mümkün olduğunu bütün âlem biliyor. Halbuki biz ilân-ı teşebbüsâtla başkalarını da huylandırıyoruz. Nitekim Rusya'yı da kuşkulandırdık ve Karadeniz'de donanmasını bilâ-imhâl tezyit edecek surette hırslandırdık. Rusların serzeniş-i mukabele-cûyânelerine karşı: Bizim Rusya ile hüsn-i münasebetimiz tezayüt edecektir; Karadeniz'de donanma bulundurmasına hacet bile yok, oradaki sefinelerini daha muktezi olan cihata sevk edebilir... yollu mülahazat-ı tıflanemizi garbın *Times*'ları, *Tan*'ları bile baş sahifelerine naklen derç ederek Jön Türk hükûmetine mürevvic-i efkâr farz eyledikleri sahâif-i matbuatımızın adem-i ciddiyeti hakkında âleme misal göstermek istiyorlar.²⁸⁶

Stratejik işlerde basının sessiz kalmaması nedeniyle yaşanan sorunlar, siyasi gelişmeleri doğru okuyup kamuoyunu doğru yönde bilgilendirmede de sorunlar açıyor gibidir. Nitekim bu konudaki bir başka yazı da Japonya'nın aşırı güçlenmesini engellemek adına ABD ve İngiltere'nin yakınlaşmaya başladığını ama bu konu dâhil, Türkiye'de uluslararası gelişmeleri doğru, düzgün analiz eden gazetelerin olmamasından yakınacaktır. Bunun karşısında ise Kırım'da İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı *Tercüman* gazetesinin Osmanlı basınına rol model olmasını da savunacaktır:

Bizim her gün çıkar yorgan kadar kocaman, lahana gibi iç içe birçok yapraklı matbuat-ı yevmiyemiz, sonra haftada, ayda bir neşir olunur mühim, ciddi, müteazzım risâle-i

²⁸⁵ A. g. e., s. 64.

²⁸⁶ A. g. e., s. 65.

usbûiyyelerimiz var. Bununla beraber Avrupa siyaset âleminde, ilim ve irfan dünyasında olup geçen şeyleri kavrayışlı nazarla görüp anlamaya bir türlü muvaffak olamıyoruz. Sonra Kırım'da haftada bir çıkan küçücük *Tercümân* her gün saatlerce okuyup kafamızı şişiren siyasi ceridelerimizden öğrenemediğimiz vekâyi-i siyâsiyyeyi, hakâyık-ı siyâsiyyeyi birkaç satır içinde kemâl-i vuzuh ile gösteriveriyor.²⁸⁷

Türkiye gazetelerinin günlük politik tartışmalara fazla yer ayırıp siyasi analizleri arka planda bırakmasına yönelik bu eleştiri, gazetecilerin kamuoyunu doğru yönde aydınlatma sorumluluğuna yönelik bir vurguyu da paylaşmaktadır. Nitekim Japonların zaferinden sonra Rusya nüfuzunda yaşayan Müslümanların özgüvenlerinin artarak bağımsızlıklarını elde edebileceklerine yönelik arzular ve talepler sıklıkla gazetelerde tartışılırken Türkiye'deki bazı yazılar da bu süreçte onları destekleyici, hatta Rusların Türklere artık tehdit verici bir unsur olmaktan çıktıklarına yönelik haberler yapıyorlardı. Bu gerilimin basına da yansıdığını, Manastır'da çıkan *Vatan*'daki bir haber güzel özetlemektedir. Gazeteye göre Japonların Ruslar üzerindeki galibiyetinin öyle bir etkisi olmuştur ki bu vakitten sonra Ruslar, en zayıf ordularla çarpışmaya dahi korkacaklardır. Dolayısıyla Türkiye'de yaşanan sorunlar Türkiye'nin kendi iç meselesi olduğu gibi 93 Harbi'nde yaşandığı gibi Rusların bir daha Türklerin iç işlerine karışıp, onlara savaş açarak büyük kazanımlar elde etmesi mümkün olmayacaktır.²⁸⁸ Öte yandan gazete, Rusya'da çıkan Rusçu *Noye Rusya*'nın Japon harbinden önce Rusların galibiyetine çok güvenip az sayıda Rus askerinin Japonya'yı yenmeye kâfi olacağını söylediğini fakat yenilgi sonrasında açıklama yapmayıp hâlâ Türkiyesiz bir Avrupa haritası çizmekte olduğunu ifade eder. Buna cevap olarak da *Vatan* gazetesinin Türkistan'ın, Kazan'ın, Kafkasya'nın olmadığı Rusya haritaları çizerek okuyuculara vereceği duyurulur.²⁸⁹

Japonların galibiyetlerinin Kafkasya ve Orta Asya'daki Türkler için ifade ettiği bu anlam, *Agâh* imzalı ilginç bir haberle Erzurumlular için de çok büyük bir anlam ifade eder biçimde aktarılacaktır. Rus zulmünden kaçarak Erzurum yöresine yerleşen Asyalı Müslüman Türklerin, Rus-Japon Harbi'ni buradan takip ettikleri, hatta 93 Harbi'nde (1877-1878) Rus işgaline uğrayan bölgede yaşananlar sebebiyle Erzurumluların, savaşı dünyada en çok dikkat ederek baştan sona takip eden insanlar oldukları ifade edilecektir:

Rusya'daki satvet ve miknet zahire -dikkat buyurulsun zahire diyorum- ve kendilerindeki gayret-i diniyye ve hissiyat-ı cengâverânelerinin mevcudiyetine rağmen vaki olan birçok ihanet ve hıyanetler yüzünden ne acı ne elim sahnelerle maruz olup da ibret almamaları mümkün mü? Ve ilelebet unutulmayacak kadar zilletâver olan vekâyî zihinlerinde büyüte büyüte intibah etmemeleri kabil mi? Hele şu son Rus-Japon seferinde Rusların duçar olduğu hezimet-i müdhişeyi gördükçe kendilerinin duçar olduğu inhitat ve tedenninin esbâbını idrakten âciz mi kaldılar? Hayır! Bu seferin bütün safahatını Erzurumlular kadar dikkatle takip eden bir memleket yoktur. Sanırım bu kadarcık izahat Erzurumluların efkârının tenevvür edüb etmediğini bir dereceye kadar irae eder.²⁹⁰

²⁸⁷ “İttifaklarda Değişmeler: Çin-Fas”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 6, Sayı: 142, s. 188, 12 Mayıs 1327-25 Mayıs 1911.

²⁸⁸ “Ruslar”, *Vatan*, Sayı: 1, Sene: 1, s. 3. 1 Haziran 1327-14 Haziran 1911.

²⁸⁹ “Rus Pofpofçuları”, *Vatan*, Sayı: 1, Sene: 1, s. 3. 1 Haziran 1327-14 Haziran 1911.

²⁹⁰ Agâh, “Makale-i Mahsusa”, *Sada-i Şark*, Sayı: 7, s. 4. 25 Temmuz 1327-7 Ağustos 1911.

Hem bu yazıdan hem de diğer yazılardan görülebileceği üzere Rusya ile Osmanlı arasındaki gerginlik, çatışma ve savaşlarla dolu yakın geçmiş, Japon zaferinin Osmanlı dünyasında bu denli kutlanıp, Müslümanlar açısından adeta kendi öz zaferleri gibi benimsenmesine yol açmıştır. Bu zaferi ele alıp irdeleyen yazılar Japon terakkisinin bir sonucu olarak savaşı değerlendirmiş ancak sıklıkla da bu terakkiyi sağlayan koşullar üzerine yorum ve analizlerde bulunmuştur. Genel kanaat Japonların bilim ve teknik ile bu altyapıyı hazırlasalar da manevi ve ahlâkî olarak sahip oldukları seciyeleri dolayısıyla bu zaferi elde edecek gelişimi göstermiş oldukları yönündedir. Öte yandan bir süredir İstanbul'da avukatlık ve sonra da Adliye Nezareti'nde müşavirlik yapan Fransız asıllı Kont Leon Ostrorog, 1910'da İstanbul'da *La Renaissance du Japon* adında, Japon rönesansını ele aldığı Fransızca bir konferans düzenledi. İttihatçıların önde gelenlerinin de katıldığı bu konferansta Japonya Osmanlılara bir rol model olarak sunulurken, Ostrorog Japonların ırksal üstünlüklerini de överek Türklerle aynı ırka mensup oldukları yönünde bir çıkarımda bulunarak bir ittifak kurulmasını arzu etti. Worringer (2012: 467) her ne kadar sanki bütün İttihatçılar tek bir siyasi görüş ve yaklaşımda uzlaşma sahibiymiş gibi yaklaşarak hatalı bir şekilde bunun İttihatçıların, ırkçı politikalarının zeminini hazırladığını söylese de imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde çarenin Türkçülük olarak vurgulanmasında bu yaklaşımın önemini ise haklı olarak işaret edecektir. Neticede Ostrorog'un vurgusundaki ırk, kendi ahlâkî ve manevi özgün yanlarını koruyarak terakki edebilen bir ırktı. Bu kanaatin, ırkı bir kıstas olarak merkeze almadan en belirgin, en detaylı ve Osmanlı kamuoyunu etkileyecek savunucusu ise bizzat Rus-Japon Harbi'ne gözlemci olarak katılan Pertev (Demirhan) Bey'in gözlemlerini aktardığı *Rus-Japon Harbinden Alınan Maddi ve Manevi Dersler ve Japonların Esbab-ı Muzafferiyetleri* başlıklı, 1913'te yayımlanan kitabıdır.

Pertev Bey (2016: 21-22) daha eserinin girişinde Japonların zaferini, vatanları için canlarını seve seve feda edecek bir maneviyata sahip olmalarıyla açıklar. Gözlem ve raporlarından hareketle aktaracağını belirttiği çıkarımlarını ise maddi ve manevi olmak üzere iki başlıkta yazıya dökeceğini ifade eder ve ilk kısım olan maddi gözlemlerde Japonların yaygın bir şekilde cephe ve postalar arasında telefon kullandığını, Japon askerlerin de tamamına yakınının okuma-yazma bilmeleri nedeniyle bütün talimat ve yeniliklere kolayca uyum sağlayabildiklerini belirtmektedir (2016: 32). Bunun yanında Japonlar asker ve teçhizat nakli için gelişmiş tren hatları kullanmaları, hâkî renkte üniforma giyerek kamufle olmaları ve üniformalarında hiçbir şekilde ait oldukları birliği teşhir edecek numaralar bulundurmamalarıyla bir takım önemli maddi yeniliğe gitmiş ve başarılı olmuşlardır. Ama bu askerler aynı zamanda Japon karakterinden gelen temizliğe düşkünlük ve içki bağımlısı olmamalarıyla da başarıda önemli bir manevi kazanım sağlamışlardır. Yine Pertev Bey (2016: 53) Müslüman Osmanlı askerleri içki içmediği için savaşta Rus askerler “yağlı ciğerleriyle koşmakta zorlanırken” Türklerin veya Japonların çok kolay hareket edebildiklerini gururla aktaracaktır. Öyleyse Pertev Bey'e göre, Mareşal Kont Hezler'in önerdiği üzere askerlere maneviyata dair askeri bir eğitim vermenin önemi bu savaşta doğrulanmış görünmektedir (2016: 57).

Pertev Bey (2016: 73) Japonların savaşta kullandıkları tüm yenilikçi teknoloji ve manevralara karşın onlara zaferi getirenin Napolyon'dan yaptığı alıntıyla önce sabır ve itaat, sonra da cesaret olduğunu belirtir. Üstelik İslâm'daki gaza inancı ile Japonlardaki Konfüçyüs öğretisi doğrultusunda ahlâkî kuralları benzer görerek Japon ordusunda astlar ve üstler arasında manevi bir birliktelik olduğunu vurgular ve hatta mağlup General Kuropatkin'in de hatıratında, Japonların Ruslara teslim olmamak adına bile bile ölmeyi seçtiklerini, esir olmadıklarını aktardığını ifade eder (2016: 80). Japon askerlerinin ölümü göze alacak kadar disiplinli olması ise ona göre Osmanlı askerleri için rol model olmalıdır:

Bu olaydan bize iki büyük ders çıkar: Biri, Fon Şilihtenig'in en tehlikeli zamanda gösterdiği örnek olan, ahlâkî terbiyenin korunması, diğeri de ne kadar büyük fedakârlıklar karşılığında olursa olsun, bu zavallı Osmanlı milletin cehaletten kurtarılmasıdır. Japonların gözünde gururunu düşmana teslim etmek, esir düşmek, namus ve haysiyeti lekeleyici bir harekettir. Onun içindir ki savaşın başında Rus savaş gemisi tarafından denizde yakalanıp teslim olmaya davet edilen Japon nakliye gemisinin içindeki Japon askerleri, düşman eline geçmektense ölmeyi tercih ederek “Yaşasın imparator, yaşasın vatan!” diyerek kendi gemilerini kendileri havaya uçururlar ve bunu başaramazlarsa kendilerini öldürürlerdi (2016: 86).

Bu kararlı, görevi canından üstün gören itaatkârlığı ise samurayların rehberi olan *Buşido* ile açıklar. Yatağında ölmek samuraylar için nasıl ki bir utanç kaynağı ise savaşmakta olan Japon askerler de esir düşmektense ölmeyi yeğlemekte, hatta General Nogi'nin kendi öz evlatları dahi savaşta öldüğünde, babalarının bundan gurur duyarak savaşı yönetmeye devam ettiğini aktarır (2016: 93). Ama Pertev Bey, bu vazife tutkusunun Osmanlılarda da olduğunu, Yavuz Sultan Selim'in savaşta başarılı olmak için lazım gelen on şeyden birini para, dokuzunu maneviyatla açıklamasının Osmanlılarla Japonlar arasındaki benzerliği gösterir nitelikte olduğunu belirtir. Japonların bunu kesintisiz sürdürebilmesi ise ona göre ilkokullarında beden eğitimi ve jimnastik derslerini muntazam suretle devam ettirip bu dersleri adeta askeri bir talim şeklinde yaptırımlarıyla ilgilidir (2016: 108-109). Öyleyse sonuç olarak bu savaştan çıkarılıp Osmanlılara örnek olması gereken ders şudur:

Biz de Japonlar gibi çocuklarımıza vatanseverlik duygusunu, askerlik fikrini ta ilkokuldan itibaren telkin eder ve sonra onları orduda komutan, vatan ve millet için her an canını feda etmeye hazır bir kahraman gibi yetiştirirsek “Osmanlı ordusu” artık dünyada Cenabı Hak'tan başka kimseden korkmaz (2016: 110).

Böylece Pertev Bey'in bütün savaştan çıkardığı anlam Japonların ahlâkî ve manevi yanlarının rol model olarak alınarak ilkokuldan başlamak suretiyle askerliğe kadar tüm topluma sıkı bir vatanseverlik eğitimi verilmesidir. Hatta ona göre Japon zaferi, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasıyla başlayan çağı bitirip yepyeni bir çağ açmış, bu zafer sayesinde Rusya, İran, Türkiye ve Çin'de devrimler olmuş, böylece Asya'nın yükselişini müjdeleyen bu çağa ayak uydurmak için maneviyatı ve ahlâkî öne almak elzem olmuştur (2016: 113). Doğrusu bu şaşkınlık verici, bir asker olduğu hâlde savaşı neredeyse tamamıyla Japon ahlâk ve maneviyatına dayandırarak analiz eden ve hatta Japonların Pan Asya faaliyetlerini, Kore'de yaptıklarını önemsemeden “Asya'yı kurtarıcı bir medeniyet” olarak gösteren Pertev Bey'in yazdıkları Osmanlı basınındaki yerleşik kanaatlerle büyük oranda örtüşmektedir. Zira bilim-

teknik, eğitim-kültür ve askeri zaferler açısından rol model olarak görülen Japonya'ya dair tüm yazılarda sıklıkla bu maneviyat ve ahlâk vurgusu ön plana çıkarılmış durumdadır. Öyle ki bunun Osmanlılarda eksik olduğuna yönelik o sıklıkla görülen karamsarlık, bir şekilde hep Abdullah Cevdet'in, eğer Osmanlılarda Japonlar kadar vatanseverlik ve özsaygı olsaydı Japonların zaten onlarla ittifak kurmak isteyeceklerine yönelik hüznü, öfkeli çıkarımına bağlanacaktır.²⁹¹ Öyleyse bu durumda doğrudan Japonya'yı ahlâk ve maneviyat açısından Osmanlılara bir rol model olarak aktaran yazıları ve bu uğurda en çok faaliyeti sadece gazetecilik açısından değil, bilfiil eylem adamı olarak da gerçekleştirmeye çalışan Abdürreşid İbrahim'in yazıları üzerinden de irdelemek gerekmektedir. Böylece bugün dahi devam eden "Japonların, Batı'nın sadece bilim-teknikini alıp kendi ahlâk ve inançlarını koruyarak ilerledikleri" yönündeki yaygın muhafazakâr söylemin temellerini anlayabilmek mümkün olabilir.

3.5. Terakkinin Vazgeçilmez Unsurları: Ahlâk ve Maneviyat

Osmanlı modernleşme sürecinde gerek dönemin basınının gerek de günümüzde dahi Türkiye'de sağ muhafazakâr politikanın vazgeçilmez iki unsuru -en azından söylem düzeyinde- ahlâk ve maneviyat olmuştur. Bu yaklaşım, İslâmî dünya ve toplum anlayışıyla uyumlu görünmekle birlikte bir yandan da içinde Avrupa'nın önde gelen, 19. yüzyılda sömürgecilik faaliyetlerinde büyük etkinlik kazanmış ülkelere karşı da bir tepkiyi barındırmaktadır. Nitekim sömürünün nesnesi yapılmaya çalışılan, her geçen gün Avrupa ülkeleri karşısında daha güç bir duruma sürüklenmekte olan Osmanlı Devleti, güçlü düşmanlarıyla baş edebilmek ve kendisinde gördüğü aksayan, sorunlu yanları iyileştirebilmek adına hızlı bir terakki arzusu, çabasına girişmiştir. Ancak bu terakkinin nasıl gerçekleştirilebileceği, hangi teknik, bilimsel ve eğitim temelli yenilikler ve düzenlemelerle hayata geçirilebileceği Tanzimat öncesinden başlayarak sıklıkla devleti yönetenlerin ve önde gelen düşünürlerin, gazetecilerin, askerlerin de en temel gündemini oluşturmuştur. Özellikle Sultan Abdülaziz döneminin ünlü sadrazamları Ali ve Fuad Paşaların Osmanlı'nın terakki edebilmesi ve hayatta kalabilmesi için hızlı bir şekilde Avrupa'nın önde gelen ülkeleriyle yumuşak başlı, iyi ilişkiler kurma çabaları o dönemde dahi Yeni Osmanlılar açısından çok keskin muhafazakâr tepkilerle karşılanmıştı.

Yeni Osmanlıların sürgündeki muhalefeti sıklıkla paşaları ve sultanı eleştirmekte; onları terakki için gerekli adımları atmadıkları, terakki için harcanması gereken parayı saraylar yaparak israf ettikleri, ülkenin kendi millî gelenek ve göreneklerini hesaba katmadıkları, büyük devletlere baş eğdikleri ve özellikle yöneticilerin imparatorluğun ana yurdu olarak gördükleri Anadolu'yu ve Anadolu halkını kimsesizliğe ittikleri gerekçeleriyle çok sert eleştirilerde bulunuyorlardı.²⁹² Genel olarak Yeni Osmanlıların terakkiden anladıkları ise ahlâk ve maneviyatı temele alarak gerçekleştirilecek süratli bir teknik, bilim ve eğitim ilerlemesi, yine bunlar için gerekli tüm altyapının süratle tesis edilmesi idi. Bu eleştirilerin izleği farklı yaklaşım

²⁹¹ Abdullah Cevdet, "Rusya Ahvâline Bir Nazar," *İctihad*, Sayı: 3, s. 2. Şubat-1905.

²⁹² Özellikle halkın sorunlarını dile getirmede Namık Kemal'in basın yoluyla yaptıklarına yönelik bir çalışma için bkz. Karagöz-Kızılca (2012).

ve düzenlemelerle farklı dönemlerde revize edilmekle birlikte ana gövde olarak daima bu eleştiri hattını korudu. Hatta Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelişine kadarki süreç tam olarak muhafazakâr modernleşme tasavvurlarının kendini söylem düzeyinde en tedirgin, en yılgın ve bastırılmış hissettiği dönem oldu. Öyle ki bu dönemle birlikte, tarihsel formül Tanzimat Fermanı'nın (1839) ilânından Demokrat Parti'nin iktidar oluşuna (1950) kadarki bir asırlık süreci, II. Abdülhamid'in yönetimini istisna saymak koşuluyla kesintisiz bir Batı taklitçiliği, ahlâk ve maneviyatın yok sayılarak terakki edilmesi çabası olarak eleştirdi. İşte tüm bu eleştirilerde ahlâk ve maneviyatın korunması arzusu ve şartı, bir gerçekliğe ve hakikate işaret etme iddiasını da sıklıkla Japonya örneğinden hareketle verdi. Çünkü Japonya bu politik söylem açısından Batı'nın sadece bilim ve tekniğinin alınarak modernleşmenin mümkün olabileceğini tüm dünyaya ispatlamış bir örnekti. Örneğin, Necip Fazıl Kısakürek (1968: 46-47) Japonya'yı, "Garbın ucuz tatbikçisi" olarak görmekle birlikte Batı'da sadece akıl ve makine olup ruh olmadığını kavrayan ve bu sebeple de kendi geleneğini muhafaza ederek Batı'dan sadece bilgi ve teknik almak yoluyla onu iflas ettirmeye çalışan biricik örnek olarak övmekteydi.

Dolayısıyla tüm bu terakki anlayışının temelinde yer alan Japonya, Türkiye'nin modernleşme serüveni açısından bir kıstasa tabi tutularak değerlendirilecek olursa, hâliyle istikamet kolaylaşmaktadır: Eğer Türkiye de aynı Japonya'nın yaptığı gibi bu iki kıstastan hiçbir şekilde ödün vermeden Batı'dan modernleşme için gerekli gördüğü her şeyi alsaydı bugün modernleşmede başarılı olup Batı ülkeleri karşısında güçlü, başı dik bir ülke olmayı başarabilirdi. İşte hem bu söylemin kesintisiz bir biçimde bugüne dek sürmesi hem de Japonya'nın modernleşme sürecini o dönemde gözlemleyerek onu Osmanlı için en uygun idol olarak tespit eden gazetecilerin modernleşme tasavvurlarını anlayabilmek için dönemin yazılarını bu gözle irdelemek gerekmektedir. Fakat bir sonraki başlıkla birlikte bu temaya giren yazıları inceleyecek araştırmanın temel motivasyonu, bu düşünce ekseninde yazılar kaleme alan gazetecilerin düşüncelerinin hakikat ile olan ilişkisini ölçmek ve bir hakikat analizine girişmek değil, aksine o yazıların kaleme alındıkları koşulları da gözeterek tüm bu ahlâk ve maneviyat temelli terakkinin neden ve nasıl basın yoluyla ortaya konmaya çalışıldığını anlayabilmektir. Zira Birkan'ın (2019: 41) da uyarıda bulunduğu gibi, Türkiye'de tarihyazımında bir salgın hâlini almış olan, bugünkü kaygı ve dertleri geçmişin sayfalarına taşıyarak bir tartışma yürütme yaklaşımı, sadece o dönemin basınının modernleşme tartışmalarındaki merkezi konumunu gözden kaçırmaya neden olmakla kalmaz aynı zamanda terakkiyi kendilerince anlamlandırıp bunu basını merkeze alarak tartışmaya, kamuoyu oluşturmaya çabalayan gazetecileri de anlamlı eylemde bulunma motivasyonlarından sıyrarak salt araştırmacının onlara atfettiği bir geçmiş dünyasında yaşamaya da mahkûm eder. Oysa bu çalışma, bir mahkûmiyet ve yargı denklemi kurmak yerine gölgede kalan, görülmeyen yaklaşımları tam da basını merkeze alarak gün ışığına çıkarma amacındadır.

3.5.1. Japonya'nın Bir Rol Model Olarak İnşası: Ahlâk ve Maneviyat İdolü

Japonya'nın hem Osmanlı Devleti ile kurduğu ilişkinin düğüm noktaları hem de Çin ve Rusya karşısında kazandığı zaferler ile her geçen gün Osmanlıların gönlünde ve zihninde daha çok yer kaplamaya başlaması, onun aynı zamanda kamusal bir idole dönüşmesini de sağlamıştır. Kendine has görülen kültür ve inanç yapısı, aile büyüklerine duymaları gereken hürmeti bir yandan da imparatorlarına duymaları gereken sadakat ile birleştiriyordu. Uzun süre boyunca kapalı bir ada toplumu olarak yaşamının ve bu adada nüfusun neredeyse tamamına yakının aynı millettten olmasıyla Osmanlılar için anlaşılması zor, sıra dışı bir örnekti Japonya. Zira Osmanlıların sınırları dünya üzerinde çok büyük bir yer kaplamakla birlikte bu sınırlar dört bir yandan farklı ülkelerle, halklarla komşu olup asırlar boyu sayısız savaş ve göçlerle sıklıkla hareketin, değişimin, ticaretin yaşandığı yerlerdi. Belki de tüm bunlardan daha önemlisi, Japonya'ya kıyasla Roma İmparatorluğu'nun devamı sayılabilecek bir klasik imparatorluk olarak Osmanlılar kendi içlerinde dahi çokça farklı millete bölünmüş vaziyette yaşıyorlardı. 1908'de yaşanan devrim ile anayasanın ilân edilmesine ve herkesin eşit Osmanlı yurttaşları olarak kabul edilmesine karşın, gazetecilerin kendi ülkelerinde yaşanan sorunlara sürekli farklı ülkelerin müdahil olmasını haksızca bulmaları anlaşılırdır. Zira onlara göre Osmanlı vatandaşı olan bir Rum'un ya da Ermeni'nin koruyucusu ve sorunlarının gidericisi, hâliyle Osmanlı Devleti olmaktadır. Ancak imparatorluk üzerinde nüfuz kurabilmek ve siyasi, askeri, ticari kazanımlar sağlayabilmek adına farklı ülkelerin sıklıkla gayrimüslimlerin hamiliğine soyunma iddiasıyla Osman Devleti'nden imtiyazlar koparma çabaları canlarını sıkıyordu. Fakat ağırlıklıla “asli unsur olarak” Müslüman Türklerin duydukları bu utanç ve öfke, imparatorlukta yaşanan sorunlar karşısında kendisine dünyadan başka hiçbir hami bulamayan bir yalnızlığın da öfkesiydi.

Müslüman Osmanlıların ve daha sonra Rusya'nın uyguladığı baskılardan kaçarak Osmanlı'ya sığınan Asya Müslümanlarının ya da İngiliz sömürgesinde yaşamak zorunda kalan Hint Müslümanların dünyada sığınabilecekleri, yardım talep edebilecekleri tek yer Osmanlı Devleti'ydi. Gazeteciler de kendilerini bu sorumluluğun altında hissediyor ama bitmek bilmeyen sorunlarla boğuşan ülkelerinin tek başına bunu başarabilecek bir konumda olmadığını da görüyorlardı. İşte Japonya tam da böyle bir ortamda, klasik Avrupalı Hristiyan düşmanlardan ayrışarak adeta bir umut ışığı gibi gazetecilerin ufkunda belirmişti. Onun terakkisini her biri kendince analizlerle Osmanlı kamuoyuna aktarıyor ve iki ülke arasında siyasi bir ittifak olması için ve hatta kendi terakkilerini gerçekleştirebilmek için Japonya'yı bir rol model olarak Osmanlı kamuoyuna aktarıyorlardı. Tüm bu yazılar içinde en çok öne çıkan tema, Japonya'nın ahlâkî ve manevi açıdan Osmanlılara bir örnek olarak sunulması ve takdir edilmesi olmuştur. Bunda kuşkusuz diğer tüm temalardan farklı olarak ilk kez gerçek anlamıyla bir siyasi ittifak kurma çabası gösterecek Abdürreşid İbrahim'in yazıları ve faaliyetleri son derece etkili olacaktır. Abdürreşid İbrahim, kendinden önce Japonya'yı görüp kamuoyuna rol model olarak sunan tüm gazetecilerden farklı olarak onların yazıları tasdik etmekle birlikte bilfiil icraata da dökmeye çalışacak, hatta yazılarını bizzat Japonya'yı gezip görerek aktaracaktır. Onun inşa etmeye çalıştığı Japonya imajının, tam olarak nasıl bir genel atmosfer içinde kaleme aldığını

anlamak için, onun dışında Osmanlı'da Japonya'yı bu açıdan rol model olarak inşa eden yazıların geneline bakmak faydalı olabilir.

Rusya karşısındaki zaferin ertesinde, 1906'da Japonya'da bir dinler kongresi düzenleneceği ve Mikadonun gönlünün İslâm'da olduğuna yönelik söylentiler gazetelerde sıklıkla dile getirilmişti. Bu özünde Japonya'nın Asya ve Müslümanlar nezdinde rakibi olan Avrupalı devletlere karşı güç kazanma hamlesinden başka bir şey olmasa da gazeteciler bunu Japonya'nın Müslüman olmasının eli kulağında olduğu şeklinde yorumlayarak kamuoyuna müjde olarak sunmuşlardı. Kendileri bunu yalan söylemek için değil, onlar da gerçekten böyle düşündükleri için yazmışlardı. Bu algının ilk olarak nasıl ve neden gür biçimde ortaya çıktığını tespit etmek zor olsa da Ziya Şakir (2018: 148-149), bu kongre bahsini aslında Hristiyan misyonerlerin açtıklarını, yıllardır Japonya'daki çabalarında başarısız oldukları için olur da İslâmiyet burada başarılı olursa diye bir kongre düzenleme kararı aldıklarını belirtir. Amaçları orada zaten yerleşik olan kendileri tarafından İslâm'ı karalamak, bu dinin Japonlara uygun olmadığına yönelik sunumlar yaparak bir bakıma Japonya'nın İslâm'a meyletmesini engellemektir. Ama bu olayın bu denli büyüyüp Osmanlı kamuoyunda tartışılır, konuşur olması ise yine Ziya Şakir'e (2018: 149) göre Hristiyan misyonerlerin İsmail Gasprinski'yi (Gaspıralı) kurnazca kandırarak yakında Japonya'da bir din kongresi olacağını, Hristiyanların buna iyi hazırlandığını söylemeleriyle gerçekleşmiştir. Gasprinski de Kırım'da çıkardığı *Tercüman*'da İslâm âlemine çağrıda bulunarak Japonya'nın İslâm'a meylettğini, eğer kongrede ulemadan birileri gidip İslâm'ı onlara tanıtacak sunumları yapmazlarsa bu örnek ülkenin Hristiyanlığa geçme tehlikesi olduğunu ifade etmiştir.

İşte gazetecilerin bu çağrısı Osmanlı kamuoyuna aktarmalarıyla zaten başından beri Japon kültür ve inancında İslâm'a dair pek çok benzerlik gören yazılar daha da beslenecek, hâlihazırda halife olan II. Abdülhamid'e de yönelik eleştiriler bunlara eşlik edecektir. Kongre çağrısına kulak asmayıp ihtiyaç duyulan âlimleri Japonya'ya göndermediği ve yine Japonya ile siyasi ittifak kurmamakla eleştirilecek II. Abdülhamid yaşananları kendi de aktaracaktır. Yıllar sonra tahttan indirildiğinde, yaklaşık dört ay kadar ona eşlik edecek İttihatçı Ali Fethi (Okyar) Bey de sabık sultanın kendisine bu konuyu açtığını, bizzat Abdürreşid İbrahim'in ondan Japonya'da İslâm'ı tanıtmak için ulemadan birilerini göndermesi ricasında bulunduğunu aktaracaktır. Ancak II. Abdülhamid yaygın suçlamaların aksine, Abdürreşid İbrahim'in çalışmalarını takdir etmekle birlikte onun istediği âlimlerin İstanbul'da da olmadığını ifade edecektir:

Düşündüm ki Japon İmparatoru'nun istediği Müslüman din âlimleri kendi ülkemizde olsa ve onları ben bulabilseydim Japonlardan evvel kendi milletimin ve halife, yani peygamberimizin vekili olarak İslâm âleminin istifadesini temin ederdim. Şöhret yapmış ilmiye mensuplarını tanıyordum. İçlerinde şahsen hürmete şayan çok şahsiyet vardı. Ekseriyetle de şahsen faziletli idiler. Fakat ilmi kudretleri olduğu kadar cihanı telâkki tarzları, bu kadar büyük ve İslâmiyet'in mukadderatı üzerinde tesir yapacak mevzu ele almaya, neticelendirmeye müsait değildi. Daha evvel tanıdığım, İngilizlerin elinden alarak emniyete aldığım ve İstanbul'da şahsen misafir ederek ömrünün sununa kadar huzurunu temine gayret ettiğim, mesela Cemaleddin Afgani gibi içtihat sahibi büyük âlimler de yoktu (2017: 136-137).

Böylece II. Abdülhamid, Abdürreşid İbrahim'in faaliyetlerinden de kongreden de haberdar olduğunu ama bunun için görevlendirebileceği, güvendiği kimselerin olmadığını belirtecektir. Hatta otuz yıllık süreçte neden buna uygun yeterlikte insanlar yetiştirilmedi diye kendisine yöneltilebilecek itirazı da önden görüp, bunun kendinden önce yapılması gerektiğini, yapılmadığı için de kendi zamanında bunu yapacak fırsatın, imkânın olmadığını belirtecektir. Dolayısıyla kongre ve Japonya'nın İslâm ile bağ kurmaya yakın olduğuna yönelik söylenti ve çağrılar, padişahın da gündemine girmiştir. Muhtemelen II. Abdülhamid, bu konuda yazan en büyük muhaliflerinden Abdullah Cevdet'in yazılarını da düzenli olarak okumaktadır. Zira Abdullah Cevdet bir yazısında padişahı açıkça Mikado gibi ülkesini yönetmesini istemiş, İslâmiyet ve Osmanlılığın haysiyetini yalnızca bunun kurtaracağını belirtmiştir.²⁹³ Bu çağrıdan sonra da kongreyi merkeze alarak yaptığı yeni çağrılar sıklıkla istibdat eleştirisine bağlanacaktır. Bu yazılardan birinde, Rusya'da çıkan *Hayat* adındaki günlük gazetenin 38. sayısında “Japonya’da Müslümanlık” adında bir başlık gördüğünü belirten Abdullah Cevdet, Japonların İslâm’ı tetkik etmeye başladıklarını, zaten Çin ve Hindistan’da da Müslümanların artık yayınlar yoluyla İslâm’ı yaymakta başarılı olduklarını belirtecektir. Dahası Hindistan’da bir Müslüman kadının, İslâm okulları için büyük bir para bağışladığını da kamuoyuna aktararak, o kadın kadar yardım etmeyen milyonlarca prenslere de eleştiri yöneltecektir.²⁹⁴

Sarayın Japonya’ya ilgisizliğine dair bir başka ama çok daha sert yazı ise Kahire’de yayımlanan *Doğru Söz*’de çıkacaktır. İngiltere’nin Mısır’ı işgal etmesinden sonra Kızıldeniz’e açılan Akabe’de de hak iddia etmesi karşısında II. Abdülhamid’i pasif kalmakla suçlayan gazete, bünyesinde milyonlarca Müslüman varken İngiltere’nin halifeye savaş açamayacağını ama buna rağmen padişahın korktuğunu ilginç bir biçimde analiz eder:

Ya Sultan Hamid neden korktu? Sultan Hamid Rusya ve Japonya Muharebesi’nin Çar ve Çarlık aleyhinde açtığı kanlı ihtilâllerden ürktü. İşte Rusya Muharebesi’nin Çar aleyhine virdiği bu netice Sultan Hamid'in beyinde bulundukça herhangi devletle olursa olsun hatta galip geleceğini bilse bile muharebe itmemek için Akabe’yi değil, İstanbul’u virmekten çekinmez!²⁹⁵

II. Abdülhamid’e yönelik bu suçlama, Japon zaferinin sultan için iki ucu keskin bir kılıç anlamına geldiğini de gösterir. Rusya’nın Balkanlar üzerindeki etkisinin iyice tehlikeli olmaya başladığı bir zamanda çıkan savaş onu rahatlatmış ama çekindiği şey olup Japonlar zafer kazanınca da istibdat eleştirileri ve anayasa beklentileri iyice yükselişe geçmiştir. Bu durumu Abdullah Cevdet yeni bir yazısında daha giderek sertleşen bir tonda değerlendirecektir. Ona göre II. Abdülhamid’in Japonların Müslümanlığa karşı uyanan ilgisine sessiz kalışı ve kongre için destek sunmamasının derin bir sebebi vardır. Çünkü hilafet makamını kendisi “gasp ettiği” için Japonya’nın olası Müslümanlığa geçişinin Mikado için taşıyacağı yeni anlamı, yani halifeliği bilmektedir. Abdullah Cevdet padişahın kongreye olan ilgisizliğini farklı gazetelere de yorumladığını, İsmail Gasprinski (Gaspıralı) Bey’in gazetesi *Tercüman*’ın 24. sene, 114.

²⁹³ Abdullah Cevdet, “Zamir-i Hak”, *Osmanlı*, Sayı: 136, s. 3. 15 Temmuz 1904.

²⁹⁴ Abdullah Cevdet, “Japonya’da Müslümanlık”, *İctihad*, s. 167-168. Nisan 1906.

²⁹⁵ Ahmed Kemal, “Son Akabe!”, *Doğru Söz*, Sayı: 5, s. 2-3-. 17 Mayıs 1906.

nüşhasında da bu yorumların Kırım okuyucularına aktarıldığını belirtmektedir.²⁹⁶ Bahsettiği, Temmuz 1906 tarihli, *İctihad* gazetesinde de yayımlanan yorumu ise şöyledir:

...muhterem İsmail Bey Hanedan-ı Osmani denilen bu efrîdgân rüzgârın ne caniyane hissiyat-ı sefile sahibi olduklarını siz bilmez misiniz? Kuvve-i tahammüliyenizi toplayan ki söyleyeceğim sözü dinleyebilesiniz. Bizim gaziyi medâni Japonya'nın İslâmiyet'i kabul ideceği şayiasından son derecede muzdaribdir. Bu bâbda ilm yakınlığımız vardır. Şayed (Tokyo)daki kongreye bir âdem gönderecek olursa o mebusun vazifesi İslâmiyet'i müdafaa ve ulviyâtını şerh itmek olmayacak bilakis Müslümanlardan ve Müslümanlıktan hâzirunu tenfir itmek olacaktır. Rusya'da meclis-i mebusan açıldığı vakit bizim gazi-i bi medâni hiddetinden bir hafta hasta yattı.²⁹⁷

Gazetecilerin Japonya ile kurulmasını istedikleri ittifak ve kongrenin de tam bu dönemde Osmanlı kamuoyunu meşgul etmesi, II. Abdülhamid'in kayıtsız tavrı karşısında bu hakaretlere yol açmış görünmektedir. Abdullah Cevdet, 1897'de Yunanistan karşısında zafer kazanan II. Abdülhamid'e verilen "Gazi" unvanıyla dalga geçerken, hilafet makamının da Pan İslâmcı değil, Osmanlı hanedanını ayakta tutmaya yarayan bir aparat olarak kullanılmasından şikâyet etmektedir. Yazının sonunda ise Müslümanların Osmanlı'dan beklentilerini kesmelerini salık verir:

Bunu söylemeli ta ki Müslüman Osmanlı padişahlarından ümitlerini kessinler, bunların ne meta olduklarını öğrensinler ve selâmet ve saadetlerini taht-ı hüküm ve himâyelerinde bulundukları hükümâtın nizam ve kavânini dâhilinde ilim, sanat, ticaret, feziyat sayesinde temin itmeye baksınlar. "Abdülhamid bir kere cihat ya Müslimin dediği vakit kıyamet kopar, cihan zir-i vezir olur, şöyle olur böyle olur" diyen dostumuz mugaffel mugaffeldir yani iğfal idilmiş bir iğfal idicidir.²⁹⁸

Japonya'da düzenlenecek kongrenin böylece devlet gündeminde olmaması ve gazetecilerin çağrılarının da karşılıksız kalmasıyla, o güne kadar ağırlıkla Japonya'yı Osmanlı kamuoyuna rol model olarak sunan yazılar da yeniden ümitlerini bir kamuoyu oluşturmaya adayacaklardır. Kısa sürede oluşturulamayacağı anlaşılsa da en azından toplumu bu konuyla alâkadar etmeyi istemektedirler. Tabii 1908'de devrim olup, 1909'da da II. Abdülhamid tahttan indirilince bu yazılar yeniden siyasi ittifak kurmaya yönelik çağrılara dönüşecektir. Tüm bu süreçte Japonya'nın ahlâk ve maneviyat idolü olarak Osmanlılara sunulması ise sürecektir. Örneğin, bu doğrultuda çıkan ilginç bir yazıda Japonların Osmanlılardan daha Müslüman oldukları belirtilecektir. Japon-Rus Harbi sırasında Ruslar lehine casusluk yapan zengin bir Çinlinin, savaş bittikten sonra Japonlar tarafından kendisine gönderilen bir kılıçla intihar etmesi istenmiştir. Yazıya göre Brütüs'ün onurlu intiharı gibi bu da kendi vatanına saldırmış olan Ruslara casusluk yapan birinden Japonların istediğidir. Böylece vatana ihaneti affetmeyen Japonlar aslında İslâmî bir tavır sergilemişlerdir. Yazı da "her gün, her dakika nisyan ile iddia-yı İslâmiyet iden biz zavallılara sorarım, Japonlar mı Müslüman, biz mi?" diye soracaktır.²⁹⁹

²⁹⁶ Abdullah Cevdet, "Japonya'da Müslümanlık ve Hanedan-ı Al-i Osman", *İctihad*, Sayı: 2, Sene: 2, s. 240, Ekim 1906.

²⁹⁷ Abdullah Cevdet, "Japonya'da Müslümanlık", *İctihad*, Sayı: 1, Sene: 2, s. 3. Temmuz 1906.

²⁹⁸ A. g. e., s. 3.

²⁹⁹ "Japonlar Mı Müslüman Biz Mi?", *Balkan*, Sayı: 53, Sene: 1, s. 1. 19 Eylül 1322-2 Ekim 1906.

Japonlar üzerinden kurulan bu özeleştirici, Japonya'nın kendi menfaati için Çinlilere bozuk silahlar satmasına dair bir haberdan önce A. Abdüllin imzalı bir yazıyla da detaylandırılacaktır. Yazara göre Osmanlıların geri kalmalarında dört temel neden vardır: Şeriata uymamak, tembellik, haramla helali karıştırmak ve evlilik yükü nedeniyle gençlerin evlenmeyip zevk peşinde koşmaları. Ona göre bu etmenler toplumun ahlâkını bozmuş, terakki etmek için gereken gayretten Osmanlıları soğutmuştur.³⁰⁰ Toplumun dejenerasyonu ile dinin elden gitmekte olduğuna yönelik kaygılar, kendini İslâm kimliği ile özdeşleştirerek bir toplum tasavvuru oluşturan düşünceyi de krize sokmuş gibidir. Özellikle 1908 Devrimi sonrası anayasanın gelmesine karşın, klasik millet tanımının din yerine ırksal düzlemde ele alınmasının tehlikesini sezen *Volkan*'da çıkan bir haber, bunun bir yıkım olacağını öne sürerek bu durumda güçlü bile olursa Japonya gibi, kavmi bir arada millet olarak yaşamının mümkün olmayacağını ifade edecektir:

Ey biz ahmaklar! Çıldırıldık mı? Şaşırdık mı? Ne olduk? Hangi birimizdir ki istikbâlde İngiltere kadar, Fransa kadar, Japon kadar bir kuvvete malik olup da kavmiyetini muhafaza edecek? En kuvvetlimiz biz Türkler değil miyiz? Maazallah İslâmiyet ihtilâfa, zaafa duçar olsa, emin olalım ki ne Türk hükümeti kalır ne Arabistan ne Kürdistan ne de Arnavutluk.³⁰¹

Volkan'a göre ülkeyi bir arada tutan, din temelli bir millet kavrayışına sahip olan İslâm'dır. Eğer bu klasik anlamıyla millet tanımının yerini kavmiyetçilik alırsa yıkım kaçınılmazdır. Terakkide hemen her açıdan Japonya'yı görüp örnek almakla birlikte, bu örnek alma durumunu İslâm'ı muhafaza ederek gerçekleştirmeye çalışan gazeteye göre, Osmanlıların anayasa çalışmaları kapsamında Japonya anayasasını incelemesi tamamen yanlıştır. Hatta şeyhülislama açık çağrıda bulunan gazeteye göre Osmanlıların, Japonlar gibi dinsiz olmadıkları için kendi şariatları varken başka ülkelerden anayasa almalarına ihtiyaçları yoktur.³⁰² Gazetede *Muhyiddin Bin Hacı Emir Uşi* imzasıyla çıkacak bir başka yazı da II. Abdülhamid dönemindeki istibdat yüzünden dünyadaki Müslümanlarla bağı kesilmiş olan Osmanlıların, süratle sefalet girdabına batan Müslümanlara el uzatması gerektiğini kamuoyuna ifade edecektir. Yazara göre dış siyasette ülke menfaati her şeyden önce geldiği için Japonlar içindeki tartışmaları, sorunları dışa yansıtmamış, bu sayede terakki edebilmişken Osmanlılar ise bunu hâlâ anlamadıkları için iç ve dış sorunlarla boğuşmaktadır.³⁰³

Japon örneğini gördüğü hâlde kendi iç yapısından kaynaklanan zafiyet nedeniyle terakki etmekte zorlandığı düşünülen Osmanlıların, sıkı bir şekilde kendi ahlâk ve maneviyatlarını koruyup birbirlerine tutunarak terakki etmeye başlamaları gerekmektedir. Japonya'yı terakkide örnek almak gerektiğini ama Türkiye'nin kendi yapısı ve iç sorunları nedeniyle bir Japonya olmadığını, dolayısıyla bu rol modeli doğrudan almanın mümkün olmadığı çıkarımını yapacak Edirne Mebusu Dr. Rıza Tevfik (Bölükbaşı) Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Bursa'daki kulübünde yapacağı konuşmada dinleyicilere bunun gerekçelerini aktaracaktır:

³⁰⁰ A. Abdüllin, "Biz Ne İçün Gerüde Kaldık?", *Balkan*, Sayı: 86, 28 Teşrinievvel 1322-10 Kasım 1906.

³⁰¹ Vahdeti, "Din-Kavmiyet", *Volkan*, Sayı: 41, s. 1. 28 Kanunusani 1324-10 Şubat 1909.

³⁰² Vahdeti, "Şeyhülislâm Hazretlerine Semâhatmeâbâ!", *Volkan*, Sayı: 50, s. 1. 6 Şubat 1324-19 Şubat 1909.

³⁰³ Muhyiddin Bin Hacı Emir Uşi, "Türkistan-ı Rûsî'den Bir Sadâ-yı Şükran", *Volkan*, Sayı: 101, s. 2, 29 Mart 1325-11 Nisan 1909.

Biz bugün ecdadımızın olanca şan şerefiyle, bütün kuvvetleriyle zapt iyledikleri bu memleketi terakki itdirerek muhafazaya mecburuz. Ve hatta bu bize vazifedir. Çalışmak, terakki nasıl olur? Şerait-i asliyesi nedir. Bunu bilmeli ve buna katiyen itimat itmeliyiz. Bugün Avrupa'nın ortasında bulunuyoruz demekdir. Bizi ihata iden devletlerin heyet-i umumiyesi yüzlerce milyon nüfus teşkil idiyor. Bu yüzlerce milyon nüfusun hepsi bizden malumatlı, bizden zengin, bizden müterakki, bizden daha ziyade ileri gitmişlerdir. Bizim de bunlarla revâbıt ve alâkamız var. Biz kendi gemimizin dümenini kendimiz kullanamazsak -maazallah- hakkımızda iyi neticeler getirmez. Ve sonra bizim memleketimiz sair memlekete de benzemez. Mesela Japonya'da terakki pek kolaydır. Zira Japonya aynı cinsten, yeknesak, yek mezhep bir memlekettir. Denizle irişilmiş, Avrupa'dan uzak, ahvâl-i tabiyesi itibarıyla müstakil bir yerdir. Orada vuku bulan ahvâl Avrupa'ya bir tesir yapmaz. Fakat bizde öyle değildir.³⁰⁴

Rıza Tevfik Bey'in Japonya'nın Osmanlı'ya nazaran sıraladığı avantajları sahiden de gerçekçidir. Japonya'nın terakkisini kolaylaştıran bu unsurlar, Osmanlılar için mümkün olmayan koşullara gönderme yapmaktadır. Ama bu durum terakkiyi imkânsız kılmadığı gibi bu durumda Osmanlıların da özellikle kendi iç sorunlarını halledebilmeleri için ahlâk ve dinlerine sıkıca sarılarak, vatan sevgisiyle terakki yolunda çalışmalarını gerektirmektedir. Öte yandan bu dönemde sıklıkla Müslüman olan Japonların haberleri de yapılacaktır. Bunların çoğu sonradan Abdürreşid İbrahim bahsinde üzerinde durulacağı üzere Japonya'nın Pan Asya politikaları doğrultusunda yapılan haberler olmakla birlikte, kamuoyunda her geçen gün Japonya'nın İslâm'a doğru adım attığı ve bu iki ülke arasında derin bir manevi bağın da kurulabileceğine yönelik beklentileri artıracaktır. Bu beklenti gazeteciler açısından dar anlamıyla sadece Osmanlı'yı ilgilendiren bir bağ olmayıp geniş anlamıyla tüm Müslümanları kurtarıcı bir gelişme olarak ele alınmaktadır. *Ali Rıza* imzalı Pekin'den gönderilen bir mektup, iki Japon'un Müslüman olduğunu sevinçle aktardıktan sonra Çin'deki ulemanın cehalet içinde ölü bir ulema olduğunu, bu sebeple hilafet merkezi İstanbul'un süratle buraya âlimler göndererek Asya'da İslâm'a yönelik çalışmaları artırmasını istemektedir.³⁰⁵ Fakat bu yazının üzerinden sadece iki ay kadar geçmişken Ali Rıza'dan yeni bir mektup gelecektir.

Müslüman olup *Muhammed Naci* ismini alan Japon, Çin'deki ulema tarafından samimiyetine inanılmadığı gerekçesiyle medreseden kovulmuş, odası ise boşaltılmıştır. Bu durum karşısında büyük bir öfkeyle kalemi eline aldığı anlaşılan Ali Rıza ise İslâm âleminin geri kalma sebebi olarak ulemayı gösterecektir:

Ah bu Muhammed Nâci'yi görmüş olaydınız! Ne zeki ne fatin bir zât idi. Zaten bütün Japonların fezâil-i fitriyyesi hepimizce malumdur. Asıl belayı teşdîd eden cihet Müslümanların başındaki mürşit, vaiz tanınan adamlardır. Bunlar halkı daima eskiye ittibaa, yenilikten nefrete, intibahtan, vahdetten mübaadete sevk edip duruyorlar. "Ecdadı taklit, en büyük bir meziyettir" diyorlar.³⁰⁶

³⁰⁴ "Konferans", *Ertuğrul*, Sayı: 6, Sene: 1, s. 3. 14 Nisan 1326-27 Nisan 1910.

³⁰⁵ Ali Rıza, "İki Japonyalı Müslüman Oldu", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 5, Sayı: 110, s. 100, 29 Eylül 1326-12 Ekim 1910.

³⁰⁶ Ali Rıza, "İşte Bir Hastalık Ki Körü Körüne Tassubdan, Devâsı Da O Taassubu Söküp Atmaktan Başka Bir Şey Değil!", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 5, Sayı: 117, s. 219. 18 Teşrinisani 1326-1 Aralık 1910.

Ali Rıza'nın üzüntüsü ve öfkesi, gazetenin açıklama lüzumu görerek terakki tartışmalarına yönelik bir özeleştirisinin de yayımlanmasına yol açacaktır. Ülkenin kurtuluşu adına yapılması gerekenlerin her gün sıralandığı, tartışıldığı bir ortamda, gıpta ile bakılan Japonlardan biri Müslüman olmuş ama o da iki ay geçmeden medreseden kovulmuştur. Gazeteye göre Müslümanların terakkisindeki en büyük sorun da yeniliklere anlamsız ve düşmanca karşı çıkıştır. Oysa din ve ahlâka aykırı olmayan yenilikler alınmalı ve memleketin terakkisi sağlanmalıdır. Fakat Türkiye'de insanlar ifrat ve tefriti ayarlayamamakta, ya her yeniliğe karşı çıkmakta da her yeniliği almaya çalışmaktadır:

Bu ne acı bir hakikattir! Müslümanlar bir taraftan bu tefrit ile mahvolup dururken son zamanlarda daha mühlik bir ifrat meydan almaya başladı: Yenilik, her şeyde yenilik! Evet oturmak, kalkmak, yemek içmek, selâm vermek gibi şeylere varıncaya kadar her hususta yenilik! Yüzde doksanımız şuun-ı âleme karşı âmâ-yı sırf içinde kalmış; yanı başındaki milletler ne yapıyorlar ne ediyorlar, hiç görmüyor da hâlâ eskiliğinden bir şey feda edemiyor. Yüzde onumuz ise o şuunun şaşaasından o kadar medhûş olmuş ki eskiyi baştan başa yıkip atmadıkça kurtulmak kabil değildir, itminânını besliyor. Düşünmüyor ki atmak istediği o eskilerin içinde kendi mevcudiyeti de dâhil! Biz ne zaman eskiyi fenalığından dolayı atmak, yeniyi de lüzumundan, iyiliğinden dolayı almak isteyeceğiz, bilmem!³⁰⁷

İslâmî terakki formülünün bu şekilde açıklanmasıyla birlikte Japonya'da da İslâm'ı yayma faaliyetleri başlayacaktır. *Seyyid Tahir El Hüseyini* imzalı, Tokyo'dan gönderilen bir mektup, Japonya'nın karakter ve yaşantı olarak İslâm'a çok yakın olduğunu belirterek, iki ülke arasında yakınlık kurabilmek maksadıyla *Uhuvvet-i İslâmiyye* adında İngilizce bir gazetenin Tokyo'da çıkarmaya başladığını Osmanlı kamuoyuna duyuracaktır. Japonların kendi ahlâk ve geleneklerine bağlılığını övmekle devam eden yazı, bizzat oradaki gözlemlerinden hareketle, Avrupalıların Japonya'ya gelip kıyafet mağazası açsa hiçbir iş yapmayacağını çünkü Japonların kendi milli kıyafetlerini muhafaza ederek yabancılara toprak dahi satmadıklarını belirtecektir.³⁰⁸ Hatta Japonların temizlik konusunda son derece dikkatli olduklarını ve böylece aslında İslâm'a uygun bir yaşam sürdürdüklerini aktaracaktır:

O kadar nezafet var ki insan gıpta etmemek mümkün değil çünkü bu nezafeti bize dinimiz emrediyor, kitabımız mukaddes Kuran-ı celilü's şanıımız bize ve bütün nev-i beşere nezafeti medeniyet ve adalet ve ittifakı, say ü gayreti göstermiş. Yek-dil ü yek-vücut olarak çalışmalıyız. Nusret-i ilahiye ve tevfiyat-ı Sübhaniye daima bizimle olacağına şüphem yoktur.³⁰⁹

Japonların temizliğe düşkünlüklerinin İslâm'a son derece uygun bir yaşam biçimi olarak gösterilmesi, yine onların gündelik yaşamda ve siyasette sadelik ve mütevazılığa önem veren kültürleriyle birlikte Osmanlılar için bir yakınlık noktasıdır. Tokyo'da öğrenci olarak bulunan Hasan Fehmi'nin göndereceği mektup da Japon meclisinin sadeliğinden ve mebusların mütevazılığından bahsedecek ama iki ülke arasındaki bütün bu güzel İslâmî yakınlıklara karşın Asya'da çok etkin bir Osmanlı aleyhtarı İngiliz basını olduğunu da Osmanlı kamuoyuna aktaracaktır. Bu sebeple Osmanlı mebusları attıkları her adıma, her icraata dikkat etmeli, Asya

³⁰⁷ "Açıklama", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 5, Sayı: 117, s. 220. 18 Teşrinisani 1326-1 Aralık 1910.

³⁰⁸ Seyyid Tahir El Hüseyini, "Tokyo'dan", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 6, Sayı: 139, s. 140, 21 Nisan 1327-4 Mayıs 1911.

³⁰⁹ A. g. e., 140.

Müslümanları üzerindeki örnek teşkil eden konumlarının, olası hatalarında bu etkin İngiliz basını vasıtasıyla bir propaganda malzemesine dönüştürülerek zarar göreceğini unutmamalıdır.³¹⁰ Tabii Japonların gazeteciler nezdinde Osmanlılara ve İslâm'a uygun yaşantıları sadece temizlik ve sadelikle ilgili değildir. Örneğin, feminizme savaş açacak bir yazı, terakki etmek için kadınların feminist olmalarına gerek olmadığını, birbirlerini destekleyecek kadın cemiyetleri açabileceklerini ama siyaset ve yönetim işlerini erkeklerin elinden almanın terakki etmeyle bir ilişkisi olmadığını savunacak, bunu da Japon kadınlar üzerinden ispat etmeye çalışacaktır:

Danimarka kadınları tarafından, kadınların hakk-ı intihaba malik olmasına çalışan feministlerin akd eyledikleri beynelmilel kongreye iştirak etmeleri için Japon kadınlarına müracaat edilmiş, Japon kadınları da şöyle cevap vermiş: “Biz çocuklarımızı terbiye etmek, hakkıyla vatanperver sıfatına lâyık olacak, vatan-ı azizi fedâkârane müdafaa edecek evlat yetiştirmekle meşgulüz, politika ile iştigal etmeye vaktimiz yoktur.”³¹¹

Bu haberin esasının olup olmaması bir yana, gazetenin düşündeki terakki formülünü göstermesi açısından yazı önemlidir. Japonlarda gündelik yaşamda ve siyasette klasik erkek egemen düzen ile Müslümanlardaki benzer durum arasında paralellik kurulmakta ve bu, İslâmî terakki formülünün Japonya örnek alınırca kolayca gerçekleştirilebileceğine yönelik bir referans olmaktadır. Osmanlı terakkisinin kadınlara vereceği konum da böylelikle terakkiyi gerçekleştirecek, vatana olan vazifesini asla unutmayacak evlatlar yetiştirmek olmaktadır. Modernleşme sürecinde kadına yönelik oryantalist bakışın Japon modernleşmesinde de görüldüğüne dikkat çeken Binark (1998: 78-79) Japon kadınların zaman ve mekânda sabitlenmiş bir *geisha* imgesiyle kendi tarihlerini konuşmaktan men edilmelerinin, modernleşme sürecinde hem Batı'nın Doğu'dan hem de Doğu'nun kendisinden istediği çift taraflı bir oryantalizm yaklaşımı olduğuna dikkat çeker. Modernleşmenin, kadınların mevcut konumlarının değişmesine sebebiyet verebileceğine yönelik bir tepkiyi de beraberinde getirerek ve aynı zamanda bu mevcut durumu muhafaza ederek gerçekleştirilmesi arzusu, Osmanlı'da da yaygın bir yaklaşım olacaktır.

Osmanlı'da kadınlara yönelik bir süredir çıkmakta olan çeşitli dergilerin ve özellikle *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin her ne kadar ılımlı bir yayın olsa da sıklıkla erkek yazarlar tarafından bir tehdit unsuru olarak görülecek olması da aynı modernleşme korkularını yansıtacaktır. Üstelik Hasan Fehmi'nin yazdıklarında da görüldüğü üzere, modernleşmeye paralel olarak farklı tarihlerde sıklıkla ahlâk ve kadınların giyim kuşamı üzerinden modernleşme tartışmalarının yoğunlaştığı bir sırada yine Pierre Loti, 1906'da *Bezgin Kadınlar* adında bir roman yayımlayacak ve bu roman sebebiyle Osmanlı kamuoyu, bizzat Sultan II. Abdülhamid de dâhil olmak üzere çok büyük bir rahatsızlık ve öfke duyacaktır.³¹² Zira Loti 1903'te İstanbul'a gezmeye geldiği sırada kendilerini mektup yoluyla ona tanıtan üç kadınl

³¹⁰ Hasan Fehmi, “Tokyo: Japonya Meclis-i Mebusanı'nda”, *Sırât-ı Müstakim*, Cilt: 6, Sayı: 143, s. 206, 19 Mayıs 1327-1 Haziran 1911.

³¹¹ “Sahibe-i İffet Ümmehat-ı İslâmiyyenin Enzar-ı Dikkatine”, *Sırât-ı Müstakim*, Cilt: 6, Sayı: 146, s. 249, 9 Haziran 1327-22 Haziran 1911.

³¹² Pierre Loti'nin romanlarında Osmanlı kadınlarına yönelik oryantalist bakış açısını eleştiren, dönemin Osmanlı yazarlarından bazılarının yazıları için bkz. Çelik (2020: 197-219).

tanışacak ve ona kadınların Osmanlı'da kilitli bir harem hayatı yaşadıklarını, insan içine çıkamadıklarını, istedikleri insanlarla evlenmelerinin, meslek edinmelerinin, nüfuzlu birinin kızı olmadıkça okuma yazma öğrenmelerinin dahi yasaklı olduğunu anlatan bu mektupları romanında kullanacaktır. Fakat bu mektupları ona yazan bir Osmanlı kadını olmayıp Loti'yi *Cenan* adında bir Müslüman kadın olarak kandıran, oysa gerçekte *Marc Helys* takma adıyla oryantalist hikâyeler kaleme alan, feminist Fransız gazeteci Marie Lera'dır.³¹³ Romana konu olan ve kısa süre sonra da Paris'e kaçacak diğer iki kadın, Zennur ve Nuriye kardeşler ise II. Abdülhamid hükümetinde görevli M. Nuri Bey'in kızlarıdır. Dolayısıyla romanın yayımlanışı ve sonrasında ortaya çıkan bu gerçekler sebebiyle devletin tepesinde ve Müslüman kamuoyunda bir kriz de yaşanmış durumdadır.

Mevcut ve giderek artan tüm bu tepkinin özellikle 1908 Devrimi sonrasında, Halide Edib (Adıvar) öncülüğünde *Teali-i Nisvan Cemiyeti* gibi Osmanlı'da feminizmin temelinde yer alan cemiyetlerin ve yayınların giderek daha etkin olduğu; yine kadınlara yönelik çıkarılan *Demet* (1908), *Kadın* (1908), *Mehasin* (1908), *Musavver Kadın* (1911) ve zaman zaman *Servet-i Fünûn* gibi kadın haklarının, feminist hareketin, kadın-erkek eşitliğinin konuşulduğu, tartışıldığı zengin yayınların da eklenmesiyle modernleşmeye dair mevcut muhafazakâr korkular giderek derinleşmiştir. Örneğin, dönemin en uç ve mevcut dine, yerleşik yönetim anlayışına karşı sözünü sakınmayan dergilerinden biri olan *Yeni Felsefe Mecmuası*'nda dahi M. Zekeriya (Sertel), kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmaları konusunda feminizmi desteklemekle birlikte feminizmin bir ütopya olduğunu zira feminizmin kadınlığı öldürerek kadınları aile sorumluluğunu almamaya, anne olmak istememeye ittiğini söyleyecek ve yine feminizmi kadınlığı bizzat erkekliğe yaklaştırmaya sebep olduğu gerekçesiyle reddedecektir.³¹⁴ Yine devrim sonrası kadınların eğitim almalarının ve kamusal görünürlüklerinin giderek artmasına, bunları tartışan zengin bir basının ortaya çıkmasına, hatta bu yolda çeşitli hukuki düzenlemelerin de yapılmasına karşın İbar (2019: 47) bu eğitime teşvik motivasyonun altında aslında kadınların iyi bir anne ve eş olmaları için yöneticilerce gerekli adımların atılması olduğunu, örneğin Enver Paşa'nın bunları desteklemekle birlikte kadınların yeni açılmış olan Gülhane Parkı'nda gezmelerinden rahatsız olduğunu ve Cemil Topuzlu'ya sert bir yazı yazarak bunu engellemesini istediğini belirtir. Zira kadının kamusal mekânda belirmesi, hele de klasik toplumsal konumunun dışında bir kadın kimliğiyle belirmesi hoş karşılanmamaktadır.

Japonya ve Osmanlı arasında, ahlâk ve maneviyat yönünden kurulmaya çalışılan benzerliklerden bir başkası da Tokyo'da öğrenci bulunan Hasan Fehmi'nin, ramazan münasebetiyle oruç tuttıkları bir günü anlatırken, oruçlu olduklarını gören komşularının ve ev işlerinde yardımcıları olan kadının bunu takdir etmesi ve Hasan Fehmi'ye göre İslâm'ın kutsiyetine şahit olmalarıdır. Yardımcı Japon kadın, eskiden Japonlarda da orucun olduğunu

³¹³ Bu romanın yazılış süreci ve İstanbul temelindeki tarihsel arka planı için bkz. Timuroğlu (2020: 151-190) ve Aslan (2021: 433-438).

³¹⁴ M. Zekeriya, "Kadınlık Âleminde", *Yeni Felsefe Mecmuası*, Sayı: 3, s. 20-23, 15 Eylül 1327-28 Eylül 1911.

belirtince de Hasan Fehmi de hayranlıkla karışık bir şaşkınlık olur.³¹⁵ Japonya'nın bir gün İslâm'ı seçmesine yönelik dinmeyen arzusu ise şu satırlarda usulca belirecektir:

Ramazanımızın ikinci sahuruydu, bu mektubu da sabah namazını bekler iken yazdım. Ortalık bir sükût-i amik, gündüzü gözleyen Tokyo derin hâba varmış, hazin bir sükût. Düşünüyorum, koca Japonya'nın merkezinde milyonlarca nüfus içinde yalnız biz üç kişi Hâlik-ı Kâinat'a vazife-i ubûdiyyeti ifa etmek için sabahın olmasına muntazırız.³¹⁶

Bu uğurda girişilen çabalar ve sonuçları da kamuoyuyla paylaşılacak, Japonya'da İslâm'ı seçen mühtediler isimleriyle birlikte Osmanlılara duyurulacak, "Cenab-ı Hak emsalini artırsın." denilerek de devamı için dua edilecektir.³¹⁷ Fakat bu faaliyetlerin çok daha büyük bir amacın parçası olarak açıkça duyurulmasını sağlayanlardan biri ise Eşref Edip (Fergan) olacaktır. Tokyo'da çıkan *Uhuvvet-i İslâmiyye*'nin yazdığı bir makaleyi Osmanlı kamuoyuna aktaran yazar, bu makalede Avrupa ülkelerinin ve matbuatının İslâm toplumlarına sürekli kin ve nefretle saldırdığının, dolayısıyla Avrupa'ya karşı bağımsızlık ve inançlarını koruyabilmek için dünyadaki tüm Müslümanların da bir an evvel Avrupa'ya karşı ittifak etmek zorunda olduklarının belirtildiğini aktarır. "Avrupa'nın evlere musallat olan bu haydutlarına" karşı çare, Pan İslâm'dır.³¹⁸ Bunu duyuran gazetenin Tokyo'da çıkması, Japonya'nın Pan Asya politikalarıyla İslâm dünyasının Pan İslâm politikalarını birleştirmek ve Japonya hamiliğinde Avrupalı büyük güçlere karşı bir blok oluşturabilmek içindir. Müslüman olan Japonlar, Pan İslâm çağrısında bulunan Japonya destekli gazeteler ya da Osmanlı kamuoyuna Japonya'nın ahlâk ve maneviyat timsali bir rol model olarak sunulması birbirleriyle bağlantılı eylemlerdir.

Bu eylemlerden bir başkası da Tokyo'da bulunan Müslüman okullarının yöneticisi Hasan Mürşid Efendi'nin Rusya ve Türkiye üzerinde kamuoyu oluşturma çabalarıdır. Hasan Mürşid Efendi, Rusya Müslümanlarına çağrıda bulunarak Japonya Müslümanlarının imam ve muallimlere ihtiyaç duyduğunu, bu konuda yardımcı olmalarını istemektedir. Hatta bu sayı ne kadar yüksek olursa o kadar iyi olacağı vurgulanmaktadır. Yazıya göre Tokyo'da çıkan bir diğer yayın *İslâm Mecmuası* da Çin ve Japon Müslümanların birleşerek Türkiye'ye yardım etmelerini istemektedir. Yazı ise bu İslâm dergisinin bütün Müslüman âlemi tarafından benimsenmesini, desteklenmesini istemektedir.³¹⁹ Böylece Müslümanlar ile Japonya arasında kurulacak bağ Osmanlı sınırlarını aşarak bütün bir İslâm dünyası üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Her ne kadar Japonya ne Müslüman ne de ehl-i kitap olsa da Japonya'nın kendi kültür ve inancına duyduğu samimi bağ anlatısıyla kalplerinin İslâm'a çevrilebileceğine yönelik bir aktarım da söz konusu olacaktır. I. Dünya Savaşı sırasında bu tür yazılar, yaşanan büyük savaş ve sıkıntılar sebebiyle çok mümkün olmasa da örneğin, Japonya'yı bir rol model olarak sıklıkla Osmanlı kamuoyuna aktaran Samizâde Süreyya, Tokyo'da iken gittiği bir tapınakta yaşadıklarını, Budist öğretisi doğrultusunda ona yorumlayan Japon din adamlarının aktardıkları

³¹⁵ Hasan Fehmi, "Japonya'da Ramazan-ı Şerif", *Sirât-ı Müstakîm*, Cilt: 7, Sayı: 159, s. 43, 8 Eylül 1327-21 Eylül 1911.

³¹⁶ A. g. e., s. 44.

³¹⁷ "Japonya'da İhtida", *Sirât-ı Müstakîm*, Cilt: 7, Sayı: 174, s. 290. 22 Kanunuevvel 1327-4 Ocak 1912.

³¹⁸ Eşref Edib, "Japonya'dan Bir Nidâ-yı İttihad", *Sebilürreşâd*, Cilt: 9, Sayı: 227, s. 340, 3 Kanunusani 1328-16 Ocak 1913.

³¹⁹ "Japonya ve Çin'de İslâm", *İslâm Dünyası*, s. 285. 4 Muharrem 1332-3 Aralık 1913.

vasıtasıyla kamuoyuyla paylaşacak ve maneviyata bağlılıkları karşısında hayranlığını, tapınaktan çıkmak istemediğini ifade edecektir.³²⁰ Japonlardaki bu ahlâk ve maneviyata olan bağlılık nedeniyle *Habl-i Metin* dergisi imtiyaz sahibi Hoca Hayreddin Efendi'ye göre ileride Japonlar İslâm'ı seçerlerse bu durum şaşırtıcı olmayacaktır, zira onlar karakter ve çalışkanlık itibarıyla zaten İslâm'a uymaktadırlar.³²¹

Öyleyse Osmanlı basınında örnekleri görülen, Japonların ahlâkî ve manevi olarak İslâm'a olan -ya da olduğu sanılan- bu yatkınlığından istifade etmek suretiyle resmi olarak Osmanlı Devleti ve Japonya arasında nasıl bir ittifak kurulabilir sorusunu oluşturan yazıları irdelemek gerekmektedir. Zira Japonlar uzun zamandır zaten çeşitli açılardan Osmanlı kamuoyuna bir rol model olarak sunulmakta ve her geçen gün bu rol model ile daha da büyüyen bir yakınlaşma, ittifak kurma arzusu belirginleşmekteydi. İşte bu noktada Abdürreşid İbrahim'in bilfiil Japonya'yı gezerek farklı makamlardan, farklı kritik isimlerle bu maksatla yaptığı görüşmeler devreye girmektedir. Onun tüm Asya kıtasında yaptığı gezilerini Osmanlı kamuoyuna tefrika hâlinde aktardığı *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişar-ı İslâmiyet* adlı iki ciltlik eseri, özellikle Japonya'yı aktardığı bölümde Osmanlı basınında hâlihazırda var olan Japonya imgesine paralel saptamalarda bulunacak ama hepsinden çok daha detaylı, verimli bir şekilde bu imgenin sadece bir imge olarak kalmayıp somut bir siyasi ittifak olarak Osmanlı/Müslüman kamuoyunda kabul görmesi için de inşacı bir çaba gösterecektir.

3.5.2. Hilâl ile Güneş Birleşir, Sevişe Sevişe Koklaşır: Pan Asya ile Birleşen Pan İslâm Ekseninde Abdürreşid İbrahim'in Faaliyetleri ve Yazıları

Rusya Çarlığı'nın nüfuzu altında Müslüman azınlığın bir üyesi olarak doğan Abdürreşid İbrahim (1857-1944) gençliğinden itibaren Rusya'nın asimilasyon ve baskı politikalarına karşı Müslümanların Osmanlı Devleti'ne göçünü teşvik etmişti. Ancak bunun yanında asıl ilgi alanı ve çabası Müslümanların geri kalma nedenleri üzerine düşünüp gazetelere bu konuda yazılar yazmak ve bu sayede bir kamuoyu oluşturarak fiili olarak bu sorunların çözülmesi için aksiyon almaktı. Gençliğinden itibaren *Umran*, *Mirat*, *Ülfet*, *İslâm Dünyası*, *Teârûf-i Müslimin*, *Yeni Yapon Muhbiri*, *Ceride-i Süfiyye*, *Mihrab*, *Sırât-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* gibi çok çeşitli gazetelerde yazacak ve nihayet Osmanlı kamuoyunun dikkatini çeken Japonya'nın başarılarına o da büyük bir dikkat ve heyecanla yaklaşacaktı. Japonya'nın Müslümanlara rol model olarak inşasında Abdürreşid İbrahim'in saptadığı dört temel gerekçe vardı: Asya Müslümanlarının kötü eğitim ve yaşam koşulları, Rusya ve İngiltere'nin Asya'daki Müslümanları şiddet ve misyonerlik yoluyla asimile etme çabaları, Osmanlı Devleti ve İstanbul ulehasının Asya Müslümanlarına ilgisizlikleri ve nihayet Japon kültür, yaşam ve ahlâkının İslâm ile örtüşmesine karşın Osmanlı ulehasının aksiyon olarak bunu değerlendiren bir siyasi ittifak kuramaması.³²²

³²⁰ Samizâde Süreyya, "Japonya'da Bazı Akideler", *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası*, 8 Teşrinievvel 1917-8 Ekim 1917.

³²¹ Hoca Hayreddin Efendi, "Mektup", *Habl-i Metin*, s. 15-16. 14 Rebiülahir 1337-17 Ocak 1919.

³²² Aslan, C. E. (2022). "Tatar Seyyah Abdürreşid İbrahim'in *Sırât-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* Gazetelerindeki Yazılarında Türk-İslâm Dünyasının Terakki Etme Yolları Üzerine Düşünceleri", *II. Uluslararası Türk Dünyası İletişim ve Sanat Sempozyumu*, Sözlü bildiri.

Abdürreşid İbrahim'in uzun Asya seyahati ve doğrudan Japonya'nın üst düzey siyasi ve askeri yöneticileriyle iş birliğinde bulunup Osmanlı Devleti ile Japonya arasında siyasi ve iktisadi yakınlaşmayı resmi bir noktaya taşıma çabası çok önemlidir. Onun *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişar-ı İslâmiyet* adlı iki ciltlik eseri Asya'daki Müslümanların içinde bulundukları zor durumları ve onları bu hâle getirdiğini belirttiği Avrupa emperyalizmine karşı olası kurtuluş yollarını tartışıp okuyuculara aktardığı çok önemli bir eserdir. Bu eserin kopyaları *Sırât-ı Müstâkim* ve *Sebilürreşâd* gazeteleri başta olmak üzere çeşitli gazeteler vasıtasıyla Anadolu'nun en ücra yerlerine kadar ulaşmış, yoğun bir ilgi ve taleple karşılanmıştır. Osmanlı basınında Japonya'yı bir rol model olarak inşa eden ilk yazılardan iki ülke arasındaki ilişkilerin eski bağlamından kopacağı tarih olarak 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadarki süreçte Japonya üzerine yazılan en detaylı, yerinden ve belki de bir aksiyon insanı olmasından ötürü başka yerlerden ulaşılamayacak bilgileri iyi de bir üslûp ile okuyucuya aktarması sebebiyle Abdürreşid İbrahim'in yazıları büyük önem kazanmaktadır. Nitekim bu yazılarda dört temaya da girecek çok sayıda detaylı bilgi, yorum ve haber vardır. Öte yandan Abdürreşid İbrahim'in bu eserinden önce hâlihazırda Osmanlı basınında Japonya ile ilgili çokça yazı olduğu gibi Japonya'da da oluşmaya başlayan bir Türk imgesi vardı.

Ertuğrul Firkateyni'nin hayatta kalan Türk kazazedeleri için para toplayan Japon gazetelerinin topladıkları tutarı İstanbul'a getiren ve geldikten sonra da padişahın isteğiyle burada kalarak hem Harbiye'de askeri öğrencilere Japonca dersi verecek hem de kuracakları oyuncak ve süs eşyası mağazasıyla bir nevi gayri resmi elçilik görevi yürütecek Noda Shotaro ve Yamada Torajiro, gözlemlerini Japonya'daki gazetelere de aktarmışlardı. *Taiyo* (Güneş) adlı Japon dergisinde sıklıkla Türkiye ile ilgili gelişmeler okuyuculara aktarılmakta³²³, bu yazılardan birinde Torajiro, Avrupa karşısında Türkiye'nin müttefiklere ihtiyaç duyduğunu belirterek Japonya'nın bir büyükelçi atayarak Türkiye'nin bu durumundan istifade etmesi gerektiğini belirtmekteydi (Erdemir: 2014: 33). İstanbul'da kurulan *Nakamuro Shoten* isimli Japon mağazası bir bakıma kritik isimlerin bir araya gelerek siyasi manevralar için temaslar oluşturma yerine dönüşmüştü. Özellikle Torajiro'nun temaslarıyla bir araya gelen çeşitli isimler, Japonya'nın Türkiye'yi de kapsayacak Asya politikaları için zemin yoklaması ve program oluşturma çabasına giriyorlardı. Zamanla bu isimler arasında General Nogi, Genelkurmay Başkanı Utsunomiya Taro gibi askerler olacağı gibi yine Türkiye ile ilgili gözlemlerini Japon kamuoyuna aktaran Asahina Chisen, Tokutomi Soho ve Tokutomi Kenjiro gibi isimler de vardı. Torajiro bir yandan oyuncak mağazası yönetmekte, bir yandan da bu isimlere İstanbul'da rehberlik yapmaktaydı. Bununla da kalmayarak Rus-Japon Harbi sırasında Galata Kulesi'nden Boğaz'ı geçen Rus gemilerini izlemekte ve durumu Japonya'ya raporlamaktaydı (Esenbel: 2011: 46). Dahası İstanbul'daki gözlemlerinden hareketle kaleme alacağı ve 1911'de Japonya'da yayımlanacak olan *Resimli Türkiye Kitabı* da Japonya'daki Türk algısının oluşumuna büyük bir katkı sağlayacaktı.

Torajiro'nun yoğun faaliyetleriyle kurulan temaslar ve oluşmakta olan Türk imgesi, yine onun yardımıyla Türkiye'de gezen, çağdaş Japon mimarisinin öncüsü Ito Chuta'nın

³²³ Dergide Türkiye ile ilgili çıkan haberler için bkz. Erdemir (2014: 29-43)

gördüklerini resmederek Japon kamuoyuyla paylaşmasını da sağlayacaktır.³²⁴ Türk mimarisinin farklı medeniyetlerden aldığı eklemlmeleri ve yine gündelik yaşamdaki pek çok tanıklığını resmederek aktaracak olan Ito Chuta, Türkiye'yi mimariden yola çıkarak genel anlamıyla Avrupa etkisiyle kendi özgünlüğünü yitirmekte olan bir ülke olarak görecektir. 1881'de Yoshida Masaharu'nun, 1908'de ise Nagase Hosuke'nin³²⁵ Türkiye ve çevresine yapacakları gezilerin Japonya'da oluşturduğu imaj da her geçen gün daha da büyük sorunlarla uğraşan, Avrupa karşısında kendini yalnız hissedenden Türkiye imgesidir. Hâliyle iki tarafta da sonradan ortaya konan tüm bu detaylı yazılar, bir zamanlar Osmanlıların gözünde Japon imgesini yüzeysel ve şarkiyatçı tasvirlerle oluşturacak Pierre Loti'nin *Madam Krizantem* (1887) ya da yine Avrupa ve Japonya nazarında klasik Doğulu toplum olarak Türkiye imajını yaratacak *Aziyade* (1889) romanlarını aşacak kadar detaylı ve derinlemesine yazılardır. Dolayısıyla Abdürreşid İbrahim'in yazıları bir yandan Türkiye'de hâlihazırda farklı temalardan hareketle rol model olarak görülen Japonya imgesi ile Japonya'da ise hâlihazırda Avrupa karşısında giderek yalnızlığa itilen ve bu sebeple Japonya'ya ihtiyaç duyan Türkiye imgesinin tam ortasında kaleme alınmışlardır.

Abdürreşid İbrahim böyle bir ortamda Asya seyahatine başlamışken, Türkiye'de de Japonya'daki din kongresine yönelik hararetli yazılar kaleme alınmaktaydı. Kongreye Yıldız Sarayı'nın ilgisiz kalması eleştiri oklarına hedef olmakla birlikte, saray her ne kadar sonradan üç kişiyi bu kongreye katılmakla görevlendirse de mesele sadece kongreye ilgisiz kalmak olarak değil, adeta Japonya'yı topyekûn Müslüman yapma fırsatının kaçırılması şeklinde de değerlendiriliyordu. Zira basında uzun zamandır yayımlanan yazılar, detaylarıyla Japonya'nın neden İslâm'a yatkın olduğunu ve olası bir İslâm'a geçişle birlikte bunun Osmanlılar ve tüm Müslüman dünyası için ne anlam ifade ettiğini tartışmaktaydı. Ancak İstanbul'un kongreye olan gönülsüz katılımına karşın Mısırlı Muhammed Ferid Vecdi Bey, bu kongreye bir metin göndermiş, o metin de *Sırât-ı Müstakîm* vasıtasıyla Osmanlı kamuoyuyla paylaşılmıştı. Hayli uzun sayılabilecek bu metinde, Japonya'nın 1905'te Rusya'yı yenerek ne kadar terakki etmiş, medeni bir ülke olduğunu tüm dünyaya ispat ettiği vurgulanıyor ve Japonların İslâmiyet'e geçmesine yönelik hâlihazırdaki davranışsal ve kültürel yatkınlıklarıyla birlikte diğer yazılarda olmayan çok önemli bir pratik neden sunuyordu: Tevrat Hz. İsa'yı, İncil ise Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul etmiyordu. Ama Kur'an-ı Kerim hem onları peygamber kabul ediyor hem de Allah'ın bugün bilinmeyen çok sayıda peygamberi de daha önceden gönderdiğini ifade ediyordu. Bu durumda Yahudiliğin ve İncil'in peygamber olarak kabul etmeyeceği Buda'yı, yalnızca İslâm bir peygamber olarak kabul edebilirdi. Dolayısıyla Japonların İslâmiyet'i seçmeleri, onların Buda, Brahma ya da Konfüçyüs gibi çok değer verdikleri ulvi kişilere sırt dönmeleri anlamına gelmeyecekti.³²⁶ Tabii bu durum, Japonlar olur da Hristiyanlığı seçerse

³²⁴ Bu yolculuğu ve Chuta'nın çizimlerini ele alan bir çalışma için bkz. Miyuki Aoki Girardelli (2011).

³²⁵ Nagase Hosuke'nin yaptığı yolculuğun aslında gizli bir görevle gerçekleştirildiğine yönelik bir çıkarım ve yine *Keio Gijuku Gakuho* dergisinde 1900-1929 arasında Türkiye ile ilgili haberleri irdeleyen bir çalışma için bkz. Nalbant Ayhan (2021).

³²⁶ Muhammed Ferid Vecdi, "Sefirü'l İslâm İla Sairi'l Akvam I", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 1, Sayı: 17, s. 263-264. 4 Kanunuevvel 1324-17 Aralık 1908.

aynı anda Müslümanlar, Yahudiler ve Budistler tarafından dışlanacakları gerçeğine gönderme yapıyordu.

Japonların ancak İslâm'a geçerek mantıklı bir iş yapıp kendilerine büyük bir nüfuz alanı açabileceklerini savunan yazar, Japonya ile Osmanlı'yı bir ittifaka sokacak olan gelişmeyi de bunun üzerinden gerekçelendirecektir:

...insan ne için Yahudi olsun da Budî olmasın? Ve ne için Mesîhî olsun da Brahmî olmasın? Ve hangi müreccah ile insan Musa Aleyhisselâmın Beni İsrail'e mebus resulün bi'l-hak olduğuna ve kavmine kitâb-ı mübin ve nûr-ı amîm ile geldiğine itikad eylesin de aynı akideyi Muhammed Aleyhissalatü vesselam, Buda, Zerdüş, Brahma ve onları sebk ve tekaddüm eden ve ümmetlerini hayrata ve sübül-i kemâlâta hâdî olan kitablarıyla bahis olunan sair enbiya hakkında beslememiş olsun? Bu makul müdür ki Cenab-ı Musa Aleyhisselâmı Benî İsrail'den dokuz, on bin nüfusa imam ve rahmet olarak bahis ve irsal buyuran Hakk celle ve âlâ yüzlerce milyondan mütecaviz Çinlilerle Japonyalıları ve sair Asya ve Afrika ve Avusturalyalıları ve akvam-ı saire-i beşeriyyeyi peygambersiz, mürşitsiz, kitapsız, ilim ve hidayetsiz zulûmât-ı cehl ü gaflette, vadi-i dalâlette terk etsin?³²⁷

Muhammed Ferid Vecdi Bey'in pragmatik ve özünde Osmanlı ile Japonya'yı ittifaka yaklaştırma amacı gütmekte olan çıkarımı zekicedir. Diğer dinlerin kolayca kabul etmeyeceği ya da bu konuda net bir açıklama yapmadıkları hususlara İslâm'ın, Allah'ın isimleri bilinen ya da bilinmeyen çok sayıda peygamber göndermiş olduğuna yönelik savunusuna atıf yaparak Buda, Zerdüş, Brahma gibi tüm diğer peygamber ya da düşünürlerin de Müslümanlarca kabul edilebileceğine dair bir denklem kurmaktadır. Böylece Japonların İslâmiyet'e geçmeleri onlara bir şey kaybettirmeyecekken Müslümanlara da çok şey kazandıracaktır. Fakat belki de bundan daha zekice olan bir başka çıkarımı ise İslâm'ın farklı peygamberlere gelen kitapları reddetmeyip kabul etmesiyle birlikte Kuran'ı Kerim'i de bunların tamamlayıcısı olarak ele alması ve dolayısıyla Buda'nın ya da Brahma'nın öğretilerinin de bu minvalde değerlendirilebileceğine yönelik çıkarımıdır.³²⁸ Böylece bu öğretiler ve kitaplar da zarar görmeden, İslâm'ın kapsayıcılığı sayesinde varlıklarını sürdürmeye devam edeceklerdir. Dolayısıyla Muhammed Ferid Vecdi Bey'in formülünden çıkarım yaparak söylenebilir ki Japonya'nın olası İslâm'a geçişiyle özellikle Japonya'nın önceliği olan tüm Asya kıtasının da Müslüman olabileceğine yönelik varsayım, bir anda Japonya'ya Asya kıtasının en büyük nüfus ve nüfuzuna sahip ülkesi olma yolunu açacak ve ta Tokyo'dan İstanbul'a kadar geniş bir etki alanı yaratacaktır.

İslâm ile Asya'nın büyük nüfusa sahip dinlerini birleştirme çabası adeta Japonların İslâm'a geçişini kolaylaştırmak ile Osmanlı/Müslüman kamuoyunu da bu doğrultuda teşvik edip müjdelemek gibi bir misyona da sahiptir. Japonya'ya seyahati öncesi Moğolistan'a uğrayan Abdürreşid İbrahim (2019a: 184) de Budizm'in iki liderinden biri olan Dalay Lama'nın Tibet'te oturduğunu, Hamba Lama'nın ise Moğolistan'da bulunduğunu belirterek bizzat

³²⁷ Muhammed Ferid Vecdi, "Sefirü'l İslâm İla Sairi'l Akvam II", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 1, Sayı: 18, s. 281-282, 11 Kanunuevvel 1324-24 Aralık 1908.

³²⁸ Muhammed Ferid Vecdi, "Sefirü'l İslâm İla Sairi'l Akvam III", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 1, Sayı: 19, s. 298, 18 Kanunuevvel 1324-31 Aralık 1908.

Hamba Lama ile görüşüğünü belirtir. Görüşme ise ilginçtir, Hamba Lama Budizm'in kutsal kitaplarından, Moğolca yazılmış bir cildi ona göstererek "Bizim kitabımızda Muhammed'in ismi dahi mevcuttur." diyerek Hz. Muhammed'in nübüvvetini kabul ettiğini belirtecektir. Dahası Abdürreşid İbrahim seyahatine yoksul ve adeta kimsesiz biri olarak dünyayı tanıma arzusuyla çıktığını belirtse de bütün yol üzerinde ne kadar kritik görevde, konumda insan varsa hemen hepsiyle görüşecektir. Hatta bu kimseler Japonya'nın en yüksek konumdaki yöneticiler dahi olacaktır. O ise bu ilginç durumun üzerinde hiç durmadan, sadece bireysel çaba ve isteklerle yola çıktığını anlatmaya devam edecektir. Nitekim Japonya'ya gittiğinde, oradaki insanlara söyleyeceği ilk sözler de dönemin atmosferini anlayabilmek adına önemlidir:

Japon milleti bizim için giyaben ihtiram etmiş olduğumuz bir millettir, her ne kadar biz Japonların ne gibi bir millet olduğunu bilmez idiysek de genellikle bizim Müslümanlarda ve özellikle Tatarlarda Japonlara karşı bir manevi cazibe mevcut idi. Rus-Japon Muharebesi başlar başlamaz bütün Müslümanlar hiçbir münasebetleri olmayan Japonların muzaffer olması için dua ettiler (2019a: 300).

Yine Japonya'nın eski dış işleri bakanı Kont Okuma ile de görüşme yaptığını aktarır, ona Japonya'nın "bir güneş gibi doğduğunu" ve bu sayede Şark milletlerinin de "medenileşmeye" malik olduklarını Japonların tüm dünyaya ispatladıklarını belirterek saygılarını sunar (2019a: 302). Kont ise Japonların dininin Japonluk olduğunu belirtmekte ve din konusunda propaganda yapmak Japonya'da serbest olduğu için, adeta Abdürreşid İbrahim'i de bu konuda teşvik etmektedir. Kont ile görüşmesinin ardından da sanki tesadüfen her şey gerçekleşmiş gibi Tarihçiler Cemiyeti'nin bir toplantısına katılır ve orada konuşma yapar:

Bugün elhamdülillah Nihon (Japonya) kendini göstermiştir. Şu hâlde yakın zamanda bütün Doğu'yu aydınlatacağına emin olacağız. Batıların vazifesi batmaktır! (Alkışlar) Nihon rehber olursa bütün Doğu milletleri öne geçecektir (2019a: 319).

Abdürreşid İbrahim, bu gurur duyulması Japonya'nın tarihi misyonunu açıkladığı gibi Japon mebuslardan Sasaki ile yaptığı görüşmede de Sasaki'nin Japonlar ne kadar terakki ederlerse etsinler, eğer bütün Doğu dünyasını birleştirip onlara öncülük etmezlerse bunun anlamsız olacağını söylediğini büyük bir gururla aktarır (2019a: 322). Sonra da uzun uzun Japon halkında gördüğü ahlâkî ve manevi meziyetleri, yüksek gazete okuma alışkanlığını aktarır ve Honci adında bir okula gider. Burada da bir konuşma yaparak Japon terakkisinin ahlâk ve maneviyat sayesinde gerçekleşip, yine bu sayede ayakta kalacağını belirtir:

Bugün Fransızlarda bilim vardır, her şey vardır. Fakat ahlâk olmadığından yıkılmaya/çökmeye mahkûm bir millettir. Er geç Fransızlar yıkılacaklardır. Japon milletine aşırı muhabbetimden, kalbimin bütün samimiyetiyle tavsiye edeceğim nokta şudur: Siz maarif için say u gayret ettiğiniz gibi, büyük bir ihtimamla "Yamata Tamaşi" milli ahlâkın muhafazasına da gayret ediniz, milli hamiyeti olmayan bir milletin bekası mümkün değildir. Japonların Rus muharebesini kazanmaları da milli hamiyetleri sayesinde. Bu kadarla iktifa ederim (2019a: 359).

Gittiği her yerde ayakta karşılanan ve konuşma yapması rica edilen Abdürreşid İbrahim (2019a: 375), bir üniversite kütüphanesine de uğrar ve burada öğrencilerin milli kıyafet ve terlikleriyle bulunup kitap okumalarını takdir ederek, terakki için milli ve kültürel unsurlardan feragat etmenin gerekmediğini okuyuculara aktarır. Fakat hemen sonrasında da Profesör Oşima

ile yapacağı görüşmede hem profesörün ona söyledikleri hem de kendisinin aktardıkları tam da misyonunu ve Müslümanların kurtuluş reçetesini kendince açıklar şekildedir. Japonya gazetelerinin hemen her gün kendisinden bahsettiğini, dolayısıyla herkesin adeta onunla görüşmek istediğini belirten Abdürreşid İbrahim (2019a: 383), neden gazetelerin ondan bahsettiğini ise açıklamaz. Fakat Profesör Oşima'nın, bu popülerliği sayesinde onu davet ettiğini söylediği bir ziyafet sırasında ayağa kalkarak İslâmiyet'in çok yüce bir din olduğunu, Japonya'da İslâmiyet'in yayılmasını da bütün kalbiyle arzuladığını aktarır. Konuşma öyle beğenilmiştir ki herkes tekrar tekrar alkışlamaktadır. Bu sefer de konuşma sırası ev sahibi Kont Hiyaşiya'ya gelmiştir. O ise (2019a: 384) Avrupa'nın parlak medeniyet yıldızlarına kanmaları sebebiyle Tatarların ve Japonların özünde kardeş olduklarını unuttuklarını, Şark âleminin kurtuluşunun da bir "Şark Biraderliği" olduğunu dile getirecektir.

Kurtuluş ve terakki reçetesinin Japonya'nın üst düzey isimlerinin Abdürreşid İbrahim'i misafir ederek birinci ağızdan "Şark Biraderliği" olarak sunulduğu bu yazılarda, İslâm da Avrupa'nın kendine düşman bellediği bir medeniyet olarak aktarılacak, Japonya'nın misyonu da adeta Asya'yı ve Müslümanları kurtarmak olarak gösterilecektir. Öyle ki Japonya'nın imparatorundan sonraki en güçlü insanı, uzun süre başbakanlık da yapan Prens Ito, doğrudan Abdürreşid İbrahim'i çay içmeye evine davet edecektir. Aralarındaki konuşma o kadar ilginçtir ki Osmanlıların maneviyat ve ahlâk yönünden Japonları rol model olarak benimsemeleri gerektiği yönündeki gazete yazılarının adeta bir özeti gibidir. Prens Ito (2019a: 404) Avrupa devletlerinin İslâm'a düşmanlık ettiğini, siyaset alanında İslâm kadar güçlü bir din olmadığını söyleyecektir. Hatta ona göre Osmanlı Türkleri bu kuvveti doğru bir şekilde kullanamadığı için bu hâle düşmüştür ve yine prens şayet onu kullanmasını bilselerdi şimdiye bütün âlemin, İslâm âlemi olacağını söylemektedir. Fakat bu kadarla da kalmayacak, konuşmanın devamında da Prens Ito, Abdürreşid İbrahim'den açıkça Türkiye'de insanların hangi inanca mensup olduklarına dair bir harita istemekte, saf ve iyi niyetli olduğunu da gösterir gibi "Nasıl olmuş da vaktiyle bizim Japonya'ya İslâm girmemiş, buna ben çok taaccüp ve teessüf ediyorum." diyerek hayıflanacaktır (2019a: 404). Ona göre Avrupalılar hiçbir zaman Türkiye'nin iyiliğini istememekte, Türklerin içinde bulunduğu müşkül durum onu fazlasıyla üzmektedir. Konuşmanın sonunda ise prens İslâmiyet'in Japonya'da yayılması konusunda Abdürreşid İbrahim'i teşvik edecek ve otuz, kırk yıl kadar evvel Abdürreşid İbrahim gibi misyoner Müslümanlar Japonya'ya gitmediği için üzüntülerini dile getirecektir (2019a: 409).

Metnin geri kalanı Abdürreşid İbrahim'in Japonların, Osmanlılara ve Müslümanlara takdir ederek sunduğu eğilimleri ve yaşam biçimleridir. Metin boyunca Japonya'nın Çin'i, Türkiye'yi, Hindistan'ı ve bütün bir İslâm âlemini kurtarmak istediğini tekrarlayıp Asyalılar ittihat etmezlerse Avrupalı sömürgeciler tarafından yok edileceklerini ifade etmesi ve yine kritik görüşmeler yapmasıyla geçer. Bunu da (2019a: 453) "Umumiyetle Şark'ın hayatı, Şarklıların birleşmesindedir." diyerek izah edecektir. Ama bu Japonya'nın mevcut koşullar sebebiyle üstlenmesi gereken basit bir misyon olmayıp ona göre (2019a: 454) "Şark'ın hayatı, Allah'ın emaneti olarak Japonlara tevdi edilmiştir." Ama bu büyük sorumluluk, Japonlar için de büyük bir kazançtır çünkü ona göre Japonlar Müslüman olursa, ticaret yolu olarak bağlı

oldukları Çin'in bir anda üçte biri onlarla aynı dine mensup olacak, dolayısıyla Japonların işi kolaylaşacaktır (2019a: 463).

Japonya'nın açıkça İslâm'ı kullanarak basın yoluyla Asya sahasında nüfuz elde etme çabasını gizlemeye çalışan tüm bu girişim ve sözler, Osmanlı kamuoyunda Japonya'nın bir siyasi ittifak unsuru ve kurtarıcısı olarak benimsenmesi adına siyasi bir faaliyetti.³²⁹ Matthews (2015: 241) Britanya'yı merkeze alarak 19. yüzyılda basının hem gündelik yaşamda daha çok yer kaplamada hem de kamuoyu oluşturmada önemli bir etken olmaya başladığını, dolayısıyla basını kendi politik imaj ve kariyerleri doğrultusunda kullanan insanların da bu amaçla hareket ettiğine dikkat çeker. Bu durum kuşkusuz Osmanlı için de geçerlidir. Yakın zamanda nasıl ki Sultan Abdülaziz'e ve ağabeyi Mısır Hidivi İsmail Paşa'ya karşı sürgündeki Yeni Osmanlıların himayesini üstlenen ve onların basın faaliyetlerine kendi menfaatleri doğrultusunda finansör olan Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa örneği varsa Abdürreşid İbrahim ve onun üzerinden Japonya'daki klikler ve çeşitli yöneticiler de basını bu doğrultuda kullanmaktan geri kalmamışlardı. Ancak Abdürreşid İbrahim şahsi olarak gerçekten bu kurtuluş formülüne inanmış görünmekte, bu doğrultuda da büyük çabalar göstermektedir. Hatta Dünder (2012b: 122) onun bir bakıma Japonlara da Müslümanların propagandasını yaptığını belirtmektedir. Üstelik sadece Osmanlı basınına etki edecek bir sorumluluk duygusu üretmeye çalışmayıp bu sorumluluğu Japonlara da yüklemektedir:

Ben Japonlara yeni doğmuş bir güneş nazarıyla bakıyorum, bütün Şark âleminin bu güneşin nurundan feyizlenmesini Cenab-ı Hakk'dan temenni ediyorum. Japonlar yeni çiçek açmış bir meyve ağacıdır. Bütün Şark ve özellikle bizim Müslümanlar bunun meyvesinden yemeyi bekliyorlar. Fakat meyve olgunlaşınca kadar birçok afete maruz olur, milletin bahçıvanları olan din adamlarının bunları helak edecek arızalardan muhafaza için say u gayret etmeleri lazımdır. Eğer millet ricali bu meyveyi muhafaza edemezse, bütün Doğu âlemine karşı mesul kalırlar. Zira Japonların hayatı bütün Şark âleminin hayatıdır. Eğer gaflet eder de milleti Frenk illetine duçar ederlerse bütün Japonlar Şark'a karşı kötü nam sahibi olurlar. Eğer Japonlar Frenk illetinden kendilerini muhafaza edebilirlerse, değil yalnız Japonlar, bütün Şark âlemi bahtiyar olur (2019a: 501).

“Yeni doğan bir güneş”, adeta “yeni çiçek açmış bir meyve ağacı” olan Japonya'nın ilahi misyonu böylece açıklanmış olur. Müslümanların görevi Japonlarla ittifak kurmak için her yolu denemekken Japonların misyonu da tüm Asya milletlerinin hamiliğine soyunmalarından geçer. Abdürreşid İbrahim'e göre işte bu çift taraflı misyonu sağlayacak olan da gazeteler ve basındır. Kendisinin *Hoti Şimbon*'da yayımlanacak nutku (2019a: 555-556), Müslümanların Mekke'de Japonlar için dualar ettiğini, Ruslar karşısında elde ettikleri zaferden sonra ise kendi çocuklarına *Togo*, *Oyama* gibi ünlü Japonların isimlerini koyduğunu belirtmekte ve her şarklının kendi hayatını, Japonların hayatıyla bir bildiğini ileri sürmektedir. Osmanlıların geline nokadaki müşkül durumlarının sebebi ise Frenkleşmektir. Dolayısıyla ahlâkî ve manevi açıdan yaşanan sorunlar bugün İslâm dünyasını zayıf kılarken, Japonya ise ahlâk ve maneviyata verdiği önemle yükselerek onların hamisi olma sıfatını kazanmıştır. Öyleyse bunu

³²⁹ Japonya ordusundan kritik isimlerin Abdürreşid İbrahim'e verdikleri maddi destekler için bkz. Komatsu (2012).

siyasi olarak da bir ittifaka çevirmek gerekmektedir. Zira bu noktada da Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da temas kurduğu Toyama Mitsuru devreye girmektedir. *Genyousha* -Kara Okyanus Cemiyeti-, *Kokuryuukai* -Kara Ejder Cemiyeti- gibi isimlerinden pek de renkli bir dünya görüşüne sahip olmadıkları anlaşılan, Japon milliyetçiliğine ve hatta kolayca ırkçılığına dayanan Pan Asyacı türlü cemiyet ve derneklerin kuruculuğunu yapan bu isim, Abdürreşid İbrahim'in de kuruluş beyannamesini büyük bir mutlulukla *Sırât-ı Müstakîm* üzerinden Osmanlı kamuoyuyla paylaşacağı *Ajia Gi Kai* -Asya Adalet Derneği- kurucuları arasında olacaktır.

Kısacası Abdürreşid İbrahim'in yolculuğu ve temasları, bu temasların Osmanlı kamuoyuna aktarılışı aslında çok daha büyük bir hareketin parçasıydı. Öyle ki bu hareket, Macar etnograf Barathosi Benedek'in "Büyük Japonya" adını vereceği eserinde Slav ırkı karşısında Turan ırkı saydığı Japonların başarısına yönelik övgü ve göndermeleriyle başlayıp Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rusya arasında kalan Macarların 1910'da -sonradan ilk başbakanı olacak- Pal Teleki ve Arminius Vambery öncülüğünde kurulacak *Turan Cemiyeti*'nin faaliyetlerine; Sovyetlere karşı Sibirya'da Japon nüfuzunu artırmayı planlayan *Tanaka Giichi*'den, 1925'te Kurbanali öncülüğünde Tokyo merkezli olarak kurulacak *Tokyo Mahalle-i İslâm Cemiyeti*'ne kadar uzun bir Asyacı hareketin içerisindeydi. Fikri temelleri Baratoshi'nin Macarları, Türkleri ve Japonları hep birlikte Turan ırkı içinde gören yaklaşımından kaynaklanan ve yine onun Japonya'da Imaoka Juichiro ile temas etmesiyle artık siyasi temelleri de oluşturulacak hareket, Asya'dan Avrupa'ya kadar Turan hâkimiyetini sağlamayı arzulayan, birbiriyle kesintisiz bağlantı ve çıkar ortaklığı olmamakla birlikte bazen Turan bazen de Japon ülküsü olarak son derece pragmatik çalışan çeşitli cemiyetler vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.³³⁰ Zaten Japonya'nın Pan Asya politikaları sayesinde tüm Asya'ya yayılma arzusu siyasal bir meşruiyet zemini de kazanmaktadır. Bu zemine işaret eden Karatani (2013: 71) Japonya ile iyi geçinen Napolyon Bonapart ve yeğeni Louis Bonapart'ın, aslında Japonlar tarafından örnek alınarak bir bakıma Meiji Restorasyonu'nu Asya devrimine dönüştürerek tıpkı yakın zaman önce Fransa'nın da yaptığı gibi tüm bir kıtayı ele geçirmeyi, kontrol etmeyi hedeflediklerine işaret etmektedir.

Bu cemiyetlerin hemen hepsi kendi yayın faaliyetlerine girişmiş, siyasi ve düşünsel yaklaşımlarını destekleyecek insanlara da bu maksatla destek sunmuşlardır. Komatsu (2012: 85-87) Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da, daha önce hiç vekillik yapmadığı hâlde Japon gazetelerine vekil olarak tanıtıldığını ve Japon basınında başka hiçbir yabancının bir anda bu denli basında yer almadığını belirtir. İşte Abdürreşid İbrahim'in yazıları da bu çerçevede anlam kazanmaktadır. *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebilürreşad* gibi gazeteler onun ve oğlu Ahmed Münir'in yazılarını basmakta, bu yazılarda kurtuluş reçetesi olarak Osmanlıların/Müslümanların Japonlarla ittifak kurmaları, terakki yolunda onları kendilerine rol model almaları gerektiği savunulmaktaydı. Üstelik *Teşkilat-ı Mahsusa* da Abdürreşid İbrahim'in yaptıklarını bilmekte ve ondan faydalanabilmek için Rusya'ya karşı Asya'daki Müslümanların durumunu iyileştirici faaliyetlerde bulunmasını istemekteydi (Dündar: 2021: 135). Onunla birlikte Muhammed

³³⁰ Japon Turancılığının düşünsel temelleri ve geçirdiği evreler için bkz. Levent (2016).

Bereketullah da aynı harekette yer almakta, Tokyo’da bu maksatla *İslâm Kardeşliği* adında bir dergi de çıkarmaktaydı. Hatta Bereketullah daha da ileri giderek Japonya öncülüğünde kurulacak büyük Pan Asya devleti için kendince bir bayrak çizmiş, Japon Güneş’ini bayrağın üstüne yerleştirirken, İslâm hilâlini de onun altında yerleştirmişti.³³¹ Yine Muhammed Abdulhay Kurbanali de harekete dâhil olacak ve Tokyo’daki Müslümanların liderliği konusunda Abdürreşid İbrahim ile zaman zaman ipler gerilecekti.

Tüm bu faaliyetler aslında sadece Osmanlı ya da Müslümanlara yönelik olmayıp Japonya’nın farklı ülkelere göre bir politika doğrultusunda kurmaya çalıştığı propaganda çalışmalarının izdüşümüydü. Çin için ayrı cemiyet, isim ve yayınlar olduğu gibi Rusya’ya yönelik de farklı isim ve yayınlar vardı. Ama buradaki en önemli husus, bütün bu derin, gizli çalışmaların basın faaliyetlerini hareketin merkezine alarak gerçekleştirilmesiydi. Zira gazete ve dergiler kadar bu dönemde kamuoyu oluşturmada etkili olacak başka herhangi bir araç yoktu. Dolayısıyla Osmanlı basınında hâlihazırda var olan Japonya’yı rol model olarak gören yazıların, Abdürreşid İbrahim ile birlikte çok daha yoğun ve “nitelikli” olarak detaylarıyla ele alınmaları aslında başlangıçta saf takdir etmeye dayalı pek çok yazının nasıl da çok büyük siyasi yönelimleri hazırlayacak kamuoyu oluşturma çabalarına dönüştüğünü görmek ilgi çekicidir. Hatta öyle ki Türkiye’yi merkeze alan tüm bu yazılar ve çabalar, cumhuriyetin ilânı sonrası yeni Türkiye’nin Pan Asyacı ve Turancı politikalara karşı çıkması sebebiyle sekteye uğrayacak, Abdürreşid İbrahim 1933’te vatandaşlıktan çıkarılacak ama hareket özellikle II. Dünya Savaşı’na giden süreçte yoğun biçimde Kurbanali’nin çabalarıyla Osmanlı şehzadelerinden Abdülkerim Efendi’yi, Orta Asya’da kurulacak Türkistan İmparatorluğu’na padişah yapabilmek adına hâlâ faaliyetlerini sürdürecektir.³³²

Abdürreşid İbrahim’in kurucularından olacağı *Ajia Gi Kai* tam da onun Japonya’dan dönüş yolculuğu sırasında çok önemli bir girişimde bulunacaktır. Gazetelerde sıklıkla rastlanır hâle gelen ihtida edip Müslüman olan Japon haberlerinden çok daha farklı bir olaydır bu. Abdürreşid İbrahim’in seyahatinden dönüşü sırasında, ona kelime-i şehadet getirip Müslüman olarak eşlik edecek ve hatta Mekke’ye gittiklerinde hacı olacak bir isim daha vardır: Hacı Ömer Yamaoka. Misawa (2020: 31) Japonya Kara Kuvvetleri Komutanlığı’nda İbrahim’in yakın ilişkide bulunduğu Ohara tarafından görevlendirildiğini belirttiği, burada vazifeli bir asker olan Mitsutaro Yamaoka’nın, Rusçaya olan hâkimiyeti sebebiyle bu göreve seçildiğini belirtir. İkili Mekke, Medine’ye ve oradan da Lübnan ve Suriye’ye geçecek, nihayetinde de hilafet merkezi İstanbul’a varacaklardır. Cemiyetin Yamaoka’yı da gönderme ısrarı Abdürreşid İbrahim’i de temkinli olmaya itecektir. Nitekim Bombay’da iken yeni adıyla Ömer Efendi’nin hâl ve tavırlarından şüphelenmekte ve dikkatli olmaya çalışmaktadır. Ömer Efendi’nin önüne gelene kelime-i şehadet getirerek yaklaşp selam verdikten sonra hemen İslâm’a dair sorular sorup bilgiler edinmeye çalıştığını, pek çok insanın evine de bu sayede “din öğrenmeye çabalamak” amacıyla gittiğini belirtir (2019b: 429). Ancak onun Müslümanlığında samimiyetine

³³¹ Muhammed Bereketullah’ın çizdiği bayrak için bkz. Dündar (2021: 125).

³³² Bu çabalar ve sonuçsuz kalan hareketin nihayetinde, New York’ta intihar edecek -ya da öldürülecek- Şehzade Abdülkerim Efendi’nin hüznü sonu için bkz. Dündar (2021: 193-207).

güvendiğini belirtmekle birlikte yazılarında neredeyse karşılaştığı her Japon'un Müslüman oluşuna ya da Japonya'nın İslâm'ı seçmesinin an meselesi olduğunu anlatmasına karşın, gazete yazılarında yazmayacağı bir şeyi açıklar:

Şu ahval bir derece düşünülerek nazar-ı itibara alınırsa, Ömer Efendi'nin ciddi Müslüman olmak istediğine de hallerinin tezahürü delalet eder. Böyle iken, Japon milleti tab'an her şeyde ciddi yol takip etmekle beraber umumi siyasi menfaatlerini şahsi menfaatlerine daima tercih eden bir millettir. Ben kendim Ömer Efendi'ye hocalık ettim ve İslâm dinini öğrettim, bununla beraber daima siyasi bir Müslüman nazarıyla baktım ve ona göre talimatta bulunurdum. Zaten Japonlara ilk önce siyasi bir menfaat ümidi göstermedikçe İslâmiyet bir Japon'un kalbinde yer tutamaz. Bir Japon körü körüne Müslüman olamaz, belki "umumiyetle" diyebilirim (2019b: 431).

Abdürreşid İbrahim adeta Japonların siyasi çıkarları olmadıkça İslâm'a yanaşmayacaklarını itiraf etmekte ve belki de Ömer Yamaoka'nın eylemlerine güvenemediği için baştan sorumluluk almak istemediğini açıklamaktadır. Nitekim Mekke'ye gidip hacı olduktan sonra da yeni adıyla Hacı Ömer Yamaoka, insanlarla sıkı iletişim kurmaya devam edecek, Medine'de bulunan bir okula giderek Tokyo'da *Ajia Gi Kai* adında bir cemiyet kurduklarını, kendisinin durup durup kelime-i şهادet getirerek müthiş bir ferahlık hissettiğini ve Japonya'nın da bu din ile şereflenmesinin an meselesi olduğunu topluluğa göz yaşları içinde anlatacaktır (2019b: 546). Ve nihayet ille de "İslambol"a gitmek istediğini belirterek Abdürreşid İbrahim'i daraltacak, parası olmadığı gerekçesiyle onu başından savuşturmaya çalışan İbrahim'i, oradaki Müslüman gençlerden, talebelerden topladığı paralarla tren bileti alarak yalnız bırakıp İstanbul'a gelecektir. İşte bu gelişten, yolculuğun bitmesinden sonra da Osmanlı basınında Japonya'nın bir rol model olarak inşasında en mühim ve siyasi ittifak kurmayı amaçlayan yazıların yayımlanması başlayacaktır. Ama Hacı Ömer Yamaoka'nın bu uğurda atacağı nutuklar henüz gazetelerde yayımlanmadan evvel, Japonya'da bulunan Abdürreşid İbrahim İstanbul'a bir mektup gönderecek ve Japonya'nın İslâm'a olan meylinde uzun uzun bahsettikten sonra İstanbul'dan İngilizce bilen âlimlerin oraya gönderilerek İslâm'ın yayılması konusunda yardımcı olmasını isteyecektir. Zira Hristiyan misyonerler çok büyük paralarla Japonya'da çalışmakta iken ortada hiç Müslüman din adamı bulunmamaktadır.³³³

Bu mektuptan kısa bir süre sonra göndereceği yeni bir mektupta Abdürreşid İbrahim, Japonya'da bizzat gördükleri üzerinden kamuoyuna yazılar yazmak istediğini, zira istibdat döneminde basın üzerindeki sansür ve baskı sebebiyle bunları rahatça yazma imkânı olmadığını belirtir. Şu an rahat bir şekilde aktarmak istedikleri ise Japonya ile kurulmasını istediği ittifakın gerekçelerini kendi deneyim ve şahitliklerinden hareketle kaleme almaktır. Üstelik Hristiyan misyonerlerin, Japonya'da İslâm'ı karalamak için Hz. Muhammed hakkında hakaret ve iftiralarla dolu bir kitap çıkardıklarını kamuoyuna duyurmakta, buna karşı İslâm'ı savunup Japonya'da yayabilmek için de tek yolun etkili bir basın ve yayın faaliyetine girişmek olduğunu ileri sürmektedir. İngilizce bilen ulemeden kişilerin de süratle bu işe önem vermelerini

³³³ Abdürreşid İbrahim, "Japonya'da İslâmiyet", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 2, Sayı: 38, s. 182-183, 14 Mayıs 1325-27 Mayıs 1909.

istemektedir.³³⁴ Basını böylesi merkezi bir konumda gören Abdürreşid İbrahim, bunun bir propaganda malzemesi olarak kullanılmasına da çaba gösterecekti. Örneğin, Osmanlı kamuoyuna müjdeleyeceği Tokyo’da bir mescit inşasına girişecekleri yönündeki haberi, işin sorgulayıcı taraflarına girmeden doğrudan sonuca odaklanarak anlatmaktadır. Her nedense bazı Japonların gelip “Biz size yer verimiz, siz eğer kendiniz bir mescit inşa etmek isterseniz.” derler ve Abdürreşid İbrahim de Kazan’da çıkan *Beyânül Hak* ve Türkiye’deki *Sırât-ı Müstakîm* yoluyla okuyuculardan bu iş için para toplanmasını, para gönderen herkesin isminin de bu gazetelerde yer alarak kamuoyuna duyurulmasını talep etmektedir.³³⁵ Gazetelerin ve basının buradaki kilit görevi, görülebileceği üzere Japonya’da İslâmiyet’in yayılmasını sağlayıcı araçlar olmalarıdır.

20 Ağustos 1909 tarihli yeni bir haber ise mescit haberindeki yeni gelişmelerden önce ilginç bir başka haberi kamuoyuna aktaracaktır. Zamanında Japonya’ya giderek oraya yerleşmiş olan Mısırlı Ahmed Fazlı Bey’in farklı gazetelerde, Japonya’da eşi ve kayınvalidesi ile yaşamakta olduğu hatta İslâm’ı orada Hristiyan misyonerlerin karalamalarına karşın savunmak maksadıyla çeşitli konferanslar verdiği aktarılmıştı. Şimdi ise bu muhterem zat İstanbul’a gelmiş ve *Sırât-ı Müstakîm* yazıhanesini ziyaret ederek bir görüşme gerçekleştirmiştir. Fazlı Bey, Japonya’nın temizlik ve ahlâk konusunda adeta İslâm’a yakışır bir toplum olduğunu aktarmakta, eğer yeterli sayıda İslâm’ı tebliğ edecek insan Japonya’ya giderse, kolayca İslâm’ı seçeceklerinden bahsetmektedir. Ancak bu bilindik temanın dışında, Fazlı Bey Muhammed Berekatullah’ın Japonya’daki faaliyetlerinden bahsetmeye başlayıp, Tokyo’nun önde gelenlerinde dahi muazzam bir İslâm hissiyatı oluştuğundan bahseder. Hatta bu öyle “kendiliğinden” gelişmiştir ki Müslümanlara bizzat imparatorun kasrının hemen yanı başında bir yer tahsis ederek burada mescit açmalarını istemektedirler. İşte Fazlı Bey de İstanbul’a bu açılacak mescit için İngilizce bilen müezzin ve imam istemektedir. Bunun yanında Japonca ve İngilizce olarak iki dilli yayınlar yoluyla da Japonya’da İslâm’ın yayılması konusunda yoğun faaliyetlere girişeceklerini müjdelemektedir.³³⁶

Görülebileceği üzere adeta Müslümanların Japonya’da basın ve yayın faaliyetlerine girişerek koca bir Asya sahasında İslâm’ı yaymaları için kapılar açılmakta, Japonlar onlara sırf mescit açsınlar diye Tokyo’nun en sembolik yerlerinden birinin, imparatorun kasrının yakınında yer dahi tahsis etmektedir. Şimdi bütün talep ise gazete ve basın yoluyla bu mücadeleye destek verecek yabancı dil bilen, gayretli, İslâm’ı Japonya’da yaymak için çabalayacak âlimleri teşvik etmektir. Ama bu kadarla da kalınmayacaktır; müjdelere bir kere gelmeye başlamıştır artık, sonu, dur durak bileceği yok gibidir. Nitekim çok büyük bir müjde daha *M. Ali Münir* imzasıyla duyurulacaktır. Ali Münir Bey, Japonların fitraten İslâm’a yatkınlıklarının bilindiğini ve çeşitli vesilelerle hemen herkesin bunları gazetelerde aktardığını

³³⁴ Abdürreşid İbrahim, “Üstad-ı Muhterem Manastırlı İsmail Hakkı Efendi Hazretleri’ne”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 2, Sayı: 40, s. 213. 28 Mayıs 1325-10 Haziran 1909.

³³⁵ Abdürreşid İbrahim, “Japonya Mektupları: Beşaret Azmi”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 2, Sayı: 48, s. 344, 23 Temmuz 1325-5 Ağustos 1909.

³³⁶ “Japonya’da Din-i İslâm İntişara Başlıyor”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 2, Sayı: 50, s. 383, 6 Ağustos 1325-20 Ağustos 1909.

belirttikten sonra Abdürreşid İbrahim'i överek "Bakınız, bir Abdürreşid nelere muvaffak oluyor!" diyecektir.³³⁷ Abdürreşid'in muvaffak olduğu şey ise, eski Japonya Maarif Nazırı ve mevcut beş mebusun da içlerinde olduğu otuz beş Japon'un İslâmiyet'e geçmesidir. Her gün bir başka insanın, hatta neredeyse tüm Japonya yönetiminin İslâmiyet'e geçmesine yönelik bu haberlerin kurtuluşun Osmanlı-Japonya ittifakında olduğuna canı gönülden inanmış kamuoyu üzerindeki etkisi anlaşılabilir. Nitekim bir başka müjde ise aynı sayıdaki bir başka haberde yer almaktadır. Hacı Ömer Yamaoka Efendi'nin İstanbul'a geldiğini, bunun ise İslâm açısından çok büyük bir zafer olduğunu dile getiren haber, Hacı Ömer'in adeta çok büyük bir mütefekkir olduğunu, hayatta hiçbir şeyin onu Avrupa kültürü ve ahlâkı kadar nefret ettirmediyi aktaracaktır.³³⁸

Hacı Ömer Efendi'yi öven gazete, onun bir cemiyet teşkil ederek Japonya'da İslâmiyet'i yaymaya çalıştığını belirtmekle birlikte, aslında Türkiye'de iken de yaptığı her eylem ve kurduğu her teması sıklıkla cemiyete yazdığını da sanki kuşkulanicak herhangi bir şey yokmuş gibi okuyuculara aktarır. Fakat İslâm aşkıyla tutuşan bu zat, *Cemiyet-i Muhtereme-i İlmiyye*'nin, Direkterarası'ndaki kulübünde bir çay partisine davet edilir ve orada insanları mest edecek bir nutuk atar. Japon terakkisinin yalnızca Avrupa'nın bilim ve tekniğini almakla mümkün olduğunu anlatan Hacı Ömer, her şeye karşın Japon yöneticilerin kendi gençlerini ve toplumunu Avrupa ahlâkından korumak için yepyeni bir dine ihtiyaç duyduklarını belirtmekte, kalabalığın gözyaşları içinde pürdikkat kendisini dinlemesi sırasında da bu dinin İslâm olacağına yönelik karar alındığını müjdelemektedir:

Çünkü bizim en sevgilimiz olan Mikado Hazretleri vâhid-i Hakiki olan Allahu azîmüştâna secde ediyor. Ne Budîliği ne Konfüçyüsizmi ne de Hristiyanlığı beğenmiyor. Bizim ser-tâc-ı mefharetimiz muazzam padişahımız Mikado hazretleri, bir olan Allah'a hamd ü sena eder. Elhamdülillâh... (Ayniyle bu kelime-i tayyibeyi telaffuz eyledi) Şimdi ben şeref-i İslâm ile müşerref oldum. Bütün mevcudiyetimde, bütün kalbimde nur-ı İslâmiyet'le mean ediyor. Lâzım gelen tetkikatımı da ifa ettim. Şimdi inşallah Japonya'ya gider gitmez kalemimle, sözümle, bütün gayret ve kuvvetimle, neşri İslâm'a çalışacağım. (Alkışlar) Mikado Hazretleri memlekette neşir olunan bütün kitapları ve gazeteleri kemâl-i dikkatle takip ediyor. Şüphesiz benim yazdığım şeyleri de okuyacaktır. Hakikat-i hâli anlayınca resmen bu din-i aliyi kabul edecektir. Bir kere Mikado "Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullâh" dedi mi bütün Japon halkı onu takip edecektir. Çünkü bütün millet onu pek ziyade sever. O kadar hürmet ve itaat ederler ki Mikado Hazretlerinin her sözü Japonya'da fevkalbeşer bir söz gibi telakki olunur.³³⁹

Adolf Hitler'in, Prens Charles'ın, Barack Obama'nın bir gelenek olduğu üzere "gizli Müslüman" oldukları yönündeki düzmece haberlerin belki de en eski örneklerinden birini burada görmek mümkündür. Hacı Ömer adeta Mikadonun Allah'a secde ettiğini, gönlünde İslâmiyet'in olduğunu ama yönetimin şimdilik bunu kamuya duyurmadığını ilân etmektedir. Doğrusu, halkı için benimseyeceği dinler arasından Hacı Ömer'in dediği gibi, Budizmi, Konfüçyizmi ve Hristiyanlığı çıkardıktan sonra hâliyle geriye İslâm dışında başka pek bir

³³⁷ M. Ali Münir, "Sırât-ı Müstakîm Risale-i Muhteremesine", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 4, Sayı: 80, s. 35, 4 Mart 1326-17 Mart 1326.

³³⁸ "Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 4, Sayı: 80, s. 36. 4 Mart 1326-17 Mart 1326.

³³⁹ A. g. e., s. 35.

seçenek de kalmamaktadır. Fakat nutuk burada da sonlanmayacak, Hacı Ömer Efendi gözleri yaşlarla dolu kalabalığa, Japonya'ya gider gitmez Arapça öğreneceğini ve süratle Kuran-ı Kerim'in Japonya'daki bütün okullarda okutulup öğretilmesi için çaba göstereceğini anlatacaktır. Gazetenin buna cevabı ise Hacı Ömer Yamaoka'nın Hz. Ömer ile aynı isme sahip olmasındaki keramete dikkat çekmektir; nasıl ki Hz. Ömer İslâm'ın geniş bir coğrafya üzerinde yayılmasını sağladıysa Hacı Ömer'in de aynı görevle çalışacağı takdir edilerek kamuoyuna aktarılacaktır. Bundan sonra ise Hacı Ömer Efendi'nin bir dizi ziyaretleri ve nutuklarının Osmanlı basınında gündemde olmasıdır.

Hacı Ömer Yamaoka Efendi, İstanbul'a gelir gelmez hızlı bir başlangıç yapmış ve mühim pek çok kişiyle temas kurarak Osmanlı Devleti ile Japonya arasında bir ittifak kurulması ve Müslüman kamuoyunun da buna hazırlanması yönünde konuşmalar yapmıştır. Zira yakında Japonya zaten İslâm'a geçeceği için Müslümanların bir bakıma yeni liderlerine şimdiden kalplerinin ısınması iyi olacaktır. İstanbul'da temas kurduğu cemiyetlerden biri de İttihad ve Teavün Kulübü'dür. Kulüp azalarından İsmail Efendi'nin evinde vereceği nutuk, ittifakın adeta ilânı gibi olacaktır. Evde İsmail Efendi'den başka kulübün diğer üyeleri ve Bursa mebusu Tahir Bey de hazır bulunmaktadır. Tahir Bey, Hacı Ömer Efendi'ye II. Abdülhamid'in istibdat yönetimi nedeniyle Japonya ile temas kuramadıklarını, oysa Japonların Rus zaferi karşısında “en cahil” olanlar da dâhil bütün Müslümanların müthiş bir mutluluk duyduğunu belirtir. Osmanlı ve Japonya arasında kurulmasını istedikleri ittifakın her şeyden evvel manevi bir ittifak olduğunu belirttikten sonra da bundaki amaçlarının da tamamen Allah'ın rızasını kazanmak için olduğunu ifade eder: “Bizim bu ittifakımızdan, ittifadımızdan hâsıl olacak fevaidi fûlan kavim takdir etmiş, fûlan etmemiş... Katiyen biz onlara bakmayız. Bakacağımız bir nokta var ki o da rıza-yı Bârî, rızâ-yı Peygamberî'dir.”³⁴⁰

İttifakın gerekçesi doğrudan Allah'ın emrini yerine getirmek ve peygamberin övgüsünü almak olmuştur artık. Tahir Bey'den sonra ise Eğin Kulübü Heyet-i İdare Reisi Ahmed Bey söze başlayacak, mevcut Fransızca ve İngilizce Kur'an-ı Kerim meallerinin Arapça özünden ciddi anlamda yoksun olduğunu, dolayısıyla Hacı Ömer Efendi'nin Arapça öğrenmekle birlikte Japonya'da bu dilin eğitim dili olarak da yaygınlaşması için çabalamasını istemektedir. Ardından da cemiyetin bir hediyesi olarak Arapça Kur'an-ı Kerim büyük bir duygu yoğunluğu yaşanan anlar eşliğinde Hacı Ömer Efendi'ye hediye olarak verilecektir. Gazeteye göre vecd hâlinde olduğu söylenen Hacı Ömer Efendi ise elinde mübarek kitap ile birlikte Kâbe'ye dönmüş ve salavat getirdikten sonra oradaki kalabalığı huzura gark eden şu sözleri söylemiştir:

Japonya'ya gidince bu Kitab-ı mukaddesi cemiyetimize göstereceğim ve bu kitabın mekteplerde, köylerde, her yerde neşri hakkında büyük mikyâsda teşebbüsata başlamak lüzumunu arz edeceğim. Onların bundan dolayı pek ziyade memnun olacaklarını iyi bildiğimden cemiyet ve reis-i cemiyet namına da ayrıca takdim-i teşekkürât eylerim. Bu kitap bizim kütüphanemizde mevcut bütün kitapların padişahı olacaktır. Ve bu kitabı reisimize takdim edince şüphesiz o da cemiyet namına size tahriren beyan-ı teşekkür eyleyecektir.³⁴¹

³⁴⁰ “Japonyalı Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 4, Sayı 81, s. 53, 11 Mart 1326-24 Mart 1910.

³⁴¹ A. g. e., s. 55.

Verdiği sözü kulüpten ayrılmadan da tekrarlayan Hacı Ömer Efendi, Japonya’da İslâm’ı yayacak biçimde yayın yapabilecek, İngilizceye hâkim insan talebini yineler ve şükranlarını sunarak oradan ayrılır. Hacı Ömer Efendi’nin bu yoğun temasları, Japonya’da İslâmî yayın yapabilecek insan kaynağını temin edebilmek ve özellikle siyasetle bağlantılı cemiyet ve derneklerle de ilişki kurarak bir kamuoyu yaratabilme maksadı gütmektedir. Bu maksatla katılacağı bir sonraki etkinlik de İslâm Talebe Cemiyeti’nin Abdürreşid İbrahim şerefine verdiği konferanstır. Konuşmasına Türkiye’deki gazetelerin sıklıkla kendisinden bahsetmesinden duyduğu mutluluğu aktararak başlayan Hacı Ömer Efendi, Rusya karşısındaki zaferde Japonların ve Osmanlıların aynı manevi değerleri savundukları için duygu ortaklığı yaşadıklarını, bu sebeple kendisinin de Tokyo’da bir İslâm okulu ve camii tesis edilmesi konusunda yoğun bir biçimde çalışacağını ifade etmektedir. Yoğun alkışlardan sonra da sözüne devam ederek Avrupa’nın sadece tekniğini alan Japonların, her ne kadar bu sayede manevi değerlerini koruyarak terakki etmeleri mümkün olmuşsa da Avrupa’nın maddi medeniyetine kapılacak kalpler yoluyla şimdi bütün bir Japonya’nın da zehirlenme tehlikesi yaşadığını ifade eder. Bunu aşabilmek için de maneviyatlarını sınıksız tutacak bir dine ihtiyaçları hasıl olmuştur:

Avrupa’nın medeniyet-i maddiyesi bizim temiz Japon kalplerimizi lekedâr etmek istiyor. İşte biz buna çare arıyoruz ve soruyoruz: Acaba biz Japonlar ne vâsıta ile bu sukut-ı ahlâkiye karşı gelebiliriz? Ahlâk-ı milliyemizin bozulmasını men edecek ne gibi bir çare bulmak mümkündür? Maraz-ı ahlâkiye tedavi-i ahlâki lâzımdır. Bu deva, bu çare elbette dindir. Acaba bizi teşfiye edecek, bizi ahlâksızlığa düşmeden alıkoyacak hangi dindir? Benim fikrime göre bu din, din-i İslâm’dır. (Alkışlar) Elinizi verin. (Alkışlar) Size elimi uzatıyorum. (Alkışlar) Bizim cemiyetimize de yardım edin. (Alkışlar) Eğer biz birbirimizin ellerimizi sıkarsak kalplerimiz bir olur. Kalplerimiz bir olursa gaye-i hayâlimiz olan ittihat husûle gelir. (Alkışlar) Ben –Ömer Hacı– Ömer olduğum müddetçe bu hayâlin hakikat-pezir olması için çalışacağım. (Alkışlar) İttihâd-ı İslâm fikirlerini memleketimde neşredeceğim. (Alkışlar)³⁴²

Bu alkış selinin altında Hacı Ömer Yamaoka Japonya’nın yeni dininin İslâm olacağını müjdeledikten sonra kürsüye Mustafa Zühtü Beyefendi çıkar. O ise yalın ve kendinden emin, edebî bir üslupla Asya çağını müjdeleyecektir: Asya’nın bir ucundaki Güneş’in, Asya’nın diğer ucundaki Hilâl ile buluşmasıdır bu ittifak:

Evvelen Asya doğmuştur; o çorak kıtada mezellet içinde yaşayan akvam yirminci asırdan itibaren yeni hayata girmiş nevvâdlardır. Saniyen, bundan sonra Türklerin ve alelumum ehl-i İslâm’ın vazifesi Asya’dadır. Yani bizim mütefekkir gençlerin dimağını Asya daha ziyade yoracaktır. Birinci noktayı ele alalım: Asya doğmuştur, diyorum. Şarkta Asya’nın aksa-yı yemininde Japon güneşinin tulû etmiş olduğunu bilmeyen kim vardır? Japonlar kendi memleketlerine yükselmekte olan güneş ismini verirler. Japonya bir şems-i saiddir. Büyük Japon kavmi Aksa-yı Şark’ı temdin etmek vazife-i tarihiyyesini üzerine almıştır, çalışmakta devam ediyor ve maksadına nail olacağı ümidini gösteriyor. Tekrar ederim, Asya doğmuştur. Çünkü aksa-yı yesârında diğer bir büyük kavim yirminci asır ibtidâsında âlem-i hayata başka suretle kadem basıyor. Bu nevvâd, Türk kavmidir. Japon güneşi parlaktır, buna mukabil Türk

³⁴² “Konferans: Ahvâl-i İslâm Hakkında Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi’nin Nutku”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 4, Sayı: 83. s. 88. 24 Mart 1326-6 Nisan 1910.

kavmi de sönük değildir, o da parlamakta, yükselmektedir. Yani Asya'yı nur-ı ziya ve irfana gark edecek bu iki kavmin biri şems-i said ise diğeri de hilâl-i saiddir. (Sürekli alkışlar)³⁴³

“Güneş gibi tulû etmiş olan Japonya'nın” yani “mübarek güneşin” ayağı Asya'da iken, “mübarek hilâlin ışığı Türkiye” ise hem Avrupa hem de Asya'ya ayak basmaktadır. Bu ikisinin birleşmesi ile bütün bir dünyayı aydınlatacak Asya kıtasının doğuşu başlayacaktır. Japonlar hâlihazırda büyük çabalar ve çalışmalarla terakkisini sürdürürken şimdi onlarla ittifak kurarak Türkiye de terakki edecek ve Avrupa'ya karşı ayağa kalkacaktır. Mustafa Zühtü Bey sözlerini bitirmeden evvel Asya çağını müjdelirken Türklerin kökeninin zaten Asya'da olduğunu, Japonlarla ırkdaş olduklarını belirtir ve köklere dönüşü tavsiye eder. Türklere düşen görev ise bu maksatla yayın faaliyetlerine girişmeleridir:

Tekrar ediyorum, Asya doğmak üzeredir. Ve fakat bu sebeple biz Türklere azîm bir vazife teveccüh eylemektedir. Binaenaleyh tavsiye ederim. Unutmayınız, Asya cihetinde neşr-i ilim ile neşr-i hakâyık ile lisan ve edebiyatımızı, din ve milliyetimizi takviye etmek borcundayız. (Alkışlar).³⁴⁴

Hacı Ömer Yamaoka'nın çabaları meyvesini veriyor gibidir. Zira bir araya geldiği isimlerle cemiyet toplantılarında ya da konferanslarda atılan nutuklarda müthiş bir duygu yoğunluğu söz konusudur. Öyle ki Hacı Ömer Efendi'nin memleketi Japonya'ya gidişi de gazeteden kamuoyuna duyurulacak ve çabaları için kendisine teşekkürler sunularak Japonya'ya gider gitmez İslâm'ı yaymaya gayret göstereceğine yönelik umut dolu haber kamuoyuna sunulacaktır.³⁴⁵ Hacı Ömer gittikten sonra ise *Ahvâl-i Âlem-i İslâm* adlı konferansın ikincisi düzenlenecektir. Bu sefer kürsüde Japonya'dan dönmüş olan ve yoğun faaliyetlerine ara vermeden İstanbul'da devam eden Abdürreşid İbrahim vardır. Onun bu konferanstaki uzun konuşması, Japonya'nın özellikle ahlâk ve maneviyat açısından Osmanlılara neden rol model olması gerektiğine yönelik önemli örnekler ve ayrıntılar sunacaktır. Abdürreşid İbrahim, Asya'daki Müslümanların eğitim ve terakki bakımından son derece zayıf durumda olduğunu ifade ederek Osmanlı Devleti'nin buradaki Müslümanlarla hiçbir zaman ilgilenmediğini, onlara hamilik etmediğini ve bu sebeple de Asya'da yeterince tanınmadığını savunur. İşte bu boşluğu ancak Osmanlıların ittifak kurmaları gereken Japonlar doldurabilir. Üstelik Japonlar öyle İslâm'a yatkınlardır ki adeta bir tek kelime-i şهادet getirmemişlerdir:

Ama Japonlarda Müslümanlık, İslâmiyet inşallah ümit olunur ki istikbâli parlaktır. “Ne suretle?” diyecek olursanız, bir kere onların cemi ahlâkı İslâm'a gayet mutabıktır. Onlar için yalnız bir kelime-i tevhit kalmıştır. Sair efâlleri, hüsn-i ahlâkları, sadâkat ve istikametleri, yekdiğerine teavün, tenasûr ve muhabbetleri... Tamamıyla İslâm'a mutabıktır.³⁴⁶

Japonya'nın İslâm'a neredeyse son adımı atacak bir durumda yatkınlık sergilemesi, Osmanlılara da büyük bir vazife yüklemektedir. Abdürreşid İbrahim Müslümanların camiye ayakkabıyla giderken korktuğunu çünkü İslâm'ın yasaklamasına karşın sıklıkla hırsızlık

³⁴³ “Mustafa Zühtü Beyefendi'nin Nutku”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 4, Sayı: 83, s. 89. 24 Mart 1326-6 Nisan 1910.

³⁴⁴ A. g. e. s., 89.

³⁴⁵ “Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi'nin Şehrimizden Müfarakatı”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 4, Sayı: 83, s. 96, 24 Mart 1326-6 Nisan 1910.

³⁴⁶ Abdürreşid İbrahim, “İkinci Konferans: Ahvâl-i Âlem-i İslâm”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 4, Sayı: 84, s. 106, 1 Nisan 1326-14 Nisan 1910.

olduğunu ama Japonlarda bu tür olayların hiç yaşanmadığını belirttikten sonra onların İslâmiyet'e büyük bir yatkınlık gösterdiğini belirtir. Hatta Japonya'daki Hristiyan misyonerler de onların İslâm'a yatkın olduklarını anladıkları için İslâmiyet'i orada kötüleyen yayınlar yapmakta, Osmanlıların boş bıraktığı bu sahada istediklerini söylemektedir. Ama Osmanlılar ve Müslümanlar bir kez olsun Japonya'yı örnek alıp ahlâka sarılırlarsa tıpkı onlar da Japonya gibi Avrupa tasallutundan kurtulacaklardır.³⁴⁷ Zira Abdürreşid İbrahim'e göre Ruslarda para daha çok olduğu hâlde savaşı Japonların kazanma nedeni de tamamen maneviyatlarının yüksek olmasının sonucudur. Üstelik Japonya'da basın savaş sırasında halkı silahlanmaya, savaşa desteğe teşvik etmiş ve sonucunda bütün ülke seferber olmuşken Osmanlılarda ulema dahi askere gitmekten kaçmaktadır. Bu sebeple de şeriata uyup savaşa koşan Japonlar olurken, Osmanlılar ve Müslümanlar dinin emrinden kaçmaktadırlar.³⁴⁸ Öyleyse geriye yapılacak tek bir şey kalmaktadır:

Bunun için hatıra gelir ki Japonlar pek çok şeylerde İslâm'a yakındır. Ve İslâmiyet'e muhabbetleri tab'an gayet büyüktür, hususan Osmanlı milletine. Yirmi sene mukaddem oraya buradan vapur gittiği zaman büyük bir muhabbetleri kalmış idi. Daha böyle birtakım şevâhid ile çok mülâhazalar ettim, istikbâlde Japonların bizim büyük zahirimiz olacağına ümidim pek kuvvetlidir. (İnşallah) Ve böyle olmak da lazım. Siyaset bunu icap eder. Onların en büyük düşmanı kim ise bizim de en büyük düşmanımız odur. (Alkışlar)³⁴⁹

Japonya ile Osmanlı'nın kaderinin bir, yolunun bir olması artık açıklanmıştır. Japonya'nın bütün terakki gelişimi ekonomi politik gerekçelere hiç girmeden, doğrudan doğruya sahip oldukları ahlâk ve maneviyata dayandırılmakta, Osmanlıların ve Müslümanların zayıflıkları ise bu konularda geride kalışına sebep gösterilmektedir. Japonya bu sebeple ahlâk ve maneviyat rol modeli olarak ele alınacak, siyasi ittifak sayesinde de Osmanlı-Müslüman âlemini ayağa kaldıracaktır. Abdürreşid İbrahim'in temasları ve bunun yankıları her geçen gün artmaktadır. Nitekim bu konferans dizisinin Şehzade Kulübü'nde yapılan üçüncü kısmında açılışı Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi yapacak ve kürsüye Abdürreşid İbrahim'i davet ederek Osmanlı Devleti ile Japonya arasında kurulması gereken ittifaka dair uzun ve detaylı söylevini yapmasını rica edecektir.

Abdürreşid İbrahim, üçüncü konferansta da Japon zaferinin temelinde maneviyat ve ahlâkî eğilimlerin belirleyici olduğunu, bunun da doğal olarak onları Müslüman âlemine rol model yaptığını belirtecektir. Hatta Japonya ümmeti kurtaracak tek adrestir:

Japonya'dan tekrar malumat vereceğim. Zira oradan büyük ümidim var. Ümit ederim ki oradan tulû edecek güneş bütün âlemi tenvir edecektir. Çünkü bunlar gayet terakki etmiş ve günden güne de etmekte. Say u içtihadattan bir dakika geri durmuyorlar. Ve bize olan manevî merbûtiyet-i tammeleri de şayan-ı hayret bir derecededir. Bunlardaki ahlâk-ı hasene İslâm'a o kadar yakın, o kadar münasıptır ki keşke biz Müslümanlar onlar gibi olaydık. Hiçbir vakit zalemeyi Allah bize musallat etmezdi.³⁵⁰

³⁴⁷ A. g. e., s. 107.

³⁴⁸ A. g. e., s. 108.

³⁴⁹ A. g. e., s. 108.

³⁵⁰ Abdürreşid İbrahim, "Üçüncü Konferans: Ahvâl-i Âlem-i İslâm Hakkında", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 4, Sayı: 85, s. 118. 8 Nisan 1326-21 Nisan 1910.

Müslümanların başına gelenler yine onların maneviyat eksiklikleriyle açıklanmaktadır. Ama en azından şimdi Japonya'dan “güneş gibi tulû ederek bütün âlemi aydınlatacak” bir ışık vardır; Japonya'nın Müslüman olması sayesinde gerçekleşecek büyük İslâm terakkisi:

Allah bunlara öyle bir hâl vermiş ki kalplerini bir araya cem etmiş. İşte bunlar böyle bir millet. İnşallah tevhid-i Rabbanî ile müşerref olurlar. Onlarda İslâmiyet terakkiye başlayınca biz de kardeş olarak, ellerimizi açarak meydana çıkalım. Bunun için şimdiden bütün vücudumuzla çalışmak, sarf-ı gayret eylemek lâzım. Bu da fedakârlıkla olur.³⁵¹

Burada dikkat çeken husus, Japonların terakkisinden faydalanma şartının Japonya'nın İslâmiyet'e geçmesi olarak ifade edilmesidir. Abdürreşid İbrahim'e göre maneviyat ve ahlâkta son derece ileri gittiği için terakki edebilen bu ülkeden Osmanlıların ve Müslümanların istifade edebilmesi için onların bir “din kardeşi” olması gerekmektedir. Dolayısıyla ulema ve kendisine düşen görev de bu uğurda gayret göstermek olmaktadır. Ancak bu terakkiden alınacak kardeş payı, sadece ahlâk ve maneviyat ile sınırlı kalmayacak, uzun zamandır savaşlarda mağlubiyet alarak küçülen Osmanlılar için bir de Japon zaferlerinden pay alma ihtimali vardır. Zira Abdürreşid İbrahim Japonya'nın bir ada ülkesi olması ve nüfusunun yüksek olması sebebiyle Çin, Kore, Mançurya ve Sibiry gibi bölgeleri istila etmek zorunda olduklarını belirtmekte, bundan da kardeş payı olarak Osmanlılara bir şeyler düşeceğini ima etmektedir:

O kadar milyon ahaliyi, o küçük cezire besleyemez. Bunun için Kore'yi, Mançuri'yi istila ettiler. Onlar da kâfi gelmeyecek. Sibiry'yi da almak istiyorlar. Elbet bu gidişle, bu içtihatla onların her arzularına muvaffak olacakları, pek ziyade terakki ve tevessü edecekleri şüphesizdir. Eğer onlar diyanet-i İslamiye ile terakki ederlerse bu bizim için nurun âlâ nur. O vakit bütün Avrupa titreyecek, ırk-ı asfer rüyaları gözlerinin önüne gelecek. Allah bizim de basiret gözlerimizi açarak burada şu Makam-ı Celil-i Hilafeti terakki ettirerek onların öyle müterakki bir zamanlarında biz de terakki eder, onlara arkadaş olabilir bir hâle gelebilirsek ecânib için memleketlerimizde dikiş tutturacak yer bulunmayacak. İki yüz seneden beri çektiğimiz kahırların acısı çıkaracağız.³⁵²

İşte böylece Japonya aslında bir hıncın da kendini rahatça ortaya koyabileceği tetikleyici olmaktadır. Abdürreşid İbrahim'in nazarında Avrupa karşısında yaşanan yenilgiler, köşeye sıkıştırılma ve zorluklar şimdi “sarı ırk” Japonya'nın Müslüman olma ihtimali belirince tersine dönmüş, Osmanlılar da Japonya'nın istilalarının geleceği zamana kadar hızla çalışarak o anda rahatça istilaya, pay almaya iştirak edebilecek plan ve programı düşünür olmaya başlamıştır. Üstelik ona göre bu zor da olmayan bir iştir, yeter ki önce ahlâk ve maneviyat birlikteliği sağlansın, sonra da maddi temel hazırlanmaya çalışılsın:

Yalnız maneviyatla dini muhafaza kabil değil. Çünkü maazallah düşmanlar gelecekler, istila edecekler. İkinci batında İslâmlar mahvolup gidecek. Onun için evvelâ ahlâk olmalı, sonra da kuvve-i maddiye bulunmalı. İkiisi beraber giderse, Japonlar gibi olursa o vakit az zaman içinde Avrupa'yı titretiriz. Japonların terakki etmesinin sebebi, onlar maddiyat ile maneviyatı nazar-ı itibara almışlar, onun için ilerlemişler. Eğer böyle olmazsa terakki mümkün değildir.³⁵³

³⁵¹ A. g. e., s. 120.

³⁵² A. g. e., s. 121.

³⁵³ A. g. e., s. 123.

Dünyada ahlâk ve maddiyat birlikteliğini yalnızca İngiltere ve Japonya'nın sağlayabildiğini, Osmanlıların da Japonya'yı kendilerine örnek almaları gerektiğini söyleyerek konuşmasını bitiren Abdürreşid İbrahim'in faaliyetleri takdir kazanıyordu. Konferansların devam ettiği günlerde *Hikmet*'te çıkan bir yazı, onu “beş para talep etmeden” Japonya'da İslâm'ın intişarı için çabalayan bir insan olarak kamuoyuna duyuracaktı.³⁵⁴ Bu sırada Sibirya'nın Çin sınırındaki yerleşim yeri Zisan'dan *Veliyullah Enverî* imzalı bir yazı da Abdürreşid İbrahim gibi terakki formülünü manevi birliktelikte görecektir ve “ihtiyar Çin'in sabi Japonya'ya” diz çöktüğünü belirterek Japonların yaptığı gibi devlet-millet olarak ele ele vererek terakkinin sağlanabileceğini Osmanlı kamuoyuna duyuracaktı.³⁵⁵ Bütün bu gelişmelerin peşinden ise nihayet Abdürreşid İbrahim'in *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişar-ı İslâmiyet* adlı eserinin *Sırât-ı Müstakîm* idarehanesi tarafından cüzler hâlinde basılacağı duyurulacaktır. Bu seyahatnamenin önemi ise alışlageldiği üzere Avrupalıların bakış açısını yansıtmayıp bir Müslüman tarafından yazılmış olması ve o zamana kadar da bundan daha detaylı ve iyi bir seyahatnamenin yazılmamış olmasıdır. Ayrıca yine yazıya göre, Müslümanların şarktaki milyonlarca “öz kardeşinin” onlardan bekledikleri irtibat ve muhabbet bu eser vasıtasıyla duyurulmaktadır.³⁵⁶ Eserin kritik önemi ise Asya ile kurulacak ittifakın tohumlarını atmış olmasıdır:

Onlar bizi düşünmeye, bize el uzatmaya başlamışlardır; bizim de onları bilmeye, tanımaya şitâb etmemiz gerekir. Onları bize bildirecek, tanıtacak olan Abdürreşid Efendi Hazretlerine ne kadar teşekkür etsek azdır. Bu seyahatname, bu eser-i güzün bir tohum-ı ittihat olacaktır ki neticesi saadet-i İslâm olması memûl-i kavidir. Cenabı Hakk'ın lütuf ve inayeti bu millete teveccüh etmiştir. Tealisine bi-havlihi teala hiçbir kuvvet mâni olamayacaktır. Elverir ki biz bunu takdir edelim.³⁵⁷

Asyalı bu öz kardeşlerin Osmanlılara ve Müslümanlara uzattıkları eli kamuoyuna aktaracak olan Abdürreşid İbrahim'in seyahatnamesidir. Bu yazıdan bir hafta sonra da gayet “kıymetdar”, “müfid” ve “esaslı malumata havi” olan seyahatnamenin ilk cildi için abonelikler alınmaya başlanacaktır.³⁵⁸ Kitabın duyurusu yapıldığı günlerde Abdürreşid İbrahim'in yoğunluğu da devam etmektedir. Zira bu sefer de *Bursa İlmiye Kulübü*'nde kürsüdedir. Bu dördüncü konferansta Lübnan'da çıkan bir gazetenin Müslümanlara doksan sene ömür biçmesine sinirlenerek Japonya'nın İslâm'a girmesi ihtimali dolayısıyla istatistik hesabı tutmaya başlar:

...İslâmiyet ta Japonya'da intişara başlamıştır. Yakında inşallah süratle intişar edecektir. Sonra Çin'de yetmiş, seksen milyon, belki daha ziyade din kardeşlerimiz var. Hindistan'da altmış, yetmiş milyon, Cava'da da otuz milyon, daha nerede istersek elhamdülillah hep mevcut.

³⁵⁴ “Japonya ve Seyyah-ı Fazıl Abdürreşid Efendi”, *Hikmet*, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 5. 8 Nisan 1326-21 Nisan 1910.

³⁵⁵ Veliyullah Enverî, “Japonlar ve Âlem-i İslâm”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 4, Sayı: 86, s. 138.

³⁵⁶ “Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişar-ı İslâmiyet”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 4, Sayı: 87, s. 160, 22 Nisan 1326-5 Mayıs 1910.

³⁵⁷ A. g. e., s. 160.

³⁵⁸ “Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişar-ı İslâmiyet”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 4, Sayı: 88, s. 180.

Londra’da bile var. Birkaç sene mukaddem hiç yok iken şimdi camiye ihtiyaç hissedecek kadar erbâb-ı iman bulunuyor.³⁵⁹

Bu hesaba daha Japonya’dan gelecek Müslümanları katmadığını da gururla ekleyecektir Abdürreşid İbrahim. Ama bütün bunlara karşın miskin ulema yüzünden Müslümanların terakkide geride kaldıklarını, medreseye girenin çıkmak bilmeyip terakki yolunda hiçbir katkıda bulunmadığını belirtecek, terakkide basın son derece önemli olduğunu ama ulemanın bunu kavrayamadığını belirtecektir:

Her gün bir gazete çıkmakta. Fakat maatteessüf çıkaranlar hep fesliler. Bugün Bursa gibi bir yerde ayda bir olsun bir diyanet gazetesi neşrolunmaz mı? Talebe bu fakir hâliyle yine almaya gayret eder itikadındayım. Hocaların kendi mesleklerini müdafaa için muntazam bir matbaaları, mükemmel bir cerideleri olmak lâzım iken maatteessüf yok. Bunu mutlaka yapmalı! Ve kendiniz yaptığınız gibi diğerlerini de teşvik etmeli. Konya’da yapmalı, diğer vilâyetlerde yapmalı. Biz kendi ehemmiyetimizi takdir edebilssek bu memlekette ne nâfi hizmetler görebiliriz. Bu memleketi pek az bir zamanda uyandırmak hocaların elindedir. Bunu takdir edebilseler, muntazam bir surette buna teşebbüs etseler ben eminim ki üç seneye varmaz memleket başka türlü olur.³⁶⁰

Abdürreşid İbrahim terakkinin temelinde basının ve gazetelerin çok büyük bir öneme sahip olduğunu ifade etmekte ancak çıkan gazetelerin “fesli” yani siviller, daha doğrusu din adamı olmayanlar eliyle çıktığını oysa ulemanın bu işe öncülük ederek Müslüman halkı terakki konusunda teşvik etmeleri gerektiğini belirtmektedir. Zira ona göre “yüz fesli, bir hocanın işini yapamaz.”³⁶¹ Üstelik yakında Japonya’nın bir yardım eli uzatacağını, Müslümanların da buna hazır olmak için süratle terakki etmeleri gerektiğini belirtecektir konuşmasında. Dolayısıyla onun Japonya ve Asya’da İslâm üzerine yayın yapacak insanları bulup teşvik etme çabasıyla Türkiye’de bunu Japonya ittifakı üzerinden dile getirerek yapacak insanları teşvik etmesi, eyleminin Türkiye ve Japonya üzerinden Pan Asyacı bir temelle gerçekleştirildiğini gösterir niteliktedir. Basının bu kadar kilit öneme sahip olduğunu kendi yazdıklarıyla ve verdiği konferansların gazetelerde yayımlanmasıyla yakından da görüyordu Abdürreşid İbrahim. Türkiye’de bu işlere girişmeden evvel Rus baskıları karşısında *Ülfet*’te yazılar yazması ve bu gazetenin Tatar Müslümanları arasında muazzam bir popülerlik yakalaması büyük oranda onun başarısıydı. Dolayısıyla basın ve gazetelerin terakki için birinci konumda olduğunu samimi olarak fark ediyor ve şimdi hem Osmanlı Devleti hem de Japonya’da aynı anda bu yayınları sürdürerek ittifakın zeminini oluşturuca bir kamuoyu yaratmaya çalışıyordu. Ricoeur (2017: 428) tarihin sadece ölüleri diriltmeye çalışmadığını, aynı zamanda onların eylem ve tutkularını da yeniden sunmaya çalıştığını belirtir. Buradan hareketle değerlendirilirse, Abdürreşid İbrahim’in faaliyetlerini yargılamaktan öte şahsi emelleri, siyasi yaklaşımı ve dünya görüşündeki ateşli tutkuyu basın yoluyla fiiliyata geçirmesi burada önem kazanmaktadır. Nitekim hızını almış bir şekilde, kendince kurguladığı “Muhteşem Japonya” giderek İslâmî tonda tasvirlerle de bezeli hâlde gazetelerde yer alacaktır. Örneğin, konferans dizisinin

³⁵⁹ Abdürreşid İbrahim, “Dördüncü Konferans: Ahvâl-i Müslimin ve Ulema Hakkında”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 4, Sayı: 88, s. 175. 29 Nisan 1326-12 Mayıs 1910

³⁶⁰ A. g. e., s. 177.

³⁶¹ A. g. e., s. 178.

altıncısında bu çok belirgin olacaktır. Bu konferansın önemi ise Bursa'daki İttihat ve Terakki Kulübü'nde Müslüman ve gayrimüslim binden fazla kişi önünde verilmesidir. Konuşmasına güneşi müjdelemekle başlayacaktır:

Aksa-yı Şark'ta Japonya kendisine “Nihon” tabir ediyor, ki tulû etmiş güneş manasındadır. Hatta Japon çocuklarından biri vardı, benim maiyetimde hizmet ediyordu, o çocuk bir gün bir Rus'la münakaşaya girdi, o sırada dedi ki: “Nihon” tulû etmekte olan güneştir, Rus ise bir damla tükürüktür. Güneş tulû edince tükürük ne olur? Bittabi kurur, mahvolur, değil mi? Dikkat ediyor musunuz, on iki yaşında bir Japon çocuğu dârülfünûnu ikmal etmiş bir adama, bir Rus'a karşı böyle manidar bir söz söylüyor. İşte bu sözü söyleten Şark'ın o parlak istikbâlidir.³⁶²

Japonya'nın bir güneş olarak doğrudan Şark'ın müjdecisi oluşu ve “kurumuş tükürük” olarak dile getirilen Rusya'nın artık engel olmaktan çıkmasıyla şimdi ittihadın önü açılmıştır. Ancak Abdürreşid İbrahim bu mübarek güneşin, adeta uhrevi yönlerini anlatmaya başlar. Japonların küçük bedenlerine karşın son derece güçlü olduklarını anlatırken, bunun temelinde jimnastik derslerinin etkisi olduğunu belirtir belirtmez işin içinde bir de ilâhî bir destek olduğunu iddia eder. Hatta Osmanlı basınında başlangıçta egzotik, vahşi, *Ye'cüc Me'cüc* kavmi olarak aktarılan Japonların, şimdi bir başka hocanın Abdürreşid İbrahim'e zamanında aktarmış olduğu üzere mübarek zatlar olarak ayet ile desteklenmesinin dönüşümüdür bu:

Muharebe başlamamış, fakat yakın zamanda olacaktı. Bu muharebede Ruslar mağlup, Japonlar galip gelecek, dedi. Ben kemâl-i taaccüple bunu reddettim: Siz eğer Rusyalı olup da Rus kuvvetini bileydiniz, bu sözü söylemekten sıkılırdınız. O vakit hoca efendi bir ayet okudu. Tâlût kıssasından. Cenabı Hak buyuruyor ki: “Bunlara ben ilim verdim ve cisimlerine kuvvet bahşettim; elbet bunlara açıktır mülk.” O ayetin mazmunundan ben anlıyorum ki Japonlar galip gelecek. Zira kuvve-i cismaniye var, sonra kuvve-i ilmiye de mükemmel. Ben hoca efendiden hâlâ soramadım: Acaba kuvve-i cismaniyeyi nereden bilmiştir? Bu Japonlar pek acayıptır. Hayvanın çekeceğini bir adam çeker. Bir kere iki adam bir arabaya bindik, eşyalarımızı da üzerine koyduk. Bir adam bizi çekti. Tepeye doğru öyle bir fırlıyordu ki görseniz hayret edersiniz. Burada en cesim adamlarımız buna dayanamaz. Bunlar işte hep melekedden hâsıl olmuş bir melekedir.³⁶³

Abdürreşid İbrahim'i dinledikten sonra bir Osmanlı vatandaşı Japonya'ya gitse karşısında suçun, günahın, hatanın, yanlışın, zayıfın, tembelliğin ve cehaletin asla kol gezemeyeceği bir Japonya bekleyecektir. Öyle ki bedenlerindeki güç, kuvvet dahi Allah mucizesi olarak açıklanmaktadır. Kamuoyunun ilgisini çekmek ve Japonya'yı dinî olarak da uygun bir rol model olarak benimsemeleri için kullanılan bu ifadelerden sonra, dinleyicilere terakkinin formülü olarak okuma yazma bilmeyi, devletten beklemeden birey olarak işe girişmeyi ve milli kültürü asla unutmamayı öğütler. Ona göre bunlar büyük bir çalışkanlıkla birleşirse Japonların yaptığı gibi terakki etmek mümkün olacaktır. Dahası savaşı olmalarıyla övdüğü Japonya'yı Osmanlılara rol model olarak gösterecek, coğrafyası itibarıyla Osmanlıların

³⁶² Abdürreşid İbrahim, “Altıncı Konferans: Şarkın İntibah ve İstikbali Hakkında”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 4, Sayı: 91, s. 226. 20 Mayıs 1326-2 Haziran 1910.

³⁶³ A. g. e. 227.

savaşlardan kaçamayacaklarını belirterek bu nedenle olabildiğince Japonlar gibi halkı da savaşlarda aksiyon almaya, seferberliğe teşvik etmeye ihtiyaç olduğunu belirtecektir. Hatta kendi nazarında terakki etmiş Japonların, etmeyen milletlerden Kore'yi ilhak etmesini de bir medenileştirme projesi olarak övecektir. Japonların burada sivillere ve özellikle kadınlara karşı giriştikleri katliamları, onları köleleştirme çabalarını anmadan, seyahatnamesinde de aktaracağı üzere bir Korelinin ağzından şunları dile getirecektir:

Bizim bayrağımız ölmüş bir bayraktır. Ölmüş bir vücudu diri göstermekten ise hep birlikte yaşamak daha iyidir. Biz de zaten birleşmek arzusundayız. Japon, bütün cihana tulû etmiş bir güneştir.³⁶⁴

Güneşin ışıklarını yayabilmesi için anlaşılan izinsiz de olsa farklı diyarlara girmesi, izinsiz de olsa oradaki toprağı bereketlendirip medeniyeti getirmesi gerekmektedir. Konuşmanın devamında Abdürreşid İbrahim Japonya'daki farklı meslek kollarındaki ahlâkı ve iş disiplini övecek, hırsızlığın hiç olmadığını aktarıp manevi açıdan Türkiye'ye örnek olması gereken bu memleketin yolundan gidebilmek için tekrar basın ve gazeteciliğe dikkat çekecektir:

Bugün Türkiye'nin en büyük gazeteleri *Tanin*, *İkdam*, *Sabah*... Hepsini sayacak olsak on, nihâyet yirmiyi geçmez. Müşterileri, okuyucuları ne kadar var acaba, dersiniz zannederim yirmi binden ziyade hiçbirisi yok. Halbuki Japonya'da en adi gazeteler bundan birkaç misli fazla sarf olunur. Günde iki defa neşr olunan büyük büyük gazeteler de var ki intişarında üç yüz bin nüsha satılır. Posta için de her gazetenin 24 otomobili var. İşte kıyas olunacaksa milletler beyninde ne kadar fark olduğu görülür. Tokyo'da 54 gazete neşir olunur. Üçü yevmiye iki defa çıkar. Abone dağıttıkları gibi lâ-ekall üç yüz gazete de büyük meydanlıklara gererler. Fukara da havadisten mahrum olmasın. Bizim gazetecilerimiz ise para ile verdiği zaman başkalarına okutmamasını da ilâve eder. Değil şehirlerde, köylerde bile gazeteler çıkar. Köy gazeteleri şehirlerde adam bulunduruyorlar. Bugün çıkan gazetelerde ne mühim havadis varsa telefonla haber verir. Böyle birbirine rekabet ederler. Bakınız ne kadar çalışıyor millet!³⁶⁵

Terakkinin temelinde basın faaliyetlerinin teşvik edilmesi, böylece geniş bir kalabalığa da duyurulmuş olur. Bu teşvik Abdürreşid İbrahim'in kendi siyasi aksiyon ve anlayışına paralel olacağı gibi daha büyük bir anlamda ise basının modernleşme tartışmalarında tam da olayların merkezinde, bir aktör olarak yer aldığını göstermesi açısından önemlidir. Zira tüm bu modernleşme tartışmaları ve faaliyetleri, basını modernleşmenin temel tartışma mecrası olarak görmekte ve Osmanlı'nın modernleşme konusundaki eksiklikleri, yapması gerekenler ve örnek alması gereken ülkeler ile politikalar dahi basının gelişmişliği üzerinden ölçülmeye, değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu bir yandan dönemin iletişim teknolojileri açısından basının en etkili kamusal iletişim mecrası olmasıyla ilişkili olduğu gibi daha önemlisi ise gelişmiş, zengin ve çeşitlilik arz eden basına modernleşmenin temel sac ayaklarından biri olarak anlam atfedilmesiyle de yakından ilişkilidir. Kaldı ki bu çeşitlilik ve Japonya'yı alternatif terakki idolü olarak gösterip askerî açıdan da bunu görünür kılmaya çalışan tüm bu yazılar,

³⁶⁴ Abdürreşid İbrahim, "Altıncı Konferans: Şarkın İntibah ve İstikbali Hakkında", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 4, Sayı: 93, s. 266. 3 Haziran 1326-16 Haziran 1910.

³⁶⁵ A. g. e., s. 267-268.

Osmanlı basın tarihyazımıyla ilgili bir hususu da aydınlatmaktadır. Ricoueur (2017: 204) tarihte, bir şeyin olup olmadığının izah edilebileceğini ama asıl sorunun ise olayların gerçekten söylendiği gibi olup olmadığının izah edilmesi olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla Osmanlı modernleşmesinde basının terakki tartışmalarında kendini tam olarak bir kurucu aktör olarak konumlandırmasının ve yine basının Avrupa dışı bir alternatifi böylesi bol ve ittifak zeminini yoklayan bir biçimde ele aldığı da belgeleridir bunlar. Hâliyle sıklıkla Japonya'nın idol alınması gerektiğine yönelik savların Japonya'daki gelişmiş basın, yüksek okuma yazma oranı ile bağlantılı bir şekilde tekrarlanarak Osmanlı kamuoyuna aktarılmasında basının merkezi rolüne yeniden işaret etmektedir.

Abdürreşid İbrahim yerli basına yönelik eleştirilerinden sonra Japonya'nın rol model olarak benimsenmesi adına temaslarına devam ederek bu sefer Bursa'da *Mekteb-i İdâdi-i Mülki* bahçesinde bir konuşma yapar. Buradaki konuşmasında ise Avrupa'nın yaptığı terakkinin Osmanlılar ve Müslümanlarca yapılması için bir engel olmadığını, halk ister ve gayret gösterirse bunun başarılacağını anlatır. Ona göre Allah düşünüp çalışana ilham etmekte, yardım göstermektedir. Hatta çok düşünüp çalıştığı için de Edison'un elektrik ışığını geliştirebilmesi adına onun kalbine ilham vermiştir.³⁶⁶ Terakkinin İslâm ve maneviyatla ayrı şeyler olmadığını da öne sürüp kendi gelenek, alfabe, kıyafet ve kültürüne sahip çıkarak terakki eden Japonları rol model olarak gösterir. Hatta çocukların bile Japonya'yı artık bildiğini belirterek de örnek alınacak yer olarak orayı işaret eder.³⁶⁷ Fakat Japonya'ya dair bu büyük bilgi ve ilgiye karşın Osmanlıların ilgisizliğinden yakınmaya da devam edecektir. Vereceği onuncu konferansta Osmanlıların terakki peşinde çalışacaklarına erkeklerin akşama kadar kahvehanelerde pineklerken tüm işi kadınların yaptıklarından, tarımda hâlâ ilkel koşulların sürdüğünden bahseder. Oysa bütün bir İslâm âlemi Osmanlılara umut bağlamıştır ki bu nüfusun büyük kısmı Asya'da yaşamaktadır:

...o koca Osmanlı Devleti'ni, Makam-ı Hilâfet-i uzmayı bugün Avrupa'nın o cebbar hükûmetleri oyuncak gibi kullanmak isterler ve buna karşı da Osmanlılar hâlâ uykuda. Hep bu hâller bir bir anlatılsa o vakit bilir misin ki onlar teessüften, ağlamaktan ne hâle gelirler, “Eyvah! Yegâne ümidimiz sizde kalmıştı, sizler de böyle derin uykularda olunca vay bizim halimize! Şu hâlde bizim için diri diri mezara girmekten başka çare kalmamış.” diye feryat ederler. O kadar kalpleri size bağlıdır, o derece sizden hayır bekliyorlar. Çünkü onlar artık o hâle gelmişler ki ne yapacaklarını bilmiyorlar. Burada nasıl siz her şeyi hükûmetten beklerseniz onlar da her şeyi bizden bekliyorlar.³⁶⁸

Bu boş vermiş, her şeyi devletten bekleyen halka ise rol model olarak ortaya koyduğu ülke Japonya'dır. Japonya sadece bir rol model olmayıp aynı zamanda onlar için birer müjdedir:

³⁶⁶ Abdürreşid İbrahim, “Sekizinci Konferans: İlim ve Marifet-Gayret ve Faaliyet”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 4, Sayı: 97, s. 323. 1 Temmuz 1326-14 Temmuz 1910.

³⁶⁷ A. g. e., s. 326.

³⁶⁸ Abdürreşid İbrahim, “Onuncu Konferans: Müslümanlar Çalışırsa Yaşayacak, İlerleyecek!”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 4, Sayı: 99, s. 355. 15 Temmuz 1326-28 Temmuz 1910.

Şark milletleri içinde terakki etmiş yalnız bir millet vardır ki o da Japonlardır. Eğer bu kavim bütün İslâmiyet'i kabul ederse bilumum Asya'daki Müslümanların ilerlemesi, adam olması kabil olabilecektir. Yoksa bizim onları tenvir edebilmemiz pek müşkül görünür. Biz henüz uykuda, kendimiz muhtâc-ı himmet. Bu gidişle uyanabilmemiz için asırlar lazım. Japonlar bugün en müterakki bir millettir. Bunlar ilimleriyle, marifetleriyle bütün şarkı tenvir edeceklerdir. Bunların bu kadar terakki etmelerine, ilerlemelerine hizmet eden şey de kendi beyinlerinde olan ittifak ile ilm ü marifete karşı kemâl-i hürmet ve muhabbetleridir. Japonya o kadar müttefik bir millettir ki büyüğü, küçüğü hepsi yek-vücûd olmuş, milletlerinin ilerlemesi için gece gündüz çalışıyorlar. En büyük vükelânın en küçük bir çiftçiden farkı yok.³⁶⁹

Görülüyor ki tüm temalara sirayet eden, Japonları büyük umutla rol model alma arzusu, halkın bizzat kendisindeki eksikliklere çarparak yeniden yerini karamsarlığa doğru bırakmaya başlamıştır. Abdürreşid İbrahim ilk defa karamsar bir tonda bütün işlerinin Japonya'nın İslâm'a geçmesine kaldığını çünkü Osmanlıların terakki uğrunda gerekli çalışkanlığı ve isteği göstermediğini belirtmiştir. Yine de halkı uyandırmak ve uyarmak için basın alanındaki faaliyetlerden, konuşmalardan, gazetelere yazı yazmaktan geri durmayacaktır. Bu sırada çıkan bir başka haber de İngilizce çıkan *Uhuvvet-i İslâmiye*'nin, İstanbul'da çıkan *El-Arab* gazetesini övdüğünü, bu tür gazetelerin artırılması yoluyla dünyadaki bütün Müslümanların birbiriyle iletişim kurup terakki yolunda çaba göstermeleri gerektiğini duyurduğunu aktaracaktır.³⁷⁰ Karamsar tabloya karşın basının bir umut olarak sıklıkla övülerek ittifak için kamuoyuna çağrıda bulunmasına bir yazı daha eklenecektir. Türkiye'deki yoğun faaliyetleri ve attığı göz yaşartıcı nutuklardan sonra Japonya'ya giden Hacı Ömer Yamaoka Efendi, şimdi oradan Abdürreşid İbrahim vasıtasıyla Osmanlı kamuoyuna bir mektup göndermiştir. *Tearüf-i Müslimin*'de yayımlanan yazı, Türkiye'de iken esip gürleyen, Kur'an-ı Kerim'i Japon köy okullarına varıncaya kadar derslere koyduracağını ve Tokyo'ya gider gitmez de gazetelere yazacağı yazılarla Mikado Hazretlerini dahi İslâm'ı seçmeye ikna edeceğini söyleyen Hacı Ömer Efendi'den çok daha farklı bir üslupla yazılmış gibidir:

Mevkiinizi, mukaddes bildiğim Asya Gi Kai Cemiyeti azalarına arz itdim, hususi konferans ile kendi fikrimi ilave ederek vicdanımın arzusunu beyan itdim. Zaten bu hususta neler yapacağımı ve ne gibi fikirler beyan ideceğimi daha maiyetinizde bulunduğum zaman size söylemiş idim. Hatta ben kendimin fikrimi ve İslâmiyet hakkında olan malumatımı bütün (Tokyo) ahalisine ve başka etraf vilâyetlere arz idecek olmuştum fakat sonra rüfekamızla bi'l-istişare, işimizi bir derece ikmal itdikden sonra ifşa olunmasını daha münasip gördük, o zaman daha sağlam olacaktır.³⁷¹

Kaybedecek vakit olmadığını, bu nedenle Japonya'da yayın yoluyla derhal İslâm'ın neşrine gayret göstereceğini söyleyerek giden Hacı Ömer Efendi şimdi ise değil işi, Müslüman olduğunu duyurmayı dahi zamana bırakacağını açıklamıştır. Ancak dikkat çekici biçimde hâlâ üzerinde durduğu husus, gazetelerin hakkında yoğun yayınlarda bulunmasını arzu ettiği

³⁶⁹ A. g. e., s. 356.

³⁷⁰ "Japonya'da İttihad-ı İslâm Tarafdarları", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 4, Sayı: 103, s. 440, 12 Ağustos 1326-25 Ağustos 1910.

³⁷¹ Ömer Yamaoka, "Japonya'dan Mektup", *Tearüf-i Müslimin*, Cilt: 1, Sayı: 17, s. 278, 30 Eylül 1326-13 Ekim 1910.

Japonya-Türkiye ittifakıdır. Belki kendisi de ondan uzun zamandır haber bekleyen Müslüman kamuoyunu hayâl kırıklığına uğratacağını bildiğinden, Abdürreşid İbrahim'den bir ricada bulunacaktır:

Ben size tekrar diyeceğim: Ben eskisinden daha samimi ve daha ciddi Japon Müslüman kardeşinizim, bütün âlem-i İslâm'da benim Müslüman kardeşlerime kemâl-i ihtiram ve tevazu ile sizin muteber gazeteniz vâsıtasıyla selâmımı tebliğ itmenizi istirham iderim.³⁷²

Görülebileceği üzere Hacı Ömer Yamaoka Efendi işleri zamana yaymakta, Japonya'nın politikaları doğrultusunda hareket etmektedir. İslâm dünyası üzerinde kurmaya çalıştığı imajının zarar görmemesi ya da kendisinden şüphelenilmemesi için de Müslüman Japon olduğunu duyurmak istemiştir. Bu sırada Pekin'den gönderilecek bir başka mektup ise iki Japon'un daha Müslüman olduğunu müjdeleyecek, sonrasında ise Çin basınında Çinli Müslümanların içinde bulundukları zorlu koşullara karşın İstanbul'dan yardım talep ettiklerini, hilafet merkezinin de bu yardım taleplerini karşılıksız bırakmayarak yönünü Asya'ya çevirmesini isteyecektir.³⁷³ Yazılar Türkiye'nin gitmesi gereken istikameti sıklıkla Asya olarak göstermektedir. Hem yön bellidir hem de rol model. Ancak bunun için devlet yönetimini de buna sevk edecek bir kamuoyu oluşturmak ise basının en kritik görevidir. Bu görevi devralanlar da Abdürreşid İbrahim gibi Osmanlıların ve Müslümanların çıkarını Japonya'da gören gazetecilerdir. Bu sefer yöneticilere olan kızgınlığını açıkça gösterecek Abdürreşid İbrahim'in, seyahatnamesinden bir bölüm yayımlanacaktır. Japon Mareşal Oyama'nın emekli olduktan sonra dahi hâlâ bir okulda küçük yaştaki çocukların eğitimi için mütevazı imkânlarla müdürlük yaptığını aktararak Osmanlı yönetim kadrolarını eleştirecektir:

...bizim müşîrân-ı izam, içlerinde Oyama gibi muktedirleri olsa bile, bu gibi bir vazifeyi vatan ve millet menfaatini, istikbâlini mülâhaza ederek kabul ederler mi idi? Büyüklük kolay değil, bizim mazûl şeyhülislâmlarımız, kazaskerlerimiz, bilmem kimlerimiz... Hepsi dolgun maaş ile mezar nöbetçiliğini ihtiyar ediyorlar. Canları sıkılırsa, kendileri gibi mazûlin ile bir araya toplanarak, tavla ile bilmem ne ile vakit geçiriyorlar, maaşlarını ecnebi bankalarına tevdi ederek ne millet hayır görür ne de kendileri, nihâyet bir gün bu cihandan çekilip gidiyorlar. Bunlardan istifade edeceğiz, diye millet bekleye dursun!³⁷⁴

Abdürreşid İbrahim'in çağrısı, en azından onunla bu konuda hemfikir olan Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi tarafından desteklenmiş görünür. Zira şeyhülislâm, Ajia Gi Kai Cemiyeti Reisi Ohara'ya bir mektup yazacak ve bu mektup da *Tearüf-i Müslimin*'de yayımlanacaktır. Musa Kazım Efendi'nin Japonya-Türkiye ittifakı için duyduğu arzu açık bir şekilde görülecektir:

An karîb Osmanlı milleti Japon milleti beyninde ahd-i uhuvvet akd olunmasını hep arzu ideriz. Değil yalnız ben, belki umum ehl-i İslâm sizin amal-ı hayriyyenize dest-i muavenetlerini

³⁷² A. g. e., s. 279.

³⁷³ Ali Rıza, "İki Japonyalı Müslüman Oldu", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 5, Sayı: 110, s. 100, 29 Eylül 1326-13 Ekim 1910.

³⁷⁴ Abdürreşid İbrahim, "Japonlar Adam Yetiştirmek İçin Nasıl Çalışıyorlar!" *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 5, Sayı: 114, s. 174. 28 Teşrinievvel 1326-10 Kasım 1910.

uzatacağına emin olunuz. Şimdilik hidmetinize zahir olmak üzere tarafınıza üç talebe gönderiyoruz. Sizin dahi hüsn-i kabulünüze emniyetimiz berkemaldir.³⁷⁵

Şeyhülislâmın da sürece açıkça dâhil olarak ittifakı arzulanması ve bu uğurda gayret göstermesi, belki de yeni bir yazının sesini çok daha yüksek bir biçimde çıkararak Avrupa'yı tehdit etmesine neden olacaktı:

Bugün Avrupalıların büyük bir tebeddül bekledikleri yer, Asya kıtasıdır. Çin'in beş yüz milyon halkıyla Hindistan'ın üç yüz milyon ahalisi daha şimdilerde uyanmaya başladıklarından bir gün tamamiyle uyandıkları hâlde büyük vakalara intizar edilmek lâzım geleceğini teslimde kimse tereddüt etmez. Japonya teyakkuzu Asya'da ilk adımdır. Japonların Ruslara galebesiyle bir yandan Çinliler, bir yandan Hintliler uyanmaya başlamışlardır. Avrupalıların bu âna kadar Asya ahalisine tahakkümleri Asyalıların hayat-ı husûsiyyelerinden ötürüdür. Avrupalıların müracaat ettikleri vesait-i maddiye ve maneviye Asya ahalisinin malumu olunca onların da ilerledikleri Japonya hareketiyle sabittir. Asya'nın pek gecikmeyecek olan teyakkuz-ı umûmîsine karşı Ruslar ile İngilizler cidden düşünmeye başlamışlardır. İlk darbe herhâlde ilk önce bu iki devlete teveccüh edecektir.³⁷⁶

Japonya öncülüğünde Asya halklarının uyanışa geçtiği ve bu bölgede büyük nüfuza sahip Rusya ve İngiltere'nin de yakında bu uyanıştan zarar göreceğini belirten yazı, Çin ve Hindistan'daki çok dinli ve çok dilli yapı nedeniyle halkın ittihat göstermesinin zorluğunu aşabilmek için çareyi Pan Asya olarak gösterir. Hatta Amerikalı ünlü metodist John Mott'un verdiği konferanslara da atıfta bulunarak, her türlü iyiliği Hristiyanlığa, her türlü kötülüğü Asyalı olmaya atfettiğini ileri sürerek bu ismin endişe etmesinin normal olduğunu, zira yakında Asya'nın Avrupa'dan intikam alacağını belirtecektir.³⁷⁷ Bu tür yazılar gerçekten de karşılığını bulmuş olacak ki Tokyo'dan Ahmed Münir'in göndereceği bir mektup, Rusya'nın *Sırât-ı Müstakîm*'i ülkeye sokmadığını, gazetelere yoğun bir sansür uyguladığını ve Asya Gi Kay Cemiyeti'nin de mücadele edebilmek adına bir İslâm kitaplığı oluşturarak yeni Müslüman olan tüm Japonlara *Sırât-ı Müstakîm*'i okutmaya başladığını aktaracaktır. Hatta yayın faaliyetlerine o kadar ağırlık verilmiştir ki yakında cemiyetin üyelerine Osmanlıca öğretileceği gibi ismiyle dikkat çekecek yeni bir gazetenin de müjdesi verilmektedir:

Cemiyetin genç azalarından yine birkaçı yakın vakitte Osmanlı lisanı talimine başlayacaklardır. Binâenaleyh bundan sonra kârileriniz daha tezayüd edecektir. Bu son günlerde cemiyet-i muhterememiz *Dai-to* yahud *Şems-i Tâli* namıyla bir jurnal neşrine mübaşeret etti. Birkaç vakit sonra bir kısmını Osmanlı şivesinde neşredeceğiz. Sair matbuat-ı Osmaniye'ye dahi cemiyetimizin adresini takdimle gazetelerini irsal etmelerini rica etseniz pek memnun olurduk.³⁷⁸

Cemiyetin faaliyetleri son hızla devam ederken, Tokyo'dan cemiyet üyesi *Nakano* isminde bir Müslüman Japon da Abdürreşid İbrahim'e mektup göndererek mescit için tedarik

³⁷⁵ Şeyhülislâm Musa Kazım, "Makam-ı Meşihat'ten Japonya'daki, Asya Gi-Kay Cemiyetine Cevaben Gönderilen Mektubun Sureti", *Teârûf-i Müslimîn*, Cilt: 1, Sayı: 23, s. 363. 11 Teşrinisani 1326-24 Kasım 1910.

³⁷⁶ "Asya'dan Avrupa'nın Endişesi", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 5, Sayı: 127, s. 381, 27 Kanunusani 1326-9 Şubat 1911.

³⁷⁷ A. g. e., s. 382.

³⁷⁸ Ahmed Münir Reşid, "Darülhilafe'de Sırât-ı Müstakîm Ceride-i İslâmiyyesi'ne", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 5, Sayı: 127, s. 381. 27 Kanunusani 1326-9 Şubat 1911.

edilen arsanın bir kenarına kendilerince idarehane kurduklarını, orada Japon öğrencilere Türkçe eğitimi verdiklerini aktarıp Abdürreşid İbrahim'den de mescidin inşası için faaliyetlerini artırmasını ister. *Oğlunuz Nakano* imzası taşıyan bu mektubun devamında ise Tokyo'da öğrenci bulunan Hasan Fehmi, Japonların Türk feslerini gördükleri zaman kendisine kırk, elli yıl evvel aynı feslerin Japonya'da da giyildiğini anlattıklarını ifade eder. Bundan Türkler ile geçmişte yoğun etkileşimleri olduğu sonucunu çıkaran Hasan Fehmi'ye göre bu şaşırtıcı olmamıştır zira “zaten ahlâk kâmilten Türk-Müslüman ahlâkıdır.”³⁷⁹ Fakat daha önemlisi ise Japonya mebuslarından *Sasaki* adında birinin bir gün kapılarını çalarak onlara meclisi gezmek isterlerse eşlik edeceğini, Japonya'da olduklarını gazetelerden öğrendiğini belirtmesidir. Sasaki ile birlikte meclisi gezen Osmanlı gençleri, mebusların milli kılık kıyafet içinde olduklarını görünce büyük mutluluk duyup Japonların milli kültür ve kıyafetlerini bir kenara kaldırmadan terakki ettiklerini kamuoyuna aktaracaklardır.³⁸⁰ Hasan Fehmi'nin kendi adını Japonca olarak yazının sonuna eklemesi de dikkat çekmektedir.

Cemiyetin Tokyo'daki faaliyetleri ve hem Türkiye hem de Japonya'daki yayınları o kadar görünür olmaya başlamıştır ki anlaşıldığı kadarıyla Japonya hükümeti de bu teması artırarak kamuoyunu etkileme yolunda yoğun çaba göstermektedir. Tüm bu çabaların bir sonucu olarak da nihayet hem *Daito* gazetesinin hem de Asya Gi Kay Cemiyeti'nin beyannamesi 23 Mart 1911'de kamuoyuna duyurulur. *Maşrık-ı Azam* anlamına geldiği belirtilen *Daito*'nun elli sekiz sayfalık Japonca bir risale olarak çıkacağı, iki sayfasının da Fransızca olduğu belirtilmektedir. Üzerinde risalenin Osmanlı harfleriyle de başlığının yer aldığı belirtildikten sonra bütün bir Asya'da okunması için çaba göstereceği ifade edilir ve ilginç bir bilgi verilir:

Zabıt hülasasında İstanbul'dan berây-ı tahsil Japonya'ya giden Münir İbrahim, Hasan Fehmi ve Mehmed Tefvik beylerin vusûl ve suret-i kabulü şöyle hikâye olunmuştur: “Kanunuevvel'in 24'ncü günü alınan telgrafname üzerine cemiyetimiz azasından Aoyagi Mazao Tokyo'dan Küba'ya istikbâle gönderildi. 21 Kanunuevvelde Dârulhilâfe talebeleri gelip, cemiyet tarafından ihzâr olunan Oekiya Otel'i'ne nazil oldular. Aynı günde Ohara refakatinde olarak Devlet-i Osmaniye tebaası umuruna bakan İngiltere Sefareti'ni ve Rusya-Japonya Muharebesi'nde maktul olan Japonya askerlerinin yetimhanesini ziyaret ettiler -15 Kanunusani zaptında şu satırlar nazar-ı dikkati câlibdir: “Eskiden Çin'de seyahat etmiş olanların teşkil ettikleri “Sankaydo” Cemiyeti açıldı. Bu cemiyetin “Asya Gikay” ile doğrudan doğruya râbitası olmamakla beraber aza-yı cemiyetimizin cümlesi, yevm-i küşadda hazır bulundular. “Asya Gikay” ve “Sankaydo” bundan böyle münasebat-ı daimede bulunacaklardır.”³⁸¹

Cemiyet hakkında bilgi verilirken dünyanın farklı yerlerine öğrenciler gönderildiği ve Osmanlı gençlerinin de yüksek konumlardaki insanlar vasıtasıyla türlü ziyaretler gerçekleştirdikleri belirtilir. Hatta Çin ile de temas kurabilmek adına bir başka dernek ile ortak hareket edildiği ifade edilir. Böylece Japonya'nın Pan Asya siyaseti doğrultusunda aslında çok

³⁷⁹ Hasan Fehmi, “Seyyah-ı Şehir Abdürreşid Efendi Hazretlerine”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 5, Sayı: 130, s. 430, 17 Şubat 1326-2 Mart 1911.

³⁸⁰ A. g. e., s. 431.

³⁸¹ “Japonya'da Daito Mecellesi ve Asya Gi Kay Cemiyeti'nin Beyannamesi”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 6, Sayı: 133, s. 42. 10 Mart 1327-23 Mart 1911.

büyük bir alana yayılan cemaatleşme çabası göze çarpmaktadır. Bu Japon-İslâm ittifakının kurulmasında en kritik öneme sahip mecra ise basındır. Nitekim beyannamede bu açıkça vurgulanmaktadır:

“Sakin olduğumuz Asya efkâr-ı aliyye ve mukaddese ile memlû cihanda en mühim bir vaziyeti haizdir, Asya, arazisinin vüsatı, dağ ve nehirlerinin azamet ve cesameti, ahalisinin kesreti, mahsulatının feyz ü bereketi ile kıtaat-ı saire-i arzın cümlesine faiktir. Bunun içindir ki en eski medeniyetler Asya’da doğmuş, en büyük fikirler Asya’dan intişar eylemiştir. Lâkin teessüf olunur ki bugün Asyalılar birbirlerinden bihaber, hatta birbirlerine düşman bulunuyorlar. Bu ihtilâf garbiyyunun şarkı istilâsına sebep-i hakikidir. Sebeb-i mezkûr anlaşılıp izalesine çalışılmayacak olursa, Asyahlıların istikbâlinden korkulur. Ahlâkı iyi, âdetleri müstahsen, tabaatleri selim, fikirleri sahih olan Asyahlıların yalnız kendilerine güvenerek, Asya’nın salâh ve tekemmülüne çalışmaları lâ-büddür. Binâberin netayic-i hasenesinden emin olduğumuz halde “Asya Gikay” Cemiyeti’ni tesis ediyoruz ve Asyalılara alenen müracaat ederek, iştirak ve muavenetlerini rica eyliyoruz.”³⁸²

Asya’nın içinde bulunduğu en büyük sorunun, Batılıların saldırı ve sömürgecilik faaliyetlerine karşı birbirleriyle iletişimsiz, birbirlerini desteklemez vaziyetleri olduğunu savunan beyanname, bu maksatla tüm Asya genelinde bu iletişimi artıracak faaliyetlere girişeceğini beyan edecektir. Dört genel hedefi olduğunu duyuran cemiyet, Asya hükümetlerine ziraat, maarif, iktisat, coğrafya, milliye, politika ve askeriye konularında terakki için yapılması gerekenleri kendi mecmuası yoluyla duyuracağını belirtmektedir. Cemiyetin hedef sahası ise Çin, Siyam (Tayland), Hindistan, İran, Afganistan ve Türkiye olacak, Asya’daki farklı yerlere de şubeler açılacaktır.³⁸³

Cemiyetin beyannamesini Osmanlı kamuoyuna aktaran haberin devamında ise Japonya’nın özellikle Osmanlı kamuoyunu etkileme çabasında olduğunu gösteren mühim bir son paragraf vardır:

Japonların âlem-i İslâm ile sıkı ve iyi münasebette bulunmak istemelerini, geçenlerde berây-ı tahsil Japonya’ya giden Müslüman talebenin gördüğü hüsn-i kabul pek sarîh irâe eder. “Asya Gikay” Cemiyeti’nin genç talebe kardeşlerimize ne kadar ehemmiyet verdiği, yardıma çalıştığı, bâlâdaki nizamnameden anlaşılıyor. Talebe kardeşlerimizden birisinin gönderdiği *The Hochi Shimbon* gazetesinde mumâileyhime dair İsamura Hanım tarafından yazılmış bir makale vardır. Talebelerimizin oradaki hayatını ve Japonlarla münasebetlerini gösterdiği için bu makalenin de bir suret-i mütercemesinin aşağıya naklini muvafık bulduk.³⁸⁴

Görülebileceği üzere cemiyetin faaliyetleri doğrultusunda Osmanlı kamuoyunda Japonya’yı rol model olarak gösteren yazılar çoğaldığı gibi Japonya’da da Osmanlılar ve Müslümanlara yönelik benzer maksatla gazetecilik faaliyetleri yürütülüyordu. Bir bakıma kurulmak istenen o *hayâli cemaat*, gazeteler yoluyla inşa edilmeye çalışılıyordu. Beyannamenin yayımlandığı sayıda da bahsedildiği üzere Japonya’da *İsamura Hanım* imzasıyla çıkacak yazı, Japonya’daki üç Osmanlı öğrencisi Hasan Fehmi, Ahmed Münir ve Mehmed Tevfik’in İslâm inancı uyarınca ahlâklı insanlar olduklarını, yine Japonya’da yıl

³⁸² A. g. e., s. 43.

³⁸³ A. g. e., s. 44.

³⁸⁴ A. g. e., s. 44.

başlarında görülen yüksek şarap tüketiminin ve sokaklarda dolaşan sarhoşların onların nazarında teessüfle karşılanacak kötü bir durum olduğunu ifade ederek ahlâklarını takdir edecektir.³⁸⁵ Böylece Japon gençlerine de Osmanlı-İslâm ahlâkı bir rol model olarak sunulmuş olacaktır. Üstelik bu süreçte cemiyetin beyannamesini de ilân ederek kuruluşunu duyurmasından sonra faaliyetler hızlanmış gibidir. Osmanlı üzerinden İslâm dünyası ile ittifak kurmak isteyen Japonya'nın önde gelen siyasetçilerinden Kont Okuma, Çin ile Japonya'nın da Avrupa'ya karşı ittifak kurmaları gerektiğini belirtmekte ve bu ittifadın yayın yoluyla gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir:

Eğer Çin iktisâb-ı kuvvet eder de Uzak Şark'ın saydı kolay bir şikâr olmadığını Avrupalılara anlatırsa, Muhit-i Kebîr havzasına sulh ve asayiş tamamen takarrur eder. Şark ile Avrupa arasında bu muvazenenin husûlü için Japonya Çin'e yardım etmeli ve binâenaleyh Japonya'da "Mongol İttihâdı" fikri neşr ve telakkide olunmalıdır.³⁸⁶

Japonya böylece Asya'daki tüm ülkeleri kendi nüfuzu altına alarak Avrupalı devletlere karşı burada büyük bir rakip olarak ortaya çıkmak istemektedir. Woolf (2014: 464-465) 19. yüzyıl sonunda Japonya'da resmi tarihyazımı noktasında Şiratori Kurakiçi'nin çabasıyla Japonya'ya tıpkı ABD'de olduğu gibi "farklı bir güzergâh" atfedildiğine dikkat çeker. Nitekim Asya'ya yayılma arzusunun meşrulaştırıcı temelleridir bunlar. Nitekim *Asya Gi Kai Cemiyeti* üzerinden Osmanlı Devleti ve İslâm âlemine uzanmaya çalışan Japonya, *Moğol İttihadı* üzerinden de Çin'e uzanmaya çalışmaktadır. Kont'un açıklaması da bu faaliyetlerin temelinde basın faaliyetlerinin olacağını duyurmaktadır. Nitekim bu haberden kısa bir süre sonra duyurulacak bir başka haber ise *Asya İttifakı Cemiyeti* adında Tokyo'da yeni bir cemiyetin kurulduğunu, bu cemiyetin ise Mançurya, Çin, Hint, Siyam, Filipin ve Sunda Adaları'nda şubeler açmak yoluyla "Asya milletlerini ticaret vasıtasıyla tevhit etmek" maksadını güttüğü duyurulmaktadır.³⁸⁷ Bu sırada Japonya'da da bu doğrultuda, İslâm üzerine yapılan yayınlar ise giderek artmakta ve sıklıkla da Osmanlı kamuoyuna aktarılmaktadır. Tokyo'da çıkan *Uhuvvet-i İslâmiyye* adlı gazete Muhammed Bereketullah'ın *Asya Gi Kai Cemiyeti* vasıtasıyla farklı yerlerle kurduğu temasları ve gerçekleştirdiği mülakatları aktarmakta, bunlardan birinde Asyalıları Türkiye'ye bağlayan şeyin İslâm olduğu, Japonların da İslâm'ın Japonya'da yayılabilmesi adına Türkiye'den yabancı dil bilen âlimleri göndermelerini talep ettikleri belirtilmektedir. Zira hâlihazırda Japon matbuatında İslâmiyet ve Hristiyanlıktan bahseden çok sayıda yazar olduğu ve genel anlamıyla canlı bir yayın ortamı olduğuna dikkat çekilmektedir.³⁸⁸

Japonya'daki gazeteler İslâmiyet ve Türkiye üzerine sadece siyasi ve ahlâkî yazılar yazmakla kalmayacak, bu süreçte İstanbul'da çıkan büyük yangınlar için de kampanyalar düzenleyerek para toplayacaklardır. Hatta *Hoti Şimbon* gazetesinden aktarılan bir haber Osmanlılar ile Japonlar arasında kurulmaya çalışılan ittifakın mühim bir yansımasını gösterecektir:

³⁸⁵ İsamura Hanım, "Türk Misafirlerimizin Japon Hayatı ve Japonlar Hakkındaki Mülâhazaları", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 6, Sayı: 133, s. 44. 10 Mart 1327-23 Mart 1911.

³⁸⁶ "Japonya", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 6, Sayı: 150, s. 320. 7 Temmuz 1327-20 Temmuz 1911.

³⁸⁷ "Japonya", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 6, Sayı: 154, s. 384. 4 Ağustos 1327-17 Ağustos 1911.

³⁸⁸ "Japonya'da İslâmiyet Naşirleri", *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 7, Sayı: 158, s. 32. 1 Eylül 1327-14 Eylül 1911.

İstanbul hariki münasebetiyle umum Japon gazeteleri ayrıca gayet müessir makaleler neşretmişler, bilhassa Tokyo’da münteşir *Hoti Şimbon* gazetesi hususi ilâve neşrederek bu münasebetle “Osmanlılara gelen kaza bize gelmiş gibidir.” ibâresini ayrı harfler ile yazmıştır.³⁸⁹

Basın yoluyla oluşturulan bu karşılıklı duygudaşlık, sanki her geçen gün Pan Asya’nın giderek gerçeğe dönüşme adımlarını da muştular görünmektedir. Örneğin, Japon İmparatoru’nun Çin’e ittifak maksadıyla görüşmek için gideceğine yönelik bir haber, Osmanlı Devleti’ne uzak iki ülke arası bir temastan çok bütün Asya âlemini de kurtaracak bir gelişme gibi kamuoyuna duyurulmuştur.³⁹⁰ Yine 12 Ekim 1911 tarihinde yayımlanacak bir başka haber ise bu doğrultuda faaliyet gösteren *Asya Gi Kai Cemiyeti*’nin çağrısını duyuracaktır. Cemiyet, eskiden büyük düşünürler, filozoflar çıkaran Asya kıtasının gelinen noktada bizzat Asyalıların birbirlerini desteklemeyip birbirlerinden şüphelenip durmaları nedeniyle geri kaldığını, bunu engellemek için de tüm Asyalıların ortak hareket etmeleri gerektiğini kamuoyuna aktaracaktır.³⁹¹ Fakat Osmanlıları ve Müslümanları bu işe dâhil edebilmek namına yapılan haberler sadece bilgi aktarımıyla kalmayacak, özellikle cemiyetin gazetesi *Daito Maşrık-ı Azam*’da çıkan bir haberle kamuoyu duygusal olarak da fethedilmeye çalışılacaktır. “Ah Ertuğrul” başlığını taşıyan yazıda edebî bir üslup takınılarak, firkateynin kaptanı olup Japonya sularında şehit düşen Osman Paşa’nın mezar taşı konuşurulacaktır:

Osman Paşa’nın bütün muhiti görebilen bir mahalde rekzedilen abidesi bekayı, istikbâli emrediyor ve diyor ki: Türkler, Japonlar yaklaşınız! Ben ebedî bir vasıtayım. Her ne kadar *Ertuğrul*’daki kahramanlar böyle bir hâl-i esef-naka duçar oldularsa da onlar hürmetine dikilen abide istikbâlde iki milletin ittihamı için başlanılan teşebbüslerin birincisi olduğuna delil olacaktır.³⁹²

İki ülke arasında ittifak kurulması için ilişkileri iki halk nezdinde de gerçek anlamda başlatan Ertuğrul’un kullanılması ve şehit paşanın mezarının da kendi eylemini bu ittifakın ilk adımı olarak izah etmesi gerçekten ilginçtir. Bu konuşturmada sonra da *Asya Gi Kai Cemiyeti* şehitlerin ruhuna seslenerek kendi maksadını yeniden Osmanlı ve Japon kamuoyuna duyuracaktır:

Ah sevgililer! Sizin kurduğunuz temelin tarsini için *Asya Gi Kai Cemiyetimiz* içtihat etmektedir. Ve elinden gelirse servetini, saadetini bu iki milletin yekdiğerine tekarrübü yolunda sarf edecek ve kahraman şehit Japonyalı “Yamanaka Sukanoske” gibi hilâl ile birleşmeye, ona muhabbete, hilâlin nurundan istifade etmeye ve onu güneşle tenvire çalışacaktır.³⁹³

Böylece bu dokunaklı satırlar vasıtasıyla Hilâl’in nurundan Güneş’in, Güneş’in zıyasından da Hilâl’in istifade etmesinin gereği ortaya konmuş olur. Abdürreşid İbrahim ise bu süreçte Avrupa ve Rus basınında İslâm karşıtı söylemlerin arttığını ifade ederek ittifakın

³⁸⁹ “Harik-i Müdhiş Münasebetiyle Japonların Tessürü”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 7, Sayı: 158, s. 32, 1 Eylül 1327-14 Eylül 1911.

³⁹⁰ “Mikado Hazretleri Pekin’de”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 7, Sayı: 160, s. 64, 17 Eylül 1327-30 Eylül 1911.

³⁹¹ “Asya Gi Kai Cemiyeti’nin Maksad-ı Teessüsü”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 7, Sayı: 162, s. 89, 29 Eylül 1327-12 Ekim 1911.

³⁹² “Japonya’da Osmanlı-Hilâl Muhibleri”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 7, Sayı: 162, s. 86, 29 Eylül 1327-12 Ekim 1911.

³⁹³ A. g. e., s. 86.

zarureti tekrar kamuoyuna anlatacak, terakki için Osmanlıların Japonya yerine Avrupa'yı rol model olarak almasının ise bir felaketten başka bir şey getirmeyeceğini ileri sürecektir:

...bize, yalnız bizim aklımız ile iş görmek icap eder. Yoksa sefaret tercümanlarından, Mister Steed'den, bilmem kimden akıl toplayacak olursak artık olup olacağımız “Erken olmayan geç olmaz. Geç olmayan da hiç olmaz” misaline mısdağ olmaktadır. Şimdi artık tecrübe olunduyduysa oldu; bize, bizim aklımız ile iş görmek zamanı geldiyse geldi. Bu, budur vesselâm!³⁹⁴

Tabii bu zaruri yola kamuoyunu daha da yaklaştıracak ihtida haberleri de verilmeye devam edilir.³⁹⁵ Her ne kadar Japonya'da ihtida edip Müslüman olanlar nedense hep kont, mebus, siyasetçiler arasından çıksa da bu haberlerin basında yarattığı etkiyle Asya'daki Müslümanlarca da büyük bir memnuniyetle karşılandığını düşündürecek bir başka haber de vardır. *Sebilürreşad*'ın çevirisini yayımlayacağı, Borneo Sambas'dan gönderilen *El-Hakir Mehmed Muhammed Ali* imzalı Arapça mektupta, İtalya ve Osmanlı Devleti arasında yaşanan Trablusgarp Savaşı nedeniyle Cava ve Melayu'da Müslümanların camilerde toplanarak Osmanlı askerleri ve Halife için dua ettiği aktarılırken, özellikle Japonya'da giderek artan İslâm'a geçiş haberleri nedeniyle de İngiltere'nin çok rahatsız olduğu ifade edilmektedir.³⁹⁶ Yazar Japonya'ya öğrenci gönderilmesi konusunda ise kamuoyuna tekrar çağrıda bulunmaktadır. Trablusgarp Savaşı'nın etkisiyle Japonya'daki İslâmî cemiyetler de yayın faaliyetlerini artırarak Japonya üzerinden tüm Osmanlı ve İslâm âlemine yönelik çağrılarını artıracaklardır. 28 Mart 1912 tarihli bir yazı Japonya'da son on yılda Hint Müslüman öğrencilerin sayısının giderek arttığını vurguladıktan sonra *Altın Hind Cemiyeti*'nin kurulduğunu ve bu cemiyetin amacının da Japonya ile Hint Müslüman tüccarlar arasında iletişimi artırmak olduğunu vurgulayacaktır.³⁹⁷ Yazının devamında ise Japonya'daki *Uhuvvet-i İslâmiyye*'nin savaşa ilgili yayın faaliyetleri vurgulanır:

...Japonya'nın payitahtında intişar eden İngilizce *Uhuvvet-i İslâmiyye* gazetesinin beyanına nazaran Japonya ahali-i İslâmiyyesi tarafından tertip edilen bir mitingde Osmanlı-İtalya Muharebesi'ne dair müteaddit nutuklar ve konferanslar irâd olunup İtalyalıların Afrika-yı Osmani'de icra eyledikleri mezalim ve tecâvüzat hakkında beyan-ı nefret ve işmizaz eyledikten sonra insaniyet namına (Mikado) hazretlerinin müdahalesi talep ve istirham olunduğu gibi mücahidin-i İslâmiyyeye sarf ve tevzi olunmak üzere îanat-ı nakdiye cem ve dercine teşebbüs olunmuştur.³⁹⁸

Zor durumdaki Müslümanlar için ve savaşa zorlanmakta olan Osmanlı Devleti için Mikado Hazretlerinden beklenen, savaşa müdahil olup yardımcı olmasıdır. Kuşkusuz yıllar boyu işlenen, İslâm dünyasının kurtarıcısı imajının bir uzantısıdır bu. Yine aynı yazıda Tokyo'daki *Cemiyet-i İslâmiyye*'nin faaliyetleri sayesinde yüzlerce Japon'un Müslüman olduğu, ihtida edenlerin de cemiyet yayınları vasıtasıyla kamuoyuna duyurulduğu ifade

³⁹⁴ Abdürreşid İbrahim, “Bizim Aklımız Bize Yararsa Biz De Adam Oluruz”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 7, Sayı: 164, s. 116. 13 Teşrinievvel 1327-26 Ekim 1911.

³⁹⁵ “Japonya'da İhtida”, *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 7, Sayı: 174, s. 290. 22 Kanunuevvel 1327-4 Ocak 1912.

³⁹⁶ El-Hakir Mehmed Muhammed Ali, “Mekâtib: Borneo Simbas'dan”, *Sebilürreşad*, Cilt: 8, Sayı: 185, s. 50, 8 Mart 1912-21 Mart 1912.

³⁹⁷ “Japonya”, *Sebilürreşad*, Cilt: 8, Sayı: 186, s. 72. 15 Mart 1328-28 Mart 1912.

³⁹⁸ A. g. e., s. 72.

edilir.³⁹⁹ Üstelik bu yazıdan kısa bir süre sonra Japonya’da Japonca çıkacak olan *İslâm* adlı felsefi, dinî yeni bir gazetenin müjdesi kamuoyuyla paylaşılır. Gazetenin ilk sayısındaki konular ise ağırlıklı Japonların İslâmiyet’e bakışları ve eğilimleri, Asya’da Kuran ve İttihad-ı İslâm gibi meselelere odaklanmıştır.⁴⁰⁰

1912 yılı Osmanlıların İtalyanlarla savaşmasının İslâm dünyası üzerinde yarattığı etkiyle kamuoyunu canlandırmış, Müslümanların ittifadını teşvik etmiş görünmektedir. Üstelik böyle canlı bir kamuoyu ortamında Japonya bir din kongresi daha düzenleyecektir. Tokyo’dan Ahmed Münir’in gönderdiği bir mektup, bu kongre ile ilgili ABD, Avrupa ve Rusya basınındaki yaygın kanaatin Japonların Hristiyanlığa geçeceği yolunda olduğunu Osmanlı kamuoyuna duyurmakta, bir önceki kongrede olduğu gibi İslâm dünyasının yine bu duruma sessiz kalmasına ise hüznle “Ya âlem-i İslâm ne yapıyor? Sükût idiyor. Zaten âlem-i İslâm ber mutad ekseriyetle meseleler hâl olunduktan sonra uyanıyor” diyecektir.⁴⁰¹ Koca İslâm âleminde bu kongreye katılım gösterecek sunumlar yapacak ulemanın olmadığından şikâyet ederek yazısını tamamlayacak olan Ahmed Münir, en azından İslâm’ı savunmak adına Hasan Mürşid (Hatano) Efendi’nin olacağını belirtecektir.⁴⁰² Bu isim çok önemlidir. Zira İslâm’a geçmiş bir Japon mühtedi olmasının yanında, bu yazıdan kısa bir süre önce tüm Asya’da elden ele dolaştırılacak, Pan Asyacı düşüncenin İslâm dünyası üzerine tasavvurlarını açıkça gösterecek bir risale kaleme almıştır Hasan Hatano Uho: *Asya Tehlikede*. Kısa süre sonra Osmanlı gazetelerinde de içinden parçalar yayımlanacak olan *Asya Tehlikede* adlı eseri de Türkçeye Abdürreşid İbrahim ve Muhammed Hilmi Nakawa tercüme etmişlerdir.

Asya Müslümanlarını, özellikle de Rusya nüfuzu altında yaşayan Tatar Müslümanları hedef kitlesi olarak ele alan *Asya Tehlikede*, Avrupalı ülkelerin Çin’i bölmeye çalıştığını ama Çin’in mantıklı davranarak bu tehdit karşısında Japonya ile ittifak kurması gerektiğini belirtir. Aksi takdirde Japonya zaten Çin’i işgal edebilecek güce sahip olsa da Asya milletlerinin Avrupalılar karşısında birlik ve terakki içinde kalabilmelerinin tek yolu budur (Hatano, 2009: 8). Bu Avrupa istilasına karşısında Asya birliği düşüncesi, Avrupa emperyalizminin yayılım sahasına bakıldığında da elbette temelleri olan bir düşüncedir. Burke (2020: 125-126) 19. yüzyıl başında Avrupalı tarihçiler Asya’yı merakla incelerken, yüzyıl sonunda ise tarihyazımının burada Avrupa üstünlüğünün meşrulaştırılması üzerine oturtulduğuna dikkat çeker. Hegel’in Asya’yı hakir, Afrika’yı ise tamamen tarih dışı olarak ele almasının bunda payı büyüktür. Dolayısıyla Hatano’nun formülüne göre şimdi Pan Asya’nın yollarını döşeyebilmek için Japonya önce Çin, ardından da sırasıyla Osmanlı, Afganistan, Siyam (Tayland), Acemistan (İran) ve Hindistan ile ittifak kurmalıdır. Üstelik Hatano için bu basitçe siyasi bir gereklilik değildir, çok daha büyük bir anlama sahiptir:

Rus-Japon Muharebesi’ne kadar umum ırk-ı ebyaz -beyaz ırk- Avrupalılar, Asya akvamını daima tahkir ederlerdi. Asyalılar da kendilerini Avrupa tahkirâtına mecbur bir mahlûk zannederlerdi. Vaktâ ki Japonya orduları ihraz-ı muzafferiyet ettiler, o zaman şarkta da bir hayat

³⁹⁹ A. g. e., s. 72.

⁴⁰⁰ “Tokyo’da İslâm Gazetesi”, *Sebilürreşad*, Cilt: 8, Sayı: 186, s. 69. 15 Mart 1328-28 Mart 1912.

⁴⁰¹ Ahmed Münir Reşid, “Japonya’da Din Meselesi”, *Sebilürreşad*, Cilt: 8, Sayı: 188, s. 108.

⁴⁰² A. g. e., s. 109.

bulunduğuna ve artık bu hayatın bundan sonra da tevali edeceğine hemen bütün ehl-i şark kanaat ettiler. Asırlardan beri bükülmüş kafalarını kaldırdılar ve Avrupalılara dediler ki: “Esas medeniyet bizimdir; medeniyet Asya’nın malıdır, Avrupalılar ise bizim şakirtlerimizdir” (2009: 10).

Asya’nın bütün milletlerinin kurtuluşunun “Güneş gibi doğan” Japonya İmparatorluğu bayrağı altında toplanmakta olduğunu savunan yazı, Japon gücünün adeta propagandasını yapmakta, Japonya’nın Rusları ve İngilizleri kudretli donanması sayesinde aynı anda yenebileceğini ifade etmektedir. Hatta bu ülkeler kendi meseleleriyle boğuşurken önünde devasa bir Asya arazisinin bomboş olduğunu gördüğü hâlde Japon hükümetinin ağır davranmasını, bir Asya ittifakı kurmamasını yadırgayacaktır (2009: 13). Dahası Japonya’nın kurabileceği en mühim ittifakın Osmanlı Devleti ile olduğunu belirtmekte, zira İslâm dünyası üzerindeki nüfuzu nedeniyle bunun Japonya için müthiş bir kazanım olacağına gönderme yapmaktadır (2009: 14). Osmanlılara Japonların ittifak için başta kapitülasyon koparma maksadıyla gitmesini bir bakıma vizyonsuzluk olarak niteleyecek Hasan Hatano Uho, Abdürreşid İbrahim’in gazetecilik faaliyetleri sayesinde artık Orta Asya’da Japonya’yı Rusya ve İngiltere’ye karşı destekleyecek büyük bir Müslüman kesimin oluştuğunu, Trablusgarp Savaşı’nda Türkleri destekledikleri için İngilizlerin Hintlere büyük bir baskı yaptığını işaret ederek Osmanlıların da adeta yayın yoluyla ittifaka çekilmeleri gerektiği sonucunu çıkaracaktır. Böylece Japonya bir anda Akdeniz havzasına yerleşebilecektir (2009: 14-19). Bu zekice çıkarımların nihayetinde ise risale Japonların bu işi yapma misyonuyla görevli olduklarını, bunu anlamaz ve Asya milletlerine liderlik etmezlerse yaşama hakkından olacaklarını belirterek son bulur.

İşte Ahmed Münir’in Japonya’da düzenlenecek yeni bir din kongresinde İslâmiyet adına söz alacağını belirttiği Hasan Hatano Uho cenapları bu risaleyi kaleme alan yazardı. İtalya ile girişilen harbin etkisiyle canlanan kamuoyunun Japonya’da da kamusal bazı etkinlikler ya da gösterilere sebep olduğunu da yine Ahmed Münir Tokyo’dan İstanbul’a göndereceği mektuplarla Osmanlı kamuoyuyla paylaşacaktı. Tokyo’daki zadegan mektebine gittiğini, orada ünlü General Nogi’nin bu savaş sebebiyle bir konuşma yaptığını aktaran Ahmed Münir, gördüklerinden ve konuşulanlardan çok etkilenmiştir. General onu Japon veliahdı ile tanıştırmış, veliaht da iki ülke arasındaki iyi niyet ve yakınlaşmanın devam etmesini arzuladığını belirterek onu selamlamıştır.⁴⁰³ Bundan sonra ise sırasıyla öğretmenler, yöneticiler ve başkaları nutuklar atmakta, “Kahrolsun İtalya!” diye bağırırken Osmanlılar için dua etmekteledir. Bir öğretmenin ve General Nogi’nin kayınbiraderinin yaptığı konuşmalar ise Ahmed Münir’i derinden etkileyen, tüm ilişkilerin güneş ve hilâlde somutlaştığı edebi vurgulara sahiptir:

Bilhassa mektebin ulûm-ı ilahiye muallimi Fransızca nutuk irâd ederek gayet mufassal surette Avrupa vahşetinden bahsettikten sonra, beyaz belaya karşı Japon ve Müslümanların vazifelerinden ve bilâhare an-karîb “Hilâl ile Güneş birleşir, sevişe sevişe koklaşır” cümlesiyle nutkuna hitam verdi. Bunu müteakip General Nogi cenaplarının kayınbiraderi Vatanaba

⁴⁰³ Ahmed Münir Reşid, “Tokyo’dan Mektup”, *Sebilürreşad*, Cilt: 8, Sayı: 193, s. 206, 3 Mayıs 1328-16 Mayıs 1912.

cenapları dahi iki milletin muhabbetinden bahsettikten sonra Ay ile Güneş yekdiğerine gayr-i müfarik ecrâm-ı semâviyyeden olduğunu söyledi.⁴⁰⁴

Hilâl ile Güneş'in bu aşkı ve birbirlerine mecburiyetleri, Japonya'yı terakki ettirerek bu ilişkinin temelini kurmuş olacak İmparator Mutsuhito (Meiji)'nin vefat haberi dolayısıyla Ahmed Münir'in İstanbul'a gönderdiği mektupta da görünür. Ahmed Münir bu haberi bir imparatorun vefatından çok daha farklı bir biçimde görmekte, "Mutsuhito Hazretleri yalnız aile-i imparatoriyi değil, bütün milletini, hatta pek çok mesailde denebilir ki, bütün Şark'ı yetim bıraktı." demektedir.⁴⁰⁵ "Şarkın babası" vefat etse de Japonya öncülüğünde tüm Asya'nın birleşmesi yönündeki çağrılar devam edecektir. *Uhuvvet-i İslâmiyye*'nin Tokyo'dan yapacağı yayın doğrudan Osmanlı, İran, Afganistan ve Hindistan ahalisine seslenecek ve İslam ittifadının sağlanması dışında bir alternatifin kalmadığı, elde kalan son yer olan Osmanlı'nın içinde bulunduğu zor durumun hepsine ibret olması gerektiği vurgulanacaktır.⁴⁰⁶ Anlaşılan o ki *Sırât-ı Müstakîm* kapatılınca onun devamı olarak çıkan ve bu süreçte sıklıkla aynı tema üzerinde duran, Pan Asya'yı ve Pan İslâm'ı teşvik etmekle birlikte sıklıkla Japonya'daki gelişmeleri de okuyucularına aktaran *Sebilürreşad* bir açıklama yapma ihtiyacı da görmüş gibidir:

Her ne kadar ceridemizin vazifesi âlem-i İslâm'a ait şuûnu toplamak ise de bütün şarka ait olan ve dolayısıyla İslâm âleminde merbûtiyet-i azimesi bulunan vekayi-i mühimmeyi kayd etmeyi de muvafık buluyoruz.⁴⁰⁷

Böylece okuyuculara, Japonya ve Asya meselesinin aynı zamanda tüm İslâm âleminin meselesi olduğu da duyurulmuş olur. Üstelik bu sırada bu yazıları daha da önemli hâle getirecek bir gelişme daha olur. Uzun yıllardır Avrupalı devletler karşısında türlü yenilgiler sonucu ekonomisi dara düşen, siyasi bağımsızlığını büyük oranda kaybetmiş olan Çin'de Sun Yat Sen öncülüğündeki hareket, son hanedan olan Çing Hanedanı'nı devirerek Çin'de cumhuriyete giden yolu açmıştır. Sun Yat Sen'in, kısa süre sonra yeniden imparatorluğu ilân edecek olan mevcut devlet başkanı Yuan Shikai'ya Avrupa karşısında Asya'nın birleşmesi yolunda çaba verilmesi konusunda uyarıcı bir mektup yazması Osmanlı kamuoyuna da bir utanç mektubu olarak yansımaktadır. "Âleme İbret Olduk" başlığıyla çıkacak bir yazı, Sun Yat Sen'in mektubunda Osmanlıların durumundan ibret almak gerektiğini, Japonya ile Çin'in hızla ittifak kurarak Avrupalılara karşı engel olmazsa ikisinin de Osmanlıların durumuna düşüleceğini belirttiğini ifade ederek, Osmanlı kamuoyunu kurtuluşu Asya'da aramaya yönlendirecektir:

Sun-Yat-Sen mezkûr mektupta: Biz, Osmanlıların bugünkü müşkülâtımızı kendi kuva-yı milliyyemize güvenemeyip de Avrupa muvazene-i siyasiyesinden istifade etmek tarikiyle muhafaza-i istiklâl eylemek emelinde oluşumuz gibi büyük bir hata-yı siyasiye haml ediyor ve diyor ki: Avrupalıların temin eyledikleri statükonun haiz-i ehemmiyet olmadığı Osmanlı vukuatıyla sabit olduktan sonra Moğollara yek-diğerleriyle itihat etmemek, tecrübe edilmiş bir

⁴⁰⁴ A. g. e., s. 206.

⁴⁰⁵ Ahmed Münir Reşid, "Japonya Mikadosu Mutsuhito", *Sebilürreşad*, Cilt: 9, Sayı: 213, s. 96, 20 Eylül 1328-4 Ekim 1912.

⁴⁰⁶ "Japonya", *Sebilürreşad*, Cilt: 9, Sayı: 214, s. 120. 27 Eylül 1328-11 Ekim 1912.

⁴⁰⁷ "Japonya", *Sebilürreşad*, Cilt: 9, Sayı: 221, s. 244. 22 Teşrinisani 1328-6 Aralık 1912.

hata-yı mühliki tekrar etmek demektir. Sun-Yat-Sen'e göre ittihad-ı Moğol fikrine Tokyo'da dahi fevkalâde merak ediyor ve izhar-ı teveccüh ediyorlarmış.⁴⁰⁸

İşte bu yazı Osmanlıların âleme ibret olduklarını, hatalarından hâlâ ders çıkarmayarak, yani hâlâ gidilecek tek yol olan Japonya ve Asya'ya yönelmemelerini eleştirmektedir. Hareketli ve canlı bir kamuoyu ile geçen 1912 yılının bir diğer çok önemli gelişmesi ise Mehmet Âkif (Ersoy) tarafından kaleme alınan, *Safahat*'ın bölümlerinden biri olan *Süleymaniye Kürsüsünde* adlı eserin de bu yıl yayımlanmış olmasıdır. Mevcut tek yol olarak Japonya'nın rol model olarak alınarak İslâm ittihadının gerçekleştirilmesini gören şair, yılın başında tefrika hâlinde *Sebilürreşad*'da yayımlamaya başladığı eserini senenin sonunda tamamlayarak dokuz bölümde kamuoyuna sunacaktır.⁴⁰⁹ *Süleymaniye Kürsüsü*'nde kurtuluşun formülünü izah eden bir hocayı ve onun gayretlerini anlatan eser, Abdürreşid İbrahim'i aslında konuşturmaktadır. Mehmet Âkif şiirinin girişinde uzun uzadıya istibdat dönemini eleştirdikten sonra Abdürreşid İbrahim'in uzun zamandır gazetelere gönderdiği yazılardan yola çıkarak övgü dolu bir Japonya portresi çizer. Avrupa'ya eğitim için gidip de oranın ahlâkıyla “zehirlenen” gençlerin karşısında terakkiyi kendi ahlâk ve geleneğine, inancına sahip çıkarak gerçekleştiren bir ülkenin övgüsü ve rol model olarak inşa edilmiştir bu. Gazete yazılarında sıklıkla gördüğümüz kelime-i şahadeti eksik Japon İslâm'ı burada da göze çarpmaktadır:

Sorunuz, şimdi Japonlar nasıl millettir?
Onu tasvire zafer-yâb olamam hayrettir.
Şu kadar söyleyeyim: Din-i mübînin orada,
Ruh-i feyyazı yayılmış, yalnız şekli Buda.
Siz gidin, safvet-i İslâm-ı Japonlarda görün!
O küçük boylu, büyük milletin efradı bugün,
Müslümanlıktaki erkânı siyânette ferid;
Müslüman denmek için eksiği ancak tevhid (2019: 150).

Japonya'nın tüm eylem ve tavırlarının romantize edilip idealleştirilmiş bir Müslüman toplumun ta kendisi olduğu yönündeki bu yaklaşım, onların tam da bu eğilimlerini terakki bağlamında da korumalarıyla Osmanlılara örnek gösterilecektir:

Âdem'in en temiz ahfadına mâlik bir ada
Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle
O da sahiplerinin lâhik olan izniyle.
Dikilip sahile binlerce basiret, iman;
Ne kadar maskaralık varsa kovulmuş kapıdan!
Garb'ın eşyası, eğer kıymeti haizse yürür;
Moda şeklinde gelen seyyie gümrükte çürür (2019: 151)!

⁴⁰⁸ “Çin”, *Sebilürreşad*, Cilt: 9, Sayı: 223, s. 275. 6 Kanunuevvel 1328-19 Aralık 1912.

⁴⁰⁹ Mehmet Âkif'in bu ve başka bazı eserleri *Safahat*'ın bölümlerini oluşturdukları için sonradan *Safahat* başlığıyla kitap olarak yayımlanacaktır. Bu tezde de *Süleymaniye Kürsüsü*'nde şiiri, kitap edisyonu üzerinden değerlendirilecektir.

İşte Abdürreşid İbrahim'in konuşturulduğu şiirde, Japonya'nın hangi açılardan Osmanlılara ve Müslümanlara bir rol model olarak sunulması gerektiği böylece açıklanmış olur. Kamuoyundaki mevcut Japonya ilgisinin, ülkenin en önde gelen şairlerinden birinin en mühim eseri olarak sunacağı şiir demetinde yer alması bu şekildedir. Bu sırada Japonya'dan gelen mektuplar da sıklıkla Tokyo'da çıkan *Uhuvvet-i İslâmiyye*'den haberleri Osmanlı kamuoyuna nakletmeye devam etmekte, onun Avrupa basınında İslâm aleyhtarlığı üzerine çıkan bir yazısı, eğer Müslümanlar topyekûn bir araya gelmezlerse önüne geçilemez bir "haydut istilası" karşısında perişan olur şeklinde değerlendirilerek okuyuculara sunulmaktadır.⁴¹⁰ Bu sırada Hasan Hatano Uho ise Japonya'da İslâmiyet'i yaymak için *El-İslâm* adında bir gazete daha kurmuş ve İngilizce-Japonca olarak aylık çıkacak olan gazetenin neşrine başlamıştır.⁴¹¹ Üstelik aynı sayıda Hasan Hatano Efendi'nin *Asya Tehlikede* adında bir eser yayımladığı, *Sebilürreşad* yönetiminin de bunu Osmanlı kamuoyuna aktarabilmek için Japon Müslüman Muhammed Hilmi Nakawa ve Abdürreşid İbrahim'den rica ederek tercüme ettirerek o gün ilk baskıyı gerçekleştirdiği müjdelenecektir.⁴¹² Hasan Hatano Uha'nın Japonya öncülüğünde tüm Asya halklarının birleşerek Avrupa karşısında hayatta kalmaları arzusunu okuyuculara aktaran gazete "Muharrir-i muhteremle beraber biz de bunu temenni ederiz" diyerek duyurusunu sonlandıracaktır.

Bu temenni, Japonya'nın bu sefer de Balkan devletleriyle savaşmakta olan Osmanlı Devleti için iyi niyet temennilerini gönderen ve Osmanlılar için dualar eden Japon öğrenciler haberiyle de pekiştirilecektir. Ahmed Münir gönderdiği mektupta, Bombay'da çıkan bir İngilizce gazetenin savaşa katılan Osmanlı darülfünun öğrencilerinin cephede şehit olduklarını duyurmasına çok üzüldüğünü, bu durumu Japonya'daki arkadaşlarına da anlattığını ifade eder. Bunun üzerine ise Japon öğrenciler, İstanbul'da darülfünûnda okuyup da cepheye giden ve şehit olan öğrenciler için bir miting düzenlerler. Büyük bir duygusallık yaşayan Ahmed Münir, Japonya'nın Osmanlılar için ifade ettiği anlamı Osmanlı okuyucusuna şu sözlerle aktaracaktır:

Mitingin nihayetinde ben de müsaade alub: Bütün Avrupa şu son muharebede Osmanlı'ya karşı siham bila yandırdığı halde muhterem Japonlar ve hususen Vaseda Darülfünunu tarafından vatanıma karşı böyle bir samimiyet ibrazı benim için en büyük meserret olduğunu arz ve burada bulunduğum müddetçe Devlet-i Aliyye'ye karşı bu nev tezahürata tesadüf itdikçe kendimi vatanımda gibi his ider olduğumu beyan itdim. Hususen lâbes bulunduğum kırmızı fes Osmanlılık alâmeti olarak telakki olunduğundan arkadaşlarım fesimi alub yukarı kaldırarak anı takdis ile Japon milleti marşını terennüm iderek dağıldılar.⁴¹³

Osmanlıların kendilerini bu denli yalnız ve zayıf hissettikleri bir dönemde Japonya'da Ahmed Münir'in kendini bir sevgi seli içinde hissetmesi işin ne denli duygusal bir boyutunun da olduğunu göstermektedir. Nitekim mektupta, kendilerine *Yüz Birler* adını veren Japon öğrencilerin İstanbul'daki darülfünûn öğrencilerine iki ülke arasındaki duygu ortaklığıyla gönderdikleri mektup da yer almaktadır:

⁴¹⁰ "Japonya'dan Bir Nida-yı İttihad", *Sebilürreşad*, Cilt: 9, Sayı: 227, s. 340. 3 Kanunusani 1328-16 Ocak 1913.

⁴¹¹ "Japonya", *Sebilürreşad*, Cilt: 9, Sayı: 233, s. 436. 14 Şubat 1328-27 Şubat 1913.

⁴¹² "Asya Tehlikede", *Sebilürreşad*, Cilt: 9, Sayı: 233, s. 436. 14 Şubat 1328-27 Şubat 1913.

⁴¹³ Ahmed Münir Reşid, "Japonya Darülfünûn Talebesinden Osmanlı Darülfünûn Talebesine Mektup", *Sebilürreşad*, Cilt: 9, Sayı: 234, s. 450.

Ey darülfünûn ordusu! Vatanı harpte himâye, sulhde nur-ı irfan ile tenvir itmek gibi iki büyük şerefi haizsiniz. Size muhabbetimizi, samimi ihtiramımızı izhar ile sizi cihadınızda tebrik ile iftihar eyleriz. Cihat idiniz! Cihat idiniz! Çünkü sayenizde büyük bir millet mesut olacak; dağları, taşları takdir olunamaz güzel vatanınız mesut olacak; sizde kesb-i hürriyet ideceksiniz. Esaret başkalarına yakışır! Cihat idiniz! Cihat idiniz! Namınızı serhadlerinizde altunlarla yazub düşmana karşı koysunlar. Cümlemiz kalben sizinle beraberiz. Mücahitlerin hamisi Cenabı Hak'tır, cihat idiniz! Samimi muhabbet ve ihtiramlarımızı takdim ideriz kardeşler! Vaseda Dârü'l-fünûnu namına *Yüz Birler*.⁴¹⁴

Mektubun son cümlesi ise Ahmed Münir'in ve Japonya öncülüğünde Pan Asya ve Pan İslâm çabası gösteren hemen herkesin nazarındaki Japonya'yı en pür hâliyle gösterir gibidir:

Bütün ecânib bizi siham -oklar- belası ile ezerken yalnız Japonya'dan böyle muhabbet aver -getiren- bir mektubun gazi ve mücahitlerimize vireceği kuvvet ve ruhu düşündükçe meserretlere gark oluyorum.⁴¹⁵

Abdürreşid İbrahim'in bu süreçte Japonya üzerine gazete yazılarının azalması da dikkat çekicidir. Zira kendisi Balkan Savaşları sırasında Türkiye'de bulunmakta ama ülkenin içinde bulunduğu tehlikeli ve gergin ortam onu daha çok iç meselelere yönlendirmiş görünmektedir. Bir bakıma onun bu yokluğunda, yerine oğlu Ahmed Münir Reşid Tokyo'dan *Sebilürreşad*'ın muhabiri olarak gönderdiği yazılarla kamuoyunu aynı mesele üzerinde yönlendirme ve tavır almaya çabalamaktadır. Nitekim İslâm toplumlarını ittihadı çağıran bu yayınlar ve yazılar özellikle Hindistan'da büyük bir İngiltere engeline takılacak, Rusya'da çıkan yazılara ise yine İngiltere müdahale etmeye çalışacaktır. Bu zorlukları ele alan bir başka yazı tam da basının bu mücadele alanı içindeki merkezi rolünü gösterir niteliktedir. Ahmed Münir'in Tokyo'dan gönderdiği mektup, İngiltere sefirinin bizzat isteği ile kısa süre önce Hasan Hatano Uha'nın çıkaracağı duyurulan *El-İslâm* gazetesinin yayından kaldırıldığını ancak Müslümanların da yayınlarına İngilizce devam edebilmek adına bu sefer de *Ziyâ-yı İslâm* adında yeni bir gazete kurarak devam etmeye çalıştıklarını bildirmektedir. Hatta İngiltere ile bu süreçte müttefik olan Japonya'nın da büyük baskı gördüğü ve burada yoğun yayıncılık faaliyetlerine ve temaslarına devam eden Muhammed Bereketullah'ın da olur da gazetelere yazı yazmaya devam edecek olursa üniversitedeki profesörlük görevinden resmi olarak istifa etmesinin istendiği belirtilmektedir.⁴¹⁶

I. Dünya Savaşı'nın başlayacağı yıl olan 1914'e gelindiğinde ise özellikle Hindistan'da gerçekleştirilmeye çalışılan Pan Asyacılık ve Pan İslâmist yayınlara karşı adeta bir savaş açılmış gibidir. Hindistan'dan gönderilen bir mektup, İngiltere açısından bu türde yayın yapan gazete ve dergilerin ne denli büyük bir tehdit olarak görüldüğünü Osmanlı kamuoyuna aktarır. *S. M. Tevfik* imzalı mektup, İngiltere finansörlüğünde kurulan *Şark-ı Karîb* adlı gazetenin Osmanlı ve İslâm aleyhtarlığı yaptığını ve İngiltere'nin baskısı nedeniyle de Hindistan hükümetinin bu gazeteyi hemen her yerde polis müdürleri vasıtasıyla Müslümanlara ücretsiz dağıttığını bildirir. Yazarın buna karşı önerisi ise gazetelerin etkisinin görüldüğü ve dolayısıyla karşı hamle olarak

⁴¹⁴ A. g. e., s. 451.

⁴¹⁵ A. g. e., s. 451.

⁴¹⁶ "Japonya", *Sebilürreşad*, Cilt: 11, Sayı: 269, s. 144. 24 Teşrinievvel 1329-7 Ekim 1913.

bizzat Londra’da İslâm’ı savunacak bir gazete çıkarmak gerektiğidir. Bunu sağlayacak olanlar da Londra’da tahsil görmekte olan Hint, Arap, Türk, İranlı birçok Müslüman öğrencidir.⁴¹⁷ Hatta bununla da kalınmayarak Hindistan’da büyük bir etki göstermesi için İstanbul’da çıkarılacak bir Urduca gazetenin de gereğini anlatır. Eğer bunlar yapılırsa Hint Müslümanlarını bir araya getirerek direnmelerini sağlamak mümkün olacaktır. Yazara göre Hint Müslümanları Osmanlı’dan Japonya’yı örnek alarak tüm Müslümanları bir araya getirecek politikalar üreterek terakki yolunda çaba göstermesini beklemektedir. Bu sebeple de İstanbul yabancı uyruklu Müslüman öğrencileri kabul etmeli, Urduca dilini darülfünunda ders olarak okutmalı ve en önemlisi de İslâmiyet’i Asya’da misyoner bir cemiyet teşkil ederek basın ve yayınlar yoluyla yaymalıdır.⁴¹⁸

Asya’da giderek etkisi artan Müslüman kamuoyuna dair Ahmed Münir de Amerikalı bir misyoner olan George Sherwood Eddy’nin *The New Era in Asia* (Asya’da Yeni Dönem) adlı bir kitap bastığını, bu kitapta Asya’da her geçen gün terakkinin ve reformların gerçekleştirildiğini, dolayısıyla yakında gelişmiş olarak ortaya çıkacak Asya ülkelerinde Hristiyan misyonerlik faaliyetlerinin artırılmasıyla ilgili çağrıda bulunacağını Osmanlı kamuoyuyla paylaşacaktır. Zira dikkat çekeceği husus da Asya’nın bu misyonerlerin faaliyetleriyle “kazan gibi kaynamakta” olup yakında patlamaya hazır olmasıdır. Ancak Ahmed Münir’e göre güzel haber ise Tokyo’daki Müslümanların buna set çekebilmek adına *Asyalı Terakkiperver Talebe Cemiyeti*’ni kurmuş olmalarıdır. Hatta Ahmed Münir kendi de bu cemiyetin üyesi olmuş, genel anlamıyla üyeler ise Asya’nın farklı Müslüman gençlerinden oluşturulmuştur. Cemiyetin adresi ise mühim bir ayrıntı olarak, Osmanlı gençlerini eğitime kabul eden ve onları destekleyen Waseda Üniversitesi olarak gösterilmiştir.⁴¹⁹ Ancak Ahmed Münir, tüm Avrupalıların ve Amerikalıların Asya’nın uyandığını anlamalarına karşın Osmanlıların hâlâ bunu anlamadıklarından yakınacaktır. Avrupa ve ABD’ye yerleşen Japonların giderek büyük mevkiler elde edeceklerine yönelik oralarda beliren korkunun bir benzerinin, Osmanlıların kendi yurdunda gayrimüslimlerin ticari imtiyazları kapmalarına şahit oldukları hâlde görülmemesini eleştirecektir. Ona göre Avrupa artık savunma pozisyonuna geçmiş ve Asya uyanmışken Osmanlıların da uyananlara katılması gerekmektedir.⁴²⁰

Asya’nın ayağa kalkışında Müslümanların giderek Japonya ile yakın temas kurmasının etkisi olduğunu düşünecek bir başka yazı da Rusya’da Kur’an-ı Kerim basımını hükümetin kendi tekeline alması sebebiyle yaşanan sorunları aktarıp oradaki Müslümanlara destek için kamuoyunu bilgilendirmekte, buna karşın ise Japonya’daki Müslümanların kendilerinin de mecliste temsil edilmeleri için imparatorun mebus talep ettiklerini ve imparatorun da bunu kabul ettiğini müjdelemektedir.⁴²¹ Bu habere paralel olarak, tıpkı diğer temalarda da görüldüğü üzere tüm çağrının, rol model gösterme çabasının ve terakkiyi hızla gerçekleştirme arzusunun

⁴¹⁷ S. M. Tevfik, “Şark-ı Karib Gazetesi”, *Sebilürreşad*, Cilt: 12, Sayı: 286, s. 422. 20 Şubat 1329-5 Mart 1914.

⁴¹⁸ A. g. e., s. 423.

⁴¹⁹ “Japonya”, *Sebilürreşad*, Cilt: 12, Sayı: 295, s. 167. 24 Nisan 1330-7 Mayıs 1914.

⁴²⁰ Ahmed Münir, “Asya Bütün Azametiyle Uyanıyor!”, *Sebilürreşad*, Cilt: 12, Sayı: 296, s. 184, 1 Mayıs 1330-14 Mayıs 1914.

⁴²¹ “Japon Kabinesinde Bir Müslüman Aza”, *İslâm Mecmuası*, Sene: 1, Sayı: 10, s. 319-320, 5 Haziran 1330-18 Haziran 1914.

yerini belki de yaklaştırmakta olan dünya savaşının emarelerini göstermesi sebebiyle karamsarlık alacaktır. Ahmed Münir'in savaş öncesi yazacağı bir yazı, bütün karamsar duygularını açık bir şekilde gözler önüne serecek cinstendir. Tokyo'da Şili'nin sefarethane açtığını Osmanlı kamuoyuna duyuran Ahmed Münir, bu ülkenin genç diplomatlarından biriyle konuşurken sefaret açılması hakkında ona "Bu kadar tebaaya koca bir sefaret... Hayretler içinde kaldım!" dediğini, diplomatın ise ona Japonya'nın her geçen gün büyümesi sebebiyle Şili ile Japonya arasındaki ticaret hacminin de arttığını anlatmıştır. Üstelik diplomat, Şili'de Osmanlı muhacir ve tüccarlara çok büyük saygı gösterildiğini zira ABD tehdidi nedeniyle Güney Amerika'da Japonya ve Müslümanların halk tarafından çok sevildiğini izah etmiştir.⁴²²

Osmanlıların ve Müslümanların temas edebilecekleri Japonya gibi bir partner varken onların hâlâ Japonya ile devlet yönetimi nezdinde temas kurma çabasına girişmemesine içerleyen Ahmed Münir, diplomatın anlattıklarından sonra öfkeyle, bu uğurda *Ertuğrul Firkateyni*'nin feda edildiğini ama buna rağmen bir elçilik açılmadığını belirtir. Hatta Japonya ile kurulan ilişkide Türkiye'nin hiç doğrudan temas kurma çabasına girmediğini, hep başka ülkelerin vasıtasıyla bunu gerçekleştirme hatasına düştüğünü ekler.⁴²³ Ama sitemi ise Osmanlıların başına ne gelirse hep yoldaşsızlıktan geldiği hâlde şimdi karşılarına çıkan Japonya ile ittifak kurmamalarınındır:

Bu kadar felaketlere hep yoldaşsızlık, samimi arkadaşların yokluğu sayesinde duçar olduktan, yalnızlığın ahını bir asra yakın zamandan beri çektikten sonra artık, ibretlere şayan tecrübeleri fazlasıyla geçirdik zannederim. Bir Şilinin seyahat ederken gördüğü, idrâk edebildiği bu kadar menâfi'-i azîmeyi, artık rub asırdan beri az çok münasebatta bulunduğumuz Japonya'da bulup bulamayacağımıza dair kâfi miktarda edille ve emsile sahibiyiz zannederim. Bu bir asırlık yalnızlık devremizde kimlerin bize ne kadar dost olabileceğini de anlamışızdır. Dün teessüs eden o küçük cumhuriyetler bugün koca ittihadlar vücûda getirerek şarkta bir kuvvet-i uzma sahibi olmak, âlemi kendi arzularına tâbi-i emr etmek istedikleri hâlde, Balkan hükümetleri ittihad ve iştirakleriyle bizi tavuk gibi yoldukları hâlde hâlâ "aman Avrupalıyı ürkütmeyelim, aman düvel-i muazzamayı kuşkulandırmayalım" siyasetine döküldükten sonra azardan korkmak felaketi, hatta menâfi'-i mübrememizi teminden istinkaf derecesindeki meskenet, vurdumduymazlık mesleği kim bilir bizi daha nerelere sürükleyecektir!⁴²⁴

Bu ilgisizlik ve umursamazlığa karşı takınılan karamsarlık ve öfke, Ahmed Münir'in kendi okuduğu Waseda Üniversitesi'ndeki ticaret bölümü hocalarından biri olan *Amanu* ile yaptığı görüşmeye de yansıyacaktır. Amanu ona Japon terakkisinde dış ticaret hacmini artırmanın büyük bir etkisi olduğunu izah edecek, Ahmed Münir ise Osmanlı'nın düşük dış ticaret hacmi nedeniyle "hüzün ve kedere" düştüğünü belirtecektir.⁴²⁵ Üstelik Rumların Asya'da kendilerini Türk olarak tanıtp Avrupa'dan aldıkları Türk malı diye Asyalılara sattığını duyduğunu belirterek de Türklerin buralarda adının olup malının olmadığını belirtecektir:

⁴²² Ahmed Münir, "Japonya Mektupları: Altı Teb'a, Bir Sefarethâne", *Sebilürreşad*, Cilt: 12, Sayı: 301, s. 273, 5 Haziran 1330-18 Haziran 1914.

⁴²³ A. g. e., s. 274.

⁴²⁴ A. g. e., s. 274.

⁴²⁵ Ahmed Münir, "Harici Ticaret Vesile-i Saadet-i Ümemdir", *Sebilürreşad*, Cilt: 12, Sayı: 302, s. 290, 12 Haziran 1330-25 Haziran 1914.

Bugün alemin ticaretini parmaklarımıza saracak derecede vâsi pazarlarımız varken, yani bütün Cenubi Asya sahili Osmanlı malını, İslâm mamulâtını yüklenmiş Âl-i Osmanlı bayrağını hamil sefain-i ticâriyyemize dört gözle intizar ederken; âlemin tütün ticareti memleketimizin namını taşımakla para kazandırırken, biz o mukaddes toprakta hâlâ kaçakçılık derecesinden ileri terakki edemiyoruz.⁴²⁶

Ahmed Münir'e göre ülkeler kendi menfaatleri için başka ülkelere savaş açmaktan dahi geri durmazken ticaret hacmini artırma yolunda dahi Osmanlılar ilgisiz davranmaktadır. Yaptığı ticareti gazete ve dergiler yoluyla göstermesi gereken bakanlıklar ise duruma kayıtsız olup Türkiye'nin Asya'daki konsolosları ise ticareti düşünmek yerine yalnız pasaport memuru gibi davranmaktadır. Öyleyse Osmanlılar çalışmak istememekte, sadece öbür dünya için çalışmaktadırlar.⁴²⁷ İşte bütün bu yakarışın, ilgisizliğe karşı itirazın dünya savaşı çıkmadan evvel bir benzerini ise bu işin çözümü için basını merkeze alacak Muhammed Bereketullah yapacaktır. Japonya'da İngilizce *Mecmua-i İslâmiyye*'yi çıkarmakta olan yazar, Japonya'da İslâm'a yönelik büyük bir ilgi uyandığını, hatta dini tanıtacak konferans taleplerinin olduğunu belirtecektir.⁴²⁸ Japonya'da Hristiyanlığa karşı mevcut ilginin Abdürreşid İbrahim ile birlikte İslâmiyet'e kaydığını, o Türkiye'ye gidince de bu işi kendisinin devraldığını belirten Bereketullah, 1910 yılında Mısırlı arkadaşı Ahmed Fazlı Bey ile birlikte *Uhuvvet-i İslâmiyye*'yi çıkardığını ama Mısırlı arkadaşı Japonya'dan ayrıldıktan sonra tüm basın faaliyetleriyle tek başına uğraşmak zorunda kaldığını itiraf edecektir. Ama hâlihazırdaki yayın faaliyetlerinde çok başarılı olduklarını ve İngiltere'nin de bu başarıyı görerek Osmanlı hükümeti ve bölgedeki diğer hükümetlere baskı yaptığını ileri sürer.⁴²⁹ İşte mevcut durum bu iken, bunun yitirilmesini istemeyen yazar, ABD'ye gideceği için bu işlerle ilgilenecek birilerinin Japonya'ya gelmesini ve hem onların hem de gazete masraflarının çıkarılabilmesi için de Müslümanların zekâtlarını o kişilere vermesi gerektiğini belirterek bir çağrıda bulunur. Zira ona göre Japonya'da İslâmiyet gazeteler yoluyla yayılacaktır:

Bunca zahmetler neticesinde Japonya'da temel atan İslâmiyet'in sahipsizlik ve muînsizlik yüzünden mahvına elbette hiçbir doğru Müslümanın kail olmayacağı bedihîdir. Binaenaleyh devletü'l-Hilâfe Müslümanları bu işi düşünmeli ve çaresine bakmalıdır. Herkesten ziyade bu hayırlı işe ikdam etmeyi hükümetimizden, Bâb-ı Vâlâ-yı Meşihat-penâhî'den istirham ederiz. Bu suretle İslâmiyet ve Osmanlılık Japonya'da inkişaf edecek ve bu teşebbüs birçok din kardeşlerin meydana getirilmesine sebep olacaktır ki, ileride faydaları hem bize hem âlem-i İslâm'a dokunabilir.⁴³⁰

Bu çağrı, kaynamakta olan bir ülkenin I. Dünya Savaşı'na girmesi sebebiyle karşılıksız kalacaktır. Savaş sırasında Türkiye ile Japonya'nın farklı kutuplarda yer almaları ve Türkiye'nin bu süreçte çok sayıda cephede, yüz binlerce askerini ve insan kaynağını yitirerek hayatta kalma çabası, terakki için Japonya'yı rol model almaktan çok kendi başına hayatta

⁴²⁶ A. g. e., s. 290.

⁴²⁷ A. g. e., s. 291.

⁴²⁸ Muhammed Bereketullah, "Japonya'da İslâm Muavenet Bekliyor", *Sebilürreşad*, Cilt: 12, Sayı: 307, s. 366. 17 Temmuz 1330-30 Temmuz 1914.

⁴²⁹ İkiliğin Japonya'daki basın faaliyetleri için bkz. Brandenburg (2018: 82-97).

⁴³⁰ A. g. e., s. 367.

kalabilme çabasını öncelikli kılıyordu. Dolayısıyla tüm bu ittifak kurma çabaları ve etkileşim arzusu yitirilmiş bir alternatif terakki yolu olarak dönemin son derece etkili ve canlı basınında zengin bir malzeme olarak kaldı. Üstelik yine bu yılın karamsarlığında, Abdürreşid İbrahim öncülüğünde girilen Çin ve Japonya'yı Müslüman yaparak Asya'da Japonya hamiliğinde bir İslâmî kurtuluş ve terakki arzusunu eleştiren, kıyıda köşede kalmış mühim bir yazı da vardı. *Şîr İdris* imzası taşıyan yazı, Avrupalı Hristiyan misyonerlerin büyük bir bütçe ile Asya'da gidilmedik yer bırakmadıklarını ve her geçen gün ülkelerinin İslâm topraklarını biraz daha işgal etmesiyle yüz binlerce Müslümanın yaşadığı bölgelerin bir anda Hristiyan toprağı olmasıyla aslında İslâmiyet'in giderek güç ve nüfus olarak eridiğine dikkat çekiyordu:

Evet muvaffak da oluyorlar. Ne kadar acı da olsa bir hakikat olduğundan biz bunu inkâr etmeyip itiraf edelim. “Misyonerin her türlü teşebbüslerine rağmen din-i mübin-i İslâm çar aktar-ı âlemde Afrika, Japonya ve Çin’de gittikçe intişar ve taammüm etmekte, misyonerler ise ne kadar çalışsalar da senevi bir iki kişiyi iğvadan başka bir şey yapmaya muvaffak olamamaktalar, diye hiç de asıl ve esası olmayan şeylerle kendimizi aldatmayalım ve seksen senede bir İngiliz’in Müslüman olmasıyla güya tek mil İngiltere Müslüman olmuş gibi boşuna sevinmeyelim. Japonya’da bugün tek bir Müslüman olmadığı hâlde orada binlerce Müslüman farz edip de bu farziyeye binaen uydurma haberler ile müteselli olmayalım.”⁴³¹

Şîr İdris’in eleştirileri aslında uzun zamandır tam da Japonya’nın İslâmiyet’i seçmesine kısa bir süre kalmış gibi yazılar yazmakta olan tüm gazetecilerdir. Üstelik sürekli kurtuluşu başka ülkelerin hamiliğinde, onların İslâmiyet’i seçmesinde görenlere de bir eleştirisi vardır. Zira onlar uzak yerleri İslâmiyet’e geçirmeye çalışırken, İslâm ve Osmanlı toprakları her geçen erimektedir:

Galiba biz İslâmların adedi 3-5 milyon kalıncaya kadar ağzımızı doldurup 350 milyon ahali-yi İslâmiye diye saymakta devam edeceğiz. Say bakalım say... Biz böyle yerimizde sayarken Hristiyan papaz ve misyonerleri tek mil memâlikimizi zabt ve teshîr ediyorlar. Az buçuk gözümüzü açarsak tek mil Arabistan ve bilhassa Suriye az bir zaman tarafında elimizden tamamen gidecektir.”⁴³²

Ancak bu önemli eleştiriye karşın yine de Japonya'yı İslâmiyet’e davet eden ve kamuoyunu da Japonya ile kurulacak bir ittifaka destek olmaya çağıran mevcut çağrılar hemen sonlanmayarak, savaş sonrasında da zaman zaman kendine yer bulmaya devam etti. Örneğin, 1908 Devrimi’nden üç gün sonra *Hürriyete Hitap* adlı İstanbul’da verdiği nutkunda Said Nursi, anayasa ve hürriyeti kutlayıp istibdadın bitmesinin önemini anlattıktan sonra terakkinin amacını ve nasıl olması gerektiğini Japonları rol model olarak halka anlatacaktı:

Kesb-i medeniyette Japonlara iktida bize lâzımdır ki onlar Avrupa’dan mehasin-i medeniyeti almakla beraber, her kavmin mâye-i bekâsı olan âdât-ı milliyelerini muhafaza ettiler. Bizim âdât-ı milliyemiz İslâmiyette neşvünema bulduğu için, iki cihetle sarılmak zaruridir (2012: 425).

Japonya’nın kendi millî ve ahlâkî değerlerine sahip çıkarak terakki ettiğine yönelik bu klasikleşmiş yaklaşım, anayasasına yeni kavuşmuş olan Osmanlıların önünde, gazetecilerin uzun zamandır ülkeyi rayına oturtma ve terakki ettirme formüllerini hayata geçirme imkânları

⁴³¹ Şîr İdris, “Hocalarımıza ve Talebe-i Ulûm Efendilere”, *İslâm Mecmuası*, Sene: 1, Cilt: 2, Sayı: 13, s. 409. 17 Temmuz 1330-30 Temmuz 1914.

⁴³² A. g. e., s. 410.

sunuyor görünmektedir. Üstelik tam olarak kim olduğu belli olmamakla birlikte, Said Nursi 1908 Devrimi'nden bir sene önce İstanbul'a gittiğinde, Japon başkumandanının İstanbul ulemasına peygamber ve Allah'a dair cevaplanmasını rica ettiği sorular gönderdiğini, ulemanın da kendisinden bu sorulara cevap vermesini istediğini belirtecektir. Farklı metinlerde bu sorulara cevap vermekle birlikte 1911 tarihli Şam'daki Emevî Camii'nde verdiği bir hutbede Japonların terakki formülünün rol model olduğuna yeniden bir gönderme yapacak, hatta diğer dinlerin aksine İslâmiyet'in bu formüle uygun tek din olduğunu savunacaktır:

Biliniz, hakikî vukuatı kaydeden tarih, hakikate en doğru şahittir. İşte, tarih bize gösteriyor. Hatta, Rus'u mağlup eden Japon Başkumandanının İslâmiyet'in hakkaniyetine şehadeti de şudur ki: Hakikat-i İslâmiyet'in kuvveti nispetinde, Müslümanlar o kuvvete göre hareket etmeleri derecesinde ehl-i İslâm temeddün edip terakki ettiğini tarih gösteriyor. Ve ehl-i İslâm'ın hakikat-i İslâmiyede zafiyeti derecesinde tevahhuş ettiklerini, düştüklerini tarih gösteriyor. Sair dinler ise bilâkistir. Yani, salâbet ve taassuplarının zafiyeti nispetinde temeddün ve terakki ettikleri gibi, dinlerine salâbet ve taassuplarının kuvveti derecesinde de tedenni ve ihtilâllere maruz kaldıklarını tarih gösteriyor. Şimdiye kadar zaman böyle geçmiş (2012: 537).

İşte İslâm ile terakkinin Japon rol modeli ile kolayca ele alınabileceğine yönelik bu yaklaşım, kuşkusuz Abdürreşid İbrahim'in ve dönemin diğer gazete yazılarının da büyük anlamda etkisindedir. Oysa hürriyet hayâlleri yerini hayâl kırıklığı ve bitmek bilmeyen savaşlara bıraktıktan sonra aynı Said Nursi, 1921 tarihli *Nokta Risâlesi*'ne girişinde, risâlenin mahiyetini izah ederken, kendisine sıklıkla edebî üslubu ve yoğun eski kelime kullanımı nedeniyle anlaşılmasının zor olduğunu söyleyenlere şöyle hitap edecektir:

Bilirim ki kâh minare başında, kâh kuyu dibinde konuşuyorum. Neyleyeyim, zuhurat öyle. Şuâât ve şu kitapta mütekellim, âciz kalbimdir. Muhatap, âsi nefsimdir. Müstemi, müteharri-i hakikat bir Japondur (2012: 171).

Sözleri söyleyenin kalbi, muhatabının ise âsi nefsi olduğunu belirten Said Nursi, hakikati arayanın da Japon olduğunu belirtir. Bu, bahsini ettiği Japon başkumandanı nezdinde hakikati arayan ve çabalayan Japonlara yönelik edebi bir anlatı yöntemidir. Ancak rol model alma söylemi ise şimdilik arka planda kalmış gibidir. Bir başka benzer durum da Abdürreşid İbrahim'in *Çorum*'da yayımlanan 15 Ağustos 1923 tarihli yazısında “Hiç olmazsa Âl-i Osman bu cihetleri nazarı itibara alarak mütehassısları yetiştirmiş olsalar idi bugün elli milyon Çin Müslümanı işe yarardı.” demesinde görülebilir.⁴³³ Artık yitirilmiş görülen fırsata dair bir başka hüznün ise 21 Ağustos 1924 tarihli bir yazıda belirecektir. Yazı, Japonya'da bayram namazının kalabalık Müslüman cemaatiyle birlikte kılındığını, bunun mimarının Abdürreşid İbrahim olduğunu *Irak-i Şark* adlı gazeteden yaptığı alıntıyla kamuoyuna duyuruyor ve Japon basınında Müslümanların faaliyetlerinin yoğun olduğunu duyurarak Hacı Ömer Yamaoka Efendi'nin de sıklıkla Müslümanlara yönelik bu haberleri görünür kılmaya çalıştığından bahsediyordu.⁴³⁴ Aynı yazının sonunda ise, kısa bir zaman öncesine kadar nuruyla İslâm ülkelerini aydınlatacağı

⁴³³ Abdürreşid İbrahim, “Çin'de İslâm ve Hakan-ı Çin Tang Vang”, *Çorum*, Sene: 3, Sayı: 120, s. 3, 15 Ağustos 1339-15 Ağustos 1923.

⁴³⁴ “Japonya'da Cemaatle Bayram Namazı Kılan Müslümanlar”, *Sebilürreşad*, Cilt: 24, Sayı: 613, s. 240. 21 Ağustos 1340-21 Ağustos 1924.

düşünülen *Güneş Ülkesi*'nin yerinde, şimdi ise İslâmiyet'in nuruyla aydınlanmayı bekleyen Japonya anlatısı belirmiş durumdadır.

1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve ardından hilafetin kaldırılması ile birlikte Japonya'nın Asya politikalarında İslâm üzerinden bir nüfuz alanı açma projesi de bu uğurda ona en büyük kolaylığı sağlayabilecek olan Osmanlı Devleti'nin denklemden çıkmasıyla sonuçlandı. I. Dünya Savaşı sırasında Ahmet Ağaoğlu ve Halim Sabit ile Berlin'e gönderilen Abdürreşid İbrahim, burada *Teşkilat-ı Mahsusa*'ya bilgiler göndermekle görevlendirilmiş, bir yandan da Alman propaganda gazetesi *El Dschidat*'ta Almanlara ve dolayısıyla Osmanlılara karşı savaşmakta olan Rusya nüfuzundaki Müslümanlara karşı silah bırakma çağrısı yaparak karşı propaganda yazıları yazmıştır.⁴³⁵ Aynı sebeple 1917'de de Stockholm'de görev yapmış, sonrasında ise mütareke yıllarından başlayarak Kurtuluş Savaşı sürecinde Türkistan, Çin ve Rusya gibi ülkelere gidip temaslarını yoğunlaştırmaya çalışsa da artık Türkiye'deki etki alanını yitirmiştir. Misawa (2012: 283) bu yeni durum sebebiyle Japonya'nın artık Türkiye'yi gözden çıkarmak zorunda kaldığını ve Abdürreşid İbrahim'i de elde kalan Mançurya ve Çin projesi için Pekin'e gönderdiğini belirtir. Böylece *Ajia Gi Kai*'nin tüm faaliyetleri de Türkiye'den Çin'e yönelecektir. Zira 1925'ten 1933'e kadar ağırlıklı Konya Cihanbeyli'de bir köye yerleşerek yaşayacak olan Abdürreşid İbrahim, 1933'te tekrar Japonya'ya gitmiş ve 25 Ekim 1913 tarihinde kabul edilmiş olduğu Osmanlı Devleti vatandaşlığından, yurtdışında cumhuriyet rejimi aleyhinde faaliyetler gösterdiği gerekçesiyle 1935'te Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkarılarak sürgünde kalmıştır.

Sürgününü bir yandan da II. Dünya Savaşı'nın Japonya nazarında Abdürreşid İbrahim'i yeniden mühim kılmasıyla görece daha rahat koşullar altında, 1944'teki vefatına kadar Tokyo'da geçirecektir. Böylece Rusya'nın küçük bir köyünde başladığı hayatını mühim bir gazeteci ve eylem adamı olarak sürdüren; yoğun faaliyetleri neticesinde de diyar diyar gezerek Pan Asya ve Pan İslâm uğrunda çalışan Abdürreşid İbrahim'in fantastik sayılabilecek hayatı ve eylemleri böylece son bulmuştur. İlginç olansa Abdürreşid İbrahim'in yaratmaya çalıştığı kamuoyundan bugüne kalanlar henüz yeni yeni incelenmeye, detaylarıyla tartışılmaya başlanmıştır. Her ne kadar Kracuer'in (2014: 181) belirttiği gibi, tarihin bir sonu olmayıp onu estetik açıdan kurtarmak mümkün olmasa da Abdürreşid İbrahim'in kurmaya çalıştığı kamuoyu bugün doğrudan onun adıyla anılmamakla birlikte Türkiye'de ahlâk ve maneviyata dayalı terakki düşüncesinin muhafazakâr politik söylemde yerleşmesinde çok büyük öneme sahiptir. Onun bu yorulmak bilmez faaliyet ve yoğun yazılarından bugüne kalan ise Türkiye'de hâlâ modernleşme tartışmalarında muhafazakâr, yaygın bir politik söylemin ısrarla Japonya'nın Batı'nın sadece bilim ve tekniğini alarak modernleşmeyi başardığını iddia etmesi ama bunun karşısında ise Türkiye'nin, Tanzimat Dönemi'nden başlayarak bugüne dek bürokrat ve asker kesim eliyle Batı'nın ahlâk ve kültürünü alarak modernleşmede başarısız ve dejenere bir toplum yaratmış olduğunu eklemesidir.⁴³⁶

⁴³⁵ Abdürreşid İbrahim'in Berlin ve Stockholm'deki faaliyetleri için bkz. Cwiklinski (2012).

⁴³⁶ Japonların Batı'nın sadece bilim ve tekniğini aldıklarına yönelik süregelen iddianın gerçekliği hakkında yapılmış bir röportaj için bkz. Dündar (2020: 50-57).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldan itibaren hayatta kalma mücadelesinin, dünyadaki büyük devletlerin güç uzlaşım prensiplerine ve bu prensiplerin de yine büyük güçlerden zaman zaman birinin, zaman zaman da kutuplaşmalar yoluyla aynı anda birkaçının koyduğu kırmızı çizgiler arasında sürekli gidip gelmekle geçtiği söylenebilir. Ancak askeri yenilgilerin, ekonomik buhranların, sürekli hâle gelen toprak ve insan kayıplarının yarattığı kriz ortamında dahi imparatorluk kendine çizilen kırmızı çizgilere hapsolmaya karşı modernleşme arzusunu tüm iniş çıkışlara ve zaman zaman da sapmalara karşı korumayı başardı. Gerek modernleşmenin hukuki altyapısını sağlamlaştırmaya yönelik adımlar olan Tanzimat (1839) ve Islahat Fermanı (1856) gerek de 1876'da ilân edildiğinde Avrupa'nın büyük pek çok ülkesini ve düşünürünü şaşırtmış olan ilerici Kânun-i Esasi imparatorluğu hayatta tutmaya yetmedi. Fakat kısa süreli anayasanın ardından başlayan II. Abdülhamid'in istibdat yönetiminde imparatorluk Tanzimat reformlarını geliştirmeye devam ettiği gibi özellikle imparatorluğun kapitalist pazara eklemlenmesi yolunda hayati öneme sahip olacak altyapısal gelişmelere de büyük kaynaklar ayırdı. Ancak her ne kadar II. Abdülhamid yönetiminde daha önce görülmediği kadar okullaşma, kara ve demiryolu inşası, kız çocuklarının eğitim hayatına kazandırılması çabası, imparatorluk borçlarının azaltılması, demiryolu vasıtasıyla Anadolu çiftçilerinin serbest pazara eklemlenmesi süreci ve elbette cumhuriyetin kuruluşuna öncü olacak insanları yetiştirecek yüksek okulların başarıyla kurulup mezunlarını vermeye başlaması yoluyla çok büyük modernleşme hamleleri hayata geçirilmiş olsa da imparatorluk o kırmızı çizgileri kolayca aşamayacaktı. Zira ülkedeki fikir ve ifade hürriyeti, anayasa taleplerinin reddedilmekle kalmayıp önde gelen düşünür ve yöneticilerin sürgüne gönderilmesi ve elbette basın üzerinde uygulanmaya çalışılan ağır sansür sebebiyle Osmanlı modernleşme tartışmaları bugün dahi süren bir kamplaşmanın, siyah ve beyaz ayrımının, tarihi siyasal görüşe göre analiz etme hastalığının kökleşmesine hatta meşrulaşmasına sebep oldu.

Kamplaşmacı tarihyazımının süregelen etkisiyle Osmanlı modernleşme sürecinde basına atfedilen rol de sıklıkla pasif, siyasi olayların basit bir izdüşümünü aktarmaktan öte çok da bir şey yapmayan, biraz sesini yükselttiğinde gazete sahibinin ya da gazetelerin anında susturulduğu bir kurgu oldu. Hele de II. Abdülhamid'in sansür uygulaması sanki bütün bir imparatorlukta uygulanabilen ve kuş uçurtmaz bir güce sahipmiş gibi abartılarak basının kamuoyu oluşturma gücü ve pratikleri kolayca yok sayıldı. Öyle ki Osmanlı-Türk basın tarihyazımı tartışmalarında ve ilk temel kaynak kitaplarda dahi, ilk bölümde gösterilmeye çalışıldığı üzere abone sayısının ve okuma-yazma oranının düşüklüğü, Osmanlı'da gazete okuma kültüründen önce kitap okuma kültürünün matbaanın etkisizliği gerekçesiyle oluşmaması veya klasik dönemde dahi kolayca görülmediği üzere "kadiri mutlak padişah" ve reaya/kul statüsündeki toplum karışıklığı gibi kurgusal gerekçelerle basın sıklıkla pasif bir konumda gösterilmeye çalışıldı. Bir kısmı bilgisizlikten, bir kısmı cumhuriyeti idealize edip geçmiş yeme arzusundan ama tamamına yakını ise liberal tarihyazımı geleneğini takip ettiğinden Türkiye'de bu tarz bir tarihyazımı uygulaması ve anlatısı da yerleşmiş oldu.

Dolayısıyla bu çalışmayı gerçekleştirirken, bu yerleşik yaklaşım ve kanaatler örüntüsünün dışına çıkmam gerekiyordu.

Yerleşik perspektif ve kanaatleri aşabilmek için her şeyden evvel Osmanlı basın tarihyazımına da sirayet etmiş olan liberal tarihyazımı geleneğini ve metodolojik milliyetçilik yaklaşımını detaylı bir biçimde tartışarak bu yaklaşımların ilgili alana sızdığı örnekleri göstermek istedim. Neticede liberal anlatının şemasına bakıldığında⁴³⁷ dünya haritası üzerinden kolayca Batılılar ve Batılı olmayanlar diyerek bir ayırım yapmak ve Batılıları da İngiltere ile ABD'ye benzediği ölçüde özgür ve kamuoyu oluşturma gücü yüksek, sansürden uzak bir basına sahip olarak görmek gerekmektedir. Bunu normalleştiren klasik basın tarihyazımı çalışmaları açısından bir sorun yoktur kuşkusuz, neticede Nietzsche'nin (2017: 14) dediği gibi, "geriye kalan nedir ki? Geriye kalan insanlıktır yalnızca" diyerek düz bir hat üzerinden basını tartışmak ne yazık ki hâlâ mümkündür. Ancak özellikle Türkiye'deki tüm bu yerleşik örnekler, birbirlerinden farklı kişilerce kaleme alınsa ve her biri odağına farklı bir meseleyi yerleştirmiş olsa da aslında aynı ilerlemeci, liberal tarih anlatısını takip ederek ortaya konmaya devam etmektedir. Bu yaklaşımlar sebebiyle de Osmanlı basını hâlâ pasif, siyasi olayların izdüşümüyle şekillenmiş, kamuoyu oluşturmada etkin görev alamayan bir mecra olarak değerlendirilmektedir. Her ne kadar son zamanlarda yeni tarih çalışmaları bu yaklaşımları kırmaya ve bu kurguyu kıran örnekleri ele almaya çalışsa da bu çalışmalar ağırlıkla tarih ve siyaset bilimi alanlarında ortaya konmaktadır. Fakat doğrudan Osmanlı basın tarihyazımı üzerine hacimli bir tartışma girişimi olmadığı gibi meseleyi çok iyi kavrayan ve bunu daha çok makale formatında ele alarak göstermeye çabalayan çalışmalar vardır. Dolayısıyla çalışma kapsamında onlara da atıflar yaparak, bundan sonra Osmanlı basın tarihyazımına nasıl yaklaşılması gerektiğine yönelik bir tartışma gerçekleştirmeye çalıştım.

Liberal tarih anlatısı ve metodolojik milliyetçiliğin gölgesinden sıyrılmak ise tek başlarına yeterli değildi. Çünkü bu iki yaklaşımın sadece bir tarihyazımı yaklaşımı olmadığını, aksine hâlihazırda modernleşme tartışmalarında kökleşmiş ve uzun zamandır hâlâ aşılammış bir meselenin sonuçları olduklarını göstermek gerekiyordu. Bu da modernleşmeyi, tarihe teleolojik bir anlam yükleyerek düzçizgisel ilerleme anlatısına oturtmanın derin entelektüel kökenlerini gösterebilmekle mümkün olabilirdi. Dolayısıyla tarih ve felsefe alanında kökleşmiş olan bu tür bir tarih anlatısı ve tarihyazımı geleneğini problemin temelleri olarak tartışmaya açmaya çalıştım. Böylece bundan sonra medya ve basın tarihyazımına yönelik yapılacak herhangi bir çalışmada, bu üç temel sacayağı daima gözetilip, bunlara anlamlı bir mesafeden yaklaşılmazsa bundan sonra da sıklıkla aynı hatalara düşülebileceğine yönelik uyarıda bulunmak istedim. Benim bu tuzaklara düşmemi engelleyecek ve somut bir örnek olarak bu yaklaşımları geçersiz kılarak alternatif olanı gösterebilmemi sağlayacak örnek ise Japonya idi. Çünkü Osmanlı basını açısından Japonya'yı rol model olarak gösteren, bu rol modeli de uzun bir zamana yayarak adım adım inşa eden şey bizzat basının kendisiydi. Hatta basın bununla da yetinmeyerek doğrudan kamuoyunu ve hükümeti bu rol model ile ittifak kurma, onu örnek alma konusunda sıklıkla göreve çağırıyordu.

⁴³⁷ Bu konudaki en ünlü şema için bkz. Siebert, Peters ve Schramm (1963).

Japonya'nın liberal tarihyazımını, metodolojik milliyetçiliği ve yerleşik düzçizgisel, Batı merkezli modernleşme tasavvurlarını kıran bir alternatif olmasının yanında bir başka önemi de vardı, o da Japonya'nın hâlâ bu bağlamda görülemiyor olmasıydı. Basının o dönem fark ettiği bu alternatifi ve kendini bu üç temel noktadan uzak tutarak inşa ettiği modernleşme söylemini, bugün dahi aşmanın hâlâ bu kadar zor olması ilginçtir. Bu sebeple ben de bu engelleri, yerleşik üç sorunu da Japonya'yı hem bir merak unsuru hem de bir modernleşme idolü olarak ele alan yazılara odaklanarak ve yine bu yazıların, bunu hangi söylemler yoluyla kurguladığını anlamaya çalışarak aşmaya çalıştım. Bunu ise üçüncü bölümde, rol model olarak almanın hangi temalar üzerinden gerçekleştirilmeye çalışıldığına odaklanarak göstermeye çalıştım. Üçüncü bölüm her şeyden evvel Japonya'yı doğrudan bir rol model olarak görmeyip önce onu anlamaya çalışan, meraklı gözlerle süzen ve kavramaya çalışan yazıları odağına almaktadır. Bu sayede Japonya'nın Osmanlı basınında kendine ilk kez nasıl ve hangi biçimlerde yer bulduğunu irdelemeye çalışarak da Japonya'nın Osmanlı basını tarafından inşa edilecek modernleşme imgesinin evrimini göstermeye çabaladım. İlk yazılar sıklıkla egzotik, ilgi uyandırıcı ama "vahşi" olarak görülen bir halkın gizemli tarihine duyulan ilgiyi gösterir niteliktedir. Fakat zamanla, özellikle Meiji Restorasyonu (1868) sonrası Japonya'da yaşanan modernleşme hamleleri ile bu merak daha da artar. Çünkü düne kadar yabancı görülen "Caponlar", şimdi Osmanlı basını gözünde kendileriyle aynı modernleşme sürecine girmiş ve başarılı da giden çalışkan bir topluma dönüşmüştür.

Henüz doğrudan bir rol model olarak inşa edilmekten uzak olsa da Japonya erken dönemli meraklı yazılarda sıklıkla çalışkanlığı, ahlâkı ve mütevazı yaşam kültürüyle takdir edilmeye başlanmış bir ülke olarak konumlandırılmıştır. Bu genel yaklaşıma ait yazılar, Japonya'nın önce 1894-1895'te Çin ile yaşadığı savaştan zaferle ayrılması ve elbette on yıl sonra da 1905'te, Osmanlı basını açısından adeta bir "baş belası" olarak görülen Rusya'yı mağlup ederek adını bütün dünyada duyurmasıyla bir anda büyük bir sıçrama yaşayarak zenginlik ve derinlik kazanacaktır. Öyle ki üçüncü bölümün ilk teması olan, Japonya'nın Osmanlı basını açısından bilim-teknik idolü olarak kurgulandığı bölümde, en temel yaşamsal teknolojik ve teknik gelişmelerden savaş sanayiinin en gelişmiş askeri teçhizatlarına sahip olması ve bunları geliştirmeye çalışmasına kadar Japonya, hızla bunları kendisi de gerçekleştirmeyi arzu eden Osmanlı gazetecileri açısından bir rol model olarak ele alınmıştır. Bu rol model alış salt Japonya'nın kısa sürede kat ettiği yolla ilgili olmayıp, onun bir anda Türklerin Asyalı kökenleriyle ortaklığı ve Avrupa emperyalizmi karşısında ayakta durma, direnme çabasıyla ilintili olarak sıklıkla takdir edilmeye başlanmıştır.

Japonya'nın rol model alınışında ilk tema olan bilim-teknik temasındaki yazılar, "Batı'nın sadece tekniğini alarak gelişmeyi" mümkün kılan örnek olarak Japonya'yı takdir etmeye çaba göstermiş yazılardır. Bu takdir aynı zamanda benzer bir yoldan geçilmek istenirse Osmanlıların da başarabileceği gerçekçi bir örnek olarak görülmektedir. Dolayısıyla modernleşme tartışmalarında klasik anlamıyla Batılılaşmadan modernleşmeyi mümkün kıldığı gerekçesiyle Japonya övülmekte, modernleşme teknik gelişime eşit kılınmaktadır. Fakat meseleyi çok daha derin ve uzun vadeli bir program olarak ele alan çokça yazı da vardır. Bu

yazılarda, Japonya ancak uzun vadeli bir yaklaşımla rol model alınırsa Osmanlı'yı parçalanmaktan ve Avrupa karşısında sürekli aciz durumda kalmaktan kurtaracak bir rol model olarak değerlendirilmektedir. Bunun formülü ise Japonya'nın Osmanlılar tarafından modernleşme sürecinde eğitim ve kültür alanındaki durumuyla rol model alınmasında yatmaktadır. Dolayısıyla bu ikinci temaya giren yazılar son derece çeşitli ve detaylı bir şekilde Japonya'nın okul öncesinden üniversite sonuna kadarki eğitim programını irdelemekte fakat bunu yaparken de modernleşme tasavvurunu göstermesi açısından çok önemli olan, modernleşmeyi kültürel yaşam ve değerler üzerinden kodlamaktadır.

İlk iki temaya bakıldığında, Osmanlı gazetecileri açısından Japonya'da adeta herkeste olduğu varsayılan disiplin, hiyerarşiye bağlılık, büyüklere saygı ve küçüklere sevgi, sorumluluk duygusunun küçük yaştan itibaren çocuklara aşılması, vatanseverlik ve manevi değerlerin daima ön planda tutulması gibi durumlar, eğitimle beslenirse gerçek yaşama aktarılabilir durumlara dönüşmektedir. Gazetecilere göre her ne kadar Osmanlılar da bu değerlerin tamamına sahip olsalar da eğitim konusunda gerekli olan gelişmeleri gösteremedikleri için kendi kültürel kodlarını yitirme korkusu fazlasıyla ön plandadır. Bundan ötürü Japonya'nın özellikle eğitim alanında uzun vadeli bir programla örnek alınması, kısa vadede ise Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin çok daha fazlasının Japonya'ya gönderilmesi gerekmektedir. Gazeteciler açısından, nasıl ki Japonya ABD ve Avrupa'ya gönderdiği öğrencilerini yetiştirip kendi ülkesine tekrar getirerek modernleşme ve kalkınması sağlamışlarsa, aynı formülü Osmanlı yönetimi de bir an evvel izlemelidir. Ancak pek çok gazeteci açısından da imparatorluğun bu kadar uzun süre bekleyecek vakti de dermanı da yoktur. Bunlar yapılması elzem görülen rol model alma adımları olmakla birlikte Japonya'yı bunlardan çok askeri alanda gösterdiği gelişmeler, zaferler, sahip olduğu askeri teçhizatları etkin kullanabilme yetisi ve elbette tüm bunların uzun zamandır toprak kaybetmekte ve Avrupalılara karşı hemen her zaman mağlup olmakta olan Osmanlı Devleti açısından ifade ettiği siyasal anlam üzerinden okuyacak yazılar da çokça göze çarpmaktadır.

Çalışma üçüncü temada Japonya'nın bir rol model olarak inşasında onun askeri zaferlerine odaklanan ve Japonya'yı bu açıdan Osmanlı kamuoyuna sunan yazılara odaklanmıştır. Bu temadaki yazılarda göze çarpan ilk şey, Japonya'nın özellikle 1905'te Rusya karşısında kazandığı zaferin Osmanlı basınında adeta bir duygusal boşalmaya sebep olup o güne kadar Rusya'ya karşı duyulan bütün hıncı, nefreti, elden bir şey gelmeyişi getirdiği acizliği adeta mizah dergilerinden fırlamışçasına komik, dalga geçen ve ironilerle dolu, retorik son derece sağlam bir söylem ve ifadeler bütünüyle harmanlayarak Osmanlı kamuoyuna aktarıyor olmalarıdır. Hemen tüm temalarda görülen “mini mini Japonlar”, “işleri boylarıyla ters orantılı insanlar” ifadesi, artık onların başardıkları bu çok büyük işle tam olarak basında yerleşik bir övünç ifadesine dönüşmüştür. Çünkü modernleşmenin bir yerde salt güce ve fiziğe dayalı, Osmanlı'yı da her yenilgisinde Avrupa basınında aciz, haritası parçalanmakta olan “hasta adam” olarak temsil eden karikatürlerinin karşısında artık yepyeni bir durum vardır. Eğer bu mini mini Japonlar, dev görülen bir ülkeyi yere serebilmişlerse pek âlâ “hasta adam” da

iyileşerek ona gülen düşmanları kolayca yere serebilecektir. Ancak bunun için Japonya'yı rol model alması şarttır.

Üçüncü temadaki rol model alış, ağırlıklı Japon ordusunun Rusya karşısındaki maneviyatına odaklanılarak kurulmuştur. Yazıların hemen tamamında Japon askerlerdeki vatan ve imparator için ölme arzusu, ölüme gözünü kırpmadan gitme durumu, düşmana esir düşmektense intihar etmeyi onurlu sayan samuray kültürü ve elbette eşlerini, çocuklarını cephede kaybeden kadınların bundan gurur duyarak küçük çocuklarını da bu doğrultuda yetiştiriyor olmalarına yönelik atıflar sıklıkla kullanılmıştır. Yine ilginç bir biçimde askeri zaferleri temel alarak Japonya'yı rol model olarak inşa eden yazıların büyük bir kısmında, bu savaşların fiziki ve bilimsel sunumu, raporu ve aktarımından çok adeta bütün zaferi manevi değerlere atfetme anlayışı vardır. İlk üç temada ve erken dönemli yazılarda dahi kendine muhakkak yer alan bu temel tespit, askeri zaferlerden sonra kaleme alınan yazıların çok büyük bir kısmının da tam da bu temaya odaklanmasına sebebiyet verecektir.

Son olarak çalışmanın dördüncü teması ise Japonya'nın ahlâk ve maneviyat idolü olarak Osmanlı basını tarafından inşa edilmesi ve kamuoyuna gerçekçi bir rol model olarak sunulmasıyla ilgilidir. Bu temadaki yazılar, diğer temadaki yazılarla kıyaslanırsa her şeyin temelinde yatan, Osmanlı gazetecileri tarafından olmazsa olmaz olarak görülen rol model alma kıstasıdır. Öyle ki bu yaklaşımın diğer temalardan ayrılan en büyük önemi ise tam da bu temaya giren yazılardan hareketle Osmanlı kamuoyunda Japonya ile siyasi bir ittifak kurulması için gerekli duyuruların, çağrının, harekete teşvikin ve rol model inşasının gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu sebeple bu temanın ilk kısmında genel anlamıyla Japonya'nın hangi ahlâkî ve manevi öğelerden hareketle bir rol model olarak inşa edildiği anlaşılmaya çalışılmış, ikinci ve en önemli kısmında ise tüm bu söylem ve çıkarımlarla o güne kadarki bütün rol model inşa etme çabasını bizzat basını etkili ve merkezi bir şekilde kullanarak fiiliyata dökmeye çalışmış Abdürreşid İbrahim'in faaliyetlerine odaklanılmıştır.

Abdürreşid İbrahim'in basın üzerinden ilgili bütün çabalarını ele alan bu son kısımda, son zamanlarda onun üzerine yapılan çalışmalarda hiç yer verilmediği ve üzerinde durulmadığı kadar eylemlerinde basının merkezi rolünü ortaya çıkarmak istedim. Ancak bunu yaparken, onun kullandığı argümanlar ve rol model kurgusundaki söylemleri, o söylemlerin toplumsal bağlamı ve siyasal zemini açısından da olabildiğince geniş bir biçimde açıklamaya gayret gösterdim. Neticede Japonya'nın ahlâk ve maneviyat açısından Osmanlılara ve tüm İslâm âlemine bir rol model olarak inşası çabasında ve Abdürreşid İbrahim'in bireysel gibi görünen faaliyetlerinin altında Japonya temelli ve sınırları tüm dünyayı kapsayacak bir Pan Asya politikasının uzantılarına dikkat çekmeye çalıştım ki Abdürreşid İbrahim zaten bu siyasi manevranın Pan İslâm ile birleştirilmesi için seçilmiş kişidir. Bu hareketin amacı Japonya'nın Asya'da büyük bir yayılım sahası elde ederek başlıca rakipleri olan Avrupalı devletleri bölgeden çıkarması ve Türkiye üzerinden de Avrupa'nın sınırlarına kadar ittifak yoluyla sızma arzusudur. Hareketin yöntemi ise tam anlamıyla basını merkeze alarak propaganda faaliyetleri yürütmek ve ilgi alanında gördüğü toplumlarda Japonya'ya yönelik bir rol model anlatısı oluşturma ve Japonya liderliğinde birleşme kurgusunu pekiştirmektir. Bu noktayı da elden

geldiğince öne çıkarmaya çalıştım ki basın o dönemde propaganda ve siyasi ilişkiler açısından aslında ne denli merkezi bir rolde olduğunun anlaşılması da mümkün olsun.

Ana hatlarıyla göstermeye çalıştığım üzere, yerleşik tarihyazımından kaynaklanan sorunları aşama aşama tartışmaya açtıktan ve bu yerleşik kalıpları kıran bir örnek olarak Japonya'ya yönelik yazıları dört tema üzerinden inceledikten sonra iki temel sonuca ulaştım. İlk olarak, Japonya'nın rol model olarak kurgulanmasında basın son derece önemli ve merkezi bir roldedir. Bu yazıları kaleme alan kişiler, bugün varsayıldığı ve genel basın tarihyazımı çalışmalarında örnekleri görüldüğü üzere modernleşme/terakki arzusunda bir yol ve yöntem olarak hiç de Avrupa'yı zorunlu olarak rol model almak gerektiğini düşünmüyorlardı. Hatta ağırlıklı muhafazakâr, İslâmî bir söylem içinde kendilerince inşa ettikleri bir terakki arzusu olduğu gibi bunu kurgularken de büyük bir başarı inancına da sahiptiler. Japonya tam da bu noktada onların uzun zamandır aradıkları gerçekçi bir rol model olarak belirdi. O rol modelle kurulan ırk ve inanç temelli ortak noktalarla adeta İslâm'ı kabul etmesi an meselesi olan bir Japonya tasvir ettiler. Bu konuda büyük kısmı masumdu çünkü Japonya bizzat bu propagandayı yapmaktaydı. Fakat bu beklenti, onların uzun zamandır Müslüman dünyasının içinde bulunduğu zorluklar ve Avrupa emperyalizmi karşısındaki acizlikleriyle doğrudan ilişkiliydi.

Gazeteciler derin biçimde hissettikleri acizliği tersine çevirebilmek için hızla adımlar atmak ve düşmanlarıyla boy ölçülebilmek için çareler, yöntemler arıyorlardı. Japonya bunu başardıysa onlar da Japonya'nın yollarını takip ederek gelenek ve göreneklerine, inançlarına bağlı bir modernleşmeyi gerçekleştirebileceklerine inandılar. Çalışma açısından en mühim olan kısım ise bu arzuyu, dünya çapında gerçekleştirmek istedikleri bu eylemi basını merkeze alarak gerçekleştirmeye çalışmış olmalarıdır. Hemen her yazıda sıklıkla basının, kamuoyunun, gazetelerin ve okumanın öneminin ön plana alınarak vurgulanması tam da bu sebeptir. Zira gazeteciler terakki etme konusunda yaygın eğilimde olduğu üzere ne isteksiz ne de çekingen davranıyorlardı. Aksine inanılmaz bir motivasyon ve şevkle bu işe girişmek için kamuoyuna, devleti yönetenlere sıklıkla çağrıda bulunuyorlardı. Ancak imparatorluğun yaşadığı ve sonu gelmez görünen her yeni felakette Japonya'yı rol model almaya yönelik arzuları da giderek kırılmış oldu.

İkinci sonuç ise her temadaki yazılarda Japonya'nın bir rol model olarak inşa edilmesinde yazarların duydukları ilgi, heyecan ve arzusunun her seferinde giderek sönümlenmesidir. Alternatif modernleşmeye yönelik eskiden merak ettikleri ve kaygı duydukları hususlar Japonya sayesinde çözülmüş, geriye bir tek istibdadı bitirip işe koyulmak kalmıştı. Ancak 1908 Devrimi sonrasında ülkenin daha önce hiç tatmadığı büyüklükte askeri ve siyasi felaketlerle karşılaşacak sürece girmesi sonucu kısa sürede “hürriyet, müsavat ve uhuvvet” diye gururla bağırان gazeteler de derin bir umutsuzluk ve mutsuzluğa gark oldular. Japonya'nın rol model alınmasına yönelik büyük istek ve arzular da bu sefer sorunun bizzat toplumun kendisinde bulunan isteksizlik ve karakter yapısıyla açıklanmaya çalışılarak yerini derin bir kedere bırakmış oldu. Dolayısıyla Japonya, sadece modernleşme sürecinde Osmanlı basınının müthiş bir yoğunlukla, gerçekçi bir alternatif rol model olarak kamuoyuna sunduğu bir örnek olmanın yanında, adeta Osmanlı'ya bir ayna olarak belirmiş ve basın benzemek

istediği şeye bu ayna yoluyla bakarken halk ise aynı aynaya bakıp sadece kendi miskinliğini, süregelen eski davranışlarını, bireysel teşebbüse mesafeli kalmasını ilgisizce sürdürmüştür. İşte basının halkta ve yöneticilerde gördüğü bu isteksizlik ve tembellik nedeniyle rol modeli inşa eden tüm yazarlarda ve yazılarda da kesif bir mutsuzluk belirmiştir. Zaten imparatorluğun yıkılması ile birlikte Japonya yeni kurulan cumhuriyetin ağırlıkla ilk dönemde sadece eğitim politikaları açısından rol model olarak tartıştığı bir ülke durumuna dönüşürken parçalanan Pan Asya ve Pan İslâm düşleri de genç cumhuriyetin yönünü tam olarak Batı'ya ve sadece elinde kalan sınırların içine çevirmesiyle uzun bir süre daha adı anılmayacak şekilde geçmişte kalacaktır.

Osmanlı basın tarihyazımına yönelik böyle bir çalışmanın, yerleşik tarihyazımı geleneklerine karşı çıkarak bu yerleşik perspektif ve kanaatlere uymayan alternatifler üzerinden basın tarihyazımını yeniden ele almasıyla özellikle iletişim, tarih ve bilhassa Asya çalışmalarına yönelik yeni çalışmalar için bir örnek olması mümkün olabilir. Çünkü bu alanlardaki yerleşik tarihyazımı ve tartışmalar hâlâ tezin odağına almış olduğu temel problemlerin içinden kurulmaya devam edildikleri için sorunlar devam etmektedir. Ancak hangi alan içinden gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin, unutmamak gerekir ki imparatorluğun ömrü de yıkılışı da çok uzun sürmüştür. Bu sebeple belki de imparatorluğun son döneminde yaşananları tam manasıyla anlayabilmek ve basın tarihyazımında yerleşik önyargı ve kalıpları kırabilmek tüm bunlardan daha uzun sürecektir. Neticede bugün Roma İmparatorluğu ya da Orta Çağ üzerine düşünüldüğünde dahi hâlâ içinden çıkılmayan, hele de düzçizgisel tarih anlayışıyla düşünölmeye devam edilirse bir bu kadar daha çözüme kavuşturulamayacak meseleler, tartışmalar vardır. Ancak son dönemde özellikle basın ve tarih alanındaki yeni ve güncel çalışmalar umut sunmaya devam etmektedir. Bu çalışmanın da Osmanlı basın tarihyazımını üzerine gerçekleşecek çalışmalarda alternatif bir okumaya kalkışarak Osmanlı basınına liberal anlatı ve metodolojik milliyetçiliğin gölgesinden Japonya örneği ile kurtarmaya çalışması belki de bu yöndeki diğer çalışma ve yaklaşımlara katkı sunabilecektir. Bu uğurda gerçekleştirilmeye çalışılmış bu çalışma kapsamında içine düşölen her türlü eksiklik, hata ve yanlış varsayım bana, bundan sonra elde edilecek her türlü başarı ve yol kat etme ise imparatorluğun basın tarihine bütöncöl bakmayı başarabilecek yeni metin ve çalışmacılara aittir.

KAYNAKÇA

- Abdürreşid İbrahim (2019a). *Alem-i İslam Japonya'da İslamiyet'in Yayılması*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Abdürreşid İbrahim (2019b). *Alem-i İslam Japonya'da İslamiyet'in Yayılması*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Acton, Lord (2020). *Tarih Üzerine Bir Ders*, Çev: Kerem Başer, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul.
- Adıvar, Halide Edip (2000). *Mor Salkımlı Ev*, Özgür Yayınları, İstanbul.
- Ahmed Cevdet Paşa (1953). *Tezâkir 1-12*, Haz: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ahmet Mithat Efendi (2001). *Avrupa Adab-ı Muaşeret-i Yahut Alafranga*, Haz. İsmail Doğan ve Ali Gurbetoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ahmet Mithat Efendi (2020). *Avrupa'da Bir Cevelan*, Haz: N. Arzu Pala, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Ahmed Resmi Efendi (1980). *Viyana ve Berlin Sefaretnameleri*, Haz: Bedriye Atsız, Tercüman Gazetesi, İstanbul.
- Akçura, Yusuf (2020). *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Akın, Lemi (2019). *II. Abdülhamid İçin Hazırlanan Japonya Seyahatnamesi*, Çev: Ahmed Nermi Efendi, Haz. Lemi Akın, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul.
- Akkemik, K. Ali (2019). *Japonya'nın İktisadi ve Sosyal Tarihi Cilt: 1 Savaş Öncesi Dönem*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Akpınar, Serkan (2013). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Japonya Algısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Akpınar, Serkan (2015). "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Yazınında Japonya Algısı (1939-1945)" (içinde) *Türkiye'de Japonya Çalışmaları II*, s: 299-312, Ed: Selçuk Esenbel ve Erdal Küçükyalçın, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Aksan, Virginia H. (2011). "Küçülen Osmanlı Dünyasında Askeri Reform ve Sınırları" (içinde) *Erken Modern Osmanlılar*, s: 161-182, Ed. Aksan ve Goffman, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Akyüz, Doruk (2017). *Bir Osmanlı Kurmayının Gözünden Rus-Japon Harbi Miralay Pertev Bey'in Gözlemleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Aladağ, Hüseyin Hilmi (2020). *1905-1905 Rus-Japon Harbi'nin Osmanlı Kamuoyundaki Yansımaları*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Ali Reşad ve İsmail Hakkı (2018). *Bismarck Hususî ve Siyasî Hayatı*, Çev: Hüseyin Öztürk, Haz: Erol Kılınç, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Anderson, Benedict (2015). *Hayali Cemaatler*, Çev: İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul.
- Aslan, C. E. (2021). "Pierre Loti'nin İstanbul Günleri", (içinde) *19. ve 20. Yüzyıl Yabancı Seyyahların Gözünden İstanbul*, s: 403-447, Ed: Saro Dadyan, İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri A.Ş., İstanbul.

- Aslan, C. E. (2022). “Tatar Seyyah Abdürreşid İbrahim’in *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebilürreşad* Gazetelerindeki Yazılarında Türk-İslâm Dünyasının Terakki Etme Yolları Üzerine Düşünceleri”, *II. Uluslararası Türk Dünyası İletişim ve Sanat Sempozyumu*, Sözlü Bildiri.
- Aşkın, Z., Durğun, S., Geçit, B. (2017). *Tarih Felsefesinde Nedensellik Sorunsalı*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- Atabay, Mithat (2015). *Türk Basın Tarihi*, Paradigma Akademi Yayınları, Edirne.
- Avcı, Yusuf (2013). *Osmanlı Modernleşmesi ve Japon İmgesi (1839-1908)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Babinger, Franz (2004). *Müteferrika ve Osmanlı Matbaası*, Çev: Nedret-Kuran Burçoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Baktıaya, Adil (2017). *Osmanlı Suriyesi’nde Arapçılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Barker, Hannah (2002). “England, 1760-1815”, *Press, Politics and the Public Sphere in Europa and North America 1760-1820*, s: 93-112, Ed: Hannah Barker, Cambridge University Press, Cambridge.
- Barker, Hannah ve Burrows, Simon (2002). “Introduction”, *Press, Politics and the Public Sphere in Europa and North America 1760-1820*, s: 1-22, Cambridge University Press, Cambridge.
- Bayly, Christopher Alan (2021). *Modern Dünyanın Doğuşu*, Çev: M. Nevâ Şellâki, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Beck, Ulrich (2007). “Why Methodological Nationalism Fails”, *Theory, Culture & Society*, 24, (7-8) s: 286-290.
- Bediüzzaman Said Nursî (2012). *İlk Dönem Eserleri*, Söz Matbaacılık Yayıncılık, İstanbul.
- Belge, Murat (2014). *Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Benjamin, Walter (1968). “Thesis on the Philosophy of History” (içinde) Çev: Harry Zon, *Illuminations*, s: 253-264, Ed: Hannah Arendt, Schocken Books, New York.
- Benlisoy, Stefo (2020). “Bizden Gayret, Anatollulardan Himmet: On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Gazeteciler ve Müşterileri” (içinde) *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 50, s: 89-124.
- Berkes, Niyazi (2018). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Haz: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Binark, Mutlu (1998). “Oryantalist Söylem ve Japonya, Meiji Dönemi (1868-1912) Japon Kadın Hareketi Tarihini Okumak”, *Kültür ve İletişim*, 1 (1) Kış, s: 65-89.
- Birkan, Tuncay (2019). *Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri 1930-1960*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Bloch, Marc (2018). *Tarih Savunusu*, Çev: Ali Berkay, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bingham, Adrian ve Conboy, Martin (2015). *Tabloid Century*, Peter Lang Ltd, Oxford.
- Brandenburg, Ulrich (2018). “Osmanlı-Japon İlişkilerinde Ahmed Fazlı, Muhammed Bereketullah ile Islamic Fraternity Gazetesi: Ön Mülâhazalar” (içinde) *Türkiye’de*

- Japonya Çalışmaları III*, s. 82-97, Ed: Selçuk Esenbel ve Oğuz Baykara, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Braudel, Fernand (2007). “Tarih ve Toplumsal Bilimler” Çev: Deniz Erksan (içinde) *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, s: 115-163, Der: Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Breisach, Ernst (2018). *Tarihyazımı*, Çev: Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Budak, Ali (2011). *Mecmûa-i Fünûn*, Bilgi Kültür Sanat, İstanbul.
- Burke, Peter (2020). “Uvertür. Yeni Tarih: Öncesi ve Sonrası” Çev: Turgay Sivrikaya (içinde) *Tarih Yazıcılığında Yeni Bakış Açılırları*, s: 11-46, Ed: Peter Burke, Işık Yayınları, İstanbul.
- Burnaby, F. Gustavus (2005). *At Sirtında Anadolu*, Çev: Fatma Taşkent, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Burrows, Simon (2002). “The Cosmopolitan Press, 1760-1815”, *Press, Politics and the Public Sphere in Europa and North America 1760-1820*, s: 23-47, Cambridge University Press, Cambridge.
- Butterfield, Herbert (1931). *The Whig Interpretation of History*, Bell and Sons, Londra.
- Cadiou, F., Coulomb, C., Lemonde, A., Santamaria, Y. (2019). *Tarih Nasıl Yapılır?*, Çev: Devrim Çetinkasap, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Cantor, Noakes, Topham (2014). “Introduction”, *Science in the Nineteenth-Century Periodical: Reading the Magazine of Nature: 45*, s: 1-37. Ed: Cantor vd. Cambridge University Press.
- Carr, Edward Hallett (2011). *Tarih Nedir?*, Çev: Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Certau, Michale De (2020). *Tarihyazımı*, Çev: Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, İstanbul.
- Chakrabarty, Dipesh (2012). *Avrupa'yı Taşralaştırmak*, Çev: İlker Cörüt, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Chalaby, Jean K. (2002). *The Invention of Journalism*, Palgrave Macmillan, New York.
- Chernilo, Daniel (2011). “The Critique of Methodological Nationalism: Theory and History”, *Thesis Eleven*, 106 (1), s: 98-117.
- Cihan, Ahmet (2006). *Japonya'da Eğitim, Kültür ve Modernleşme*, Ark Kitapları, İstanbul.
- Clayer, Nathalie (2020). “1903-1904 Avusturya-Macaristan Konsolosluk Raporlarına Göre Arnavut Basını ve Ulusal Kimlik” (içinde) *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi* Sayı: 50, s: 393-408.
- Clifford, Michael (2013). “Hegel ve Foucault: İnsansız Bir Tarihe Doğru” (içinde) *Cogito Tarihyazıcılığı*, Sayı: 73/Bahar, s: 380-399.
- Colingwood, R. G. (2019). *Tarih Tasarımı*, Çev: Kurtuluş Dinçer, Doğu Batı Yayınları, İstanbul.
- Curran, James (2002). “Media and the Making of British Society, c. 1700-2000”, *Media History*, 8:2, s: 135-154, Carfax Publishing.
- Curran, James (2005). “Whig Press History as Political Mythology” (içinde) *Power Without Responsibility*, s: 2-4, Ed: James Curran ve Jean Seaton, Routledge, Londra.

- Cwiklinski, Sebastian (2012). “Abdürreşid İbrahim’in Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya ve İsveç’teki Faaliyetleri” (içinde) *Türk-Japon İlişkilerinin Dönüm Noktasında Abdürreşit İbrahim*, s: 285-306, Ed: Okan Haluk Akbay, Konya Japon Kültür Merkezi Derneği Kültür Sanat Yayınları, Konya.
- Çağlar, Burhan (2021). “Alagranfa Neşriyat: Osmanlı Basımında Levanten Gazeteler ve Süreli Yayınlar” (içinde) *İmparatorluğun Son Asrında Osmanlılar*, s: 129-167, Ed: Fatih Bozkurt ve Burhan Çağlar, Kronik Kitap, İstanbul.
- Çelik, Hüseyin (1994). *Ali Suavî ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çelik, Nur Betül (2005). *İdeolojinin Soykütüğü Marx ve İdeoloji*, Bilim ve Sanat, Ankara.
- Çelik, Zeynep (2020). *Avrupa Şark’ı Bilmez*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Çeri, Bahriye (2015). “Ayaz İshaki’nin Osmanlıca Süreli Yayınlarda Kalmış Japonya ile İlgili Seyahat Yazıları” (içinde) *Türkiye’de Japonya Çalışmaları II*, s: 422-473, Ed: Selçuk Esenbel ve Erdal Küçükyalçın, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Çetinkaya, Y. Doğan (2014). *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Damton, Robert (2017). *Büyük Kedi Katliamı*, Çev: Mustafa Yılmaz, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- De Landa, Manuel (2019). *Çizgisel Olmayan Tarih*, Çev: Ebru Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul.
- Demirhan, S. Pertev (2016). *Rus-Japon Harbinden Alınan Maddi ve Manevi Dersler ve Japonların Başarılarının Sebepleri*, Haz: A. Merthan Dünder, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Dooley, Patricia L. (1997). *Taking Their Political Place: Journalists and the Making of An Occupation*, Greenwood Press, Westport.
- Dünder, Ali Merthan (2008). *Japonya’da Türk İzleri*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Dünder, Ali Merthan (2012a). “Japan in the Turkish Press: An Essay on Books Written About Japan in Ottoman Script During the 19th and 20th Centuries”, *Asian Research Trends*, Sayı: 7, s: 55-73.
- Dünder, Ali Merthan (2012b). “Abdürreşit İbrahim ve Japonya” (içinde) *Türk-Japon İlişkilerinin Dönüm Noktasında Abdürreşit İbrahim*, s: 117-136, Ed: Okan Haluk Akbay, Konya Japon Kültür Merkezi Derneği Kültür Sanat Yayınları, Konya.
- Dünder, Ali Merthan (2018). “Tokyo Mahalle-i İslamiye Matbaasında Basılan Propaganda Kartpostalları” (içinde) *Kartpostal Kitabı*, s: 245-290, Ed: Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Dünder, Ali Merthan (2020). “Japonlar Batı’nın İyi Yönlerini Mi Aldı?”, *Atlas Tarih*, Sayı: 63 Mart-Nisan, s: 50-57, Doğan Burda Dergi Yayıncılık, İstanbul.
- Dünder, Ali Merthan (2021). *Panislamizm’den Büyük Asyacılığa: Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Eagleton, Terry (1997). *İdeoloji*, Çev: Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Ebubekir Ratib Efendi (1999). *Nemçe Sefaretnamesi*, Haz: Abdullah Uçman, Kitabevi, İstanbul.
- Ebüzziya, Ziyad (1997). *Şinasi*, Haz: Hüseyin Çelik, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Erdemir, Ali Volkan (2014). *Japonya’da Türk İmgesinin Oluşumu 1890-1914*, Kurgu Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Ersay Yüksel, Ayşe (2019). “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Sanatında Japonizm” (içinde) *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, Cilt: 6, Sayı: 48, s: 4548-4565.
- Ersoy, Mehmet Akif (2019). *Safahat*, Dorlion Yayınları, Eskişehir.
- Esenbel, Selçuk (1994). “The Anguish of Civilized Behavior: The Use of Western Cultural Forms in the Everyday Lives of the Meiji Japanese and the Ottoman Turks During the Nineteenth Century, *Japan Review*, 5, s: 145-185.
- Esenbel, Selçuk (2001). “Alacakaranlık Diplomasisi Japonların Osmanlı İmparatorluğu’na İlgisi”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: 37, Sayı: 218, s: 4-18.
- Esenbel, Selçuk (2011). “Yüzyılın Sonunda İstanbul’da Bir Japon Romantik: Yamada Torajiro ve Pera’nın Japon Mağazası Nakamura Shoten” (içinde) *Hilâl ve Güneş İstanbul’da Üç Japon*, s: 13-67, Ed: Selçuk Esenbel, Miyuki Aoki Girardelli ve Erdal Küçükyağcı, Suna ve İnan Kırac Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Esenbel, Selçuk (2018). “Meiji Restorasyonu’nun Çok Boyutluluğu: Gelenek, Batılılaşma, Modernleşme ve Türk-İslam Tahayyülündeki Meiji Japonya’sı Özlemi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 299, s: 30-36.
- Esenbel, Selçuk (2019). *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Evans, Richard (1999). *Tarihin Savunusu*, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitabevi, Ankara.
- Fairclough, Norman (1982). *Discourse and Social Change*, Polity Press, Cambridge.
- Fairclough, Norman (1996). *Language and Power*, Longman, London.
- Faroqhi, Suraiya (2010). “Post Kolonyal Dönüm Öncesi ve Sonrasında İmparatorluklar: Osmanlılar” (içinde) *Hâkim Paradigmaların Ötesinde*, s: 83-104, Der: Donald Quataert ve Baki Tezcan, Çev: Aytek Sever, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Fatma Aliye Hanım (2012). *Nisvan-ı İslam*, Haz. Hülya Argunşah, Kesit Yayınları, Ankara.
- Febvre, Lucien (2007). “Başka Bir Tarihe Doğru” Çev: İlhan Selimoğlu ve Ali Boratav (içinde) *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, s: 88-114, Der: Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Fennberg, Andrew (1995). *Alternative Modernity*, University of California Press, California.
- Ferguson, Niall (2020). *Uygarlık Batı ve Ötekiler*, Çev: Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Feyzioğlu, Hamiyet Sezer (2017). “Batı-Çin Savaşları ve Osmanlı Devleti”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36 (62), s: 89-100.
- Fidan, Giray (2013). *Çin’den Görünen Osmanlı, Çinli Düşünür Kang You Wei’in Türk Seyahatnâmesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Findley, Carter V. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform Babıâli 1789-1922*, Çev: Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Fukuzawa, Yukichi (2021). *Modern Japonya’nın Doğuşunda Bir Aydın: Yukichi Fukuzawa*, Çev: Esra Üstündağ Selamoğlu, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul.

- Gençer Baloğlu, Zeynep (2021). “Mustafa Asım Efendi ve Osmanlı’da Japon Diline Dair İncelemeler”, *APAM Japonya Çalışmaları-I*, No: 19, s: 305-338, Haz: A. Merthan Dünder, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Georgeon, François (2020). *Sultan Abdülhamid*, Çev: Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gerçek, Selim Nüzhet (2019). *Matbuat Tarihi*, Haz: Mustafa Kirenci, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- Ghosh, Amitav (2019). *Ateş Tufanı*, Çev: Süha Sertabiboğlu, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Giddens, Anthony (1981). *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Macmillan, London.
- Ginzburg, Carlo (2018). *Peynir ve Kurtlar Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*, Çev: Ayşen Gür, Metis Yayınları, İstanbul.
- Girardelli, Miyuki Aoki (2011). “Boğaz’da Kızıl Bir Bulut: Ito Chuta’nın (1867-1954) Gözünden Osmanlı İmparatorluğu ve Başkenti” (içinde) *Hilâl ve Güneş İstanbul’da Üç Japon*, s: 89-128, Ed: Selçuk Esenbel, Miyuki Aoki Girardelli ve Erdal Küçükyalçın, Suna ve İnan Kırac Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Goody, Jack (2019). *Tarih Hırsızlığı*, Çev: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Ziya (2014). *Türkçülüğün Esasları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Guha, Ranajit (2020). *Dünya-Tarihinin Sınırında Tarih*, Çev: Erkan Ünal, Metis Yayınları, İstanbul.
- Gündüz, Uğur (2018). *Osmanlı’dan Günümüze Basın ve Modernleşme*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Hanioğlu, M. Şükrü (1981). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Hanioğlu, M. Şükrü (1989). *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hayta, Gündüz (2002). *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Hegel, G. W. F. (2001). *The Philosophy of History*, Çev: J. Sibree, Batoche Books, Kitchener.
- Helmuth, Eckhart ve Piereth, Wolfgang (2004). “Germany, 1760-1813” (içinde) *Press, Politics and the Public Sphere in Europa and North America 1760-1820*, s: 69-92, Ed: Hannah Barker, Cambridge University Press, Cambridge.
- Herf, Jeffrey (2003). *Reactionary Modernism*, Cambridge University Press.
- Hobsbawm, Eric (1999). *Tarih Üzerine*, Çev: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Hobsbawm, Eric (2013). *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, Çev: Vedat Aslan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Hodgson, Marshall G. S. (2019). *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*, Çev: Ahmet Kanlıdere ve Ahmet Aydoğan, Vadi Yayınları, İstanbul.

- Howard, Douglas A. (2011). “Osmanlı Nasihatname Türleri ve Mit” (içinde) *Erken Modern Osmanlılar*, s: 185-222, Ed. Aksan ve Goffmann, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Huffman, James L. (1997). *Creating a Public People and Press in Meiji Japan*, University of Hawaii Press, Honolulu.
- Ichikawa (2007). *Japonya Tarih-i Siyasîsi*, Çev: Mübahat Bey, Haz: A. Merthan Dünder ve Mahir Ünsal Eriş, Türk Japon Kültürünü Araştırma ve Dayanışma Derneği Kültür Yayınları, Ankara.
- Iggers, Georg G. (2011). *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, Çev: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Iqani, M. ve Resende F. (2019). “Theorizing Media in and Across the Global South” (içinde) *Media and the Global South*, Ed: Mehita Iqani ve Fernando Resende, Routledge, New York.
- Isabella, Maurizio (2004). “Italy, 1760-1815” (içinde) *Press, Politics and the Public Sphere in Europa and North America 1760-1820*, s: 201-223, Ed: Hannah Barker, Cambridge University Press, Cambridge.
- İbar, Gazanfer (2019). *Meşrutiyet’i Çok Sevmiştik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İslamoğlu, Huricihan (2010). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Jusdanis, Gregory (2018). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Kafadar, Cemal (2009). *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Kara, İsmail (2019). *İslâmcıların Siyasî Görüşleri 2 Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Karagöz Kızılca, Gül (2012). “Bu Mülke Gazeteler Fena Hizmet Etmedi, Mali Kriz Günlerinde İbret Gözünden Babıâli, Osmanlı Halkı ve Avrupa Emperyalizmi”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 33, s: 339-352.
- Karagöz Kızılca, Gül (2016). “Osmanlı/Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, *İlef Dergisi*, 3 (1) Bahar, s: 71-90.
- Karakartal, Oğuz (1996). “1875-1928 Yılları Arasında Türk Basın ve Edebiyatında Japonya ve Japonlar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Müteferrika*, Kış 1996, Sayı:10, s: 231-237.
- Karatani, Kojin (2013). *Tarih ve Tekerrür*, Çev: Erkal Ünal, Metis Yayınları, İstanbul.
- Kırlı, Cengiz (2009). *Sultan ve Kamuoyu Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Jurnalları (1840-1844)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kısakürek, Necip Fazıl (1968). *İdeolocya Örgüsü*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul.
- Kıvılcımlı, Hikmet (2016). *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme Son Geçiş Japonya*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul.
- Kissinger, Henry (2016). *Dünya Düzeni*, Çev: Sinem Sultan Gül, Boyner Yayınları, İstanbul.
- Kissinger, Henry (2020). *Çin*, Çev: Nalan Işık Çeper, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Kocabaşoğlu, Uygur (2004). *Yoktur Zulme Rızamız*, Phoenix Yayınevi, Ankara.

- Koloğlu, Orhan (t.y.). *Takvimi Vekayi Türk Basınında 150. Yıl 1831-1981*, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara.
- Koloğlu, Orhan (1987). *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Koloğlu, Orhan (2001). “Osmanlı’da İlk Yapon Haberleri”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: 37, Sayı: 218, s: 19-23.
- Koloğlu, Orhan (2014). *İlk Gazete İlk Polemik*, s: 201-218, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Koloğlu, Orhan (2015). *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Koloğlu, Orhan (2017). *Avrupa’nın Kısacasında Abdülhamit*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Komatsu, Hisao (2012). “Japonlar Açısından Âlem-i İslâm”, (içinde) *Türk Japon İlişkilerinin Dönüm Noktasında Abdürreşit İbrahim*, s: 81-95, Ed: Okan Haluk Akbay, Konya Japon Kültür Merkezi Derneği Kültür Sanat Yayınları, Konya.
- Kracauer, Siegfried (2014). *Tarih Sondan Bir Önceki Şeyler*, Çev: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Kuhn, Thomas S. (2021). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Çev: Nilüfer Kuyaş, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Le Bon, Gustave (1997). *Kitleler Psikolojisi*, Hayat Yayınları, İstanbul.
- Le Goff, Jacques (2020). *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?*, Çev: Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Levent, Sinan (2009). *Cumhuriyet Gazetesine Göre II. Dünya Savaşı Öncesi Türk Basınında Japonya (1933-1939)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Levent, Sinan (2016). *Japon Turancılığı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Levi, Giovanni (2020). “Mikrotarih Üstüne” Çev: Turgay Sivrikaya (içinde) *Tarih Yazıcılığında Yeni Bakış Açılımları*, s: 151-183, Ed: Peter Burke, Isık Yayınları, İstanbul.
- Lewis, Bernard (2002). *What Went Wrong?* Oxford University Press, New York.
- Loti, Pierre (1993): *Madam Krizantem*, Çev: Aysun Çağlar, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul.
- Loti, Pierre (2018). *Aziyade*, Çev: Birsal Uzman, Oğlak Yayıncılık, İstanbul.
- Mardin, Şerif (2017). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Marx, Karl (2003). *Kapital Birinci Cilt*, Çev: Alaattin Bilgi, Eriş Yayınları.
- Matthews, Rachel (2015). “The Provincial Press in England” (içinde) *The Routledge Companion to British Media History*, s: 239-249, Ed: Martin Conboy ve John Steel, Routledge, New York.
- Mc Lennan, G. (2007). “Braudel ve Annales Paradigması” Çev: Deniz Erksan (içinde) *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, s: 187-225, Der: Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Mertoğlu, M. Suat (2008). *Sırat-ı Müstakim Mecmuası Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Mills, Sara (1997). *Discourse*, Routledge, London.

- Misawa, Nobuo (2012). “Abdürreşit İbrahim ve Japon Milliyetçileri” (içinde) *Türk-Japon İlişkilerinin Dönüm Noktasında Abdürreşit İbrahim*, s: 277-298, Ed: Okan Haluk Akbay, Konya Japon Kültür Merkezi Derneği Kültür Sanat Yayınları, Konya.
- Misawa, Nobuo (2020). “Abdürreşid İbrahim’in Japonya’daki İzleri Üzerine” (içinde) *Japonya Seyyahı Abdürreşit İbrahim’in İzinde*, s: 29-34, Ed: A. Merthan Dünder, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Moyo, Last (2020). *The Decolonial Turn in Media Studies in Africa and the Global South*, Palgrave Macmillan.
- Mustafa Sami Efendi (1996). *Avrupa Risâlesi*, Haz: Remzi Demir, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Mütercimler, Erol (1993). *Ertuğrul Faciası ve 21. Yüzyıla Doğru Türk-Japon İlişkisi*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Nalbant Ayhan, Şeyma (2021). “Nagase Hosuke’nin Keijo Gikuju Gakuho Dergisindeki Orta Asya ve Türkiye Gezi Notları Başlıklı Makalesi”, *APAM Japonya Çalışmaları-I*, No: 19, s: 339-358, Haz: A. Merthan Dünder, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Namık Kemal (2018). *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal’in Hürriyet Gazetesi*, Haz: Alp Eren Topal, VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul.
- Nebîzâde Ahmed Hamdi ve M. Zekerîya (2020). *Yeni Felsefe Mecmuası*, Haz: Fatih Taştan, Çizgi Kitabevi, İstanbul.
- Nerone, John (2009). “The Mythology of the Penny Press”, *Critical Studies in Mass Communication*, 4:4, s: 376-404.
- Nietzsche, Friedrich (2017). *Deccal Hristiyanlığa Lanet*, Çev: Oruç Aruoba, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul.
- Okyar, Ali Fethi (2017). *Sultan II. Abdülhamid Han’la 113 Gün*, Haz. Eyyup Bostancı, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2018a). *Batılulaşma Yolunda*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2018b). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Kronik Kitap, İstanbul.
- Osterhammel, Jürgen (2022). *Dönüşen Dünya Küresel 19. Yüzyıl Tarihi*, Çev: Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Özlem, Doğan (2013). “Felsefi Hermeneutiğe Geçiş Yolu Olarak Tarihselcilik”, *Cogito*, 73/Bahar, s: 13-35, Ed: Teyfur Erdoğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Öztan, Güven Gürkan (2011). “Ezeli Düşman ile Hesaplaşmak: Türk Sağında Moskof İmgesi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 121, s: 79-99.
- Özturan, C. Parkan (t.y.) *Beşir Fuad’ın Mektupları*, Haz: C. Parkan Özturan, Arba Yayınları, İstanbul.
- Parsley, Jeffrey L. (2001). *The Tyranny of the Printers: Newspapers, Politics in the Early American Republic*, University Press of Virginia, Charlottesville.
- Pooley, J. ve Park D. W. (2008). “Introduction”, (içinde) *The History of Media and Communication Research: Contested Memories*, Ed: David W. Park ve Jefferson Pooley, Peter Lang, New York.

- Popper, Karl R. (1998). *Tarihselciliğin Sefaleti*, Çev: Sabri Orman, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Pulat, Birgül (2013). *Osmanlı Basınında 1904-1905 Rus-Japon Savaşı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Quataert, Donald (2020). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, Çev: Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Rado, Şevket (2020). *Paris 'te Bir Osmanlı Sefiri Yirmisekiz Mehmet Çelebi 'nin Seyahatnamesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ranciere, Jacques (2019). *Tarihin Adları, Bilgi Poetikası Alanında Bir Deneme*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Remnek, Mirand Beaven (2004). "Russia, 1790-1830" (içinde) *Press, Politics and the Public Sphere in Europa and North America 1760-1820*, s: 224-247, Ed: Hannah Barker, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ricoeur, Paul (2017). *Hafıza, Tarih, Unutuş*, Çev: Mehmet Emin Özcan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Sait Paşa (1912). *Sait Paşa 'nın Hatıratı*, Sabah Matbaası, Dersaadet (İstanbul).
- Samizâde Süreyya (2001). *Büyük Japonya*, Kitabevi, İstanbul.
- Sarban, Serpil (2012). *Mangadan Animeye: Japonya 'nın "Yumuşak Güç" Silahlarından Biri Olarak Sen to Chihiro No Kamikakushi Filminde Tüketim Nesnesi Sunumu: Otomobil Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Schudson, Michael (1981). *Discovering the News*, Basic Books, New York.
- Schudson, Michael (2002). "News, Public, Nation", *The American Historical Review*, 107: 2, s: 481-495.
- Siebert, F. S., Peterson, T. ve Schramm, W. (1963). *Four Theories of the Press*, University of Illinois Press, Chicago.
- Simes, Douglas (2002). "Ireland, 1760-1820" (içinde) *Press, Politics and the Public Sphere in Europa and North America 1760-1820*, s: 113-139, Ed: Hannah Barker, Cambridge University Press, Cambridge.
- Smaele, Henk De (2018). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Habercilik: Oryantalizm ve Kitle İletişimi" (içinde) *Sultan'ı Öldürmek II. Abdülhamid'e Yapılan Suikast Girişiminin Uluslararası Tarihi (1905)*, s: 223-256, Çev: Derya Dinç, Ed: Houssine Alloul, Edhem Eldem ve Henk de Smaele, Salon Yayınları, İstanbul.
- Stovall, James G. (1991). "The Penny Press, 1833-1861: Product of Great Men or Natural Forces" (içinde) *Perspectives On Mass Communication History*, s: 123-138, Ed: Wm. David Sloan, Lawrence Erlbaum Associates Publication, New Jersey.
- Şehdî Osman Efendi (2011). *Rusya Sefâretnâmesi 1757-1758*, Haz: Türkân Polatçı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Şirvanlı Ahmed Hamdi Efendi (1995). *Seyahatnâme Hindistan, Svat ve Afganistan*, Haz: Fatma Rezan Hürmen, Arma Yayınları, İstanbul.
- Tahir, Kemal (2010). *Köyün Kamburu*, İthaki Yayınları, İstanbul.

- Tahsin Paşa (2021). *II. Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, Haz. Yüksel Kanar, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2007). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Haz: Abdullah Uçman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Taş, Oğuzhan (2010). “Gazeteciliğin Doğuşu: Eleştirel Bir Tarihyazımına Doğru”, *Mülkiye Dergisi*, 34 (269), s: 29-66.
- Tezcan, Baki (2011). “Tarih Üzerinden Siyaset: Erken Modern Osmanlı Tarihyazımı” (içinde) *Erken Modern Osmanlılar*, s: 223-266, Ed. Aksan ve Goffmann, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Timuroğlu, Senem (2020). *Kanatlanmış Kadınlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Topuz, Hıfzı (2015). *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Torr, Christopher (2000). “The Whig Interpretation of History”, *South African Journal of Economic and Management Sciences*, 3:1, s: 52-58.
- Toyran, Merve (2022). *Türkiye’nin Uzak Asya Ülkelerine Yönelik Kültürel Diplomasi Faaliyetleri: Çin, Güney Kore ve Japonya Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Trouillot, Michel-Rolph (2015). *Geçmiş Susturmak Tarihin Üretilmesi ve İktidar*, Çev: Sezai Ozan Zeybek, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Tsuchida, Kumiko (2012). *Türkiye’de ve Japonya’da Deprem Haberlerinin Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tufan, Ömer (2011). “Sultanların Japon Kültürü ile Tanışması ve Yamada Torajiro’nun Katkıları” (içinde) *Hilâl ve Güneş İstanbul’da Üç Japon*, s: 69-87, Ed: Selçuk Esenbel, Miyuki Aoki Girardelli ve Erdal Küçükyalçın, Suna ve İnan Kıraç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Uho, Hasan Hatano (2009). *Asya Tehlikede*, Çev: Ali Merthan Dünder ve Mahir Ünsal Eriş, Türk Japon Kültürünü Araştırma ve Dayanışma Derneği Kültür Yayınları, Ankara.
- Van Dijk, T. A. (1981). “Discourse Studies and Education”, *Applied Linguistics*, 2 (1), s: 1-26, Spring.
- Van Dijk, T. A. (1988). *News As Discourse*, Lawrence Erlbaum, Broadway.
- Van Dijk, T. A. (2012). *Ideology and Discourse A Multidisciplinary Introduction*, E-Book. <https://discourses.org/books>
- Van Sas, Nicholaas (2004). “The Netherlands, 1750-1813” (içinde) *Press, Politics and the Public Sphere in Europa and North America 1760-1820*, s: 48-68, Ed: Hannah Barker, Cambridge University Press, Cambridge.
- Veyne, Paul (2019). *Tarih Nasıl Yazılır?*, Çev: Nihan Özyıldırım, Metis Yayınları, İstanbul.
- Ward, Stephen J. A. (2014). “Classical Liberal Theory in a Digital World” (içinde) *The Handbook of Media and Mass Communication Theory*, s: 3-21, Ed: Robert S. Fortner ve P. Mark Fackler, John Wiley & Sons, West Sussex.
- Weiss, G. ve Wodak, R. (2003). “Introduction: Theory, Interdisciplinarity and Critical Discourse Analysis” (içinde) *Critical Discourse Analysis*, s: 1-32, Ed: Gilbert Weiss ve Ruth Wodak, Palgrave Macmillan, New York.

- Wesseling, Henk (2020) “Denizası Tarih” Çev: Turgay Sivrikaya (içinde) Tarih Yazıcılığında Yeni Bakış Açıları, s: 113-150, Ed: Peter Burke, Isık Yayınları, İstanbul.
- Willems, Wendy (2014). “Provincializing Hegemonic Histories of Media and Communication Studies: Towards a Genealogy of Epistemic Resistance in Africa”, *LSE Research Online*, Ağustos, s: 1-18.
- Wimmer, Andreas ve Glick-Schiller, Nina (2003). “Methodological Nationalism, the Social Sciences and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology, *Center for Migration Studies of New York*, Vol. 37, No: 3, s: 576-610.
- Woolf, Daniel (2014). *Tarihin Küresel Tarihi*, Çev: Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Worringer, Renee (2006). “Pan Asianism in the Late Ottoman Empire, 1905-1912” (içinde) *The Modern Middle East*, s: 331-338, Oxford University Press, Oxford.
- Worringer, Renee (2008). “Avrupa’nın Hasta Adamı Mı Yoksa Yakın Doğu’nun Japonyası Mı: II. Abdülhamid ve Jön Türkler Döneminde Osmanlı Modernliğinin İnşası”, *Muhafazakâr Düşünce*, Çev: Celalettin Güngör, Yıl: 4, Sayı: 16 / Bahar, s: 87-118.
- Worringer, Renee (2012). “Rising Sun Over Bear: The Impact of the Russo-Japanese War Upon The Young Turks” (içinde) *L’ivresse de la Liberte, La Revolution de 1908 dans l’Empire Ottoman*, s: 455-484, Ed: François Georgeon, Peeters, Paris.
- Worringer, Renee (2014). *Ottomans Imagining Japan*, Palgrave Macmillan, New York.
- Yalman, Ahmet Emin (2018). *Modern Türkiye’nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913*, Çev: Birgen Keşanoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Yasamee, Feroze A. K. (2018). *Abdülhamid’in Dış Politikası*, Çev: Yusuf Selman İnanç, Kronik Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Levent (2016). *Modern Zamanın Tarihi*, Çev: M. Emin Özcan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Yüksel, Metin (2021). “Sunuş: Osmanlı İmparatorluğu’nda Farsça Süreli Yayınlar” (içinde) *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 52, s: 31-48,
- Ziya Şakir (2018). *Sultan Abdülhamid ve İmparator Mikado*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul.
- Zürcher, Erik Jan (2018). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Arşiv Belgeleri

Gustav Backofen, “Şahıs Fotoğrafları: Akihito Komatsu (Japon Prensi)”, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Koleksiyonu:

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-86---0022.jpg>

Gustav Backofen, “Şahıs Fotoğrafları: Yoriko Komatsu (Japon Prensesi)”, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Koleksiyonu:

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-86---0023.jpg>

D.A.H. 25.08.1255 (3 Kasım 1839) tarihli belge. Yer: 1622-85.

D.A. H. 17.06.1256 (16 Ağustos 1840) tarihli belge. Yer: 5-228.

D. A. H. 16.12.1305 (24.08.1888) tarihli belge. Yer: 216-57.

D. A. H. 30.05.1308 (11 Ocak 1891), Yer: 242-59.

D. A. H. 17.04.1313 (7 Ekim 1895) tarihli belge. Yer 22-78.

D. A. H. 24.04.1321-20 Temmuz 1903.

D. A. H. 09.12.1321-26 Şubat 1904.

D. A. H. 20.12.1325-24 Ocak 1908.

Gazete ve Dergiler

Ahali, “Arz-ı Meram”, Sayı: 2, Sene: 2, 18 Ramazan 1324-4 Kasım 1906.

Ahali, “Havâdis-i Hariciye”, Sayı: 6, Sene: 2, s. 3. 28 Teşrinievvel 1322-10 Kasım 1906.

Ahali, “Japonya’nın Mebde-i İkbâli: Rusya’nın Bidâyet-i İnkırâzı”, Sayı: 7, Sene: 2, s. 1-2.
29 Teşrinievvel 1322-11 Kasım 1906.

Ahali, “Çin-i Maçin”, Sayı: 9, Sene: 2, s. 1. 1 Teşrinisani 1322-14 Kasım 1906.

Ahali, “Küçük Bir Havâdis”, Sayı: 9, Sene: 2, s. 3-4. 1 Teşrinisani 1322-14 Kasım 1906.

Ahali, “Mütalaat-ı Siyasiye”, Sayı: 26, Sene: 2, s. 1. 20 Teşrinisani 1322-3 Aralık 1906.

Ahali, “Havadis-i Hariciye”, Sayı: 33, Sene: 2, s. 2. 27 Teşrinisani 1322-10 Aralık 1906.

Ahali, “Havadis-i Hariciye”, Sayı: 35, Sene: 2, s. 3. 29 Teşrinisani 1322-12 Aralık 1906.

Ahali, “Son Telgraflar: Berlin”, Sayı: 33, Sene: 2, s. 4. 27 Teşrinisani 1322-10 Aralık 1906.

Ahali, “Asıl Ruslar”, Sayı: 39, Sene: 2, s. 1. 3 Kanunuevvel 1332-13 Aralık 1906.

Ahali, “İlân-ı Siyasi”, Sayı: 39, Sene: 2, s. 4. 3 Kanunuevvel 1322-16 Aralık 1906.

Ahali, “Rusya-Japonya”, Sayı: 44, Sene: 2, s. 1. 8 Kanunuevvel 1322-21 Aralık 1906.

Ahali, “Havadis-i Hariciye”, Sayı: 55, Sene: 2, s. 4. 19 Kanunuevvel 1322-1 Ocak 1907.

Ahali, “Rusya ve Avusturya”, Sayı: 56, Sene: 2, s. 1. 20 Kanunuevvel 1322-2 Ocak 1907.

Ahali, “Mütalaat-ı Siyasiye”, Sayı: 57, Sene: 2, s. 1. 21 Kanunuevvel 1322-3 Ocak 1907.

Ahali, “Mütalaat-ı Siyasiye”, Sayı: 58, Sene: 2, s. 2. 22 Kanunuevvel 1322-4 Ocak 1907.

Ahali, “Havadis-i Hariciye”, Sayı: 67, Sene: 2, s. 3. 31 Kanunuevvel 1322-13 Ocak 1907.

Ahali, “Bir Terk-i Silah Kongresi Daha”, Sayı: 78, Sene: 2, s. 1.

11 Kanunusani 1322-24 Ocak 1907.

Ahali, “Mütalaat-ı Siyasiye”, Sayı: 79, Sene: 2, s. 3. 16 Kanunusani 1322-29 Ocak 1907.

Ahali, “Hadisat-ı Siyasiye”, Sayı: 124, Sene: 2, s. 1. 2 Mart 1323-15 Mart 1907.

Amasya, “Mütekâbil Vazifeler: Belediye ve Halkın Vezâifi”, Sayı: 141, Sene 3, s. 1.
3 Şubat 1341-3 Şubat 1927.

Asır (Selanik), “Haftalık Tarihçe”, Sayı: 861. 9 Şubat 1319-22 Şubat 1904.

Asır (Selanik), “Rusya ve Japonya Muharebesi”, Sayı: 862, Sene: 9, s. 1.

12 Şubat 1319-26 Şubat 1904.

Asır (Selanik), “Haftalık Tarihçe”, Sayı: 863, Sene: 9, s. 1. 19 Şubat 1319-3 Mart 1904.

Asır (Selanik), “Rusya-Japonya Muharebesi”, Sayı: 864, Sene: 9, s. 1.

23 Şubat 1319-7 Mart 1904.

Asır (Selanik), “Haftalık Tarihçe”, Sayı: 865, Sene: 9. 26 Şubat 1319-10 Mart 1904.

Asır (Selanik), “Rusya-Japonya Muharebesi-Rusya’daki Tesirâtı”, Sene: 9, Sayı: 866.
1 Mart 1320-14 Mart 1904.

Asır (Selanik), “Haftalık Tarihçe”, Sayı: 867, Sene: 9, 4 Mart 1320-17 Mart 1904.

- Asır*, “Ahvâl-i Umumiye-Çin”, Sayı: 868, Sene: 9. 4 Muharrem 1322-21 Mart 1904.
- Asır (Selanik)* “Haftalık Tarihçe”, Sayı: 869, Sene: 9. 11 Mart 1320-24 Mart 1904.
- Asır (Selanik)*, “Ahvâl-i Umûmiye-Kore” Sayı: 870, Sene: 9. 15 Mart 1320-28 Mart 1904.
- Asker*, “Keşf-i İstikbâl: Şarkın Maneviyatı”, Cilt: 1, Sayı: 3, s. 113-122.
- 30 Kanunusani 1323- 30 Kasım 1907.
- Bağçe*, “Japon”, No: 29-30. 1297-1880.
- Balkan*, “Terakkiye Bakın”, Sayı: 22, Sene:1, s. 2. 12 Ağustos 1322-25 Ağustos 1906.
- Balkan*, “Rusya’ya Donanma Lazım Mı?”, Sayı: 28, Sene: 1, s. 1.
- 19 Ağustos 1322-1 Eylül 1906.
- Balkan*, “Japonya’da İslâmiyet”, Sayı: 29, Sene: 1, s. 1. 20 Ağustos 1322-2 Eylül 1906.
- Balkan*, Japonlarla Türkler”, Sayı: 30, Sene: 1, s. 2. 22 Ağustos 1322-4 Eylül 1906.
- Balkan*, “Osmanlı Meclis-i Mebusanı”, Sayı: 35, 27 Ağustos 1322-9 Eylül 1906.
- Balkan*, “Hindistan’da İhtilal”, Sayı: 44, Sene: 1, s. 2. 7 Eylül 1322-21 Eylül 1906.
- Balkan*, “Mısır Müslümanları ve Hürriyet”, Sayı: 51, Sene: 1, s. 1. 16 Eylül 1322-29 Eylül 1906.
- Balkan*, “Mikado”, Sayı: 51, Sene: 1, s. 2. 16 Eylül 1322-29 Eylül 1906.
- Balkan*, “Japonlar Mı Müslüman Biz Mi?”, Sayı: 53, Sene: 1, s. 1. 19 Eylül 1322-2 Ekim 1906.
- Balkan*, “İkinci Sulh Kongresi”, Sayı: 54, Sene: 1, s. 1. 20 Eylül 1322-3 Ekim 1906.
- Balkan*, “Basiret-i Siyasiye”, Sayı: 57, Sene: 1, s. 1, 22 Eylül 1322-5 Ekim 1906.
- Balkan*, “Japonya Havadisî”, Sayı: 59, s. 4. 25 Eylül 1322-8 Ekim 1906.
- Balkan*, “Japonya Harbe Hazırlanıyor!”, Sayı: 60, Sene: 1, s. 2. 27 Eylül 1322-10 Ekim 1906.
- Balkan* “Kuvvet Hakka Galebe İder!”, Sayı: 64, 1 Teşrin-i Evvel 1322-14 Ekim 1906.
- Balkan*, “İstanbul’da Japon Sefareti”, Sayı: 70, s. 3-4. 8 Teşrinievvel 1322-21 Ekim 1906.
- Balkan*, “İngiltere ve İslâm”, Sayı: 72, s. 1-2. 10 Teşrinievvel 1322-23 Ekim 1906.
- Balkan*, “İntibâh-ı İslâm”, Sayı: 76, Sene: 1, s.1. 13 Teşrin-i Evvel 1322-27 Ekim 1906.
- Balkan*, “Japonya ve Hindistan”, Sayı: 80, Sene: 1, s.4. 20 Teşrin-i Evvel 1322-2 Kasım 1906.
- Balkan*, “Biz Ne İçün Gerüde Kaldık?”, Sayı: 86, 28 Teşrinievvel 1322-10 Kasım 1906.
- Balkan*, “Bağdat Temür Yolu ve Acem Denizi”, Sayı: 87, s. 2-3.
- 29 Teşrinievvel 1322-11 Kasım 1906.
- Balkan*, “Japonlar Dehşet Gidiyor”, Sayı: 88, Sene: 1, s. 2.
- 31 Teşrinievvel 1322-13 Kasım 1906.
- Balkan*, “Çin Bile Uyanıyor”, Sayı: 95, Sene: 1, s. 3. 10 Teşrin-i Sâni 1322-23 Kasım 1906.
- Balkan*, “Yunan Kralı ve Avrupa’da Efkâr-ı Umumiye”, Sayı: 99, Sene: 1, s.1.
- 15 Teşrinisani 1322-28 Kasım 1906.
- Balkan*, “Japonlar Mutlaka Harp Hazırlığında”, Sayı: 106, Sene: 1, s. 3.
- 23 Teşrinisani 1322-6 Aralık 1906.
- Balkan*, “Japon ve Amerika Muhâsemesi”, Sayı: 107, Sene: 1, s. 2.
- 24 Teşrinisani 1322-7 Aralık 1906.
- Balkan*, “Musâhabe”, Sayı: 109, Sene: 1, s. 1-2. 26 Teşrinisani 1322-9 Aralık 1906.
- Birlik*, “Talim ve Terbiye Mesleği”, Sayı: 18, Sene: 1, s. 6. 21 Ocak 1923.
- Birlik*, “Anlaşma İhtiyacı”, Sayı: 4, Sene: 1, s. 2. 24 Eylül 1339-24 Eylül 1923.

- Bursa Sergisi*, Sayı: 2, s. 21. 30 Temmuz 1909.
- Bursa Sergisi*, Sayı: 3, s. 26. 5 Ağustos 1909.
- Bursa Sergisi*, Sayı: 9, s. 100. 28 Eylül 1909.
- Ceride*, “Teessür”, Sene: 1308, No: 14, S: 106-107. 16 Eylül 1306-28 Eylül 1890.
- Ceride-i Bahriye*, Sene: 2, No: 15, Kanunuevvel 1305-7 Ocak 1889.
- Çorum*, “Çin’de İslâm ve Hakan-ı Çin Tang Vang”, Sene: 3, Sayı: 120, s. 3. 15 Ağustos 1339-15 Ağustos 1923.
- Dergâh*, “Japon Edebiyatı”, Cilt: 3, Sayı: 36, s. 189. 5 Teşrinievvel 1338-5 Ekim 1922.
- Dilek*, “Sultânî ve Darûl Muallimlerimiz”, Sayı: 16, s. 1. 10 Kanunusani 1338-10 Ocak 1922.
- Dilek*, “Avrupa’nın İnhitâtı”, Sayı: 1, s. 7. 15 Kanunusani 1338-15 Ocak 1922.
- Dilek*, “Avrupa’nın İnhitâtı”, Sayı: 2, s. 8. 31 Kanunusani 1338-31 Ocak 1922.
- Doğru Söz*, “Son Akabe!”, Sayı: 5, s. 2-3-. 17 Mayıs 1906.
- Edebiyyat-ı Umûmiyye Mecmuası*, “Japonya’da Bazı Akideler”, 8 Teşrinievvel 1917-8 Ekim 1917.
- Edebiyyat-ı Umûmiyye Mecmuası*, “Bir Muhavere Ki Hâlâ Unutmadım: Japonya’da Vahdet-i Âmâl”, Cilt: 1, Sene: 2, s. 248-249. 10 Teşrinisani 1917-10 Ekim 1917.
- Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası*, “Japonya’da Sanayi-i Nefise”, Cilt: II, Sayı: 42. 17 Teşrinisani 1333-17 Kasım 1917.
- Emel*, “Rehber Zan İtdiklerimiz Rehzen Çıkıyor”, Sayı: 113, Sene: 4, s. 3. 25 Teşrinievvel 1339- 25 Kasım 1923.
- Ertuğrul*, “Konferans”, Sayı: 6, Sene: 1, s. 3. 14 Nisan 1326-27 Nisan 1910.
- Habl-i Metin*, “Mektup”, s. 15-16. 14 Rebiülahir 1337-17 Ocak 1919.
- Hak (Kahire)*, “Bahriyye”, Sayı: 4, 15 Ekim 1899.
- Hak (Kahire)*, Sayı: 33, Yıl: 2, s. 3, 9 Ramazan 1318-31 Aralık 1900.
- Halk*, “Diyâr-ı Ezhâr”, Sayı: 1, s. 3. 12 Haziran 1339-12 Haziran 1923.
- Hanımlara Mahsus Gazete*, “Japonyalıları Dair I, II, III”, No: 10-11, S: 148-181.
- Hayat*, “Terbiye: Japonya’da”, Cilt: 1, Sayı: 10, s. 197. 3 Şubat 1341-3 Şubat 1927.
- Hikmet*, “Japonya ve Seyyah-ı Fazıl Abdürreşid Efendi”, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 5. 8 Nisan 1326-21 Nisan 1910.
- Hilafet*, “Müntehabât-ı Siyâsiye 2, İngiltere ile Türkiye Ne İçün İttifak İdemiyor?”, Sayı: 69, Yıl: 3, 1 Mayıs 1902.
- Hürriyet*, “Liberte Tercümesi”, Sayı: 20, 24 Recep 1285-9 Kasım 1868.
- Hürriyet*, “Kabil Emirinin Mektubu”, Sayı: 31, 12 Şevval 1285-25 Ocak 1869.
- Hürriyet*, “Kabil Emirinin Mektubu Üzerine Mütâlaât”, Sayı: 32, 19 Şevval 1285-1 Şubat 1869.
- Hürriyet*, “Hatıra Zeyli”, Namık Kemal, Sayı: 34, 3 Zilkade 1285/15 Şubat 1869.
- Hürriyet*, “Karıncı Kanatlandı”, Sayı: 35, 10 Zilkade 1285-22 Şubat 1869.
- Hürriyet*, “Mısır’a Dair Makale-i Mühimme”, Sayı: 37, 24 Zilkade 1285-8 Mart 1869.
- Hürriyet*, “İstanbul’dan Bir Mektup”, Sayı: 39, 8 Zilhicce 1285-22 Mart 1869.
- Hürriyet*, “Hüda Kâdir’dir, Eyler Seng-i Hârâdan Güher Peyda”, Sayı: 54, 25 Rebiyülevvel 1286-5 Temmuz 1869.

- Hürriyet*, “Hurûf Bahsine Dair Makale”, Sayı: 61, 15 Cemaziyelevvel 1286-23 Ağustos 1869.
- İdjtihad*, “Le Japon Porteur du Flambeau”, Sayı: 5, s. 77. Nisan 1905.
- İçtiḥad*, “Rusya ve Japonya’ya Dair”, Cilt: 1, Sayı: 2, Sene: 1, s. 11. Ocak 1905.
- İçtiḥad*, “Rusya Ahvâline Bir Nazar”, Sayı: 3, s. 2. Şubat 1905.
- İçtiḥad*, “Japonya’da Müslümanlık”, s. 167-168. Nisan 1906.
- İçtiḥad*, “Japonya’da Müslümanlık”, Sayı: 1, Sene: 2, s. 3. Temmuz 1906.
- İçtiḥad*, “Japonya’da Müslümanlık ve Hanedan-ı Al-i Osman”, Sayı: 2, Sene: 2, s. 240. Ekim 1906.
- İçtiḥad*, “Japonya’da Türkiye”, Cilt: 3, Sayı: 30, s. 832. 1 Eylül 1327-14 Eylül 1911.
- İçtiḥad*, “Japonya İmparatoru Merhum Mikado (Mutsuhito) Hazretleri”, Cilt: IV, Sayı: 50, s. 1144-1145. 16 Kanunusani 1328-29 Ocak 1913.
- İçtiḥad*, “Gime-i Muhabbet: Celal Nuri Bey’in Geçen Nüşadaki ‘Şime-i Husumet’ Makalesine Cevab”, Cilt: IV, Sayı: 89, s. 1982-1983. 16 Kanunusani 1329-29 Ocak 1914.
- İçtiḥad*, “Japonya Yolundan: Metrûk ve Münsî Bir Belde-i Kadime”, Sayı: 119, s. 344-347. 9 Teşrinievvel 1330-22 Ekim 1914.
- İrtika*, “Japon Tiyatrosu”, No: 102, s: 1. 23 Şubat 1317-8 Mart 1902.
- İslâm Dünyası*, “Japonya ve Çin’de İslâm”, Sayı: 18, s. 285. 4 Muharrem 1332-3 Aralık 1913.
- İslâm Mecmuası*, “Japon Kabinesinde Bir Müslüman Aza”, Sene: 1, Sayı: 10, s. 319-320. 5 Haziran 1330-18 Haziran 1914.
- İslâm Mecmuası*, “Hocalarımıza ve Talebe-i Ulûm Efendilere”, Sene: 1, Cilt: 2, Sayı: 13, s. 409. 17 Temmuz 1330-30 Temmuz 1914.
- Le Mukhbir*, “Taklid”, Sayı: 20, 18 Janvier (Ocak) 1868.
- Le Mukhbir*, Sayı: 27, 14 Mars (Mart) 1868.
- Maarif*, “Japonya Kızlarının Tahsil-i İbtidaileri”, Sayı: 12, Cilt: 1, s:178-179, 10 Rebiülahir 1309-13 Kasım 1891.
- Maarif*, “Japonya Tulumbacıları”, C: 2, S: 47, s. 330. 21 Mayıs 1308-2 Haziran 1892.
- Maarif*, “Japonya’da Kadınlar”, Cilt: 7, Sayı: 164, s: 57-60, 22 Kanunuevvel 1310-3 Ocak 1895.
- Maarif*, “Japonya’da Matbuat”, C: 7, No: 168, S: 89-91. 26 Kanun-ı Sani 1310-7 Şubat 1895.
- Malumat*, “Japonya’nın Memalik-i Ecnebiye ile Olan Münasebet-i Ticariyesi”, Cilt: 1, Sayı: 38, s: 304, 10 Teşrinisani 1310-22 Kasım 1894.
- Mechveret Supplément Français*, “Leçons Japonaises,” Sayı: 161, s. 3. 1 Mart 1905.
- Mechveret Supplément Français*, “La Leçon D’une Guerre”, Sayı: 169, s. 8. 1 Kasım 1905.
- Mecmua-i Ebuzziya*, “Japonya’da Fenn-i Mimari”, Cilt: X, Sayı: 99, s. 641-644. 11 Cemaziyelahir 1329-9 Haziran 1911.
- Mecmua-i Ebuzziya*, “Japonya”, Cilt. XI, Sayı: 115, s. 1166. 12 Şevval 1329-6 Ekim 1911.
- Mecmua-i Edebiye*, “Japonya’da İdam Cezası”, No: 29, S: 4. 16 Kânun-ı Evvel 1315-28 Aralık 1899.
- Mecmua-i Fünun*, “Caponya Memleketi”, C: IV, S: 41, s. 214. Aralık/1866.

- Mecmua-i Fünun*, “Japonya Memleketi”, Cilt: 4, Sayı: 42, s: 254-260,
Ramazan 1283-Ocak 1867.
- Mecmua-i Lisan*, “Japonların Muhacereti”, No: 3, S: 22. 1 Teşrin-i Evvel 1315-13 Kasım 1899.
- Mısır (İskenderiye)*, “Ertuğrul Firkateyn-i Hümayunu”, Sene: 1, No: 8, S: 1-2.
8-20 Temmuz 1889.
- Milli Mefkûre*, “Maarif ve İktisad”, Sayı: 2, s. 4-5. 24 Mart 1922.
- Muhbir*, Sayı: 28, Şevval 1283-Mart 1867.
- Musavver Muhit*, “Japon İmparatoru Mikado”, Cilt: 1, Sayı: 14, s. 217.
29 Kânunusani 1324- 11 Şubat 1909.
- Musavver Muhit*, “Japonya’da Askerlik I”, Cilt: 1, Sayı: 31-9, s. 273.
4 Haziran 1325-17 Haziran 1909.
- Musavver Muhit*, “Japonya’da Askerlik II”, Cilt: 2, Sayı: 32-10, s. 305.
4 Haziran 1325-17 Haziran 1909.
- Musavver Muhit*, “Japonya’da Maarif-i Nisvân”, s. 370. 25 Haziran 1325-8 Temmuz 1909.
- Muvaffakiyet-i Milliye*, “Çalışmak Devrinin Hulûlu Münasebetiyle”, Sayı: 9, s. 1.
6 Ağustos 1339-6 Ağustos 1923.
- Osmanlı*, “Zamir-i Hak”, Sayı: 136, s. 3. 15 Temmuz 1904.
- Resimli Gazete*, “Japonya Tulumbacıları”, C: 2, Sayı: 47, s: 329-330,
21 Mayıs 1308-2 Haziran 1892.
- Resimli Kitab*, “Elvâh-ı İntibah”, C: 8, Sayı: 43, s. 496. Ağustos 1328-Ağustos/Eylül 1912.
- Ruznâme-i Ceride-i Havâdis*, Yıl: 1866, No: 513, S: 4.
- Ruznâme-i Ceride-i Havâdis*, Yıl: 1283 (1866), No: 551. 29 Teşrinisani 1283-11 Aralık 1866.
- Sada-i Şark*, “Makale-i Mahsusa”, Sayı: 7, s. 4. 25 Temmuz 1327-7 Ağustos 1911.
- Sebilürreşad*, “Mekâtib: Borneo Simbas’dan”, Cilt: 8, Sayı: 185, s. 50.
8 Mart 1912-21 Mart 1912.
- Sebilürreşad*, “Tokyo’da İslâm Gazetesi”, Cilt: 8, Sayı: 186, s. 69. 15 Mart 1328-28 Mart 1912.
- Sebilürreşad*, “Japonya”, Cilt: 8, Sayı: 186, s. 72. 15 Mart 1328-28 Mart 1912.
- Sebilürreşad*, “Japonya’da Din Meselesi”, Cilt: 8, Sayı: 188, s. 108.
- Sebilürreşad*, “Tokyo’dan Mektup”, Cilt: 8, Sayı: 193, s. 206. 3 Mayıs 1328-16 Mayıs 1912.
- Sebilürreşad*, “Japonya Ticaret-i Bahriyyesi”, Cilt: 8, Sayı: 204, s. 426. 1 Ağustos 1912.
- Sebilürreşad*, “Japonya Mikadosu Mutsuhito”, Cilt: 9, Sayı: 213, s. 96. 4 Ekim 1912.
- Sebilürreşad*, “Japonya”, Cilt: 9, Sayı: 214, s. 120. 27 Eylül 1328-11 Ekim 1912.
- Sebilürreşad*, “Japonya”, Cilt: 9, Sayı: 221, s. 244. 22 Teşrinisani 1328-6 Aralık 1912.
- Sebilürreşad*, “Çin”, Cilt: 9, Sayı: 223, s. 275. 6 Kanunuevvel 1328-19 Aralık 1912.
- Sebilürreşad*, “Japonya’dan Bir Nidâ-yı İttihad”, Cilt: 9, Sayı: 227, s. 340.
3 Kanunusani 1328-16 Ocak 1913.
- Sebilürreşad*, “Japonya”, Cilt: 9, Sayı: 233, s. 436. 14 Şubat 1328-27 Şubat 1913.
- Sebilürreşad*, “Asya Tehlikede”, Cilt: 9, Sayı: 233, s. 436. 14 Şubat 1328-27 Şubat 1913.
- Sebilürreşad*, “Japonya Darülfünûn Talebesinden Osmanlı Darülfünûn Talebesine Mektup”,
Cilt: 9, Sayı: 234, s. 450.

Sebilürreşad, “Tokyo’da Mekatib-i İbtidaiyye”, Cilt: 10, Sayı: 255, s. 345.

26 Şaban 1331-31 Temmuz 1913.

Sebilürreşad, “Japonya”, Cilt: 11, Sayı: 269, s. 144. 24 Teşrinievvel 1329-7 Ekim 1913.

Sebilürreşad, “Darülfünûn’un Otuzuncu Sene-i Devriye Merasimi”, Cilt: 11, Sayı: 274, s. 219.

11 Muharrem 1332-10 Aralık 1913.

Sebilürreşad, “Ebeveyn Meşveret Cemiyetleri”, Cilt: 11, Sayı: 285, s. 406.

30 Rebiülevvel 1332-26 Şubat 1914.

Sebilürreşad, “Şark-ı Karîb Gazetesi”, Cilt: 12, Sayı: 286, s. 422. 20 Şubat 1329-5 Mart 1914.

Sebilürreşad, “Japonya”, Cilt: 12, Sayı: 295, s. 167. 24 Nisan 1330-7 Mayıs 1914.

Sebilürreşad, “Asya Bütün Azametiyle Uyanıyor!”, Cilt: 12, Sayı: 296, s. 184.

1 Mayıs 1330-14 Mayıs 1914.

Sebilürreşad, “Tokyo’da Umumi Sergi”, Cilt: 12, Sayı:300, s. 255. 11 Haziran 1914.

Sebilürreşad, “Japonya Mektupları: Altı Teb’a, Bir Sefarethâne”, Cilt: 12, Sayı: 301, s. 273.

5 Haziran 1330-18 Haziran 1914.

Sebilürreşad, “Harici Ticaret Vesile-i Saadet-i Ümemdir”, Cilt: 12, Sayı: 302, s. 290.

12 Haziran 1330-25 Haziran 1914.

Sebilürreşad, “Japonya’da İslâm Muavenet Bekliyor”, Cilt: 12, Sayı: 307, s. 366.

17 Temmuz 1330-30 Temmuz 1914.

Sebilürreşad, “Tokyo Elsine-i Ecnebiyye Mektebi’nde Türkçe”, Cilt: 12, Sayı: 308, s. 388.

21 Ramazan 1332-13 Ağustos 1914.

Sebilürreşad, “Japonya’da Milliyet I”, Cilt: 22, Sayı: 553-554, s. 57.

23 Ağustos 1339-23 Ağustos 1923.

Sebilürreşad, “Japonya’da Milliyet II”, Cilt: 22, Sayı: 555-556, s. 74.

30 Ağustos 1339-30 Ağustos 1923.

Sebilürreşad, “Japonya’da Milliyet III”, Cilt: 22, Sayı: 557-558, s. 912.

6 Eylül 1339-6 Eylül 1923.

Sebilürreşad, “Japonya’da Milliyet IV”, Cilt: 22, Sayı: 561-562, s. 121.

20 Eylül 1339-20 Eylül 1923.

Sebilürreşad, “Japonya’da Cemaatle Bayram Namazı Kılan Müslümanlar”, Cilt: 24, Sayı: 613, s. 240. 21 Ağustos 1340-21 Ağustos 1924.

Servet-i Fünûn, “Japon Çocukları”, No: 635, S: 166-169. 12 Haziran 1319-25 Haziran 1903.

Servet-i Fünûn, “Musahabe-i İktisadiye Japonya’da Ozaka Sanayi Sergisi”, C: 26, S: 652, s. 23. 9 Teşrinievvel 1319-22 Ekim 1903.

Sırât-ı Müstakîm, “Hürriyet-Müsâvat”, Cilt: 1, Sayı: 7, s. 99. 8 Ekim 1908.

Sırât-ı Müstakîm, “Mevâiz”, Cilt:1, Sayı: 7, s. 108. 8 Ekim 1908.

Sırât-ı Müstakîm, “Sefirü’l İslâm İla Sairi’l Akvam I”, Cilt: 1, Sayı: 17, s. 263-264.

4 Kanunuevvel 1324-17 Aralık 1908.

Sırât-ı Müstakîm, “Sefirü’l İslâm İla Sairi’l Akvam II”, Cilt: 1, Sayı: 18, s. 281-282.

11 Kanunuevvel 1324-24 Aralık 1908.

- Sırât-ı Müstakîm*, “Sefirü’l İslâm İla Sairi’l Akvam III”, Cilt: 1, Sayı: 19, s. 298.
18 Kanunuevvel 1324-31 Aralık 1908.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Japonya’da İslâmiyet”, Cilt: 2, Sayı: 38, s. 182-183.
14 Mayıs 1325-27 Mayıs 1909.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Üstad-ı Muhterem Manastırlı İsmail Hakkı Efendi Hazretleri’ne”, Cilt: 2, Sayı: 40, s. 213. 28 Mayıs 1325-10 Haziran 1909.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Japonya Mektupları: Beşaret Azmi”, Cilt: 2, Sayı: 48, s. 344.
23 Temmuz 1325-5 Ağustos 1909.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Japonya’da Din-i İslâm İntişara Başlıyor”, Cilt: 2, Sayı: 50, s. 383.
6 Ağustos 1325-20 Ağustos 1909.
- Sırât-ı Müstakîm*, “İslâm Beyninde Teâruf ve Tehâbb”, Cilt: 3, Sayı: 58, s. 83.
1 Teşrinievvel 1325-14 Ekim 1909.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Mektep ve Bu Sayede Din-i İslâm’ın İntişarı”, Cilt: 3, Sayı: 61, s. 136.
20 Şevval 1327-4 Kasım 1909.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Hanotaux ve İslâm-3”, Cilt:3, Sayı: 64, s. 177. 25 Kasım 1909.
- Sırât-ı Müstakîm*, “1909 Senesinde Japonya’nın Kuvâsı”, Cilt: 3, Sayı: 64, s. 182.
12 Teşrinisani 1325-25 Kasım 1909.
- Sırât-ı Müstakîm*, “1909 Senesinde Japonya’nın Kuvâsı”, Cilt: 3, Sayı: 65, 198.
19 Teşrinisani 1325-2 Aralık 1909.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Tashih-i Efkâr: Orenburg’da Münteşir Din ve Maişet Mecellesine”, Cilt: 3, Sayı: 66, s. 219. 26 Zilkâde 1327-9 Aralık 1909.
- Sırât-ı Müstakîm*, “1909 Senesinde Japonya’nın Kuvâsı I”, Cilt: 3, Sayı: 67, s. 229.
3 Kanunuevvel 1325-16 Aralık 1909.
- Sırât-ı Müstakîm*, “1909 Senesinde Japonya’nın Kuvâsı II”, Cilt: 3, Sayı: 68, s. 247.
10 Kanunuevvel 1325-23 Aralık 1909.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Fransızca Bir Risaleden: Japonların 1909’daki Kuvâsı”, Cilt: 3, Sayı: 69, s. 262. 17 Kanunuevvel 1325-30 Aralık 1907.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Sırât-ı Müstakîm Risale-i Muhteremesine”, Cilt: 4, Sayı: 80, s. 35.
4 Mart 1326-17 Mart 1326.
- Sırât-ı Müstakîm*, Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi”, Cilt: 4, Sayı: 80, s. 36.
4 Mart 1326-17 Mart 1326.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Japonyalı Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi”, Cilt: 4, Sayı 81, s. 53.
11 Mart 1326-24 Mart 1910.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Konferans: Ahvâl-i İslâm Hakkında Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi’nin Nutku”, Cilt: 4, Sayı: 83. s. 88. 24 Mart 1326-6 Nisan 1910.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Mustafa Zühtü Beyefendi’nin Nutku”, Cilt: 4, Sayı: 83, s. 89.
24 Mart 1326-6 Nisan 1910.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi’nin Şehrimizden Müfarakati”, Cilt: 4, Sayı:83, s. 96. 24 Mart 1326-6 Nisan 1910.
- Sırât-ı Müstakîm*, “İkinci Konferans: Ahvâl-i Âlem-i İslâm”, Cilt: 4, Sayı: 84, s. 106.

- 1 Nisan 1326-14 Nisan 1910.
Sırât-ı Müstakîm, “Üçüncü Konferans: Ahvâl-i Âlem-i İslâm Hakkında”, Cilt: 4, Sayı: 85, s. 118. 8 Nisan 1326-21 Nisan 1910.
Sırât-ı Müstakîm, “Japonlar ve Âlem-i İslâm”, Cilt: 4, Sayı: 86, s. 138.
Sırât-ı Müstakîm, “Âlem-i İslâm ve Japonya’da İntişar-ı İslâmiyet”, Cilt: 4, Sayı: 87, s. 160. 22 Nisan 1326-5 Mayıs 1910.
Sırât-ı Müstakîm, “Dördüncü Konferans: Ahvâl-i Müslimin ve Ulema Hakkında”, Cilt: 4, Sayı: 88, s. 175. 29 Nisan 1326-12 Mayıs 1910
Sırât-ı Müstakîm, “Alem-i İslâm ve Japonya’da İntişar-ı İslâmiyet”, Cilt: 4, Sayı: 88, s. 180.
Sırât-ı Müstakîm, “Altıncı Konferans: Şarkın İntibah ve İstikbalı Hakkında”, Cilt: 4, Sayı: 91, s. 226. 20 Mayıs 1326-2 Haziran 1910.
Sırât-ı Müstakîm, “Altıncı Konferans: Şarkın İntibah ve İstikbalı Hakkında”, Cilt: 4, Sayı: 93, s. 266. 3 Haziran 1326-16 Haziran 1910.
Sırât-ı Müstakîm, “Sekizinci Konferans: İlim ve Marifet-Gayret ve Faaliyet”, Cilt: 4, Sayı: 97, s. 323. 1 Temmuz 1326-14 Temmuz 1910.
Sırât-ı Müstakîm, “Onuncu Konferans: Müslümanlar Çalışırsa Yaşayacak, İlerleyecek!”, Cilt: 4, Sayı: 99, s. 355. 15 Temmuz 1326-28 Temmuz 1910.
Sırât-ı Müstakîm, “Şuun”, Cilt: 4, Sayı: 103, s. 438, 12 Ağustos 1326-25 Ağustos 1910.
Sırât-ı Müstakîm, “Japonya’da İttihad-ı İslâm Tarafdarları”, Cilt: 4, Sayı: 103, s. 440. 12 Ağustos 1326-25 Ağustos 1910.
Sırât-ı Müstakîm, “Veladet ve Tedfin”, Cilt: 5, Sayı: 105, s. 13. 26 Ağustos 1326-8 Eylül 1910.
Sırât-ı Müstakîm, “Siyasiyat-ı Milliye’de Adab-ı Mahviyyet”, Cilt: 5, Sayı: 108, s. 63. 16 Eylül 1326-29 Eylül 1910.
Sırât-ı Müstakîm, “İki Japonyalı Müslüman Oldu”, Cilt: 5, Sayı: 110, s. 100. 29 Eylül 1326-12 Ekim 1910.
Sırât-ı Müstakîm, “Japonlar Adam Yetiştirmek İçin Nasıl Çalışıyorlar!”, Cilt: 5, Sayı: 114, s. 174. 28 Teşrinievvel 1326-10 Kasım 1910.
Sırât-ı Müstakîm, “Japonya’ya Talebe İzâmı”, Cilt: 5, Sayı: 116, s. 208. 11 Teşrinisani 1326-24 Kasım 1910.
Sırât-ı Müstakîm, “İşte Bir Hastalık Ki Körü Körüne Tassubdan, Devâsı Da O Taassubu Söküp Atmaktan Başka Bir Şey Değil!”, Cilt: 5, Sayı: 117, s. 219. 18 Teşrinisani 1326-1 Aralık 1910.
Sırât-ı Müstakîm, “Açıklama”, Cilt: 5, Sayı: 117, s. 220. 18 Teşrinisani 1326-1 Aralık 1910.
Sırât-ı Müstakîm, “Asya’dan Avrupa’nın Endişesi”, Cilt: 5, Sayı: 127, s. 381. 27 Kanunusani 1326-9 Şubat 1911.
Sırât-ı Müstakîm, “Darülhilafe’de Sırât-ı Müstakîm Ceride-i İslâmiyyesi’ne”, Cilt: 5, Sayı: 127, s. 381. 27 Kanunusani 1326-9 Şubat 1911.
Sırât-ı Müstakîm, “Seyyah-ı Şehir Abdürreşid İbrahim Efendi Hazretlerine”, Cilt: 5, Sayı: 130, s. 430. 17 Şubat 1326-2 Mart 1911.

- Sırât-ı Müstakîm*, “Japonya’da Daito Mecellesi ve Asya Gi Kay Cemiyeti’nin Beyannamesi”, Cilt: 6, Sayı: 133, s. 42. 10 Mart 1327-23 Mart 1911.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Japonya’da Mektepler”, Cilt: 6, Sayı: 137, s. 107. 20 Rebiülahir 1329-20 Nisan 1911.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Tokyo’dan...”, Cilt: 6, Sayı: 138, s. 125. 27 Rebiülahir 1329-27 Nisan 1911.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Tokyo’dan”, Cilt: 6, Sayı: 139, s. 140. 21 Nisan 1327-4 Mayıs 1911.
- Sırât-ı Müstakîm*, “İttifaklarda Değişmeler: Çin-Fas”, Cilt: 6, Sayı: 142, s. 188. 12 Mayıs 1327-25 Mayıs 1911.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Tokyo: Japonya Meclis-i Mebusanı’nda”, Cilt: 6, Sayı: 143, s. 206. 19 Mayıs 1327-1 Haziran 1911.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Japon Meclis-i Mebusanı’nda”, Cilt: 6, Sayı: 143, s. 207. 19 Mayıs 1327-1 Haziran 1911.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Sahibe-i İffet Ümmehat-ı İslâmiyyenin Enzar-ı Dikkatine”, Cilt: 6, Sayı: 146, s. 249. 9 Haziran 1327-22 Haziran 1911.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Japonya”, Cilt: 6, Sayı: 150, s. 320. 7 Temmuz 1327-20 Temmuz 1911.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Japonya”, Cilt: 6, Sayı: 154, s. 384. 4 Ağustos 1327-17 Ağustos 1911.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Japonya’da İslâmiyet Naşirleri”, Cilt: 7, Sayı: 158, s. 32. 1 Eylül 1327-14 Eylül 1911.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Harik-i Müdhiş Münasebetiyle Japonların Tessürü”, Cilt: 7, Sayı: 158, s. 32. 1 Eylül 1327-14 Eylül 1911.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Japonya’da Ramazan-ı Şerif”, Cilt: 7, Sayı: 159, s. 43. 8 Eylül 1327-21 Eylül 1911.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Mikado Hazretleri Pekin’de”, Cilt: 7, Sayı: 160, s. 64. 17 Eylül 1327-30 Eylül 1911.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Japonya’da Osmanlı-Hilâl Muhibleri”, Cilt: 7, Sayı: 162, s. 86. 29 Eylül 1327-12 Ekim 1911.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Asya Gi Kai Cemiyeti’nin Maksad-ı Teessüsü”, Cilt: 7, Sayı: 162, s. 89. 29 Eylül 1327-12 Ekim 1911.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Bizim Aklımız Bize Yararsa Biz De Adam Oluruz”, Cilt: 7, Sayı: 164, s. 116. 13 Teşrinievvel 1327-26 Ekim 1911.
- Sırât-ı Müstakîm*, “Japonya’da İhtida”, Cilt: 7, Sayı: 174, s. 290. 22 Kanunuevvel 1327-4 Ocak 1912.
- Straits Times Weekly Issue*, “The Turkish Band on the Esplanade”, s: 9, 26 Kasım 1889.
- Teârüf-i Müslimin*, “Japonya’dan Mektup”, Cilt: 1, Sayı: 17, s. 278. 30 Eylül 1326-13 Ekim 1910.
- Teârüf-i Müslimin*, “Japonya’da İlk Kfile”, Cilt: 1, Sayı: 22, s. 360. 4 Teşrinisani 1328-17 Kasım 1910.

Teârûf-i Müslimin, “Makam-ı Meşihat’ten Japonya’daki, Asya Gi-Kay Cemiyetine Cevaben Gönderilen Mektubun Sureti”, Cilt: 1, Sayı: 23, s. 363. 11 Teşrinisani 1326-24 Kasım 1910.

Takvim-i Vekayi, No: 314, Yıl: h. 1247.

Takvim-i Vekayi, No: 317, Yıl: h. 1247.

Takvim-i Vekayi, No: 322, Yıl: h. 1247.

Takvim-i Vekayi, No: 68, Yıl: h. 1249.

Trabzon, Sayı: 1296, 13 Mart 1898.

Trabzon, “Pekin”, Sayı: 1298, s. 3. 12 Mart 1314-24 Mart 1898.

Trabzon’da Meşveret, Sayı: 59, Sene: 2, s. 4. 18 Mart 1325-31 Mart 1909.

Trakya Bilgi Demeti, “Edirne’de İçtima İden Maarif Kongresinin Zabıtlarıdır”, Sayı: 1, s. 32. 22 Şubat 1339-1 Nisan 1923.

Trakya Bilgi Demeti, “Edirne’de İçtima İden Maarif Kongresinin Zabıtlarıdır”, Sayı: 2, s. 57- 58. 25 Mayıs 1339-25 Mayıs 1923.

Tulû, “Japonya Ülkesi”, No: 1, S: 21-22. 31 Temmuz 1300-12 Ağustos 1884.

Ulûm, “Lisan ve Hatt-ı Türkî”, Sayı: 4.

Utarid, “Japon Matbuatı I”, Sayı: 1, s. 10. 2 Kanunusani 1335-2 Ocak 1919.

Utarid, “Japon Matbuatı II”, Sayı: 2, s. 29-30. 6 Kanunusani 1335-6 Ocak 1919.

Utarid, “Samuraylar ve Kadınları II”, Sayı: 16, s. 249. 20 Nisan 1335-20 Nisan 1919.

Vatan (Saraybosna), Sayı: 513, “İcmâl-i Ahvâl”, 31 Ağustos 1894.

Vatan, “Ruslar”, Sayı: 1, Sene: 1, s. 3. 1 Haziran 1327-14 Haziran 1911.

Vatan, “Rus Pofpofçuları”, Sayı: 1, Sene: 1, s. 3. 1 Haziran 1327-14 Haziran 1911.

Volkan, “Hüküm Gâlibindir”, Sayı: 4, s. 3. 1 Kanunuevvel 1324-14 Aralık 1908.

Volkan, “Din-Kavmiyet”, Sayı: 41, s. 1. 28 Kanunusani 1324-10 Şubat 1909.

Volkan, “Şura-yı Ümmet”, Sayı: 44, s. 2. 31 Kanunusani 1324-13 Şubat 1909.

Volkan, “Şeyhülislâm Hazretlerine Semâhatmeâbâ!”, Sayı: 50, s. 1.

6 Şubat 1324-19 Şubat 1909.

Volkan, “Siyasiyat-ı Hâziramız”, Sayı: 54, s. 3. 10 Şubat 1324-23 Şubat 1909.

Volkan, “Süzüle Süzüle Bakalım Ne Olacak?”, Sayı: 59, s. 4. 15 Şubat 1324-28 Şubat 1909.

Volkan, “Yağma Yok”, Sayı: 85, s. 1. 13 Mart 1325-26 Mart 1909.

Volkan, “Türkistan-ı Rûsî’den Bir Sadâ-yı Şükran”, Sayı: 101, s. 2.

29 Mart 1325-11 Nisan 1909.

Volkan, “Volkan”, Sayı: 103, s. 2. 31 Mart 1325-13 Nisan 1909.

Volkan, “Öte, Beri”, Sayı: 107, s. 2. 4 Nisan 1325-17 Nisan 1909.

Yeni Edirne, “Kader Değil, Adâlet”, Sayı: 89, Sene: 1, s. 3.

18 Kanunusani 1324-1 Aralık 1908.

Yeni Tasvir-i Efkâr, “Bir Mektub-u Hakikat Beyân”, Sayı: 257, s. 1.

5 Safer 1328-16 Şubat 1910.

Yeni Felsefe Mecmûası, “Mesleğimiz ve Yeni Hayat”, Sayı: 1, s. 1.

15 Ağustos 1327-28 Ağustos 1911.

Yeni Felsefe Mecmûası, “M. T. Bey’e Cevap”, Sayı: 3, s. 3. 15 Eylül 1327-28 Eylül 1911.

Yeni Felsefe Mecmûası, “Kadınlık Âleminde”, Sayı: 3, s. 20-23, 15 Eylül 1327-28 Eylül 1911.

Yeni Felsefe Mecmûası, “Tarih Muzırrdır”, Sayı: 7, s. 9-16.

15 Teşrinisani 1327-28 Kasım 1911.

Yeni Felsefe Mecmûası, “Kitablar”, Sayı: 7, s. 21-24. 15 Teşrinisani 1327-28 Kasım 1911.

Yeni Felsefe Mecmûası, “İçtimai İnkılâb”, Sayı: 7, s. 24-30.

15 Teşrinisani 1327-28 Kasım 1911.

Yeni Felsefe Mecmûası, “Sosyolojik Bakış Açısıyla Irkların Birbirine Yaklaşması”, Sayı: 10, s. 1-5. 30 Kanunuevvel 1327-12 Ocak 1912.

Yeni Yozgad, “Müşâvere-i İlmiyenin İkinci İçtimâi”, Sayı: 67, s. 3.

7 Temmuz 1338-7 Temmuz 1922.

Yozgad, “Yozgad Gazetesi Müdiriyet-i Aliyesine”, Sayı: 44, Sene: 1.

22 Zilhicce 1327-24 Aralık 1910.

Zerrât, “Japonya Devletiyle Ahvâli”, Cilt: 2, s: 5-10. 1304-1887.

Zerrât, “Japonların Bazı Âdat- u Rûsûmu”, Cilt. 3, s: 78-79. 1304-1887.